

ІВАН ВЛАСОВСЬКИЙ

НАРИС
ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ
ЦЕРКВИ

IV

(XX ст.).

Частина друга.

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В С.Ш.А.

НЮ ЙОРК

1966

БАВНД БРУК

Українська Православна Церква
Київського Патріархату

Іван Власовський

Нарис
історії
Української
Православної
Церкви

Том IV
Частина друга

Репринтне видання

Київ
1998

П'ЯТА ДОБА

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ДОБІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ З РЕВОЛЮЦІЄЮ 1917 РОКУ

РОЗД. III. УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ЦЕРКОВНИЙ РУХ В ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ В ПОЛЬЩІ В 1921-1939 рр.

(До другої світової війни).

Події з життя Української Православної Церкви в добі національного відродження українського народу з революцією 1917 р. й до другої світової війни, про які оповідено нами в ч. 1 т. IV „Нарису історії Української Православної Церкви” (розд. I і II), проходили на обширних теренах українських земель, що носять назви у нас „Великої України”, „Східньої України”, „Наддніпрящини” (до революції губернії: Київська, Чернігівська, Харківська, Полтавська, Катеринославська, Херсонська, Подільська, Волинська; такі ж і православні епархії). Але ж в цьому самому часі, поза цими теренами, були ще українські землі з православним українським населенням, що були відрізані від матірнього пня і мали свою національно-церковну історію в зв'язку з пробудженням й на тих теренах національної свідомості українського народу. Цими землями були Західня Волинь, українське Полісся, Холмщина й Підляшшя.

В часах першої світової війни ці землі були на терені військових дій, з якими пов'язана була руйнація краю, руйнація й церковного життя, значна евакуація населення на Схід. А коли з кінцем тої війни і капітуляції німців в листопаді 1918 року почало там оживати життя, і біженці почали повертатися на попелища рідної

землі, то назустріч вже поширювалась поволі на ці українські землі нова політична влада з Варшави, відновлювалась, в наслідок першої світової війни та мирової конференції у Версалі, давня Річ Посполита Польська. Східні границі її були встановлені врешті по Ризькому договору польського уряду з большевицькою владою СРСР 18 березня 1921 р. На українських землях з православним українським населенням було під відновленою Польщею, за переписом 1921 р., українців 2.007 тис., з того на Західній Волині (пов. Кременець, Острів, Дубно, Рівне, Луцьк, Володимир-Волинський, Ковель) 1.050 тис., на Холмщині 263 тис., на Підляшші 257 тис., на українському Поліссі 437 тис. (Проф. І. Шиманович. Західня Україна. Територія і населення. Статистична розвідка. Львів 1926.). Року 1931 на загальне число православних в Православній Церкві в Польщі, за офіційною польською статистикою, 3.762.500 душ, — українців було біля 2.500 тис., тобто близько 70% православних в Польщі. Величезна більшість їх проживала у Волинському та Поліському воевідствах (Степан Баран. Митрополит Андрей Шептицький. Мюнхен. 1947, стор. 104).

Положення цих українських земель, т. зв. Північно-Західньої України, на самому терені й близько терену військового фронту, а як прийшло до закінчення війни, то на терені, що його прилучувала до себе відновлювана Польща, — спричинилось до того, що ці землі, при малій ще кількості на них української інтелігенції, дуже слабо були зачеплені подіями національно-українського відродження, які відбувались в рр. 1917-1918 на Великій Україні. А вже найслабшим міг бути тут відгомін **національно-церковного** українського руху на Великій Україні в тих часах, як з огляду на згадану вище руйнацію, дезорганізацію церковного життя, так і з огляду на специфічну роль, яку відігравала на Волині, Холмщині, Підляшші Православна Церква, як експозитура державної російської машини в „Західньому” й „Привислянському” краях до революції 1917 року. Митрополит Євлогій Георгієвський оповідає, що коли він р. 1914 був переведений Синодом з Холмської катедри на Волинську (архiep. Волинський Антоній Храповицький був переведений на Харківську катедру) і приїхав до Почаєва, де відбувався якраз з'їзд духовенства Волинської єпархії, то „з розмов з багатьома священиками скоро зрозумів, що єпархіяльне духовенство настроєне дуже „право”. Катедральний протоєрей (о. К. Левицький) прямо мені заявив: „Ми всі чорносотенці”. Цей термін тоді означав, — додає митр. Євлогій, — те крайнє угруповання монархічної напруги, яке іменувалось „Союз русского народа” (Путь моей жизни. Париж. 1947, стор. 245-246).

І одначе, коли розгойдане чотирьохрічною великою війною та приboями хвиль всеросійської революції життя почало входити в теперішні береги й устійнюватися, то й на цих землях Північно-Західньої України, що опинилась під відновленою Польщею, національно-церковний український рух почав рости і набирати си-

ли, в зв'язку з загальним пробудженням і зростом національної свідомості українського населення на цих землях.

В особливих умовах мав проходити цей український національно-церковний рух в Православній Церкві в Польщі. Перед ним воскресали тут сторінки давньої церковної історії української православної людности з XVI, XVII, XVIII століть, коли прадіди тієї людности боролись за свободу своєї православної віри, — ознаки й національної приналежності української, — і знесиливались в боротьбі під натиском католицизму, підтримуваного католицькою польською державною владою в цілях асиміляції українського народу, його політичного, національного, соціального поневолення. В давнину православний Львів, Почаїв з його святинями, Острів з діяльністю князя К. К. Острозького, Луцьк, Володимир, Холм і т. д. — будили спогади про релігійно-культурні великі придбання українського православного народу на цих землях. І ось тепер — історична доля судила цьому народові знову спіткатися у себе з польською католицькою владою, для якої й тепер не байдужа була роля Православної Церкви в житті її громадян; важливим було також і питання, чи за державною польською владою не встане знову понура тінь Риму з його жадобою „навернення” людей всякими способами *“ad maiorem Dei gloriam”*? Так, коли відроджена Українська Православна Церква на Великій Україні повинна була мати діло з безбожною державною владою, що тільки для ока людського декретувала відокремлення Церкви від держави, почавши відразу Церкву переслідувати, грабувати і нищити, то національно-церковному українському рухові на Північно-Західній Україні під Польщею суджено було мати діло з державною владою християнською, при якій Церква не була відокремлена від держави, але де влада та була обтяжена традиційним католицьким насліддям, далеко не доброзичливим для православ'я і Православної Церкви. Цієї різниці не повинен історик упускати з-під уваги при дослідженні національно-церковного руху українського в Православній Церкві в Польщі. Натомість, для Східньої Наддніпрянської України в СРСР і для Північно-Західньої України під Польщею в боротьбі за національний характер Православної Церкви українського народу спільним було завдання розмосковлення Церкви, зуживаної для політичних цілей і для русифікації через неї українського населення дореволюційною російською владою.

1. Провідна роля Волині в українському національно-церковному русі в Православній Церкві на території відродженої Польщі. Початки цього руху на самій Волині. Українське Братство Св. Спаса в Житомирі. Володимирське Духовне Правління. Біографічні дані єпископа (потім митрополита) Діонісія Валединського.

Осередком українського національно-церковного руху в Православній Церкві у відродженій Польщі була, без сумніву, Західня Волинь, що увійшла в склад відновленої Польщі по Ризькому трак-

тату (18 березня 9 року) польського уряду з советським, а фактично занята ступнево поляками вже в другій половині 1919 року. Цілком природно, що таким осередком була Волинь, бо ж з українських земель з православним населенням під Польщею вона була найбільшою. Волинська єпархія в дореволюційному часі мала 1200 парафій (митр. Євлогій. *Op. cit.*, стор. 244); під Польщею Волинська єпархія, за даними 1925 року, мала 760 парафій. Отже більше, ніж половина бувшої Волинської єпархії, була тепер в складі Православної Церкви в Польщі, в якій Волинська єпархія була й найбільшою; в 1925 р. вона одна була більшою за всі інші єпархії названої Церкви разом, а саме: Поліська єпархія мала 298 парафій, Віленська — 158, Гродненська — 130, Варшавсько-Холмська — 65, — разом 651 парафія (Православний Церковно-Народний Календар на 1925 год. Изд. Варшавской Синодальной Типографії, стор. 72-76).

Будучи майже суцільною по національному своєму українському складу, Волинська єпархія, ще до її відділення політичними подіями від своєї цілості, була в роках революції 1917-1918 зачеплена тим рухом українського національно-церковного відродження, центром якого був Київ, і який почався на Україні в зв'язку з скликуваними з революцією єпархіяльними зібраннями чи з'їздами представників духовенства і мирян. Справа розмосковлення Церкви стає предметом дискусії і на перших по революції Волинських Єпархіяльних З'їздах духовенства і мирян в Житомирі, що відбулись 14-19 квітня і 23-30 червня 1917 року. На останньому були винесені такі ухвали:

1. „З'їзд духовенства й мирян, признаючи, що нормальне життя Волинської єпархії можливе тільки при цілковитім поєднанні духовенства з народом на ґрунті близького до потреб народу церковного строю, — висловлюється за вільний розвиток і самоосвідомлення українського народу”. 2) „Вважаючи, що негайне, гвалтовне переведення реформ, зв'язаних з українізацією школи і церкви, може зустрінутися на місцях з перешкодами, що повстають з загальної невідповідності до цього населення, — З'їзд пропонує священикам і вчителям мудру поміркованість і поступовість. Але останні мають бути подиктовані любов'ю до рідного краю й мови, а не бажанням відсунути виконання цього”. 3) „З'їзд категорично проголошує, що національною вірою українського народу він, на підставі історії краю, визнає Східне Православ'я і разом з тим визнає за необхідне зробити такі заходи: а) повернення старих побожних обичаїв церковних і молитов, як-то молитви на освячення овочів 6 серпня, вводи́ни молодої, молитви на вві́д в Братство і молитви на благословення г р о м н и ц ь”; б) проповідь на місцевій народній українській мові; в) виголошення тексту богослужбового на місцевій вимові й загальному співу” („Православная Волинь”. 1917 р., ч. 16. „Церква і Нарід”, ч. 1. 1935 р., стор. 17).

В єпархіяльному органі „Православная Волинь“, що прийшов на зміну „Волинских Єпархіальних Ведомостей“, і сам, в основному, провадився, правда, ще в російській мові, — появляються статті з закликами до переходу в церковній проповіді на українську мову і додатки до журналу проповідей в українській мові прот. Петра Антоновича. 23 січня 1918 р. відбулось в Житомирі заснування Братства Св. Спаса, в якому об'єднались духовні й миряни, свідомі українці, на ґрунті завдань українського національно-церковного відродження. «По звичаю нашому стародавньому, від дідів заповіданому, — звертались братчики до громадянства з приводу відкриття Братства Св. Спаса, — в часи страшного лихоліття, знуцання над Церквою нашою Православною, в часи людського недбальства про „єдине на потребу“, засновуємо „Братство Св. Спаса на Волині“, на хвалу Бога, в Тройці Єдиного і Пречистої Його Матері, на славу Церкви нашої Святої, для з'єднання любові духовною віруючих у Христа, для спільної релігійної й культурно-освітньої праці на рідній ниві»...

В програмі діяльності Братства бачимо такі точки, пройняті прагненням до національно-церковного відродження: 1. Оборона Православної віри, яко національної, давньої віри українського народу. — 2. Відродження давнього церковного життя. — 3. Охорона стародавніх українських звичаїв церковних. — 4. Придбання власної братської церкви в Житомирі. — 5. Придбання братського казнодія (проповідника) для церков м. Житомира і Волинської землі. — 6. Заложення братського шпиталю для старих і недужих. — 7. Заснування братської початкової школи. — 8. Придбання братської друкарні. — 9. Видання церковних книг, а також інших книжок релігійного й просвітнього змісту. — 10. Охорона церковної волинської старовини й відродження українського церковного стилю. — 11. Упорядження читань і бесід для народу і шкільної молоді. — 12. Заснування братського хору. — 13. Запровадження до церковних відправ української мови.

В складі ініціативної групи засновників Братства св. Спаса і діяльних його членів були визначні волинські оо. духовні, як Голова Консисторії прот. П. Антонович, член Консисторії прот. М. Бурчак-Абрамович, інспектор церковно-парафіяльних шкіл Житом. повіту прот. В. Вишневський, свящ. Ніканор Абрамович (нині митрополит УАПЦеркви на еміграції), смотритель Житомирського Дух. Училища прот. Афанасій Вікторовський і др. З світських — професори Вол. Дух. Семінарії: П. Абрамович, Орест Фотінський, Євген Ненадкевич, Мих. Яневич, Голова Волинського Губерніяльного Земства Самійло Підгірський (пізніше посол до Варшав. Сейму від Волині) і др. Такий склад був запорукою широкої діяльності Братства св. Спаса по розмосковленню церковного життя на Волині.

Але Братству було суджено попрацювати тільки в 1918 році, коли, як знаємо, йшла в центрі гостра боротьба за незалежну від Москви Українську Церкву з реакційними елементами в Церкві,

очоленими Київським митрополитом Антонієм Храповицьким (див. т. IV, ч. 1 цієї праці, розд. I, підрозд. 4). Вже на початку 1919 р. Директорія УНР, що в кінці 1918 р. перейняла владу на Україні від поваленого гетьманського уряду, змушена була залишити Київ перед наступом большевиків. Большевики зайняли й Східню Волинь з Житомиром. Наслідком цих політичних подій в церковно-му житті Східньої Волині було завмирання тут національно-церковного українського руху, про що свідчить в своїх спогадах теперішній митрополит УПЦеркви в США Іоан Теодорович. Він оповідає про Волинський Епархіяльний З'їзд, який відбувся весною 1921 р., і в якому брав участь як делегат від своєї благочинницької округи в Староконстантинівському повіті. На цьому з'їзді, посеред 300 священників-делегатів епархії, один лише о. Іоан Теодорович став на захист ідей і праці ВПЦРади в Києві (було це ще до Київського Собору в жовтні 1921 року), промовляючи до того ж українською мовою. (Іоанн, Архиепископ. Низка спогадів. Український Православний Календар на 1951 р. Нью-Йорк, стор. 90-98). Зовсім мала кількість парафій УАПЦеркви на Східній Волині після Київського Собору 1921 р., як рівно ж і те, що Житомир майже увесь час існування УАПЦ на Україні не мав у себе духовного керівника округи — єпископа УАПЦеркви, теж підтверджують занепад на Східній Волині національно-церковного руху під большевицькою владою в тій частині Волині (Див. т. IV, ч. I. Розд. II, підрозд. 4).

Так сталося на Східній Волині, але ж — „сама організація, намічена і здійснена Братством св. Спаса у Житомирі, відродилась, — як пише авторові цієї праці митрополит Ніканор Абрамович (з дня 10 травня 1960 р.), — на польській території”, тобто на **Західній Волині** під Польщею. Ряд братчиків Братства св. Спаса, як сам о. Ніканор Абрамович, о. Мик. Бухович, о. Вас. Лопухович, о. Вірослав Тхоржевський, о. Феодосій Кваснецький, о. Ф. Перхорович, Самійло Підгірський, Мих. Черкавський і др. були з Західньої Волині, і хто з них працював в Житомирі в перші два роки революції (1917-1918), той залишив губерніяльний Житомир з зайняттям його і Сх. Волині большевиками. Ідейним наступником Українського Братства св. Спаса було на Західній Волині **Володимирське Духовне Правління**.

Як виказує сама назва цієї організації, чи установи, Володимирське Духовне Правління мало на певному терені Зах. Волині і церковно-адміністративні функції. Цей факт був неправдиво освітлюваний в деяких історичних працях. В ньому вбачали прояв анархізму посеред волинського духовенства. „Викликані до життя війною й революцією анархістичні елементи, — писав архієпископ Олексій Громадський, — виступали проти церковної дисципліни і готові були відмовити послушенства єдиному на Волині єпископові, посиляючись на свою залежність від других єпископів, що знаходились поза Польщею” („К історії Православної Церкви в

Польше за десятилетнее пребывание во главе ея Блаженнейшаго Митрополита Діонисія (1923-1933). Варшава. 1937, стор. 12-13). В монографії Фр. Гейера утворення „Володимирського Духовного Правління” розглядається як „виповідження 85 волинських парафій послушенства своєму єпископові”, при чому пояснення такої опозиції духовенства своєму ієрархові (єп. Діонісію), що пішов на співпрацю з Варшавою, знаходиться в факті ніби такої ж любови волинського духовенства до Московської патріархії, яка була і в других православних єпархіях Польської Республіки; виявилось це і в стремліннях волинського духовенства піддатись під церковну правну залежність архиєрейських катедр в Житомирі або Гродні, але єп. Діонісію вдалось цю опозицію зломити. (Fr. Hoyer. Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945, стор. 135). Про роль в організації Володимирського Духовного Правління прагнень національно-українського характеру до відродження Української Православної Церкви архієпископ Олексій замовчав, а Ф. Гейер, видно, і не знає.

В дійсності, Володимирське Духовне Правління, будучи, як сказано вище, на Західній Волині ідейним наступником Українського Братства св. Спаса, відкритого в Житомирі в січні 1918 р., перейняло на себе й церковно-адміністративні функції в 4-ох повітах Зах. Волині (Володимирський, Ковельський, Любомльський і Горохівський) не з нахилів до „анархії”, а також, розуміється, і не з „любови” до Московської патріархії. Було викликано це обставинами церковного життя на цих теренах по війні, при розрухах революції та при змінах політичної влади, а з погляду церковно-канонічного жодної „анархії” в цьому не було.

Володимирське Духовне Правління стало провадити церковно-адміністративні функції (призначення, переміщення і звільнення членів парафіяльних причтів, церковно-судові справи, дозволи на шлюб, роздодові справи і т. под.) не свавільно, а з уповноваження від свого єпископа Володимиро-Волинського Фаддея (Успенського), 1-го вікарія Волинської єпархії. В цій великій єпархії було три вікарних єпископа (Володимиро-Волинський, Крем'янецький і Острозький); ще в часах до революції волинські вікарії, з почину архієп. Волинського Антонія Храповицького, не були номінальними єпископами, як було прийнято відносно вікаріїв в Російській Церкві, а таки керівниками в своїх областях під зверхністю Волинського Архієпископа (Єпископ Никон. Жизнеописание Блаженнейшаго Антонія, митрополита Київскаго и Галицкаго. Нью-Йорк. 1957, т. II, стор. 89). До цього стану напів-незалежності вікарного єпископа Фаддея у Володимирській області долучилась далі та обставина, що Волинський архієпископ Євлогій, з революцією 1917 р., дуже мало пробував на Волині, в Житомирі, будучи то в Москві на Всеросійському церковному Соборі, то в Києві на Всеукраїнському церковному Соборі, а як в грудні 1918 р. був вивезений він, з наказу Директорії УНР, з Києва до греко-ка-

толицького монастиря в Бучачу, то так більше вже й не був на Волині, вибувши в січні 1920 р. з півдня на еміграцію в сані, одначе, архієпископа Волинського і Житомирського. Отже єпископ Володимирський Фаддей, як 1-ий вікарій Волинської єпархії, мусів заступати відсутнього єпархіяльного архиєрея і, переїхавши до Житомира, був керуючим єпархією. Великі труднощі зносили з Західньою Волинню, а далі й обірвання цих зносив з посуненням польського війська (13 травня 1919 р. поляками був занятий вже Луцьк) і встановленням польської адміністрації, були причиною, аби запобігти якраз анархії в церковному житті, предоставленню єпископом Фаддеем прав адміністрування в його Володимирській церковній області організованому Володимирському Духовному Правлінню.

Головою Володимирського Духовного Правління був настоятель Володимирського кафедрального собору прот. Арсеній Бордюговський, членом-секретарем благочинний прот. Ніканор Абрамович; в склад Духовного Правління входили ще дві духовні особи і три мирянина; між цими членами Правління був і обраний р. 1922 від Волинського воєводства до польського Сенату прот. Даміян Герштанський. Організація церковного життя на території чотирьох повітів — Володимирського, Ковельського, Любомльського і Горохівського (останні два були утворені поляками з великого розміру повіту Володимирського) була налагоджена Духовним Правлінням і йшла безперебійно. Але ж такий стан церковного управління на частині Волині міг бути тільки тимчасовим. Як каже 17 правило IV Всел. Собору, що „в кожній єпархії, по селах чи містах існуючі парафії повинні незмінно перебувати під владою завідуючих ними єпископів"... а „розподілення церковних парафій повинно слідувати за горожанським і земським порядком", — й при унормованні адміністративно-політичного життя Західньої Волині під новою польською державною владою мусіло прийти й до нормалізації її церковно-адміністративного життя.

На терені Західньої Волині, занятої поляками, знайшовся другий вікарій Волинської єпархії єпископ **Кремянецький Діонісій** (Валединський), з ім'ям якого так тісно пов'язана вся історія українського національно-церковного руху в Православній Церкві в Польщі. Єпископ (потім митрополит) Діонісій, у світі Константин Валединський, був родом з Московщини, син священника м. Муром, Володимирської губ., народився р. 1876; рано, після смерті батька, залишився сиротою і був вихований матір'ю. В часі його науки в старших класах Володимирської Духовної Семінарії його „було приплутано, по вислову митрополита Євлогія, до скандалу в семінарії" (бунт семінаристів в 1895 р.) і звільнено, в числі 75 учнів, з правом бути прийнятим до іншої семінарії; вступив він до Уфимської Дух. Семінарії, яку й скінчив блискуче, після чого скінчив Казанську Духовну Академію (р. 1900), за ректорства в ній єпископа Антонія Храповицького, яким і був пострижений в чен-

ці, ще будучи студентом, Константин Валединський, з ім'ям в чернецтві Діонісія. Після скінчення Академії ієромонах Діонісій був короткий час учителем Тавричеської Дух. Сем. (Крим); на Великдень 1902 р. був він призначений інспектором Холмської Дух. Семінарії, а на початку 1903 р. — ректором її після ректора архим. Євлогія, висвяченого в єпископа — вікарія Люблинського. На становищі ректора семінарії в Холмі архим. Діонісій був до 1911 р., в якому був призначений настоятелем церкви рос. посольства в Італії. Через два роки, в неділю Фомину 1913 року, був висвячений в єпископа Крем'янецького, вікарія Волинського Архиепископа. Єпископська хіротонія архим. Діонісія мала надзвичайно урочистий характер: відбулась вона в Почаївській Лаврі і довершена була собором єпископів, очоленим патріархом Антіохійським Григорієм IV, який приїздив тоді до Росії: волинським архиепископом був митроп. Антоній Храповицький.

В часах першої світової війни єпископ Діонісій залишався на місці (Крем'янськ був в безпосередній близькості до фронту); з революцією і в часі її, з скликанням в січні 1918 р. Всеукраїнського Церковного Собору, відбув до Києва і був учасником названого собору, який мав свої сесії впродовж 1918 р. (до падіння гетьманської влади). В січні 1919 р. єпископ Діонісій, в зв'язку з залишенням столиці Урядом УНР перед наступом большевиків, повернув з Києва до Крем'янця і вивіз з собою акти Всеукраїнського Церковного Собору 1918 р., які й переховувались у нього потім у Варшаві, про що оповідав авторові цієї праці архиепископ Олексій Громадський.

Очевидно, що, повернувшись до Крем'янця, катедрального свого міста, єпископ Діонісій почав налагоджувати церковно-адміністративне життя своєї області, в повітах Крем'янецькому, Дубенському, Рівненському, Луцькому, що були, разом з іншими повітами Західної Волині, вільні від „совєтської“ влади. Не маємо даних, чи мав єпископ Діонісій тоді які стосунки з єпископом Фаддеем, як з керуючим Волинською єпархією; треба думати, що провадив церковно-адміністративну працю цілком незалежно від відрізаного, разом з всією Сх. Волинню, Житомира; в квітні 1920 року організується в Крем'янці Єпархіяльна Рада, як тимчасовий орган управління при єпископі. Звідсіля можна бачити, що частина Волині поза большевицькою владою розглядається вже як єпархія; „тимчасовість“ переходить в стабільність, яка закріплюється Ризьким трактатом поляків з „совєтами“ 18 березня 1921 р., згідно з яким Західна Волинь опинилась в межах Речі Посполитої Польської. Треба додати, що р. 1921 і єпископ Фаддей був переведений з Житомира до Твері на Московщині (Гейер, *Op. cit.*, стор. 74), а Житомирську катедру патріяршої юрисдикції зайняв третій вікарій Волинської єпархії єпископ Острозький Аверкій Кедров. Врешті уряд Польщі декретом від 1 липня 1921 р. визнав за епи-

скопом Крем'янецьким Діонісієм право канонічної юрисдикції в межах Волинської єпархії під Польщею.

В зв'язку з вказаними фактами переходу в управлінні парафіями Зах. Волині від тимчасовості до стабільності стояло, очевидно, і ступеневе „втручання” єпископа Діонісія в справи, якими відало в межах 4 повітів Зах. Волині Волинське Духовне Правління; наступило ширення єпископської єпархіяльної влади і на ці 4 повіти, що користали до того з автономії. Аджеж не могло далі бути стану, при якому 4 повіти Волинської єпархії в межах Польщі не підлягали б юрисдикції Волинського єпископа в цих же межах, а залишались в юрисдикції Житомира. Та полагодження цього „нонсенса” переведено було єпископом Діонісієм в обставинах тодішнього церковно-політичного життя з тактом і гнучкістю, до яких здібні були він сам і його найближчий тоді помічник в адмініструванні прот. Олександр Громадський (в чернецтві Олексій, помер в сані митрополита трагічно 7 травня 1943 р.).

Як згадує в листі до автора цієї праці митрополит УАПЦ Ніканор, — „Єпископ Діонісій одного дощового дня приїхав з Крем'янця, в супроводі прот. О. Громадського, до мене (о. Н. Абрамовича) на Володимирщину в с. Сельце. Була тяжка розмова, але остаточно нам вдалось домовитися щодо координування праці. Ми погодилися, що необхідно скликати Єпархіяльний З'їзд, на якому поспробувати урегулювати всякі непорозуміння та еventуально домовитися щодо канонічної зверхності. Ми розсталися тоді з вл. Діонісієм майже приятелями. Я виніс враження, що він буде широкорисним для нас в справі, для якої ми працювали. Він прирік нам підтримку і слова дотримав” (Лист від 10. V. 1960). Порозуміння з „анархістами” торкалось, очевидно, як і побачимо далі, справи розмосковлення Церкви на Волині, яку провадило на своєму терені Володимирське Духовне Правління, тоді як Крем'янець мав „тендеції русофільські”, за висловом митроп. Ніканора. Так дійшло до першого Волинського Єпархіяльного З'їзду в межах відновленої Польщі, потребу в якому відчували і Єпархіяльна Рада, утворена в Крем'янці при єпископі в квітні 1920 року. Цей з'їзд мав виразно український характер і відіграв значну роль в українському національно-церковному русі в Православній Церкві в Польщі вже на початку її організації.

2. Спроба росіян взяти в свої руки організацію Православної Церкви в межах відродженої Польщі; протиділання тому єпископа Крем'янецького Діонісія. Почаївський З'їзд представників духовенства і мирян Волині 3-10 жовтня 1921 р.; його резолюції.

В той час, як церковне життя в повітах Волині, що опинились під польською владою, почало нормуватись і набирати певних організаційних форм, які мали, очевидно, місцевий характер, у Варшаві росіяни утворили вже „Православний Церковний Совет”, який

взяв на себе завдання і право організовувати церковне православне життя не в столиці тільки, а в межах цілої Польщі. З дозволу польської влади, очолений Н. С. Серебренниковим, Православний Церковний Совет мав перевести у Варшаві З'їзд представників православних парафій з цілої Польщі з широкою програмою; з'їзд мав бути в серпні 1921 р. Невідомо, хто з єпископів в межах Польщі дав згоду і благословення на скликання цього з'їзду, але спротивився цьому замірові Церковного Совета у Варшаві Кремянецький єпископ Діонісій. Свій протест єп. Діонісій оголосив в часописах, де писав:

„В програмі З'їзду я знахожу питання про правове положення Православної Церкви в Польщі, про організацію органів церковно-громадських, про організацію парафій, про засоби Православної Церкви та їх розподіл. Очевидно, що ці питання поставлено не для проформи тільки. Їх буде обмірковано і вирішено, а ухвали Церковний Совет захоче надіслати, куди треба, як голос всієї Православної Церкви в Польщі. Нехай вибачить мені Варшавський Церковний Совет, але я не можу зрозуміти, хто йому дав право бути церковною організацією для всієї Православної Церкви в Польщі, як не можу погодитися й з тим, щоб голос неканонічного З'їзду був представлений як правдивий голос Православної Церкви в Польщі” (Час. „За Свободу”, 4. VIII. 1921 р.).

Протест єпископа Кремянецького, як і його заборона духовенству Волинському прийняти участь в З'їзді, що його скликавав Варшавський Церковний Совет, були причиною того, що з'їзд цей зовсім не відбувся. На Волині ж був скликаний єпископом Діонісієм до Почаєва Єпархіальний З'їзд духовенства і мирян, який відбувся в днях 3-10 жовтня 1921 р.

З повітів Волині, що були досі тереном церковного адміністрування Володимирського Духовного Правління, представництво на Почаївському З'їзді, як від духовенства, так і від мирян, було організоване і досить чисельне, від інших повітів випадкове. З Луцька, напр., посланий був делегат від Луцької Просвіти (Андрій Глушук), але, за свідоцтвом в листі до мене митрополита Ніканора, переважно прибули на З'їзд до Почаєва свідомі українці. Почесним Головою З'їзду був єпископ Діонісій. Діючим Головою було обрано прот. Ніканора Абрамовича, заступниками Голови прот. Олександра Громадського і архимандрита Дамаскина; секретарювали прот. Петро Табінський і учитель Михайло Кибалюк.

Справа українізації Богослуження викликала на З'їзді жваву дискусію, у висліді якої було наразі ухвалено: доручити доповідачеві в цій справі, яким був Голова З'їзду прот. Н. Абрамович, відправити в Троїцькому Почаївському соборі Службу Божу в українській мові, яка б показала, чи в цій мові можна відправляти Богослуження. Було зорганізовано нашвидко український хор під керуванням о. Миколи Квасницького. Службу Божу правив

прот. Н. Абрамович з своїм дияконом Іваном Залуським. Собор був набитий учасниками З'їзду, лаврськими ченцями і селянами містечка Почаєва та околиць, що, прочувши про „новину”, посунули до Лаври. Все це з захопленням уважало на кожне слово молитви і співу, бо ж від вражіння мала бути залежною на вечірньому засіданні загальна ухвала для єпархії в справі уживання української мови в Богослуженні. «Все було б гаразд, — оповідає митроп. Ніканор, — колиб не те, що я, за звичкою, не поминав московського патріярха, а лише тут присутнього єпископа Діонісія. Зауваживши брак поминання московського патріярха, монашество підняло в соборі такий ренет, що не стало чути й відправи. Розмахуючи в розпачі руками, ченці гукали: „Церковь обезглавілі!”... Але вийшов тут старий схимник і, схопивши збанок зо свяченою водою та кропило, повиганяв з собору крикунів: „Бес вошел в тебя, брате!”»

По скінченні Служби учасники З'їзду розійшлись на спочинок, а єпископ Діонісій прислав до мене прот. Громадського з попередженням, що на вечірньому засіданні монашество збирається виступити проти непоминання московського патріярха. Я просив заспокоїти владика і сказати, що все буде добре. На вечірньому засіданні від імені монашества виступив архимандрит Дамаскин з „Книгою правил” в руках і, зачитавши прав. 13 Двукр. Конст. Собору, вніс протест проти непоминання в Лаврі законного патріярха. Присутні на нараді ченці, на чолі з відомим ієром. Тихоном Шарповим (р. 1919 був укр. владою вивезений з Почаєва разом з архим. Віталієм до Бучача, де в уніят. монастирі перебував з митроп. Антонієм і архиеп. Євлогієм. І. В.), підняли знову галас, бажаючи зірвати З'їзд. Єп. Діонісій доручив мені дати відповідь на обвинувачування. Я відповів коротко: „Практика Константинопольської Церкви, якої канонічним правилом користувався тут архимандрит, приписує поминати патріярха лише єпископам Церкви, а священники там, за звичаєм, поминають лише свого правлячого єпископа. Тому я маю слушність, коли не помянув того, кого не зобов'язаний був поминати. Але нехай пояснять мені монахи, на якій підставі вони самі не поминають свого правлячого єпископа, тут присутнього владика Діонісія?...” Це зачепило за живе єпископа Діонісія, і він з обуренням почав докоряти монахам за їх лукавство і лицемір'я. Монахи змушені були покинути залю, і нарада прийняла після того діловий характер».

В справі українізації Богослуження З'їзд ухвалив: „Жива віра вимагає й живої віри в молитвах і в Службі Божій; через те треба перейти від церковно-слов'янської мови до народньої, живої мови української. Але перехід той має відбуватись поступнево, в міру того, як будуть перекладатися й ухвалюватися авторитетною церковною владою потрібні богослужбові книги. До Служби Божої на церковно-слов'янській мові з вимовою українською приступити негайно”. Щодо справи перекладу Св. Письма та богослужбо-

вих книг на українську мову, необхідне утворення спеціальної комісії з осіб філологічно і богословськи освічених, яка б приступила до праці перекладання потрібних книг". На цій ухвалі З'їзду Єпископ Діонісій поклав резолюцію: „Згоджуюсь” („Православна Волинь” за 1922 р., чч. 13-14).

Крім цієї ухвали по кардинальному питанню мови Богослуження, Почаївський З'їзд прийняв ще наступні ухвали, подиктовані рухом до національно-церковного відродження українського народу:

а) З'їзд просить відновити стародавню Луцьку єпископську катедру, на утримання якої мали б іти прибутки з маєтків колишньої Жидичинської Архимандрії;

б) приймає, що єпархіальним органом на Волині, з резиденцією в Кремянці має бути „Єпархіальна Рада”. В основу організації єпархії мають бути положені Статuti Єпархіального управління й повітового церковного управління, вироблені Всеукр. Собором у Києві в 1918 р.;

в) З'їзд ухвалює приступити до видання органу Волинського Єпархіального Управління під назвою „Православна Волинь”;

г) З'їзд вважає необхідним парафіяльні книги, а також книги громадського стану, провадити й документи видавати в українській мові.

д) приймає Парафіяльний статут, опрацьований Київським собором;

е) З'їзд ухвалює просити державну владу, аби школи були національні з місцевими українцями-учителями, а де буде можливо, щоб дозволялося відчиняти церковно-парафіяльні національні школи;

є) З'їзд закликає духовенство: 1. Навчання релігії в школах перебрати виключно в свої руки; 2. Знайомити учнів з історією Православної Церкви, особливо з історією Церкви на Волині; 3) Видрукувати в українській мові книжки по Свящ. історії Старого і Нового Заповітів, а також об'яснення Богослуження (Ibidem).

Проф. В. О. Біднов, який незадовго перед Почаївським З'їздом переїхав до Кремянця з Тарнова, де перебував тоді уряд УНР, писав після З'їзду до о. Петра Білона, і „всієї хвальної Редакції „Релігійно-Наукового Вістника” (лист від 17 жовтня 1921 р.): «На мене З'їзд зробив гарне вражіння. Він доводить, що наша церковна справа стоїть на твердому ґрунті, що прихильники її вже є скрізь на Волині, і що проти неї виступають або через те, що незнайомі з нашими церковними завданнями, або давні вороги українського народу, що завжди ведуть проти нього боротьбу і мріють про „єдиную, недеміую”. Прихильники нашої церковної справи виявили на З'їзді свої великі моральні й інтелектуальні сили, тоді як наші противники були зовсім слабкі. Вони в крайньому випадку визнавали правдивість і доцільність укрainізації Богослуження (протоіерей Венедикт Туркевич), тільки просили нас не спішити з нею, робити потроху, поволі, або ж галасували, що ми „вороги

Росії, працюємо на кошти Берліну, дегенерати і премося стати поляками". По суті ж ніхто ні в чому не заперечував»...

До таких „галасуючих" тоді, 40 літ назад, проти живої української мови Богослуження для українського народу „істинно-руських" приєднався р. 1959 маг. богословія Александр Світіч, б. учень проф. Біднова на „Відділі Православного Богословія" при Варшавському університеті. В своїй монографії „Православная Церковь в Польше и ее автокефалия" (Буенос-Айрес — 1959) Світіч написав: „Початок всіх бід в Церкві на Волині поклав Волинський Єпархіальний З'їзд, що відбувся восени 1921 р. в Почаївській Лаврі. На цьому З'їзді було заложено перші каміння роз'єднання Церкви (?), а саме — було признано своєчасним **українізувати** Церкву шляхом заміни церковно-словянської богослужбової мови, що має тисячолітню традицію, мовою українською. Потім послідувало благословення на вживання в церквах неперевіраних (?) перекладів Богослужень з масою помилок, так що скоро сам віруючий народ (?) почав звертатися до церковної влади з просьбами про виключення цих перекладів з ужитку" (стор. 67). Жодних фактів конкретних на доказ цих загальникових гомінких фраз А. Світіч не подає, а тому вони не мають історичної вартости, мають характер наклепів.

3. Митр. Варшавський Юрій Ярошевський. Організація при ньому церковного управління Правосл. Церкви в Польщі. „Тимчасові правила про відношення Уряду Речі Посп. Польської до Прав. Церкви" 30. I. 1922 р. Митр. Юрій і український церковний рух. Вбивство м. Юрія архим. Смарагдом Лятошенком і мотиви вбивства. Українська преса про трагічну смерть м. Юрія. Ухвали Св. Синоду 16 червня і 14 грудня 1922 р. і 3 вересня 1924 року про вживання рідної мови народів в Богослуженні й проповіді.

В згаданому вище листі проф. В. Біднова до о. П. Білона з дня 17. X. 1921 р. проф. Біднов пише: „Єпархіальний З'їзд Волині в Почаєві, на жаль, закrywся, не розглянувши всіх намічених справ. Недостаток коштів примусив багатьох делегатів покинути З'їзд раніше, і його довелося закрити за відсутністю кворума"... Але головніші ухвали, зокрема щодо розмосковлення в церковному житті, були ухвалені З'їздом і ступнево, як бачимо з їх формулювання, мали провадитися в життя, на що в своїх резолюціях по цих ухвалях висловив згоду і єпархіальний єпископ Діонісій. „Заповідалася, — як читаємо в сучасній нам пресі, — світла доба в історії нашої Церкви на Волині. На жаль, не так склалося, як заповідалося... Ухвали Почаївського З'їзду пішли на затвердження в Варшаву, до Голови Православної Церкви в Польщі Архiepіскопа Юрія (Ярошевського), який одним розчерком пера скреслив усі наші досягнення і згасив усі наші надії" (Н. Бурчак. Початки українського церковного відродження на Волині. Журн. „Рідна Церква" за жовтень-грудень 1960 р.).

При таких виразах, як „скреслення усіх наших досягнень” і „згашення усіх наших надій” історики українського церковно-православного руху в Польщі залишались би покласти перо, бо не було б про що вже далі писати. Але не в цьому гіперболізмі головна тут справа. Головне те, що з таким уявленням ролі Митрополита Юрія Ярошевського у відношенні до українського національного відродження, втім і в ділянці церковного життя того народу, зустрічаємось уперше в нашій літературі мемуарного характеру. Досі негативне ставлення до короткотривалої діяльності в Православній Церкві в Польщі митрополита Юрія на становищі Первоієрарха тої Церкви ми незмінно бачили тільки з боку „рновців” („Союза русского народа”), яскраво видержане (ставлення) і в згаданій вище монографії А. Світіча. Українські автори позитивно оцінювали для українства менш навіть як півторарічне (28. XI. 1921 — 8. II. 1923 р.) перебування на чолі Православної Церкви в Польщі митрополита Юрія, трагічно померлого 8 лютого 1923 р. Треба звернути увагу на те, що вище наведені твердження „сенсаційні” автора статті в „Рідній Церкві”, як і даліше оповідання про ніби переслідування митр. Юрієм, а після його смерті і митр. Діонісієм та Синодом, протоієреїв А. Бордюговського, Даміяна Герштанського (зосени 1922 р. сенатора Речі Посполитої Польської!), ігумена Алексія і прот. Н. Абрамовича за їх національно-церковну діяльність в рр. 1919-1921 не підтверджено жодним документом. Це зобов'язує нас приглянутись до долі ухвал Почаївського З'їзду 1921 р. в перші ж роки після відбуття того З'їзду, бо справа не була так проста, як шабльоново представлено те в ст. „Рідної Церкви”: „Розчерком пера скреслив (митрополит Юрій) наші досягнення і згасив наші надії”, — та й кінець...

Ще до Почаївського З'їзду архієпископ Юрій, за згодою польського уряду і Московського патріярха, одержав від патріярха Тихона призначення бути патріяршим Екзархом Православної Церкви в Польщі з правами обласного митрополита, патріярший наказ про що датований 15/28 вересня 1921 р., але до організації управління Православної Церкви в Польщі ще не було приступлено.

Короткий життєпис митрополита Юрія, до прибуття його в Польщу, такий. Митроп. Юрій, у світі Григорій Ярошевський, був син українського священика о. Антонія Ярошевського, Подільської єпархії, народився 18 листопада 1872 р. Скінчив Подільську Дух. Сем., а р. 1896 — Київ. Дух. Академію, де був однокурсником з проф. О. Лотоцьким, який тепло згадує про митроп. Юрія у своїх споминах, видання Укр. Наук. Інстит. у Варшаві („Сторінки минулого”, т. I-II). Після скінчення Академії, Ярошевський присвятив себе педагогічній праці, вже року 1898 прийнявши й чернечий постриг. Науково співробітничав в духовних журналах; були його праці і в „Записках Наукового Т-ва ім. Шевченка”. На становищі Ректора Тульської Дух. Семінарії архимандр. Юрій був висвячений 2 липня 1906 р. в єпископа Каширського, вікарія Тульської

еп.; був потім переведений на катедру еп. Лубенського, вікарія Полтавської еп. В кінці 1910 р. еп. Юрій був призначений ректором Петербурзької Дух. Ак.; в часі його ректорства скінчив Академію Н. Іноземцев, улюблений учень о. ректора, якого митроп. Юрій висвятив в Польщі в єпископа — вікарія Люблинського (в чернецтві Олександр, потім митрополит Поліський). Від половини 1913 р. Владика Юрій проходить архиєпископське служіння на самостійних катедрах — Калузькій, Мінській. Р. 1918 був возведений в сан архиєпископа; в р. 1919 часово керував Харківською єпархією, а на початку 1920 р. емігрував за границю, до Італії, звідкіля, на запрошення польського уряду, прибув до Польщі, приблизно в кінці літа 1921 р.

Коли, після оформлення свого ієрархічного в Православній Церкві у відновленій Польщі становища, Екзарх Юрій приступив до організації в Православній Церкві Вищого Церковного Управління і Єпархіального Управління, то першим ділом заклав „Церковний Совет в Польше”, який, на чолі з Н. Серебренниковим, функціонував у Варшаві в характері „над-єпархіальної церковної організації”, об'єднуючи в собі росіян, що почали акцію в напрямку захоплення „вакантної” найвищої церковної влади в Православній Церкві в Польщі, з метою мати Церкву тут опорою „русскости”, як і до першої світової війни та революції. Ми бачили, як вже раніше єпископ Діонісій дав одсіч тому ж „Церковному Совету”.

В січні 1922 р. відбувся у Варшаві перший собор єпископів православних на території Польщі, головною задачею якого було не тільки організація внутрішнього управління Православної Церкви у відновленій Польщі, а й легалізація правового положення тої Церкви в державі шляхом переговорів з польським урядом і встановлення, як тоді називали, **конкордату** Православної Церкви з Польщею. В соборі тому, відкритому 11/24 січня 1922 р., під головуванням Владика-Екзарха Юрія, взяли участь єпископи **Кременецький Діонісій**, єпископ **Пінський Пантелеймон** і єпископ **Білостоцький Владимир**; на участь прибулого архиєпископа **Віденського Єлевферія** уряд не погодився, бо його єпархія не входила ще в межі Польщі. Але ж уявлення себе, Собору православних єпископів, рівнорядним партнером в переговорах з польським урядом було наївністю, — Уряд Речіпосполитої „конкордати” укладати міг тільки з Римом, — отже, після кількох засідань Собору єпископів, в час яких ішло обговорення тексту „конкордату” з представниками Уряду, раптом, 17/30 січня 1922 р., з'явилися „**Тимчасові Правила про відношення Уряду Речіпосполитої Польської до Православної Церкви в Польщі**”, за підписом міністра ісповідань і народної освіти **Антонія Поніковського**. Ці „Тимчасові Правила” 30 січня 1922 р. міністра А. Поніковського залишилися діючими майже до кінця по-Версальської Польщі, бо ж тільки 18 листопада 1938 р. прийшов, з силою закону, „Декрет Президента Речіпоспо-

літої про відношення Держави до Польської Автокефально православної Церкви". В календарі на 1923 рік, виданім з благословення Синоду Православної Церкви в Польщі, читаємо: «На жаль, в наслідок якихось позасоборних сторонніх впливів, одноголосне прийняття конкордата на Соборі не відбулось, а замість того, в характері розпоряджень державної влади, Уряд видав „Тимчасові Правила...» (стор. 49-50).

Історик Православної Церкви в Польщі, зокрема ж і українського церковного руху в тій Церкві, не може не рахуватися з тим фактом, що з виданням названих „Тимчасових Правил" 30 січня 1922 р. почалось активне, і досить дошкульне, вмішування польського уряду у внутрішнє життя Православної Церкви, регламентоване тими „Правилами". Так, напр., чи після видання цих „Правил" могло далі діяти на Волині „Володимирське Духовне Правління", закриття якого приписує митрополитові Юрію Н. Бурчак в цитованій вище статті в „Рідній Церкві"? Це „Духовне Правління" повинно було припинити своє існування вже й на підставі ухвали Волинського Єпархіального З'їзду в Почаєві про „Єпархіальну Раду" в Крем'янці, як орган єпархіального управління, а коли б ця ухвала була у Володимирі зігнорована, то, згідно з „Тимчасовими Правилами", виданими через три місяці після Почаївського З'їзду, „Володимирське Духовне Правління" закривалось з тої простої причини, що „Правила" (т. 13) встановлюють „Духовні Консисторії" в кожній єпархії (для Волинської в Крем'янці), а не знають ні „Духовних Правлінь", ні „Єпархіальної Ради". Нема в „Тимчасових Правилах" органів повітового церковного управління, як і „церковних рад" по парафіях, статuti яких прийняті були на Всеукраїнському Соборі у Києві р. 1918 за гетьманської влади. Залишені в управлінні церковному на місцях становища благочинних і благочинницькі округи (т. 5 „Правил"); благочинницькі зібрання відбуваються за попереднім повідомленням про них повітовому старості, єпархіальні з'їзди — за повідомленням про них відповідному воеводі, загальні церковні собори (з участю духовенства й мирян) — за згодою Міністра ісповідань і народньої освіти (т. 14 „Правил"). Собор єпископів, який в складі всіх призначених Урядом єпархіальних єпископів „Тимчасові Правила" визнали „законним представництвом Православної Церкви в Польщі" (т. 1 „Правил"), виділив потім, на третій сесії Собору 14-15 червня 1922 року у Варшаві, для рішення звичайних біжучих справ „малий Собор архиєреїв", названий „Св. Синодом Православної Митрополії в Польщі". Такі є історичні факти щодо походження форм внутрішнього управління Православної Церкви в Польщі в часі очолення її митрополитом Юрієм Ярошевським. Треба додати до цього, що „Тимчасові Правила" 30 січня 1922 р. зовсім не знають засади виборності на духовні становища і в церковному управлінні. Скрізь при призначеннях на становища, переміщеннях, усуненнях, чи то священників на парафії, чи благочинних, чи членів Консисто-

рій, чи єпископів, ці акти відбуваються в порядку адміністративному, з наказу відповідної церковної влади, але за порозумінням її з представниками відповідних органів влади державної.

Що торкається мовного питання в житті Церкви Православної, то „Тимчасові Правила” нічого не говорять про богослужбову мову в тій Церкві; натомість зобов'язують акти громадянського стану („метричні книги”) парафіян провадити в державній мові польській, допускаючи, рівнобіжно з польським текстом, записувати акти й „на мові, яку вживають парафіяни” (т. 7 „Правил”). В зносинах з державними установами повинна вживатися мова польська (т. 8); офіційні документи Консисторії видають в мові польській (т. 13). Навчання релігії в школах, обов'язкове для учнів православної віри, має провадитися в рідній мові учнів (т. 8).

На засіданні Собору єпископів у Варшаві 14/27 січня 1922 р. було дозволено видання в Крем'янці єпархіяльного органу в українській мові під назвою „Православна Волинь”. Тоді ж було ухвалено відкрити у Волинській єпархії катедру Луцького вікарного єпископа. На засіданні першому св. Синоду, 16 червня 1922 р. у Варшаві, заслухано було рапорт Владика Крем'янецького Діонісія про ухвалу Почаївського З'їзду в справі богослужбової мови (ухвала наведена нами вище), і Синод постановив: „Благословити Пресвященному Діонісію допущення в словянській богослужбовій мові народньої української вимови й читання Слова Божого за Богослуженням на українській мові в тих випадках, де й коли це буде визнано ним за необхідне” („Духовна Бесіда” ч. 7 — 1924 р.). Наведені постанови Собору єпископів і Синоду, як бачимо, теж свідчать про цілком протилежне тому, що написано в „Рідній Церкві” про відношення митроп. Юрія до українського церковного руху.

3 вересня 1922 р. в Почаївській Св.-Успенській Лаврі довершена була митрополитом Юрієм, архієпископом Діонісієм і єпископом Олександром хіротонія в єпископа Луцького архимандрита Олексія (Громадського). При врученні архиєрейського жезла нововисвяченому єпископові Олексію, митроп. Юрій в своїй промові казав: „Як єпископ, ти будеш проходити своє служення тут, на Волині, серед українського народу. Це добрий, здібний до високих ідеальних переживань народ, що особливо постично відчуває красу Божого світу й Бога, і серед нього єпископське служення може бути особливо корисне та спасенне. Цей народ легше, ніж який інший, приваблювати до Бога й приєднувати до спасіння. Особливо це повинно бути осяжне для тебе, як рідного цьому народові не тільки по вірі, але й по крові. Твоє знання народньої мови є могутнім засобом впливу на цей нарід, бо християнські ідеї, зодягнені в дорогі образи й форми рідної мови, стають особливо зрозумілими і підбивають серце. А твоє знання, як українця з походження, душі народу, чеснот і хиб, таємних струн його серця, покаже тобі, як, коли і про що говорити з ним, щоб приєднати його до Бога і правди Його, щоб вкоренити в нього християнські

основи життя. Тим більше це треба сказати, що ти давно вже працюєш серед цього народу, як пастир, педагог і адміністратор. Ти вивчив усі верстви того народу й віки: духовенство, інтелігенцію й простий народ; дорослих людей, молодь і дітей. І тим більше буде корисне й успішне твоє служення серед нього" („Шлях". Вересень 1937 р., стор. 4-5). З наведеної промови митрополита Юрія до єпископа Олексія бачимо ясне розуміння митрополитом усього значення національного елемента в житті Церкви, в приложенні, зокрема тут, саме до церковного життя українського народу.

Найсильніше, на нашу думку, про неправду твердження, що митрополит Юрій „усяке розмосковлення церковного життя заборонив" („Рідна Церква", жовтень-грудень 1960 р., стор. 7) говорить факт вступлення ним на шлях якраз **унезалеження від Москви** церковно-православного життя у відновленій Польщі. Увесь одіум в боротьбі проти відходу від Москви і за дальніше перебування „в братском единении и общении с Православной Церковью Российской, с которой связаны неразрывными историческими узами в общецерковной жизни" (А. Світіч. *Op. cit.*, стор. 30) — був звернений з боку „істинно-руських людей", — духовного і світського станів, — на митрополита Юрія. Ці люди все ще „позирали тоді в бік Москви, очікуючи, що ось-ось звідти протягнеться всевладна рука й змінить становище"... І ця ненависть, доведена до напруження, завершилась небувало трагічно в історії Православ'я: смертю Владики митрополита Юрія від руки духовної ж особи, від стрілу архимандрита Смарагда (в світі Павла Латишенка) 8 лютого 1923 року у Варшаві, в митрополичому домі.

Справа автокефалії Православної Церкви в Польщі, над якою ближче зостановимось в наступному підрозділі з історичної точки погляду ваги її для Української Православної Церкви, не була закінчена за митрополита Юрія. Була вона започаткована Польським урядом, коли на конференції у Варшаві восени 1921 р. архієпископа Юрія і єпископів Діонісія і Пантелеймона (Рожновського, польської національності) з міністром ісповідань і освіти М. Ратаєм, цим останнім було рішучо заявлено, що „Польський уряд не уявляє собі іншого управління Православної Церкви в Польщі, як на засадах **автокефалії**" (*Ibidem*, стор. 7). Чим більше виявлявся безбожний характер державної влади в Советській Росії, і сам патріарх Московський Тихон був замкнутий спочатку в монастирі, а потім у в'язниці ГПУ (р. 1922), тим сильніші підстави мав Польський уряд настоювати в своїх декляраціях до Собору православних єпископів про скоріше проголошення автокефалії Православної Церкви в Польщі.

Ієрархією Церкви була принята на Соборі єпископів у Варшаві 14-15 червня 1922 р. слідуюча ухвала: „Приймаючи під увагу деклярацію Уряду і події церковного життя в Росії, в згоді з постановою своєю в Почаєві, Собор єпископів більшістю голосів ухвалив: 1. З причини припинення в Москві діяльності законного

Вищого Церковного Управління, всі справи, що торкаються Православної Церкви в Польщі, має рішати на місці Собор православних Архиєреїв, при чім звичайні біжучі справи рішає малий Собор Архиєреїв, або Синод Православної Церкви в Польщі, згідно з т. 1 „Тимчасових Правил про відношення Уряду до Православної Церкви в Польщі”. 2. „Собор Архиєреїв ухвалює не приймати жодних розпоряджень від утвореного в Москві неканонічного Церковного Управління”. 3. „Собор православних Архиєреїв, з огляду на церковну смуту і розруху в Росії, не має нічого проти автокефалії Православної Церкви в Польщі і готовий працювати в Польщі на засадах автокефалії, упевнений в добрій співпраці з Польським Урядом на основах Конституції, з тим одначе, що Польський Уряд одержить на автокефалію благословення Царгородського і других патріархів, а рівно Голів Автокефальних Церков — Грецької, Болгарської і Румунської, а також патріарха Московського, якщо останній поверне до влади і якщо патріархат в Росії не буде скасований” („Православная Церковь в Польше”. — Православний Календарь на 1923 г. Варшава. 1923, стор. 50-51).

Ухвала була принята голосами митрополита Юрія, архієпископа Діонісія і єпископа Александра, Керуючого Поліською єпархією, а проти були архієпископ Віленський Єлевферій і єпископ Гродненський Володимир, що були противниками унезалежнення Православної Церкви в Польщі від Московського патріарха, а тим самим не могли залишатися на своїх катедрах в Польщі, де Церква не була відділена від Держави, а державна польська влада домогалась унезалежнення Православної Церкви в Польщі від церковної влади, яка знаходилась в другій державі, де почалось, до того ж, переслідування Церкви, християнства й релігії взагалі.

Після наведеної вище ухвали Собору єпископів 14-15 червня 1922 р. що до управління Православною Церквою в Польщі, — ухвали, на нашу думку, цілком слушної в даних обставинах і канонам Православної Церкви не противної, — не було за митрополита Юрія нової на цей предмет соборної ухвали, як і взагалі не було Собору єпископів (від 16 червня 1922 р. відкрив свою чинність Св. Синод Православної Церкви в Польщі). Таким чином, стріл архимандр. Смарагда в митрополита Юрія і нагла смерть митрополита від стрілу 8 лютого 1923 року **наступили через 8 місяців** після ухвали в червні 1922 р. Собору єпископів про „готовність працювати в Польщі на засадах автокефалії”, яку ухвалу історик Світіч кваліфікує, як „самочинне впровадження автокефалії Православної Церкви в Польщі” (Op. cit., стор. 35). Трудно тоді повірити, що злочин архимандр. Смарагда був довершений ним в характері „твердого противника автокефальних тенденцій і поборника єдинства Церкви” (Ibidem, стор. 25, 38). Дійсно, у самого А. Світіча знаходимо, хоч і досить поплутане щодо хронології подій, оповідання про заборону Екзархом Юрієм архимандр. Смарагда в священнослуженні, з чим було зв'язано, що не могла

ніби відбутися хіротонія його в єпископа-вікарія Слущкого (Мінської єпархії), доручена Московським патріархом Тихоном архієп. Віленському Єлевферію. Отже це оповідання не дає підстави до висновку й про особисті мотиви, якими викликано було вбивство архимандритом Смарагдом митрополита Юрія. В освітленні А. Світіча, вбивство було доконане „нервно-хворим” архимандритом, який „остаточно втратив душевну рівновагу” після кількох палких розмов, в яких закидав митрополитові „неканонічність і зрадництво” (?). Такий стан привів його, одначе, до продуманого плану дії: „Він набув револьвера і, як потім вияснилось, тайно вчився в лісі стріляти з нього”. „З’явившись о 5 год. вечора 8 лютого 1923 р. на прийом до митрополита, він, впродовж двох годин, розмовляв з ним, але, коли митрополит Юрій висловив сумнів в потусторонньому житті та намовляв архимандрита „перейти до його табору” (невіруючих?), Смарагд вихопив револьвера і кількома стрілами вбив митрополита зі словами: „Оце тобі, палач (кат) православія!...” (стор. 39-40). До цього оповідання А. Світіч додає, що передавали, ніби архим. Смарагд на першому слідстві заявив, що мав замір вбити також і архієпископа Діонісія, але той знайшовся в той час в нижніх покоях митрополичого дому, про що дуже жалкує (арх. Смарагд; стор. 40). Не ясно, що власне викликало жаль у архимандрита, чи його замір вбити, чи те, що не пощастило вбити й архієпископа. Але ж додатком про цей замір підкреслюється, що архимандрит Смарагд з’явився месником таки за ухвалу „палачів православія” стати на шлях автокефалії, незалежності від Москви Православної Церкви в Польщі.

Відомо, що церковна „автокефалія” не є жодним догматом Церкви, а тільки формою зовнішнього устрою Православної Церкви, як людської громади в земному, дочасному житті. Тому догматизування поняття „автокефалії”, розуміння його як одної з суттєвих прав Православія, необхідних для спасіння, є неправославним розумінням. А полемічне завзяття круг „автокефалії”, запекла боротьба за неї й проти неї до фанатизму, пояснюється не її суттю для спасіння, а якраз її „дочасним характером”, мирськими цілями, пов’язаністю з мотивами політичними, національними, (престиж народу, держави, бажання увільнитися від чужоплемінної ієрархії і духовенства, від денационалізації через Церкву; з другого боку — використання Церкви в цілях асіміляційних, імперіалістичних...). Отже і фанатичний чин архимандр. Смарагда та гльорифікацію того чину, коли признати, що він викликаний був не чисто особистими мотивами, треба приймати не як помсту за „поругану правду Православія”, а як акт політиканства в Церкві т. зв. „істинно-руських людей” в ім’я єдиної й неподільної Росії, на службі якій мала б залишатися і єдина Всеросійська Церква. Недаром архимандрит Смарагд брав участь і в „місійно-патріотичній” акції навернення на православ’я українців греко-католиків в першу світову війну в тільки-но окупованих було областях Гали-

чини (1914-15 р.), яка акція була очолена архієп. Волинським Євлогієм („Путь моей жизни”. Ор. cit., стор. 264-265). Митр. Євлогій прізвище архим. Смарагда подає „Латишенко”, а не „Латишенков”, як у книзі А. Світіча. Після трагічного стрілу в митрополита церковна влада позбавила архим. Смарагда всіх духовних гідностей, і він, як звичайний мирянин до священства і постригу, Павло Латишенко, був засуджений Варшавським Окружним Судом на 12 років в'язниці; кару цю відбув у Варшаві, в Мокотовській в'язниці; по звільненні з в'язниці переїхав до Чехословакії.

У другі роковини смерті митрополита Юрія українська преса так освітлювала трагічну смерть митрополита: „Православна Церква в Польщі з перших днів свого окремого від Москви існування опинилася в надзвичайно тяжкому становищі. Головних причин цього явища дві. По-перше, наша Церква, як складова частина довоєнної Російської Церкви, весь час перебувала під „опікою” царської влади й до самостійного існування не була підготовлена... Це явище вносило деяку дезорганізацію в життя Церкви, яка почала лише пристосовуватись до нових умов життя, а поодинокі особи наштовхувала навіть на непослух вищій церковній владі. До цієї дезорганізації спричинились деякі російські емігранти, що перебувають у західних державах, і що, по старій звичці, втручались в справи церковні в Польщі, неначе б тут була Росія; на них і падає частина вини за страшний злочин, що мав місце тут перед двома роками. Другою причиною було те, що деяка частина духовенства продовжувала жити окремим від народу життям, не розуміючи й не визнаючи його національних і духовних потреб, його стремління, його вимог, словом — продовжуючи лінію старих казньонних русифікаторів; найменший замір з якого-будь боку перерізати цю злочинну лінію, або звернути її в бік, ці старі й вірні слуги винародовлення нашого народу вважали за зраду Росії, „єдинству русскаго народа”, Православ'ю і т. д. Отже на долю того, хто перший увійшов на нову митрополичу катедру, випало велике й тяжке завдання: 1. Перевести внутрішню організацію Церкви, припиняючи її усуваючи некаріість, непослух і самочинство; 2. Наблизити духовенство до народу шляхом нав'язання ближчих стосунків з представниками віруючих мас — українською й білоруською інтелігенцією. Блаженної пам'яті митрополит Юрій поклав багато праці й сил на виконання цих двох головних завдань і нарешті віддав за них своє життя. Він розумів значення національного елементу в житті Православної Церкви, і в митрополичих покоях не раз відбувалися мирні, братерські обміркування потреб Церкви з представниками нашої української інтелігенції. Ось це останнє й створювало, між іншим, нерозумних ворогів небіжчикові серед тих, хто призвичаївся дивитися на українців, як на матеріял для винародовлення, хто призвичаївся не служити віруючому народові, а вбивати його духовно, себто національно. Оце відношення митрополита Юрія до національних потреб віруючих

— м ж іншим — і керувало рукою вбивця „єдинця-неділимця” і вірного уклінника ідеї „обрусенія” наших народніх мас” (Духовна Бесіда, ч. 3 за 1925 р. „Блаженній пам'яті митрополита Юрія”).

До згадки в наведеній статті з „Духовної Бесіди” про обмірковування в митрополичих покоях потреб Церкви з представниками нашої української інтелігенції можемо додати від себе, що від посла до польського сейму Павла Васильчука і від архієпископа Олексія (Громадського) чув я про щедрі пожертви українцям митрополита Юрія на виборчу кампанію у виборах до польських сейму і сенату в листопаді 1922 р., коли вибрано було по списку ч. 16 від Волині, Холмщини з Підляшшям і Полісся послів українців 22 і senatorів — українців 6. (Між сенаторами — прот. Даміян Герштанський, б. член Володимирського Духовного Правління). Слід відмітити, що в розумінні значення національних елементів в житті Православної Церкви Св. Синод, за два місяці до смерті митроп. Юрія, в засіданні 14 грудня 1922 р., ухвалу свою з дня 16 червня 1922 р. про українську вимову богослужбових текстів і про живу мову в читанні Св. Письма за Богослуженням і в проповіді поширив і на таке ж вживання в церквах мов білоруської, польської і чеської в парафіях з більшістю православного населення тої чи другої національності і в залежності від бажання про це самих парафіян.

В зв'язку з цими ухвалами від 16 червня і 14 грудня 1922 р., прийнятими за життя митрополита Юрія, і в розвиток їх, принята була Св. Синодом Православної Церкви в Польщі **постанова 3 вересня 1924 року про вживання рідної мови народів в церковно-релігійному їх житті**, яка постанова залишалась діючою до кінця поверсальської Польщі, як і в час німецької окупації в другу світову війну. В цьому засіданні Синоду 3 вересня 1924 р. заслухано було „предложення митрополита Діонісія обмірковувати питання про таку постановку в теперішній час Служби Божої і церковної проповіді, щоб і Служба Божа і проповіді впливали на душу віруючих якнайсильніше, з метою виховання в лоні нашої Св. Православної Церкви вірних її синів, відданих батьківським заповідям і міцних духом, твердих оборонців традицій і народніх звичаїв у релігійно-народньому житті православного населення в Польщі, не здібних легко піддаватися сектантській і нецерковній пропаганді”. До цього предложення митрополита Діонісія було додано ряд важливих справок, між ними й та, що „за відсутністю у величезній більшості державних шкіл навчання дітей рідної матірньої мови, Церква Православна з її Службою Божою, обрядами й проповіддю Слова Божого є єдиним місцем, де може народжуватись, рости та зміцнюватись здорова церковно-народня, животворча для держави й громадянства стихія”. І тоді Синод постановив:

„В доповнення до постанов Свящ. Синоду з дня 16 червня і 14 грудня 1922 р. і в розвиток їх, — 1) допустити вживання української, білоруської, польської й чеської мов у тих богослужбових

чинах, текст яких одобрено вищою церковною владою, в тих парафіях, де того захочуть парафіяни і де це є можливе з місцевих умов; 2) благословити духовенству Митрополії зміцнити виголошування церковних проповідей на мові місцевого православного населення; 3) дозволити духовенству влаштовувати позабогослужбові бесіди в церквах і вести їх також рідною мовою місцевого населення; 4) в школах, де є православні законовчителі, рекомендувати їм навчання Закону Божого також матірною мовою, рідною для дітей; 5) в духовних школах зміцнити практику читання й вивчення Слова Божого й молитов, також складання й виголошування проповідей рідною мовою учнів; 6) повідомити про цю постанову Міністерство Визнань для відома і за-для належних розпоряджень. Про це послати накази Високопреосвященному Митрополиту Діонісію і всім Єпархіяльним Преосвященним”.

Це засідання Синоду відбулось під головуванням митрополита Діонісія, в складі: архієпископа Віленського Феодосія, єпископа Поліського Олександра і єпископа Гродненського Олексія. Порівнюючи наведену постанову в частині її, що торкається українізації Богослуження, з попередніми постановами на цей предмет, починаючи від постанови Почаївського З’їзду в жовтні 1921 р., слід зауважити, що через три роки залишено вже дезидерат української **вимови** церковно-словянських текстів (як іде відправа в українських греко-католицьких церквах), — постанова Синоду каже вже про живу народню мову в Богослуженні. (Духовна Бесіда. Ч. 7 за 1924 р., стор. 97-98).

В кінці квітня 1925 р. утворена була при Синоді Православної Церкви в Польщі **„Комісія для перекладу Св. Письма та Богослужбових книг на українську мову”**. На засіданнях Комісії 27-29 квітня 1925 р. прийнято було Статут Комісії. У вступному слові до цього митрополит Діонісій казав: „Настав час, коли справу перекладу Св. Письма та Богослужбових книг на українську мову треба поставити на більш твердий ґрунт. Ухвалюючи та благословляючи той чи інший переклад, Вища Церковна Влада повинна мати для того твердіші підстави. До цього часу справа перекладу була справою приватної ініціативи. **Я поблагословив вже кілька таких перекладів**, але що було можливим на перший час, то при дальшому розвитку церковного життя неможливе”... В склад Комісії увійшли: Митрополит Діонісій — Голова Комісії, проф. І. І. Огієнко — Помічник Голови, прот. П. Табінський — вчений секретар, сенатор М. К. Черкавський — член Комісії, проф. П. І. Зайцев — секретар канцелярії Комісії; в члени-співробітники Комісії були обрані: проф. О. Г. Лотоцький (Прага Чеська), проф. В. О. Біднов (Прага Чеська) і укр. письменник М. П. Левицький (Подєбради).

4. Як була здобута автокефалія Православною Церквою в польщі. „Томос” Царгородського патріарха Григорія VII; його проголошення у Варшаві 17. IX. 1925 р.; значення його для нац.-церковного українського руху. Відношення українців до акту автокефалії, переведеного без соборного голосу Церкви. Зібрання представників духовенства і мирян у Варшаві 10-12 січня 1927 р. Боротьба за розмосковлення Прав. Церкви в Польщі на ґрунті акту автокефального буття. „Меморандум” до Царгородського патріарха Василія III Всеукр. Прав. Церк. Ради 13 лютого 1926 р. в справі автокефалії Православної Церкви в Польщі.

За життя і керування Православною Церквою у відновленій Польщі митрополита Юрія, ієрархія тої Церкви стала на шлях автокефалії в управлінні Церквою, що відповідало виразним інтенціям польського уряду, аби управління Православною Церквою в межах Речіпосполитої не залежало від жодної поза-крайової церковної влади. Але це були перші кроки, викликані також і обставинами безвладдя, до якого прийшло в Московській патріярхії з ув'язненням патріярха Тихона та захопленням влади в патріярхії, за згодою большевиків, „живоцерковцями”. Дальші акти для оформлення, признання і проголошення автокефалії Православної Церкви в Польщі наступили після смерті митрополита Юрія.

Обравши 27 лютого 1923 р. на митрополичу катедру архієпископа Волинського Діонісія, Собор єпископів Православної Церкви в Польщі, за благословенством вступити архієпископові Діонісію на митрополичу катедру у Варшаві, постановив звернутися не до Москви (патріярх Тихон був під арештом), а до Царгородського патріярха. Про це повідомлено було й польський уряд, який мав підтримати в Царгороді цей крок православної ієрархії. Звернення це Собору єпископів Православної Церкви в Польщі до Царгородського патріярха було в суті речі зміною канонічної юрисдикції. В історії Української Православної Церкви подібне мало вже місце в давній Польщі в кінці XVIII століття, в добу Чотирьохлітнього Сейму. Тоді польський уряд зайнявся організацією Православної Церкви в Польщі, щоб була вона незалежна в своєму управлінні від Російського Синоду, і найперше було признано корисним, щоб православні в Польщі були повернені „до їх першої столиці”, тобто до Царгороду. (Докладно про це див. в цій праці, т. III, стор. 215-217). В теперішніх обставинах у відновленій Польщі бачимо те ж повернення до Царгороду, як до Церкви-Матері Української Православної Церкви (Київської митрополії з X віку). І, як в згаданій аналогічній події кінця XVIII віку, так і тепер Царгород не відмовив опіки духовної, не сказав, що звертайтесь за благословенням до Москви, бо їй підлягаєте.

Царгородський патріярх, яким був тоді Мелетій IV (Метаксас), на підставі постанови й Патріяршого Синода, дав своє благословення ново-вибраному митрополитові Православної Церкви в Польщі і тим скріпив його авторитет. Пізніше, коли патріярх Мелетій,

турками видалений з Царгорода, був обраний на катедру патріярха Олександрійського, а в Олександрії навистив його митрополит Діонисій (в час подорожі на Православний Схід р. 1927), останній в промові до Патріярха так окреслив значення акту благословення його обрання в 1923 р.: „Коли Православна Церква в Польщі перебувала в тяжкому стані, позбавлена свого Первоієрарха, що життя своє поклав за благо Церкви Божої, — Ви в сані Вселенського Патріярха по-батьківськи зрозуміли тяжкий стан її і зволіли запобігти, могло бути, катастрофі в її житті прийняттям цієї Церкви під свою батьківську оліку. Визнали Ви необхідним для добра діла Христового ствердити мене на становищі Митрополита всієї Польщі і тим поклали підставу правильному ходові церковно-православного життя в Польщі, який недавно скінчився автокефалією тієї Церкви” (Єп. Алексій. Посещение Его Блаженством Митрополитом Діонисієм св. првославних автокефальных восточных церквей. Варшава. 1928, стор. 48).

Історичним актом, який ліг в основу автокефального існування Православної Церкви у відновленій Польщі, був „Патріярший і Синодально-Канонічний Томос Вселенської Царгородської Патріярхії від 13 листопада 1924 року про признание Православної Церкви в Польщі Автокефальною”. Це признание (а не „дарування”, як пишуть деякі, мало обізнані з канонами, історики) автокефалії Православної Церкви в Польщі наступило при патріярхові Григорії VII, що був на кафедрі Вселенського патріярха після Мелетія IV. Царгородський патріярх Константин VI, обраний на катедру після смерті патріярха Григорія VII, сповістив Православній Автокефальній Церкві акт признание Царгородом автокефалії в Польщі і в тому сповіщенні писав: „Всі автокефальні церкви-сестри відчують щиру радість у призанні потреби і необхідности автокефального устрою, що лежить в інтересах православної людности в Польщі”. . . 16-19 вересня 1925 р. відбулись у Варшаві урочистості з приводу доручення митрополитові Діонисію Патріяршо-го Томосу з дня 13 листопада 1924 р. і проголошення автокефалії Православної Церкви в Польщі. Царгородським патріярхом був в цей час Василій III після Константина VI, який був в січні 1925 р. висланий з Царгороду турками, і патріярша катедра була довший час вакантною.

Василій III прислав до Варшави делегацію Вселенського патріярхату, яка привезла „Томос”, а до цієї делегації приєдналась в Бухаресті делегація від Румунського патріярха. Властивим днем проголошення автокефалії, незалежности Православної Церкви в Польщі був день 17 вересня 1925 р., коли в митрополичому соборі св. Марії Магдалини у Варшаві, перед Службою Божою, при участі ієрархії Православної Церкви в Польщі, ієрархів прибулих делегацій, духовенства і вірних, в присутності представників польського уряду, відбулась урочиста церемонія, в час якої, після привітальної промови Голови патріяршої делегації митроп. Халкедон-

ського Якіма, був прочитаний в оригіналі, тобто в грецькій мові, „Патріарший і Синодальний Томос 13 листопада 1924 р.” митрополитом Германом Сардійським, в польській мові — єпископом Гродненським Олексієм, в російській — архієпископом Віленським Феодосієм і в українській — свящ. Петром Табінським.

Нам уже доводилось писати про значення Патріаршого Томосу 13 листопада 1924 р. для історії Української Православної Церкви кінця XVII віку, коли Українська Православна Церква (Київська митрополія) була підпорядкована Московській патріархії (т. II цієї праці, стор. 342). Ми ствердили там, що в названому „Томосі”, через 238 років, дано авторитетне признание самою Царгородською патріархією **неканонічності** поступовання при прилученні в 1685-86 рр. Київської митрополії до Московської патріархії. Це в словах „Томоса”: „Перше відірвання від Нашого Престолу Київської митрополії й православних митрополій (єпархій) Польщі й Литви, залежних від неї, а прилучення їх до Московської Церкви відбулося не за приписами канонічних правил, а також не було дотримано всього того, що було встановлено відносно повної церковної автономії Київського митрополита, який мав титул Екзарха Вселенського Престолу”...

Тут повинні підкреслити, що наведені справедливі твердження „Томоса”, якими Вселенська патріархія хоче, очевидно, оправдати своє теперішнє поступовання в справі признання автокефалії Православної Церкви в Польщі, мають цінне значення й для національно-церковного українського руху в тій Церкві наших часів. Дійсно, історики чи публіцисти з рновською ідеологією (РНО — „Русское Народное Обединение” в Польщі, спадкоємець „Союзу Русского Народа”), як С. Раневський, К. Фотиев, А. Світіч, представляють справу автокефалії православних в Польщі так, що це був тяжкий антиканонічний акт свавільного відступства від своєї „Церкви-Матері Російської”. Особливо обурюється на цей акт А. Світіч. „Легко і безапеляційно, — пише він, — Св. Синод Православної Церкви в Польщі порвав канонічний зв'язок з своєю Церквою-Матір'ю Російською — і признав Церквою-Матір'ю Константинопольську Церкву. Адже ж отримання благословення Церкви-Матері, в даному випадкові Церкви Російської, було одним з найнеобхідніших умовин отримання автокефалії”... (Ор. cit., стор. 50). А далі навіть добалакався до того, що — „Православна Церква в Польщі, штучно відірвана від Церкви Російської, а через те і від Церкви Вселенської, як такої, стала об'єктом всяких експериментів не тільки з боку державної влади, але навіть і окремих національних меншостевих групувань” (Підкр. наше. Стор. 67. При 1% православних росіян в Польщі. І. В.).

Думається, що магістер богослов'я (титул автора в заголовку книжки) Александр Світіч повинен би таки знати, що Київська митрополія, до якої в давнину належали всі ті частини, які увійшли тепер в склад Православної Церкви в Польщі, **ніколи не мала**

матір'ю Церкву Російську чи Московську, а тільки Церкву Константинопольську чи Царгородську, в канонічній юрисдикції якої і перебувала впродовж 700 років (988-1686); повинен був би знати, яка боротьба йшла в другій половині XVII віку проти підпорядкування Київської митрополії (Українсько-Білоруської Церкви) Московській паріярхії (в нашій праці про це — т. II, стор. 299-342), тій „церкві-матері”, яка народилась, виходить за писаннями рновських істориків, після своєї „доньки” — Київської митрополії. Знаючи історію цієї боротьби, грубе порушення канонів Московю (адже ж Москва поставила митрополита на Київську катедру ще до відступлення їй Царгородом Київської митрополії!) і взагалі московське політиканство на церковному ґрунті, А. Світіч, якщо він дійсно пише „глибоко чесно, документовано, спокійно, ділово і об'єктивно” (так вихваляє його книгу в передмові до неї Високодостойний проф. Н. Арсенєв), — не понаписував би таких речей, як: „Таким чином, цілком несподівано, толчучи всі канонічні правила, з цілковитим забуттям історичної правди, Православна Церква в Польщі ставала в ряди автокефальних церков, попадала в церковну залежність від Константинополя” (стор. 49). Таке можна писати або нечесно, або дійсно не відаючи історичної правди. Історичною правдою в „Томосі” патріярха Григорія VII є й те, що Московська Церква „не дотримала того, що було умовлено відносно повної автономії Київського митрополита”, бо ж вже за чверть віку по прилученні до Москви Київський митрополит позбавлений був прав обласного митрополита автономної церковної області, а його митрополія стала звичайною єпархією в ряду інших єпархій Московської Церкви (т. III цієї праці, стор. 8-37). А коли А. Світіч, посилаючись, як на джерело, на С. Раневського, а цей останній на „скрипт” з лекцій проф. Віляновського, задоволено, видно, підкреслює, що автокефалія Православної Церкви в Польщі коштувала польському урядові три мільйони доларів, виплачених ніби в Царгороді (стор. 53), то чи не до речі було б йому згадати, скільки заплатив московський уряд р. 1686 за позбавлення Української Церкви фактичної автокефалії і відступлення її (Київської митрополії) Москві Царгородом?

Отже всі оті „єреміяди” про „порушення священних канонів” Православної Церкви, при признанні незалежності автокефалії Православної Церкви в Польщі, можуть уводити в блуд тільки людей довірливих, що, не будучи знавцями ні канонів, ні церковної історії, на слово вірять тим, хто видає себе за таких знавців. Так, напр., в канонах Православної Церкви нема обумовлення повстання нової Автокефальної Церкви згодою на цю автокефалію кириярхальної влади Церкви-Матері, і сама Московська Церква, яка до 1448 р. перебувала в юрисдикції Царгородської патріярхії, цього 1448 р. поставила собі, без порозуміння з Царгородом, митрополита Іону, почавши, тим самим, автокефальне буття (самовільно!), яке тягнулось, як автокефалія *de facto*, а не *de jure*, 140 років. В

церковних канонах Вселенської Православної Церкви взагалі нема вказівок про способи встановлення автокефалії для нових церков; ці канони не знають навіть самого терміну „автокефалія”. В канонах Православної Церкви знаходимо тільки підстави, за-для яких можуть бути Крайові (Помісні) Церкви, незалежні в своєму управлінні. Це підстави — національна (прав. 34 свв. Апостолів) і державно-територіяльна (прав. 17 IV Всел. соб., 38 VI Всел. собору і прав. 9 Антиохійськ. соб.). В церковно-історичній практиці після доби Вселенських соборів повстання нових автокефальних церков базувалось найбільше на сполученні обох цих підстав (незалежні, автокефальні церкви в національних державах).

„Томос” Царгородського патріарха Григорія VII в признанні автокефальною Православну Церкву в Польщі став на засаді „державно-територіяльній”, як на ній же стояла й ієрархія тої Церкви, коли, за словами „Томосу”, „звернулась до Патріяршого Вселенського Престолу за благословенням і підтвердженням автокефальної конституції Церкви, вважаючи, що в **нових політичних умовах** тільки ця конституція зможе відповідно задоволити і забезпечити потреби тої Церкви”. Таким чином, ініціатива і перепровадження справи автокефалії Православної Церкви в Польщі було ділом польського уряду і ієрархії тої Церкви. Участь духовенства і мирян Православної Церкви не мала в цій історичній події належного місця. Така участь в справі автокефалії Церкви клира і мирян тієї Церкви могла бути, очевидно, в формі вибраного представництва від них на Помісному соборі Церкви, який мав би рішати саме питання, чи бути Церкві в Польщі Автокефальною, чи залишатися їй під Московською церковною владою. Не може бути двох думок, що воля самої Церкви бути незалежною, а якщо залежною, то від кого, висловлюється через постанову собору тої Церкви; але знов треба сказати, що нема канонів Вселенської Православної Церкви, які б наказували питання автокефального буття Крайової Церкви рішати тільки повним собором тої Церкви. Історична ж практика виказує різні способи здобуття Церквами автокефалії; найбільше, можливо, відбувалось це заходами державної влади. Здобуття автокефалії Московською Церквою р. 1448 було переведено великим князем Василем Васильовичем з єпископами без жодного Помісного собору. В наші часи Директорія Української Народньої Республіки видала закон 1 січня 1919 р. про автокефалію Української Православної Церкви також без собору Церкви.

Ми не маємо підстав казати, як каже А. Світіч, що „православне населення Польщі з обуренням зустріло вістку про стремління єпископів, які продались польському урядові, впровадити фактичну автокефалію Церкви”, і що „православно-віруючий народ вважав автокефалію найбільшим нещастям для Церкви” (стор. 27, 66). Мова може бути не про „населення” і „народ”, не про „маси”, які були напевно байдужі до справи автокефалії та й не розумілись на ній, а про певні церковно-активні частини право-

славного громадянства, м ж якими, одначе, були велик розходження щодо причин негативного їх ставлення до проголошення автокефалії Православної Церкви в Польщі. Для істинно-руських церковних діячів, які провели ще в літі 1922 р. протестуючі проти автокефалії єпархіальні зібрання в невеличких єпархіях — у Вільні і Гродні, найважливішим було те, що з автокефалією поривався зв'язок з „братською Російською церквою, з якою православний народ Польщі був зв'язаний нерозривними історичними узами в загально-церковному житті”.

Цей мотив „істинно-руських” в їх негативному ставленні до автокефалії абсолютно не існував для українців. Навпаки. „Візьмемо на себе сміливість твердити, — писала „Духовна Бесіда”, — що засадничих і безумовних противників самостійности й незалежности нашої Церкви серед українців нема. Ми сказали б, що навпаки. всі свідомі українці є автокефалістами, в розумінні незалежности Церкви від якої б то не було сторонньої церковної влади... Припинення незаконної залежности нашої Церкви від Москви може викликати лише радість, бо ця остання була в нас знаряддям русифікації, значно притупила національну свідомість нашого народу й відірвала від нас велику кількість інтелігентних сил, які й тепер ще, живучи хлібом нашого православного українця, відокремлюють себе від нього і вважають себе за людей іншої національності. Отже ми, українці, можемо лише радіти, що шкідлива для нас залежність нашої Церкви припинилася” (Духовна Бесіда. Ч. 19-20 за 1925 р., стор. 2, 4).

Тому в більших єпархіях — Волинській, Поліській, а також і на Холмщині й Підляшші, себто на українських землях з православним населенням, не було єпархіальних зібрань з протестами проти унезалежнення від Москви церковної влади і стремління до автокефалії Православної Церкви в Польщі. Ставлення ж стримане, а то й негативне, посеред українських церковних і політичних діячів було викликане не питанням самого автокефального буття Церкви, а тими способами, якими впроваджувалась автокефалія Православної Церкви в Польщі. Перш за все, відігравав тут роль той опозиційний настрій у відношенні до польської влади, який в тих роках горював посеред українського суспільства; він так яскраво проявився під час виборів восени 1922 р. до польських Сейму і Сенату, коли від Волині не було вибрано до цих законодавчих установ ні одного поляка, а самих українців — 14 послів і 5 сенаторів, які разом з послами українцями від Холмщини (6) та Полісся (2) і сенатором від Холмщини утворили Український Сеймовий Клуб з 28 членів, що був в опозиції до Уряду. Від членів Української Парляментарної Репрезентації, які всі були православними, на сторінках преси були вислови протесту проти церковної політики Уряду, який не унормовував законодавчо правного положення Православної Церкви в Польщі і не допускав скликання Церковного Собору Православної Церкви.

Отже протести в справі перепроводження автокефалії Церкви і зводились з боку українців до вимоги, щоб **впроваджувалась автокефалія через Крайовий Собор самої Церкви, а не по мимо Церковного Собору**. Як відомо, ідея соборності в житті й управлінні Церкви була живою й діючою в історії давньої Української Православної Церкви. З підпорядкуванням же р. 1686 Київської митрополії Московській патріархії та з скорим після того заведенням Петром I синодального устрою в Церкві Російській з оберпрокурором, а потім і самим царем, на чолі, — ідея соборності в Російській Церкві зовсім зацвіла, соборів не було аж до революції 1917 року. Але і в цьому часі, на українських землях, що знаходились ще у XVIII в. під Польщею, а в церковному відношенні підлягали Російському Синодові, ідея соборності відродилась в кінці XVIII стол. Розуміємо Пінську Генеральну Конгрегацію 1791 року, чи по-нашому **Пінський Церковний Собор православних українців і білорусів**, на якому проведена була фактична автокефалія Православної Церкви в тодішній Польщі перед остаточною (третім) поділом тої держави р. 1795 (Докладно про це — т. III цієї праці, стор. 217-225). Тепер ці ідеї соборності в давній Українській Церкві пробуджені були тим більше, що на Великій Україні вже відбулись Церковні Собори в рр. 1918 і 1921.

Трудно з певністю сказати, чому власне польський уряд надумався відновити українські соборні традиції тільки, як побачимо нижче, в 1930 р., а не став відразу у відродженій Польщі на ґрунт церковної політики, в стосунку до православних, доби Чотирьохлітнього Сейму кінця XVIII в., доби зусиль рятувати державний суверенітет Польщі від загибелі. Вища Церковна влада Православної Церкви в Польщі, скільки не підносять на неї нарікань в угодстві перед Польським Урядом, не мала, одначе, ані ідеології єпископського самодержавства в Церкві, ані тенденцій антисоборних в управлінні Церквою в Польщі, знаючи з історії, що в католицькій Польщі, хоч би й XX віку, не можна бути певним в релігійній толеранції, і Православ'є може черпати силу тільки в оперті на єдність ієрархії, духовенства і вірних. Тому з боку її Польський Уряд не зустрів би перешкод до скликання Православного Собору вже на початку існування відновленої Польської держави. Відомо, що вже р. 1922, коли налагоджено було Синодальне управління Православної Церкви в Польщі, митрополит Юрій підняв питання про скликання Помісного Собору Православної Церкви в Польщі, і Синод доручив архієпископу Волинському Діонісію виробити статут цього Собору і правила його скликання. Р. 1923 цей „Статут" і „Правила" Помісного Собору, вироблені на засадах статутів Всеросійського і Всеукраїнського церковних соборів 1917-1918 рр., надіслані були Синодом Православної Церкви в Польщі Міністрові Освіти і Визнань Релігійних. Одначе в Міністерстві справа ця лежала без руху, і Міністерство нічого не відповідало Митрополитові на порушене питання про скликання Помісного Собо-

ру, продовжуючи й справу автокефалії Церкви далі вести без соборного голосу самої Церкви, тільки з її, в ідеї, виконавчим органом, Синодом. (Первое собрание Представителей Духовенства и Мирян Св. Автокефальной Православной Церкви в Польше 10-12 января 1927 г. в Варшаве. Варшава. 1927, стор. 3).

Думається, що причиною такого, глибоко помилкового, поступовання польського уряду був, з одного боку, вибухалий у відновленій Польщі націоналізм польського суспільства, прояви якого бачимо і в тенденції покерувати долею Церкви своїх православних горожан без голосу їх самих. Про цей націоналізм говорив українській делегації в Луцьку на Волині восени 1922 р. маршал Пінсудський, заклинаючи українців перетерпіти збільшення національних емоцій поляків в цих перших роках нестями від відзискання незалежності Речіпосполитої. Але чи не найбільше затяжили в цьому нехтуванні Урядом давніх соборних засад Української Православної Церкви впливи католицького духовенства і Риму, що і в часі Пінського Собору 1791 р., коли правдиві польські патріоти робили все для рятунку своєї держави, вони (духовенство і Рим) противились акції оживлення й унезалежнення церковно-православного життя на землях під Польщею (Про цей спротив — т. III цієї праці, стор. 222).

Не даючи згоди на скликання собору Православної Церкви, польський уряд, вже після того, як автокефалія Православної Церкви в Польщі була урочисто 17 вересня 1925 р. проголошена, погодився на скликання представників від єпархій на зібрання у Варшаві для ознайомлення їх з тими міроприємствами, які поробила Вища Церковна Влада в справі положення Православної Церкви в Польщі. Це Зібрання й відбулося 10-12 січня 1927 р. у Варшаві. В ньому взяли участь, під проводом митрополита Діонісія і єпископа Гродненського Олексія, 32 духовних особи і 21 світських. Не були це виборні представники від духовенства і мирян п'яти єпархій (Варшаво-Холмська, Волинська, Віленська, Гродненська і Поліська), а запрошені Митрополитом, з духовенства переважно настоятелі міських соборів, з світських — церковні старости тих же соборів. В складі духовних осіб на Зібранні були визначні діячі українського церковного руху архимандрит Полікарп, тоді настоятель Володимирського собору на Волині (пізніше митрополит УАПЦеркви на еміграції), протопресв. Павло Пашевський, настоятель Луцької Чеснохресної Братської церкви, і свящ. Петро Табінський, тоді ректор Крем'янецької Духовної Семінарії. Взагалі ж склад учасників Зібрання, як духовних, так і світських, мійських церковних старостів, — був виразно з характером „істинно-руськості” у великій більшості. Тому для історика представляється дуже цікавим, як таке Зібрання zareагувало на докладну доповідь митрополита Діонісія про „Походження Автокефалії Православної Церкви в Польщі”, після якої він оголосив в російському перекла-

ді і показав в грецькому оригіналі „Патріярший і Синодальний Томос” від 13 листопада 1924 р.

Не було жодного протесту, чи хоч би якого-будь жалю, з приводу „неканонічного акту автокефалії” Православної Церкви в Польщі на цьому Зібранні представників духовенства і мирян 10-12 січня 1927 р. Навпаки. Зібрані з піднесенням проспівали „Вічну Пам'ять” Вселенському Патріярхові Григорію VII, при якому був виданий „Томос” про автокефалію, а потім з надхненням „многолїття” тодішньому Святійшому Царгородському Патріярхові Василю III, який прислав у вересні 1925 р. делегацію до Варшави на урочистість проголошення автокефалії Церкви. А в додаток до всього цього член Зібрання протопресв. Терентій Теодорович запропонував Зібранню проспівати многолїття „Першому Голові Православної Автокефальної Церкви в Польщі Владиці Митрополитові Діонісію”, „невтомною працею якого утворене незалежне автокефальне буття” цієї Церкви. Дружне і надхненне архиєрейське „Многая Літа” присутніх було відповіддю на цю пропозицію о. Теодоровича (Первое Собрание . . . Ор. cit., стор. 9). А. Світїч, який сам в своїй праці виставляє протопресв. Терентія Теодоровича як борця проти автокефалії (стор. 61), увів в той же блуд проф. Н. Арсеньєва (Предисловіє, II), цілком замовчав це Зібрання 10-12 січня 1927 р. і виступ на ньому о. Теодоровича. Бо ж такими історичними фактами цілком відкидається його теза про „внутрішній розрив ієрархії Православної Церкви в Польщі з клиром і віруючим народом” через „неканонічний акт автокефалії, яким та Церква була відірвана від „споконвічного союзу з Російською Церквою”.

Не можна не признати правильним, з національно-української точки погляду, того підходу до довершеного факту проголошення автокефалії Православної Церкви в Польщі 17 вересня 1925 року, який було висловлено тоді на сторінках української „Духовної Бесіди”: „Аналізування й обмірковування, якими шляхами, при яких умовах, чийми заходами й з якими можливими сторонніми цілями прийшла до нас автокефалія, — це вже справа історії. . . Нам здається, що брати це питання за питання сьогоднішнього дня — значило б робити велику помилку. . . Сталася історична подія, з нашою участю, чи без неї, — це інша справа, — але вона поставила перед нами нове життя, і ми мусимо ним жити й мусимо працювати, щоб опанувати цим життям. Автокефалією ми не повинні нехтувати, а використати її в найширшій мірі для добра нашого народу й Церкви. Це єдиний реальний шлях, який лежить перед нами, розпочатий подією 17 вересня” (ч. 19-20, 20 жовтня 1925 р., стор. 4, 6).

Як сказано було нами вище, автокефалія Православної Церкви в Польщі повстала на засаді „державно-територіальній”: існування Православної Церкви в окремій державі. Але і в таких Автокефальних Церквах церковно-православне життя забарвлюється національним елементом, набірає національного характеру, коли во-

но йде вільно й не насилується владою, чи то церковною чужонаціональною, чи світською державною. В Православній Автокефальній Церкві в Польщі з її біля 70% української пастви, біля 29% — білоруської і решти російської, чеської, польської, ясно, що національно ця Церква може бути тільки українсько-білоруською, якою й була вона за давньої Польщі, що, розуміється, не означало того, що треба було денаціоналізувати через Церкву і зовсім незначну в 2-3% меншість православних росіян, чехів і поляків, для яких свобода вживання своєї мови в Богослуженні також передбачена в наведеній нами вище постанові Синоду Православної Церкви в Польщі від 3 вересня 1924 р.

Отже для українських церковних діячів здобуття Православною Церквою в Польщі автокефалії *pro foro externo* (зовнішньої) давало можливість та диктувало й обов'язок посилити працю в напрямку здобуття і розвитку автокефалії *pro foro interno* (внутрішньої) в церковному житті православних українців в Польщі. Це означало, — унезалежнившись від юрисдикції Московської патріархії, повести боротьбу за розмосковлення своєї Церкви і розвиток її як національної, близької побожній душі українського народу, якою ця Православна Церква століттями була для українців у віках минулих, зокрема і в часи перебування під давньою Польщею. І така боротьба була українцями поведена.

У світлі такого розуміння значення автокефалії Православної Церкви в Польщі для національно-церковного руху в ній, не можемо признати нічим іншим, як тільки „глибоким непорозумінням” **„Меморандум”** в справі тої автокефалії, висланий Всеукраїнською Православною Церковною Радою в Києві (з датою 13 лютого 1926 р.) Царгородському патріархові Василю III. В ньому ВПЦ-Рада висловлює „в особі Патріарха Царгородській Патріяршій Організації рішучий протест проти антиканонічних, антицерковних, ворожих і дуже шкідливих для православного українського народу вчинків”, виявлених „в затвердженні Царгородським Патріяршим Престолом автокефалії Православної Церкви в Польщі”. Поминаємо такі історичні „ляпсуси” в „Меморандумі”, як: „Православна Церква в Польщі ніколи Царгородському Патріярхові не підлягала”, або: „Патріярх Ієремія в XVI в. обдарував українські православні братства, надавши їм всі права керування своєю Церквою”... Поминаємо такі канонічні „ляпсуси”, як: „Канонічне право на проголошення автокефалії Православної Церкви в Польщі мусіло б належати тільки Московському патріярхові” (самі в Києві проголосили автокефалію Укр. Церкви в 1920 і 1921 р., не питаючись Московського патріярха. I. В.), або: „Ви (Царгород) передали права автокефалії над українським і білоруським народом не Церкві, а москвіну митроп. Діонісію і скільком спільним з ним єпископам в Польщі”, а також „польському католицькому урядові” та „необмежені права автокефалії Православної Церкви в Польщі — Римському Папі”...

Головне не в цих ляментациях, а в тім, який же вихід для Православної Церкви в Польщі в оформленні її канонічного положення у Вселенській Православній Церкві вказує ВПЦРада? Проголосивши „перед усіма церквами світу Томос патр. Григорія VII про автокефалію Православної Церкви в Польщі **нікчемним**“, ВПЦРада не визнала тої автокефалії і вказує патріярхові, що автокефалію Української Церкви вже проголошено в м. Києві „не патріярхами та князями“, а самим українським народом на соборі 1921 р., і „під прапором лише цієї автокефалії буде єднатися український народ, куди б тяжка доля його не занесла“. . . Звідсіль виникало, що й православні українці в Польщі мусіли б належати до УАП-Церкви в Києві, а не до Православної Автокефальної Церкви в Польщі.

Невідомо, чи була яка відповідь Царгородської патріярхії на цей „Меморандум“ ВПЦРади, надрукований і в укр. часописах за кордоном (Америка). Але зміст його свідчив, що автори „Меморандума“ за залізною заслоною під комуністичною владою не мали жодного почуття реальної дійсності в справі, про яку висилали „Меморандум“. Український церковний рух в Православній Церкві в Польщі проходив незалежно від яких-будь впливів з Києва чи зносин з Києвом. Твердження про „жваве листування митрополита Василя Липківського з українськими церковними кругами в Польщі“ (С. Раневський, стор. 8) виписане з пальця.

5. Повільні поступи в розмосковленні Православної Автокефальної Церкви в Польщі; причини повільності. Українська Парляментарна Репрезентація з виборів 1922 р. і церковна справа. Український Церковний З'їзд в Луцьку на Волині 5-6 червня 1927 р.; його ухвали. Зібрання повітових протоієреїв Волинської єпархії та „рновських“ діячів 16-17 червня 1927 р.; його контр-ухвали Луцькому з'їздові.

Ухвала Волинського Єпархіяльного З'їзду в Почаєві в жовтні 1921 р. щодо впровадження в Богослуження живої народної української мови в парафіях з українською людністю, постанови, в історичному зв'язку з цією ухвалою, Синоду Православної Церкви від 16 червня і 14 грудня 1922 р. та 3 вересня 1924 р. про допущення вживання живих мов в Богослуженнях замість мертвої церковно-слов'янської — пройняті були, як ми бачили, поміркованістю: ніде не було мови про негайну заміну по церквах церковно-слов'янської мови. В справі переходу на Богослуження живою мовою рекомендувалась „постепенність“, повільність; впровадження живої мови обумовлювалась вимогою, „**де того захочуть парафіяни і де це є можливе з місцевих умов**“ (постанова Синоду 3 вересня 1924 р.). Об'єктивна історія може тільки ствердити згідність дійсності з цими постановами.

Від Волинського З'їзду представників духовенства і мирян в Почаєві 1921 р. до Луцького церковного З'їзду 1927 р., про який

буде мова в цьому підрозділі, пройшло майже 6 років, а скільки за цей час на Волині було церков, в яких Богослуження почали відправляти в українській мові? Не маємо підстав, щоб подати точну кількість, але, пригадуючи з пам'яті, боїмося, що не нарахували б і двох десятків. У самому Луцьку Богослуження в українській мові в маленькій Чеснохресній Братській церкві почалося тільки в травні 1926 р. З других повітових міст Волині відправа Богослуження в українській мові була тоді тільки в Ковлі (Благовіщенська церква) і Володимирі (чергування української відправи з слов'янською) в соборі, а потім в Миколаївській церкві тільки українська відправа. І не даром в українській пресі тих часів зустрічаємо назву постанови Свящ. Синоду „про впровадження Служби Божої українською мовою в тих парафіях, де того вимагають парафіяни”, **паперовою постановою**. А ось характерний для того часу заклик в пресі: „Нагадуємо! Наближаються Великодні свята, перед якими будуть Страсний Четверг, Великі П'ятниця і Субота. У ці великі дні для кожного православного християнина одбуваються по церквах урочисті й для душі умильні Богослуження. Конечним є, щоб ці Богослуження, якщо не вцілості, то принаймні з часті, правились в мові українській, напр.: всі Євангелії на Страсті й Плащаниці повинні читатись по-українському, Великодна Служба повинна вся співатись по-українському. Відповідні богослужбові книжки є на мові українській, також дано й благословенство на вживання нашої української мови в церковних службах і митрополитом Діонісієм і Свящ. Синодом”... („Громада”, ч. 16 за 1926. Луцьк).

Отже, в світлі дійсности, карикатурою, а не „документованою і хвилюючою” історією являються такі писання „рновців”, як: «Синодальні постанови (про вживання в церковних службах живих мов) були використані безвідповідальними елементами, що вбачали в Церкві знаряддя для політичної і національної боротьби (з ким?). Почалось так зване „розмосковлення” Церкви. Над Церквою повисла грізна небезпека. Одначе духовенство, в подавляючій більшості, і віруючий, чужий політиці, народ засудив всякі новини, засудив українізацію Богослужень і вимагав відправи служб в церковно-слов'янській мові» (А. Світіч. *Op. cit.*, стор. 68). А С. Раневський в такій, дійсно безвідповідальній, писанині дописався до того, що „українізацію” Православної Церкви приписав полякам: «Для переведення „українізації православних” поляки вирішили використати Православну Церкву, ієрархія якої знаходилась на услугах уряду від моменту проголошення незалежності Православної Церкви в Польщі» (*Op. cit.*, стор. 8).

Які ж були причини такого дійсно дуже й дуже повільного поступу в розмосковленні Православної Церкви в Польщі, при якому стані цілком не потрібно було нікому вимагати церковно-слов'янської мови в Богослуженні, а, навпаки, треба було української відправи домагатись парафіянам, і часто роками? В тогочасній

українській церковно-релігійній пресі знаходимо таку відповідь на це питання.

В статті „Під увагу Пан-Отців” редактор „Духовної Бесіди” В. Островський, ствердивши, що з постанов Св. Синоду 3 вересня 1924 р. про вживання рідної мови віруючих у Службі Божій, проповідях, позабогослужбових бесідах, у викладанні Закону Божого і т. д. духовенством виконано „так мало, як би й нічого”, питає: що це таке є? Чи непослух Вищій Церковній Владі? Чи нехтування інтересів Церкви? Чи може ворожість до справедливих вимог життя й української пастви? І відповідає: „З листів до редакції, з усних заяв і всяких інформацій з місць довідуємось, що там має місце — й перше й друге й третє”. І далі подає такі причини ігнорування духовенством постанови Синоду з дня 3 вересня 1924 р. 1. Незнання української мови деякими зденаціоналізованими священниками й неохота взятися за книгу. — 2. Нерозуміння великої краси та справедливості акту введення рідної мови в церковне життя, як рівно ж і необхідності цього акту для боротьби з посяганнями на Православну Церкву зовні. — 3. Безпідставний, невідомо ким прищеплений, страх, що уживання рідної мови в церкві та школі може викликати неприємності з боку світської адміністрації. — 4. Відкрита ворожість з боку священників неукраїнського походження і зденаціоналізованих українців, що мріють про „єдину неділиму Росію” та про відновлення старих часів з обов’язковим „общепонятним русским языком”. — 5. Ворожість деякої частини російської інтелігенції по містах („рновці”), яка керує церковним життям.

«Але українська православна паства, - - продовжує автор, — прокинулася від сну несвідомості й ставить свої домагання пастирям рішучо й невідступно: постанова Синоду мусить бути виконана й без всякого зволікання... Хто забув рідну мову, хай швидче вчиться, якщо не бажає пірвати духовного зв’язку з паствою; хто цього зробити не хоче, чи не може, хай уступить місце тим, що потраплять виконати постанови Синоду. Що ж до страху перед адміністрацією, то цей страх є безпідставний... Справа мови — внутрішня справа Церкви, в яку адміністрація вмішуватися не має права і не вмішується... Отже, де парафіяни вимагають, щоб священники правили Служби Божі, говорили казання й взагалі зносилися з паствою в українській мові, там священники є обов’язані виконувати цю вимогу без жодних додаткових розпоряджень... Настала пора для нашого духовенства вийти на шлях, який йому вказує Вища Церковна Влада, і занехати „своїї” політики в Церкві, zagrożений з усіх боків. Якщо цього духовенство зараз не зробить, воно викопає між собою й паствою глибоке провалля й утворює ще більше шлях для різних сект» („Духовна Бесіда”, ч. 2 за 1925 р., стор. 12).

Треба додати до приведеної статті ред. Володимира Островського, що двохтижневик „Духовна Бесіда”, редактором-видавцем

якої він був, а перед ним Євген Сакович, почав виходити 15 вересня 1924 р. з благословенства митрополита Діонісія і друкувався в Синодальній друкарні. Тому думки, висловлені в ст. „Під увагу Пан-Отців“, не могли бути суперечними з думками вищого церковного проводу. Натомість, до причин, поданих В. П. Островським в пояснення того, що з постанови Синоду 3 вересня 1924 р. духовенством виконано дуже й дуже мало, ми повинні додати ще одну, про яку В. Островському не випало писати: це **несприятливе відношення до мовної постанови Синоду 3 вересня 1924 р. церковної адміністрації на місцях — Духовних Консисторій і більшости о. о. благочинних**, що тримались орієнтації на „єдину неділиму“. Але ж і посеред церковної адміністрації на місцях, та й цілого духовенства, як показали пізніші події з історії українського церковного руху в Польщі, могло не бути таких перешкод в розмосковленні Православної Церкви в Польщі, коли **б Вища Церковна Влада, ієрархія, не улягаючи ршовським впливам, була послідовною і твердою в переведенні своїх поглядів на те, що Православна Церква в Польщі не може залишатися московською по національності, коли паства її складалась з українців (до 70%) і білорусів (до 29%)**.

З історії Української Автокефальної Православної Церкви на Великій Україні ми вже бачили, яку тяжку шкоду понесла та Церква від того, що церковна справа українського народу в часі його бурхливого відродження національного з революцією 1917 року була зневажена його політичним представництвом і державним урядом в рр. 1917-18, які не подбали про те, щоб була утворена для Української Православної Церкви канонічна національна ієрархія. Для українського національно-церковного руху в Православній Церкві в Польщі не було вже свого уряду; проти нього стояла, навпаки, націоналістична політика Польщі, в якій такі широкі впливи мала щодо питань віровизнання католицька ієрархія, католицьке духовенство з їх віковою ворожістю до православ'я на українських землях під Польщею. В давніх часах були на цих землях оборонцями Православної віри і Церкви українське козацтво, українські православні магнати, як князь К. К. Острозький, православні Братства по містах на певних статутах, православна шляхта і представники її на сеймиках і в Польському Сеймі у Варшаві. У відновленій, в наслідок першої світової війни, Польщі, така роля спадала б єдино на Українську Парляментарну Репрезентацію в особах православних її членів.

Як вже згадувалось вище, українське населення Галичини не взяло участі у виборах до польських сейму та сенату восени 1922 року, очікуючи рішення політичної долі Сх. Галичини на Версальській мировій конференції. Українська ж людність Волині, Холмщини і Підляшшя, Полісся пішла на вибори не стільки, можна сказати, організовано, як стихійно, відрухово, голосуючи на своїх, українців, проти поляків, що за цей час вже встигли, як казали

люди, „добре влектись”. Так створилася з виборів 1922 р. кількісна, з 28 членів, Українська Парляментарна Репрезентація, що, будучи національною (всіх їх вибирали як „українців”), була разом і православною як по конфесійній приналежності особисто, так і по виборах від маси українського православного населення. Така парляментарна група з 28 членів могла б і в українському національно-церковному русі в Польщі відіграти поважну роль; з нею мусіла б поважно рахуватись і ієрархія Православної Церкви в Польщі на чолі з митрополитом Діонісієм, замість піддаватися впливам „рновців”, чужих подавляючій більшості вірних Православної Церкви.

Однак цього не сталося. Українська Парляментарна Репрезентація з виборів 1922 року як не утворила міцної національно-політичної організації з певною національною ідеологією і програмою, на українських землях, які її вибрали, так за п'ять років свого існування не відіграла, можна сказати, жодної помітної ролі і в українському національно-церковному русі в Православній Церкві. Українське політичне життя на землях, з яких вийшла ця Репрезентація (Волинь, Холмщина, Підляшшя, Полісся), тільки що пробуджувалось. Стихийний характер виборів до Сейму й Сенату на цих землях мусів позначитися й на персональному складі обраної Репрезентації; цей склад був мішаниною інтелігентів з вищою освітою, півінтелігентів і мало письменних, людей з громадським стажем і мало відомих, а то й зовсім не відомих поза своєю околицею. Головне ж, що поза загальним уявленням, що вибрали до Сейму й Сенату **українців** для оборони інтересів і прав українського народу, була повна неясність щодо політичного їх світогляду, щодо розуміння ними інтересів українського населення, яке опинилось під Польщею, щодо завдань і тактики в політичній праці для досягнення національних ідеалів. Виходом з такого стану могло бути вироблення в процесі політичної праці на терені парляментарному й поза ним спільної в основних точках національної думки, національно-політичного світогляду й програми і тактики в обставинах сучасного українського життя у відновленій Польщі. Замість такого виходу, повстала в процесі політичного „самоозначення” послів і senatorів (не без сторонніх впливів) велика диференціація посеред членів Української Парляментарної Репрезентації. Наслідки були сумні: частина послів створила „Сельсоюз”, зліпивши собі програму з програм есерів, селянської спілки та трудовиків перших років революції на великій Україні, друга частина вступила до партії УНДО (Укр. Націонал-Демокр. Об'єднання) в Галичині, третя попала до комуністів, четверта схилилась до угоди й стала за національно-територіальну автономію для українців в Польщі; решта трималась і далі безпартійности. І вже через два роки після виборів перший голова Українського Сеймового Клубу посол від Холмщини Антін Васильчук виходить зі складу того Клубу, заявляючи в пресі: „Після глибоких розважань прийшов

я до переконання, що там, де є стільки угруповань на 21 послів в Українському Клубі, спільна тактика і витримана плянова лінія політична є неможлива"... І між цими „угрупованнями" точиться і в Сеймі і поза Сеймом „полеміка", яка переходить в сварню і гризню в пресі, від чого маси спочатку дезорієнтуються, а далі ширяться посеред них симпатії до Радянського Сходу. Бо ж, здається, ледве не більшість послів схилилась тоді до того Сходу, проявляючи москвофільські симпатії („Сельсоюз", комуністи. — „Тризуб". 19 вересня 1926 р., стор. 10-12).

Звідсіля і український національно-церковний рух в Православній Церкві в Польщі не міг, ясна річ, мати пожитку від Української Парляментарної Репрезентації з виборів 1922 р., як цілого тіла. Бо ж тяжко дійсно сподіватись спільної акції в церковній справі від тіла, між членами якого була в церковно-релігійному питанні для народу дистанція „огромних розмірів" (від глибоко побожного посла Семєна Любарського до комуністів Хоми Приступи, Йосипа Скрипи і ін.). Спільна акція Української Парляментарної Репрезентації 1922 р. в церковній справі мала місце тільки раз, на початку, в боротьбі проти впровадження в житті Православної Церкви в Польщі нового стилю, що введений був до церковного вживання постановою Собору єпископів тієї Церкви 12 квітня 1924 року. Український посольський клуб видав в цій справі до населення відозву, поширену в тисячах примірників, в якій гостро заперестував проти введення нового стилю і кликав духовенство і вірних триматися в святкуванні церковних свят звичай батьків. Цей заклик відповідав і бажанням населення, чому Собор єпископів Церкви змушений був новою постановою з дня 16 серпня 1924 року „благословити святкування в тих місцях, де цього домагається віруючий народ, великих і місцево-шанованих свят по старому стилю". Такими „місцями" виявилась майже вся Православна Церква в Польщі, так що властиво тільки у Варшаві в митрополичому соборі св. Марії Магдалини впроваджений був новий стиль. Одночасно й Уряд Польщі через Міністерство Ісповідань та Освіти видав розпорядження воєводам, аби цивільна влада на місцях не втручалась у відправлення Богослуження по старому чи новому стилям. Ініціатива власне польського уряду щодо постанови ієрархії Православної Церкви запровадити новий стиль, як і втручання повітових старост і поліції в справу переведення в життя цієї постанови, й були причиною спільної протиакції в цій справі Українського посольського клубу, опозиційного польському урядові, так що тло цієї протиакції на ділі було політичне, а не церковно-релігійне. Отже в українському національно-церковному русі в Православній Церкві в Польщі можна констатувати участь в 1923-27 рр. не всієї Української Парляментарної Репрезентації, доволі, як такої, байдужої до церковної справи свого народу, а тільки декотрих поодиноких її членів, як послів — Сергій Хруць-

кий, Борис Козубський, Семен Любарський, сенатори - Михайло Черкавський, прот. Даміян Герштанський.

Провід національно-церковного українського руху, який (рух) так гомосно заявив про себе на шостому році після Почаївського Єпархіального З'їзду 1921 р. в акції Луцького Церковного З'їзду 1927 р., був в руках церковно-громадських і культурно-освітніх діячів Волині на чолі з д-ром Арсеном Річинським.

Д-р Арсен Васильович Річинський, народж. р. 1892 в родині о. диякона Василя Річинського на Волині (пізніше батько його був священиком в Камінь-Каширському повіті), вчився у Маціївській Духовній Школі Волинської єпархії і в Волинській Дух. Семінарії у Житомирі, по закінченні 4-ох клас якої вступив на Медичний факультет Варшавського Університету, який і скінчив в часі першої світової війни р. 1916 в Ростові на Дону, куди той університет був з Варшави евакуйований. Після скінчення університету повернувся на Волинь, одружився і мав у 20-их рр. і далі лікарську практику у Володимирі-Волинському.

Р. 1924 почав Річинський видавати у Володимирі-Волинському власним коштом „незалежний місячник українського церковного відродження” під назвою „На Варті”. Під цією ж назвою „На Варті” повстало при місячнику й видавництво, що видало, між іншим, року 1926 розвідку: „Походження єпископату в зв'язку з питанням про благодатність ієрархії Української Автокефальної Православної Церкви”. Розвідка ця, у виданні „На Варті” без подання імені автора, була, під тим же заголовком, повністю уміщена р. 1927 в ч. 1 журналу „Церква й Життя”, органу ВПЦРади в Києві, з поданням, як автора, прізвище „Волинський”; нас було в тому часі інформовано, що автором цієї розвідки був свящ. Петро Табінський, який в рр. 1924-26 був позаетативним священиком при Володимиро-Волинському соборі. Отже напрямок в-ва „На Варті” був прихильний, як видно, ідеології УАПЦеркви.

Скоро після того, як у Варшаві відбулось 10-12 січня 1927 р. „Перше зібрання представників (призначених) духовенства і мирян Православної Автокеф. Церкви в Польщі”, на якому, як бачили ми, так заманіфестовано було ніби єдність ієрархії з духовенством і мирянами, д-р А. Річинський, від імені редакції журналу „На Варті”, звертається 7 лютого 1927 р. до митроп. Діонісія з проханням „про уділення благословення на скликання в м. Луцьку Українського Православного Церковного З'їзду духовенства і мирян, з участю в з'їзді Митрополита, або кого-небудь з єпископів”. У відповідь на це прохання Синод Православної Церкви на засіданні 26 лютого постановляє, що „правомочним і законним органом для скликання нарад чи зборів з метою обміркування й вирішення церковно-релігійних справ в Церкві є Вища Церковна Влада”, яка „на зібранні духовенства і мирян 10-12 січня 1927 р. вже намітила скликання Помісного Собору Православної Церкви в

Польщі", а тому слід „наказати духовенству не осмілюватися у-ти на Луцькому З'їзді під страхом канонічної відповідальності, а віруючих закликати стриматися від присутності на ньому.*) В наслідок цієї постанови Синоду, а рівно ж критики в українській пресі щодо невластивості скликання церковного з'їзду через редакцію „На Варті", д-р Річинський об'їздить повітові міста Волині, переводить наради з громадськими діячами в справі „життєвих духовно-релігійних потреб українського православного населення в межах сучасної Польщі", пропагуючи ідею скликання Українського Церковного З'їзду. В результаті був утворений Організаційний Комітет по скликанню З'їзду з представників від різних повітів з осередком в Луцьку.

Організаційний Комітет, змінивши дещо в програмі З'їзду та поставивши остаточною метою його „виявлення церковно-релігійних потреб української православної людності в Польщі" і ухвали в цій справі, як дезидерати, „скерувати на належну дорогу", тобто представити відповідній владі, — звернувся знову до митропол. Діонісія за благословенням відбуту З'їзд. Просьба Комітету була підтримана сенатором М. Черкавським і послом до Сейму С. Хруцьким, що з тією метою особисто навістили митр. Діонісія, але митрополит в просьбі відмовив.

Організаційний Комітет, маючи дозвіл на Луцький З'їзд в справах церковних від влади цивільної, рішив не підпорядкуватися постанові Синоду і З'їзд скликати й відбуту, виключивши тільки присутність на ньому духовенства, а то з огляду на репресії, що застосовані були б Синодом до оо. духовних учасників З'їзду; духовенству, що бажало все ж таки взяти участь в З'їзді, було заявлено від Комітету, що вони не будуть впущені на залю засідань. Незадовго перед З'їздом, призначеним на 5-6 червня 1927 року, відбулась у Варшаві перша сесія (26-28 травня) Митрополитальної Ради, нової установи з дорадчим голосом при Вищій Церковній Владі. Ця Рада не була виборною, як того домагались українці й білоруси, а покликана персонально, тому і в складі її переважали „рновці". На сесії Митрополитальної Ради порушено було й справу скликання, з дозволу цивільної влади, Луцького церковного з'їзду мирянами. Більшістю членів Ради скликання такого з'їзду було, розуміється, засуджено; призначено, що він не може вважатися за з'їзд православний і церковний, і що цивільна влада „не повинна б давати дозволу на цей з'їзд після того, як Вища Церковна влада відмовила організаторам з'їзду благословення на з'їзд". Була при цьому переведена в засіданні Ради дискусія в питанні українізації богослуження. Палким промовцем на захист вжи-

*) Як оповідає Вл. Олексій Громадський (тоді єп. Гродненський) В. Соловію (нині єп. Варлаам) і П. Ф. Артемюкові (пок. єп. Платон), при зустрічі з ними в Бересті через місяць-два по Луцькому З'їзді 5-6 червня 1927 р., митр. Діонісій обіцяв йому дати дозвіл на Луцький З'їзд і навіть делегувати на З'їзд самого єпископа Олексія, але напередодні засідання Синоду все те відкликав.

вання української мови в богослуженні був протопресв. Павло Пашевський з Луцька, який освідчив, що багато парафій з українським населенням бажають української відправи в церкві, але в наслідок непевності цього питання з боку місцевої церковної влади священники бояться правити по-українськи; о. протопресвітер додав, що коли українська молодь захоочується до Церкви живою мовою в богослуженні, то краще йти їй назустріч, ніж її покинути. Митрополит заявив, що питання про українізацію повинно розв'язувати мирно; українці не повинні домагатися насильного введення богослужбової української мови там, де це може повести до розколу, а прихильники церковно-словянської мови повинні зріктися непримиримости у відношенні до українських богослужбових текстів.

На церковний з'їзд у Луцьку 5-6 червня 1927 р., який відбувся в помешканні міського театру, прибуло 565 умандатованих делегатів від усіх повітів Волині й українських повітів Полісся та Холмщини з Підляшшям; прибуло також 8 українських послів і сенаторів; опріч того, було до 200 гостей. До президії з'їзду було обрано: І. Власовського (голова з'їзду), посла Б. Козубського (заступник голови) і членами — А. Річинського, В. Соловія (нині єпископ УАПЦ на чужині Варлаам), М. Теліжинського, Д. Ковпаненка, А. Рочняка, І. Гаврилюка і п-ні Тишецьку. Констатуючи при відкритті з'їзду відсутність на ньому вищого й нижчого духовенства, Луцький з'їзд признав себе, при таких умовах, „З'їздом православних мирян-українців в церковних справах”. На з'їзді заслухані були такі доклади: 1. „Сучасний стан церковно-релігійного життя українського православного населення в Польщі” (докл. А. Річинського). — 2. Задоволення релігійних потреб українського православного населення в справах: а) служби Божої (А. Річинський); б) науки релігії в церкві, школі і поза школою (докл. Павло Артемюк, пізніше єпископ Платон УАПЦ на чужині, помер р. 1951); в) книг богослужбових і релігійно-моральної преси (І. Власовський); г) комплектування священиків, дяків і диригентів (Д. Ковпаненко). — 3. Справа канонічного внутрішнього устрою Православної Церкви в Польщі (А. Річинський). — 4. Справа церковної господарки (І. Власовський). — 5. Справоздання з місць.

По кожній з доповідей програми з'їзду переведені були дебати, під час яких виявились дві течії на з'їзді, обидві опозиційні сучасному станові церковного життя української православної людности під Польщею, але далеко розбіжні між собою щодо засобів виходу з того стану. В основі цієї розбіжності лежало різне розуміння і різне відношення до самої істоти церковної справи в житті народу. Течія ліва, кількісно зовсім незначна, але очолена деякими членами Української Парляментарної Репрезентації, ставила розв'язання національно-церковної української справи в Православній Церкві в Польщі в ту площину, що треба порвати з московською ієрархією тої Церкви й запросити єпископів Україн-

ської Автокефальної Церкви, щоб приїхали й висвятили єпископів для західних українських земель. З огляду на ряд рішучих виступів проти такої пропозиції, автори її внесли поправку до неї, а саме: „Виконавчий Комітет, який має бути обраний з'їздом, увійде в порозуміння з Вищою Церковною Владою Православної Церкви в Польщі. Коли б на протязі двох місяців Вик. Комітет прийшов до переконання, що церковна влада й надалі вороже ставиться до вимагань української православної людности, то він має від з'їзду уповноваження жити відповідних заходів до утворення та легалізації Української митрополії, незалежної від нинішньої російської, і. не зволікаючи, починати перші кроки для відокремлення”.

Але і в цій редакції пропозиція перевести „хірургічну операцію над тілом Православної Церкви в Польщі”, як кваліфікував цю пропозицію Голова з'їзду, була зустрінена з боку другої, чисельно далеко переважаючої, течії на З'їзді так виразно протестуючи, що Голова З'їзду просто не піддав під голосування пропозицію, заявивши, що питання розриву з церковною владою Православної Церкви в Польщі і про звернення до влади іншої Православної Церкви поза територію сучасної Польщі зовсім не намічено програмою з'їзду, представленою Організаційним Комітетом цивільній адміністрації при проханні дозволу на Луцький церковний з'їзд. Належить підкреслити, що цей Український церковний з'їзд зовсім не ставив під знак запитання, чи осуд, автокефалії Православної Церкви в Польщі, урочисто проголошеної, як вище нами оповіджено, 17 вересня 1925 року. Завданням з'їзду було направити життя цієї Церкви по шляху здобуття нею внутрішньої автокефалії, для чого треба було вести боротьбу за розмосковлення цієї Церкви, зрусифікованої впродовж майже 250 років перебування в складі Російської, та за розвиток одночасно її як національної, — української на українських землях, білоруської на білоруських. Резолюції Луцького з'їзду свідчать про ясність цих завдань в свідомості керманівців з'їзду, за якими пішла величезна більшість його учасників, що складалась переважно з делегатів від сільських парафій та представників від різних культурних українських інституцій.

Ідеологічну засаду щодо місця національного фактора в житті Христової Церкви Луцький церковний з'їзд висловив в наступній своїй резолюції: „Український Православно-Церковний З'їзд стверджує, що всі народи землі покликані до Царства Божого, — що народів упривіліюваних правдиве християнство не знає; через те кожний народ, згідно з засадами Православної Східної Церкви та її церковно-історичною традицією, має право до виявлення свого релігійного життя у своєрідних національних формах, які не тільки не роз'єднують Христової громади, а ще й збагачують Вселенську Церкву своєю многобарвністю та своєрідним ароматом окремих національних культур і національних характерів. Цей дух

Вселенського Православ'я уможливив на протязі 2000 літ християнської ери повстання кільканадцяти православних національних церков-сестер, які відправляють богослуження більш ніж 40 живими мовами народів, згідно з апостольським заповітом і прикладом". В тісному зв'язку з признанням національного фактора в житті Православної Східної Церкви, З'їзд ставить далі в своїх резолюціях **засаду соборности** в житті Церкви. З'їзд, „констатує занепад у церковно-громадському житті Православної Церкви в Польщі, головну причину цього грізного стану вбачає в ігнорованні засади соборности та в усуненні мирян від участі в церковних справах, яка участь була споконвіку основною ознакою Східної Церкви, **зокрема ж Православної Церкви на наших землях ще перед поділами Польщі**". „Там, де національний характер Церкви, — читаємо далі в резолюціях, — придушено силою, там все повставала загроза єдності Церкви... Тому З'їзд застерігає сучасну православну ієрархію від повторювання таких історичних помилок і підкреслює, що різноплем'яний склад православної пастви в Польщі вимагає особливо тактовного й прихильного задоволення церковно-релігійних потреб кожної національності, зокрема української, як чисельно переважаючої". З'їзд домагається видання Св. Синодом **ясного виконавчого розпорядку** до постанов про мову богослуження від 3 вересня 1924 р., аби раз на все усунути з церковного життя постійний стан ферментації та боротьбу між населенням і духовенством на тім тлі".

„З'їзд оповіщає все православне духовенство Волині й Південного Полісся, що віднині заяви парафіян про відправу богослужень українською мовою повинні задовольнятися без відговору, без відтягання і без покликування на церковну владу". „З'їзд домагається відновлення в нашій Церкві стародавніх українських церковно-народних звичаїв та обрядів, скасованих російською духовною і царською владою". „З'їзд домагається негайної українізації внутрішнього діловодства Церкви, яке провадиться тепер російською мовою".

„Для справедливого переведення цих реформ і взагалі впорядкування церковно-громадських відносин, З'їзд категорично домагається **обсадження трьох єпископських катедр на землях з переважаючою українською людністю єпископами-українцями, з правами правлячих архиєреїв і членів Св. Синоду**. Одночасно повинні бути реорганізовані духовні Консисторії та повітові протоієрарти, що були до сього часу розсадниками обрусительства".

„З огляду на рішучий наступ організованих російських кол, — світських і духовних, — проти українського церковного руху, З'їзд зобов'язує всіх присутніх делегатів, а також і все українське громадянство на місцях без ріжниць партій, подвоїти освідомлюючу працю серед людей у братствах та інших культурно-національних організаціях, збирати гроші на Церковний Комітет на боротьбу за права українського народу в Церкві, а разом з тим роз-

кривати замри російської чорної сотні, яка бореться не за Церкву, а за старі впливи серед нашого народу й прагне розростатися штучно коштом малосвідомої частини нашого населення, затягаючи його до своєї братовбивчої роботи" (Духовний Сіяч, ч. 31-32 за 1927 р. „До історії Луцького церковного з'їзду", стор. 19-23. Православний Вістник. Вінніпег. Липень, 1927. „З життя Православної Церкви в Польщі").

Такі були головні резолюції Луцького Церковного З'їзду, що їх так насвітлює, не подаючи їх тексту, „рновська" історія Православної Церкви в Польщі: „На Луцькому Українському З'їзді, що відбувся з дозволу державної влади, були прийняті різні резолюції, скеровані проти Вищої ієрархії й проти традицій Православної Церкви. З'їзд санкціонував всю ту підривну роботу, що досі велась на місцях, і закликав переводити українізацію Церкви найшвидчими темпами" (А. Світлич. *Op. cit.*, стор. 69). Вартість такої „історії" очевидна.

Луцький Церковний З'їзд скінчив свою двохденну працю обранням „Українського Церковного Комітету", якому доручено було дбати про переведення в життя постанов З'їзду та про скликання, в разі потреби, нового церковного з'їзду; голові З'їзду І. Власовському доручено було представити ухвали З'їзду особисто митрополитові Діонісію. Через 10 днів після Українського Церковного З'їзду в Луцьку, в Почаївській Лаврі відбулось 16-17 червня, з участю митроп. Діонісія, Зібрання повітових протоієреїв Волинської єпархії і „рновських" діячів, на якому переведені були „контрухвали" Луцькому Церковному З'їздові. Це зібрання постановило, що „богослужбовою мовою повинна бути тільки мова церковно-словянська", що видання „богослужбових книжок і Слова Божого з рівнобіжними текстами церковно-словянським і українським" може бути тільки „задля вжитку в школі і дома", що при парафіяльних церквах повинно заснувати братства для оборони церковно-словянської мови, що „при викладах по школах Закону Божого і молитов навчати обов'язково лише в їх словянських текстах". Зібрання визпало необхідним, аби митроп. Діонісій „звернувся до всього народу Волині з відповідною Архипастирською відозвою, котра б ясно виявила бажання Його Блаженства про **припинення українізації Служби Божої**". Зібрання це з „почуттям обурення" довідалось, що на Луцькому з'їзді „допущено було ображення Голови Православної Автокефальної Церкви в Польщі і то в присутності представників Уряду", проти якої зневаги Зібрання висловило свій протест; запротестувало також і проти того, що Уряд дав дозвіл на З'їзд, заборонений Вищою церковною владою. Зібрання ухвалило просити Уряд заборонити діяльність вибраному Луцьким З'їздом Комітету, а всьому населенню Волині оголосити через священиків, щоб ніхто, під страхом церковного суду, не входив в зносини з тим Комітетом і не виконував його розпоряджень (*Ibidem*). Так поряdkували в Православній Церкві посе-

ред українського народу „стара гвардія” з російського духовенства і „рновські” діячі, вказуючи тому народові, в якій мові він повинен молитися.

Скоро після цього „рновського” зібрання приїхав до Почаєва голова Луцького церковного з'їзду Іван Власовський і був прийнятий митрополитом Діонісієм. В довшій аудієнції, при представленні і виясненні резолюцій З'їзду та правдивих його інтенцій, нехтування якими було б небезпекою для церковного життя, Голова з'їзду рішучо заперечив всі наклепи усні й у пресі, що ніби на з'їзді мали місце образи на адресу митрополита і взагалі Вищої ієрархії Православної Церкви в Польщі. Жодної Архипастирської відозви про припинення українізації богослуження митрополит Діонісій не видав, і постанова Св. Синоду від 3 вересня про допущення в богослуженні національних мов на бажання вірних не була скасована Синодом, хоч і пізніше „рновські” церковні діячі не раз домагались цього скасування.

6. Відношення до українського церковного руху в Польщі польських урядів. Діяльність Українського Церковного Комітету. Повітові й Окружні церковно-народні з'їзди. Плебісцит по парафіях Волині в питанні богослужбової мови. Заходи церковної влади до припинення діяльності Церковного Комітету і закриття його польською владою.

Вже через місяць після Почаївського рновського зібрання, 13 липня 1927 р., митрополит Діонісій запросив до себе у Варшаві деяких з українських діячів (на чолі з послом С. Хруцьким) на нараду в церковних справах, на якій заявив, що „чутки про незичливе відношення до українців Вищої Церковної Влади не відповідають дійсності”. Але учасники наради в своїх промовах звернули увагу митрополита на те, що нема на ній нікого з членів Українського Церковного Комітету, обраного Луцьким Церковним З'їздом; „мир же і єдність в Церкві будуть лише тоді досягнені, коли Вища Церковна Влада знайде дорогу до порозуміння і зближення з українською людністю через Український Церковний Комітет”. Висловлюючись же як приватні особи, а не уповноважені від З'їзду, учасники наради подали митрополитові в справах українського церковного руху думки, ідентичні з думками постанов Луцького церковного З'їзду („Православний Вістник”. Серпень 1927 р.).

На тому „порозуміння” церковної влади з українськими діячами поки стало. Цивільна ж польська влада наразі не квапилась задовольнити прохання рновського Почаївського зібрання про заборону діяльності Українського Церковного Комітету. Історики „рновського” напрямку представляють справу цю так, що «польський уряд рішив в душі православного населення, яке спочатку вважалось руським, ліквідувати москвофільський дух і, за прикладом Габсбурзького двору у Відні, задумав спершу його „україні-

зувати", а пізніше „полонізувати"... Для переведення „україн за-
ції православних" поляки рішили використати Православну Цер-
кву, ієрархія якої знаходилась на послугах урядові від моменту
проголошення незалежності Православної Церкви в Польщі (від
1925 р.)» (С. Раневський. *Op. cit.*, стор. 7, 8). Чому власне раніш
русифіковане православне населення Волині і других українських
земель, що опинились тепер під Польщею, мало на шляху до по-
лонізації його перейти шлях українізації через Польщу, на це ми
не знаходимо у цього „історика" жодних пояснень. На ділі, поль-
ські державні чинники поставились прихильно до національно-
церковного українського руху тільки після перевороту, доверше-
ного маршалом Пілсудським 13 травня 1926 р. За часів „ендець-
ких" урядів (у провіді — польська націонал-демократична партія)
була переведена автокефалія Православної Церкви в Польщі з яв-
ною для Польщі політичною метою — унезалежнення православ-
ного її населення від зносин і впливів Московської патріархії, але
у внутрішньому житті Православної Церкви ендеки, тобто „наро-
дова демократія" Польщі, зовсім не симпатизували українізації
Церкви, національному її українському характерові, навіть коли б
такий характер сполучений був з переходом православних україн-
ців на любов Римові унії. Тому польським урядом видалений був
з Волині унійський єпископ Йосиф Боцян, який, в цілях унійної
діяльності на Волині, висвячений був митрополитом Шептицьким
на єпископа Луцького і „незабаром по видаленні помер у Львові
(р. 1926) з гризоти над заповідяною йому кривдою" (Е. Вінтер. Ві-
зантія та Рим у боротьбі за Україну. Прага. 1944, стор. 206). На-
ціонал-демократія Романа Дмовського, як пише Ф. Гейер, — „не
визнавала існування української національності і знала тільки од-
ну ціль: полонізацію українських мас в мові, звичаях, конфесії.
Так зрозуміло, що заміри польського католицького клиру лежа-
ли в лінії націонал-демократії" (*Die Orthodoxe Kirche in der Ukra-
ine von 1917 bis 1945*, стор. 151).

З приходом до влади маршала Пілсудського, за означенням
рновців „великого русофоба", церковна політика польського уря-
ду у відношенні до Православної Церкви стала на шлях сприяння
українському церковно-православному рухові в його боротьбі за
визволення православ'я в Польщі від характеру й духу „російсько-
сти", що тримались і далі в Православній Церкві в Польщі в управ-
лінні церковному, устрої, впливах на релігійне життя українського
народу, який прагнув тепер надати своїй Церкві свого національ-
ного характеру. Підтримати до певної міри це прагнення українців
уважав, очевидно, корисним в інтересах польської державности
уряд маршала Пілсудського. Адже ж справа дозволу на відбуття
Українського церковного з'їзду в Луцьку, учасниками якого мали
бути українці не тільки Волині, не була справою компетенції тіль-
ки Волинського воєводи, яким був тоді лагідний п. Мех (б. поль-
ський соціаліст), а й польських міністерств — Освіти та Іспові-

дань, Внутр. Справ. Варшавою були дані певні інструкції. Організаційний Комітет перед з'їздом, а по з'їзді Український Церковний Комітет, в разі потреби зносин з владою в своїй діяльності, мали діло власне не з воєводою, а з тодішнім віце-воєводою Гінтовт-Дзевялтовським, якому, видно, доручена була ця справа. Сам воєвода В. Мех, на одній з аудієнцій у нього автора цієї праці, сказав, що він теж починає вже вивчати справи Православної Церкви, і подав книгу, яку в тій цілі достав. То була „Настольная книга для священнослужителей” преподавателя Харків. Дух. Семінарії Сергія Булгакова.

У складі Українського Церковного Комітету з 37 осіб були представники Волині, Полісся і Холмщини. У Президію Комітету, місцем осідку якої був Луцьк, були обрані з представників від Волині — А. Річинський як голова, І. Власовський — заступник голови, І. Бондарук як секретар Комітету. Членами Комітету від Полісся були Павло Артемюк (завід. укр. школою в Бересті) і Віктор Соловій (дир. Українбанку в Бересті), від Холмщини посол до Сейму С. Хруцький і суддя М. Рочняк. Уповноваженими Українського Церковного Комітету у Варшаві Комітет просив бути проф. І. Огієнка, сенатора М. Черкавського і секретаря Укр. Сеймового Клубу В. Косоноцького. Як пише авторові цієї праці б. член Церк. Комітету від Полісся В. Соловій, нині єпископ УАПЦеркви Варлаам, „в провідних тенденціях Комітету помічалась деяка відміна між „лівою” радикально-реформистичною лінією др. А. Річинського та більш поміркованою і міцніш обгрунтованою лінією І. Ф. Власовського; останній мав підтримку як з боку поліських членів, так і від холмщан” (Лист з дня 24. X. 1960).

Виконуючи постанову Луцького Церковного З'їзду про посилення освідомлюючої праці посеред українських мас, Український Церковний Комітет переводив, за дозволом польського уряду, повітові й окружні церковно-народні з'їзди, в організації яких значну роль відігравали, з огляду на переважно вороже відношення духовенства до національного руху в Церкві, українські „Просвіти” та українські кооперативи по містах і селах. Такий з'їзд на Володимирщині відбувся у м. Володимирі-Волинському 6 листопада 1927 р. І ось які, характерні взагалі для цих з'їздів, виніс він головні постанови на підставі відповідних доповідей переважно членів Церковного Комітету:

1. З'їзд домагається призначення на Волинь українців — правлячого архієпископа і двох єпископів вікарних, з котрих один був би на прастарій Володимирській катедрі; — 2. З'їзд вважає недоцільним і несправедливим комплектування Митрополитальної Ради по призначенню; натомість вважає вказаним організувати Митр. Раду дорогою всенародних виборів по єпархіях; — 3. З'їзд рішучо протестує проти нав'язування церковною владою духовенству поширення в народі друків російських видавництв та ще з виразною закраскою, як вид. „Добре”, „Свет Істини” і інші, взагалі про-

тестує проти запрягання духовенства до такої русифікаційно політики; — 4. З'їзд уважає засадничо недопустимою надалі церковну залежність від Москви, але для остаточного вирішення тої справи і взагалі впорядкування церковного життя домагається негайного скликання Краєвого Церковного Собору; — 5. З'їзд постановляє визначити по всіх селах мужів довір'я, які б держали зв'язок з повітовими представниками Укр. Церк. Комітету і передавали б на села всі необхідні вказівки; — 6. З'їзд вимагає відправи Богослужень чистою українською мовою всюди, де тільки народ виступив з таким домаганням; — 7. З'їзд постановляє вислати Св. Синодові депешу з подякою за його постанову від 3. IX. 1924 р., якою благословена українізація Богослуження, і разом висловлює домагання сумлінного переведення тої ухвали в житті на місцях; — 8. З благочинними та іншими духовниками, що йдуть проти домагань народу і всупереч синодальній постанові про українізацію Богослуження, з'їзд постановляє вести рішучу боротьбу по всіх парафіях, а до церковної влади звертається, щоб такі духовники були покарані і видалені з теперішніх парафій, як невідповідні служителі Церкви і сіячі смути; — 9. З огляду на недоцільне і свавільне провадження досі церковної господарки, належить обірати парафіяльних представників для контролю церковних прибутків і видатків; — 10. Усі постанови Почаївського зібрання повітових протоєреїв та благочинних і членів рос. політичних організацій 16-17 червня 1927 р. з'їзд проголошує неважними і нікого необов'язуючими, тим більше, що вони не затверджені ані церковною, ані цивільною владою. („Рідна Церква", ч. 2. 30 листопада 1927 р., стор. 9-11).

15 січня 1928 р. Окружний Церковно-Народній З'їзд відбувся, з дозволу Поліського воєводи, на Поліссі для повітів Берестейського, Кобринського і Пружанського в м. Бересті. Резолюції цього з'їзду, утримані в поміркованих домаганнях часткової українізації Богослуження, з'їзд доручив представити єпископові Поліському Олександру через окрему делегацію в складі: Голови Громадського Комітету в Бересті М. К. Крижанівського, В. С. Соловія і В. Павенського. Заслугує на увагу, що, не вважаючи на негативне ставлення до акції Українського Церковного Комітету церковного центру у Варшаві, єпископ Поліський Олександр (Іноземцев, родом з Сибіру, вихованець по Петроградській Дух. Академії тодішнього ректора її єп. Юрія Ярошевського, який на становищі митрополита Варшавського був забитий рос. фанатиком архим. Смарагдом) поставився уважно до делегації від церковно-народного з'їзду, перевів з нею кількагодинну розмову і, переконавшись в поміркованості резолюцій з'їзду, переведеного без його благословення, прирік свою апробату для постулатів з'їзду і пізніше дійсно видав відповідні настанови духовенству.

На Волині ще Організаційний по скликанню Церковного З'їзду Комітет розпочав свого роду плебісцит по парафіях Волинської

єпархії в справі богослужбової мови. Виводом до цього послужила ухвала Св. Синоду Православної Церкви в Польщі 26 лютого 1927 р. про вияснення на місцях відношення народу до ц.-слов'янської мови Богослуження, іншими словами, — чи справді народ домагається української відправи, чи це за народ кричать тільки „політикини”. У відповідь на це бажання Синоду почути в цій справі голос народу, оо. благочинні поспішили скликувати деканатські соборчики настоятелів парафій, на яких соборчиках „ви-являти волю народу” мали пан-отці, підписуючи заготовлене прохання до Митрополії про недопущення українізації в церкві, як шкідливого „новшества”. Розуміється, оо. благочинні, які були свідомими українцями, цього не робили і волі духовенства не насилували, але таких оо. благочинних на 55 благочинній Волинської єпархії було заледве 14-15. Були добровільці посеред духовенства, як напр., на Костопільщині о. Бушма, що їздили і збирали проти українізації підписи, погрожуючи духовенству звільненням за відмову підписатися. Акція о. Бушми в благочинії о. Миколи Буховича, що належав ще до українського братства св. Спаса в Житомирі, викликала рапорт благочинного Буховича до митрополії в справі неправних діянь о. Бушми, але наслідком того рапорту було незабаром позбавлення прот. Буховича становища благочинного.

Довідавшись від священників і дяків про підроблення на деканатських соборчиках голосу народу в напрямку небажання української мови у вжитку церковному, Організаційний Комітет Луцького Церковного З'їзду рішив повести протиакцію і дати вищій церковній владі матеріяли, які свідчили б про дійсний „голос народу” в справі богослужбової мови. В тій цілі було видруковано й розіслано по повітах для підписування всім бажаючим „заяву” такого змісту: „Ми, нижче підписані громадяни села (такого то) повіту (такого то), приналежні до православної парафії села (такого то), згідно з наукою Св. Письма (Мтф. XXVIII, 19; Мрк. XVI, 15; Діян. Ап. II, 44-45; 1 Кор. XIV, 5-40), домагаємося, щоби в нашій церкві негайно було запроваджено відправу усіх Богослужень рідною нам мовою українською, замість незрозумілої для нас і дітей наших слов'янської. Про цю нашу волю заявляємо на підставі благословенства Св. Синоду Православної Церкви в Польщі від 3. IX. 1924 р. та по духу §113 Конституції Речі Посполитої Польської від 17. III. 1921 р. і доручаємо Організаційному Комітетові Українського Церковного З'їзду довести це до відома Вищої Церковної Влади”.

Заяви з підписами бажаючих української мови в Богослуженні почали поступати до Організаційного Комітету Луцького Церковного З'їзду, а після З'їзду до Українського Церковного Комітету, у великій кількості. Підсумки цього українського церковного плебісциту були Церковним Комітетом подані до прилюдного відома з назвами всіх сільських громад, в яких зложено підписи за запровадження української богослужбової мови. Документи з домаганнями українізації Богослуження поступили від 572 сільських

громад з Волинської єпархії; маленькі села надіслали від 50 до 80 підписів дорослого населення, більші ж дали пересічно по триста підписів. Це свідчило про великий зріст українського національно-церковного руху; таку достойну відповідь давав український народ на синодальну спробу вияснити відношення православного населення до питання богослужбової мови. („Рідна Церква”. Ч. 2 р. 1927, стор. 17-21).

З початком діяльності Українського Церковного Комітету було припинено д-ром А. Річинським видання часопису „На варті”, а замість нього ухвалено було Церковним Комітетом видавати незалежний місячник українського церковного відродження під назвою „Рідна Церква”, якого вийшло всього два числа. Але вже в листопаді 1927 р. помічаються зміни у відношенні до Українського Церковного Комітету Волинської адміністрації. Так, адміністрація зажадала, щоб відповідальність за переведення церковних з’їздів брали на себе окремі особи, а не Церковний Комітет, що вказувало вже на негативне ставлення до Укр. Церковного Комітету, як до установи, яку раніше одначе уважано було легальною. Дати дозвіл відбутися церковно-народній з’їзд 4. XII. 1927 р. у Рівному Волинський уряд вже відмовив, а Рівенське староство 30 листопада 1927 р. писало до Церковного Комітету, що староству відомо тільки, що „існує ближче незнаний світський комітет, який займається церковними справами”...

В грудні того ж 1927 р. митрополит Діонісій, на підставі постанови Синоду про „усовіщення” членів Церковного Комітету, закликав до себе, до Варшави, І. Власовського, заступника голови Комітету, і П. Артемюка, члена Комітету від Полісся, і перевів з ними довшу бесіду на тему припинення діяльності Церковного Комітету. Розмова, хоч в часі її було попередження про можливість відлучення від Церкви членів Комітету, мала характер спокійної дискусії. Закликані освідчили, що вони жодної антицерковної чи антиканонічної роботи не ведуть, боряться тільки за слушні права свого народу в церкві, за рідну його мову в Богослуженні, право на яку признає і Синод, за відродження соборних традицій в устрої Церкви й проти засилля в управлінні Церкви російських елементів з їх політиканством, коли росіяни в складі вірних в Православній Церкві в Польщі є заледве 1%. „Усовіщення” не мало переконливих аргументів для припинення праці Українського Церковного Комітету, але воно спіралось, видно, вже на схильності польської влади Комітет той закрити. Подбавши про автокефалію Церкви для своїх православних горожан, про унезалежнення її від Москви, польський уряд зовсім не зацікавлений був в тому, щоб й надалі плекати московського духа у внутрішньому житті Православної Церкви в Польщі. Тому він підтримав українців в їх національно-церковному русі, давши дозвіл на Церковний з’їзд в Луцьку всупереч відмові благословення на той з’їзд церковної влади, а також дозвіл і на діяльність обраного з’їздом Українського Церков-

ного Комітету. Але ж існування й діяльність „Православно-ерковного Українського Виконавчого Комітету у Річі Посполитій Польській” (повна офіційна назва Комітету) не мали підстав в „Тимчасових Правилах про відношення Уряду Річі Посполитої Польської до Православної Церкви в Польщі 30 січня 1922 р.”. Синод опротестував призначення владою Церковного Комітету, що повстав і діє в лоні Церкви без згоди на те церковної влади. Треба пригадати, що в квітні і травні 1927 р. митрополит Діонисій, на бажання уряду Польщі і на державні кошти, відбув, в супроводі єпископа Гродненського Олексія і урядових радників, подорож на Схід до голів православних автокефальних церков. Подорож мала метою закріплення в Православному світі автокефалії Православної Церкви в Польщі, з огляду на непризнання тої автокефалії Московією; з другого ж боку, і піднесення престижу відродженої Польщі, як держави „широкої релігійної толеранції”. На бажання ж польського уряду і на державні кошти, митрополит Діонисій відбув навесні 1928 р. подорож за кордон на Захід. Головною метою подорожі була участь митрополита Православної Церкви в Польщі в засіданнях „Всесвітньої Конференції християнських церков по питаннях віри і церковного порядку”, яка відбулась від 3 по 21 серпня 1927 р. в Льозанні в Швейцарії. А перед тим взяв участь митр. Діонисій в засіданнях Комітету Продовження Всесвітньої Стокгольмської Конференції християнських церков у Вінчестері в Англії, а в Лондоні був прийнятий Головою Англіканської Церкви, архієп. Кентерберійським.

Цим подорожам митрополита, на Схід і на Захід, протегованим і уфундованим урядом, польська влада надавала, очевидно, значення для відродженої держави, а Український Церковний Комітет надіслав до Президії Всесвітньої Християнської Конференції у Льозанні обширний меморіал, в якому зображав внутрішнє життя Православної Церкви в Польщі як „хаотичне”, кероване „невеличким гуртком олігархів”, а на закінчення писав, що „доки Вища Влада Польської Православної Церкви не визнає справедливих українських народніх домагань і не сповняє їх, доти її участь у праці над об'єднанням Християнських Церков буде позбавлена змісту, як мідь дзвеняча і бубен гудячий” („Українська Нива”, ч. 48, 1927 року). Здається, що цей меморіал Церковного Комітету до Всесвітньої Християнської Конференції в Льозанні, який, треба признати, далеко не був актом дипломатичної вмілості, найбільше може спричинився до того, що Церковний Український Комітет, по кількох місяцях його праці, розпорядженням з Варшави, був Волинським воєводою Мехом, незадовго до його уступлення в другій половині літа 1928 р., закритий, без подання мотивів ліквідації цієї раніш урядом дозволеної, інституції.

7. Налагодження відносин укр. церковних діячів з вищою церковною владою за посередництвом архиеп. Гродненського Олексія; нарада з митр. Діонісієм 1 липня 1927 р. Сесія Митрополитальної Ради 22-24 серпня 1928 р. Нарада українців з митрополитом 24 серпня 1928 р. та її сумний кінець — зірвання відносин. Праця Організаційної по скликанню Собору Комісії. Вихід зі складу членів Митроп. Ради д-ра Річинського і П. Артемюка. Відлучення Св. Синодом 15. IV. 1929 р. А. Річинського від Церкви. Реакція на акт анафеми А. Річинського з боку українського правосл. громадянства; відкриті листи до митроп. Діонісія посла І. Власовського, членів Митрополитальної Ради — М. Черкавського, І. Власовського, С. Хруцького і В. Соловія; вихід їх з членів Митропол. Ради.

Провідники українського національно-церковного руху в Православній Церкві в Польщі, осередком якого була Волинь, при поширенні своєї діяльності після Луцького Церковного З'їзду на місцях, не могли не бачити великих труднощів для кращих здобутків руху, коли провадити його в опозиції до церковної влади.

4 і 11 березня 1928 р. були в Польщі переведені нові вибори до Сейму й Сенату. Зі всього складу Української Парляментарної Репрезентації з виборів в 1922 р., що числила в собі 28 послів і сенаторів, увійшло до нового Сейму тільки трьох: Сергій Хруцький, Павло Васильчук і Максим Чучмай; останній від Волині, але вже від лівої селяробівської партії. З православних українців від Волині увійшли в склад нового Сейму — С. Жук і І. Власовський (з укр. радикальної листи ч. 22), Л. Серветник (з листи ч. 18 „Бльоку нац. меншостей”), Є. Богуславський і В. Сегейда (з листи ч. 1 „Безпарт. Бльоку співпраці з Урядом”). У виборах до Сейму й Сенату весною 1928 р. взяли участь і українці з Галичини, але єдиної української парляментарної рпрезентації утворено не було; найчисленніший Український Сеймовий Клуб (понад 20 послів і сенаторів) складався по віровизнанню з греко-католиків; православними були в ньому С. Хруцький і Л. Серветник. До клубу українських послів радикалів належав, залишаючись безпартійним, православний посол від Волині І. Власовський. Маючи в партійній програмі „відокремлення Церкви від Держави”, але надаючи немало важне значення церковній справі в національному відродженні української людности під Польщею, цей клуб (був він в складі 9 послів і сенаторів на чолі з послом Л. Бачинським та сенатором І. Макухом) дав „carte blanche” І. Власовському, як теологові по освіті і заступникові голови Українського Церковного Комітету, в провадженні ним церковної справи в напрямку позиточному для української православної людности, з тим, щоб час-від-часу інформував клуб про стан даної справи.

І. Власовський, діючи і в контакті з членами Церковного Комітету, в час Великодніх Свят 1928 р. навістив в м. Гродно єпископа Гродненського Олексія (Громадського), який був співкурником

Власовського по Київській Духовній Академії випуску 1908 р. Під час цієї гостини обговорено було ряд питань про положення Православної Церкви в Польщі, про необхідність глибшої єдності поміж ієрархією і паствою в державі, де влада має традиції церковної політики, нав'язні у минулих віках Римом, про український церковний рух і про його останні події, зв'язані з Луцьким Церковним З'їздом. Після ряду вияснень щодо цілей руху та значення його для молодих поколінь в українському православному народі, владика Олексій погодився бути посередником поміж українськими церковними діячами і митрополитом Діонісієм в налагодженні співпраці. Будучи після того у Варшаві, куди часто приїздив з Гродна, як секретар Св. Синоду, єпископ Олексій переговорив з митрополитом Діонісієм, після чого була переведена цими двома ієрархами нарада з послом І. Власовським, у висліді якої була призначена в митрополитальному домі ширша нарада з представниками українського православного громадянства. Сприяв призначенню митрополитом наради з українськими представниками і лист до міністра ісповідань і освіти Добруцького, про який буде мова нижче.

Ця нарада відбулась 1 липня 1928 р. Взяли в ній участь — б. сенатор М. Черкавський, посол І. Власовський і д-р А. Річинський від Волині, посол С. Хруцький, б. посол С. Любарський і суддя Рочняк від Холмщини, члени Церковного Комітету В. Соловій і П. Артемюк від Полісся. Українці на нараді не мали потреби дискутувати на тему вживання живої української мови в Богослуженні, раз це питання було вже позитивно вирішено Синодом постановою з дня 3 вересня 1924 р. Натомість, постуляти українців скеровані були до того, як забезпечити виконання цієї постанови Синоду духовенством на місцях. А з огляду на те, що цей спротив духовенства виявленням бажанням населення корінь свій мав в підтримці такого духовенства церковною адміністрацією, то були обговорені домагання українців, аби в церковному управлінні, що знаходилось в руках росіян або зрусифікованих українців, зайняли відповідне місце українці, коли паства Православної Церкви в Польщі складається в 70% з українського населення. Так домаганнями українців на цій нараді стали в першу чергу — висвята єпископів українців, трьох, а принаймні двох, — єпископа-вікарія для Волині і єпископа-вікарія для Полісся. Другим постулятом була участь представників українського населення в Митрополитальній Раді, яка мала виробляти проект Статуту Православної Церкви в Польщі і зайнятися підготовкою до Собору Церкви; в даний же час, як вже приходилось говорити про цю установу вище, Митрополитальна Рада мала призначену „рновську” більшість членів, при 1% росіян в пастві Церкви. Митрополит погоджувався і на висвяту вікарних єпископів-українців, обговорюючи навіть кандидатури, прирік покликати до участі в наступній сесії Митрополитальної Ради більше українців, а також і білорусів. Ухвалено було також

на нараді, що митрополит видасть до духовенства в справі української відправи по церквах Архипастирське послання з „точною і обов'язуючою інструкцією" щодо виконання постанови Синоду з дня 3 вересня 1924 р. про мову Богослуження. Протокол наради 1 липня 1928 р., на якій предсідником був сам митрополит, він потім не підписав, як голова, а надписав: „Читал" і дав свій підпис. Коли на цей предмет мав з митрополитом потім розмову І. Власовський, то митрополит сказав, що він тільки слухав, що казали представники українського громадянства, а не вирішував разом з ними.

Сесія Митрополитальної Ради призначена була Синодом на 22-24 серпня 1928 р. Згідно з рішенням на Нараді 1 липня, на цю сесію мали бути закликані митрополитом 7 світських українців-представників українського громадянства: д-р. А. Річинський, М. Черкавський, І. Власовський, С. Хруцький, В. Соловій, П. Артемюк і Є. Ясінький (голова Ради Луцького Чеснохресного Братства). Але на авдієнції 17 серпня митрополит заявив І. Власовському, що А. Річинського він не введе до складу Митрополитальної Ради з тої причини, що представники РНО („Русское Народное Объединение") домагаються введення до Ради Євгена Комаревича з Володимира. „Вони всі як вмирають, — казав митрополит, — як закохані які в Комаревича, настоюють, щоб його включити, а я не хочу цього, бо з Митрополитальної Ради вийде тоді балаган, а не запрошуючи Комаревича, не можу ввести й Річинського, як його антипода, все рівно як Хруцький є антиподом Серебрянікова". Власовський відповів митрополитові, що найправдоподібніше в такому разі представники українського громадянства не являться на сесію Митрополитальної Ради, раз не додержуються прийняти вже умови.

Але на нараді українських церковних діячів, при участі і Річинського рішено було запрошеним вже представникам на сесію Митрополитальної Ради їхати, в зрозумінні великої ваги справи і в остаточно ще не втраченій надії на зміну курсу митрополії у відношенні до українського церковного руху. Сесія Ради розпочалась у Варшаві 22 серпня 1928 р. Вечером того ж дня, архієп. Олексій, з доручення митрополита, просив Власовського викликати телеграмою А. Річинського на сесію Ради. На запитання Власовського, чим пояснюється така раптова зміна, була відповідь, що введений вже в склад Ради Є. Комаревич. Комаревича не треба було викликати до Варшави, бо вже від трьох днів був тут і ранком 23 серпня вже сидів на засіданні Ради. Власовський відмовився викликати А. Річинського за своїм підписом, а вимагав підпису Голови Ради, митрополита. Тоді Річинський був викликаний за підписом владика Олексія, але встиг приїхати тільки на останнє засідання Ради. Так Є. Комаревич, референт церковної справи в РНО, витягнув за собою до Митрополитальної Ради д-ра А. Річинського. Треба додати, що, крім Комаревича, дібрано було в Митрополиталь-

ну Раду, разом з українцями і білорусами (3 особи), „стинно-русских” — Серебрянікова, Лелявського, Короля і православних москвофілів з Галичини — Бендасюка та ієромонаха Пантелеймона (Рудика), коли в складі Ради і без того було вже понад 10 росіян, або представників тієї ж „рновської” ідеології.

Головним питанням, над яким радила в цю сесію Митрополитальна Рада, було скликання Церковного Собору, наміченого відбутися в час Різдвяних Свят 1928-29 р. Для опрацювання порядку виборів на Собор, статуту Собору і програми його була обрана „Організаційна по скликанню Церковного Собору Комісія” в складі, під головуванням архієпископа Олексія, шости осіб, по дві особи духовних і мирян, від українців, білорусів і росіян. Від українців були обрані до цієї Організаційної Комісії прот. Ст. Грушко і І. Власовський. Тактика українців в Митрополитальній Раді була остільки миролюбною, що позискали вони собі симпатію посеред значної частини російської групи, тоді як активісти з РНО загострювали відносини; особливо настирливими були їхні домагання мати чисельну перевагу їх групи в Організаційній по скликанню Собору Комісії.

По скінченні сесії українці були запрошені до митрополита Діонісія на чай, під час якого мала відбутися, з ініціативи посла І. Власовського, бесіда стисла в українських церковних справах. Були на ній присутні всі українці світські — учасники сесії Митрополитальної Ради, архієпископ Олексій і протопресв. Павло Пашевський. Ця нарада скінчилася сумно. Постанова Синоду з дня 3 вересня 1924 р. про вживання української мови і інших мов в Богослуженні на бажання вірних завжди потребувала, так мовити, виконавчого розпорядку, або інструкції, за якою ця постанова переводиться в житті парафіяльному. В бесіді на цю тему під час наради поставлено було запитання: яку більшість вірних треба признати достатньою для переходу у богослужбових відправах на живу українську мову? Митрополит на це питання відповів, що треба керуватися тут не парляментарною засадою більшості, а „єдинодушєм”. Іншими словами, перехід з церковно-словянської мови Богослуження на живу українську вимагав однозгідного бажання і рішення всіх парафіян, від певного віку повноправних, в тій парафії. Ніякі резонні вияснення, що при такому ставленні справи, особливо коли священик в парафії противиться українізації, завжди знайдеться в парафії горстка шкідників чи фанатиків словянщини, які внесуть заколот в парафіяльне життя, противлячись бажанню подавляючої навіть більшості парафіян, — не були переконливими для Владики Митрополита. Він продовжував стояти на „єдинодушї” парафіян в питанні богослужбової мови. Це вивело з рівноваги д-ра А. Річинського, який мав необережність сказати: „Тепер я розумію, що зроблено нами помилку, коли ми відкинули сугестію поляків, які казали нам: йдіть з нами і будете мати все, аж до низложення Діонізега”. По цих словах Річинського митр.

Діонісій зірвався з місця у великому поденервованні і, стукаючи по столі, викрикнув: „Что? Меня пугать? Пугать меня нечего! Пусть у меня останется малая, но верная паства!" З цими словами Митрополит одійшов з-за столу в кут з божницею. Всі присутні також повставали з своїх місць. На цю сцену увійшов до залі відсутній в часі інциденту архієпископ Олексій. Митр. Діонісій, показуючи пальцем в бік входячого архієп. Олексія, схвилювано говорив: „Вот, берите его, пусть он вам все дает, чего вы захотите". На ці слова архієп. Олексій, підбігши до митрополита і благаяючи його заспокоїтись, запевнював його у своїй відданості: „Що Ви, Владико? Я Ваш син по монашеству, я ніколи Вас не покину і проти Вас не піду"... Всі по цій немилій сцені розійшлись понервовані та розчаровані.

Розмова з митрополитом українських церковних діячів 24 серпня 1928 р., по духу й змісту цілком протилежна нараді 1 липня того ж року, була по суті речі вже зірванням палагоджених було відносин проводу українського церковного руху з митрополитом. Організаційна по скликанню Церковного Собору Комісія перевела, однак, доручену їй Митрополитальною Радою працю і в засіданнях від 14 по 17 вересня 1928 р. виробила, під головуванням архієп. Олексія, порядок виборів на Церковний Собор, регулямін Собору і програму його, які мали поступити на обговорення і затвердження Митрополитальної Ради, скликання якої намічалось на жовтень 1928 р. Рада не була скликана; матеріяли ж, опрацьовані Комісією, послужили для Синода основою при виданні ним публікації про вибори на Собор, регулямін і програму його, коли той собор, постановою Синоду від 12 грудня 1929 р., рішено було обов'язково скликати на 12 лютого 1930 р., з огляду на масові, в другій половині 1929 р., судові позови для відібрання у православних їхніх церков, скеровані до судів польським католицьким клиром. Митрополитальну ж Раду митрополит більше не скликав тому, що до цієї установи, не передбаченої „Тимчасовими правилами про відношення Уряду до Православної Церкви в Польщі 30 січня 1922 р.", неприхильно поставився новий міністр ісповідань Світацький, що особливо був незадоволений, як оповідав митрополит І. Власовському, з доповнення складу Ради представниками національностей. Зрештою, в „Воскресному Чтенні", органі Синоду, було надруковано (ч. 17 за 1929 р.), що на початку квітня 1929 р. Міністерство ісповідань повідомило митрополита, що „Митрополитальна Рада не визнається Міністерством за установу офіційно існуючу й діючу". Восени 1928 р. членами Митрополитальної Ради розіслано було з митрополії повідомлення, що заповіджена сесія Митрополитальної Ради не може бути скликана „з незалежних причин". Провід українського церковного руху був переконаний, що неможливість скликання слідуючої сесії Митрополитальної Ради не справила особливої журби вищому церковному управлінню.

В кінці листопада 1928 р. публічно заявив про свій вихід зі складу Митрополитальної Ради член її П. Артемюк, який входив в секретаріат Ради; з оголошеного ним в пресі листа видно було, що офіційний протокол серпневої сесії М. Ради в деяких пунктах не відповідав протоколові, зложеному секретаріатом М. Ради. 4 грудня 1928 р. оприлюднив заяву про свій вихід з членів М. Ради і д-р. А. Річинський, б. голова Українського Церковного Комітету, після чого приступив і до видання знову, від 1 січня 1929 р., журнальчику „На Варті”, в опозиційному, як і раніше, напрямку у відношенні до церковної влади в Православній Церкві в Польщі.

Через три з половиною місяці після цього Св. Синод Православної Церкви в Польщі, на засіданні 15 квітня 1929 р., виніс рішення про „відлучення від Церкви лікаря Арсена Річинського, що проживає в м. Володимирі Волинському”, а вже у неділю 21 квітня ця анафема Арсена Річинського була проголошена в княжому Мстиславовому соборі м. Володимира і надруковано про неї до відома всієї Церкви у „Воскресному Чтенні” ч. 17 за 1929 р.

Постанова Синоду про відлучення від Церкви А. Річинського за „ворожу та шкідливу для Православної Церкви в Польщі діяльність” складена в таких загальних висловах, що нема можливості точно встановити, яких власне переступів допустився А. Річинський супроти догматів, віронавчання Православної Церкви та її основних канонів, щоб проголосити йому анафему. Наведені в постанові Синоду канони Правосл. Церкви, якими, мовляв, керувався Синод, відлучаючи від Церкви Арсена Річинського, як — 55 правило свв. Апостолів, 18 пр. IV Всел. соб. і 34 пр. VI Всел. соб., — говорять про клириків та про ченців, які досаджають своєму єпископові, чи „строють кови” йому, влаштовуючи між іншим „людські скопища”, за що ці канони постановляють таких клириків та ченців позбавляти їх становищ в Церкві, а не відлучати від Церкви. Синод мирянина А. Річинського підвів під „клирика”, статті його в пресі в обороні національно-церковних прав і потреб українського православного населення під „досадження” своєму єпископові, а Луцький церковний з'їзд, що відбувся майже два роки тому назад, підвів під „скопище людське”, — і ініціатора з'їзду А. Річинського, який не мав церковного якогось становища, з котрого можна було б його скинути, просто відлучив зовсім від Церкви.

В своєму акті про відлучення А. Річинського Синод подає й генезу цього акту: до нього прийшло, мовляв, після всіх спроб владики-митрополита „смягчить окамененную душу Річинского и научить его православно пети Богу аллилуіа”. Головними моментами цих спроб постанова Синоду вважає „запросини митрополитом А. Річинського у Варшаву на конференцію 1 липня 1928 р. разом з другими українськими представниками і запросини його ж в склад Митрополитальної Ради”. Але, — каже постанова, — „Річинській проявил явное ожесточение и неисправность в своих злих

и вредных побуждений и действиях, не оценив милостиваго отношения к нему своего архипастыря"...

На синодальний акт анафеми А. Річинського українське громадянство zareагувало вільно й рішуче. Львівський щоденник „Діло" (ч. 111, за 22 травня 1929 р.) умістив „Відкритий лист посла Івана Власовського до митрополита Варшавського і Волинського Діонісія", супроводячи друк листа редакційною приміткою, що „посол Власовський компетентний забрати прилюдно слово в цій справі (відлучення Річинського) тому, що був заступником голови Українського Церковного Комітету, головою Луцького церковного з'їзду 1927 р. і робив останніми часами заходи для наладнання мирного співжиття провідників українського православного руху Волині з варшавською митрополією".

У „Відкритому листі до митрополита Діонісія" посол Власовський стверджував найперше, що повний текст постанови Синоду про відлучення від Церкви А. Річинського не залишає сумніву в тім, що Річинського відлучено як **провідника українського церковного руху** в Православній Церкві в Польщі. Бо ж „досадження своєму єпископу" з боку д-ра Річинського, як і ряду інших осіб і впродовж вже ряду літ, виникало єдине „з високо-ідейних мотивів здійснити незаперечене ні наукою Православної Церкви, ні її канонами право українського народу на свою національну церкву в ряді православних церков інших народів". У боротьбі з цим ідейним церковно-національним рухом противники його й використали формальну можливість церковної влади застосувати „найвищу кару" — відлучення від Церкви. Сказавши далі, що по цій своїй суті, — боротьби з українським церковним рухом, — постанова Синоду знайде собі відповідь „в дальшому житті православних українців під Польщею", автор листа подає до відома широкого громадянства ряд фактів з метою освітити, як далеко постанова ієрархів у Синоді відходить від фактичної і моральної правди.

Ствердивши, що нарада українських представників з митрополитом 1 липня 1928 р. і введення таких представників до складу Митрополитальної Ради дійсно мали б бути „переломовим моментом в історії відносин митрополії до українського церковного руху", але такими не стали, автор листа називає „специфічною семінарською реторикою", коли синодальний акт відлучення Річинського каже про той можливо переломовий момент як про спробу „милостивого архипастыря смягчить окамененную душу Речинського і научить его православно пети Богу аллилуіа". „Чи пригадуєте собі, Ваше Блаженство, — запитує автор листа, — що звернувшись до мене з проханням дати список осіб для запрошення на нараду 1 липня 1928 р., Ви висловили саме відносно д-ра Річинського своє небажання мати його на тій нараді? І тільки моя впертість і доводи, що присутність д-ра Річинського буде найкращим доказом щирости митрополії змінити своє відношення до українського церковного руху, привели до того, що д-р Річинський

попав у список"... Пригадує далі митрополитові автор листа і історію, оповідану нами вище, як був введений до складу Митрополитальної Ради Річинський, зовсім не тому, щоб „зм'якшити його кам'яну душу".

Показує далі автор листа неправду в постанові Синоду, коли там говориться, що нарада 1 липня 1928 р. була проявом „любви и прощення самочинним руководителям украинского движения"... „Чому ці любов і прощення і старання про церковний мир прийшли аж по році після Українського Церковного З'їзду 5-6 червня 1927 року?" Автор стверджує, що переговори з ним митрополита про скликання наради з українськими представниками на 1 липня 1928 р. були розпочаті митрополитом в наслідок листа до митрополита міністра ісповідань і освіти д-ра Добруцького, в якому „міністер унормування правних відносин між Православною Церквою в Польщі і державою узалежнював передовсім від вироблення церковною владою такого Статуту внутрішнього життя Православної Церкви в Польщі, що він узгляднював би місцеві традиції та звичаї, знищені Москвою (іншими словами — українські, білоруські), а також радив міністер, щоб відносно цього статуту і взагалі внутрішнього положення в Церкві митрополит засягнув думки поважних осіб і знавців місцевої церковної традиції". „Смію пригадати Вашому Блаженству, — пише автор, — що на нараду 1 липня 1928 року запросили Ви через мене не „самочинних руководителей украинского церковного движения", а якраз тих поважних осіб, про котрих писав Вам у листі міністер Добруцький, і в котрих Ви шукали опертя при тих „політичних обставинах"...

Згадавши про те миролюб'є, яке проявили українці на сесії Митрополитальної Ради 22-24 серпня 1928 р., автор запитує: „Та чи те миролюб'є знайшло відповідь і оправдання та зрозуміння в дальших наших відносинах? Ні... І нехай прийде й на мене анафема, але не відступлю від твердження, що представники українського народу не повинні в тому, що спроба мирного поладження, і в еволюційному порядку, церковно-національних питань нагло була обірвана, і не вони, а зокрема не д-р Річинський, відповідальні за порушення „церковного миру"... І далі автор, спираючись на слова самого митрополита, вказує, що спричинилась до цього сумного факту в найбільшій мірі неприхильність до акції громадянства в церковно-православному житті нового міністра ісповідань Світальського, який змінив на міністерському становищі д-ра Добруцького, а церковна влада улягла вітрові з міністерства Світальського. „У світлі наведених тут мною фактів, — кінчає автор листа, — якже без кінця сумно виглядає отой архипастирський акт відлучення від Церкви д-ра Річинського! Як убога й жалюгідна в постанові Синоду ота „ляментация" про проявлені до „самочинних руководителей украинского церковного движения" на чолі з д-ром Річинським „любовь и прощение", у відповідь на які вони ніби проявили „явное ожесточение и неисправимость"!...

І ясна річ, що подібними актами не підіймається й не скріплюється авторитет церковної влади”...

Через місяць після „Відкритого листа до митрополита Діонісія” посла Івана Власовського звернулись з листом до митрополита, датованим 24 червня 1929 р., члени Митрополитальної Ради від українців — М. Черкавський, І. Власовський, В. Соловій і С. Хруцький (У Львівському „Ділі” цей лист — в ч. 156, за 17 липня 1929 р.). Автори листа, підтверджуючи усі факти, наведені в листі І. Власовського з дня 15 травня 1929 р., підкреслюють „нечувану у відношенні Архипастиря до своєї пастви нещирість і мінливість”, що так помітні у відношенні митрополита до української церковної проблеми. Вони згадують, як перемогли почування болю і жалю, що їх винесли з конференції 24 серпня 1928 р., під час якої почули таку інтерпретацію українських національно-церковних побажань, що її „можна назвати лише глумом над дорогою нам ідеєю”. Але не виступили тоді ж з Митрополитальної Ради, бо ж очікували дальшої в ній роботи, потрібної для нашого українського православного народу. Не виходили й далі, коли вже сесія Ради з „незалежних причин” була відложена на неокреслений час”. „А тим часом, — читаємо у листі, — у згоді з певною політикою на церковних вершинах ішла робота Ваших (митрополита) мужів довір'я на церковних низах. Ці мужі довір'я, імена яких усім відомі, обсіли всі впливові становища в церковному управлінні на місцях і роботою своєю глибоко деморалізували рядове духовенство і народ”... Йде „аранжировка різних протестів проти домагань в церковному житті українських, роблена не раз по команді згори усім церковно-адміністративним апаратом; застосовується терор у відношенні до співчуваючого українським національним стремлінням духовенства”.

Синодальний акт про відлучення від Церкви д-ра А. Річинського, що разом з підписаними під листом працював над оздоровленням церковної громади, робить неможливим перебування цих підписаних в складі „радників” митрополита надалі. Вони заявляють, що приєднуються в цій справі до протесту, який буде внесено в справі несправедливої анафемі до патріархів та предстоятелів інших православних автокефальних церков, і складають з себе звання членів Митрополитальної Ради. „До того часу, — пишуть вони, — доки справедливість не буде привернена, доки дух старозавітної помсти і наруги панує в чинах церковної влади, замість духа євангельської любови, вважаємо присутність нашу серед Ваших (митрополита) дорадників зайвою. Голосу нашого Ви не послухаєте, Вадико, як не слухали його досі”...

Так з Митрополитальної Ради вийшли шість представників українського світського громадянства, що були в проводі українського церковного руху, а сьомий мирянин з українців, Євген Ясінський, який був введений в склад Митрополитальної Ради з рації його становища голови Луцького Чеснохресного Братства, ще в

лютому 1929 р. позбавився членства в аді, уступивши з становища голови Братства.

Протести проти відлучення від Церкви д-ра А. Річинського йшли до митрополії від окремих осіб, парафій і українських організацій. 50 представників парафії Володимиро-Волинського собору, до якої належав Річинський, в протесті проти синодального акту вимагали й їх анафемувати. „Навіть неподіляюче засадничих позицій і стремління д-ра Річинського російське громадянство і преса, — писали у вищезгаданому листі до митрополита б. члени Митрополитальної Ради, — солідаризувались в оцінці, як самого акту відлучення, так і його мотивів і підстав, з думкою українців”.

Одним з яскравих виразів загального обурення було зібрання у Варшаві української православної інтелігенції, яке відбулось 17 травня 1929 р. в помешканні Українського Клубу. На цьому чисельному зібранні, після відчиту п. Киркиченка, в якому детально була розібрана постанова Синоду про відлучення від Церкви А. Річинського, присутні одноголосно ухвалили: 1. Признати постанову Св. Синоду від 15 квітня 1929 р. ч. 14 про відлучення від Церкви та анафемування лікаря Арсена Річинського нікого не обов'язуючим актом, виданим Синодом в обороні старо-московських традицій та в запалі національно-політичної боротьби проти українського церковного руху; — 2. Визнати, що Св. Синод, видаючи зазначену постанову, надужив свого високого становища в Православній Церкві в Польщі і неслухно вжив канонічних правил Св. Всел. Правосл. Церкви; — 3. В інтересі християнської любові, порушеної цим неканонічним актом, довести про несправедливу постанову Св. Синоду до відома Константинопольського Вселенського Патріярха та всіх найвищих достойників Автокефальних Православних Церков всього світу; — 4. Відписи цієї ухвали представити Голові Ради Міністрів, Міністрові Ісповідань і Освіти Речі Посполитої Польської та Св. Синодові Православної Церкви в Польщі, а рівно ж подати до відома лікареві Арсеневі Річинському з виразами глибокого співчуття та найвищої пошани (Тризуб, ч. 26, 23 червня 1929 р., стор. 12-13).

8. Судові позови польського єпископату до Православної Церкви за парафіяльні церкви. Новоунійна акція Риму і спроби через позови за церкви повести „навернення”. Обурення православного населення і устремління до єдності в обороні проти наступу Риму. Деклярація д-ра А. Річинського Св. Синодові; повернення його в лоно Православної Церкви 22. III. 1930 р. Засадниче рішення Найвищого Суду у Варшаві 20. XI. 1933 р. в справі ревіндикації церков адміністративним розпорядженням, а не по суду.

В літі 1929 р. в житті Православної Церкви в Польщі сталася подія, яка глибоко схвилювала Церкву і викликала в її житті прагнення духа єдності і згоди проти наступу на Православ'є давнього його ворога в Польщі — римо-католицького клиру. Розуміємо

масові позови польського єпископату до Православної Церкви, скеровані до округових судів в Луцьку, Рівному, Пінську, Бересті, Білостоку, Гродні, Вільні і Новогрудку з домаганнями масового (всього було 724 позови) відібрання від православних їхніх церков, а також і православних монастирів (на Волині), в тім і Почаївської Успенської Лаври. Підставою позовів було те, що церкви і монастирі, повернення яких Католицькій Церкві домагався латино-польський єпископат, були неправно захоплені Російським урядом і передані православному духовенству від унії, коли та була насильно ліквідована тим урядом після листопадового польського повстання 1831 року.

Виникнення цих позовів, по десяти роках існування відродженої Польщі, представляється так. Ми вже у вступі до цього розділу вказували на особливі умови життя Православної Церкви у відродженій Речі Посполитій Польській, обтяженій „традиційним католицьким насліддям”, і ставили питання, чи за державною польською владою не встане знову понура тінь Риму з його жадобою „навернення” людей всякими способами „*ad maiorem Dei gloriam*”? Логічним було б припущення, що Рим найперше скористає з того, що в межах його вірної доньки, відродженої Польщі, опинились разом Уніятська (чи Греко-Католицька) Церква Галичини з українськими вірними до 3 з половиною мільйонів і біля двох з половиною мільйонів православних українців (1931 р.) Західної Волині, Полісся, Холмщини і Підляшшя, що разом творили Західну Україну, в історичному минулому якої церковна унія відіграла таку значну роль.

Берестейська унія, цей „акт нечуваного насильства над свободою віри українського народу, довершений польською державною владою в союзі з Римом в кінці XVI ст.”, що ним була „знищена релігійна єдність українського народу” (див. т. I цієї праці, стор. 275), — тепер, здавалось декому, мала б послужити якраз навпаки — приверненню тої єдності, не в ім'я, правда, церковно-релігійних, догматичних міркувань, а в ім'я „національної єдності”, в почутті „обов'язків українського патріотизму” (Див. „Послання митрополита Андрея Шептицького до української віруючої православної інтелігенції” — Ст. Баран. Митрополит Андрей Шептицький. Мюнхен. 1947. Стор. 130-131). Бо ж унія в Галичині за минулі її історичні часи стала „національно-українською”, і Греко-Католицька Церква Галичини „єдиною національною українською церквою” (про москвофільство в рядах уніятського духовенства Галичини не згадувалось), тоді як на Великій Україні колишнє „українське православ'я” стало „московським” і з тим же характером є воно на північно-західних українських землях тепер під Польщею. Отже „ламати релігійний сокальський кордон” між українцями Галичини з одного боку і українцями Волині, Полісся, Холмщини й Підляшшя з другого, — цей вираз означав перехід на „українську унію” православних українців під Польщею. Очевидно, що в уній-

ні плани митрополита Шептицького входила ця патріотична акція, коли він висвячував на єпископа Луцького на Волинь Йосифа Боцяна.

Але ж митрополита Шептицького з його унійними планами, побудованими на патріотично-українських почуттях, Рим зовсім не підтримав, більше того, — зовсім виключив і його, і всю Греко-Католицьку Церкву Галичини з нової унійної акції у державно відродженій Польщі, на що гірко жалувався ще й в кінці 1935 р. уніятський з'їзд у Львові, виносячи таку постанову: „Зібрані вважають, що Греко-Католицьке духовництво Галицької землі, національно й обрядово пов'язане з нез'єдиненими братами, що замешкують в Польщі, найперше всіх має право трудитися для з'єдинення своїх братів. Тому, висловлюючи свій глибокий жаль, що саме цьому духовництву поставлено перепони для унійної праці посеред рідних братів, З'їзд звертається до Апостольської Столиці, аби в ім'я успіху посеред нез'єдинених братів, було: 1) допущено Греко-Католицьке духовництво до унійної роботи на тих землях Польщі, де мешкають православні, і 2) поставлено окремий ієрархія візантійсько-слов'янського обряду з повною юрисдикцією на теренах унійної праці” (К. Н. Николаев. Восточний обряд. Париж. 1950, стор. 254).

Чому ж Апостольська Столиця замкнула стару унію в межах Галичини і не допустила греко-католицьких місіонарів до унійної праці по „наверненню нез'єдинених” братів їх українців на Волині, Поліссі, Холмщині і Підляшші під Польщею? Можливо, що причиною того була боротьба в українському греко-католицизмі проти латинізації, за чистоту свого східнього обряду, а можливо, що й цілком навпаки: латинізми так за століття попусували православний обряд в уніятстві, що йти старій унії з тими латинізмами до братів-православних українців для навернення їх признано було безнадійним. Але найголовнішою причиною був, на нашу думку, спротив в даній справі польського уряду, для якого **небажано було ані ширення унії з національно-українським її характером на терени з православним українським населенням, ані, еwentуально, й об'єднання 6 мільйонів українців в Речі Посполитій Польській в „українському православії”**. Політично вигіднішим наразі залишався „релігійний сокальський кордон”, з чим мусів погодитися і Ватикан. Єпископ Йосиф Боцян, висвячений на Луцьку катедру, до Луцька не був пущений, а в Конкордаті Польщі з Римом, заключенім р. 1925, коли при владі в Польщі були ендеки („народова демократія”), була ст. 18, згідно з якою — „Духівництво і вірні всіх обрядів, що знаходяться поза своєю єпархією, підлягають владі місцевого правлячого єпископа, згідно з канонічними правилами”. Це означало, що й над греко-католиками, які мешкають поза трьома уніятськими, по Конкордату, єпархіями (Львівська, Станіславівська, Перемиська), канонічною владою є польська католицька ієрархія.

Виключивши з унійної акції ісповідників старої унії, Рим повів в Польщі неоунійну акцію, яка мала в тім часі різні назви: „нова унія“, „урядова унія“, „унія східнього обряду“, „унія східньо-словянського обряду“, „унія візантійсько-словянського обряду“. З них закріпилась в історії назва „унія східнього обряду“, або просто — „Східній обряд“ (в католицтві). Історія в новітній Польщі цього „Східнього обряду“, як „нової унії“, не є завданням нашої праці. Докладна монографія про цю „неоунію“, якої, на нашу скромну думку, „неоунія“ навіть не заслуговувала по її мізерних наслідках, написана К. Н. Николаєвим, б. юрисконсультом при Синоді Православної Автокефальної Церкви в Польщі, під титулом: „Восточний обряд“ (у виданні YMCA в Парижі, р. 1950, стор. 335). Така історія не є нашим завданням тому, що новоунійна акція „східнього обряду“ в українському національно-церковному русі в Православній Церкві в Польщі не відіграла, можна сказати, жодної ролі; з нею цей рух мав стичність властиво тільки у випадках спільного для всієї Православної Церкви в Польщі наступу польського католицького клиру на Православну Церкву, як було те й з згаданими вище позовами за церкви р. 1929.

Новоунійна акція Риму не мала національно-українського характеру і під цим оглядом не була конкурентом українському церковному рухові в православії. Нам невідомо ні одного випадку, щоб перейшла на унію „східнього обряду“ парафія, в якій богослуження стало відправлятися в живій українській мові. Національно-церковному українському рухові в православії не доводилось боротися з унією „східнього обряду“ і як з акцією ніби „полонізаційною“. Коли доводиться читати, що „полонізація українського населення Волині через урядову унійну акцію мала йти скорим темпом“, то треба тільки дивуватися чи незнайомству авторів з даною справою, чи тенденції справу ту викривлювати. Що новоунійну акцію римо-католицького клиру називали в Польщі на початках її „урядовою“, то правда, але було це непорозумінням, викликаним самою польською адміністрацією на місцях, яка уважала за свій обов'язок підтримувати у всяких починах свій католицький клир. Коли на Волині з'явився в квітні 1925 р. перший „перельот“ о. Євгеній Сльозка, свящ. с. Озера Луцького пов., який, боячись відповідальности за неправне розпоряджування церковним майном, вдався до Луцького єпископа Дубовського і перейшов на католицтво, діставши від Дубовського доручення організувати в с. Озері парафію „східнього обряду“, то польська адміністрація вважала своїм обов'язком підтримати Сльозку в дорученій йому акції. Але селяни не пішли за Сльозкою, коли довідались правди про перехід його на католицтво і позбавлення його сану православною єпархіальною владою; церква залишилась за православними. Тоді Сльозка дістав від католицької місії засоби на побудову каплиці для „східнього обряду“, на посвяту якої р.-к. єпископом-вікарієм Годлевським прибув представник від воевідського уряду і повіто-

вий староста. Цією „моральною” підтримкою власне і обмежилась підтримка польською владою першої спроби організувати парафію „східнього обряду” на Волині. Скоро не стало в с. Озері й Сльозки (він попав під суд, відбув в'язничу кару та й вернувся з покутою на православ'є), а збудована ним каплиця „східнього обряду” на церковній землі Озерянської парафії, з колодкою на дверях, продовжувала стояти без ужитку, як символ „успіхів” новоунійної акції на Волині.

„Все, що виникало в Римі в зв'язку зі Східнім обрядом (Комісія „Pro Russia”), поляки засуджували і виступали досить різко”, — пише знавець унії „Східнього обряду” К. Н. Николаев (Op. cit., стор. 187). „Новоунійний рух, — пише він же, — признає східній обряд з церковно-словянською мовою Богослуження і з проповіддю також в російській мові. Іронією долі і збігом трагічних обставин єзуїти на Волині боронили ті вартості православ'я, яких не зміг зберегти митр. Діонісій. З цих міркувань ново-унійний рух зустрів спротив з боку українських політиків, правда, не стільки з поглядів церковних інтересів, скільки політичних. **На тій же точці погляду стояли польський уряд і польське громадянство.** Унія — річ не погана, але коли ця унія скріплює словянську мову Богослуження і проповідь на місцевих мовах, а в тім і на російській, то це зовсім не те, чого бажає уряд”. (Стор. 203. Підкр. наше.). Чи може бути більш авторитетне свідцтво про унію „східнього обряду”, що вона не була „полонізаційною” акцією, як свідцтво К. Н. Николаєва? На підставі польської преси і полемічної навколо новоунійної акції Риму польської літератури автор ясно показує, (стор. 203-208), що унія „східнього обряду” не знайшла підтримки ні в польському громадянстві, ні в польському уряді, особливо з переворотом Пілсудського, бо та унія, на погляд поляків, зовсім не служить полонізації, а провадить на „кресах” **русифікаційну** роботу, і, як така, „сумнівну користь має для римокатолицької церкви, а польській державі надзвичайно шкодить”.

Так унія „східнього обряду”, з її російсько-словянською мовою Богослуження, наївно розрахована скорше на прозелитизм в по-більшевицькій Росії, не мала підстав для успіху в Польщі, де Православна Церква досить мала ще в духовенстві й своїх русифікаторів. Р. 1929 Східній обряд в Польщі мав під юрисдикцією польських католицьких єпископів всього 26 парафій, 22 церкви, 25 білого духовенства і 7 чорного, а вірних 16.504 (К. Николаев. (Стор. 169). Що це за місійний успіх на більш ніж 1400 парафій в Православній Церкві в Польщі? „На Волині в 1928 р. було 4 уніятських парафій. По совісті кажучи, жодного результату і жодної надії”... (К. Николаев. Стор. 169). Коли автор цієї праці займав становище секретаря Волинської Духовної Консисторії (1934-39), то в єпархії Волинській, з її 689 парафіями, числилось 9 парафій східнього обряду; перейшли вони на нього до призначення на Волинську катедру архієпископа Олексія Громадського р. 1934, хоч Схід-

ній обряд вже від 1931 р. мав свого єпископа українця з Галичини Миколая Чарнецького в характері Апостольського Візитатора парафій Східного обряду в Польщі.

Та ще жалюгідніше, ніж кількісно, представляється акція унії Східного обряду в Польщі якісно. „На унію, — каже К. Ніколаєв, — переходили просто авантюристи, що тягли за собою морально ослаблену селянську масу, яка, подаючи заяву католицькому біскупові, з'єднувала собі симпатії поліції та дрібних урядовців польських на місцях, а іноді й деякі матеріальні вигоди... За допомогою унії зводились порахунки з небажаними настоятелями парафій” (стор. 132). Під такою характеристикою неоунійного руху в Польщі можемо підписатись з тією тільки поправкою, що не можна, на нашу думку, говорити про „селянську масу”, бо ж авантюристи з православних пан-отців, які ставали „апостолами єднання”, — а не було їх, відомих у всій Православній Церкві в Польщі, й 10 осіб — „nomina sunt odiosa”, — підбирали собі до помочі такі ж авантуристичні елементи в парафії, а не „маси”. У випадках, коли, за словами К. Н. Ніколаєва, „зводились за допомогою унії порахунки з небажаними настоятелями парафій”, часто була вина Духовної Консисторії, що своєчасно не звертала належної уваги на скарги парафіян і не полагоджувала виниклих в парафії загострених відносин між священниками і парафіянами. Так було в парафії села Жабче на Волині, трагічна унійна історія якого полагоджена врешті самим президентом Речі Посполитої (повернення церкви), зовсім могла не бути, коли б Консисторія в свій час призначила в Жабче іншого священника; „україністів” в тій історії не грало жодної ролі. Дуже й дуже слабенькі осягнення католицької пропаганди нової унії були до того ж ще й не певні, бо як священники з православних, прозвані „перельотами”, повертали з унії назад до православ'я, так і парафії кидали унію, будучи облудно до неї заведені, бо ледве чи можна назвати хоч один випадок в Православній Церкві в Польщі, коли парафія свідомо, з релігійно-ідейних переконань, залишила православ'я і перейшла на унію Східного обряду.

Історія Церкви Христової, як і історія релігій взагалі, багата на приклади того, як релігійні вчення були ширені не тільки проповіддю їх, за якою сприймалися вони в переконанні їх правдивості чи вищості та спасенності для людини, який спосіб ширення відповідав би самій істоті релігії, — а й засобами недостойними правдивої віри в Бога, різного роду засобами примусового характеру, включно до насильства над життям людини. Примус застосований був і при пропаганді унії Східного обряду в Польщі. „Невдача широкої пропаганди Східного обряду, — пише К. Ніколаєв, — цілком вияснилася на початок 1929 р.; отже для того, щоб змусити православне населення більш поважно поставитись до цієї пропаганди, римо-католицька духовна влада заявила претензії до передачі Католицькій Церкві того церковного майна, з якого

населення користало, будучи в минулих часах в унії. Ільше ста років тому назад населення вернулось до віри батьків, і тепер воно повинно було віддати церковне майно тільки з-за того, що колись-то була тут унія" (Op. cit., стор. 170).

Така була генеза 724 позовів за храми Православної Церкви, скерованих до судів польських польським єпископатом в 1929 р. Хто був ініціатором цього „місійного" кроку, сам Рим, чи польські єпископи, не можемо сказати, але Рим не залишався нейтральним в цій справі, бо ж папський нунцій у Варшаві Мармаджи, на підставі інструкцій від Апостольського престолу, видавав польським ординаріям посвідчення для судів, за якими вони, ординарії, мають право захищати в порядку цивільному майно, яке колись належало католицькому духовенству всіх обрядів (Ibidem, стор. 173-4). Очевидно, судові позови за церкви, посеред яких зовсім мало було римо-католицьких костелів, а були це церкви поуніятські, т. зв. греко-католицького обряду, — розраховано було на те, що в страху залишитися без святинь православне населення валом повалить в „Східний обряд", богослуження якого тільки тим будуть відрізнятися від православних, що за ними наразі будуть поминати римського папу. Але ініціатори позовів забували, що був вже ХХ-ий вік. Жодного страху позови не викликали в населенні, жодна парафія не пішла на нову унію, щоб тільки залишили за нею її церкву. Навпаки, повстало надзвичайне обурення православного населення Польщі і з'єднання його, як вище вже сказано, на захист своїх церков. Ці настрої православних яскраво передані в інтерв'ю того часу митроп. Української Греко-Католицької Церкви Андрея Шептицького з співробітником часопису „День Польський":

«Я думаю, — казав митрополит, — що народові не треба дати навіть зовні відчувати, що над ним твориться нове насильство. Бо ж, за Східним правом, ці сільські церкви належать самому народові. В них він хрестився й молився, біля них ховав своїх померлих. В їхніх стінах скупчене те, що в народі найсильніше, а часто найбільш спасенне перед лицем рознузданої агітації, — це — „віра батьків"... Вона виведе його на путі кращі, ніж усякі судові позови, в яких народ буде бачити тільки ворожі до нього наступи. Я чув вже, що народ готовий реагувати на них вороже ж. Греко-католицькі духовні кола не приймають жодної участі в ревіндикаціях. І я радий, що можу це сказати. Мені здається, що наша позиція відповідає римській поміркованості»... (Ibidem, стор. 175-6). Остання фраза додана, очевидно, тільки для Риму, що проводив новоунійну акцію без участі греко-католицького духовенства.

В час цього наступу на православіє польського католицького клиру наступило й полагодження відносин поміж проводом українського церковного руху та Вищою церковною Владою Православної Церкви в Польщі. Ініціатива встановити внутрі Церкви

„загальний мир” в лихі часи наступу на неї вийшла з українського боку, коли відлучений від Церкви 15 квітня 1929 р. д-р Арсен Річинський подав Синодові Церкви 20 лютого 1930 р. слідууючу декларацію:

„Успішна оборона прав і майна Православної Церкви, — особливо під час збільшеного натиску на неї з боку польського клиру, — можлива тільки спільними зусиллями нашого громадянства і церковної влади. Одначе у багатьох випадках серед українського громадянства справа моєї анафеми стоїть на перешкоді до такого з'єднання наших оборонних церковно-народних сил; без сумніву, ця справа буде порушена і на Церковнім Соборі, хоч це може розбудити пристрасті у невідповідний момент. Отже, щоб не стояти на заваді у так грізний час, та з огляду на заяву прем'єра Бартеля з 11 січня 1930 р. про те, що унормування правового положення Православної Церкви в Польщі Уряд ставить у залежність від стабілізації внутрішніх церковних відносин, — бажаючи по мірі сил і знання причинитися до зміцнення Церкви, яка в історії українського народу під Польщею була міцним забором проти його денаціоналізації, — прошу Св. Синод, по-батьківськи, минаючи дотеперішні незгоди, ухилити свою постанову з 15 квітня 1929 року ч. 14 і прилучити мене знову до громади вірних. Щоб ця моя декларація зайвий раз вказала польському клирові, як до його зазіхань ставиться українське населення в Польщі, я згідний на її опублікування. Св. Синодові вгідно буде надіслати мені відповідь за посередництвом тільки Парляментарної Комісії для захисту Церкви, евентуально через її секретаріат”.

Декларація д-ра А. Річинського була заслухана в засіданні Синоду 22 березня 1930 р. і задоволена ухвалою: „Доручити митрополитові Діонісію прийняти лікаря Арсена Річинського в лоно Св. Православної Церкви, згідно з його проською”.

Декларація А. Річинського згадує про Церковний Собор Православної Церкви в Польщі, бо ж в зв'язку з розпочатими польським католицьким єпископатом судовими процесами за православні церкви в церковно-православному житті, схвильованому цими процесами, було підняте питання про невідкладне скликання Краєвого Церковного Собору; про це ми розповімо далі. Судові позови польського католицького клиру, підняті для успіху нової акції, а в дійсності тільки сприяючі провалу цієї акції, не мали далі значення в історії соборного питання в Православній Церкві в Польщі, і тому можемо з цими позовами покінчити, навівши остаточне засадниче в справі їх рішення польського Найвищого Суду від 20 листопада 1933 року. Згідно з цим рішенням Найвищого Суду Речі Посполитої, признано діючим Розпорядження Генерального Комісара Східніх Земель від 22 жовтня 1919 р., на підставі якого передача святинь від православного духовенства римо-католицькому духовенству може наступити в кожному окремому випадкові на підставі адміністратійного розпорядження На-

чальника Округи (цими начальниками округ були тепер в Польщі воеводи). Відшукування ж права власності на ці святині судовою дорогою Найвищий Суд ухилив. Розпорядження Генерального Комісара Східніх Земель від 22 жовтня 1919 р. відносилось до передачі бувших римо-католицьких костелів, що за Росії стали православними церквами, і не торкалось бувших колись уніятських церков. „Таким чином, — пише К. Николаев, — умивши руки в цій тяжбі, Найвищий Суд ліквідував ту загрозу, що нависла над Православною Церквою в Польщі р. 1929” (Op. cit., стор. 177).

Не трудно бачити, що рішення Найвищого Суду від 20 листопада 1933 р. мало цілком політичний характер, подиктовано було Урядом Польщі, який шукав виходу з тяжкої ситуації, яку витворював в державі католицький клир, коли б йому вдалось по суду відібрати половину церков у православного населення. Урядова політика, при настирливості Риму, мала бути „від Алли до Каіяфи”. Аджеж ще недавно інакше задивлявся Уряд на справу ревіндикації святинь. Католицький Луцький біскуп звернувся 14. V. 1930 р. до Міністерства Ісповідань і Освіти з проською передати православну церкву в с. Краска, Ковельського пов. на Волині, уніятам „східнього обряду”. Міністерство рескриптом з дня 31 травня 1930 р. ч. VI. С. 365-27 доручило Волинському Воеводі повідомити Луцького біскупа, що „обов'язуюче нині право не дає адміністраційній владі можливости розпоряджатися храмами та забудованнями, що до них належать, а також видавати які-будь, хай навіть тимчасові, розпорядження щодо користання ними. Розв'язання питання про право власности, що є тут рішаючим моментом, підлягає компетенції судової влади” („Духовний Сіач”. Ч. 20. 1930 р., стор. 247). Цієї компетенції в даній справі зріклась найвища судова влада рішенням Найвищого Суду 20 листопада 1933 року, признавши „обов'язуючим ще правом” розпорядження, видане в переходові часи творення держави неіснуючим тепер урядом Генерального Комісара Східніх Земель. І на підставі цього рішення, „від 1933 року по день польської катастрофи, як пише К. Н. Николаев, адміністрація могла відібрати тільки одну церкву, у Вишгородку на Волині, яка в своїм часі була католицьким костелом. У всьому ж іншому всі діяння адміністрації по розібранню і закриттю церков носили характер сваволі, і з наслідків цієї сваволі уніятська акція скористати не могла” (Op. cit., стор. 178).

9. „Українська Парляментарна Репрезентація Волині” і велика її роля в історії нац.-церковного руху в Польщі. Воевода Волинський Г. Юзевський (1928-1938) в співпраці з українським церковним рухом. Відкриття Т-ва ім. митр. Петра Могили; участь у відкритті митр. Діонісія і архиеп. Олексія. Ідея соборности в основі діяльності Т-ва ім. Петра Могили. Грамота Президента Польщі від 30. V. 1930 р. про скликання Собору Правосл. Церкви в Польщі. Передсоборне Зібрання, його склад і виступ проти українізації Церкви. Висвята в єпископи архим. Полікарпа Сікорського; значення цього акту в історії укр. церк. руху. Розмосковлення Луцького Чеснохресного Братства. Діяльність Владики Полікарпа на становищі єпископа, вікарія Луцького.

Як не раз вже можна було бачити з попереднього зображення українського національно-церковного руху в Православній Церкві в Польщі, рух цей не міг бути суто церковним, чи рухом в області чисто релігійній; він тісно пов'язаний був з питаннями політичного характеру. Польський уряд мав свої політичні цілі у тому чи іншому відношенні до цього руху; ієрархічна влада Церкви у великій мірі пристосовується до тої чи іншої церковної політики уряду; політичне угруповання РНО, при 1% російської православної людности в Польщі, вважає себе за репрезентанта всього „православно-веруючого народу” в Польщі і впливає, на ієрархію, воюючи з українським церковним рухом во ім'я зв'язку „неразривними историческими узами с церковью-матерью Московскою” (А. Світіч). Звідсіля і на всі закиди українським церковним діячам, що вони вносили в церкву політику, належить відповідати: „Лікарю, сцілися сам”. Саме життя, обставини й умовини в'яжуть в історії церковне життя з політичним, і жодна, може, з автокефальних православних церков не пройнята так політикою, навіть і до сього дня, як Церква Російська, тепер під безбожною владою.

Вище ми розповіли, як Луцький Церковний З'їзд відбувся в червні 1927 р. з дозволу польської адміністрації і всупереч суворій забороні його Св. Синодом Церкви; рівно ж і Український Церковний Комітет, вибраний З'їздом, діяв більше року за дозволом цивільної влади. Але ж в ті часи провідними діячами українського церковного руху були переважно опозиціонери до польського уряду на Західній Україні, і на Луцькому Церковному З'їзді також видну ролю відігравали посли й сенатори Українського Сеймового Клубу з виборів 1922 р., теж опозиційного до уряду. Можливо, що й закриття владою Українського Церковного Комітету одною з причин мало неугодовий у відношенні до уряду склад його членів. Наведені вище (підрозд. 7) слова д-ра Річинського на нараді у митрополита 24 серпня 1928 р.: „Тепер я розумію, що зроблено нами помилку, коли ми відкинули сугестію поляків, які казали нам: йдіть з нами і будете мати все, аж до низложення Діонізега”, — ці слова мали, очевидно, підставу в розмовах з пред-

ставниками уряду, який дав дозвіл на Луцький церковний з'їзд. часописі „Українська Нива”, характеру угодного, який, під редакцією Петра Певного почав в кінці 1926 р. виходити у Варшаві, а потім був перенесений виданням до Луцька, вже з перших чисел почався друк статті д-ра А. В. Річинського „Сучасний український церковний рух”, а в ч. 1 того нового часопису була уміщена світлина архимандрита Полікарпа Сікорського, тоді настоятеля Володимиро-Волинського собору. Вказувало це на особливу зацікавленість церковними справами органу новостворюваної політичної української угової течії в Польщі.

Під час виборів до Сейму і Сенату в березні 1928 р. від цієї течії, з листи ч. 1 „Безпартійного Бльоку співпраці з урядом”, пройшло від Волині два послы — Є. С. Богуславський і В. Я. Сегейда; вони вже з-за своєї такої кількості, а головне непопулярності й самої течії, не відігравали, можна сказати, жодної ролі в українському церковному русі на становищах послів до Сейму в рр. 1928-30. Інакше справа стала після передчасного розпуску Сейму й Сенату та призначення нових виборів на листопад 1930 р. „Безпартійному Бльокові співпраці з урядом маршала Пілсудського” за всяку ціну треба було здобути більшість в законодатних установах Польщі, і він на виборах листопадових 1930 р. здобув її, за рахунок особливо т. зв. „кресів”, де можна було не так, як в корінній Польщі, покерувати виборами на різні способи. Українці, без різниці партій, домовились на цих виборах мати одну виборчу листу на українських землях під Польщею, число якої було 11. Але на землях з українським населенням (Волинь, Полісся, Холмщина) з цієї листи пройшов до Сейму тільки один посол, а сенатора до Сенату жодного. Українське православне населення цих земель так відразу забажало „співпраці”, що всі мандати віддало листі ч. 1 „Безпартійному Бльокові”, в якому були кандидати різних національностей, в тім і українці, що пішли на угоду, переважно з емігрантів УНРеспубліки. Ця група українських послів і сенаторів, приналежа до „Безпартійного Бльоку”, в кількості 8 осіб, обрана від Волинського воєводства, склала з себе „Українську Парляментарну Репрезентацію Волині”, органом якої й стала „Українська Нива”.

В історії Українського національно-церковного руху в Православній Церкві в Польщі „Українська Парляментарна Репрезентація Волині” відіграла, без сумніву, найбільшу роль, і найбільшими здобутками, яких за Польщі осяг той рух, він зобов'язаний тій УПРепрезентації Волині, від повстання якої репрезентації українськими церковними діячами в ній, і в співпраці з нею, могла бути поведена велика робота. Головною річчю була тут, розуміється, підтримка Українського церковного руху з боку польського уряду, в співпраці з яким, а не в опозиції до якого, знаходились українські послы і сенатори Волині з „Безпартійного Бльоку”. Бо без цієї підтримки ніколи рух церковний за українізацію не осяг би значних здобутків. Не без значення була й та обставина, що

на чолі польської адміністрації на Волині, на становищі воєводи, після тої чехарди, коли за 9 років польської влади на Волині змінилося 14 воєводів, це становище займав з кінця літа 1928 р. і до Великодня 1938 р., без 3-4 місяців 10 років, воєвода, б. міністер вн. справ, Генрик Юзевський. Був він, як говорили, в справах Православної Церкви в Польщі „муж довір'я” маршала Пілсудського, і тому був призначений (в березні 1931 р.) представником від Уряду в т. зв. Мішаній Передсоборній Комісії з представників Православної ієрархії й Уряду; крім нього, представниками Уряду в тій Комісії були директор Департаменту Ісповідань гр. Ф. Потоцький і начальник Відділу в справах національних меншин при Міністерстві Вн. Справ Г. Сухенек-Сухецький. Але воєвода Г. Юзевський, за свідченням члена Комісії архієп. Олексія, був серед них чоловім представником Уряду.

К. Николаєв каже: „Польський уряд також добре, як і радянський, розумів, що запорука перемоги над православ'єм — це ослаблення Церкви внутрішньо. Національне питання було найвірнішим до того засобом. Віддаючи Православну Церкву українським шовіністам на Волині, уряд осягав відразу кількох цілей. Він задовольняв національні вимоги там, де інтереси уряду найменше були зачеплені, відривав Волинь від Галичини, настроєної антипольськи, і, опріч того, розбивав єдність Церкви” (Ор. cit., стор. 244). Бачимо тут оригінальне розуміння „шовінізму”: коли українці домагаються рідної мови в богослуженні й проповіді, рідної національної ієрархії й духовенства, то це — шовінізм, а коли їх русифікують чи полонізують через Церкву, то це як назвати? Утворенням „єдності” Церкви? Галичина з розмосковлення Православної Церкви в українським народі повинна була тільки радіти, а не почувати поглибшення розриву з Волинню через те; для Польщі ж, як ми не раз і вище казали, зовсім не в державному інтересі було підтримувати московського духа в Православній Церкві, здобувши для неї незалежність від Московської патріархії. Отже, в ретроспективному огляді політики Волинського воєводи Г. Юзевського у відношенні Православної Церкви не можемо не признати, що та політика, будучи позитивною для українців, водночас була і польсько-державною, якого характеру не мала політика у відношенні до православної конфесії в державі ні „ендецька” (народової демократії), будучи „конфесіонально-католицькою” політикою, ні в останніх роках перед другою світовою війною й уряду „санацийного”, який, вже по смерті Пілсудського, додумався полонізувати українців й білорусів православних через „польське православ'є”.

Зміну ситуації, коли провід Українським церковним рухом з рук опозиції до польського уряду перейшов до рук новообраних українських парламентаріїв проурядової партії, — відразу відчула й добре зрозуміла й вища церковна влада Православної Церкви. Весною 1931 р. УПРепрезентація Волині прийшла до думки утво-

рити окреме церковно-релігійне товариство, що ближче б відало справами національно-церковного руху, боронило б інтереси Православної Церкви і провадило б церковно-релігійне видавництво. На генерального секретаря цього товариства запрошено було б. директора Луцької української гімназії і посла до Сейму Івана Власовського, з ініціативи якого товариству дана була назва: **„Товариство імені митрополита Петра Могили“**. За статутом цього Т-ва, зареєстрованим Волинським Воевідським Урядом 16 червня 1931 р., членами його могли бути не тільки українці православні, але й православні інших націй — члени Православної Церкви в Польщі. До митрополита Діонісія звернулись, надіславши статут Т-ва і просячи благословенства на розпочаття діяльності Т-ва. Митрополит висловив бажання особисто прибути на відкриття Т-ва ім. митрополита Петра Могили. Відкриття Т-ва й відбулось урочисто, на установчих його зборах, 19 листопада 1931 р. в Луцьку з участю першоієрарха Церкви митрополита Діонісія і канцлера Св. Синоду архієп. Гродненського Олексія. Історія занотувала, що посеред ряду промов, які виголошувались на зборах вже у відсутності владик, була промова одного із членів Волинської Дух. Консисторії, який закликав до великої обережності у впровадженні в богослуженні української мови, бо ж на селі дівчата можуть казати: „Я таке і на буряках лочую“... Звідсіль до кваліфікації раніш української мови митропол. Антонієм Храповицьким як „базарної“, а тому негідної для молитви, вийшла — з уст члена Дух. Консисторії, подібна ж кваліфікація, як мови „бурякової“. Мимо того, не треба великого розуму, щоб зрозуміти, яке величезне враження на Волині й поза Волиню, посеред оо. благочинних і рядового духовенства, поява митрополита Діонісія з архієп. Олексієм на відкритті Т-ва ім. митр. Петра Могили і благословення митрополитом того Т-ва на працю.

Відгук ця подія мала, очевидно, і за кордоном в „Зарубежній Російській Церкві“, глава якої митрополит Антоній, в листі до митроп. Діонісія, докорив своєму колишньому вікарієві, що він благословив на працю Т-во українське, яке обрало своїм патроном „уніята“ митр. Петра Могили. Відповіддю на цей докір була брошура, написана архієп. Олексієм, під наголовком: „Отношение митрополита Петра Могили к вопросу об унии с Римом“; в якій архієп. Олексій удовольно несправдливості митроп. Антонія в його наклепі на митр. Петра Могили.

Т-во ім. митр. Петра Могили, головою якого було обрано сенатора С. П. Тимошенка, розпочало свою діяльність прилюдними відчитами запрошених з Варшави професорів Богословського Православного Відділу при Варшавському Університеті. Проф. В. О. Біднов мав відчит на тему „Київський митрополит Петро Могила“, проф. О. Г. Лотоцький на тему „Церковна соборність“. Докладна назва Т-ва в т. 1 його статуту була „Товариство прихильників православної освіти і охорони традицій православної віри“. Отже й

перші відчити, уряджені Т-вом в Луцьку, вказували основи ідеології його в культурно-освітній діяльності посеред Українського народу в XVII в. знаменитого митрополита Петра Могили (див. т. II цієї праці, стор. 196-207) та в засадах **соборности**, в характері й устрої Православної Церкви, так властивих саме Українській Православній Церкві в давні часи її, як Київській Митрополії, de jure підлеглий Царгородському патріархові, а de facto автокефальній. І просто смішно читати у А. К. Світіча, що „видвинули ідею соборности (в Православній Церкві в Польщі) в протипагу автокефалії кращї церковно-громадські діячі і представники столичного і міського духовенства — протопресв. Терентій Теодорович, прот. з Рівного Н. Рогальський, о. В. Железнякович, сенатор Богданович, ред. „За Свободу” Д. Філософов і співробітник тої газети А. Світїч (псевдо Туберозов)” (Op. cit., стор. 61). В українському національно-церковному русі Православної Церкви в Польщі вже певно ідея соборности як одна з головних засад того руху, не з часопісу російського „За Свободу” була взята, а з історії давньої Української Церкви, при відродженні якої в Києві XX століття, з революцією в 1917 р., бачимо відразу домагання і Всеукраїнського Церковного Собору. Йдучи за цими українськими церковно-соборними традиціями, названо було й неперіодичний орган Т-ва ім. митр. Петра Могили „За Соборність”; вийшло його, під редакцією генерального секретаря Т-ва, 9 чисел.

В тому часі соборне питання в житті Православної Церкви в Польщі було заактивізоване, як згадано вище (підрозд. 8), розпочатими р. 1929 польським католицьким єпископатом судовими процесами за православні святині. Православна ієрархія відчула, як ніколи перед цим, потребу опертися на народ, як це було і в українську давнину під Польщею, коли українське міщанство в братствах, українське козацтво, люд посполитий боронили православ'є проти наступу Риму. І тому Синод Православної Церкви в засіданні 12 грудня 1929 р. ухвалив скликати на 12 лютого 1930 р. Помісний Собор Церкви, порядок виборів на який, статут Собору і програма його були в основі підготовлені Організаційною Комісією Митрополитальної Ради у вересні 1928 р. Але на підставі „Тимчасових”, діючих вже 8 років, правил про відношення Уряду до Православної Церкви в Польщі від 30 січня 1922 р., вимагалась для скликання Помісного Собору згода Міністра Ісповідань і Освіти (пр. 14). Такої згоди міністер ісповідань С. Червинський не дав. Уряд прийшов до думки задемонструвати соборну акцію Православної Церкви в Польщі, як акт високої релігійної толеранції в Речіпосполитій Польській. Виборча на Собор акція була припинена. Натомість 30 травня 1930 р. видана була на ім'я митрополита Діонісія грамота Президента Речіпосполитої Польської, в якій урочисто проголошувалось, що „настав час, аби побажання вищих керівників Православної Церкви в Польщі, як і всіх горожан Польської республіки православної віри були здійснені, і в Польщі від-

бувся б, згідно з святими канонами, Помісний Собор". Цей замірений акт скликання Собору ставиться в грамоті в історичний зв'язок з минулим Православної Церкви в давній Польщі: „15 червня 1791 р. опікою й старанням Уряду Найяснішої Речіпосполитої Польської в м. Пінську відбувся останній Собор Православної Церкви в Польщі. Нині, з волі Провидіння, Православна Автокефальна Церква в Польщі може відновити свій зв'язок з історичним минулим". . .

Як бачимо, Грамота Президента від 30 травня 1930 р. теж згадує соборну традицію Православної Церкви в давній Польщі, тим ніби підкреслюючи позбавлення цієї традиції в часах перебування Православної Церкви на цих землях під Росією. Але, розуміється, при цьому замовчувалося, що „історичне минуле” нашої Церкви в давній Польщі мало в собі куди більш такого, з чим „відновляти зв'язок” значило б повернути Церкву на мучеництва XVII-XVIII віків (чит. про це т. II цієї праці, розд. VIII, IX, XI; т. III, розд. IV, зокрема стор. 222-223), та й не „опікою і стараннями” Уряду Речіпосполитої Польської утворена була сама соборна традиція Української Православної Церкви і відбувались в давнину її собори.

Чому власне тепер, на 12-му році по відродженні Польської державности, „настав час” для скликання Помісного Собору Православної Церкви, в Грамоті 30 травня 1930 р. пояснення нема, але відразу ж відрочення Собору на неокреслений час є, бо Собор, не вважаючи на те, що підготовка до нього йшла вже роками в Церкві, повинен бути попереджений, за наказом Грамоти Президента, працею „Передсоборного Зібрання з представників духовенства та освічених і побожних мирян”. І митрополит Діонісій в своєму Посланні до духовенства і вірних, з приводу Грамоти Президента від 30 травня 1930 р., якою, за словами Послання, „відкривалася нова й світла сторінка в житті нашої Святої Церкви”, закликав членів Передсоборного Зібрання, щоб вони „плідною підготовчою працею проклали дорогу до **найскоршого** скликання Помісного Собору”.

Цей заклик митрополита залишився без наслідків, бо Помісний Собор Православної Церкви в Польщі так і не був скликаний до самого падіння по-версальської Польщі через 9 років і кілька місяців після Грамоти Президента 30 травня 1930 р. і урочистого відкриття Передсоборного Зібрання 29 червня того ж року. Не було в тому вини Передсоборного Зібрання, яке відбуло першу, організаційну, свою сесію в днях 30 червня — 4 липня 1930 р., а другу потім через 5 років, 13-14 травня 1935 р., — і на цьому кінець. Впродовж тих п'яти років мали кілька засідань комісії Зібрання — релігійна, освітня, по справах парафіяльного життя і по справах православного духовенства, а дві комісії: для опрацювання Внутрішнього Статуту Церкви і для розглянення Зовнішнього її положення у відношенні до неї державних урядів — зовсім не мали засідань. Справами Зовнішнього і Внутрішнього Статутів Пра-

вославної Церкви занялась т. зв. Мішана Передсоборна Комісія, в складі митр. Діонісія і архієп. Олексія, значно пізніше ще й архієп. Олександра, і представників Уряду, якими були: директор Департаменту Ісповідань гр. Ф. Потоцький, воевода Волинський Г. Юзевський і урядовець Міністерства Вн. Справ Г. Сухенек-Сушецький; в цій комісії зовсім не було представників духовенства та „освічених і побожних мирян" Православної Церкви.

Українським церковним діячам не приходилось, з приводу такого упослідження Передсоборного Зібрання, дуже жалкувати; не через противність, розуміється, соборницькій ідеології в церковному житті, — українська православна преса гаряче вітала Грамоту Президента від 30 травня 1930 р., — а з причини тенденційно підбраного складу членів Передсоборного Зібрання. На 27 членів цього Зібрання — представників духовенства і мирян було 20, а потім і 21, росіян і тільки 7, а потім — 6, українців; 10 було духовних осіб, а 17 світських. Українці з духовенства були протопресвітер Павло Пашевський і митроф. прот. Степан Грушко; українці з мирян — проф. І. Огієнко, проф. О. Лотоцький, проф. М. Кобрин, посол до Сейму С. Хруцький і д-р М. Пирогів; коли ж проф. І. Огієнко, що був, як і проф. О. Лотоцький, делегований до Передсоборного Зібрання Відділом Православної Теології при Варшавським Університеті, вибув з складу членів Зібрання (з причини не відновлення з ним р. 1932 контракту Мін-ства Освіти на викладачі в Університеті), то на його місце був призначений проф. Відділу Православної Теології при Варш. Університеті М. Зизикин, росіянин.

Передсоборне Зібрання такого „істинно-руського" складу в більшості його членів відразу ж показало своє обличчя, коли вже на першій своїй сесії пішло наступом проти українізації Церкви. Російські б. урядовці, рос. великі землевласники і т. п., що увійшли в це Зібрання, уявили собі, що вони мають право не тільки підготовляти матеріяли для майбутнього Собору, але й давати директиви до виконання в біжучому церковному житті. Отже на першій сесії більшостю російською було постановлено припинити українізацію Православної Церкви на Волині (А. Світч. Ор. cit., стор. 107), тобто припинити діючу силу постанов Синоду від 16. VI. і 14. XII. 1922 р. та 3. IX. 1924 р. про вживання рідної мови в церковно-релігійному житті, де того побажають парафіяни. На другій сесії Зібрання, через 5 років, представник української Волині, б. рос. суддя Мелетій Бондаренко держав промову про насильства в українізації українцями Церкви на Волині і пропонував ствердити раніш прийняту ухвалу і зупинити українізаційну акцію в Церкві на Волині до скликання Собору, який остаточно вирішить це питання. Істиннорусский М. Бондаренко був підтриманий „соборниками" Борисом Лелявським, кн. Лищинським-Троєкуровим, Г. Моллером і др. Архієп. Волинський Олексій на виступ Бондаренка заявив, що Волинь в справах богослужбової мови ні на йоту

не порушує постанов Синоду, а „факти“, наведені Бондаренком, минаються з правдою. На пропозицію Бондаренка і др. „соборно-правників“ поступила від української групи контр-пропозиція, яку підписали архієп. Поліський Олександр, архієп. Олексій, протопресв. Пашевський, проф. Лотоцький, проф. М. Кобрин і інш. Гаряча дискусія припинена була заявою митроп. Діонісія про те, що в питаннях українізації Церкви має голос і Уряд, а тому зараз цих питань не можна вирішити. Врешті від праць Передсоборного Зібрання, мабуть, що найбільш цінним залишився обширний науково-богословський доклад у Комісії Зібрання проф. Вол. Дух. Сем. маг. Богословія М. П. Кобрин, який під наголовком „Промову Богослуження“ друкувався в „Українській Ниві“ і в її видавництві вийшов окремою книжкою.

На початку 1932 р. воевода Волинський Г. Юзевський виступив з внеском до Міністра Ісповідань і Освіти, аби порушено було Урядом питання в Синоді Православної Церкви про висвяту єпископа-вікарія на катедру Луцьку, яка залишалась не заміщеною вже 9 років після призначення єпископа Луцького Олексія на катедру правлячого єпископа Гродненського. Бажаним для Уряду кандидатом на Луцьку катедру названо було архимандрита Жировицького монастиря (в Гродненській єпархії) Полікарпа Сікорського, який був, п'ять років тому, названий і на Луцькому Церковному З'їзді р. 1927, як перший кандидат українців на єпископство. Очевидно, що Синод пішов на зустріч урядовій пропозиції, але й при цьому задоволенні мрій українців мати єпископа-українця не обійшлося без торгу й уступок росіянам. Уряд погодився на хіротонію в єпископа-вікарія Люблинського архим. Сави Советова, росіянина, при чому хіротонія Советова відбулась на тиждень раніше хіротонії архимандрита Полікарпа, що давало йому першенство в ієрархії перед українським кандидатом.

Архимандрит Полікарп, у світі Петро Дмитрович Сікорський, народився 20 червня 1875 р. в родині священника о. Дмитрія Сікорського, в с. Зеленках, Канівського пов., на Київщині. Духовну освіту здобув він в Уманській Бурсі (нижча духовна школа) і в Київській Духовній Семінарії, яку скінчив р. 1898. Національне усвідомлення Петро Дмитрович мав уже на семінарській лаві, належачи до нелегального українського гуртка молоді, яким керував Олександр Гнатович Лотоцький, тоді студент Київ. Дух. Академії. До середини 1922 р. залишаючись по скінченні Дух. Семінарії світським, П. Д. постійно був, можна сказати, при церкві, бо служив дяком при Воскресенській церкві на Печерську в Києві і займав різні посади в церковно-адміністративних установах; перед революцією 1917 р. був столоначальником Київської Дух. Консисторії, а з революцією стає на службу в Українським уряді, будучи в Міністерстві Ісповідань начальником господарчого відділу, а потім віце-директором Департаменту загальних справ вже на еміграції Уряду УНРеспубліки. З Тарнова, місця перебування Уряду УНР, П. Д.

переїздить р. 1922 до Крем'янця на Волині, до архиєпископа Волинського Діонісія, який zatrudнює його на службі в Дух. Консistorії. 27 липня 1922 р. Петро Сікорський, на 48-му році життя, приймає чернечий постриг з рук архимандрита Олексія Громадського, ректора Крем'янецької Дух. Семінарії і голови Дух. Консistorії, з ім'ям в чернецтві Полікарпа (небесний патрон — преп. Полікарп Печерський, пам'ять 6 серпня н. ст.). 28 липня був посвячений на ієродиякона і 30 липня — на ієромонаха, після чого призначений був ігуменом-намісником Дерманського монастиря на Волині. Далі впорядковував чернече життя, як настоятель, в Мелеському монастирі, був намісником Загаєцького монастиря і благочинним, в саці вже архимандрита, монастирів Волинської єпархії. Далі, згідно з проханням, був переведений до Віленського Св.-Духівського монастиря, якого був намісником, а одночасно й членом Віленської Дух. Консistorії. В кінці грудня 1925 р. був призначений настоятелем собору в м. Володимирі-Волинському, де був і благочинним Володимирського благочинія; 25 лютого 1927 р. був призначений настоятелем Жировицького монастиря на Гродненщині, де впродовж 5 років був також благочинним Битенського благочинія. Така була довголітня, духовна й церковно-адміністративна практика, підготовка до архиєрейства в Церкві Божій, Владики Полікарпа.

Урочиста хіротонія архимандрита Полікарпа в єпископа Луцького звершена була, після наречення в єпископа 9 квітня, за Службою Божою 10 квітня 1932 р. в Митрополичому соборі св. Марії Магдалини у Варшаві, митрополитом Діонісієм, архиєпископами: Феодосієм Віленським і Олексієм Гродненським і єпископами: Симоном Острозьким і Савою Люблинським. На єпископа Полікарпа було покладено в ті часи велику місію — бути репрезентантом української православної ієрархії, носієм ідеї незалежності Української Православної Церкви. Таке розуміння історичної події хіротонії в єпископи архимандрита Полікарпа було у нас, присутніх при цьому священному акті в соборі й на прийняттях, з цієї нагоди, в митрополичій палаті у митрополита Діонісія і в Українськiм Науковiм Інституті, директором якого був проф. О. Г. Лотоцький, що національно колись виховував семінариста Петра Сікорського в українському гуртку. Була радість, було духовне піднесення, було почуття перемоги по роках боротьби в Польщі за єпископа-українця в складі ієрархії Православної Автокефальної Церкви в Польщі.

Нема мови, що висвята єпископа-українця значно сприяла ширенню українського церковного руху на Волині, хоч, розуміється, і не в тій мірі, як пише А. Світіч, що „при єпископі Полікарпі на Волині було українізовано біля 30% православних парафій” (стор. 70). Єпископ Луцький Полікарп за часів Польщі був вікарним єпископом, який не відав жодною ділянкою єпархіяльного церковного управління; навіть думка про доручення йому призначення і пе-

реміщення парафіяльних дяків не була зреалізована. В перші ж два роки свого єпископського служення єпископ-вікарій мав проти себе Духовну Консисторію в Кремянці, ворожу українській ідеї, ворожу розмосковленню Церкви в Польщі. В такому положенні Владика Полікарп міг мати тільки моральний вплив, пробуджуючи в духовенстві й народі національну свідомість, де вона була приспана, та підбадьоруючи тих з духовенства й свідомих національно, що оглядалися на зросійщену Консисторію, чи на москвофіла о. благочинного. В цьому відношенні дуже важливими були архипастирські візитації Владики Полікарпа сільських парафій, переводити які теж не від нього залежало, а тільки з доручення правлячого Волинського архиєрея. Візитації ці мали національно-церковний характер і захоплювали особливо українську волинську молодь, що в національних строях урочисто завжди зустрічала свого Владика. Хлопці зустрічали Владика, як давнє козацтво, на конях, ескортуючи його при в'їзді і виїзді з села; дівчата зустрічали з квітами в огряді церковній. Урочиста архиєрейська Служба Божа українською мовою робила сильне вражіння. Нема сумніву, що в боротьбі з „сельробівством“, яке в 20-их рр. досить опанувало сільську молодь Волині, немало ролю відіграв національний рух в Церкві і, зокрема, архипастирські візитації по селах свого українського Владики.

Недальновидні органи „безпеки“, не враховуючи цього значення, а налякавшись зросту національної свідомости Волині, постарались припинити національно-церковні маніфестації, викликувані візитаціями парафій єпископом Луцьким. Формальною причиною до того послужив лживий донос відомого з такої „діяльності“ пан-отця Ф. Г-ка, що ніби Владика Полікарп, при зустрічі його коло збудованої зеленої брами в парафії цього пан-отця, мав запитати, показуючи на білого орла (герб Польщі) на верху брами: „А це що за півник“? На цій підставі воєвідський уряд, не даючи ходу цій справі в порядку судовому, просив правлячого Волинського архиєрея не доручати більш візитацій парафій Владикі Полікарпові.

Люди йшли до Луцька, до маленької Чеснохресної церкви, де архиєрейська Служба Божа правилась українською мовою, як на прощу, а в своїй катедрі, в Луцькому Св.-Троїцькому соборі, Владика Полікарп правив за Польщі мовою ц.-слов'янською, бо соборні парафіяни не погоджувалися на відправу українською мовою. Маленька Чеснохресна церква в Луцьку це була історична пам'ятка від величнього собору Луцького Православного Чеснохресного Братства; цей мурований собор згорів р. 1803; з найбільш уцілілої частини руїн його, східньої, що була в соборі вітарем, відбудовано було потім церкву, яка стала й за російських часів Братською по відновленні року 1871 Луцького Чеснохресного Братства.

Український церковний рух в Православній Церкві в Польщі не міг не звернути уваги на долю Луцького Чеснохресного Брат-

ства, яке на російському статуті р. 1871 мало метою „вичистити ґрунт від шкідливого впливу католицтва та жидівства і скріпити дух православія і **російської народности в краю**”, пов'язуючи в той же час своє походження від Чеснохресного Братства в Луцьку XVII в., яке існувало на підставі грамоти польського короля Сигізмунда III, 1619 р. і статуту з 1623 р., затвердженого царгородським патріархом Кирилом Лукарисом. А твердити про цей історичний зв'язок було конче потрібно з огляду на маєтності давнього Луцького Братства в численних земельних ділянках в центрі м. Луцька. На цих ділянках, що були в довголітній аренді, побудовані були житлові будинки і склепи; щорічна арендна плата становила поважні суми в прибутках Братства. Зі зміною державної влади арендарі в більшості перестали платити аренду; для удоводнення маєткових прав Братства виникла потреба в легалізації його польською владою. Польська ж влада стала на тому становищі, що „Луцкое Крестовоздвиженское Братство” по уставу 1871 р. зовсім не є історичне Братство, якому дав грамоту р. 1619 Сигізмунд III, а Братство нове, з почесними членами генерал-губернаторами і обер-прокурорами Синоду, засноване в політичних цілях. Тоді заправили Братства побачили, що без участі українців їм не спасти майна давнього Братства, і тодішній голова Ради (Совета) Братства Євген Ясінський в травні 1926 р. запросив на нараду представників українського громадянства в Луцьку. Очевидно, що на нараді була українцями поставлена вимога розмосковлення Братства і впровадження в богослуженнях в його церковці живої української мови; одночасно з цим в склад Ради Братства мали б увійти представники українського громадянства. Ці умови були прийняті. Головою Братства залишився Євген Ясінський, склад Ради поповнився представниками від Луцької Української Гімназії, Луцької Просвіти і української кооперації в Луцьку, після чого члени Ради Братства, що залишалися ще від російських часів, фактично відійшли від Братства. Настоятелем Чеснохресної Братської церкви був тоді о. Ананія Сагайдаківський (однофамилець відомого протопресвітера Ананії Сагайдаківського), який через рік перейшов на парафію Бережці, Кременецького повіту, а настоятелем Луцької Чеснохресної церкви і одночасно законовчителем Луцької Української Гімназії був призначений в травні 1927 року протопресвітер військ УНР і учасник Зимового походу на Україну о. Павло Пашевський, який на цих становищах і залишався в Луцьку до падіння по-версальської Польщі.

З розмосковленням Луцького Чеснохресного Братства не так скоро одначе наступила легалізація його і признання маєткових прав його, як давнього українського Братства, Польською державною владою. Сталося це тільки в 1935 році.

Але в справах церковних богослужб в українській мові Луцьке Чеснохресне Братство з своєю церковкою стало від 1926 р. осередком для Луччини, особливо ж з приїздом до Луцька єпископа

Полікарпа. Український хор Луцької Чеснохресної церкви, під управлінням визначних диригентів (в хронологічному порядку): Петра Куриленка, Михайла Тележинського, Олександра Колесниченка був взірцем для українських церковних хорів по селах Луччини та поза її межами. Опікою над впорядкуванням архиерейських покоїв для єпископа Луцького зайнялось Т-во імені митроп. Петра Могили. Управа Т-ва спочатку винайняла будинок для ульюкування в ньому архиерейських покоїв, а через кілька місяців, на пропозицію воеводи Волинського Г. Юзевського, набуто було Т-вом, зі значною субсидією від Воевідського Уряду, будинок у нотаря Мартиновича, з призначенням його для місця побуту єпископа Луцького. Для літньої ж резиденції Владика Полікарпа було предоставлено Луцьким сеймиком будинок в садибі, з садом, в с. Жидичині під Луцьком, колишньої власности давньої Жидичинської архимандрії.

Ізольований від зустрічі з народом по селах після припинення архипастирських його візитаций парафій, Владика Полікарп присвятив свою працю найбільше перекладам на українську мову Св. Письма та богослужбових чинів і видавництву останніх. В тій цілі Владика Полікарп організував для перекладів підкомісії при „Комісії Перекладу Св. Письма та книг Богослужбових при Українському Науковому Інституті у Варшаві”, одна підкомісія була в Луцьку, друга в Кремянці. Для праці ж видавничої ним була організована „Богословська Секція” при Т-ві ім. митр. Петра Могили. Докладніше про діяльність Луцької та Кремянецької підкомісій і „Богословської Секції” буде сказано далі.

З висвятою єпископа Полікарпа почала кріпнути посеред українських церковних діячів думка, чи не надійшов вже час рішучо домогатись єпископа-українця **правлячого** на Волині, коли митрополит Діонісій, займаючи дві катедри, Варшавсько-Холмську і Волинську, продовжує увесь час, як Волинський архиерей, тримати церковно-адміністративний апарат на Волині, головню Консисторію, **російський**, який тяжить на духовенстві, що вже стало національно далеким свідомішим і розуміло всю важливість національної Православної Церкви для молодих поколінь українського народу. З цих думок виникла Почаївська українська маніфестація 10 вересня 1933 р., в день пам'яті „Обрітіння мощів преп. Іова Почаївського”.

10. Українська маніфестація в Почаєві 10 вересня 1933 р. Посольські віча на Волині з домаганням окремого правлячого єпископа-українця на Волині. Порушення цієї справи у Митрополита Міністром Ісповідань; призначення Св. Синодом на Волинську катедру архієпископа Гродненського Олексія (Громадського). Біографічні дані архієпископа Олексія. Урочиста зустріч архієп. Олексія в єпархії. Зміни в адміністративнім апараті Волинської Духовної Консисторії. Волинське Єпархіяльне Зібрання представників духовенства і мирян 29-30 січня 1935 р., його головні ухвали і значення в дальшому житті Волинської єпархії.

А. Світіч лише: „Православна Церква в Польщі, штучно відірвана від Церкви Російської, а через те й від Церкви Вселенської, як такої, стала об'єктом для всіляких експериментів не тільки з боку державної влади, а навіть і окремих національних меншостевих (?) угруповань. Головна ролля належала тут українцям, які проживали переважно на Волині і пробували зробити Церкву знаряддям національно-політичної боротьби... Велику роллю в цій українізації (Церкви) відіграли послі і сенатори, що належали до урядового табору т. зв. „Безпартійного Бльоку співпраці з Урядом“. При допомозі цього „Бльоку“, а вірніше — приналежних до нього українських послів Сейму і сенаторів, — була організована восени 1933 р. в Почаївській Лаврі демонстрація українців проти „Московської“ ієрархії на чолі з митроп. Діонісієм. Дійсно, в Почаївській Лаврі мали місце 10 вересня 1933 р. сумні події, що болючо відбилися в серцях православно-віруючих людей"... (Ор. cit., стор. 67, 71). К. Н. Ніколаєв вбачає, невідомо на якій підставі, в улаштуванні української маніфестації в Почаєві 10 вересня 1933 року руку урядової Варшави: „Дали знати українським шовіністам, і 28 серпня/10 вересня 1933 р., в день преподобного Іова, в Почаївській Лаврі була влаштована демонстрація против митр. Діонісія" (Ор. cit., стор. 245). Митр. Іларіон в українській маніфестації в Почаївській Лаврі 10 вересня 1933 р., „зручно підготовленій послами полонофілами („бебеками")", бачить „повернення Почаївської Лаври на свою віковічну дорогу", бо ж „Почаївський монастир хотів злитися з народом, але його Провід не давав йому цього"... („Свята Почаївська Лавра". Вінніпег. 1961, стор. 358-364). В дійсності, сама Почаївська Лавра, чи Почаївський монастир, не вважаючи на те, що в стінах його 3-10 жовтня 1921 р. відбувся український з'їзд представників духовенства і мирян Волині, а 10 вересня 1933 р. велична українська протиросійська маніфестація, був увесь час за новітньої Польщі фортецею російськості: українізація його не мала місця.

Українська Почаївська маніфестація 10 вересня 1933 р. була в розвитку українського церковного руху в Православній Церкві в Польщі, як вже вище сказано, дальшим кроком вперед, в домаганні, щоб найбільша українська єпархія тої Церкви — Волинська

— мала правлячого Владику її українця. Ініціатива цієї маніфестації вийшла цілком від проводу українського церковного руху. Стало відомим, що Волинська Духовна Консисторія видала духовенству зарядження організувати на цьогорічний відпуст на день преподобного Іова Почаївського 10 вересня численні хресні ходи і прощі до Почаївської Лаври з тої нагоди, що цього дня Волинська єпархія мала б відзначити 20-літній ювілей єпископства митроп. Діонісія, висвяченого на єпископа Крем'янецького у Фомину неділю 1913 р. в Почаївській Лаврі; другого дня мала бути в Лаврі ж урочиста академія на честь Ювілята. Було очевидно, що таке імпульсанти свято було б використане противниками розмосковлення Церкви на Волині, як аргумент проти українських „смутильників”, коли „народ Православної Волині” так звеличує свого Архипастира і вірний йому... Тому й рішено було перевести маніфестацію в самій Лаврі, в приналежності ієрархії і мас народніх, головним гаслом якої була вимога: „Для Волині правлячий Єпископ-Українець!”

Українська Парляментарна Репрезентація Волині, члени якої мали організувати цю маніфестацію, не могли, будучи в співпраці з Урядом, не довести до відома Волинського воеводи про цей свій замір; одержали його згоду, гарантуючи при цьому повний порядок маніфестації, аби вона ні в чому не порушила богослужбових чинностей в Лаврі і не була ображенням релігійних почувань народу. Звідсіля, не тільки не було агітації українців чи української преси, щоб люди не йшли до Лаври на 10 вересня (А. Світлич), а навпаки: до тих прочан, що йшли за закликом духовенства, долучились кадри молоді, національно свідомої, що, за закликом українських послів і сенаторів, понаїздила до Почаєва на день 10 вересня, молоді, що її А. Світлич, не знаючи її й не бачивши, кваліфікує як „байдужу до Церкви і до справ віри”... (стор. 72).

І А. Світлич (стор. 72), і митроп. Іларіон (Ор. cit., стор. 362) розповідають, що українська маніфестація почалась і відбувалась в час, як після Служби Божої в Успенському соборі Лаври вийшла з собору процесія з мощами преподобного Іова й обносила їх хресним ходом навкруги собору. „Ось вийшла процесія з мощами преподобного Іова”, — пише митр. Іларіон: „Усі юнаки з транспарантами поставали в два ряди по всій дорозі. Усі єпископи, усе духовенство, увесь народ улягли очі свої в написи і читають їх... Тиша, порядок, лобожність”. „Двинувся, — пише А. Світлич, — хресний ход з мощами преподобного Іова, українці викинули на Лаврській дзвіниці свій національний жовто-блакитний прапор, розвернули раніш заготовлені транспаранти і знамена та голосними викриками стали вимагати видалення з Волині „москалів”, московської ієрархії і духовенства”...

Неправдою в цих оповіданнях є те, що маніфестація ніби мала місце вже в час релігійної процесії обнесення св. мощів преподобного Іова Почаївського навкруги Успенського собору. Маніфе-

стація відбулась **по закінченні Богослуж**, в часі, як митрополит і всі єпископи, в супроводі духовенства, слідували „зо славою” з Успенського собору монастирським подвір'ям вниз, до архиєрейського дому, дорога зовсім не „довга”. Подвір'я велике було повне народу; українська молодь заняла місця по дорозі слідування єпископів і духовенства і при їх появі зі сходів галереї собору розвинула приховані прапори з написами-гаслами маніфестації. Ці гасла, викликувані також юнаками, вірно передані у А. Світча, як: „Для Волині — правлячий єпископ-українець”, „Українському народові український єпископат”. „Домагайтеся українізації Церкви”, „За українську богослужбову мову”, „Геть русифікаторів в Церкві” і т. п. Що „тисячі народу, як тільки митрополит Діонісій показався, загукали: „Діонісію, геть у Москву!” (митр. Іларіон, стор. 362), — то про таке довелось прочитати тільки тепер, на чужині. Що „митрополит Діонісій утратив притомність, і духовенство на руках понесло його до архиєрейського дому, а молодь не переставала вигукувати на всі голоси”... (Ibidem), то це теж пізніша легенда. Митрополит, єпископи і духовенство увійшли до архиєрейського дому, а народ з монастирського подвір'я посунув на площу м-ка Новий Почаїв, на посольське віче, заповіджене раніш і зголошене, як належало, адміністрації. Що під час маніфестації в стінах Лаври „поліція охороняла єпископат” (Ibidem), то цього не було, як і пише К. Ніколаєв: „Поліція була відсутня, і демонстранти почували себе вільно” (Ор. cit., стор. 245)), — маніфестація переходила з відома влади.

На посольському вічу, де було кілька тисяч народу, промовляли послы до Сейму М. І. Бура, С. І. Скрипник, М. Ф. Тележинський, сенатор Ін. Гловацький. Всі вони говорили на тему розмоковлення Церкви на Волині, розповіли історію дотеперішньої боротьби українців за Рідну Церкву, за живу українську мову в Богослуженні, за український єпископат для українського народу, кликали домагається, щоб на Волині був правлячий єпископ-українець. На вічу схвалено було відповідні резолюції, головним дезидератом яких було — призначення на Волинську катедру окремого правлячого Владики-українця. Від імені народнього зібрання схвалено на вічу резолюцію доручено було послами в архиєрейському домі; до них не вийшов митрополит Діонісій, а вислав архиєпископа Гродненського Олексія і єпископа Полікарпа, як українців; до народу ні архиєпископ Олексій, ні єпископ Полікарп не промовляли.

Вістка про українську Почаївську маніфестацію розійшлась скрізь по Волині й українському Поліссі, підіймаючи настрої свідомих українців і ширячи національну свідомість в масах. Послів запрошували до переведення віч і вияснення подій в церковному житті, і ряд віч було переведено по містах і більших селах Волині. Ухвали тих віч — з домаганням мати на Волині правлячого єпископа-українця — надсилались владі церковній і цивільній. На

підставі цих ухвал народніх віч, починаючи від віча під час По-чаївської маніфестації 10 вересня 1933 р., воєвода Волинський Г. Юзевський порушив перед центральною владою у Варшаві справу про необхідність мати на Волині на місці православного архиєрея для управління епархією, який пильнував би і своєчасно задовольняв слушні потреби православного населення Волині. Наслідком цього представлення воєводи Волинського, було звернення до Митрополита Міністра Освіти і визнань релігійних Енджеєвича, аби Св. Синод Православної Церкви обміркував і вирішив питання про призначення на Волинську катедру окремого правлячого єпископа.

Пройшло півроку від тих подій в церковному житті на Волині, коли врешті постановою Св. Синоду Православної Церкви в Польщі 2 березня 1934 р. було прийнято до відома зречення митрополита Діонісія від катедри Волинського архипастиря і призначення на катедру Волинського епархіяльного архиєрея архієпископа Гродненського і Новогрудського Олексія, від дня 15 квітня 1934 р. Кандидатура архієпископа Олексія була узгоджена, розуміється, з польським урядом, для якого, в підтримці ним українського церковного руху, потрібувався на кафедрі Волинського архиєрея українець досить „стриманий” в своєму українстві; другий українець в складі єпископату Православної Церкви в Польщі, єпископ Полікарп, не був підходящим під цим оглядом, та й дворічний всього стаж в сані єпископа чапевно з боку самого Синоду викликав би рішучий спротив призначенню Архипастирем на найбільшу Волинську епархію єпископа Полікарпа.

Архієпископ Олексій, у світі Олександр Яковлевич Громадський, народився 1 листопада 1882 р. в патріархальній родині дяківській с. Докудова в північній частині Холмщини, на Підляшші. Скінчив він Холмське духовне училище і Холмську Духовну Семінарію, від якої був посланий до Київської Дух. Академії. Курс Дух. Семінарії в Холмі в рр. 1898-1904 Громадський проходив за ректорства в ній архимандрита Євлогія Георгієвського і інспекторства ієромонаха Діонісія Валединського, визначних потім російських ієрархів: Євлогій, архієпископ Холмський, потім Волинський, член 2 і 3 Державних Дум, скінчив життя в сані митрополита на чужині в Парижі; Діонісій був потім митрополитом Варшавським, Головою Православної Церкви в Польщі. У митр. Євлогія в його споминах „Путь моей жизни” (Париж. 1947.) читаємо про духовенство холмське і Холмську Дух. Семінарію:

„В 60-их роках XIX стол. все духовенство цього краю (Холмщини) ще розмовляло по-польськи. Російська мова і тепер вважалась „хлопською” (мужицькою); мовою освіченого громадянства, „панською” була мова польська. Мені, русакові, здавалось це образливим, і я почав виправляти цю лінію, старався юнацтву в семінарії вияснити долю Росії, православія, дати їм поняття про „Святую Русь”; словом, взяв лінію не тільки церковного, але й на-

ціонального виховання. Іноді відчував я протест со і, як „кацапові”, але — нічого... Я став твердою ногою на свою позицію” (стор. 97). З цією ідеологією „Святої Русі” Олександр Громадський скінчив Холмську Семінарію, р. 1904 вступив до Київської Дух. Академії і скінчив магістрантом Академію. Революційні роки 1905-06 часів наших студій в Академії не змінили його поглядів, і він залишався впродовж всіх чотирьох курсів Академії посеред „холмщаків”, як прозвали у нас на курсі „істинно-руських” студентів, що були переважно вихованцями Холмської Семінарії. І вже через 30 років, в часах пропаганди в Польщі „польського православія” і наступу католицизму для „ревіндикації душ”, Владика Олексій в розмовах зо мною пригадував мені наші студентські часи й казав: „Ви, ліберали, не знали життя й робили революцію; ми ж, чорносотенці, як ви називали, на Холмщині варились в польському китлі і бачили, чим те все пахне... Тепер ви бачите, що правда була по нашій стороні”.

По скінченні Академії р. 1908 Олександр Громадський, одружившись, прийняв сан священника і в рідному Холмі був другим священиком при Холмському соборі і членом Духовної Консисторії, а потім і законовчителем Холмської мужеської гімназії. В часі першої світової війни р. 1914 був призначений на посаду Холмського єпархіального наблюдателя церковно-парафіяльних шкіл і брав участь у місійній акції архиеп. Євлогія, тоді вже Волинського, в Галичині по наверненню греко-католиків на православ'є. Року 1916 був призначений єпархіальним наблюдателем церковно-парафіяльних шкіл Кишиневської єпархії, на катедру якої був переведений в кінці 1915 р. єпископ Холмський Анастасій (нині митрополит Зарубежної Рос. Церкви). З революцією 1917 р., коли Бессарабія, з Кишиневською в ній єпархією, занята була румунами, від'їхав до Києва, а потім до Крем'янца на Волині, куди реєвакувалась з Москви Холмська Духовна Семінарія. Тоді єпископ-вікарій Крем'янецький Діонісій, повернувшись з Києва в січні 1919 р. до Крем'янца, приступив до організації церковного життя і управління на Західній Волині, і в цій справі правою його рукою став о. Громадський на становищі Голови Волинського єпархіального управління (Дух. Консисторії), а також потім і ректора Крем'янецької Дух. Семінарії.

11 лютого 1922 р. прот. Олександр Громадський приймає з рук єпископа Діонісія чернечий постриг (нещасливий ще в холмському його житті шлюб його з дружиною Раїсою був розв'язаний) з ім'ям в чернецтві Олексія (день Ангела 25 лютого), а 12 лютого возводиться в сан архимандрита. Виконуючи побажання Єпархіального з'їзду, що відбувся в Почаєві 3-10 жовтня 1921 р., про відновлення стародавньої єпископської катедри Луцької, собор єпископів в січні 1922 р. ухвалив цю катедру відкрити; на єпископа-вікарія Луцького обрано було архимандрита Олексія. 2 вересня 1922 р. в Почаївській Лаврі відбулось наречення, а 3 ве-

ресня — хіротонія в єпископа Луцького архимандрита Олексія Громадського. Знаменна промова до єпископа Олексія, при вручанні йому архиєпископського жезла, митрополита Юрія Ярошевського приведена нами вище (підрозд. 3). Як вікарний єпископ Луцький, з перебуванням в Кремянці, владика Олексій пробув на Волині тільки 4 місяці. В січні 1923 р. був він делегований Синодом до Гродна для тимчасового кермування Гродненською єпархією, а далі й залишився там на кафедрі правлячого єпископа більше 11 років, від 3. VI. 1928 р. в сані архиєпископа.

Треба сказати, що перебування правлячого Волинського архиєрея далеко поза Волиню, у Варшаві, впродовж більш вже як 10 років, було дуже шкідливим для церковного життя Волині, незалежно навіть вже й від того, що він не був одної національності з своєю українською паствою на Волині. Тому Владика Олексія при його переїзді з Гродна до Кремянця вже на кордоні Волинської єпархії урочисто зустрічало духовенство і паства; масова зустріч була на залізничному дворці в м. Рівному, звідкіля архиєпископ Олексій до Кремянця їхав в авті через Дубно, де теж була масова зустріч в Іллінському соборі. Отже такі оповідання, як: „Село зустріло арх. Олексія байдуже, а міста вороже, в часі його проповіді по-українськи в Луцьку з собора почали виходити богомольці” (К. Ніколаєв. *Op. cit.*, стор. 247), — були плодом фантазії рновців. Тверду позицію щодо промови до народу архиєпископ Олексій зайняв відразу. При зустрічі Владика в Іллінському соборі в Дубні настоятель його прот. І. Карвовський вітав Владика в російській мові; архиєпископ промовив у відповідь по-українськи; при зустрічі в Богоявленському монастирі в Кремянці єпископ-вікарій Симон вітав архиєпископа Волинського в російській мові, єпископ-вікарій Полікарп — в українській, у відповідь архиєпископ Олексій промовив до своєї нової пастви в мові українській. Очевидно, що розголос про таку поставу архиєпископа Олексія відразу пішов по всій єпархії, роблячи перелом в багатьох з духовенства щодо мови їх проповіді в церквах.

Коли мав, з призначенням на Волинську кафедру архиєпископа Олексія, наступити новий курс в управлінні єпархією по складу її населення майже українською, то потрібно було найперше змінити адміністративний апарат Волинської Духовної Консисторії. Архиєпископ Олексій любив робити все, як він висловлювався, „по-ступенно”. Коли в Консисторії очікували, що зараз посипляться „звільнення”, то цього не сталося. В складі урядовців Консисторії більше було українців, що мусіли бути тільки виконавцями постанов досьогочасного проросійського проводу; незначна кількість росіян відразу стали лояльними. Зміни мали наступити на верху, на становищі секретаря Консисторії, яким був правник В. Покровський, твердий в своїх переконаннях русак, і на становищах оо. членів Консисторії. Архиєп. Олексій подбав про забезпечення й В. Покровського, запропонувавши йому прийняти сан

священника і бути зверхштатним членом Консисторії, завідуючи Єпархіальним свічним складом. В. Покровський погодився, був висвячений на священника, отримав сан протоєрея, звільнений був, на його просьбу, від членства в Консисторії (з 1 лютого 1935 р.), а потім залишив і завідування свічним складом, маючи настоятельство в церкві на передмісті Крем'янця і вислужену емеритуру. На секретаря Волинської Духовної Консисторії був покликаний архієпископом Олексієм, на початку вересня 1934 р., генеральний секретар Т-ва ім. митр. Петра Могили І. Ф. Власовський. Що ж торкається змін в складі оо. членів Консисторії, то справа та тягнулась перших 9 місяців управління єпархією архієп. Олексієм. Церковний центр у Варшаві, втручаючись в ту справу, хотів оточити Владику Олексія такою колегією оо. членів Консисторії з українців же, які були одіозними для українського громадянства, і призначення їх відразу б підірвало авторитет українського Владики. В розв'язанні цієї справи допомогла державна адміністрація, якій, згідно з „Тимчасовими правилами від 30 січня 1922 р.“, були вже представлені архієпископом накинуті з церковного центру кандидати; воєвідський уряд на них не погодився. На 1 лютого 1935 р. Волинська Дух. Консисторія і в складі оо. духовних її членів відповідно була підібрана, стала українською.

Правними нормами внутрішнього життя Православної Церкви в Польщі, в очікуванні, коли врешті буде скликаний для встановлення їх Помісний собор Церкви, продовжували залишатися „Тимчасові правила від 30 січня 1922 р.“ міністра ісповідань А. Поніковського. В них про єпархіальні зібрання, як соборний орган управління єпархією, сказано тільки, що вони „можуть відбуватися за попереднім повідомленням про них воєводі“ (пр. 14). Таких зібрань на Волині не було вже від жовтневого Єпархіального Зібрання 1921 р. Рішено було скликати таке Зібрання на 29-30 січня 1935 р. Взяли в ньому, під головуванням архієп. Олексія, участь єпископи-вікарії Симон і Полікарп, члени і секретар Дух. Консисторії, представники від духовенства, обрані на зібраннях духовенства по одному представникові від 55 деканатів єпархії; 9 повітових протоєреїв, благочинний монастирів; православні посли і сенатори від Волині, члени Передсоборної Комісії від Волині, голова і члени Управи Т-ва ім. м. Петра Могили, представники Волинської Дух. Семінарії і Луцького Чеснохресного Братства.

У вступному слові, при відкритті 29 січня 1935 р. Єпархіального Зібрання, архієп. Олексій казав: „Давно ми всі чекали цього Зібрання, бо нам присуща свідомість, що нема кращого способу устроювати єпархіальне життя, як зібратися усьому єпархіально-церковному тілові соборне, разом і однодушно, в мирі й згоді вирішити питання того життя"... Навівши з історії православ'я на Волині давні соборницькі традиції, в яких була „сила і тривалість православ'я“, Владика казав: „Наше Зібрання являється через 14 літ наслідником Єпархіального Волинського Зібрання 1921 року, і

йому треба тільки згадати заповіти цього останнього продовжувати його працю в нових умовах життя"... („Церква і Нарід". Ч. 1 за 1935 р., стор. 6-10).

Волинське Єпархіяльне Зібрання 29-30 січня 1935 р., організувавши з своїх членів 5 комісій, ухвали яких були заслухані, передискутовані і винесені були по них рішення на засіданнях пленуму Зібрання, дійсно перевело велику працю, давши напрямок життю Волинської православної єпархії на ряд літ в дусі основних ідей українського церковного руху в Православній Церкві в Польщі.

Єпархіяльне Зібрання ствердило, що „різні ворожі Православній Церкві течії у великій мірі черпають силу свою з факту нехтування духовенством національних особливостей православних мас на Волині і повстають на ґрунті розходження між пастирями і народом", а тому визнало необхідним, щоб духовенство єпархії: а) проповідувало Слово Боже до народу живою українською мовою; б) викладало дітям Закон Божий у рідній мові учнів; в) у справі відправи Богослуження слідувало за порадою Його Блаженства в Архипастирській відозві з дня 1. VIII. 1928 р., оснований на постановах Св. Синоду від 16 червня 1922 р. і Собору єпископів від 3 вересня 1924 р., що „скрізь, де, згідно з умовами місцевого життя і на бажання парафіян, Служба Божа має відправлятися по-українськи, пан-отці настоятелі повинні піти назустріч бажанню своїх парафіян, але не можна необережно переводити українізацію Служби Божої там, де нема згоди серед віруючих"; г) курси місійно-народні, чи такі зібрання або дні, як рівно ж і катехізацію дітей — повинно переводити тільки в рідній мові народу.

Єпархіяльне Зібрання привітало пропозицію Духовної Консistorії щодо видання свого єпархіяльного органу, який і почав виходити під назвою „Церква і Нарід", та висловило побажання, щоб місіонерський фонд, на який було Зібранням відпущено по бюджету 15 тисяч злотих, широко був використаний для видання в українській мові літератури, необхідної в місіонерсько-проповідницькій і законотвірській праці духовенства, і популярної для народу. Зібрання з задоволенням ствердило, „значення та вагу виданого Вол. Дух. Консistorією обіжника від 23 жовтня 1934 р. про вживання української мови у внутрішньому урядуванні й церковному житті на Волині та закликало духовенство дотримуватись вказівок цього обіжника". Справа була в тім, що і у внутрішньому урядуванні Консistorії й в листуванні з нею оо. благочинних і духовенства ще часте було вживання російської мови, з чим попередній провід Консistorії зовсім не боровся. Знайшлись, одначе, пан-отці, які продовжували писати до Консistorії по-російськи, а коли їм почали повертати такі листи без полагодження, то були такі, що перейшли тоді на польську мову в листуванні, а по-українськи не писали.

В турботах про підготовку кадрів національного духовенства для єпархії Єпархіяльне Зібрання, приєднуючись до просьб Укра-

їнської Парляментарної Репрезентації Волині і Т-ва ім. митр. Петра Могили, звертається з проською до Синоду, аби Св. Синод відстоював перед Міністерством Ісповідань та Освіти думку, на бажання духовенства й вірних єпархії, про відкриття Богословського Православного Ліцею в м. Крем'янці на Волині. (Духовна Семінарія в Крем'янці була вже тоді в стадії ступневої ліквідації). В справі підготовки дяків для єпархії Зібрання визнало потрібним просити Єпархіяльну владу, щоб „науки у дяківській сучасній школі в Крем'янці викладались в мові не чужій для її учнів, а в українській, і щоб кадр учителів у школі складався з сил відповідно кваліфікованих, аби школа випускала більш освічених кандидатів і близьких до свого народу”. Ряд ухвал прийняло Єпархіяльне Зібрання в справі оживлення місійної праці на місцях, в повітових місійних комітетах і по парафіях. В зрозумінні значення соборного устрою, як „сили діючої в житті Церкви”, Зібрання ухвалило, що „настав час зреформувати наші благочинія в напрямку покликання благочинних не з призначення, а з вибору духовенством, в цілях єдності серед пастирів та зміцнення правопорядку церковно-громадського життя в парафіях”.

Ухвалюючи єпархіяльний бюджет на 1935 р. (в загальній сумі 218.338 злотих), Зібрання асигнувало на допомогу приватним українським гімназіям в Луцьку, Рівному і Крем'янці 3.500 злотих, яка допомога й залишалась до падіння Польщі в 1939 р.

Єпархіяльне Зібрання знайшло потрібним прийняти таку ухвалу: „Волинське Єпархіяльне Зібрання вважає своїм обов'язком принести Св. Синодові Св. Автокефальної Православної Церкви в Польщі свою синовню подяку за те, що в глибокій зрозумінні надзвичайно складних умов сучасного церковно-громадського життя Волинської єпархії, при яких Його Блаженству тяжко було заопікуватися справами єпархії, маючи великі обов'язки Первоієрарха всієї Православної Церкви в Польщі й Архипастиря Варшавсько-Холмської єпархії, — Св. Синод призначив на Волинську катедру окремого правлячого Архієпископа Олексія Гродненського, нині Волинського і Крем'янецького. Волинське Єпархіяльне Зібрання висловлює своє переконання, що цей мудрий акт Свящ. Синоду, на чолі з Його Блаженством, Блаженнішим Митрополитом Діонісієм, як Предсідником, поведе до унормовання життя єпархії, котре конечно вимагає перебування Архипастиря посеред своєї пастви”.

На пропозицію Місійно-Освітньої Комісії, Зібрання ухвалило слідуєчу подяку Владиці Олексію: „Волинське Єпархіяльне Зібрання з почуттям великого задоволення констатує, що з моменту обняття професором Іваном Власовським поста Секретаря Консисторії між духовенством та Консисторією відновилися ті добрі відносини, що в традиціях нашої Православної Церкви свій початок беруть, і через те висловлює Його Високопреосвященству, Високопреосвященнішому Олексію, Правлячому Владиці Волині, свою синовню вдячність за такий корисний та мудрий акт на благо право-

порядку в нашій єпархії" („Церква і Нарід". 1935 р. чч. 1-2, стор. 22-28; 52-57).

Волинське Єпархіяльне Зібрання 29-30 січня 1935 р. знайшло широкий відгомін в тогочасній пресі, українській і польській, в Польщі. Значення цього Зібрання **обраних** представників від духовенства, з участю і мирян від установ, підкреслювалось в слідуючому: а) Єпархіяльна влада Волині стала на шлях відродження традицій соборності, властивих Православній Церкві в давній Польщі; б) було це перше Зібрання Єпархіяльне по Зібранні в Почаєві 1921 р. в боротьбі українського населення за реформу устрою нашої Православної Церкви; в) ухвали Зібрання свідчать про перемогу нового напрямку в єпархіяльному житті в тій боротьбі, яку сили темної реакції повели у зв'язку з призначенням на Волинську катедру архієпископа Олексія; г) Зібрання і його ухвали свідчать про консолідацію православних українців в Польщі, при якій необхідно, щоб українська партія УНДО, наскрізь католицька, „силкувалась провадити православно-українську політику через єдиного свого православного посла" (С. Хруцького); д) „російський напрямок церковний на Волині, по 15 роках запеклої боротьби двох течій, заломився"; е) значення Волинського Єпарх. Зібрання „виходить поза межі Волинської єпархії", бо „й на терені інших єпархій дійде до змін, яких вимагає саме життя, а ухвали Кремянецькі будуть до того заохотою".

11. Підсилення українського церковного руху молодію генерацією духовенства в Православній Церкві в Польщі. Кремянецька Духовна Семінарія; її походження і російський характер в перших роках існування. Вплив на її учнів національного українського оточення в його відродженні; Шевченківські свята в ній. Удержавлення Кремянецької Семінарії польською владою р. 1927; утравізм у викладі предметів. Боротьба російських кіл за ректуру в Семінарії; призначення ректором о. П. Табінського. Перемога українського курсу у вихованні семінарської молоді; його продовження в Семінарії й по звільненні з посади о. ректора П. Табінського. Заміри польської влади щодо полонізації кандидатів в православні священики і ступнева, в зв'язку з тим, ліквідація Кремянецької Дух. Семінарії. Боротьба українців з тими замірами. Відкриття Православного Богословського Відділу при Варшавському Університеті 8. II. 1925 р. Поява української професури на Відділі з 1926 р. Вплив її на національне усвідомлення і виховання студентів Відділу. Інтернат для православних студентів-теологів. Чи перебування в ньому полонізувало студентів? Відкриття з 1935-6 р. у Варшаві Правосл. Митрополитального Інтернату для гімназистів з метою полонізації кандидатів в православні душпастирі змалечку.

Український церковний рух в Православній Церкві в Польщі, в своєму посиленні й поширенні, залежав, як бачимо, від кількох факторів: зріст національної свідомости самого православного

українського населення, те чи друге відношення до руху церковної й світської влади, відношення до нього духовенства, активність в ділянці церковного життя національного проводу, все це позитивно впливало, а в разі негачії — ослабляло рух. Відносно духовенства можна спостерігати, як у багатьох з нього ставлення до українського церковного руху залежало від ставлення до нього ж церковної та світської влади, але узагальнити таке явище було б великою для духовенства несправедливістю. Як були оо. духовні, що не за страх, а за совість тримались „русскости” в Богослуженні і взагалі в церковному житті, так були і українські пан-отці, що ідейно приступили і переводили розмосковлення в церкві. До того ж треба сказати, що поступ національного усвідомлення з бігом часу ішов і посеред духовенства, що й з старих російських кадрів ставало українським не тільки по походженню. Найголовніша ж річ — це поява в складі українського духовенства молодшої його генерації, що виходила з Кремянецької Духовної Семінарії та Православного Богословського Факультету при Варшавському Університеті.

Дореволюційна Волинська Духовна Семінарія знаходилась в м. Житомирі, куди ця єпархіяльна семінарія була в 1902-ому році переведена з Кремянця, але Духовна Семінарія в Кремянці за часів відновленої, по першій світовій війні й революції, Польщі походить не від тої Волинської Семінарії дореволюційної. Організація її зв'язана з поверненням з Києва до Кремянця на початку 1919 р. єпископа Діонісія Кремянецького, вікарія Волинської єпархії. Коли єпископ Діонісій почав на Західній Волині, відрізаний революційно-політичними подіями від Східної, налагоджувати церковне управління, він подбав і про те, щоб православна єпархія на Західній Волині мала школу для підготовки кандидатів священства. Здійсненню цього задуму надзвичайно сприяло те, що в Кремянці того ж часу знайшлася Холмська Духовна Семінарія в складі учительського її персоналу. Ця Семінарія в часі першої світової війни була р. 1916 евакуована до Москви, а реєвакуючись по війні і в часі революції, не могла вже дістатись до Холма,занятого поляками, які зовсім не бажали собі дальшого функціонування в Холмі православної семінарії, велику бібліотеку якої, переховану в Холмі, теж не повертали церковній владі (на це скаржився Синод в меморіалі до Голови Ради Міністрів Ол. Скржинського з дня 19 грудня 1925 р. — „Наша Бесіда”. Ч. 3 за 1926 р., стор. 7). Деякі дані свідчать про те, що спочатку було ніби відкрито в Кремянці року 1919 дві духовних семінарії, одну звали Волинською, другу Холмською, але ж, якщо така ненормальність і мала місце, то, очевидно, недовго: семінарії були єпархіяльною владою злиті в одну. Згаданий вище Меморіал Св. Синоду до прем'єра Скржинського говорить про одну семінарію, яка виникла р. 1919, визнана була декретом Міністерства Ісповідань і Освіти з дня 1 липня 1921 р. і, „не зважаючи на неоднократні внески як Волинського єпархіяль-

ного архиєрея, так і Голови Православної Церкви в Польщі, не одержувала й не одержує ні одного златого з державного скарбу" („Наша Бесіда", ч. 2, 1926 р., стор. 9).

Учнями в Кремянецькій Дух. Семінарії були найперше ті, що вчилися ще в Семінарії в Житомирі, діти духовенства Західньої Волині; ті, що покінчили духовні школи (4-х класні) на Волині; така духовна школа, що була до революції в Кремянці, проіснувала ще до вересня 1925 р. в Дермані, коли була польським міністерством освіти закрита, а будинки її забрано на державу. Немало поступало в науку до Семінарії дітей селян і міщан. Склад учнів по національності був майже виключно український, але українське шкільництво, як відомо, на Великій Україні тільки почало виникати з 1917/18 шкільного року. Духовна Семінарія в Кремянці, з складом старих учителів, до того ж б. Холмської Дух. Семінарії, відомої з русифікаційної ролі на Холмщині, аж ніяк не могла відкритися як українська. Була в ній тоді викладова мова російська; українська мова, як окремий предмет, була впроваджена тільки р. 1921. В боротьбі, яку зустрів український церковний рух з боку російських кол і зросійшених малоросів, Кремянецька Дух. Семінарія, як школа майбутнього пастирства, мусіла стати одним з важливих об'єктів цієї боротьби. „Російское Благотворительное Общество" в Кремянці, РНО, російські кола у Варшаві, вкупі й з тодішньою Духовною Консисторією Волинської єпархії, вважали Кремянецьку Дух. Консисторію своїм бастионом і боронили її *status quo*. Але ж і в тих часах першої половини 20-их років життя Волині в зрості національного її усвідомлення було сильніше за москвофільські мрії росіян; українська свідомість проявила свою силу вже в листопаді 1922 р., коли на виборах до польських Сейму і Сенату всі мандати на Волині одержали тільки українці. Отже і в стінах Семінарії, посеред української її молоді, ширилась свідомість національна, будились почуття національні українські. Т-во „Просвіта", Українська гімназія, українські театральні вистави, українська книгарня, книжка, часопис, український „Пласт", українська кооперація і т. п. мали на ту молодь, в добі національного відродження, напевно більше виховавчого впливу, ніж виклади семінарські в російській мові. Про цей вплив свідчить той факт, що Духовна Семінарія в тім часі ще, коли росіяни вважали її своєю, влаштовувала академії в пам'ять Шевченка. Можна думати, що Шевченківське свято з ініціативи самих семінаристів обходилося, але ж в спогадах вихованців Семінарії того часу знаходимо свідчення, що й посеред педагогів, від яких, мовляв, залежав „московський дух" Кремянецької Семінарії, це свято викликувало шляхетне піднесення. Ось, напр., з спогадів одного з вихованців Семінарії, що вступив до неї р. 1923 (тепер о. протоєрей УПЦ в США), подаємо такий факт. Семінарія влаштувала академію в пам'ять Шевченка. На закінчення її на естраду піднявся інспектор Семінарії **М. Струков** і, хвилюючись, промовив до семінаристів і гостей (приблизно): «Пушкін — гордість Росії. Не знає Пушкіна — зна-

чит не знати мирової літератури. А вот что он написал в свое самовосхваленіе: „Я памятник воздвиг себе нерукотворный! К нему не заростет народная тропа"... А вот другой поет, с божественным огнем любви к ближнему своему, к своей Украине милой. Он не ищет славы, он не зовет творить тропу к памятнику рукотворенному, а только завещає: „Как умру, то похороните"... Где? Под памятником с тропой? Нет. На Украине милой! Почему? Чтоб било чути, як „Реве ревучий". Вот любовь чистая, святая поэта к родине своей. Он не требует творить тропи к его могиле. Он просит его когда-нибудь вспомнать. И вот ми творим память ему. Я знаю, что ви все душой сейчас возле той дорогой могилы і поете ему его священніє слова: „Реве та стогне Дніпр широкий"... Господа! Нужно верить і надеяться"... Вся зала, — кінчає оповідач, — ревла від аплодисментів; плач був на залі серед семінаристів. І це ще більше влило в наші молоді, запальні серця любови до свого народу і до тієї святої могилы».

Отже, як бачимо, і в роках, коли Кремянецька Духовна Семінарія вважалась, зза викладової мови більшости її предметів, школою московською, українська стихія відродження нації, що оточувала ту школу, робила своє: москвофільство, як воно й було серед семінаристів, то в боротьбі з ним національно свідомих учнів українців мусіло зникати. Розуміється, що те москвофільство „малоросів" могло мати й не ідейні підстави, а жититися міркуваннями кращої кар'єри при московському церковному проводі. В цьому відношенні найбільшу роль могли відігравати оо. ректори Семінарії, якими до удержавлення Кремянецької Семінарії були — прот. Олександр Громадський (потім архимандрит і єпископ Олексій), коротко сам архиєп. Діонісій, єп. Антоній Марценко, єп. Симон Івановський. З них, за свідченням б. вихованців Семінарії, в боротьбу між українцями і москвофілами встрявав тільки єп. Симон (туляк з Московщини), по стороні, розуміється, москвофілів. Взагалі ж тиску з боку начальства на семінаристів-українців не відчувалось. Існував Пластовий Курінь Семінарський; була в Семінарії літературно-освітня організація під назвою „Промінь", для вивчення переважно українських письменників.

Р. 1925 „Церковний Бюлетень Православний" в ч. 65 подає: „Вже протягом двох років між Вищою Церковною Владою і Міністерством Ісповідань ведуться переговори відносно дальшої долі Кремянецької Духовної Семінарії. В наслідок цих переговорів Міністерство висунуло проект закриття Семінарії й часткового її переведення до Варшави в зв'язку з відкриттям тут Богословського Православного Відділу на Університеті. Владика Митрополит рішуче протестує, вказуючи на нездійсненість у даний момент плану переводу Семінарії й необхідність існування Семінарії в Кремянці, центрі Волинської єпархії. Одночасно митрополит Діонісій вказує, що Православна Церква в Польщі має повне право навіть на три семінарії, а тому проект відкриття семінарії у Варша-

ві може бути здійснений, але разом з тим Кремянецька Семінарія повинна й надалі існувати в Кремянці”.

Наприкінці 1925 р., в згаданому вище Меморіалі на ім'я Голови Ради Міністрів Ол. Скржинського від 19 грудня 1925 р. Св. Синод продовжував скаржитись, що „Міністерство Ісповідань відкрито йде до ліквідації Кремянецької Семінарії, проектуючи замість неї створення Семінарії у Варшаві”. Очевидно, що церковна влада домагалась від польського уряду допомоги з державного скаргу на утримання семінарій (друга була у Вільні), або й прийняття їх цілком на державні кошти. Уряд же не був від того, щоб школи для підготовки кандидатів священства в Православній Церкві були удержавлені, але в цілях полонізації майбутніх кандидатів священства хотів ізолювати духовну школу пастирства для українських Волині й Полісся від українського народнього середовища і перенести її з Кремянця до Варшави. Переворот у Польщі, довершений маршалом Пілсудським в половині травня 1926 р., спричинився до деяких змін в політиці нового санакційного уряду, після урядів ендеції, і відносно положення т. зв. „меншин” національних в тодішній Польщі. Цим можна пояснити й залишення Духовної Семінарії в Кремянці, а одночасно й удержавлення її: прийняття цілком на державне утримання і наділення повними правами державних середніх шкіл з назвою — „Державна Православна Семінарія Духовна в Кремянці”. Сталось це на початку 1927 р.

Семінарія, як державна, була підпорядкована Міністерству Ісповідань, а безпосередньо залежала вона від Волинської Шкільної Кураторії, яка призначала педагогів до Семінарії, тільки в порозумінні з митрополитом. Семінарія була 9-класна, типу клясичних гімназій, з богословськими предметами в переважній кількості годин в старших клясах, починаючи з 7-ої. Що до викладової мови, то Семінарія стала утравістичною, — виклади провадились в мовах українській і польській. Усі богословські предмети, логіка, психологія, математика, фізика, церковно-словянська мова, розуміється й українська мова й література, спів — провадились в мові українській, решта предметів — в мові польській; пізніше прийшли, на вимогу Кураторії, зміни у викладах математики й фізики на некористь української мови. Отже неправду написав А. Світіч, що в Семінарії „замість матірної мови викладів була запроваджена, і при тім усіх предметів, мова польська” (Ор. cit., стор. 128). Неправду також написав і далі, що „польською мовою повинні були розмовляти семінаристи і студенти (на Богословському Відділі у Варшаві) в зносинах з педагогічним персоналом і між собою” (Ibidem).

До 40% вихованців Кремянецької Семінарії (всіх при удержавленні Семінарії було до 180 учнів) одержували міністерські стипендії, і їм наука й життя в семінарському інтернаті нічого не коштували, що приваблювало батьків віддавати дітей до Семінарії. Учні жадних зобов'язань приймати священство не мусіли да-

вати і по закінченні Семінарії, отримавши матуру, могли вступати до вищих шкіл, або відразу ставали священиками.

Реформа, з якою сполучений був перехід Крем'янецької Семінарії на положення державної школи, позбавляла, як бачимо, відразу російського її характеру у викладах учбових предметів. Це сильно вдарило російські кола, і вони кинулись до Зоротьби за свій „стан посідання”. На становище Ректора Крем'янецької Дух. Семінарії, з удержавленням її, Міністерство висунуло кандидатуру о. Петра Табінського, магістранта Петроградської Дух. Академії (вип. 1914 р.), який був в тому часі законовчителем польської державної гімназії у Володимирі-Волинському і другим священиком у Володимирському соборі; приймав дуже активну участь в українському церковному русі; був співробітником журналу „На варті”, що його видавав А. Річинський. В російських колах повстала констернація. Посипались доноси на о. Табінського до Кураторії, Міністерства, Митрополії. Митрополит Діонісій теж був проти цієї кандидатури, підтримуючи російські кандидатури, — о. Венедикта Туркевича або о. Георгія Боришкевича, теж вихованців рос. дух. академії, з походження українців з Волині, тільки зрусифікованих; о. В. Туркевич помер на становищі настоятеля Острозького собору; о. Боришкевич (в чернецтві Григорій) помер в сані архієпископа Чикагського Зарубежної Рос. Церкви в США. По довгих змаганнях кандидатура українська таки перемогла, і о. Петро Табінський з днем 1 січня 1927 р. був призначений Ректором Державної Православної Духовної Семінарії в Крем'янці.

Росіяни добилися тільки того, що інспектором Семінарії був призначений п. Квашенко, вчитель польської державної гімназії в Рівному, що національно був спольщеним малоросом з виразними російськими симпатіями і з ворожим наставленням до всього українського. Роля інспектора в Семінарії була дуже важна, бо властиво він був відповідальний перед Кураторією за належне навчання світських предметів, тоді як за богословські відповідав о. ректор; під оглядом же політичним цей інспектор був „оком і ухом” Кураторії. Справою організації Семінарії займався в імені Кураторії візитатор п. Арцемонович, спольщений білорус, який в тих роках немало зла спричинив українському середньому шкільництву на Волині в його розвитку. Отже росіяни мали принаймні те задоволення, що в особах інспектора і візитатора Семінарії були у них „свої” люди, спільно з якими старались, аби якнайменше було українських впливів в новій Духовній Семінарії в Крем'янці.

15-17 червня 1927 р. в Почаєві, в противагу Українському Церковному З'їздові в Луцьку, переведено було Волинське Єпархіяльне Зібрання з повітових протоієреїв; рновських діячів, деяких церковних старостів по призначенню Консисторії. Керували тим зібранням еп. Симон і прот. Н. Рогальський з Рівного. Багато уваги було присвячено Семінарії, хоч ні о. Ректора Семінарії, ні представника від педагогічного складу її на Зібрання не було запро-

шено. Зібрання зайняло дуже вороже становище до Семінарії, нападали на о. Табінського, на професорів-українців в Семінарії, закидали їм, що вони „переводять на унію” Семінарію; Зібрання вимагало, щоб Митрополит подбав про звільнення о. Табінського і про те, щоб богословські предмети в Семінарії викладались в російській мові. Але єдиним, чого вдалось добитися цьому Зібранню, було — запровадження в Семінарії російської мови, як необов'язкового предмета для бажаючих її вчити, при чім оплату вчителя рос. мови (М. Струкова) взяла на себе Дух. Консисторія. Нападів на Семінарію і український дух в ній „істинно-руські” однак не припинили і через візитатора Арцемоновича та інспектора Квашенка продовжували вести „кампанію” в Кураторії в Рівному і в Варшаві в Митрополії проти Ректора Семінарії. Успіху знову не мали; більше того, о. Табінському вдалось добитися того, що Квашенко за його руйніницьку роботу був в кінці 1928 р. звільнений Кураторією з Семінарії, а на посаду інспектора Семінарії був призначений український педагог Василь Богацький. Було це повною перемогою українського курсу в провіді Семінарії.

Здорового національного українського духа не загубила Кремянська Семінарія й далі, коли наступили зміни в її провіді. Сталося це в другій половині 1931 р., коли ректор о. П. Табінський, а з ним і В. Богацький, були звільнені з своїх становищ. За свідочством співробітників по Семінарії, о. П. Табінський, богословськи високо-освічений, не мав організаційно-адміністративного хисту і дуже часто проявляв нетактовність в стосунку і до Митрополита і до Шкільного Куратора. У Митрополита він ніколи не користувався симпатіями, попускав собі опінію і в Куратора, в наслідок чого прийшло до задоволення ворогів о. Табінського. Ректорство в Семінарії поручено було еп. Симону, а на становище інспектора Семінарії був призначений С. Ю. Міляшкевич, до того часу Директор приватної Української Гімназії в Кремянці. Фактично єпископ-вікарій Симон був ректором Семінарії, так мовити „*honoris causa*”, жодного предмету він не викладав, рідко в будинку Семінарії й показувався, а коли р. 1934 на катедру Волинську прибув архієпископ Олексій, то Семінарія стала під його архипастирською опікою, еп. Симон замешкав поза Кремянцем в Дерманській монастирі, а повноправним керівником Семінарії, з правами директора школи, став інспектор С. Міляшкевич.

С. Ю. Міляшкевич, досвідчений педагог з університетською філологічною освітою, був дипломатом високої марки, мав добру опінію увесь час директорства в українській гімназії в Кураторії, вмів ладити і з Митрополитом, і з українськими колами, і з „Рос. Благотворительним Обществом”, і з професорами українцями і неукраїнцями. За такою вдачею керівника Семінарії її професори українці могли вести далі велике діло виховання будучих пастирів посеред свого народу в національному дусі, навіть і в часах, коли

польський уряд приступив вже до ступневої ліквідації ух. Семінарії в Кремянці.

Були немалі труднощі на початках з підручниками з богословських предметів в українській мові, але протягом певного часу такі підручники були виготовлені, особливо пок. проф. М. П. Кобриним, і друкувались на шапірографі. Міністерство асигнувало 6.000 злотих на бібліотеку при Семінарії, і ця сума була зужита найбільше на закуп українських книжок, і українська бібліотека в Кремнянецькій Семінарії стала тоді найбільшою на цілу Волинь. Богослуження в семінарській церкві Богоявленського монастиря правилось тільки в ц.-словянській мові; петиції учнів, домагання професорського складу (українців), щоб хоч панахида по Шевченкові правилась українською мовою, не мали успіху у церковній владі. Проповіді ж, які виголошувались в церкві учнями старшої 9-ої класи, були тільки в українській мові. Кожний з учнів цієї класи був зобов'язаний виголосити хоч одну проповідь в церкві, а перед тим проповідь, перевірена проф. гомілетики, він же і проф. української мови й літератури, коли це пишеться. — протопресвітер-адміністратор УПЦеркви в Бразилії о. Філімон Кульчинський, — виголошувалась учнем в класі і представлялась на благословення архієпископа. Кожна класа Семінарії мала свого св. Патрона, переважно з українських святих, і в день його пам'яті класа звільнялась від двох останніх лекцій, правився молебень у церкві, після чого відбувалась на честь Патрона скромна академія.

Посеред гуртків, які поза класними викладами були в Семінарії, найбільш численним і активним був гурток українознавства, що діяв до кінця існування Семінарії, під проводом проф. Ф. Кульчинського. Сходини цього гуртка відбувались щотижня; присвячувались рефератам з дискусіями після них, на теми переважно з літератури та історії України. Національне українське свято Шевченка Семінарія святкувала вся панахидою і академією в пам'ять поета. Влаштування ж сходин таких, як з нагоди смерті Головного Отамана Симона Петлюри, героїв Крут, Базару, переводив завжди гурток українознавства. Українські театральні вистави також були ділом того гуртка; „Наталка Полтавка” була навіть виставлена в театральній залі Кремнянецького Ліцею спільними силами семінарського гуртка і учнів та учениць Кремнянецької Української Гімназії.

Отже, як бачимо, молода генерація українського духовенства, яка виховувалась в Кремнянецькій Духовній Семінарії, чимало з якої генерації кінчало потім і Православний Богословський Факультет при Варшавському Університеті, вже в стінах Семінарії діставала основи українського національного світогляду і переживала в молодечому віці національні емоції, що залишають слід в душі часто на все життя. Таким чином Семінарія в Кремянці приготвляла далеко не таких кандидатів, яких бажав собі польський уряд, удержавлюючи Семінарію. Кандидати на майбутніх священни-

ків Православної Церкви, вихованці Кремянецької Семінарії, не піддавались полонізації, — навпаки, у переважаючій більшості вони в старших класах були вже зовсім свідомими українськими патріотами, не сходили на манівці, непримиримо були наставлені до ідеї й заходів до реалізування її — „польського православ'я”, з якою ідеєю по смерті першого маршала Польщі Йосифа Пілсудського вискочили неfortunні „озоновці” („Obóz Zjednoczenia Narodowego”) на чолі з маршалом Рідз-Сміглим.

Ліквідацію Державної Православної Духовної Семінарії в Кремянці, розпочату польською владою десь біля 1934-35 р. припиненням вступних іспитів до першої класи її і закриттям, звідсіль, по класі кожного року, — зв'язували з загальною реформою середньої освіти в Польській державі на підставі закону від 11 березня 1932 р. („Воскресное Чтеніє”, ч. 7. 1935 р.). Але цій реформі ні мало не перешкоджало б, коли б „Православний Богословський Ліцей”, до якого мали вступати бажаючі по закінченні ними загальної освіти в 4-ох класних гімназіях, знаходився на Волині, в тому ж Кремянці. Тільки ж польській владі ходило про те, щоб при цій „реформі” середнього шкільництва взяти цілком в свої руки підготовку православного пастирства для „Польського Православного Костела”, ізолювати цих „кандидатів 11-12 літніх в священство” від національного їх оточення. І ось „озоновці” переганяють навіть „ендецію”, що була намірена, як ми бачили, ще р. 1925 перенести Дух. Семінарію з Кремянця до Варшави; тепер же з 1935-36 шк. року був відкритий у Варшаві „Православний Митрополітальний Інтернат” на державні кошти, цілтю якого було „удогіднення побирання середньої освіти тій православній молоді, з-посеред якої будуть кандидати до Православного Богословського Ліцею у Варшаві, що має повстати в майбутньому. Ці „кандидати” мали вже від 1-ої класи, проживаючи в Митроп. Інтернаті, побірати загальну освіту в польських державних гімназіях у Варшаві.

З цими замірами полонізації кандидатів в православні священики вже від отрочих років счищена була боротьба Волині. Українська Парляментарна Репрезентація Волині не раз порушувала справу відкриття Православного Богословського Ліцею в Кремянці і на терені Сейму і на авдиенціях у міністрів Ісповідань і Освіти; Волинське Єпархіяльне Зібрання в січні 1935 р. винесло на цей предмет певні ухвали, а архієпископ Волинській Олексій звернувся в цій справі з меморіалом до Міністра Ісповідань (текст меморіалу — „Церква і Нарід”, ч. 2, 1935 р., стор. 57-58), педагогічна рада Кремянецької Семінарії зверталась в цій справі і до шкільної влади і до митрополії; багато разів порушувала її українська преса і навіть „Oriens” (орган Східної місії оо. езуїтів в Польщі, ч. 5-6, 1935 р., стор. 86-88) поплав над православ'єм з приводу такого самовольства державної бюрократії в реорганізації нею виховання кандидатів священства для Православної Церкви в Поль-

щі". „Для Волині, — читаємо там, — буде ця реорганізація великою стратою. До православного священства, замість автохтонів, вдереться більше напливового елементу російського"... Усі ці клопоти й старання не мали успіху у влади, а найближча та шкільна бюрократія, за сумної пам'яті куратора Фіревича, як би відповідаючи на всі ті домагання, почала громити Крем'янецьку Дух. Семінарію, не допускаючи її випускних учнів до матуральних іспитів та „зрізуючи" через своїх візитаторів на самих іспитах, в наслідок чого відпадало яких 50% випускної 9-ої класи. Початок 2-ої світової війни у вересні 1939 р., коли Семінарія перестала існувати разом з падінням Польщі, припинив цю вакханалію...

Ініціатива створення в Польщі вищої православної богословської школи вийшла ще від митрополита Юрія, як свідчить про це в промові при відкритті Православного Богословського Відділу при Варшавському Університеті митрополит Діонисій. Митрополит Юрій звернувся з відповідною пропозицією до Міністерства Ісповідань і Освіти, однак йому не судилось побачити наслідки свого започаткування. Тільки через два роки після його смерті, саме в другу річницю трагічної кончини митрополита Юрія, у неділю 8 лютого 1925 р. відбулось урочисте відкриття названого Відділу при Варшавському Університеті. „Дух народу, наші традиції, нарешті наша культура, — виголошував у вступному слові на цій урочистості Ректор Університету проф. Ф. Кржишталович, — робили те, що Польща ніколи не знала релігійних утисків, у нас завжди вміли регулювати відношення до інших ісповідань. І зараз ніхто не думає заперечувати прав інших ісповідань, бо це такі є засади польської ідеології"... („Духовна Бесіда", ч. 4. 1925 р., стор. 2).

„Відкриття Православної Теології в Польщі, — писали в тогочасній українській церковній пресі, — особливо торкається нас, українців, бо ми складаємо величезну більшість в нашій Православній Церкві. Очевидно, що й найбільша частина вихованців нового Богословського факультету буде в майбутньому служити серед нас. Отже не однаково нам, кого даватиме нам нова вища духовна школа"... А це залежатиме як від професорського складу, так і від складу кандидатів на студентів. Тому є необхідним і неминучим, щоб на частину кафедр були покликані українські професори, в чому виявилось би бажання нової вищої духовної школи дати корисних для української частини вірних справжніх пастирів"... (Ibidem, стор. 1). Але, майже через рік після урочистого відкриття Православного Богословського Відділу при Варшавському Університеті, в Меморіалі до Прем'єра міністрів О. Скржинського, з дня 19 грудня 1925 р., Св. Синод Православної Церкви писав: „Сучасне становище Православної Церкви в Польщі дає широке поле для виконання церковній владі волі адміністративної влади в тому чи іншому питанні й полекішує всілякі експерименти, яких dokonують представники адміністрації на живому тілі

Православної Церкви. ай ільш яскравим доказом є сучасне становище духовної школи. Зверху до низу Міністерство Ісповідань доконує якихсь експериментів, які відбуваються без всякого видимого пляну, часто без порозуміння з духовною владою, навіть всупереч з її волею. Отак, вища духовна школа, себто Православні Теологічні Курси на Варшавському Університеті, були відчинені, як відомо, завдяки заходам Університетської Ради, зовсім не підтриманим Міністерством Ісповідань. У даному часі Міністерство працює в такому напрямі, що трудно зробити висновок про його приязне відношення до згаданих Курсів... Таким чином користь від Курсів, що мають на двох курсах **усього одну теологічну катедру** („Пастирське Богословіє” — митр. Діонисій. I. В.), стає не-реальною”... („Наша Бесіда”, ч. 2. 1926 р., стор. 9).

Дійсно, як бачимо з „Пляну лекцій в зимовому й весняному триместрах 1925 р.” для студентів Православного Богословського Відділу при Варшавському Університеті, вони мали слухати такі предмети: Старословянська граматика (проф. С. Смоленський), Історія польської літератури XVII ст. (проф. Б. Губринович), Еллінізм і юдаїзм (проф. Ф. Зелінський), Грецька історична граматика (проф. А. Крокевич), Введення в історію польської літератури (проф. Б. Губринович), Релігійні відносини в новій Польщі (проф. В. Смоленський), Пастирське богословіє Православної Церкви (митрополит Діонисій). Семінари мали бути з Пастирського богословія, з вправ у латинській мові (проф. М. Гандельсман), з славистики (проф. С. Слонський), з філософії (проф. В. Татаркевич) (Дух. Бесіда, ч. 4, 1925 р., стор. 5). Такими дисциплінами на перших двох курсах, читаними польською професурою, мала розпочатися підготовка православного пастирства для Православної Церкви в Польщі. Курс Пастирського Богословія, читаний митроп. Діонисієм, єдине нагадував, що це — „Православний Богословський Відділ при Варшавському Університеті”.

Згодом організація студентів на цьому Православному Богословському Відділі Варшавського Університету була унормована. Чотирьохрічні студії студентів-богословів обіймали такі предмети: на першому курсі — Загальна Історія Церкви (до 1054 р.), Біблійна Археологія, Основне Богословіє, Християнська філософія, Патрологія ч. 1, Старо-словянська мова і Палеографія, Старожидівська мова і довільно вибрані виклади з філософії або педагогіки; на другому курсі — Св. Письмо Старого Заповіту, Св. Письмо Нового Заповіту ч. 1, Догматичне Богословіє, Патрологія ч. 2, Загальна Історія Церкви (від р. 1054), з виділенням особливо історії словянських православних церков, Церковна Археологія і Мистецтво, довільно вибрані виклади з ділянки права; на третьому курсі — Св. Письмо Нового Заповіту ч. 2, Історія Православної Церкви в Польщі, Церковне Право, Літургіка, Християнська Соціологія або Науки Суспільні і Харитативні (до вибору студента), довільно вибрані виклади з гуманістики; на четвертому курсі —

Моральне Богословіє, астирське Богословіє, орівняльне Богословіє, Сектознавство, Гомілетика.

Р. 1926 був запрошений на виклади на Православному Богословському Відділі Варшавського Університету перший професор-українець, б. ректор Кам'янецького Державного Українського Університету, І. І. Огієнко (нині митрополит УГПЦеркви в Канаді), який зайняв катедру Старословянської мови і Палеографії. Р. 1928 був запрошений (з Праги Чеської) другий український професор, О. Г. Лотоцький, що став директором організованого у Варшаві „Українського Наукового Інституту” (Р. 1929); він на Богословському Відділі Університету був на кафедрі Історії Православних Словянських Церков і Румунської. В січні 1929 р. розпочав виклади на Богословському Відділі український вчений проф. В. О. Біднов, магістер богословія Київської Дух. Академії за працю „Православная Церковь в Польше и Литве по „Volumina legum””; проф. Біднов був екстраординарним професором на катедрах Загальної Історії Християнської Церкви і Літургії. Посеред викладачів, що провадили на Православному Богословському Відділі Варшавського Університету т. зв. „виклади доручені”, були українці — магістер богословія О. Лапинський (Сектантство), проф. П. Зайцев (Українська мова, Палеографія), магістер богословія І. Коровицький (Старо-церковно-словянська мова). На початку академічного року 1932-33 мусів уступити з катедри Церковно-словянської мови і Палеографії проф. д-р І. Огієнко з причин невідновлення з ним Міністерством Визнань і Освіти службової умови на той рік. Катедра та так і не була заміщена, закрита і, замість неї, утворена була на Богословському Відділі катедра Патрології. („Справоздання з діяльності Студії Православного Богословія Варшавського Університету за акад. рік 1933-34 при журналі „ЕЛПІС” 1934 р. зош. 2). 1 квітня 1935 р. упокоївся у Варшаві проф. В. О. Біднов. На катедру Історії Християнської Церкви, після його смерті, був запрошений український історик проф. Д. І. Дорошенко, який і займав ту катедру в рр. 1935-39.

Вище вже нами внесена поправка до неправдивого твердження А. Світча про викладову польську мову для всіх предметів в Кремянецькій Дух. Семінарії після її удержавлення. Твердження того ж історика, що „мова польська була мовою викладів і на Богословському Відділі Варшавського Університету” (стор. 128), теж потребує поправки. Певно, що вимога провадити виклади в державній вищій школі на мові державній була нормою, але тягнувся, так мовити, ще перехідний час, коли від норми були відступлення, толеровані академічною владою. Запитані мною на цей предмет б. вихованці Православного Богословського Відділу Варшав. Університету свідчать, що мовою викладів була мова польська, російська й українська. Один, напр., з видатніших вчених на Богословському Відділі, проф. д-р Н. Арсен'єв, не знаючи польської мови читав свої глибокі лекції з Св. Письма Нового Запо-

віту й з Порівняльного Богослов'я в російській мові; гяжко уло проф. В. О. Біднову викладати польською мовою, і він переходив на українську. Взагалі професори українці, за свідоцтвом студентів Відділу перших випусків, широко користали на викладах з української мови, „забарвлюючи її польською для годиться”. Треба сказати, що студенти Богословського Відділу українці вчащали ще, поза Відділом, на лекції української мови і літератури проф. Романа Смаль-Стоцького та старої Історії України — проф. Мирона Кордуби.

„Якщо говорити про вплив української професури на національне виховання і національний розвиток студентів українців Богословського Відділу, то треба сказати, що вже самі виклади в українській мові в польському університеті очевидно будили почуття української свідомости і рівновартости”, — пише один з абсолювентів Богословського Відділу вип. 1933 р. Українська мова вживалась також студентами українцями в працях семінарійних; реферати писались, дискусії з них відбувались з вживанням і української мови; семестрові роботи, магістерські, хоч з правила повинні були бути писані в польській мові, подавані були також студентами-українцями професорам-українцям в мові українській, росіянами в мові російській; зза мови, тої чи другої, робота не відкидалась, і вартість її, з причини лисання не в польській мові, не зменшувалась в очах професора. Заслугує на увагу тематика магістерських праць, лисаних студентами у професорів О. Лотоцького і В. Біднова з історії Української Православної Церкви: „Церква на Україні в першій половині XVIII в.” (студ. П. Дубицький), „Деревляні церкви на Україні” (студ. А. Селепина), „Князь Константин Острозький як православний діяч” (студ. В. Лопухович), „Церква на Україні в другій половині XVIII в.” (студ. П. Романюк), „Переговори, підготовчі до Берестейської унії” (студ. О. Улович), „Луцьке Чеснохресне Братство” (студ. І. Бульбенюк), „Віленське Братство Св. Духа від р. 1597 до р. 1633” (студ. М. Гориневич), „Шлюб по требнику митр. Петра Могили” (студ. о. М. Малюжинський), „Життя і діяльність архим. Інокентія Гизеля” (студ. о. М. Корецький), „Преп. Макарій Токаревський, його життя і діяльність” (студ. Й. Карпецький), „Архиепископ Юрій Кониський” (студ. о. М. Неслуховський), „Мазепа як меценат богословської науки православної і будівничий храмів Божих на Україні” (студ. В. Грицюк), „Требник митр. Петра Могили. Історія його походження, зміст і значення” (студ. Г. Штурук) і інші.

Не думаємо, щоб ця тематика магістерських праць з історії Української Православної Церкви, як і взагалі історія її під Польщею, опрацьовувалась і викладалась українськими професорами „виключно з точки погляду польського розуміння”, щоб „доба, пов'язана з церковною унією, тобто XVI і XVII вв., вивчалась з чисто польської точки погляду”, як твердить це А. Світіч (Ор. cit., стор. 128). „Виклади таких професорів, як Біднов, Лотоцький, Ori-

енко, Дорошенко, — лише нам вихованець Богословського Відділу, — впливали нам почуття української свідомости, не кажучи вже про виклади проф. Смаль-Стоцького, який оперував такими гаслами Шевченка, як „Борітеся — поборете!“ Але ж університетськими викладами не обмежувався вплив, зносили професорів з студентами. Керуючи семінарами, беручи участь в зібраннях „Koła teologów prawosławnych“ по різних його секціях, чи гуртках, як „гомилетичний“, „науковий“, „літературний“, „абстинентів“ і інш., зацікавлюючись життям студентів в Інтернаті для студентів-богословів, а також і в загально-українським студентським Інтернаті у Варшаві, де теж проживали ті з богословів, що не попадали в Інтернат для богословів, або бували видалені з нього, — українські професори своєю чутливістю до розвитку національної свідомости, наукових занять студентів, часто особистої долі їх, — залишили по собі глибоко вдячні спомини в серцях їх вихованців.

Треба сказати, що взагалі спроби полонізації майбутніх православних душпастирів-студентів Православного Богословського Відділу Варшавського Університету, які прийшли на студії цього Відділу з Кременецької Дух. Семінарії, чи з українських гімназій Волині виявились марними. Бо це була вже старша молодь, яка основи свого національного світогляду й комплекс національних емоцій дістала вже перед роками студентства на Богословському Відділі. Під час студій у Варшаві українські студенти-богослови не були ізольовані від українського студентства у високих школах столиці Польщі і належали до „Української Студентської Громади“, в якій творили компактну групу і відігравали значну роль. Звідсиля їх близька участь в житті української спільноти на терені Варшави, приналежність до тої чи іншої політичної групи, активна участь, зокрема в українському хорі, у всіх національних імпрезах, як Свято Державности, Шевченківські Роковини, Річниця трагічної смерті Симона Петлюри, пам'яті героїв Базару, Крут та інші ювілейні урочистості, що їх улаштував Український Комітет Варшави. Студентський хор православних богословів об'їздив з концертами Волинь, співаючи виключно українські пісні.

Очевидно, що національно-українська згуртованість студентів-богословів українців мала, так би мовити, своє гніздо в спільному житті їх в Інтернаті для студентів Богословського Православного Відділу, який (Інтернат) містився спочатку на вул. Белянській 9, а потім, з шк. роком 1929/30, перейшов в новий будинок на Празі, де Міністерство Ісповідань і Освіти було повним господарем Інтернату. Турботи Міністерства Ісповідань і Освіти про забезпечення майбутніх душпастирів Православної Церкви в Польщі кращими матеріально-культурними умовами в їх підготовці до пастирського служення, з якою метою був улаштований і Інтернат для студентів Православного Богословського Відділу, сполучались — чим далі, тим виразніше — з замірами мати „наше“, як ви-

словлювались представники польського уряду, православне духовенство, тобто кадри сполонізованих православних священників, які займались би, при душпастирстві, й полонізацією православного населення Польщі. Але до полонофільства посеред студентів Інтернату, вдаваного чи й щирого, не так скоро прийшло.

В Інтернаті були від початків групи українська і російська, які не були в ладах поміж собою, бо ж російська група і в складі своєму, і навіть заправилами своїми, мала здебільшого тих же українців з походження, між ними й з Волині, почасти й з Галичини (православні москвофіли), що їх українська група вважала перекінчиками. Російська група в Інтернаті в перші його роки була домінуючою, бо мала попертя і на Зигмунтовський 23 (Митрополитальний дім), що викликувало велике незадоволення студентів українців, якими було подано, з приводу фаворизування російського напрямку, меморандум-протест митроп. Діонисієві. Меморандум мав сумні наслідки: кількох з старших студентів було видалено з Інтернату, нових молодших змусили зняти свої під меморандумом підписи. Але в дальнішому інтернатському житті пошло це до більшого згуртовання студентів-українців, бо „коли хтось тисне, — пише нам у споминах про Інтернат один з його вихованців, — тоді наші брати шукають один одного, еднаються, братаються й покірно виконують всі накази й розпорядження свого проводу”. В студентській організації в самому Інтернаті в „Колі православних теологів”, де були студенти без різниці національності (українці, росіяни, білоруси), українці тоді провід взяли в свої руки. В стінах Інтернату студенти між собою розмовляли мовою, якою хто вмів; мова польська не була також обов'язковою в зносинах з інтернатською адміністрацією та вихователями. По студентських кімнатах в Інтернаті висіли портрети Шевченка, Франка, Петлюри, гетьмана Скоропадського та інш.; ніхто цього не забороняв. До бібліотеки Інтернату передплачувались також українські часописи і журнали. Польські книжки з бібліотеки Інтернату мало читались студентами, на що звернув увагу і представник від Міністерства (п. Загуровський), який казав студентам: „Якщо не читаєте, то хоч беріть, а то книги пилюкою припадають, що дуже кидається кожному ввічі”. Не було охочих також писати й зачитувати в „Кулку Літерацькому” реферати в польській мові; отже від Міністерства такому „охотникові” представник виплачував нагороду 15 злотих за реферат. Але студенти такі реферати в польській мові нещадно критикували по вислуханні і відбивали охоту писати. Пізніше ж робили так: по черзі посилали своїх по ті реферати і писали їх тільки на українсько-народні побутово-звичаєві теми; тоді критика була слабенька, всі були задоволені, а отримані 15 злотих ішли на товариські потреби...

А. К. Світіч пише: „Цілком оправдались надії Уряду на співпрацю вихованого в польському дусі нового православного духовенства. Будучи ще на шкільній лавці, нові полонізатори Правосла-

вія всяко підтримувались польським урядом: студентам, які виступали з докладами і рефератами про польську культуру, її значення, про перемоги польських військ над „москалями”, видавались одноразові допомоги і навіть стипендії; багатьох з них безкоштовно утримувалось в державному Інтернаті. Після скінчення Богословського Відділу Університету такі студенти відразу одержували відповідальні посади Благочинних, Членів Духовних Консistorій з точними, розуміється, заданнями полонізувати Православну Церкву” (Ор. cit., стор. 129). Автор не вказує, коли власне появилось „нове православне духовенство, виховане в польському дусі”. Давати й отримувати допомоги, стипендії це ще не означає виховувати й бути вихованим в польському дусі. „Натиску з боку начальства на українців та білорусів в Інтернаті сильного не було. Розуміється, що покірні й спокійні та безхребетні користали з першенства в отриманні митрополитальної, або міністеріальної стипендії, або довготермінової позички. Але, щоб відмовлено було тому, що студент українець чи білорус, того не було”, — так свідчить абсолювент Богословського Відділу.

Будучи на становищі секретаря Волинської Духовної Консistorії від 3 вересня 1934 р. й до 9 вересня 1939 р., коли почалась друга світова війна, тобто впродовж п'яти останніх років існування довоєнної Польщі, можу засвідчити, що у Волинській єпархії, найбільшій зі всіх єпархій Православної Церкви в Польщі, не було випадку, щоб який священник молодшої генерації відразу по скінченні Богословського Відділу Університету призначався Благочинним чи Членом Духовної Консistorії; невідомо мені такі випадки й по інших єпархіях. Отже таке твердження є або байкою, або узагальненням виключного якого випадку. Більше того: у Волинській єпархії, за моїх п'ять років служби в ній, я не можу назвати жодного священника, вихованого в „польському дусі” в Інтернаті для студентів-богословів і на Богословському Відділі Варшавського Університету, що його можна було б назвати на пастирській праці в парафії „полонізатором Православ'я”. Натомість немало можу назвати тих з абсолювентів Православного Богословського Відділу молодшої генерації з титулом „магістра теології”, які на парафіях ставали в ряди свідомого українського душпастирства.

Я сказав би, що душпастирями полонізаторами в Православній Церкві в Польщі в другій половині 30-их років з'явилися не так „виховані в польському дусі” з молодшої генерації, які **ще тільки вирощувались, а з духовенства старшого**, з якого ж і ієрархія повстала полонізаторська, як єпископи Сава Советов, Тимофій Шретер і Матвій Семашко. Хто і коли їх перевиховав в „польському дусі”, — невідомо; до них долучується і група православних військових капеланів, на чолі з о. Федороньком, в складі якої був з молодих теологів хіба один о. В. Лопухович. Не беремося судити, чи хто з тих представників і діячів „польського православ'я” діяв ідейно...

Вище ми вже розповіли, як з року шкільного 1935-36 польський уряд, не вважаючи на просьби і протести православних українців, відкрив у Варшаві на окремому „Статуті” Православний Митрополитальний Інтернат для православних хлопчиків від 1-ої гімназіальної класи; ці хлопчики почали навчатися у Варшавських польських державних гімназіях, виховуючись там же і в Інтернаті в „польському дусі” на майбутніх душпастирів Православної Церкви. В Митрополитальному Інтернаті мали вони по вечорах додаткові лекції з церковно-словянської мови, грецької мови, типікона і церковного співу, підготовляючись після закінчення загальноосвітніх 4-х класів польської гімназії вступити до Православного Богословського Ліцею у Варшаві ж, а потім на Православний Богословський Відділ Варшавського Університету, хоч і скінчення названого Ліцею давало вже право бути висвяченим в священники.

Очевидно, що польській уряд з практики підготовки кандидатів священства в місцевих, „регіональних”, як тоді казали, духовних семінаріях, також на Богословському Відділі Університету в Інтернаті для студентів його, переконався про даремні зусилля мати з таких кандидатів правдиво „наших” православних душпастирів, які були б „добрими поляками” і щиро, не „за страх, а за совість”, не за теплі посади і дотації, а ідейно, служили б колонізації православного населення Польщі через його Православну Церкву. Щоб здобути таких, а не продажних ренегатів в рясах, і рішено було духовні православні семінарії в Кремянці і Вільні закрити, майбутніх кандидатів православного священства від рідного ґрунту відірвати і вже змалечку виховувати в них польський патріотизм, творити „обивателів польської культури”, для чого мали вони з яких 10-11 років вчитися в державних гімназіях у Варшаві та виховуватися в тому часі в спеціальному Варшавському Митрополитальному Інтернаті.

Діялось це вже на присмерку відродженої Речіпосполитої Польської. Чи вдався б план перетворити православне духовенство в Польщі на польське духовенство православної віри через кілька поколінь, — тяжко гадати. Один священник Поліської єпархії розповідав мені, як навіть поліщуки наші висловлювали йому свій жаль і острах за Православну Віру, що мов „тепер вже поляки будуть служити в наших церквах, коли наші священники помирають”. Бо були ці поліщуки на прощі в Почаєві, коли якраз прибула туди, в останніх роках перед падінням Польщі, екскурсія до Лаври учнів Богословського Ліцею і студентів Богословського Відділу з Варшави в супроводі своїх „вихователів”. Отже ці кандидати священства розмовляли поміж собою і з людьми лише по-польськи, і не тільки на подвір’ї Лаври, але й на клиросі в соборі. Як монахи, так і інші люди показували на них пальцями і зі сльозою казали: „Дивіться! Це будучі пастирі Церкви Православної”...

А. Світіч пише: „Полонізація Православної Церкви в Польщі намічалась в самих грандіозних розмірах, і, розуміється, була б

дуже скоро здійснена, коли б не почалась 1 вересня 1939 р. польсько-німецька війна, яка поклала кінець цій колонізації" (Ор. cit., стор. 183. Підкр. неше.). Таке твердження, висловлене з незвичайною „легкістю пера", нічим не підтвержене. Ще невідомо, оскільки вдалось би польському урядові витворити цілі кадри такого „польського православного духовенства" з українського та білоруського громадянства, а головне — автор не приймає до уваги ступінь національної свідомости самих православних мас, які знайшли б способи, як зареагувати на заміри таких священиків в „польських ризах". Робити такі висновки, як наведений з історичної монографії А. Світicha, можна тільки тоді, коли вважати православне населення того часу в Польщі якимсь „бидлом".

12. Приватна ініціатива в перекладах на українську мову книг Св. Письма і чинів Богослужбових. Комісія для перекладу Св. Письма і Богослужбових книг на українську мову при Св. Синоді в р. 1925. Така ж „Комісія" при Українському Науковому Інституті у Варшаві р. 1932; Крем'янецька і Луцька її підкомісії. Видання її перекладів УНІнститутом, Св. Синодом і Т-вом ім. м. Петра Могили. Видання друком Напрестольної Євангелії в українській мові. Ліквідація Комісії при УНІ та її підкомісій. Справа українізації церковного Богослуження в парафіях Волинської єпархії, Поліської єпархії і на Холмщині та Підляшші. Українська церковна преса в Православній Церкві в Польщі; припинення її з „незалежних причин". Православні календарі в українській мові. Окремі видання церковних казань, богословських і церковно-історичних праць в українській мові. Навчання релігії по школах в українській мові і підручники Закону Божого.

Ухвалами Св. Синоду Православної Церкви в Польщі від 16 червня і 14 грудня 1922 р. та 3 вересня 1924 р. було благословлено вживання живої української мови в церковно-релігійному житті: в церковному Богослуженні, в церковній проповіді, в позабогослужбових бесідах в церквах, при навчанні Закону Божого по школах. Переклади на цю мову текстів Св. Письма, молитов, богослужбових чинів повинні бути благословлені вищою церковною владою, як передумовою до їх вживання в церковно-релігійному житті. Але в часі тих же ухвал, викликуваних національним відродженням українського народу, яке охоплювало і його церковне життя, не було відразу поставлено церковною владою питання про те, хто ж подбає про переклади, хто буде робити ті переклади, благословляти які для вжитку має Св. Синод. Переклади ті, як засвідчив в квітні 1925 року сам митрополит Діонісій, „були до цього часу справою приватної ініціативи, я поблагословив вже кілька таких перекладів, але що було можливим на перший час, те при дальшому розвитку церковного життя неможливе"...

Приватна ініціатива, про яку згадує тут митрополит, належала найбільше проф. І. Огієнкові. Митрополит Донісій, ще як

єпископ Крем'янецький, благословив для вжитку в церквах його переклади на українську мову „Служби св. Іоанна Золотоустого”, „Святої Великодньої Відправи”, „Святої Відправи на Зелені Свята”, „Святої Відправи Вечірньої і Ранньої”. 28 серпня 1924 р. Св. Синод, за підписами Голови його митрополита Діонісія, і членів — архієпископа Віленського Феодосія і єпископів — Олександра Поліського і Олексія Гродненського, видав проф. І. Огієнкові грамоту такого змісту: „Благословенна Грамота. Св. Синод Православної Церкви в Польщі уділяє від своєї мірності благословенства з видачею цієї грамоти Вельмишановному професорові Івану Івановичу Огієнкові за корисну діяльність для Православної Церкви взагалі й особливо за працю по перекладу богослужбових книг на українську мову”. З приватної ж ініціативи була видана року 1924 „Свята Служба Божа св. Василія Великого” в перекладі свящ. Петра Табінського; Євангелію укр. мовою в тексті, благословенням Рос. Св. Синодом, видав В. А. Сочинський. В кінці квітня 1925 р., як вище було нами вже сказано (підрозд. 3), справу перекладу на українську мову Св. Письма та Богослужбових книг перейняла на себе Комісія при Св. Синоді Православної Церкви в Польщі, на першій сесії якої 27-29. IV. 1925 р. митр. Діонісій заявив: „Хоча українську мову я знаю лише теоретично, але, як Архипастир, відчуваю свій обов'язок взяти справу перекладу Св. Письма та Богослужбових книг на українську мову під свою опіку. Маючи до того добру волю, я охоче уділю на цю справу, що можу, з свого досвіду. Справа перекладу є справою людей компетентних, — справою їх ума і серця”. На цій же сесії Комісія прийняла проект її Статуту, вироблений проф. І. Огієнком та свящ. П. Табінським; Статут Комісії мав затвердити Св. Синод. Комісія ухвалила тоді ж негайно приступити до друкування Євангелії українською мовою за текстом, апробованим і виданим Російським Св. Синодом, в богослужбовому форматі, кирилицею; в першу чергу Комісією мали бути переглянуті і перевідані тексти Літургій, далі — Требника, Часослова, Акафістів і Синаксарів. („Дух. Бесіда”, ч. 9. 1925 р.).

Що було виконано цією Комісією з цих ухвал, не маємо відомостей. „Енциклопедія Українознавства” (Словникова частина) („Наук. Т-ва ім. Шевченка” в ст. „Богослужбова мова, стор. 146) зовсім не згадує про цю „Комісію для перекладу Св. Письма і Богослужбових книг при Св. Синоді Православної Церкви в Польщі”. Нема згадки про цю перекладчеську „Комісію при Св. Синоді” в Польщі з 1925 р. і в історичній доповіді про справу перекладу Св. Письма і Богослужбових книг на українську мову, яку доповідь виголосив проф. В. Біднов на першому засіданні новоутвореної весною 1932 року „Комісії перекладу Св. Письма та книг богослужбових при Українському Науковому Інституті” у Варшаві. („Трибул”. 10 квітня 1932 р., стор. 6-7.). На цьому першому засіданні названої Комісії були митрополит Діонісій, який прийняв на се-

бе головування в Комісії, проф. О. Г. Лотоцький, Директор УН інституту, як Заступник Голови Комісії, проф. В. О. Біднов, секретар Комісії, і члени її — о. архимандрит Полікарп Сікорський, свящ. Іван Губа, проф. М. П. Кобрин, посол Є. С. Богуславський, проф. П. І. Зайцев, О. Ф. Лапинський і В. В. Якубовський. Свое вступне слово на першому засіданні Комісії митр. Діонісій кінчив словами: „Запрошення мене до участі в Комісії й уділення мені чести її відкриття та головування в ній самі по собі говорять і свідчать про те, що члени Комісії віддають себе під захист Св. Церкви та перейняті найгарячішим бажанням трудитись на славу Божу, на пожиток Св. Церкви та на зміцнення душ побожного й боголюбивого українського народу”.

Комісія перекладу Св. Письма і Богослужбових книг на українську мову при Українському Науковому Інституті у Варшаві провадила свою працю за широкою допомогою організованих на Волині підкомісій — в Кремянці і Луцьку. Кремянська підкомісія працювала в складі професорів Духовної Семінарії М. П. Кобрин, Л. К. Данилевича, Ф. У. Кульчинського і Н. О. Вишневського та редактора А. В. Котовича. Проф. М. П. Кобрин, він же й член центральної Комісії, магістер богословія Московської Дух. Академії, співкурник по Академії митрополита Рос. Зарубежної Церкви Анастасія, перевів найбільшу працю, переклавши на українську мову всі Апостольські Послання, Об'явлення Іоанна Богослова, книгу Псалтир і Октоїх. Луцька підкомісія зорганізована була членом Комісії єпископом Луцьким Полікарпом р. 1932, скоро по прибутті його до Луцька, як катедрального його міста. Членами цієї підкомісії, під головуванням владики Полікарпа, впродовж її праці в рр. 1932-39 перебували протопресвітер П. Пашевський, прот. Н. Абрамович, директор Луцької укр. гімназії Б. М. Білецький, генер. секретар Т-ва м. Петра Могили проф. І. Власовський, проф. В. К. Федоренко, проф. Є. С. Богуславський, В. А. Сочинський, М. Ф. Тележинський, М. П. Тиравський (секретар підкомісії). Луцька підкомісія за час свого існування відбула 72 засідання. Колегіяльно на засіданнях підкомісії заслухувались і редагувались вже зроблені переклади текстів, які в прийнятій підкомісією редакції пересилались для остаточної редакції і видання Комісії при Українському Науковому Інституті у Варшаві.

Волинське Єпархіяльне Зібрання представників духовенства і мирян, яке відбулось 12-13 лютого 1936 р. в Кремянці, прийняло слідуючу ухвалу в справі відправи Богослуження в українській мові: „Привітати з радістю та з глибоким задоволенням праці Комісії під головуванням Його Блаженства, митрополита Діонісія, при Українському Науковому Інституті, на добрий пожиток Церкви та православних українців і просити Його Високопреосвященство, Вископреосвященнішого Олексія, переклади на українську мову літургії св. Іоанна Золотоустого, чину заручин та шлюбу, чину хрещення, акафисту Господу Ісусу та Псалтиру, апробовані названою

Комісією, благословити також до вжитку по тих церквах Волинської єпархії, де Богослуження відправляється в українській мові. Просити Високопреосвященнішого Олексія, в порозумінні з Вищою церковною владою та Українським Науковим Інститутом, як можна скоріше видати на престольну Євангелію, Апостола, паремійні читання на великі свята, а також молитви перед св. Причастям. Просити також Владику Олексія видати збірники нот церковних піснопій Літургії, вечірні та ранньої, а також збірок релігійних пісень та колядок" („Церква і Нарід", ч. 5 за 1936 р.). Так праця Комісії для перекладу на українську мову Св. Письма і Богослужбових книг при Українському Науковому Інституті у Варшаві, з її підкомісіями в Крем'янці і Луцьку, багато прислужилась українізації церковних богослужб в Православній Церкві в Польщі і для всієї УПЦеркви. У виданні апробованих Комісією перекладів, помимо видань їх самим УНІнститутом, має заслуги Т-во м. митрополита Петра Могили в Луцьку.

Заходами самого Українського Наукового Інституту були видані такі Богослужбові книги: Літургія св. Іоана Золотоустого (р. 1936), Псалтир (р. 1936), Божественна Літургія св. Василія Великого (р. 1939), Божественна Літургія Раніш Освячених Дарів св. Григорія Двоєслова (р. 1939). Синодальна друкарня р. 1942, з благословення митрополита Діонісія, видала в українському перекладі, зредатованому раніше Комісією Перекладу Св. Письма та Книг Богослужбових при УНІнституті. — Малий Требник, Служебник і Господа нашого Ісуса Христа Новий Заповіт; остання книга була першим православним виданням цілого Нового Заповіту на українській мові; переклад Послань свв. Апостолів та Об'явлення св. Іоанна Богослова в ньому був виконаний проф. Михайлом Кобиним. Богословська Секція Товариства імени митрополита Петра Могили в Луцьку, що була р. 1937 організована і керована єпископом Полікарпом, видала слідуючі переклади: „Чин Таїн св. Хрещення і Миропомазання", „Чин Тайни шлюбу", „Чин Тайни Сповіді", „Літургія св. Іоанна Золотоустого", „Чини молебнів", „Чин Панахиди", „Октоїх" (коштом архієпископа Волинського Олексія), „Апостол", „Акафісти", „Часослов", „Вечірня і Рання", „Православний молитовник для молоді", „Малий Богогласник", „Партитура співів Панахиди", „Партитура співів Літургії св. Іоанна Золотоустого". Матеріал у цих збірниках церковних співів, солідно опрацьований о. Михайлом Тележинським, містить в собі; поруч співів т. зв. „звичайних", композиції відомих церковних композиторів — Дм. Бортнянського, О. Кошиця, К. Стеценка, М. Леонтовича, М. Лисенка, Н. Римського-Корсакова, Завадського, Гр. Ломакіна, А. Архангельського та інш. Внесено також сюди, як додаток до співів Літургії, співи з архиєрейської відправи Служби Божої, релігійні псалми, канти та концерти.

„На престольна Євангелія" українською мовою, ухвалу про друкування якої ще в квітні 1925 р. прийняла Комісія для пере-

кладу при Св. Синоді, про видання якої просило Волинське Єпархіяльне Зібрання потім в лютому 1936 р., була видрукована кирилицею у Варшавській Синодальній Друкарні тільки після того, як подбали про це архієпископ Олексій і Волинська Духовна Консисторія, асигнувавши на цей друк сім тисяч золотих. Складав Напрестольну Євангелію в Друкарні побожний ієродиякон Сидорчук; закінчена була друком і брошуровкою незадовго перед Великоднем 1939 р. Була це перша в історії Української Православної Церкви Напрестольна Євангелія великого формату живою українською мовою. Архієпископ Мстислав, будучи ще Канадійським, перевидав цю Напрестольну Євангелію фотостатом, і вона покоїться на престолах багатьох українських православних церков в Канаді і США.

В січні 1939 р. проф. О. Г. Лотоцький, який від повстання, на підставі розпорядження Ради Міністрів Польщі з дня 7 лютого 1930 р., Українського Наукового Інституту у Варшаві, був його організатором і директором, — зложив заяву про уступлення з членів Інституту; заява була прийнята Міністром Ісповідань і Освіти Свентославським до відому з висловом подяки проф. О. Лотоцькому за велику працю на чолі Інституту впродовж 9 років. В зв'язку з виходом з УНІнституту проф. О. Лотоцького, зложив з себе обов'язки Голови Комісії перекладу Св. Письма і Богослужбових книг при Українському Науковому Інституті митрополит Діонісій. Тоді ця Комісія фактично припинила своє існування, а за тим припинили своє існування і її підкомісії на Волині. Ліквідаційне засідання Луцької підкомісії, під головуванням єпископа Полікарпа, відбулось 2 березня 1939 р. На ньому вшановано було пам'ять члена підкомісії, перекладчика акафіста Препод. Іову Почаївському, Василя Сочинського, який упокоївся 27 лютого 1939 р.

Круг річного церковного православного Богослуження в перекладах на українську мову, який був виданий в Православній Церкві в Польщі, далеко не був, розуміється, повним, як не є в Українській Православній Церкві й досі, бо ж важлива та справа великою є й трудною, але ж, користаючи з тих перекладів, як і з перекладів на Великій Україні (Святочна Мінея), впровадження української мови в Богослуження, де того бажали парафіяни, не зустрічало вже поважних перешкод у відсутності українських перекладів.

Як же стояла справа українізації церковного Богослуження в українській Волинській єпархії? Вище, в підрозділі 5-ім, писали ми про надзвичайно повільний поступ в цій справі, так що перед Луцьким церковним з'їздом, який відбувався 5-6 червня 1927 р., ледве чи можна було нарахувати й 20 парафій, в яких вживалась українська мова в Богослуженні. Впровадження живої української мови Богослуження в Луцьку зв'язано було, як подано в підрозд. 9, з переходом в українське керівництво Луцького Чеснохресного Братства. По довгому зволіканню легалізації цього Братства з його

го нерухомостями, що походили ще з XVII століття, воно було легалізоване врешті дня 30 липня 1935 р. затвердженням його статуту Волинським воєводою Г. Юзевським. Текст цього Статуту Луцького Братства, що спірався на грамоті-привілею з р. 1619 Братству польського короля Сигизмунда III, був узгоднений з нормами сучасного права Речіпосполитої і прийнятий на загальному зібранні членів Братства. Архiepіскоп Олексій благословив працю легалізованого Братства написом на його Статуті: „Пам'ятаючи, що братства впродовж найтяжчого періоду історії нашої Церкви на Україні безперечно відіграли домінуючу роль в боротьбі за Віру та Церкву, вели провід в громадському й культурному житті, з твердою вірою, що Уряд Найяснішої Речіпосполитої, згідно з його приреченням, оточить своєю опікою відновлене Луцьке Братство у відродженій державі Польській, — молитися буду, щоб Господь Милосердний новообраній Управі Братства допоміг сповняти обов'язки, на неї наложені, та попровадити працю Братства згідно з славними традиціями з XVII віку та заповідями й інтенціями головного його провідника св. п. митрополита Петра Могили на славу Православної Автокефальної Церкви в Польщі". Новообрана Управа Братства в складі — голова архітект і посол до Сейму, С. П. Тимошенко, члени: протопр. Павло Пашевський, адв. С. І. Богдановський, проф. В. К. Федоренко, інж.-агр. М. Г. Чирко, інж. Ю. Константинов та інж. А. Голосюк — провадила працю Братства до окупації Західньої Волині в першому місяці другої світової війни, в вересні 1939 р., військом большевицької влади СССР.

Керуючу роль в справі українізації церковного Богослуження, яку для Луччини мало Луцьке Братство з його Чеснохресною церквою, для Ковельщини на Волині відіграла Благовіщенська церква в Ковлі (пам'ятка дерев'яної архітектури українських церков з XVI-XVII в.) з своїм довголітнім настоятелем о. Іваном Губою (нині архієпископ УАПЦ Ігор), диригентом хору Я. Бартком і церковним старостою, б. послом до Сейму, лікарем Миколою Пироговим. У Володимирі-Волинському, після того, як в кінці двадцятих років старовинний Мстиславовий собор, за настоятелства прот. Г. Боришкевича (помер р. 1957 в сані архієпископа Чікагського Рос. Зарубежної Церкви), став у виключному користуванні „слов'янистів", — осередком для Володимирщини в справах церковних богослужб в українській мові стала у Володимирі Миколаївська церква з настоятелями (поспідовно) о. Миколом Шероцьким, о. Борисом Яковкевичем (нині єпископ Борис УГПЦеркви в Канаді) і о. Євгеном Миляшкевичем, при диригенті укр. хору Іларіоні Вижві. В Крем'янці, з призначенням на Волинську кафедру архієпископа Олексія, привернена була українська відправа в Чеснохресній церкві, настоятелем якої був тоді о. В. Васкевич. В Рівному, найбільшому місті Волині під Польщею, Богослужби в українській мові зустрічали довго завзятий спротив, як і в м.

Дубні, з боку соборного духовенства. Настоятель Рівеського собору прот. Н. Рогальський був взагалі одним з головних посеред рновських діячів в поборюванні українського церковного руху на Волині; загострення ним національно-церковної боротьби спричинилось до переведу його Св. Синодом з Рівного до м. Вільни. Наступник по ньому на становищі настоятеля Рівеського собору прот. Дм. Сайкович так само був перенесений до м. Вільни після нетакту, допущеного ним в часі архиерейської відправи в Рівеському соборі Служби Божої українською мовою Владикою Полікарпом в р. 1934 з нагоди 10-річчя Рівеської Української гімназії. З ім'ям тієї ж Української гімназії пов'язана й організація в Рівному постійних Богослужень в українській мові. Спочатку, по довгих переговорах Дирекції гімназії і за допомогою Української Парламентарної Репрезентації Волині, дозволено було „соборянами” відправляти для гімназистів Української гімназії Служби Божі українською мовою в підвальній Св.-Михайлівській церкві Рівеського собору; відправляв законовчитель гімназії о. Юрій Шумовський. Було це р. 1935. Робились знову й перешкоди: учні й учениці гімназії, прийшовши до церкви, знаходили, бувало, її замкненою. Пізніше, на інтервенцію громадянства, сеймових послів та Дирекції гімназії, було відведено церковний будинок, що належав до собору, по вул. Бармацькій, який і перероблено було на домову церкву. Посвячення гімназійної церкви відбулось в травні 1936 р. на честь св. вмч. Юрія Переможця. Іконостас для неї був взятий з військової церкви, що була за царських часів у військових касарнях, а за польської влади була закрита. Настоятелем гімназійної української церкви був законовчитель гімназії о. Євген Барцевський. Хор в церкві співав гімназійний, з участю й аматорів співу з громадянства, під диригентурою гімн. уч. співу Кальмуцького. Гімназійна молодь дуже любила свою церковцю; вся вона була розмальована орнаментом силами гімназистів; хоругви вишиті були гімназистками; гарна плащаниця намальована була гімназійними мистцями, а гімназистками були вишиті художні написи довкруги. Заслугує уваги, що за часів існування гімназії, тобто до другої світової війни, всі приписані уставом читання на всенічних і літургіях читались гімназистами ж, що мали й свого уставщика-гімназиста. Парафіянами були вся учнівська православна молодь, батьки її, які мешкали в місті, та свідома частина українського громадянства, що їй дорога була Богослужба в рідній мові.

Р. 1937 мною, як секретарем Волинської Дух. Консисторії, заряджена була анкета по Волинській єпархії відносно вживання в церквах на Богослужбах живої української мови. Надіслані оо. благочинними відповіді по питаннях цієї анкети дали такі підсумки: 1) правилось Богослуження виключно в мові українській — в 124 церквах єпархії; 2) час від часу правилось по-українськи в 126 церквах; 3) чергувалась відправа в українській мові з відправою

в мові ц.-словянській — в 40 церквах; 4) правилось в мові ц.-словянській, але з читанням за літургією Апостола та Євангелії і співом „Вірую” та „Отче наш” в мові українській — в 99 церквах; 5) правилось з українською вимовою словянського тексту — в 26 церквах. Таким чином, за цими даними анкети, в 415 церквах Волинської єпархії р. 1937 в той чи інший спосіб вживалась при Богослуженні українська мова. Всього в тім часі Волинська єпархія, найбільша в Православній Церкві в Польщі, мала 689 парафій; отже виключно церковно-словянська мова з російською вимовою залягалась при Богослуженні в 274 парафіях єпархії.

Ширення українізації Богослуження у Волинській єпархії припадає, очевидно, на роки по висвяті в єпископа Луцького архимандрита Полікарпа (1932 р.) та з призначенням на Волинську кафедру архієпископа Олексія (1934 р.), особливо ж по Волинському Єпархіальному Зібранні 29-30 січня 1935 р. Значення ухвал цього Зібрання, як подано нами вище, сучасна преса вбачала і в тому, що вони послужать заохотою до змін, яких вимагає саме життя, і в інших єпархіях, до українізації Церкви там, де її паства є також українською. Такою єпархією з більшою кількістю українського православного населення була сусідня на „кресах” Поліська єпархія.

В Поліській єпархії в кінці грудня 1928 р. відбувся в Пінську Єпархіальний з'їзд з участю делегатів від духовенства і мирян. За кілька часу перед цим з'їздом Владика Поліський Олександр мав у Бересті нараду з представниками українських організацій, об'єднаних в „Громадському Комітеті”, та з чільними особами з-поміж духовенства, як військовий капелян прот. Орест Мільків, прот. Ст. Жуковський, прот. К. Зноско, прот. П. Наумов. У вступному слові на цій нараді Владика Олександр заявив, що Православна Церква в Польщі не повинна культивувати традицій Російської Церкви, або переховувати державну спадщину Росії, що живучи в умовах Польської держави та шануючи її інтереси, Православна Церква повинна спиратися на почуваннях і прив'язаності місцевої православної людности до своєї мови, давніх звичаїв та питоменностей. Тому духовенство повинно уважно ставитись до бажання вірних чути науку релігії в церкві і школі в їх рідній мові, до навчання молитов та читань Св. Письма в тій мові тощо. З присутнього на нараді духовенства лише прот. Ст. Жуковський злегка опонував владиці, закликаючи до обережності при „нововведеннях”. Але ж той самий прот. Жуковський проводив потім обрання на Єпархіальний з'їзд від Берестейської округи українського кандидата В. С. Соловія.

На Єпархіальному з'їзді делегат від Берестейщини В. С. Соловій мав доповідь, в якій розвинув і узасаднив українські постулати щодо вживання живої української мови в церковно-релігійному житті єпархії. Владика Олександр заявив, що він благословляє вживання української мови в проповідях, в науці молитов та

в читаннях Євангелії і Апостола, де того побажають вірні. З'їзд, мимомовно спротиву частини делегатів, на чолі з росіянином князем Лещинським-Троекуровим, схвалив тези доповіді В. Соловія, після чого Поліська Консисторія видала по єпархії відповідні обіжники. Так виглядали „українізаційні плани” в церковному житті на Поліссі початком 1929 року.

Як бачимо, „українізація” Церкви, в згоді й з постановами Св. Синоду від 16 червня 1922 р., 14 грудня 1922 р. і 3 вересня 1924 р., мала переводитися тільки там, де того бажали самі парафії. В переведенні її на Поліссі застосовувалась й при бажанні парафій обережність і поступовість: в благословенні Владика Олександра на вживання української мови при Богослуженні накреслювано — читання Євангелії і Апостола в українській мові, проповідь в тій же мові, по школах навчання молитов дітей в українській мові. Очевидно, що від цієї частинної українізації був далі перехід до відправи Служби Божої (Літургії), а далі й цілого Богослуження та Треб в українській мові, в залежності також від появи перекладів богослужбових текстів. Така поступовість „українізації” Церкви, що її можна було спостерігати й на Волині, в Поліській єпархії обмежилась тільки парафіями в Сарненському повіті, який в поділі державної адміністрації належав від 1 січня 1931 року до Волинського, а не до Поліського воевідства, залишившись в складі Поліської єпархії.

Поліщук дуже обережно сприймав щось нового у своє консервативне життя. «Коли ви з ним говорите, — пише мені священник Б. Поліської єпархії, — то він киває головою на все те, що ви говорите. Вам здається, що ви його переконали, і він цілком погоджується з вами. І при кінці розмови ви запитаєте його: „Ну, то як, Кирило, добре?” Тоді він голову схилить донизу і каже: „Я об тім, татку, подумаю, Ваші справи говорити, а мої справи — послухати про що Ви говорите, — я подумаю, пораджуся з жінкою, дітьми”. . . І більше говорити в ту хвилину про те саме йому не слід. Дарма. Тому й українізація, навіть в Сарненському повіті, проходила дуже поволі, з великою обережністю. Мені в одній парафії на Різдва діди повиходили з церкви, коли дяк заспівав по-українськи „Вірую” та „Отче наш”. Чому? Вина була моя, що я з тими дідами не поговорив. Вони думали, що то поляки наказали так співати. „Ляхи з віри нашої сміються, Татку!” — казали діди».

Та головною причиною того, що в Поліській єпархії, поза Сарненщиною, й „постепенна українізація” церковних богослужб не мала місця, був не консерватизм поліщуків. Спричинилось до того нахабне втручання польської адміністрації до справи богослужбової мови православного населення Поліської єпархії. Але перше, ніж про це втручання, скажемо знову, що сам архієпископ Поліський і Пінський Олександр, російський сибіряк з походження, вихованець митрополита Юрія Ярошевського по Петроградській

Дух. Академії, зовсім не був противником української мови в Богослуженні, як посуджували, бувало, в тому владика Олександра дехто з доморошених українських політиків, що бажали б запроваджувати українську мову в церкві проти волі і бажання самих віруючих. Він був проти насильної революційної зміни, що завжди викликає в церковному житті спротив і розділення, а це „використовують чорнокрилі ляхи та сектанти, — треба помалу”. . . Коли я їхав на парафію, — оповідає один з священників, що був під юрисдикцією архієпископа Олександра, — владика дає мені таке гарне батьківське наставлення, таке сильне національно-патріотичне слово, якого я не чув від наших єпископів до сього часу: „Тебе покликав Господь для праці на ниві Його на добро твого многотраждального народу. Не жалій себе. Дай все для нього. Я горжусь вами, молодими священниками-патріотами. Я дякую Господеві, що Він посилає вас. Ми повинні створити разом, посеред чорних ляхів, з себе Запорізьку Січ, ви, як пишеться, на паланках, а я в центрі Січі. Чести української не продавай за шмат, як ви кажете, панської ковбаси. Будь гордий з того, чим ти є. Люблю вас, молодих і сильних духом та багатих любов'ю до своєї Батьківщини. З Богом в путь, на праве, Боже діло!”

В Сарненському повіті Поліської єпархії, за свідощвом бувших там на парафіях пан-отців, майже не було „чисто словянських” парафій. Служба Божа відправлялась там по парафіях або тільки українською мовою, або чергуючись з відправою в ц. словянській мові, або частинно в українській мові, як читання по-українськи Апостола, Євангелії, спів „Вірую”, „Отче наш” в українському перекладі. Чому такий ступневий процес українізації церкви, проти якого нічого не мав владика Олександр, не міг бути і в цілій Поліській єпархії, в міру зросту національного усвідомлення українського Полісся, 60% населення якого в час перепису в Польщі 1930 р. назвало себе за національністю (бо так було записано) „тутейшими”? Тому, що така була двулінгва національна політика в Польщі й пілсудчиків, коли в одному її українському воевідстві — Волинському — воевода Г. Юзевський міг провадити (від 1928 до 1938 р.) українофільську політику, а в сусідньому українському воевідстві, Поліському, воевода полковник Януш Костек-Бернацький, страшний українофоб, провадив україножерську політику, поведився як „кацик”, знущаючись над „тутейшими” в переробленні їх на поляків.

Задуми українських діячів щодо поступового розмосковлення церковного життя на українському Поліссі зустріли рішучий спротив Поліського воеводи Костка-Бернацького, і в корні були знищені його екстермінаційною колонізаторською політикою. За словами одного з пан-отців в тодішній Поліській єпархії, „на Поліссі, коли урядовав там Костек-Бернацький, тим попом ребра б ломали, хто з них насмілювався б правити в церкві по-українському. Там було заборонено говорити до парафіян місцевою мовою, а

тільки „ензикем польським альбо російським”, про українську мову й згадки не було; ніби такої й не існувало”. . . Так Сарненський повіт в Поліській єпархії, що був адміністративно віднесений, як сказано вище, з 1931 р. до Волинського воєводства, став місцем-„убежищем” для духовенства, переслідуваного Костек-Бернацьким. Владика Олександр прислав сюди молодих священиків, як українців, так і білорусів, що робили тут українську роботу; з ними солідаризувалися тепер й кілька старших священників-українців. Для кого свідоцтв українських священників тодішньої Поліської єпархії про позитивне ставлення владики Олександра до українського церковного руху було б замало, нехай задумуються ті над фактами відмови владики Олександра від подорожі до Москви до митр. Сергія в часах советської окупації Полісся в 1939-41 рр. та висвячення ним, разом з архієпископом Полікарпом, єпископів для Української Православної Церкви Ніканора та Ігоря в лютому 1942 р. в часах німецької окупації України. Про що говорять ці факти? . .

Яскравим прикладом того, що витворював воєвода Костек-Бернацький з українським духовенством, може бути трагічна доля о. Вірослава Тхоржевського, про якого й на Волині знали, як про єдиного, може, поза Сарненщиною, в Поліській єпархії, що він править Службу Божу українською мовою. Був о. Вірослав з весни 1928 р. настоятелем парафії в с. Камень-Шляхетськ. В цьому селі почав він з проповіді в рідній мові парафіян, після чого вони самі просили його читати Євангелію по-українськи, а далі, як розучив дяк з хором співи Служби Божої, то завжди відправляли цілу літургію в мові українській. Як настав уряд воєводи Костка-Бернацького, то наприкінці літа 1932 року воєвода, посилаючись на п. 3 „Тимчасових правил від 30 січня 1922 р.” міністра Поніковського (небезпечна діяльність духовної особи для держави), запропонував Поліському Архипастиреві негайно звільнити з становища настоятеля парафії Камень-Шляхетська о. Вірослава Тхоржевського і дяка парафії Леонтія Квартирука. Після звільнення о. В. Тхоржевський виїхав на свій хутір, де мав 12 гектарів землі, при м-ку Висоцьку над річкою Горинем. Але й на власному хуторі Костек-Бернацький не залишив в спокої душ пастиря. В січні місяці 1938 р. поліція зробила трус на хуторі у о. Вірослава, відібрала документ про польське горожанство, після чого дістав він наказ опустити Поліське воєводство. Відїхав о. Тхоржевський з свого хутора на Волинь, до Луцька; за підтримкою послів до Сейму, отримав він дозвіл від воєводи Юзевського замешкувати на Волині, а трохи згодом архієпископ Олексій призначив о. Вірослава настоятелем парафії в с. Листвини на Дубенщині. Але, коли весною 1938 р. на Волинь після воєводи Юзевського, перенесеного на становище воєводи до Лодзі, прийшов воєвода Гавке-Новак, поглядами на українців подібний, видно, до Бернацького, то він не дозволив о. Тхоржевському проживати на Волині, і тоді мит-

рополит Діонісій притулив о. Вірослава у себе у Варшаві. З початком другої світової війни, в якій скоро впала Польща, о. Тхоржевський подався на своє рідне Полісся, до власної хати в м-ко Висоцьк. Тут він і скінчив своє життя 16 травня 1943 р. мученицькою смертю; замордували народнього українського душпастиря советські партизани разом з місцевими бандитами, на чолі яких був Бужинський.

В особливих умовах, ніж на Волині та й на Поліссі, стояло питання українізації церковного Богослуження через впровадження живої української мови в церквах на многотраждальних землях Холмщини і Підляшшя. Умови ці походили від того історичного факту, що на цих українських землях віками йшов наступ польсько-католицьких панів і підпанків на душу українського селянства, щоб його покатоличити і спольщити. Православний архієпископ Холмський Євлогій (помер в сані митрополита, керуючого Західньо-Європейськими російськими церквами), з ім'ям якого, як члена Рос. Державної Думи, зв'язано прийняття Думою р. 1911 Закону про виділення Холмщини із складу „Царства Польського” і утворення окремої Холмської губернії, в своїх споминах пише: „Мені довелося служити (16 років) там, де йшла найгостріша боротьба за православ'я. На Холмщині я уперше пізнав, що таке систематичне пониження нашої Церкви і нашого народу з боку поляків-католиків. Я бачив там розкішні костели і рядом наші старенькі похилі бідні церковки. З запалом молодості кинувся я в боротьбу”... („Путь моей жизни”, стор. 653).

Отже, коли Холмщина й Підляшшя, з революцією 1917 р., опинилися в межах відновленої Польської держави, то вже в р. 1918 поляки кинулись на цих землях замикати й руйнувати православні старенькі похилі бідні церковки, відбирати й пересвячувати на костели більші церкви, у першу чергу між ними захопивши (оо. єзуїти) православну святиню на Даниловій горі Холмський старовинний катедральний собор. До часу урочистого проголошення у Варшаві 16-18 вересня 1925 р. автокефалії Православної Церкви в Польщі, на Холмщині й Підляшші з 388 церков, що були тут до відновлення польської державності, залишилось в користуванні православних тільки 63; 59 було зруйновано, 111 було закрито, 150 обернено на костели. (К. Николаев. *Op. cit.*, стор. 263). Так фанатики в католицтві, спільно з польськими шовіністами, відразу надзвичайно загострили на Холмщині релігійну проблему, сполучену з національною. „Хоч православ'я на Холмщині, — пише автохтон останньої, — й підлягало Російській Православній Церкві, то тут на місці воно було в українських руках і не витворило жодного табору людей, які уважали б себе за москалів. Навпаки, хто оставався православним, тільки той і зберігся українцем... Хто став уніятом, той уже був більше поляком, ніж українцем (на Підляшші уніяти так і до другої світової війни вважали себе за поляків)... Через своє православ'я український народ

ніколи не вважав себе за московський. Натомість, коли хто з українців ставав римо-католиком, той автоматично переходив до поляків"... (І. Марчак. З мучеництва Холмщини на Білогірщині. Вінніпег. 1957. Вол. Вид. Фонд, стор. 20).

Так в обставинах страшного наступу на православ'я на Холмщині з боку католицької акції у відновленій Польщі оборона православним населенням своєї віри, своєї Церкви, при якій обороні вимагалась, очевидно, єдність православних, — чи не ускладнювалась би та оборона питаннями про заміну церковно-словянської мови, як мови богослужбової, на живу українську мову в церковному Богослуженні? Думається, що так. Згадаймо, що й на Великій Україні сам митрополит Василь Липківський найважливішою причиною спротиву в народі проти УПАЦеркви вважає живу мову Богослуження (т. IV, ч. 1 цієї праці, стор. 157); на Волині в Православній Церкві в Польщі, при всій повільності впровадження української живої мови в Богослуження, ця зміна богослужбової мови теж напотикалася на сильний спротив традиційної консервативної побожності, хоч там і не було ще таких обставин в церковно-релігійному житті, як на Холмщині-Підляшші від самого початку відновленої польської державності. Перечитайте „сторінку зі споминів" д-ра Тимоша Олесіюка про делегацію у Варшаві від села Спас, Холмського пов., в році 1920, вислану громадою до вищого польського уряду клопотатися „щоб не допущена була кривда над ними через відібрання і пересвячення на католицький костел їхньої прадідівської православної церкви", з якої „сусідній ксьондз з кракусами вже викинули на двір і спалили церковний іконостас і оголосили в короткому часі пересвячення церкви на костел". На чолі делегації був дід за сімдесятку, давній титар церкви, знавць церковного богослужбового уставу, який, коли замкнули поляки церкву, провадив спільними молитвами парафіян під церковними стінами на цвинтарі; мав він богослужбові книги і читав з них за порядком і за священника і за дяка. Привіз він з собою до Варшави й важелезну рукописну Євангелію на церковно-словянській мові з першої половини XVI стол. Цю Євангелію возили з собою спасівці й на Урал в часі біженства з рідної Холмщини за першої світової війни; в цій Євангелії, на заголовній сторінці, був напис, ким і коли була уфундована до церкви с. Спас ця Євангелія, що була „неспорушним і найголовнішим доказом права православних парафіян на цю церкву"... („Як за Діоклетіяна". 1960, друк. УПЦ в США). Не трудно уявити, як би такий дідусь, а за його авторитетом і побожні парафіяни, в боротьбі їх за прадідівську православну їхню церкву, поставились до заклику залишити ц.-словянську мову в Богослуженні й молитвах та перейти на живу українську. Але ж події в церковному житті с. Спас, Холмського пов., не були виключними на Холмщині, а радше типовими.

Що торкається церковної проповіді, то проповідь в українській мові не була для Холмщини новиною, бо ж ще й до рево-

люції, за часів Росії, могли там священники проповідувати українською мовою, особливо в часі урочистих церковних відпустів перед масами побожних прочан з усієї Холмської і Підляської землі. Очевидно, що в цілях місійних, з огляду на значення на цих землях Православ'я для збереження населення від окатоличення і польщення, Синод Рос. Православної Церкви не переслідував тут і вживання в проповіді для її зрозуміння рідної мови населення. В часах „Холмсько-Варшавських” владик кінця XIX і початків XX віку, як архієпископи Леонтій, Флавіан, Ієроним, вікарних при них єпископах „Люблинських”, як єп. Тихон (пізніше Московський патріарх), єп. Герман і нарешті єп. Євлогій, за котрого Холмська єпархія р. 1905 виділена була з Холмсько-Варшавської і стала самостійною, — в часах цих „обрусителів” проповідь в церквах Холмщини й Підляччя „завсідги говорила” народньою мовою, навіть за часів Євлогіянських”, як свідчать про це пан-отці з вихованців Холмської Духовної Семінарії. Протопресвітер Ананій Сагайдаківський писав мені, що він, будучи ще семінаристом, проповідував в церкві рідного села Седліски (пов. Замосте), де священником був його тато, українською мовою. Те ж чув я про проповідь по-українськи ще семінаристом в рр. 1903-4 від митрополита Олексія Громадського. Отже не трудно уявити, яке обурення повстало на Холмщині й Підляччі, коли повітові старости польські на цих землях р. 1938 почали вже наказувати православним священникам говорити по церквах проповіді польською мовою, як державною, тобто посягнули на віковий тут звичай проповідувати в церкві до народу його мовою. Пригадували, що навіть архієпископ Євлогій, коли до нього приїхав його племінник, священник Тульської єп., і хотів залишитися священником на Холмщині, відмовив йому, сказавши: „Ти тут не можеш бути священником; тут цілком інший побут, інший народ, інша мова”...

Прот. Дмитро Павелко, про діяльність якого на ниві національного усвідомлення Холмщини широко відомо було й на Волині, один з видатніших українських проповідників на Холмщині, переслідуваний польською адміністрацією за свою національну серед народу діяльність, коли дістав наказ про проповідь польською мовою в церкві, рішив залишити краще свою довголітню душпастирську працю, ніж промовляти з церковного амвону чужою мовою і тим потоптати в народі свою попередню боротьбу за права рідної мови. І він, творець відомої побожної пісні „Волинь Почаємов сливе” і других поезій про многостраждальну Холмщину, звернувся до Варшавської Консисторії з проханням про звільнення його з посади настоятеля і почислення за штат, що й було Консисторією задоволено.

Видання української церковної преси в Православній Церкві в Польщі починається з видання двоєтижневика „Православна Волинь”, як органу Волинського Єпархіального Управління; про видання „Православної Волині” була ухвала Волинського Єпархіаль-

ного З'їзду у Почаєві в жовтні 1921 р. Виходила „Православна Волинь” р. 1922 в Кремянці; редактором її був проф. В. О. Біднов, що у вересні 1921 р. приїхав з Тарнова до Кремянця, запрошений на виклади в Духовній Семінарії. Але через рік проф. В. Біднов був виселений польською адміністрацією з Кремянця до Макова (Варшав. воєвідства), у зв'язку з чим скоро, здається, припинилось і видання „Православної Волині”.

З 15 вересня 1924 р. почала виходити у Варшаві „Духовна Бесіда”, редактором-видавцем якої (перших трьох чисел) був Є. Ю. Сакович, канд. богословія Петрогр. Дух. Академії, але той факт, що „Духовна Бесіда” друкувалась в Синодальній друкарні Православної Церкви і в першому числі її було уміщено благословенство митроп. Діонісія в словах: „Благослови, Господи, се нове слово Церкві Православній на славу, пастві українській на користь”, свідчить про те, що цей „церковно-народний двохижневик” виходив в порозумінні і з допомогою вищої церковної влади. Редактором-видавцем „Духовної Бесіди” після Є. Саковича й до кінця видання її (в грудні 1925 р.) був відомий холмський церковно-громадський діяч і письменник В. П. Островський, який деякий час видавав тоді ж літературно-науковий часопис „Наш Світ”. На початку січня 1926 р. редактор-видавець В. П. Островський, об'єднавши „Духовну Бесіду” з часописом „Наш Світ”, почав видавати двотижневик „Наша Бесіда”. В редакційній ст. „Об'єднаними силами” (ч. 1. „Нашої Бесіди” за 1926 р.) В. Островський пояснює, чому „Духовна Бесіда” перестала існувати як самостійний орган, а власне — „під пресією обставин”: Міністерство Ісповідань і Освіти „зажадало від церковної влади припинення цього органу або усунення його з Синодальної друкарні на тій засаді, що ця друкарня є для власного вжитку й не має права друкувати приватного органу. Друкарні загрожувало втрачення концесії”. З цих причин, „не бажаючи наражати церковну владу на неприємности”, рішено було перенести друк „Духовної Бесіди”, об'єднавши її з „Нашим Світом” під назвою „Наша Бесіда”, до приватної друкарні.

Тільки ж польському Міністерству Ісповідань та Освіти не вдалось на цей раз замкнути уста українському друкованому слову в церковних справах; воно, навпаки, залишивши Синодальну друкарню, одержало можливість куди більшої свободи вислову, і на сторінках „Нашої Бесіди” політика польського уряду у відношенні до Православної Церкви не раз знаходила гостру заслужену критику. Вже в першому числі її за 1926 р. в ст. „Становище Православної Церкви в Польщі” В. Островський писав: «У той час, коли для урегулювання інших сторін життя в Польщі через законодавчі тіла переведені ті чи інші „устави”, Православна Церква стоїть як би поза правом. Досі вона не має жадних правних норм, не має на що спертися, як у регулюванні свого внутрішнього життя, так і в обороні своїх інтересів і своєї гідности... Те, що діється в житті Православної Церкви в Польщі, не має прикладів в ін-

ших ісповіданнях і сектах: за сім років ми не чули про відбирання євангеліцьких церков, жидівських божниць та сектантських домів молитви, ні про примусове „скорочення парафій”, чи громад, ні про таке перекидання з місця на місце їхніх духовних осіб на вимогу місцевої влади, як це діється з православними священниками... Вища церковна влада, Собор Єпископів, на своїй сесії в січні 1922 р. зайнялася опрацюванням конкордату. Робота була перервана тодішнім міністром ісповідань Поніковським... Міністер ісповідань Поніковський глянув на Православну Церкву, як король на своїх підлеглих, і відмовившись від обостороннього порозуміння, милостиво дав Церкві свої „Тимчасові Правила” з дня 30 січня 1922 р. (що „діяли” до кінця листопада 1938 р., І. В.) за його власним і самотнім підписом. Ці „правила” православні віруючі слушно вважали і уважають за образу для їх Церкви, бо „правила” пана міністра Поніковського п’ятимільйонову громаду віруючих поставили нижче кожного найменшого товариства, яке само для себе виробляє статут... Конкордат чи закон заступлено адміністративним актом виконавчої влади, які звичайно видаються для підлеглих інституцій»... (стор. 9). „Наша Бесіда” виходила впродовж 1926 р.

На початку 1927 р. у Варшаві, з благословення митрополита Діонісія, почав виходити „Духовний Сіяч”, церковно-народний двотижневик, присвячений справам Православної Церкви. До квітня 1927 р. редактором його був В. П. Островський, а в квітні митрополит призначив редактором А. В. Котовича. Р. 1928 видання „Духовного Сіяча” було перенесено з Варшави до Крем’янця, де видавцем його стала Волинська Духовна Консисторія, а фактичним редактором був А. В. Котович. В Крем’янці „Духовний Сіяч” виходив в рр. 1928-1931 (до серпня місяця), коли видання його було митрополитом припинене в зв’язку з уміщеною в двотижневу, видаваному Духовною Консисторією, статтею про випадок на Великдень 1931 р. в церкві м. Клевая: парафіяльна молодь прибрала під Великдень в церкві образ Почаївської Божої Матері жовто-блакитними стрічками, а настоятель, він же благочинний округи, прот. Євсей Марковський ті стрічки здер; тоді люди вийшли з церкви і не святити ласок. Справа ця секретарем Консисторії В. Покровським була використана відповідним представленням її митрополитові, щоб припинити видання Консисторією українського церковно-народного двотижневика.

В рр. 1932-35 у Луцьку виходив, з благословення митрополита Діонісія, як неперіодичний орган Т-ва ім. митрополита Петра Могили, журнал „За Соборність”; редактором його був генеральний секретар Т-ва І. Ф. Власовський. Усього вийшло „За Соборність” дев’ять чисел. Журнал був присвячений в основному соборницькій ідеології церковного устрою і життя Православної Церкви в Польщі; при великій більшості статей в мові українській, були в „За Соборність” статті і в мові білоруській та російській.

Останнє число „За Соборність” присвячене було олинському Єпархіальному Зібранню 29-30 січня 1935 р., коли редактор журналу був вже секретарем Вол. Дух. Консисторії, в зв'язку з якою зміною припинилось і видання журналу „За Соборність”.

Волинське Єпархіальне Зібрання 29-30 січня 1935 р. привітало пропозицію Вол. Дух. Консисторії щодо видання єпархіального органу — двотижневика, який під назвою „Церква і Нарід” і почав виходити з 15 березня 1935 р. У „Вступному Архипастирському Слові” до цього видання Владика Олексій писав: „З великою радістю даємо наше благословенство на вихід у світ нашого єпархіального органу під назвою „Церква і Нарід”. Однині Православна Волинь зможе висловити в нашій друківні дні про себе, як вона вірує, як любить свою св. Церкву, як вона дорожить своїми св. звичаями і традиціями... Однині вона зможе дати належну відповідь і тим, хто, не знаючи духа Волинського народу і його духовних проводирів, є готовий звести вогонь з неба і попалити у нас все те, що нас духовно окормлює і підтримує, але декому не подобається”... („Церква і Нарід”, ч. 1 за 1935 р., стор. 3). В ст. „Наші цілі” головний редактор органу І. Власовський писав: „Приступаємо до видання нового церковного органу в час нелегкий, в час перехідний, якого назвою характеризується життя нашої Церкви в Речіпосполитій, а зокрема й нашої Волинської єпархії, не перший уже рік... Для нас, у нашому посиленому служенні Церкві через друковане слово в оцей перехідний і підготовчий до унормування її устрою час являється нероздільною задачею і ціллю послужити великій справі відродження соборних форм устрою церковного і церковно-єпархіального життя й одночасно співділати у піднесенні й оздоровленні релігійно-морального духа пастирства і цілої церковно-народної громади... Будемо прямувати до оздоровлення й унормування відносин поміж пастирями і паствою, приймаючи під увагу увесь складний комплекс сучасних умов церковно-суспільного, національного і політичного життя”... (Ibidem, стор. 11-12).

Двотижневик „Церква і Нарід” виходив без перерви впродовж 1935-38 рр., вийшло 91 число. В останньому числі за 1938 р., з дня 15 грудня, уміщено повідомлення Вол. Дух. Консисторії до духовенства єпархії, яке одержувало журнал безплатно (на видання його в річному єпарх. бюджеті асигнувалось 10 тисяч злотих), що з цим числом, 24-им за бій. 1938 р., видання єпарх. двотижневика „Церква і Нарід” нею припиняється. В статті після цього „Кілька слів останніх від редакції „Церква і Нарід” припинення журналу пояснюється тим, що кінчилася, мовляв, з виданням „Декрету Президента Речіпосполитої Польської з дня 18 листопаду 1938 року про відношення Держави до Польської Автокефальної Православної Церкви”, „переходова і підготовча до унормування устрою Православної Церкви в Польщі доба”... „Як в цій добі журнал служив Церкві і народові, не редакції, розуміється, про те су-

дити, а в яких умовах проходив своє служення, час є засвіжий, щоб об'єктивно про те говорити. Тому, нехай і цей четвертий, а разом і останній, річник журналу, слідом за першими трьома, йде спочивати на полицях бібліотечної шафи, доки історик не розкриє його сторінок, шукаючи в них образ нашого церковного життя та його змагань в цю затяжну (впродовж майже 17 років) перехідну добу" (Ц. і Н. ч. 24 за 1938 р., стор. 1043). Так пояснювати закриття журналу треба було. На ділі, артк. 78 названого „Декрету Президента з дня 18 листопада 1938 р." наказує, що „органом урядовим Польської Автокефальної Православної Церкви є „Відомості Православної Митрополії", а окремих епархій — „Відомості (назва) Православної епархії", „видавані в **єзику польським**". Отже „Церква і Нарід", як епархіяльний орган, та ще в мові українській, заперечувався арт. 78 Декрету Президента. Але ж ні в „Декреті Президента", ні в „Статуті Внутрішнім Польської Автокефальної Православної Церкви", призначім Розпорядженням Ради Міністрів з дня 10 грудня 1938 р., нема заборони Православній Церкві видавати що інше, крім урядових „Відомостей" в мові польській, як рівно ж нема мови й про те, що Церква, видаючи що інше, повинна видавати тільки в мові польській. Отже і з кінцем перехідної доби в житті нашої Церкви в Польщі, журнал „Церква і Нарід", коли перестав бути офіційним органом Волинської епархії, міг залишатися церковно-народнім двотижневиком в українській мові, так бажаним і в духовенстві і в народі. І тут „вилазить", як то кажуть, „шило з мішка"... Заборона далі видавати „Церква і Нарід" послідувала від Департаменту Ісповідань в Міністерстві Ісповідань і Освіти, на чолі якого Департаменту, по увільненні гр. Фр. Потоцького, став молодик Дунін-Борковський; він і дав це розпорядження Архiepіскопові Олексію. Очевидно, що „Церква і Нарід" була великою перешкодою в колонізаційному наступі на Православну Церкву Департаменту Ісповідань та й всього „Обозу Зєднєння Народового". „Православна Волинь", „Духовна Бєсїда", „Церква і Нарід" — були жертвами насильства над українською православною пресою в Православній Церкві в Польщі польської адміністрації.

Т-во ім. митроп. Петра Могили в Луцьку почало з травня міс. 1937 року видавати, з благословення архієпископа Волинського Олексія, релігійно-громадський православний часопис для народу „Шлях". Волинська Дух. Консисторія обіжником до духовенства епархії закликувала духовенство до широкої передплати „Шляху" для парафіяльних бібліотек, як „популярного для народу православного часопису в українській мові"; виходив часопис як місячник; редактором його був б. посол до Сейму проф. Є. С. Богуславський. Т-ву ім. митр. Петра Могили п. Дунін-Борковський з Департаменту Ісповідань не міг наказати припинити видання українського „Шляху"; припинила його видання друга світова війна відразу з приходом у вересні 1939 р. безбожної большевицької

влади на Волинь, коли припинило своє існування й Т-во ім. митроп. Петра Могили.

В богословському журналі — річнику „Елпіс”, видаваному з 1926 р. на кошти Синоду і Міністерства Ісповідань митрополитом Діонісієм, при співпраці професорів Студії Православного Богословія Варшавського Університету, статті друкувались в мовах польській і російській, і, тільки як дуже рідкий виняток, в мові українській.

Православні календарі в українській мові почали виходити в Польщі в 20-их роках, як — Холмські Народні Календарі під редакцією М. Ваврисевича, „Духовний Сіяч” в рр. 1926, 27, 28 під редакцією В. Островського. „Холмський Календар” на 1929 р. під редакцією А. Котовича. Волинський Єпархіяльний Місійний Комітет на ювілейний 950-ліття хрещення України-Руси 1938 рік видав великий „Український Православний Календар” під редакцією А. Котовича, секретаря редакції „Церква і Нарід”.

З окремих видань, що вийшли при співпраці редакції „Церква і Нарід”, належить вказати на важливіші: **Алексій, Архієпископ Волинський**. Слова. Вип. I. На великі свята й різні випадки. Слова. Вип. II. На дні воскресні й святочні.

Були це казання в живій українській мові, друковані впродовж 4 років в журналі „Церква і Нарід”; поява їх була особливо цінна з того погляду, що була це перша в друку збірка проповідей в сучасній українській мові, виголошених єпископом.

Прот. Анастасій Абрамович. Методика Закону Божого. (Виклади З. Б. в початковій школі). **І. Власовський**. Сучасний Українсько-Євангеліцький рух. **Євген Сакович**. Пінський Собор 1791 р. **Євген Сакович**. Історія приєднання Київської Митрополії до Московського Патріархату. **Михайло Кобрин**. Про Святе Передання. **Михайло Кобрин**. Про Святе Письмо або Біблію. **Прот. М. Тучемський**. Життя й діяльність св. кн. Володимира та хрещення при ньому Руси-України. **С. Антонович (Жук)**. Короткий історичний нарис Початкової Успенської Лаври. **О. Цинкаловський**. Сліди християнства на Волині до кн. Володимира Великого. У видавництві Українського Наукового Інституту у Варшаві вийшли дуже цінні праці **проф. О. Лотоцького**: Автокефалія, т. I. Засади Автокефалії. Варшава. 1935. Автокефалія, т. II. Варшава. 1938.

Том другий „Автокефалії” має своїм змістом історію канонічного устрою і розвитку окремих автокефальних православних церков на Сході. В плані проф. О. Лотоцького було намічено т. III присвятити історії Української Православної Церкви, та небагата на смерть професора, на початку 2-ої світової війни, 22 жовтня 1939 р. обірвала ці задуми.

У Володимирі-Волинському, де, як подано уло вище, д-р А. Річинський видавав в рр. 1924-26, а потім р. 1929, журнальчик „На Варті“, видано було при цьому ж видавництві брошуру „Походження єпископату в зв'язку з питанням про благодатність ієрархії УАПЦеркви“; автором її був, як нас інформовано, прот. П. Табінський; була вона передрукована, як стаття, в журналі Всеукраїнської Православної Церковної Ради „Церква і Життя“ ч. 1 за р. 1927, стор. 58-83, з ім'ям, як автора, В. Волинський. Р. 1953 у видавництві ж „На Варті“ вийшла праця **А. Річинського**: „Проблеми української релігійної свідомості“. Слід ще згадати про „Релігійно-Науковий Вісник“, що його в рр. 1921-23 видавало, з ініціативи українського військового священика о. Петра Білона, Братство Св. Покрови при 6-ій Січовій Стрілецькій Дивізії українського війська в таборі інтернованих в Польщі в Олександрові Куявськім (потім в Щипіорно). Братство це не вважало себе в складі Православної Церкви в Польщі, визнаючи центральною церковною владою для українського військового духовенства на еміграції владу УАПЦеркви в Києві. Ч. 1 „Релігійно-Наукового Вісника“ вийшло 30 вересня 1921 р.; по семи місяцях тільки, за відсутності грошових засобів, змогли видати ч. 2, після чого журнал виходив більш-менш регулярно; у 1923 році що два місяці, коли він був підтриманий передплатою з боку Волинського духовенства. Останнє число 13/15 вийшло в жовтні 1923 р. Гарним додатком до журналу був „Пропо́вди́ницький Листок“. Припинено було видання РНВісника за від'їзду до США основника журналу і відповідального редактора його о. Петра Білона, що дістав призначення на парафію від Української Православної Духовної Консисторії в США.

Конституцією Речіпосполітої Польської з дня 17 березня 1921 року постановлена була обов'язковість науки релігії для учнів у всіх початкових народніх школах Польщі (арт. 12 Конституції). „Тимчасові Правила“ про відношення Уряду Польщі до Православної Церкви від 30 січня 1922 р. постановляють (т. 18), що наука Закону Божого для учнів православної віри в прилюдних школах має провадитися на рідній мові учнів. „Внутрішній Статут“ Православної Церкви в Польщі, признаний Розпорядженням Ради Міністрів з дня 10 грудня 1938 р., в розд. XII — „Навчання релігії“, ні слова не каже про мову того навчання. Але впродовж 1922-38 років обов'язуючими були „Тимчасові Правила“ міністра Поніковського. Ясно було, що українські діти мали вивчати Закон Божий в українській мові, а не в російській, що практикували в перших роках відродженої Польщі деякі пан-отці російської ідеології, і не в польській, що почали пізніше практикувати інші, запобігаючи перед польською владою. Волинські Єпархіяльні Зібрання 1935 і 1936 років виносили постанови з пригадуванням духовенству, щоб виклади Закону Божого по школах відбувались тільки в матірній мові учнів, а до вищої церковної влади зверталось з прось-

бами про видання відповідних підручників по Закон о жому в рідній мові учнів. З Синодальної друкарні вийшли в українській мові такі підручники Закону Божого для всенародніх шкіл: **Православний Молитовник. Початкова наука Закону Божого для семикласових шкіл. О. Білоусенко (проф. Лотоцький).** — Старий Заповіт. Його ж — Новий Заповіт. Наука про Богослуження Православної Церкви. Катихизис. — Підручник релігії для шкіл народніх. Священна історія Старого Заповіту. Священна історія Нового Заповіту.

13. Смерть маршала Йосифа Пілсудського. Боротьба по його смерті двох течій в „санаційному” таборі пілсудчиків. Перехід влади в руки шовіністичної течії військовиків в союзі їх з польськими клерикалами. Ревіндикаційна акція навернення на католицтво українських селян на Волині. Боротьба з нею представників Церкви і українських парламентаріїв. Проводи українцями на Волині воеводи Юзевського, переміщеного до Лодзі. Пробудження духа єдності ієрархії, духовенства і вірних в Православній Церкві при наступі на неї. Польська преса про насадження „польськості” через окатоличення. Масове нищення поляками православних святинь на Холмщині і Підляшші в літі 1938 р. Собор єпископів Православної Церкви 16. VII. 1938. Послання митр. А. Шептицького. Святкування ювілею 950-ліття охрещення України-Руси; значення цього свята. Відгомін в світі події переслідування Православної Церкви в Польщі.

12 травня 1935 року помер Йосиф Пілсудський, Перший Маршал відродженої Польщі, якого президент Речіпосполитої Польської Ігнатій Мосціцький у відозві, з приводу смерті Маршала, назвав „найбільшою впродовж всієї історії Польщі людиною”, як воскресителя державности Польщі та її Будівничого. Будівничим державного життя Польщі Пілсудський став власне від довершеного ним, на чолі відданої йому армії, травневого перевороту 13 травня 1926 р. Від того часу Пілсудський займав в Уряді Польщі становище міністра військових справ, генерального інспектора збройних сил та декілька разів був прем'єром Ради міністрів, маючи одночасно найбільший вплив на напрямок цілого державного життя Польщі та її закордонної політики. Від травневого перевороту 1926 р. до смерті Маршала Йосифа Пілсудського пройшло рівно дев'ять років, впродовж яких, при так званому „санаційному” уряді Маршала Пілсудського, український церковний рух в Православній Церкві в Польщі мав, як ми бачили, значні здобутки. Виходячи з фактичного стану цих здобутків і в задумі перед тим, що очікує надалі православних в їхньому церковному житті при наступниках Пілсудського, Волинське Єпархіяльне Зібрання, перше по смерті Пілсудського, яке відбулось 12-13 лютого 1936 р., прийняло ухвалу, вдячну пам'яті Маршала Пілсудського, офірува-

ло 2000 зл. на пам'ятник Першому Маршалові і вислато для до-
ручення ухвали, підписаної всіма учасниками Зібрання на чолі з
Архиєп. Волинським Олексієм, і офіри — делегацію до Волинсько-
го Воеводи. Делегація, в складі Владики Луцького Полікарпа, про-
топресв. Павла Паічевського, митр. прот. Степана Грушка і сек-
ретаря Вол. Дух. Консисторії І. Власовського, справу вишанування
пам'яті Пілсудського Волинським Єпархіяльним Зібранням предста-
вила Воеводи Г. Юзевському 21 лютого. У відповіді делегації дов-
шою промовою Воевода Юзевський підкреслив, що Єпархіяльне
Зібрання Православної Волині, як видно з його ухвали, виявило
високе зрозуміння історичної ролі Маршала в стосунку до Право-
славної Церкви в Польщі, бо ж ті засади для устійнення життя
Православної Церкви в Польщі, які проголошено було в грамоті
Президента 30 травня 1930 р. про скликання Собору тої Церкви,
були апробовані в своїм часі самим Маршалом Пілсудським. Нам
було відомо, що за такою ж апробатою Маршала підтримував і
домагання українського церковного руху на Волині Воевода Г.
Юзевський, як „муж довір'я”, в справах церковної політики на Во-
лині, Пілсудського.

Міркування діячів, які близько стояли до української церков-
но-православної справи в Польщі, над тим, чи не прийде, після
смерті Маршала Пілсудського, до яких змін в церковній політиці
„санацийного” уряду, зокрема у відношенні до українського цер-
ковного руху в Православній Церкві, не були безпідставними. Не
прийшло до таких змін відразу, але, пам'ятаю, як архієпископ
Олексій, повертаючись з Варшави з засідань Св. Синоду, чи Мі-
шаної Передсоборної Комісії з участю представників Уряду, при-
їздив все більше в сумному настрої і попереджав, що треба бути
готовими до наступу на Православну Церкву в різних формах, зок-
рема ж до змін в сучасній її ієрархії. У згаданій вище відозві Пре-
зидента Речіпосполітої, по смерті Маршала Пілсудського, до гро-
мадян Польщі сказано, що Пілсудський „давно відчував, що його
фізичні сили напружують останні посунення” і тому він шукав і
до самодіяльної праці заправляв людей, на котрих мав би лягти
по черзі тягар відповідальності”...

Як виявилось скоро після смерті Пілсудського, посеред цих
„заправлених до самодіяльної праці людей з тягарем відповідаль-
ности державної”, тобто посеред самої верхівки пілсудчиків не бу-
ло єдності, однодумності щодо прав в Польщі національних мен-
шин, зокрема понад 6 мільйонів українського народу. Року 1936,
в часі бюджетової сесії Польського Сейму, Українська Парлямен-
тарна Репрезентація Волині мусіла звести напружену боротьбу за
всі три приватні українські гімназії, які існували на Волині (в Луць-
ку, Рівному, Кременці), як і взагалі в справі українського шкіль-
ництва на Волині. Заміри до ліквідації цих гімназій проявляв той
самий шкільний куратор на Волині Фіревич, про якого була вище
згадка, як про одного з ліквідаторів Кременецької Духовної Семі-

нарії. В цій боротьбі українські послы Волині, окрім меморіялів до Міністра ісповідань і освіти, окрім виступлень в сеймових комісіях і на пленумі Сейма, вислалали делегації від Посольської Репрезентації до прем'єр-міністра і до міністрів освіти і внутрішніх справ. Прем'єр-міністром був тоді полковник Валерій Славек; на авдієнції у нього посольська делегація знайшла повне зрозуміння й обіцянку, що він вплине на міністра освіти, аби українських гімназій на Волині не рушили. При відході делегація підняла питання про зміну на становищі Волинського Шкільного Куратора; погоджуючись з слушністю такої зміни, В. Славек радив послам „з'єднати собі міністра внутрішніх справ, бо без його згоди нічого не вдасться зробити”.

Міністром внутрішніх справ був тоді М. Косцялковський, з ініціативи і за допомогою якого була переведена перед тим Безпартійним Бльоком Співпраці з Урядом угода з найбільшою українською партією Галичини УНДО (Українське Нац.-Демокр. Об'єднання), яку угоду названо було „нормалізацією українсько-польських взаємовідносин в Галичині”. Делегація від Української Парламентарної Репрезентації Волині відвідала й міністра Косцялковського. В розмові з делегацією міністр Косцялковський висловив погляди на „нормалізацію” польсько-українських відносин в Польщі цілком протилежні від поглядів прем'єра В. Славка. Наводимо ці погляди в передачі учасника делегації, голови тоді Української Посольської Репрезентації Волині, посла Петра Певного. На зауваження останнього, що коли Польща входила в склад Росії, то й поляки вимагали шкіл для себе в польській мові, міністр відповів: „Перше — українців ніяк не можна порівняти з поляками. Росіяни загарбали Польщу, а ми відвоювали частину того, що до нас належало здавен-давна, а по-друге — Волинь ніколи не мала українського шкільництва. Я не буду дискутувати про Волинь, як землю українську, чи про свідомість національну населення Волині. Це ні до чого не приведе, і ми тут з вами спільної мови не знайдемо. Це воевода Юзевський буде на Волині „потьомкинські деревні” і думає, що тим робить корисну для держави справу. Не заперечую, що на Волині існує етнографічна маса, яку Ви називаєте українцями. Зрештою я вже в цілях куртуазійних вживаю назви „українець” замість „русин”. Але зрозумійте й Ви, Панове, що край є польський. Отже єдина дорога — це асиміляція Волині, як і взагалі всіх українців у Польщі. Не мовте що воевода Волинський думав одними державними категоріями, а Станіславський, скажемо, іншими. А у нас, на жаль, так є. І Ви, Панове, замість того, щоб допомогти урядові, роз'ятруєте справи, які вже мохом віків поросли. Але прошу не вважати мене україножером; я не є ворогом українського народу, але той народ живе поза границями Польської держави... Я розумію куратора (Фіревича) і тому шаную його працю, бо вона йде на користь Державі”... (Літопис Волині. Вінніпег. Ч. 4. 1958 р., стор. 59-63. Підкр. наше.).

Очевидно, що міністер М. Косцялковський, який належав, здавалось, до правовірних пілсудчиків, про українське питання в Польщі думав такими ж „державними категоріями“, як і Поліський воєвода Костек-Бернацький, та уважав ці „категорії“ за „ultima ratio“ державної політики Польщі у відношенні до мільйонів її українських горожан. Правда, за урядування на становищі міністра вн. справ п. Косцялковського такі україножерські погляди ще не переважили в центральному уряді, і голова Ради міністрів В. Славек з міністром ісповідань та освіти В. Єнджеевичем підтримали і українські гімназії на Волині і усунули з становища шкільного куратора Волинської округи п. Фіревича. Але боротьба двох течій в стані пілсудчиків щодо державної політики відносно українців продовжувалась. В половині 1937 р. українські парламентарії Волині, в складі голови Репрезентації посла С. Тимошенка, послів о. М. Волкова і М. Бури та сенатора М. Маслова, були на аудієнції у віце-міністра вн. справ Ю. Пацьорковського. Піднято було питання про загальний напрямок політики на Волині, і віце-міністер освідчив, що незалежно від тих чи інших неприхильних для українського громадянства чинників, що в останні часи виступили на арені політичного життя, він стверджує, що політика нормального співжиття й співпраці польського й українського населення, що провадиться на Волині воєводою Юзевським, залишиться без змін, бо ж є наочні докази того, що цей напрямок політики є корисний як для цілої держави, так і для українського населення. „Цілий комплекс волинських справ, — сказав наприкінці віце-міністер, — що нині чекуть на розв'язання, буде вирішено місцевою волинською владою, яка має до того цілковиту апробату Уряду“ („Шлях, ч. 4. 1937 р., стор. 10.).

Ми зостановились на цьому факті боротьби двох течій державної політики у відношенні до українців, яка (боротьба) настигла в Польщі після смерті маршала Пілсудського в самому „санацийному“ таборі, з тої причини, що ця боротьба, з перемогою далі в ній полонізаторської течії, найбільше відбилась саме в церковному житті православних українців у Польщі і скерована була в цій полонізаторській течії проти українського церковного руху. Запевнення віце-міністра вн. справ Пацьорковського про продовження політики нормального співжиття і співпраці польського й українського населення були мильними.

Замість політики „нормального співжиття і співпраці“ почався наступ на свободу віри й Церкви Православної в Польщі, сильніший від проявів нетерпимости до православ'я в перші роки відродження польської державности за часів єндєцьких („Народова Демократія“) урядів в Польщі. Президентом Республіки І. Мосціцьким в листопаді 1936 р. надана була гідність „маршала Польщі“ генералові Едварду Ридз-Сміглі. З маршалством сполучуючи становище „генерального інспектора сил збройних“, маршал Ридз-Смігли, „людина, за характеристикою К. Николаєва, дуже об-

межена", став „фактичним диктатором” Польщі (Ор. cit., стор. 246). Круг нього скупилось сім генералів, з яких ген. Фел. Славой-Складковський став прем'єром і міністром внутр. справ, ген. Скварчинський головою політичної організації OZN („Обуз З'єднання Народового”), ген. Сморовинський командуючим Люблинської військової округи, і ця військова влада поведла шовіністичну політику в Польщі, з якої скоро почала користати католицька реакція в Польщі: спадкоємці маршала Пілсудського опинились в союзі з польськими клерикалами.

Краківський митрополит Сапега в р. 1937 переніс з королівської усипальниці на Вавелі в Кракові труну з останками похованого там маршала Йосифа Пісудського до башти „Срібних дзвонів”. І хоч круг цієї події приниження пам'яті великого маршала пілсудчики учинили були великий шум, — однак без наслідків. Свідчило це про поворот сильних впливів в державній політиці Польщі католицької ієрархії, з чим пов'язано було й наступлення трудних часів для Православної Церкви.

Справи Православної Церкви, що правно належали найперше до ресорту Міністра Ісповідань і Освіти, були тепер, в поході на Православ'я, фактично „розпарцельовані” по трьох міністерствах — Ісповідань і Освіти, Військових Справ та Внутрішніх Справ, що почали разом „опікуватися” Православною Церквою з релікою небезпекою для неї. Ця „опіка” стала відступленням від основ державної політики в стосунку до Православної Церкви, положених від часів урядів в Польщі Маршала Пілсудського, основ, що мали своє найяскравіше ствердження в Грамоті Президента Речіпосполитої від 30. V. 1930 р. на імя митрополита Діонісія. Ця Грамота, що нею проголошено було відродження історичних традицій соборності в свободному внутрішньому управлінні Православної Церкви в Польщі і скликання Собору тої Церкви, була загублена, більше того, потоптана тими спадкоємцями маршала Пілсудського, які прийшли до влади в Польщі в останніх роках перед блискавичним падінням її під наскоком полчищ Гітлера. Були це політики, які, за кваліфікацією їх польським публіцистом, „не доросли до розв'язання державних завдань” (Віленське „Slowo” ч. 307 за 1936 р.).

Польсько-католицька акція навернення на римо-католицизм православних українців Волині в місцевостях прикордонної смуги з Східною Волинню, що була під владою советською, розпочалась в останніх місяцях 1937 р. Цю акцію навернення на римо-католицизм повели найперше чини Корпусу Охорони Пограниччя, скорочено КОП, повели, розуміється, не проповіддю місійною про єдину спасенну віру католицьку, а всякого роду репресіями і переслідуваннями місцевої православної людності, обмеженням її в громадянських правах. Селянам відбирають пашпорти, без яких не можна рухатися в прикордонній смузі, забороняють виходити з хат увечері, світити вечорами світло в хатах, відвідувати сусідів,

читати українські часописи та книжки під загрозою кари в'язницею; почали ширити чутки, що КОП буде виселяти з прикордонної полоси всіх православних українців, як елемент непевний; перехід же на католицизм дасть цим неокатоликам різні вигоди і привілеї, як, напр., кращі наділи землі при комасації земель, яка мала переводитися; православні ж дістануть гірші кавалки, або й зовсім будуть позбавлені землі та виселені. В цій акції тероризування православного українського населення чинами КОП-у взяли уділ осадники-поляки, що за відновленої Польщі дістали земельні ґрунти на українській етнографічній території, працівники гмінного самоуправу, між ними сам вїйт гміни Ланівці Крем'янецького повіту Ян Стадницький, і навіть кілька вчителів-поляків початкових народніх шкіл.

Без сумніву, що ці „місіонери” не з власної ініціативи почали т. зв. „ревіндикаційну акцію” на Волині. Думка боронити від сходу Польщу „католицьким валом” шляхом примусового навернення на католицизм, а тим самим і на „польскість”, цілі українські села по пограниччю з СРСР, — творців (думки цієї) мала далше й више, ніж пограниччя Крем'янецького повіту; про це ще будемо говорити. В цій „ревіндикаційній акції” дуже голосною стала не тільки в Польщі, а й далеко поза межами її, в цілому, можна сказати, культурному світі, справа невеликого села „Гриньки”, приналежного до парафії Грибова, Крем'янецького повіту. В цьому селі, як і по других, в жовтні 1937 р. було переведено свято КОП-у; після прогорової урочистості коло шкільного будинку, була уряджена шкільна танкова забава. З нагоди цієї урочистості зовнішня фронтова стіна школи була удекорована і оздоблена портретами найвищих достойників Держави, а також святими образами. Портрети і святі образи не були чомусь-то по урочистості зняті, а залишені на ніч завішені на дворі. Рано другого дня виявилось, що ці портрети і образи вночі було спрофановано невідомими злочинцями. З арештованих при проходженні цієї справи 5 осіб чотирьох з них скоро увільнили, а одну, що ніби призналась до вини, посаджено до в'язниці.

Ця подія, що виглядає на велику провокацію, спричинилась до ще більшого занепокоєння і без того заляканих селян с. Гриньок і сусідніх сел. Без вини винуваті очікували ще більших репресій, а це саме і творило психічний ґрунт для успіхів „місіонерів”. Тяжкі тривожні переживання православних українців с. Гриньок довели їх до того, що 19 грудня 1937 р. опинились вони, 35 родин в кількості 116 душ, в м-ку Ланівцях, в римо-католицькому костелі, де місцевий ксьондз Адольф Ярославич, теж один з „місіонерів”, приєднав їх до Римо-Католицької Церкви. „Місійна” заслуга о. Яросевича була відмічена відразу в органі Луцького католицького єпископа „Zycie Katolicke” (ч. 52 за 1937 р.). Але скоро після перших вибухів радості з приводу масового переходу православних селян в Гриньках на католицизм, „Zycie Katolicke”

змушене було розв'язувати питання: **добровільний чи не доровільний був перехід тих селян у віру католицьку?** Ряд фактів поставив це питання для кожного, хто мав християнське сумління.

Голова Української Парляментарної Репрезентації Волині інж. С. Тимошенко через два тижні після „навернення”, доставши перепустку від влади в район прикордонної смуги, прибув до Гриньок довідатись про справу переходу на католицитво від самих навернених, але через п'ять хвилин по прибутті вже був випрошений по-сод до Сейму чинами КОП-у і змушений залишити Гриньки. Духовна Консисторія, отримавши донесення від декана Лановецької округи про події в Гриньках, делегувала туди члена Консисторії о. А. Бриниха і єпарх. місіонера о. С. Казновецького, але тими ж чинами КОП-у вони не були допущені і повернули до Крем'янця. Декан Лановецької округи, до якої належало с. Гриньки, о. Миколай Малюжинський, маючи постійну перепустку для подорожі по своїй округі, змушений був тепер просити кожноразового дозволу КОП-у на відвідування села Гриньки, а коли після такого дозволу появлявся в Гриньках, то його ескортував капрал КОП-у, що надзвичайно пригноблювало селян. 26 січня 1938 р. прибув до села Гриньки з архипастирською візитацією архієпископ Волинський Олексій, повідомляючи попередньо про візитацію, як звичайно Волинський Воевідський Уряд. Архієпископа Волинського КОП не посмів не пустити в прикордонну полосу до Гриньок.

Владика Олексій в проповіді до народу в церкві с. Гриньок, пригадавши старшим парафіянам покійного їхнього настоятеля о. Діонісія, що не міг нахвалитися ними, як добримися в житті християнами, продовжував в проповіді: „І ось чую, що ви, в значному числі, зрадили свою прадідівську віру і відпали в інше ісповідання. Моєму здивованню і тузі не було границь, що ви дійсно впали в нещастя, хоч і в надзвичайних обставинах вашого життя. І ось я серед вас, що плачете і ридаете. Але і мені не легко, бо ж мене поставив Господь „стражем дому нового Ізраїля, щоб врозумляти вас від імени Божого”. Ви плачете і ридаете увесь час, як я з вами, від зустрічі зо мною і до сього часу не перестаете плакати. Це добра ознака. Я бачу і відчуваю, що **не своєю волею ви впали в найбільше нещастя — відпадення від Рідної Церкви.** А коли не по своїй власній волі, то кому це потрібне, кому захотілось ваших сліз і ридань?” І в недовгому часі після архипастирської візитації в Гриньках більше ста осіб з „навернених” повернуло назад до Православної Церкви.

Прибувши в сусідні Ланівці, Архієпископ Олексій в тамошньому храмі проповідував: „Нині, друзі мої, усі ми знаходимось якби напередодні Страшного Суду, бо нині часи апокаліптичні, події страшні. В недалекій від вас країні антихрист вже розкрив пащеку свою, щоб пожерти віруючих. Нині найвищий час об'єднатись всім християнам, щоб дати сильну відсіч ворожим силам. Але це не значить, що треба нам православним, покидати своє, комусь

підпорядковуватись і до когось приспособлятися. Ні, далеко, ні" („Церква і Нарід". 1938 р., чч. 4, 6.).

До наведених фактів з життя на місці „місійної дії навернення" долучилось скоро перенесення цієї справи на терен парламенту в **інтерпеляціях** в Сеймі до Міністра Вн. Справ 1 лютого 1938 р. посла Степана Скрипника (нині Архиепископа Мстислава УГПЦеркви в США) і 11 лютого 1938 р. посла Степана Барана, греко-католика. Посол Ст. Скрипник, розповівши про акцію навернення на римо-католицизм православних українців в Гриньках, стверджує в інтерпеляції продовження цієї акції і в інших місцевостях гмін Ланівці й Білозірка Кремянецького повіту, що „викликає велике занепокоєння серед місцевої православної людности, zagrożеної в основному своєму праві — свободі визнання". Інтерпеляція передає слова одного з господарів с. Гриньки, присутніх при гвалтовному відібранні представниками КОП-у перепустки у посла С. Тимошенка: „Тепер Ви, п. После, бачите, як нам тут живеться, коли навіть послові не вільно з нами поговорити. Але запевняємо Вас, що католицьку метрику можуть нам видати, але **душі наші зостануться православними і українськими**". (Текст інтерпеляції посла Ст. Скрипника в час. „Шлях", ч. 3 за 1938 р., стор. 13-14. Підкр. наше.).

Коли з ряду усіх наведених фактів, — а їх можна б навести ще й більше, — було очевидним, що акти переходу православних українських селян на римо-католицизм не були добровільними, то захисники акції „навернення", яка на ділі суперечила конституційно загарантованій свободі віровизнання у відновлений Речіпосполитій, висунули теорію (і практику насильства в її впровадженні) „ревіндикації душ", при якій акція навернення одержувала вже не тільки релігійний, а ще більше національний характер. Почали виписувати, що акція є **внутрішньою польською справою**, що це поррахунок поміж поляками і російським царатом, який „навертав примусом на православ'є", що в цій акції „казав поляк до поляка: ти жертва насильства, вернись, коли перешкоди зникли, до своїх". І „місійну" діяльність осіб, що займали урядові становища, чи то в КОП, чи в цивільній адміністрації, почали оправдувати тим, що в них „ділали головно переконання національні" (Życie Katolickie, ч. 9 1938 р.).

На цю теорію „ревіндикації душ" (польських) при акції навернення доводилось писати: „Неправдою є, що в католицькій акції, піднятій зараз на Волині, промовляє тільки **поляк до поляка, католик до потомків колишніх родів католицьких**. Вже поминувши навіть теорію про виключну ніби польськість прізвищ на **ський, цький, ич**, — викази прізвищ багатьох з навернених, серед яких є атрихайлови, богданови, маркови, седельникові, — зовсім не з Волині навіть, а волинські: дацюки, марчуки, савчуки, якимчуки, пивоварчуки, климчуки, луцюки, микитюки, цимбалюки, мельничуки, ковальчуки, отченаші і т. д. — свідчать про це" (Церква і

Нарід, ч. 6. 1938 р., стор. 249). Польський посол до Сейму, історик Я. Гофман в промові під час дискусії над бюджетом Міністерства Вн. Справ сказав: „Знаходжусь акурат в тому щасливому чи нещасливому положенні, що працюю над певним історичним еляборатом, який торкається костсла. і маю тут метричні дані парафії Ланівці (римо-католицької), з яких виявляється, що в тих Гриньках було **тільки дві родини польських**: одна Бейзима, яка нотується від року 1732, а друга Реконвальд, яка при дітях змінила трохи прізвище і нотується від року 1803 до 1813. Є то тільки дві родини на протязі метрик від 1732 до 1846 р. Потім тих поляків напевно там не прибуло. Аналогічне є в інших місцевостях в тім пограничнім пасі, які (місцевості) було називано в певній частині польської преси: докладні маю дані, скільки там проживало поляків. Не буду порівнювати Гриньок і того, що там робиться, ані до Холмщини, ані до Вжесні... Але апелюю до Пана Прем'єра, щоб до того таємничого „я” людини, до душі його, до віри, не влазилося, вульгарно кажучи, з кальшоми”. („Wolyn” ч. 9 за 1938 р.). „Вважаю, що з погляду польської рації стану і нашої традиційної толерантності справу Гриньок не можемо вважати за таку, яка приносить честь кому б то не було”, — сказав в засіданні другий польський посол, Голова Бюджетової Комісії в Сеймі і бувший прем'єр Уряду Л. Козловський (Ц. і Н. ч. 6 за 1938 р., стор. 250).

Такі голоси в справі католицької акції примусового „навернення”, як наведені посла Якова Гофмана і б. прем'єра, посла Л. Козловського, були польськими голосами тої течії в санаційному таборі після смерті маршала Пілсудського, яка прагнула здійснення конституційних свобод і нормального співжиття і співпраці в Польщі різних національних груп її населення. Представником другої течії в тому таборі, шовіністичної, був генерал Славой-Складковський, прем'єр і міністр вн. справ в його відповіді від 31. III. 1938 р. на інтерпеляції, про які сказано вище, послів Ст. Скрипника і Ст. Барана. Розуміється, що він заперечив правдивості всіх фактів, що їх посли представили в інтерпеляціях; на доказ додержання Урядом конституційних засад свободи віри виставляв Архипастирську візитацію Кремянеччини 25-29 січня 1938 р. Архiepіскопом Олексієм, що відбулася без перешкод і навіть з „тріюмфальною аркою” для в'їзду Архiepіскопа, збудованою поляками КОП-у, як вияв „пошани для достойника Правослвної Церкви”. В кінці представник Вищого Уряду потрактував інтерпеляції послів як спроби „надавати нормальному і зрозумілому (?) релігійному рухові характер недозволеної акції адміністративних чинників”, які спроби робляться, мовляв, в цілях політичних. Видані досі зарядження в справі Гриньок міністер Складковський вважав за „цілком вистарчалні” (Ц. і Н., ч. 8. 1938).

28 березня 1938 р. в Кремянці, під головуванням Архiepіскопа Олексія, відбулось зібрання Волинського Епархіяльного Комітету з участю, крім постійних його членів, представників Україн-

ської Парляментарної Репрезентації Волині і Т-ва ім. митр. стра Могили. У вступному слові при відкритті зібрання архієп. Олексій, визначивши головну ціль зібрання — обговорити святкування ювілею 950-ліття охрещення князем Володимиром Великим України-Руси в 988 р., казав: „У Києві зовсім не може тепер наш народ святкувати цієї 950-ої річниці прийняття християнської віри від греків, тому на нас тут лежить особливий обов'язок найурочистіше відсвяткувати цей ювілей всенародній 950-ліття православної віри і Церкви в українському народі від часів Рівноапостольного князя Володимира. Це наше зібрання, маючи такий високий в історії народу предмет до обговорення, носило б цілком радісний характер, коли б радість ця не була захмарена тими вістками та повідомленнями, що йдуть майже щодня до єпархіяльної влади з приграничних, в повітах Крем'янецькому, Здолбунівському і Рівенському, парафій православних про широко тепер вже відому акцію римо-католицьку по наверненню православних на католицизм. Тому належить цьому надзвичайному зібранню Місійного Комітету і цю акцію та протнакцію їй обговорити, як нам, гідно своєї віри і свого народу, зберегти і захистити насліддя від Великого Володимира -- св. Православну віру”.

На зібранні Місійного Комітету було ухвалено головну урочистість 950-ліття охрещення України-Руси відсвяткувати в днях 12-14 серпня ц. р. у місті Володимирі-Волинському та Зимненському, біля м. Володимира, Святогорському жіночому монастирі. Після відсвяткування у Володимирі, ювілей 950-ліття відсвяткувати ухвалено по всіх повітових містах, містечках і селах в дні, залежно від місцевих обставин, впродовж місяців серпня, вересня і жовтня 1938 року. Виконавчий Комітет по організації свята ювілею утворено було в складі члена Консисторії о. Юрія Григоровича, посла С. Тимошенка, посла С. Скрильника, секретаря Консисторії І. Власовського, голови Т-ва ім. митроп. Петра Могили М. Ханенка, настоятеля Володимирського собору Є. Коноплянки і вик. об. єпарх. місіонера о. С. Казновецького.

В справі акції навернення українського православного народу на римо-католицизм зібрання було ознайомлене головою Укр. Парлам. Репрезентації Волині послом С. Тимошенком з тою обороною інтересів Православної Церкви і прав православного населення, яку в останньому часі перевела названа Репрезентація на терені Сейму і Сенату, в комісіях бюджетових і на пленумі Сейму і Сенату, а також на авдиєнціях у представників державної влади. Заслухано було і апробовано виготовлені меморіали в справі „навернення” на римо-католицизм до Голови Ради Міністрів і до Міністра Ісповідань і Освіти. Міністер Ісповідань і Освіти В. Свентославський мав бути в Луцьку 28 березня, з огляду на що Зібрання постановило доручити меморіал Міністрові Свентославському особисто через делегацію від православних українських організацій міста Луцька і околиць. На закінчення зібрання Владика Оле-

ксій закликав до єдності усіх членів Церкви, духовенство і вірних, бо, "крім Бога і самих себе, трудно нам на кого надіятись в так ускладненні часи нинішнього нашого життя".

Делегація православних українців, на чолі з оо. протопресв. Павлом Пащевським та митр. прот. Ст. Грушком, в кількості понад 30 осіб — представників від різних українських організацій Волині, була принята у Луцьку міністром ісповідань і освіти В. Свентославським 29 березня 1938 р., в присутності воеводи Волинського Г. Юзевського та послів до Сейму С. Тимошенка і Ст. Скрипника. Від імени делегації промовив до п. Міністра о. протопресвітер Павло Пащевський. Вітаючи прибулого на Волинь Міністра, о. Пащевський навів з поезії Шевченка („Брониславу Залеському") погляд Великого Шевченка на ту сумну роль, яку відіграла релігійна боротьба в історії польсько-українських взаємовідносин в давнину, та його заклик до польського поета:

„Подай же руку козакові І знову іменем Христовим
І серце чистее подай, Возобновим наш тихий рай”...

„Відповідь на цей заклик, — говорив о. Пащевський, — почули ми в наші часи, коли перший маршал Польщі Йосиф Пілсудський подав руку Вождеві українського народу Симонові Петлюрі, з яким пішов р. 1920 на Київ”. . . Зазначивши, яку видну участь в подіях того часу брали українці, о. Пащевський підніс далі ті жалі, якими боліє зараз українське серце на Волині спеціально в області церковно-народного життя, а саме: звернув увагу міністра на **нескликання до сього часу (8 років від грамоти Президента 30. V. 1930 р.) Церковного Собору Православної Церкви, неунормований досі правний стан Православної Церкви, на позбавлення Волині духовної школи для підготовки пастирства народного і на свіжий наступ на православя католицької акції, яка користує в цілі навернення на католицтво зі всяких прикрих засобів насильства. На закінчення о. Протопресвітер доручив Міністрові два меморіяли, один в справах загально-церковних православних в Польщі, а другий — в справі, зокрема, акції примусового навернення на католицтво, прийнятий на зібранні Волинського Єпархіального Місійного Комітету 28 березня 1938 р. У відповідь на ці жалі, міністер Свентославський освідчив делегації, що підготовчі праці по унормуванню правного стану Православної Церкви є на викінченні і незабаром наступить це унормування правними актами; що ж до інших порушених справ, то Міністер обіцяв звернути на них увагу по зазнайомленні докладним з ними в поданих йому меморіялах.**

Не пройшло й місяця після цієї розмови в Луцьку української делегації з п. міністром В. Свентославським, як Волинь, 24 квітня 1938 р., на Великдень прощала довголітнього (від р. 1928) Волинського воеводу Г. Юзевського. В факті перенесення з Волині воеводи Г. Юзевського на становище воеводи до Лодзі, а призначення воеводою Волинським воеводи Лодзького А. Гавке-Новака — цілком яскраво виявилась зміна політики теперішнього Уряду

Польщі у відношенні його до українського населення Польщі, зокрема до православних українців. До широко зарисованої католицької акції „навернення” на „кресах”, сполученої з полонізацією православного населення, воєвода Юзевський зовсім не надавався. На урочистих проводах воєводи Юзевського громадянством цілої Волині в переповненій воевідській залі від українців промовляв посол С. Тимошенко. В своїй промові С. Тимошенко з натиском підкреслив, що до воєводи Юзевського, впродовж 9 років, як Західна Волинь знайшлась в межах відродженої Польщі, аж 12 його попередників, волинських воєвод, прикладали свою працю до цієї „найбільшої дільниці в Державі, але справжній належний напрямок життя надав їй лише воєвода Юзевський”. „Як представник українського населення Волині, — казав С. Тимошенко, — я щасливий підкреслити той момент Вашої волинської праці, на який Ви, знавець ідей Першого Маршала Польщі, клали особливий натиск. Ви з повним сумлінням виконали заповіт його про чесну кресову політику... Ви знайшли до цього правдивий і єдиний шлях, а саме шлях особливо делікатного відношення до релігійних і національних потреб українського народу Волині, який назавжди залишиться безмірно Вам за це вдячний”... („Шлях”, ч. 6. 1938 р., стор. 9-10). Того ж дня, 24 квітня 1938 р., Воєводу Юзевського і дружину його Юлію Юзевську проводжало окремо українське громадянство в клубі „Рідна Хата”. Були представники українців різних колись політичних течій і організацій. — з Луцька, Рівного, Кременця, Володимир, Дубна, Ковля, Здолбунова, Сарн, Костополя, Горохова. Учасники цих проводів згадували не раз потім, яким сумом і непокоєм пройняті були настрої тоді в передчутті наступлення якихось великих подій і змін на Сході Європи, які охоплюють і Волинську землю.

9 травня 1938 р. була принята Головою Ради Міністрів генералом Фел. Славой-Складковським у Варшаві делегація православної Волинської людности, на чолі з архієпископом Волинським Олексієм, в складі послів до Сейму С. П. Тимошенка, С. І. Скрипника, благочинного Лаповецької округи на Кременеччині п-о. Миколи Малюжинського і селянина с. Гриньки Юстина Нічки. Делегація докладно поінформувала прем'єра про католицьку акцію примусового навернення на римо-католицизм православних в приграничних з Сівітами селах Волині і доручила в цій справі Голові Ради Міністрів меморіал, прийнятий на зібранні Волинського Єпархіального Місійного Комітету. Вислідом цієї делегації у генерала Славой-Складковського було хіба те, що розпорядком Міністра внутрішніх справ від 10 червня 1938 р. було у Волинському воєвідстві поширено прикордонну полосу з командою КОП-у на цілі повіті Кременецький, Здолбунівський, Рівенський, Костопільський і Сарненський, а з повітів воєводства непограничних на ряд гмін в повітах Дубенському і Луцькому; член делегації, благочинний в пограничній полосі на Кременеччині о. Микола Малюжин-

ський, на вимогу воевідського уряду, був перенесений з Ланівців на парафію в с. Кримно, Ковельського повіту.

Велика загроза Православній Церкві в Польщі з боку католицької акції навернення та „ревіндикації душ”, підтримуваної високими польськими достойниками, головню на військових становищах, повела у внутрішньому житті Церкви до сильного пробудження духа єдності складових частин її — ієрархії, духовенства, вірних.. Вщухли в обличчю великої небезпеки для віри народу розходження на національному ґрунті. Митрополитові Діонісію, який на свята Вознесення Господнього і св. Трійці їхав з Варшави до Почаївської Лаври, уряджена була на Волині небувала зустріч на двірці в місті Рівному 31 травня 1938 р. На зустріч прибув з Крем'янця архієп. Волинський Олексій, багато духовенства, численні представники українських організацій, української молоді, до тисячі православного громадянства. Посол Ст. Скрипник виголосив при виході Митрополита привітальну промову, в якій висловив в імені всіх зібраних велике задоволення й почуття радості, що Митрополит прибув на Волинь, щоби своєю присутністю й авторитетом Первоієрарха Православної Церкви в Польщі зміцнити серця вірних, дати їм потіху й надію, сцементувати їх душі в любові та відданості до прадідньої православної віри, до рідної Православної Церкви... Привітання промовця було вкрите гучними окликами зібраних — „Слава! Слава Владиці Митрополитові!” В Почаївській Лаврі на Вознесення і в перший день св. Трійці урочисту Службу Богу правили Митрополит Діонісій і архієп. Олексій в сослуженні численного духовенства, як лаврського, так і прибулого з процесіями прочан з Волині, Полісся, Холмщини, Гродненщини; за богослуженням багато проповідників виголошували проповіді, що їх вислухували прочани з великою увагою і потім сердечно дякували п.-о. проповідникам за їх зрозумілу й душевну науку, за підкріплення віри й приготування до подвигу за неї. На день св. Трійці прибули з Варшави до Почаєва, в супроводі протопресв. о. Т. Теодоровича, студенти IV курсу Православного Богословського Відділу при Варшавському Університеті; вони перед св. Чудотворним Образом Почаївської Божої Матері дали урочисту обітницю стояти за віру Православну до кінця”. („Шлях”, ч. 7. 1938 р., стор. 11). 9 червня 1938 р. в митрополичому домі Почаївської Лаври, під головуванням митрополита Діонісія, відбулась нарада в справі оборони Православ'я перед наступом католицько-польської акції на Волині, а також в справі святкування ювілею 950-ліття охрещення України-Руси в серпні 1938 р. В нараді брали уділ Архiepіскоп Олексій, посли до Сейму С. Тимошенко, Ст. Скрипник, М. Бура, сенатор М. Маслов, секретар Консисторії І. Власовський, юрисконсульт Консисторії адв. В. Первенцев і церк. староста Крем'янецького собору Н. Мінаков.

Вище ми вже писали, що релігійна політика польського уряду у відношенні до Православної Церкви в роках після смерті

маршала Пілсудського стала протилежною до тих засад, що їх яскраво було проголошено в Грамоті Президента Річипосполитої від 30. V. 1930 р. Про ці засади і польський історик писав в тих часах: „Що раз загальніше зміцнювалося переконання, що **єдине поворот до історичних традицій, до засад соборности** дасть зовнішній автокефалії (Православної Церкви) належні основи внутрішні”... , що після видання названої Грамоти Президента — „Православна Церква в Польщі стала перед лицем переломового моменту, який вирішує усю її будучність”. (Janusz Wolinski. Polska i Kościół Prawosławny. Lwów. 1936 р., стор. 143-145). І ось, в цьому „переломовому” моменті в житті Церкви політичні чинники міняють, як бачимо, напрям політики у відношенні до Православної Церкви; не „поворот до засад соборности” в житті тої Церкви для оживлення її життя, а властиво негачія тої Церкви, поборювання її, як перешкоди для державних інтересів Польщі, — почали кермувати чинами військових і невійськових спадкоємців влади в Польщі по смерті Пілсудського.

Освітлення цієї зміни в програмі релігійної політики в стосунку до Православної Церкви знаходимо досить в тодішній пресі, особливо в зв'язку з негативним ставленням польського уряду і польського громадянства до неоунійної акції в Польщі Риму.*) Санаційний „Kurier Poranny” писав: „Досюгочасна неоунійна акція галує процес ширення на кресах західньої культури і штучно, для невідомих цілей, хіба що не релігійних, утруднює кресовій людності зв'язання з державою і з польською культурою... Польське суспільство, яке в більшості глибоко прив'язане до релігії й культури католицьких, **не має причин до фаворизування православів на кресах**. Але ж досюгочасна політика чинників, що керують неоунійною акцією, ставить польське суспільство в непомірно трудне становище. Ті, що провадять неоунійну акцію, повинні зрозуміти, що **рація стану польської держави, тісно пов'язана з завданням оборони, вимагає зміцнення польсько-російської границі границею культурною**, і зараз є то тим більше потрібне, що зі сходу йде руйнуюча пропаганда комунізму. Повинні також зрозуміти, що **юдність на наших східніх кресах викazuje готовність до стислого сполучення з цілістю державного життя та до повільного прийняття основ польської культури**. Недопустимим є, щоб тій еволюції протиставились з якої-будь сторони”. (Підкресл. наші). Ендецький партії „польської народової демократії”) „Goniec Warszawski”, солідаризуючись з цими думками санаційного „Kuriera Porannego”, висловив їх ще одвертіше: „В з'єдинення Православної Церкви з Католицькою Церквою за посередництва католицької церкви східнього обряду, твореної на польських землях, **не віримо**. В поважний розвиток тої Церкви коштом Православної також не віримо. **Признаємо вповні наш обов'язок пропагувати правдиву ві-**

*) Докладно про таке ставлення сказано в підрозд. 8.

ру, але на тривалий успіх може числити тільки Римо-Католицька Церква. Та пропаганда в повних ста відсотках згідна з інтересом польського народу і держави. Отже може числити на повне зрозуміння і гаряче попєртя всіх". („Церква і Нарід", ч. 6. 1938 р., стор. 226-227. Підкресл. наші.).

Як бачимо, в підтриманні католицької акції навернення православних на римо-католицизм певні спадкоємці влади Пілсудського в Польщі знайшлися в одному таборі з польськими єндеками. Ціль цієї акції для перших і других однакова: **насаджувати польську культуру, основним елементом якої є католицизм, посеред православних українців і білорусів — громадян Польщі, в інтересах польського народу і польської держави, іншими словами — провадити (всякими способами) асиміляцію і релігійну (католицизм) і національну (польськість) православногo українськoгo і білоруськoгo населення. Польська культура уявляється при цьому як західня культура, а поляки її репрезентанти: польсько-російську границю треба змістити границю культурною, насаджуючи „польськість". Українські греко-католицькі органи преси в Галичині, як „Мета", „Нова Зоря", як же помилялись в ті часи в розумінні цілей католицької акції навернення православних. „Мета", напр., писала в ч. від 13. II. 1938 р. „Про відомі події в Гриньках заговорили в Сеймі українські послы, і щойно при тій нагоді український загал мав змогу з преси довідатися дещо про цю таємну справу. Ми вже підкреслювали, що того роду „місійна" пропаганда на латинській обряд, як це мало місце у Гриньках, глибоко нікоди не справив св. З'єдинення на Волині, яке дасться успішно перевести лише при активній участі українських греко-католицьких кол". (Підкресл. моє). „Нова Зоря" теж писала: „По кількох літах великих зусиль поляки стверджують, що вислід неохуїї рівняється майже зеру. І, мимо того, польські шовіністи за сокальській кордон не дають доступу нашій уніятській церкві, яка має вироблені форми і 300 літ традиції за собою. Власне тому не дають їй доступу. Драдцять літ минуло надармо"...**

З приводу такого наївного „мрійництва" українських греко-католицьких кід, нам доводилось в тім часі писати: „Очевидно, що греко-католицьку церкву, не вважаючи на 300 літ традиції, не признається за здібну ширити західню культуру на кресах... Мрійники продовжують твердити своє, що успіх „св. З'єдинення" залежить на Волині від участі в унійній акції „українських греко-католицьких кол", продовжують домагатися, щоб їх пустили на Волинь, ніби не бачучи, що „велика унійна ідея" не має, як така, попиту на політичному сьгоднішньому ринкові, викликає навіть зогидження" (Ц. і Н. ч. 6. 1938 р., ст. „Чи сумерки унійної ідеї?"). В перспективі 25 років від подій того часу, тепер і згаданим мрійникам, мабуть, цілком ясно, що польським політичним чинникам, які ініціювали і підтримували акцію „Грицьок" і других теренів „апостольства" над „мильно охрещеними", зовсім не ходило про

„св. З'єдинення", яке до того ж далеко не спольщило за 00 літ українців в Галичині, так що й за відродженої Польщі треба було в інтересах „польськості" вести там широку пропаганду за перехід на латинський обряд.

Меморандуми до центральних влад, делегації православних у прем'єра уряду і міністрів, протести і інтерпеляції з трибун сейму і сенату в справі католицької акції „навернення" трохи стримали її розгін, але далеко не припинили. Бо попертя її йшло, як вже сказано, від найвищих тоді польських достойників на військових становищах. Сам Президент Республіки проф. Ігнатій Мосціцький, що був проти цієї нетолеранційної та в засобах антиконституційної акції, не в стані був її припинити; приймав у цій справі православного митрополита увечері, ніби як потаємно, на приватній аудієнції. Про це митрополит Діонісій розповідав на згаданій вище нараді в Почаївській Лаврі 9 червня 1938 р.

Ослабивши трохи „культурно-місійну" акцію польських капралів на пограниччю Волині з Советами, польські культуртрегери кинулись на многостраждальні Холмщину і Підляшшя, які не знаходились на пограниччю і, здавалось, не потребували тут інтереси держави в її обороні „зміцнення границею культурною". А „культура" ця там була ще гіршою, ніж проявлена була на пограниччю Волині в акції навернення православних селян страхом на католицизм. Ми вже писали вище (підрозд. 12), що до часу проголошення автокефалії Православної Церкви в Польщі р. 1925, тобто за урядів єндецьких, було на Холмщині й Підляшші в різні способи ліквідовано для православних 320 церков (59 зруйновано, 111 закрито і 150 обернено на костели); за урядів санаційних маршала Пілсудського де-кілька з цих закритих і одібраних церков удалося населенню відкрити і повернути; кілька побудовано було також молитовних домів. Коли по смерті Пілсудського в санаційному уряді опанувала владою течія прихильників єндецької політики в справах релігійних і національних в державі, то вернулась знов католицька акція „навернення" й до ліквідації православних святинь в Холмсько-Підляському краю. Ліквідація ця була переведена, ніби на свідоцтво вищості польсько-католицької культури, саме напередодні святкування Православною Церквою в Польщі ювілею 950-ліття хрещення України-Руси.

Вже в квітні 1938 р. закрито було польською адміністрацією, без всякого приводу і правних підстав, 23 церкви, напередодні Великодня. (К. Николаев. *Op. cit.*, стор. 263). Масове нищення православних церков переведено було на Холмщині й Підляшші в червні і першій половині липня 1938 р., переведено організовано, не тільки без перешкоди і припинення цих варварських актів органами державної адміністрації на місцях, а навпаки — з їх участю і допомогою. „Координаційний Комітет у Люблині (Католицької акції) безпосередньо кермував нищенням церков, бо Холмщина й Підляшшя належали до Люблинського воєвідства", а на чолі „Ко-

ординаційного Комітету в Любліні стояв військовик, генерал Смо-
равинський,, командуючий Люблінською військовою округою. („З
історії мучеництва Холмщини й Підляшшя". — Календ. „Рідна Ни-
ва" на 1958 р., стор. 83-84). Варварська акція нищення православ-
них святинь на Холмщині й Підляшші не свідчила, ясна річ, про
вищість польсько-католицької культури, якою треба було, на дум-
ку „Kuriera Pogońskiego", проінняти православне населення „кресів"
в обороні Польської держави перед комунізмом зі Сходу, а саме
наближала рівень такої „культури" до варварських чинів в пере-
слідуванні релігії та в руйнуванні церковних святинь на Сході без-
божною большевицькою владою.

Посол до Сейму Ст. Баран (українець-католик), що в справі
нищення православних церков на Холмщині й Підляшші вніс до
голови Ради міністрів дві інтерпеляції на пленарному засіданні
Сейму 6 і 21 липня 1938 р., пише: „Остаточний білясць православ-
них церков на Холмщині й Підляшші такий: дня 1. VIII. 1914 р.
було там усіх православних церков 389, а дня 1. IX. 1939 р. всьо-
го 51. Поляки забрали для себе 149 православних церков і пере-
мінили їх на римо-католицькі костели, а 189 православних церков
зовсім збурили, або просто спалили. Бурення церков (в літі 1938
року) відбувалось пляново і систематично при допомозі спровадже-
них польських робітників та під доглядом і охороною польської
державної поліції. Діялось це при розпучливому плачі і голосних
лементах місцевої української православної людности. Польські
робітники виносили з церкви церковні образи, книги, ризи та ін-
шу церковну утвар, скидали те все на купу і щойно тоді присту-
пали до бурення церкви. При цьому нищили не раз старий цвин-
тар біля церкви та церковну огорожу, зрізували дерева і всю пло-
щу зрівнювали з землею та засівали травою, щоб по церкві не за-
лишити ніякого сліду. Бували випадки, що робітники приїздили
не тільки з поліцією, але ще й з поліційними псами, щоб відга-
няти православних селян і селянок від церкви. При нищенні цер-
ков не щаджено і тлінних останків православних, що їх викиду-
вано з найбільшою наругою з могил... У божевільному буренні
поляками православних святинь на Холмщині не було стриму. В
одному тільки 1938 р. збурено або спалено 115 православних цер-
ков. Православним не дозволено ставити ні каплиць ні молитов-
них домів на місце забраних, замкнених або знищених церков. Під
охороною польської державної поліції такі нові будівлі негайно
бурено, а на тих, що займались їх будовою, як теж і на право-
славних священників, що відважувались в них відправляти, наклад-
дано кари грошеві, або їх арештовувано". (Степан Баран. Ми т р о п о л и т
А н д р е й Ш е л т и ц ь к и й. Вид. Вернигора. Мюнхен.
1947, стор. 107-108). У цю ж надзвичайну сесію польського сейму
та сенату в липні 1938 р. виступили на засіданнях законодавчих
установ з інтерпеляціями та протестуючими промовами в справі
католицько-урядової акції бурення православних церков в Холм-

сько-Підляській землі українські посли та сенатори: православні — Ст. Скрипник, прот. о. Мартин Волков, сенатор Микола Маслов, сенатор греко-католик Остап Луцький; польський посол — католик Я. Гофман (від Волині).

Страшні події масового нищення польською адміністрацією православних українських святинь на Холмщині й Підляшші спричинились до скликання митрополитом Діонісієм давно вже небувалого Собору всіх Єпископів Православної Церкви в Польщі, який відбувся у Варшаві 16 липня 1938 р. В рішеннях Собору уложено „Соборне Діяння”, яким: 1. Записано готовність Православної ієрархії в Польщі скупитись біля свого Первоієрарха та бути вірним йому до смерті в спільному служенні Православній Церкві в Польщі. — 2. Постановили відбутись 1, 2 і 3 серпня 1938 р. **трьохденний піст** по всій митрополії, з богослуженнями по всіх церквах двічі в день в чорних жалібних ризах. — Ухвалено звернутись до пастви з Архипастирським посланням в цю тяжку годину для „скріплення у вірі й любові”. — 4. Принято „Меморандум Святого і Священного Собору Єпископів Св. Православної Церкви в Польщі”, з приводу зруйнування православних церков в Люблинському воєвідстві, для представлення його Президентові Речипосполитої Польської, Головному Інспекторові Збройних Сил Маршалові Ридз-Сміглому і Голові Ради міністрів ген. Славой-Складковському. В посланні до пастви єпископат писав: „Розуміємо, як вам тяжко тепер, бо нема більш тяжкого на землі нічого, як на власні очі бачити нищення й поругання не тільки своєї, але й прадідньої святині. За те як чисте і спокійне сумління ваше християнське, що ви постраждали не як вбивці, злодії і загарбники чужого, а як вірні своєму доброму ісповіданню християни”. Уряд відразу наклав конфіскату на послання єпископів, і воно не могло появись у пресі, ширилось у відписах. Посол о. Мартин Волков в своїй парафії в м. Сарнах відчитав його з церковного амвону; після розпуску Сейму з виборів 1935 року, коли й прот. М. Волков перестав бути послом, адміністрація потягнула його за оголошення послання до суду, який відбувся восени 1938 р. в Сарнах: суд покарав о. Волкова в'язницею на місяць і гривнею 100 золотих польських.

У неділю 17 липня 1938 р. у Митрополитальному домі у Варшаві, на запрошення митрополита Діонісія, відбулось прийняття, в якому взяли участь 22 особи, в тому всі православні єпископи, кілька протоієреїв, посли С. Тимошенко і о. М. Волков, сенатор М. Маслов, Голова Ради Т-ва ім. митр. Петра Могили М. Ханенко та інші. В обміні думок присутніх порушувано різні актуальні питання з тяжкого сучасного церковного життя; однозгідною була думка про те, що в нинішні часи всі віруючі Православної Церкви в Польщі повинні уникати всього, що могло б їх роз'єднувати, оминаючи найперше всякі національні й політичні розходження. Висловлені були також побажання звернутися делегацією до

найвищих чинників Речипосполитої з меморіалом про скоре скликання Генерального Собору Православної Церкви в Польщі та видання закону про унормування правового й матеріального положення в державі Православної Церкви.

3 датою 2 серпня 1938 р. вийшло „Послання в справі Холмщини”, адресоване Преосвященним Єпископам, Високопреподобним Капітулам і Всечесному Духовенству Галицької Провінції, Андрея, Львівського і Галицького Митрополита. Послання це, як і Послання Православного Єпископату, було польською владою skonфісковане. Повний текст його маємо в цитованій вище монографії посла до Сейму Степана Барана „Митрополит Андрей Шептицький” на стор. 108-110. В своєму „Посланні” Митрополит Шептицький, на підставі інтерпеляції в Сеймі посла Ст. Барана, пише: „Коло сто церков (на Холмщині) розібрано і розвалено. Много замкнено. Де-які спалено рукою незнаних злочинців. У замкнених церквах і каплицях заборонено Богослуження, і в них і поза ними. Часто нишили і зняряддя релігійного культу. Людей змушували, іноді насильством, приймати католицьку віру в латинському обряді. Священиків... виселявали та діймаючи карали грошовими гривнями або в’язницею. Неповинних людей бито не раз та видалявано з їхніх осель. Навіть невільно там вчити катехизму і проповідувати в матерній мові людей. Православна Церква покрита жалобою”... Стверджуючи ці факти з явним співчуттям до переслідуваних і мучених цими діями і подіями православних українців Холмщини, Підляшшя, Волині і Полісся, митрополит Шептицький уболіває з приводу цих нехристиянських чинів і від тієї думки, що „події на Холмщині нищать в душах православних, нез’єдинених наших братів, саму гадку про можливість з’єдинення, представляють Вселенську Церкву (тобто Католицьку) ворожою і небезпечною для православного народу. В очах кількамільйонного населення Польщі Апостольська Столиця представлена співвинною діла знищення”... .

Таке представлення, на наш погляд, було цілком логічним і фактами оправданим, бо ж в католицькій акції „навернення” способами не релігійно-ідейного переконання, а всякого роду насильницькими та терористичними брали участь і оо. духовчі католики і світські **католики**, а не які-будь безвірники чи безбожники. І головне: представники Римо-католицької Церкви, чи то польські єпископи, чи сам Апостольський Нунцій у Варшаві, жодним словом не відмежувались від варварських чинів своїх духовних синів, які нищили християнські святині, і не засудили нехристиянських способів, способів середньовіччя, в поширенні католицької віри різного роду інквізиціями. І коли митрополит Андрей питає в своєму „Посланні”: „Хто ж посмів у католицькій державі, на очах представника Апостольського Престолу — Нунція, на очах многочисленних католицьких єпископів завдати Вселенській (тобто Католицькій) Церкві такий страшний удар? Хто ж посмів, у супереч ін-

тересів Держави, з потоптанням традиції **Маршала Йосифа Пілсудського**, виконати таке безприкладне діло?" — то на ці питання нема відповіді в „Посланні” Митрополита. Бо натяк на якихось „ворогів Церкви”, „ворогів християнства”, „масонів”, які, виходило б, опанували державною владою в Польщі, в „Католицькій Польщі”, цей натяк в „Посланні” залишається нічим не доведеним, непереконаливим та скорше **ухиленням** Митрополита від правдивої відповіді на ним же поставлені питання. Близькі, навпаки, до правдивої відповіді на ці питання слова самого ж Митрополита Шептицького наприкінці його „Послання”: „Сьогодні може католицька опінія ще не зорієнтована, сьогодні ще багато католиків не здає собі справи з того, що сталося, та що **є і лишиться грізним мemento для Католицької Польщі**” (Підкресл. моє).

Хоч митрополит Шептицький в „Посланні” прямо і не назвав тих, що „потоптали традиції Маршала Йосифа Пілсудського” та покрили Католицьку Польщу вічною ганьбою через свої нехристиянські вчинки, однаке вони самі об’явили себе, сконфіскувавши „Послання” Митрополита: був то тодішній польський Уряд, як правильно і написав К. Николаев: „Митрополит Шептицький оголосив послання, яким засуджувались дії Уряду, і послання його було сконфісковано” (Ор. cit., стор. 264). А Православна ієрархія склала митрополитові Шептицькому подяку за виступ його, єдиного католицького ієрарха, що виступив в обороні Православної Церкви, переслідуваної в Польщі. Був ще один виступ з боку католицького клиру, не ієрарха, а о. духовного, приналежного до ордену оо. єзуїтів, редактора журналу „Oriens”, органу Східної місії оо. єзуїтів в Польщі. Старенький о. Ян Урбан відрізнявся незалежністю думки, і його статті в журналі „Oriens” читались завжди з великим інтересом, живо написані і проінняті в більшості знанням і розумінням справи, про яку автор пише. За підрахунком о. Урбана, знищено було 120 православних церков на Холмщині-Підляшші. А ставлячи питання про наслідки поліщення православних церков, о. Урбан каже, що, розуміється, „пейзаж Холмщини, так характерний своїми численними церквами, часто закинутими і покритими мохом, змінився”. . . . , але ж були й інші наслідки, яких „напевно не сподівалися ліквідатори”, а саме: українці примирилися з росіянами, православна ієрархія стала близькою народові, а до цього всі дії ці (ліквідацію церков) зараховано католикам; у кожному разі робилось це на очах Нунція і польського єпископату, а звідсіля треба думати, що „справа навернення православних до Церкви Католицької зостала утруднена на довгі часи”. . . („Oriens” за 1938 р., стор. 150).

Новий воєвода Волинський, поляк німецького походження, п. Гавке-Новак прислав на початку літа 1938 р. архієпископові Олексію Листа, в якому пропонував йому добровільну віддачу 14 церковних святинь Волинської єпархії, колишніх римо-католицьких костелів, російською владою забраних і перероблених на право-

славні церкви; пам'ятаю: між цими об'єктами муровані собори в Луцьку, Крем'янці, Острозі. Владика Олексій не тільки святинь не віддавав, але й нічого не відповідав воеводі на цього листа, маючи за правило на неприємні урядові листи ніколи не відповідати, бо ж „може що зміниться”, так казав він. В липні місяці того 1938 року, коли я перебував на вакаціях в одному волинському селі, приїхав туди комендант поліції і доручив мені негайний виклик до начальника безпеки Волинського воевідства. Цей начальник, яким був тоді п. Стефаніцький, в піднесеному поденерованому то-ні зажадав від мене, щоб я вплинув на архієпископа Олексія щодо негайної ревіндикації тих 14 „об'єктів”, бо ж „для чого інакше пан (тобто я) сидить там в Консисторії”? На його жадання я відповів йому, що на службу в Консисторію пішов я не для того, щоб віддавати православні святині, а архієпископ Олексій не є легкий на „впливи” тай такого важного питання, як віддача церков, не буде рішати і задовольняти без Митрополита і Св. Синоду. Розмова на тому скінчилась.

В липні ж з тих 14 „об'єктів” була ревіндикована воеводою Гавке-Новаком в порядку адміністративного поступовання (див. про це підрозд. 9) церква з ґрунтом при церкві в с. Старий Олексинець, Крем'янецького пов.; рішенню цьому надано було ригор негайного виконання з огляду на „інтерес публічний”. Архієп. Олексій все ж таки вніс відклик на це рішення воеводи до Міністра Ісповідань і Освіти. 19 серпня 1938 р., в свято Преображення Господнього, єпископ Луцький Полікарп, в слові на це свято в Луцькому соборі порушив і справу, що так хвилювала лучан, про ревіндікацію катедрального собору в Луцьку, на яку ніби погодилася ієрархія і духовенство. „Не вірьте чуткам, — казав Владика, — всю ту клевету на єпископа й духовенство ширять ті, кому хочеться, щоб було роз'єднання між нами, щоб потім легше було взяти у свої руки православних овець, які залишаться без пастиря. Пам'ятайте, що єпископи знають свій обов'язок до Бога і до вас! Пам'ятайте, що тільки в єдності всіх є сила!” („Шлях”, ч. 9, 1938, стор. 14). Лист воеводи Гавке-Новака про повернення римо-католикам 14 православних святинь так і продовжував лежати в течії архієпископа Олексія; здається, що владика не зробив офіційного представлення цієї пропозиції воеводи ні митрополитові, ні Св. Синодові.

Події нищення в Польщі православних церков, з явною участю в тім самого Уряду, і взагалі католицька акція „ревіндікації” православних душ і церков в Польщі знайшла широкий відгомін в світі. По православних церквах Югославії, Болгарії, Канади, США, по монастирях св. гори Афон відправлялись спеціальні богослуження з молитвами за православних в Польщі. В атмосфері такого неспокою й напруження в житті Православної Церкви в Польщі прийшло до святкування ювілею 950-ліття охрещення України-Руси при св. князі Володимирі Великому р. 988.

Головні ювілейні урочистості відбулись, згідно з ухвалою Волинського Єпархіального Місійного Комітету, як сказано вище, в Зимненському монастирі і в м. Володимирі Волинському, — місцях, зв'язаних з пам'яттю князя Охрестителя, — а головним днем святкування був день 14 серпня, за старим стилем — 1 серпня, здогаданий день охрещення при князі Володимирі киян; в цей день, називаний в нашій народі святом Маковіїв, з глибокої давнини положено в нашій Православній Церкві винос хреста за ранньою службою і мале освячення води. Урочистості почались в п'ятницю 12 серпня в Зимненському монастирі, віддаленому 5 км. від Володимира, де відправлена була увечері всенічна, а на другий день, в суботу 13 серпня, архиєрейська Служба Божа і велика панахида за всіх спочилих православних від охрещення України і по сей день. Правила, в співслуженні численного духовенства, архієпископ Олексій і єпископ Полікарп. В проповіді перед панахидою архієпископ Олексій говорив про глибокий зв'язок сучасного покоління з Волинською землею й місцями, де перебували й працювали великі українські князі й єпископи, подвижники православної віри. Вже й до Зимненського жіночого монастиря наплинула сила прочан; серед них звертала на себе увагу група прочан з Холмщини: своїм зовнішнім виглядом, глибоко побожними холмськими співами і дубовим хрестом з терновим вінцем, що принесли його з Холмщини, відзеркалювали вони сучасне життя Православної Церкви. Прочани, що на ніч під 13 серпня не змістились в монастирських забудованнях, цілу ніч слухали з скупченням та увагою побожних пісень холмщан.

О годині 4 пополудні 13 серпня у всіх церквах м. Володимира зазвонили усі дзвони і вирушили з тих церков — Катедрального Успенського собору, Св.-Василівської і Св.-Миколаївської церков — хресні ходи назустріч величавому хресному ходові, що йшов до Володимира з Зимненського монастиря; по дорозі прилучився хресний ход з Устилужської парафії. Біля побудованої за Володимиром брами зустрінулись ці процесії і після традиційних привітань вишикувались в один величезний похід, який повернув до міста, під спів побожних пісень в напрямку до Катедрального собору. При зустрічі хресних ходів у багатьох на очах були сльози. Так буває тоді, коли засмучене серце, відчувши, що воно не одинокі б'ється у грудях, а що відгук його відбивається в тисячах свого народу, починає вибухати назовні сльозами радості. В Катедральному соборі відбулась архиєрейським чином, — правила Владики Олексій і Полікарп, — урочиста Всенічна з виносом після Великого Славослов'я увітчаного квітами хреста, а безпосередньо по закінченні Всенічної з собору вирушив о год. 10 ночі хресний хід на місце „Старої Катедри” (на передмісті „Федорівка”), де було відправлено Вселенську панахиду за спокій душ усіх від віку спочилих отців і праотців.

14 серпня у неділю, о год. 6 рано, у всіх церквах м. Володи-мира були відправлені Літургії, за якими сотки прочан відговілись. Зранку до Катедрального собору почали прибувати хресні ходи з сел — Новосілок, Орань, Овадна і з дальших околиць Володимирського та інших повітів. Просторий цвинтар навколо собору та довга й широка вулиця, що провадить до собору, були заповнені масами народу. На соборному цвинтарі розмістилися сліпці-лірники й виграють та співають сумні побожні пісні і псалми про Божу Матір Почаївську, про Страшний Суд, про св. Миколоая та інші. Урочиста Служба Божа в соборі почалась о год. 9. Правили владыки Олексій і Полікарп в сослуженні 18 священників, архидиякона Гермогена і двох дяконів. Співав соборний хор під орудою вправного диригента І. Менька-Мінючка і хор дяків. Чудовий баритон архидиякона Волинської катедри Гермогена доповнював красу урочистої відправи. Після 'Евангелії проповідував настоятель Луцького собору митрофорн. прот. Ст. Грушко. Надзвичайним урочистим моментом Служби був спів православного символу „Вірую“, який почали співати у вітварі пан-отці (було їх біля 100)), а потім підхопили маси вірних в церкві й на цвинтарі. О год. 12 вирушили з собору хресним ходом на річку Лугу для посвячення води, на т. зв. „Білі Береги" (біля 3 клм. за містом). У хресному ході взяли участь архієпископ Олексій, єпископ Полікарп, 40 п.-отців в облаченнях, 30 п.-отців без облачень, черниці Зимненського монастиря, на чолі з ігуменією Марією, представники влади, церковні хори і маси вірних біля 15 тисяч. Зразковий скрізь порядок підтримували самі вірні. Коли дійшли до місця, на високих берегах річки Луги з обох її боків, як ластівки на телеграфічних дротах, розмістилися маси народу. Довга гребля через річку й долина понад річкою так само заповнені народом. По вирізаних з землі сходах виходять на гору владыки Олексій і Полікарп. В долині над річкою в два ряди стало духовенство, церковні хори, з боків хрести і хоругви.

З гори владыка Олексій виголосив до народу ювілейне слово, глибоке змістом і досконале формою. В ньому Архієпископ дав величавий образ князя Володимира Великого, духовне його відродження через св. хрещення, після чого став він і духовним родоначальником свого народу; далі Архієпископ говорив про те, що дала св. Православна віра українському народові близько за тисячоліття, зокрема й на Волині, звідкіля виникало, що нинішнє ювілейне свято є святом не тільки церковно-релігійним, а й національно-культурним. Перейшовши потім до значення цього свята в наші дні для нас самих і для нащадків наших, Владика зупинився над діями „злочинних людей, що поставили собі завдання стерти з душі народу нашого печать благодаті, яка почала над Руссю після її охрещення; безбожна праця комуністів цілком протилежна тому, що дав нам св. Володимир". Бо сучасні безбожники „являються вбивцями душ людських, заманоючи людей оманами

земного раю, сміючись над гріхом і чеснотами, проповідуючи класову ненависть серед народу, утворюючи з держави організоване зло і соціальний злочин та утворюючи нових ідолів, тонких і спокусливих, як гординя і самобогоборство людини". „Коли намагаємося підняти завісу таємного майбутнього, — говорив Владика, — страшно становиться... А що, думається, як нинішнє хитання умів буде все поширюватися і збирати для себе все більші живи-ва? А що, коли гріхи наші переповнили чашу гніву Божого? А що, коли цей ювілейний рік є для нас судним, і Господь вже важить нас на вазі правди Своєї? О, горе тоді"... І кликав Владика: „Даймо ж перед лицем нашого Духовного Родонаачальника, св. князя Володимира, обітницю — заховати в чистоті свою віру православну і берегти свою народність, як талант, одержаний нами, по думці Божій, звише"... (Церква і Нарід, ч. 15-16, 1938 р., стор. 587-593).

Скінчивши промовляти, Владика Олексій поблагословив народ, зійшов разом з Владикою Полікарпом з гори до річки і посвятили воду. По освяченню води величала процесія хресним ходом вернулась до Мстиславового собору. Народ, підкріплений на дусі в огнищах православної віри, почав помалу розходитись додому. До Його Блаженства митрополита Діонісія була вислана телеграма: „Скромно в молитовній єдності відсвяткували ми у Володимирі ювілейні урочистості. Шлемо до Вашого Блаженства від себе й від усіх учасників щирі синовні почуття любови та відданости Архиепископ Олексій, Єпископ Полікарп, Митр. прот. Грушко, Прот. Коноплянко, Посол Бура, Никита Минаков". Ювілейні урочистості у Володимирі мали, як бачимо, виключно церковний характер. Проектована Волинським Місійним Комітетом на вечір 14 серпня репрезентаційна Академія у Володимирі з незалежних причин не відбулася („Шлях", ч. 9, 1938 р., стор. 7-10).

По містах і багатьох селах Волині теж відбулись ювілейні свята 950-ліття охрещення України-Руси. В де-яких повітах урочистості відбувались спільно для цілого деканату, в місцевості, вибраній оо. благочинними. В дописах про ці свята відмічалось відрадне явище, що активними організаторами цього ювілейного церковно-національного свята була українська православна молодь. Писали: „Свято дало багато. Воно піднесло віру, зміцнило її, дало доказ, що наша молодь міцно тримається своєї віри. Раділо старе покоління, бо бачило, що нащадки йдуть правильним шляхом, що веде до нового відродженого життя"... („Шлях", ч. 9, 1938. Дописи з Вишгородка, Бережанки, Залісець Вишневецьких Крем. пов., Теслугова Дуб. пов.). У неділю 30 жовтня 1938 р. українці у Варшаві відсвяткували 950-річницю охрещення українського народу. Величала Академія, zorganizована Головною Управою Українського Центрального Комітету, відбулась у великій залі техніків. Вшанували її своєю присутністю митрополит Діонісій, численне православне і греко-католицьке духовенство, представники міністерства ісповідань, української науки, репрезентанти української армії

з ген. Сальським, делегати заприязнених з Україною народів, представники преси. Доповіді на Академії були виголошені проф. О. Г. Лотоцьким і проф. Дм. І. Дорошенком. Укр. нац. хор, під дир. С. Сологуба, виконав „Тебе Бога хвалим” Бортнянського, могутнє Лисенкове „Камо піду” і ювілейну кантату „988-1938” Кравченко-Кудрика. Пані Н. Дорошенко деклямувала рецитацію „На Київських горах”. Молитвою „Боже Великий Єдиний” закінчилась ця ювілейна Академія.

Безумовно, що ці святкування ювілею 950-ліття охрещення України-Руси багато підняли на душі православних українців посеред сумних подій наступу і насильств з боку польсько-католицької акції „навернення” на Волині, Холмщині і Підляшші. В тім же часі доходили вістки й про те, що за океаном, в Канаді й США, в обороні православних українців під Польщею відбуваються православними українцями протестаційні віча, складаються петиції до своїх урядів з інформаціями про переслідування православних у Польщі, робляться зусилля, щоб ця справа піднесена була на форумі Ліги Націй. Архiepіскопом Іоаном Теодоровичем, що очолював тоді Українську Православну Церкву в США і Українську Греко-Православну Церкву Канади, видане було „Архипастирське послання з приводу переслідування українського народу в Польщі” („Вістник”, 15 серпня 1938 р.). З розголосу по світі про велику нетолеранцію польського уряду і релігійні переслідування в Польщі скористав і уряд країни, в якій були й продовжувались і в тім часі найбільші релігійні переслідування, понищено й збещено тисячі церков, замучено сотки єпископів і тисячі священиків та сотні тисяч вірних, це уряд бозбожної ССРСР, про що посол до Сейму Ст. Баран пише так:

«Подіями на Холмщині з літа 1938 р. зацікавився також уряд ССРСР, і советський амбасадор у Варшаві вніс гострий протест-демарш у польському Міністерстві Закордонних Справ, використовуючи відповідні постанови Ризького договору з 1921 р. про охорону релігійних і національних прав українців у Польщі. А що вже тоді грозила війна Німеччини з Польщею, то, на вимогу польського Міністра закордонних справ Бека, Міністерство Внутрішніх Справ видало наказ негайно спинити дальше бурення православних церков на Холмщині і репресії проти православних. Що більше. Наказано старостам, поліції і війтам, щоб повчили православних, які недавно зі страху перейшли на римо-католицизм, що можуть назад вернутися на православіє» (Ор. cit., стор. 111).

14. „Польське православіє” як урядова ідея ширення „польсько-сти” через Православну Церкву. „Комісія для перекладу богослужбових книг на польську мову” р. 1934. Богослуження в польській мові для православних жовнірів-українців; протести проти цього на терені Сейму українських послів. Урядові „Товариства православних поляків” з не-поляків. Утворення урядом „польської православної ієрархії”. Висвята в листопаді 1938 р. в єпископи архимів — Тимофея Шреттера і Матфея Семашка. „Декрет Президента Речіпосполітої з дня 18 листопада 1938 р. про відношення Держави до Польської Автокефальної Православної Церкви” і „Розпорядження Ради Міністрів з дня 10 грудня 1938 р. про признання Внутрішнього Статуту Польської Автокефальної Православної Церкви”. Аналіза цих актів з погляду ідеології національно-церковного руху українського в Православній Церкві в Польщі. Неповажність задумів польського уряду про колонізацію Православної Церкви. Кінець по-версальської Польщі.

Після погрому православних святинь на Холмщині в літі 1938 року і протиакції самих православних в Польщі і чинників на міжнародному форумі тій погромній акції, наступило в останньому році перед падінням по-версальської Польщі якщо не цілковите припинення, то велике ослаблення „місійної ревности” по наверненню православних на католицтво в Польщі. Зате урядові чинники Речіпосполітої заступили тепер ослаблену „ревіндикаційну акцію” посиленням акції по насадженню польського православія в Польщі. Така зміна в релігійній політиці певної течії пілсудчиків у відношенні до православних в Польщі яскраво свідчила про те, що цій течії байдужа була сама релігійна віра: на першому плані стояла не релігійна віра, а „польськість”. Коли колонізація православних українців і білорусів через навернення на католицтво в ревіндикаційній акції натрапила на внутрішні і зовнішні труднощі, то чому не спробувати повести широко колонізацію, не міняючи віри людей, в лоні самої Православної Церкви? Чому не спробувати утворити **Польську Православну Церкву**? Адже ж Російський уряд в русифікації православних українців і білорусів провадив її двісті років і через Православну Церкву та її духовенство... А тепер в лоні б. Російської Церкви українці в Польщі ведуть боротьбу за її українізацію чи розмосковлення, то чому цей молодий рух не обернути на колонізаційний в інтересах Польської держави, в інтересах „польськості”? Чому замість „українського православія” не насаджувати і ширити „польське православіє”? Що на цьому нічого не позискає Рим, що Рим незадоволений буде з фаворизування польського православія, це не важно; зате позискає Польща, придбавши мільйони православних **поляків**, і це тим більше, що у відродженій Польщі Рим повів посеред православних новийну акцію в явно „русофільському напрямку”.

Така генеза „польського православія”, ідея якого повстала у відродженій в наслідок першої світової війни Польщі, бо ж в істо-

рії давньої Польщі не знаємо прецедентів, щоб її державна католицька влада, чи взагалі польські політичні чинники, вмішувались в справу богослужбової мови в Православній Церкві.

В підрозд. 11-ому ми вже показали, як, всупереч твердженням тодішнього (р. 1925) ректора Варшавського Університету проф. Кржишталовича в промові при відкритті при Університеті Православного Богословського Відділу, що „Польща ніколи не знала релігійних утисків, і **зараз ніхто не думає заперечувати прав інших ісповідань, бо такі є засади польської ідеології**”, всупереч цим підкресленим словам, польське Міністерство Ісповідань та Освіти нещово прибрало до своїх рук підготовку священиків для Православної Церкви, відсуваючи від цієї першорядної для Церкви справи духовну православну владу та ізолюючи тих, що мали б стати пастирями свого народу, від національно-громадського оточення вже з отрочих років, з метою їх полонізації в польських школах і в польському інтернаті у Варшаві.

Обов'язкове в початкових і середніх школах Польщі навчання релігії учнів мало провадитися, згідно з прав. 18 „Тимчасових Правил про відношення Уряду Речіпосполитої Польської до Православної Церкви від 30 січня 1922 р.” для православних учнів в **рідній їх мові**. Відступлення від цього правила в законовчительській практиці викликувало неодноразові ухвали церковної влади і церковних установ про навчання Закону Божого учнів по школах законовчителями в матірній, рідній мові. Така була ухвала Синоду Православної Церкви з дня 3 вересня 1924 р., Луцького церковного з'їзду 1927 р., настанова духовенству в Архипастирській відозві митрополита Діонісія з дня 1 серпня 1928 р., постанови Волинського Єпархіального Зібрання в січні 1935 р. і в лютому 1936 р. В полонізаційному наступі на православних через їх Православну Церкву з посиленням акції „польського православ'я”, повітові старости починають наказувати духовенству провадити науку релігії дітям по школах в польській мові. Не знаємо, правда, випадків таких наказів повітових старост на Волині, але ж ось в повітах Новогрудського воєводства — повітові старости викликували до себе духовенство деканатів і видавали їм розпорядок поспілкуватися при навчанні релігії, також в проповідях та й при зносінах з парафіянами, тільки мовою польською. При цьому духовенству доводилось вислухувати заяви від старост, що „в разі відмови кого-будь з священиків від виконання цього розпорядку, то відносно таких буде зроблений відповідний висновок, про що кожен мусить пам'ятати”. З огляду на порушення такими розпорядками адміністрації постанов Конституції і Тимчасових Правил про відношення Уряду до Православної Церкви в Польщі, Вища Церковна Влада зверталась до Центральних Державних Властей з рекурсами, аби такі неправні розпорядження були скасовані (Церква і Нарід, ч. 8. 1937 р., стор. 303). В рекурсах малось на увазі не окремих старост, а ціле Поліське воєводство, коли там уряду-

вав на становищі воеводи Януш Костек-Бернацький, для якого властиво не було ні Конституції Речіпосполитої, ні „Тимчасових Правил” для Православної Церкви в Польщі в його поведінці до тої Церкви та її духовенства, яку поведінку можна назвати поліційно-полонізаторською. Про неї ми вже писали вище (підрозд. 12).

Вживання польської мови в Богослуженні допущено тою ж постановою Св. Синоду Православної Церкви в Польщі від 3 вересня 1924 р., якою благословлено було вживати й мови, як богослужбові, українську, білоруську й чеську. До всіх 4-ьох мов відноситься допущення їх вживання „у тих богослужбових чинах, **яких текст одобрено вищою церковною владою і в тих парафіях, де того захочуть парафіяни**”. Через 10 років, в листопаді 1934 р., організована була Комісія для перекладу богослужбових книг на польську мову під головуванням єпископа Сави Советова. Утворення цієї комісії мотивувалось в наказі про це митрополита „можливістю приєднання до Православної Церкви осіб польської національності”, а також „прикладом інших православних церков, що мали переклади православної Літургії та часто виконуваних треб на мову тієї країни, в якій церква перебувала”. Щодо приєднання поляків до Православної Церкви, то випадки такого приєднання, викликаючи велике незадоволення польського клиру, дійсно все частішали, розуміється не з-посеред простої людности, і переважно з матримоніальних міркувань: в Православній Церкві допускалось розв’язання церковних шлюбів з тих чи інших причин.

Після двохрічної праці названої вище Комісії, Св. Синод 17 жовтня 1936 р. апробував для вжитку в православних святинях, в разі потреби, переклади тієї Комісії на польську мову Літургії св. Іоана Золотоустого, Панахиди і Вдячного Господу Богів Молебня. Навколо цієї ухвали Синоду счинився великий галас в тодішній пресі, якого зовсім не викликала сама ухвала з 3 вересня 1924 року про допущення рядом з українською, білоруською, чеською й мови польської в православному Богослуженні. Об’єктивно треба ствердити, що до апробати Синодом перекладу на польську мову Літургії, Панахиди і Молебня найбільш спокійно віднеслась українська православна преса і українська православно-громадська думка. Бо ж вони подивились на цю справу з точки погляду православно-канонічної, яку митрополит Діонісій делегації до нього в цій справі від РНО 9 грудня 1936 р. висловив в словах: „З погляду канонів Православної Церкви не може бути ніяких перешкод до перекладу православного Богослуження на різні мови, і кожний православний може молитися на любій мові за своїм вибором”. Православні українці, які домагались і боролись за свою українську мову в Богослуженні, не могли ж, очевидно, відмовляти православним полякам в праві молитися в польській мові, — більше того, український церковний рух за впровадження української живої мови до Богослуження ніколи не присилював самих українців до того впровадження, ніколи не вимагав українізації

Богослуження по всіх православних парафіях з українським населенням, вимагаючи такої українізації там, де її бажали парафіяни. Благословенство ж Синодом до вжитку в православному Богослуженні перекладів на польську мову Літургії Іоана Золотоустого, чинів Панахиди і Вдячного Молебня стало „подією” і викликало галас особливо в російській пресі, тому що до цієї Синодальної ухвали підійшли не з православно-канонічної точки погляду, а з національно-політичної. Апробату польських перекладів Св. Синодом витлумачили як примусове впровадження для православних польської літургічної мови. І згаданій вище делегації рновців митрополит вияснив: „Факт благословенства перекладів богослужбових книг на польську мову було б хибно тлумачити як заохочування до переходу на польську літургічну мову. Взагалі не треба думати, що Церква буде використовувана як знаряддя колонізації населення; ніяких розпоряджень про колонізацію богослужень не давалось” („Русское Слово”. 1936 р., ч. 291). Було б надзвичайно дивним, коли б такі розпорядження від церковної влади вже виходили, але ж сам Митрополит в день державного свята проголошення незалежності відновленої Польщі 11 листопада 1936 р. відправив в митрополичому соборі у Варшаві урочисто молебня в польській мові, — очевидно, не для православних поляків, як богомільців в соборі, а — можливо — надаючи цьому вдячному молебневі в державне свято чисто офіційного характеру. Кс. Ян Урбан, для якого, як і взагалі для польського католицького клиру, „польське православ’є” не могло бути приємністю, про відправу в державне свято Польщі молебня в православній церкві в польській мові писав, що „пригадує це досвідчення з російським „Тебе Бога хвалим” і „Боже царя храни”, співаними колись під примусом в польських католицьких костелах” („Oriens” XI-XII. 1936, стор. 188). Наводячи цю аналогію, о. Ян Урбан не двозначно прирівняв теперішній польський уряд до колишнього російського уряду в стремлінні використати Церкву в політичних цілях; в даному випадкові насаджати „польськість” серед православного непольського населення через спольщення православного його Богослуження.

Що торкається рновців, то вони, виступаючи проти замірів колонізації православних в Польщі і через спольщення православно-го Богослуження, продовжували дивитись на Православну Церкву в Польщі, як на експозитуру „російськості”, репрезентантами якої себе уважали, і тому в меморандумі, поданому Митрополитові з нагоди польських богослужбових перекладів, писали, що „переклад Богослуження на живі мови являється півеченням істоти Богослуження і, замість молитовного настрою, викликає почуття згіршення і навіть образи”, і вимагали „**припинити відправу Богослуження на живих мовах** до прийняття в цих питаннях рішення Церковного Собору” („Русское Слово”. 1936 р., ч. 291. Підкр. моє). Очевидно, що рновці в своєму політиканстві в Православній Цер-

кві не подумали про те, що викликала б в житті Православної Церкви в Польщі заборона Синодом відправи Богослуження в українській мові в тих численних парафіях, де — на бажання вірних — вона була вже запроваджена. Синод розумів це краще російських політиканів і тому вимоги їх припинити богослужбові відправи по церквах в живих мовах не задовольнив, але поспішив все таки в інший спосіб ублажити репрезентантів 1% росіян в Православній Церкві в Польщі. Ухвалою від 27 лютого 1937 р. Синод змінив свою постанову від 3 вересня 1924 р. про вживання живих мов в Богослуженні в тих парафіях, де того забажають вірні, в тому сенсі, що одного бажання на цей предмет самих парафіян, як було досі, не досить; належить в кожному окремому випадкові звертатись аж до Синоду, який і буде розглядати просьби про впровадження в Богослуження української чи іншої живої мови й уділяти на це впровадження своє благословення.

Ця ухвала Синоду від 27. II. 1937 р., якою утруднялось впровадження живої української мови в Богослуження, викликала велике занепокоєння в українському громадянстві. Українська Парляментарна Репрезентація Волині, Українське Волинське Об'єднання, Луцьке Чеснохресне Братство, Т-во ім. митр. Петра Могили, — всі ці організації звернулись до Синоду і до архієпископа Олексія Волинського з представленням всієї небезпеки в церковному житті православних українців вище названої ухвали Синоду. В м. Рівному, де ця ухвала Синоду спричинилась відразу до того, що не відбулось щорічне урочисте богослуження в українській мові в рівненському соборі з нагоди Шевченкової річниці, переведене було 28. III. 1937 р., під головуванням посла Ст. Скрипника, віче з участю понад 1000 осіб, які прийняли резолюцію жалю, з проською про відміну ухвали Синоду від 27. II. 1937 р., а також про бажання зібраних відправи Служб Божих в мові українській в Рівненському соборі (Ц. і Н. Ч. 8. 1937, стор. 304). Протести українського організованого громадянства, а рівно ж ті події наступу на православ'є католицької акції з кінцем 1937 р. (с. Гриньки і др.), про які оповіджено нами вище, зробили синодальну ухвалу від 27. II. 1937 р. нечинною.

Ідея „польського православ'я” мала, як бачимо, свої етапи в по-Версальській Польщі й до посиленого фаворизування її урядом після загальмування на осінь 1938 р. католицької акції „навернення” православних українців на римо-католицизм. Плекало її найбільше Міністерство Ісповідань та Освіти в організації державного духовного шкільництва для виховання сполонізованих священників Православної Церкви, рівно ж у викладах Закону Божого в польській мові православним учням по державних школах. Але ця ідея скоро підхоплена була і військовими колами, і Богослуження для військових православних військові капеляни стали відправляти в мові польській. Український посол С. Тимошенко на засіданні Бюджетової Комісії Сейму в лютому 1938 р. в промові

свій залитував: „Для чого й ким видані розпорядження про Служби Божі в польській мові для православних вояків-українців? Чому не має права той український вояк молитися в рідній мові? Чи ж, присягнувши життя своє, в разі потреби, віддати за Державу, він того права позбавився? Чи ж, вміраючи на полі бою, він не заслужив на те, щоб останню молитву духовний пастир відчитав йому в рідній мові? Які користі такі розпорядження приносять державі?” („Шлях”, ч. 3. 1938, стор. 15). Посол прот. М. Волков на пленумі того ж Сейму промовляв: „Якщо жовнір католик польської національності слухає Служби Божі в латинській мові, жовнір греко-католик в церковно-словянській мові, жид, мусульманин, караїм та інші слухають богослуження кожний у своїй традиційній мові релігійного їх культу, то православний жовнір непольської національності позбавлений є тих можливостей і, змушений слухати Службу Божу в державній польській мові, матиме почуття браку в своїх громадянських правах і певного упослідження свого релігійного культу, бо дома літургічною мовою для нього буде або рідна мова, або церковно-словянська” (Ц. і Н., ч. 6. 1938, стор. 231).

Ці слушні протести українських послів залишались протестами тільки для історії, тим більше, коли вищі військові кола почали фаворизувати „польське православіє”, як один з „плацдармів польськості і польської культури”, і посеред цивільних мас православної людности Польщі. Було не без того, що й посеред цієї людности знайшлися одиниці, що взялись, безкорисно чи й з різних корисних побудок, пропагувати ідею „польського православ’я”. З’являються „Товариства православних поляків” — найперше в Білостоку, потім в Гродні, Новогрудку, Слонімі, Волковиську; заснують їх, з ініціативи місцевої адміністрації, і входять у їх склад здебільшого члени з б. російських урядовців, яких вербують на „православіє польське” під небезпекою звільнення з посад на державній службі, на залізницях, в магістратах, сеймиках і т. п. (Докладніше про „поляків православного ісповідання” у А. Світіча. *Op. cit.*, стор. 169-173). **На землях українських посеред українського православного населення не було зовсім таких „Товариств православних поляків”.**

К. Н. Николаев в своїй монографії „Восточний Обряд”, не об’єктивно представивши зустріч Волинню архієпископа Олексія, призначеного р. 1934 на Волинську катедру по змушеному уступленню з неї митрополита Діонісія, написав: „Прощаючись зі своєю паствою, в кінці свого звернення митр. Діонісій поставив слова „Слава Богові за все”, але велике згірчення лишилось в його душі і **на українізацію він відповів полонізацією**” (*Op. cit.*, стор. 247. Підкр. моє.). Яких-будь доводів цієї дзвінкої фрази, підкресленої мною, з якої б виникало, що митр. Діонісій помстився українцям за домагання дати на Волинь правлячого єпископа-українця, помстився тим, що почав їх полонізувати через Церкву, ми в пра-

ці К. Н. Николаєва не знайдемо. Бо ж досягнення саме українізації, чи розмосковлення Церкви, на Волині прийшли найбільші в роки після уступлення митр. Діонісія з катедри Волинської і призначення на Волинь архієп. Олексія. З другого боку, які ж є факти насадження чи пропагування „польського православ'я” на Волині з боку церковної влади? Вище нами наведено було факт, як в часі ревіндикаційної акції в літі 1938 р. масово й урочисто зустрінутий був населенням Волині митр. Діонісій. То невже це була б подяка йому за те, що „на українізацію відповів колонізацією в Церкві?” Історія спирається на фактах, а не на ефектовних безапеляційних фразах.

Коли б митрополит Діонісій був таким колонізатором в Православній Церкві, як дехто представляє, то чи виникла б в польському уряді, коли взявся за втілення ідеї „польського православ'я”, думка про утворення „польської православної ієрархії”, на зміну старої? А про ці задуми не раз оповідав мені, повертаючись з Варшави з сесій Синоду, чи засідань Передсоборної Мішаної Комісії, пок. Владика Олексій. Чи вдаванням, чи дійсно щирим, прихильником ідеї „польського православ'я” посеред тодішньої православної ієрархії в Польщі став тільки єпископ Гродненський Сава Советов, росіянин, що скінчив прискорений курс Пажеського Корпусу в Петрограді? Будучи ще ієромонахом, був він видалений з Польщі, але одержав потім дозвіл повернутися і зробив кар'єру до єпископства включно, будучи висвяченим в єпископи р. 1932 за тиждень до висвяти українського кандидата на єпископа — архимандрита Полікарпа.

В місяці листопаді 1938 р. польський уряд дійсно приступив до утворення „польської православної ієрархії”. Маючи за собою вже єпископа Гродненського Саву Советова, як здекларованого на „поляка православного ісповідання”, польський уряд звернувся до митрополита Діонісія з пропозицією, аби Синод доповнив склад єпископату Православної Церкви в Польщі ще двома єпископами, при чому кандидатами названо було двох військових священників-вдівців-протоієреїв: Георгія Шреттера і Константина Семашка. Обидва були вже в чині майорів і займали становища деканів військових округ: о. Шреттер в Люблині, о. Семашко у Львові. Виставлення Департаментом Ісповідань кандидатів в єпископи з військових священників вказувало на спільну руку, що керувала і ревіндикаційною католицькою акцією і акцією „польського православ'я”. Ні о. Шреттер, ні о. Семашко не були поляками з походження. Батько Шреттера був волинський німець, мати українка; Семашко, син священника з дуже давнього духовного роду Семашків-Горських, був білорус. Шреттер середню освіту отримав в Острозькій на Волині російській гімназії, вищу — на Православному Богословському Відділі Варшавського Університету. Семашко скінчив Холмську Духовну Семінарію та Ніжинський Історико-Філологічний Інститут (на Чернігівщині). В часі служби військовими ка-

пелянами обидва кандидати виявили себе великими прихильниками ідеї „польського православ'я”; о. Шреттерові при висвяченні в єпископи було 37 років, о. Семашкові 44 роки.

Чи міг Синод не погодитися на висвяту в єпископи оо. Шреттера і Семашка? Формально, розуміється, міг, але з яких мотивів? Противитись поповненню в Церкві єпископату, коли сам державний чужовірний уряд дбає про те, це значило б викликати нарікання, що православна ієрархія не дбає про добро своєї Церкви. А що торкається кандидатур, то треба було мати дуже поважні мотиви для їх одводу, коли одвод цей явно тягнув за собою і конфлікт з державним урядом.

Постанова Синоду про хіротонії в єпископи протоієреїв Г. Шреттера і К. Семашка була зроблена 8 листопада 1938 р., 12 листопада в Почаївській Лаврі архієпископ Олексій довершив, з доручення митрополита, постриг обох номінатів в ченці, з нареченням в чернецтві о. Георгія Тимофеем, а о. Константина — Матфеем; другого дня, у неділю 13. XI були вони підвищені до ступеня архимандритів. В Почаївській же Лаврі відбулось наречення в єпископа Люблинського архимандрита Тимофея 26 листопада і хіротонії в єпископи за Службою Божою 27. XI. 28. XI було наречення в єпископа (Браславського) архимандрита Матфея, а хіротонія в єпископи 29 листопада. Наречення відбувались в залі Архирейського дому в Лаврі; Богослуження і хіротонії в Троїцькому соборі Лаври. Наречення і хіротонії довершені були Собором Єпископів в складі митрополита Діонісія, архієпископів Олександра Польського і Олексія Волинського та єпископа Сави Гродненського; приводили на урочистість наречення архимандритів Тимофея і Матфея в залю, заповнену духовенством, представниками Уряду та братією Лаври, намісник Лаври архим. Пантелеймон (нині архієпископ Канадський в юрисдикції Московської патріархії) і протопресвітер військового духовенства о. Федоронько. На цю урочистість єпископських хіротоній архимандритів Тимофея і Матфея прибули до Почаївської Лаври з Варшави — д-р Януш Волінський, як представник прем'єра Ради Міністрів і Міністра Ісповідань та Освіти; генерал Коритовський, як репрезентант Міністра Військових Справ; радник Ф. Соха-Папроцький, як представник Міністра Внутрішніх Справ. Приїхали також урядові представники від воєвідств Люблинського, Віленського і Волинського, від військових округ Люблинської та Львівської. Православне військове духовенство з'явилося майже в повному комплекті.

Богослужбові чини в часі поставлень цих нових архієреїв, що мали служити ідеї „польського православ'я”, відправлялись всі в мові церковно-словянській з російською мовою. Що торкається встановлених при поставленні в єпископи промов, то А. Світлич пише: „Обидва єпископи (Тимофей і Матфей), перед нареченням, виголосили в мові польській встановлені промови, в яких відмічали свою відданість Польській державі, яка „так само відноситься

до всіх своїх громадян — незалежності ісповідань; до розичливе ж таке відношення має всі ознаки історичної традиції" (з промови єп. Матфея). В мові ж польській промовляв і митрополит Діонісій, вручаючи нововисвяченим єпископам жезли, як символ єпископської влади" (Ор. cit., стор. 175-176). В якій мові, — тільки не „перед нареченням", а після наречення, як прийнято, — промовляли новонаречені, не можу твердити, але, будучи присутнім під час хіротонії єпископа Тимофея в Троїцькому соборі, можу свідчити, що митрополит Діонісій перед врученням з катедри, після закінчення літургії, жезла архиєрейського єп. Тимофіїві промовляв до нього, наставляючи, яким має бути архиєрей у відношенні до самого себе і своїх вірних за прикладом св. ап. Павла, — в мові російській. Будучи присутнім, як представник Волинської Духовної Консисторії, на урочистім обіді в архиєрейському домі Лаври після хіротонії єпископа Тимофея 27 листопада 1938 р., пам'ятаю, яке сумне і просто пригноблююче враження переживалося при тій „урочистості"; пригадувалось, як понад 6 років тому дійсно святкувалась нами, присутніми на хіротонії у Варшаві владики Полікарпа, велика подія в житті українського православного народу, який в Православній Церкві в Польщі, становлячи в складі її вірних 70%, мав право на дальнішу висвяту єпископів з українців, а замість того, отримував тепер в своїй Церкві єпископів з „православних поляків" з заданнями колонізувати в Польщі православну людність. І так прикро було під час того обіду чути, як представники польської адміністрації в розмовах про подію все повторювали вислів: „наші єпископи"... Дійсно, то були їхні єпископи для політичних завдань, а не єпископи православного народу, висвяту яких ніде не було зустрінuto православними з радістю, а якщо не ворожо, то глибоко байдуже...

В тому ж часі, коли відбулись хіротонії „польських православних єпископів", довершено було державною польською владою унормування правового положення Православної Автокефальної Церкви в Польщі. Довершено було це унормування двома актами: „Декретом Президента Речіпосполитої з дня 18 листопада 1938 р. про відношення Держави до Польської Автокефальної Православної Церкви" („Денник Устав Речіпосполитої Польської" дня 19 листопада 1938 р. ч. 88) і „Розпорядженням Ради Міністрів з дня 10 грудня 1938 р. про признание Внутрішнього Статуту Польської Автокефальної Православної Церкви" („Денник Устав Речіпосполитої Польської" дня 30 грудня 1938 р. ч. 103).

Законодатні ці акти не проходили через Сейм і Сенат; були видані в часі між парламентарними сесіями. Здається, що було признано за доцільніше з політичного огляду не ставити на обміркування публічне Сейму і Сенату, в основі католицьких в своєму складі, справи унормування правового положення Православної Церкви, а тим більше Внутрішнього статуту її життя. До цього часу, як знаємо, нормували це правне життя Церкви у віднов-

лений Польщі, впродовж майже 17 років, „Тимчасові Правила про стосунок Уряду до Православної Церкви в Польщі від 30. I. 1922 року”, одностороннє видані міністром А. Поніковським. В середині цього часу діяння „Тимчасових Правил”, а саме 30. V. 1930 р., з'явилась була грамота Президента Речіпосполитої, в якій читаємо: „Тепер надійшов час, щоб здійснилися стремління зверхників Православної Церкви в Польщі в особах св. п. митрополита Юрія та митрополита Діонісія, як рівно ж собору єпископів і всіх громадян Речіпосполитої православного віросповідання, щоб у згоді зі святими канонами Автокефальна Православна Церква в Польщі відбула свій Собор, перший у відродженій Польській Державі”. . . Але цей час для Генерального Собору Автокефальної, в розумінні незалежності її від іншої Православної Церкви, Православної Церкви в Польщі так і не надійшов до самого падіння по-версальської Польщі.

Здавалось би, що така справа, як обговорення і прийняття підготовленого проекту Внутрішнього Статуту життя Православної Церкви в Польщі, є **найперше справою Собору самої Церкви**, так урочисто проклямованого Грамотою Президента Держави. Але ця Грамота найвищого достойника Держави стала „загубленою грамотою” при владі певної течії спадкоємців влади маршала Пілсудського, про що писали ми в підрозд. 13. Без соборного ж голосу Церкви в питаннях устрою і управління в ній, ієрархія Церкви, яка виробляла названі вище акти урегулювання положення і життя Православної Церкви в Польщі в т. зв. „Мішаний Передсоборний (?) Комісії” з представниками Уряду впродовж 8 років, — ця ієрархія повинна була не раз улягати „цезарепаністським” домаганням Уряду; інакше було б, коли б вона могла опертися на постанови Генерального Собору Церкви.

Аналіза усього змісту названих вище законодавчих актів, що ними наприкінці існування по-версальської Польщі унормувався врешті правний стан Православної в ній Церкви, не входить в наші завдання. Ми зостановимось тільки на тому в них, що так чи інакше пов'язане з ідеологією та прагненнями національно-церковного українського руху в Православній Церкві в Польщі.

Найперше звертає на себе увагу назва і в Декреті Президента і в Розпорядженні Ради Міністрів Православної Церкви в Польщі „**Польська Автокефальна Православна Церква**”. Так вона не іменувалась і в Грамоті Президента від 30 травня 1930 р., де кілька разів читаємо „Автокефальна Православна Церква **в Польщі**”, як звичайно й називалась наша Церква до видання актів кінця 1938 р., найчастіше з опущенням і прикметника „Автокефальна”. Можна, розуміється, інтерпретувати назву Православної Церкви в Польщі „Польською” не в понятті національності, а в понятті територіально-державної приналежності, що думці 17 прав. IV Вселенського Собору, що розподіл церковний слідє за „політичним та земським порядком”, — одначе, з огляду на акцію творення

„польського православ'я” і задуми полонізувати населення православно через його Православну Церкву, в назві цієї Церкви „Польською” вже тепер вбачалась цілком слушно тенденція цю Церкву полонізувати. Скритикував цю назву „Польська” і орган східної місії оо. єзуїтів в Польщі „Oriens”. „Православ'є у нас, — писав о. Урбан, — не є церквою польською, але національно-мішаною, переважно російсько(?)-українською; костелом Польським, бо ж обіймаючим 95% поляків, є у нас Костел Католицький. Що ж до православ'я, то вистарчило б назвати його „Православною Церквою в Польщі” (XI-XII за 1938 р., стор. 186. Підкр. моє.).

Ані в Декреті Президента з дня 18 листопада 1938 р., ані у Внутрішньому Статуті Православної Церкви, признанім Розпорядженням Ради Міністрів з дня 10 грудня 1938 р., нема постанов про богослужбову мову в Православній Церкві, про мову проповіді в церквах, про мову навчання релігії православних учнів по польських школах (розд. XII Вн. Ст.). Діючими постановами на цей предмет zostалися, таким чином, постанови Св. Синоду від 3 вересня 1924 р. Що торкається урядової мови влад і установ Православної Церкви в Польщі, то арт. 7 Декрету Президента постановляє, що такою мовою є мова польська, але т. 2 цього арт. 7 говорить, що „у відношенні до осіб та інституцій, які звертаються до влад і урядів церковних в іншій мові, влади ті та уряди можуть послуговуватися мовою петента”. Офіційні органи Церкви під назвою „Відомості Православної Митрополії” і „Відомості (такої то) Православної Єпархії” видаються в мові польській (Арт. 78 „Декрету”). Метричні книги в парафіях провадять настоятелі парафій, як „урядовці цивільного стану”, в мові польській (п. 26 Параф. Статуту Церкви). Протоколи засідань в установах Православної Церкви, починаючи від засідань Генерального Собору (п. 12 Регуляміну Собору) і кінчаючи засіданнями Парафіяльної Ради (п. 77 Параф. Статуту), пишуться в мові польській, як то часто підкреслюється в залучниках до Внутрішнього Статуту Церкви, що ними були: 1) Виборча ординація до Елекційного Собору; 2) Регулямін Елекційного Собору; 3) Виборча ординація до Генерального Собору; 4) Регулямін Генерального Собору; 5) Правила для Головної Контрольної Комісії; 6) Статут Єпархіяльних Зібрань; 7) Регулямін Єпархіяльної Ревізійної Комісії; 8) Парафіяльний Статут. П. 2 „Регуляміну Генерального Собору” постановляє: „Урядовою мовою чинностей Собору є мова польська. Промови, вияснення, спростовання і т. інш. можуть бути виголошувані і подавані в мовах, які вживає православна людність в Польщі”. Очевидно, що ця постанова відноситься і до всіх зібрань і засідань церковних установ Православної Церкви в Польщі.

Обійшовшись при виробленні конституції для Православної Автокефальної Церкви в Польщі без Помісного Собору тої Церкви, творці тієї конституції не зігнували при виробленні її самої засади соборности у внутрішньому житті Церкви, засади так

притаманної Православній Українській Церкві в давній Речіпосполитій і чужій в Церкві Російській від Петра I і до самої революції 1917 р. Засада соборности в Декреті Президента і Внутрішнім Статуті Церкви 1938 р. втілена в устрої Православної Церкви в Польщі в таких органах життя Церкви, як — Генеральний Собор Церкви в складі ієрархії, представників духовенства і вірних, Собор єпископів Церкви з виконавчим його органом Синодом (в складі митрополита і трьох єпископів), Елекційний Собор Церкви для виборів митрополита, Головна Контрольна Комісія (в складі по два представника, один духовний, другий світський, від кожної єпархії, обраних Єпархіяльними Зібраннями, і двох представників від монастирів Церкви), Єпархіяльні Зібрання представників духовенства і вірних, Єпархіяльні Консисторії (в складі чотирьох духовних членів і одного світського, обраних Єпархіяльними Зібраннями), Єпархіяльна Ревізійна Комісія (в складі двох духовних і одного світського членів, обраних Єпарх. Зібраннями), Парафіяльні Зібрання і Парафіяльні Ради.

З засадою соборности в устрої Церкви, при якій втягується до активного уділу в церковнім житті загал духовенства і вірних, тісно пов'язана й **засада виборности** при заміщенні тих чи інших церковних становищ, яка засада мала місце і в давній Українській Православній Церкві. В Православній Церкві в Польщі, за правилами Внутрішнього її Статуту 1938 р., виборча система мала бути застосована при заміщенні катедр митрополита, єпископів, становищ членів Консисторії, деканів чи благочинних, але тим же Внутр. Статутом Церкви не надано виборчого права парафіянам при заміщенні церковно-парафіяльних становищ членів клиру, священників, дияконів і псаломщиків, яких, згідно з парагр. 62-64 Вн. Ст., призначає, переміщає і звільняє єпархіяльний єпископ. Очевидно, що такий порядок не виключав звичайної просьби до єпархіяльного архиєрея представників парафії про призначення до них того чи іншого кандидата священником, коли він відповідав іншим вимогам, головне освітнім цензом, від кандидатів на душпастирів. Колишня в старовину виборча практика в добірї священників на парафію, при відсутності шкіл для підготовки пастирства, коли парафіям доводилось самим шукати для себе священника, не могла бути тепер зразком, і тому в програмі діячів національно-церковного українського руху в Православній Церкві в Польщі не було домагання виборного священства по парафіях. („Ц. і Н.", ч. 24. 1938 р. „Проблеми парафіяльного устрою").

Але наявність організаційних форм соборности в устрої Православної Церкви в Польщі, в актах правного унормування життя тої Церкви 1938 р., ще не говорить про дійсно соборний характер управління тієї Церкви та про її свободу у внутрішньому житті, про яку урочисто свідчить арт. 1 Декрету Президента з дня 18 листопада 1938 р. „Польська Автокефальна Православна Церква у своєму внутрішньому житті користує з повної свободи управ-

лінія в границях державного праводавства, а зокрема цього Декрету, а також Внутрішнього Статуту, признаного Державою через Розпорядження Ради Міністрів". „Повна свобода управління", але „в границях державного праводавства" „Декрету Президента" і „Розпорядження Ради Міністрів з признанням Внутрішнього Статуту" є вже далеко не свободою управління на засадах соборности Церкви, а мішаниною соборних форм управління з цезарепапізмом в Церкві.

Кс. о. Ян Урбан, подавши основний зміст постановлень Декрету Президента з дня 18 листопада 1938 р., робить висновки, що „зроблено великий крок на шляху демократизації устрою Православної Церкви і поширення впливів на церковне управління світського елементу. Таким чином Православна Церква, йдучи слідом за другими автокефаліями, зблизилася до устроєвих взірців протестантських, ослабляючи староправославну і з католицизмом згіднішу засаду ієрархічного управління" („Oriens". XI-XII. 1938, ст. 186). Коли під „світським елементом" розуміти тут участь в управлінні представництва від вірних Церкви, то з цим не можна погодитися, але цілком відноситься це „поширення впливів" до світської державної влади, що не є жодною „демократизацією" в устрої Церкви.

Ось, напр., як проходять вибори Собором Митрополита Церкви. Встановлено для цього т. зв. „Елекційний Собор", який тільки для вибору митрополита відбувається і на якому жодних інших справ не може бути, як рівно ж не дозволене на ньому і обговорення осіб-кандидатів на митрополічу катедру (Арт. 20 Декрету). Засідання Елекційного Собору попереджується „Зібранням Переделекційним" з осіб, що входять в склад Собору; на цьому зібранні намічається трьох кандидатів на митрополічу катедру. Після цього це ж зібрання покликуює Комісію з трьох, до якої входять: Заступник митрополита, як голова і представник єпископату, один представник від духовних учасників Зібрання і один від вірних світських. Ця Комісія відправляється до Міністра Ісповідань і Освіти з метою упевнитися, чи Уряд Речіпосполитої не складає спротиву проти якої з намічених кандидатур. Кандидатура, не бажана Урядові, відпадає; можуть відпасти і всі. На місце тих, що відпали, Переделекційне Зібрання подає інших. Врешті, узгоднених з Міністром кандидатур може бути й три (не більше), але не менше двох. І тільки після цього відбувається засідання самого Елекційного Собору для тайного голосування картками на узгоднених кандидатах. Обраним на митрополита буде той з кандидатів, хто отримає абсолютну більшість голосів; коли не отримає за першим голосуванням ніхто такої більшості, голосування повторюються далі; в разі отримання двома кандидатами рівної кількості голосів й після повторного голосування, вибір рішається жеребком між ними. Новообраного митрополита Міністер Ісповідань представляє Президентові Речіпосполитої „в цілі одержання при-

знання Президента", після чого митрополит складає присягу і одержує декрет від Президента на обняття митрополичої катедри (Арт. 17-19 Декрету Президента з дня 18. XI. 1938 р.). Така „сборна елекція” митрополита, з рішачою участю державного уряду, мало чим різниться від царського призначення на митрополичу катедру кандидата, представленого Св. Синодом і обер-прокурором Синоду, як було в Російській Церкві, хіба з тою головною різницею, що і цар і обер-прокурор були теж православної віри. Треба до цього додати ще й те обмеження „державним законодавством” свободи Елекційного Собору у виборі митрополита, що Собор міг його вибирати тільки зі складу єпископів **Польської Автокефальної Православної Церкви** (Парагр. 10 і 13 Вн. Ст.). Такого обмеження не знали наші давні Елекційні Собори, коли були чинні (не чинні в Польщі в добу „права патронату” — XVIст.; в Росії — від часу утворення Св.Синоду 1721 р.): на митрополичі катедри були обрані не єпископи, а архимандрити: священномученик Макарій, Іов Борецький, Петро Могіла, Варлаам Ясінський, Йоасаф Кроковський.

Єпархіальних єпископів вибирає Собор єпископів з трьох кандидатів, яких представить тому Соборові властиве Єпархіальне Зібрання, але без згоди Уряду (Міністра Ісповідань), на кандидата Собор єпископів не може його обрати (Арт. 26 Декрету Президента); те саме стосується і до „виборів” єпископа-вікарія (Арт. 27), і до призначення митрополитом директора Митрополитальної Канцелярії (Арт. 23). В житті окремих єпархій Православної Церкви цю обер-прокурорську роль від польського уряду відіграє вже не міністер ісповідань, а властивий воевода, на території воевідства якого знаходяться парафії єпархії, тобто Церква попадає вже під відомство Міністерства Внутрішніх Справ. Так, обраних Єпархіальним Зібранням 5 членів Консисторії єпархіальний архиєрей може затвердити на становищах тільки за згодою воеводи (Арт. 32 Декрету), рівно ж і призначення секретаря Консисторії вимагає тої згоди (Арт. 34). Про замір призначення якого декана (обраного духовенством на зібранні священників деканату), священника — настоятеля парафії або його вікарія, диякона і дяка на парафію єпархіальний архиєрей повинен повідомити воеводу на письмі, запитуючи, чи нема яких перешкод з поглядів державних для призначення даної особи (Арт. 35, 38 Декрету). Воевода повинен відповісти впродовж місяця; не одержання відповіді в цьому терміні дає архиєреєві право довершити призначення (Арт. 35). При цезарепапізмі в Рос. Православній Церкві архиєреї не мали таких обов'язків у відношенні до губернаторів.

Статут Єпархіальних Духовних Консисторій не був вироблений Мішаною Комісією; цей статут мав бути ухвалений Собором Єпископів, а затверджений Міністром Ісповідань і Освіти (П. 51 Вн. Ст.), що ставився, таким чином, у внутрішньому житті Православної Церкви над Собором Єпископів. Це — теж один з прикла-

дів застосування засади „соборности” в житті Православної Церкви в Польщі. В цьому ж відношенні вимовним є факт встановлення актами державного праводавства для внутрішнього життя Православної Церкви **церковного повноліття чи церковної зрілості** для участі вірних в соборному житті Церкви. Членом Генерального Собору для представництва на ньому вірних може бути обрана особа мужеської статі, яка має не менше як 35 років життя (П. 7 Виборчої Ординації до Генерального Собору). Членом Єпархіального Зібрання можна обрати від вірних теж особу, яка має не менше закінчених 35 років життя, але тут нема вже умови, що вибирається тільки мужчина (П. 13 Статуту Єпарх. Зібрань). Право участі в Парафіяльному Зібранні належить членам парафії, без ріжниць статі, які мають закінчених 24 роки життя і мають громадянство польське (Пар. 45 Парафіяльного Статуту). **Польське громадянство взагалі є передумовою для права участі в соборному житті Церкви.** Член Консисторії повинен мати не менше 35 років (П. 43 Ст. Єпарх. Зібр.), член Єпарх. Ревізійної Комісії теж не менше 35 років (П. 4 Регуляміну тієї Комісії), член Парафіяльної Ради так само повинен мати 35 років життя (П. 64 Параф. Ст.), церковний староста — 30 років життя (П. 31 Параф. Ст.).

Трудно зрозуміти, чим керувались творці законоположень внутрішнього життя Православної Церкви в Польщі, коли для церковної правоздібності вірних щодо участі їх в соборному житті Церкви встановляли аж такий ценз віку — 35 років життя, а в той же час на священника можна було висвячувати осіб, які скінчили Православний Богословський Відділ Варшавського Університету, що цілком можливе вже в 25 років життя, і також осіб, які скінчили тільки Державний Православний Богословський ліцей (П. 67 Внутр. Ст.), що нормально мало бути в 21 рік життя, як здебільшого скінчували курс Духовної Семінарії і кандидати на священство в Рос. Православній Церкві. І в такому віці абсолювенти Православного Ліцею, або й Богословського Відділу Університету, призначались бути душпастирями, настоятелями парафій, що, за словами Статуту, „мають опіку над цілістю релігійного і церковного життя своєї парафії, а також турбуються про доцільне провадження церковної господарки, рахунковості, канцелярії, а також актів і книг парафіяльного уряду” (П. 14 Параф. Ст.). Отже не безпідставно в асекурації творців актів, що нормують життя Церкви, від участі молодих поколінь вірних в церковних установах соборного характеру, як Генеральний Собор, Єпархіальні Зібрання, Парафіяльні Ради, вбачали один з засобів проти ширення ідей українського національно-церковного руху, бо ж дійсно з національним усвідомленням молоді активізувалась і праця по українзації Церкви по парафіях. Було великою помилкою ієрархії погоджуватись на відсунення молодших від участі в соборних установах, тяжкою помилкою і з огляду на колонізаційний наступ на Православну Церкву, і з огляду на повітря безбожницьке зі Сходу.

А. Світіч пише: „Нові законоположення, що відносились до Православної Церкви в Польщі, маючи своєю остаточною метою полонізацію цієї Церкви, дуже швидко стали проводитися в життя. Центром, звідкіля виходили керівничі вказівки в даній справі, стало місто Гродно, де був заснований навіть окремий „Науковий Інститут”. . . Активну підтримку Інституту давав Гродненський православний єпископ Сава (Советов), обраний його почесним членом . . . Таким чином полонізація Православної Церкви в Польщі намічалась в розмірах величезних, і, розуміється, була б дуже скоро здійснена, коли б не розпочата 1 вересня 1939 р. польсько-німецька війна, яка поклала кінець цій полонізації” (Ор. cit., стор. 181-183).

Але все це не історія, а гомінкі фрази. Поперше, ніщо з „нових законоположень” про устрій Православної Церкви в Польщі не було переведено в життя до самого кінця по-версальської Польщі у вересні 1939 р. Не було ні Генерального Собору Церкви, ні Єпархіальних Зібрань в Церкві, ні деканатських зібрань духовенства для обрання деканів, ні реорганізації духовних консисторій, ні організації парафіяльних рад. Та й занадто короткий був час 8 місяців, щоб організацію церковного життя — на підставі Внутрішнього Статуту Церкви з дня 10 грудня 1938 р. — перевести. І хоч арт. 85 Декрету Президента постановляє, що „Декрет цей входить в життя з днем його оголошення”, але ж Арт. 83 каже, що „впродовж двох років від того, як увійде в життя цей Декрет, Собор Єпископів, в порозумінні з Міністром Ісповідань, встановить число, а також територіяльні границі, єпархій, деканатів і парафій”.

Подруге. Що за центр полонізації „Гродно”, і які керівничі вказівки і кому могли звідтіля виходити? Чому не Варшава? Провінційальне Гродно не було жадним церковно-православним центром, а був там єпископ — росіянин Сава, що перекинувся на поляка, і тому при ньому відкрився там „Науково-Видавничий Інститут” на засоби, відпущені Урядом, з органом Інституту „Glos Prawoslawia”. На чолі цього Інституту стояв, оскільки пам’ятаю, єп. Сава, а не єп. Семашко, який і не проживав в Гродно, а директором Інституту був не проф. Огієнко, як подає Фр. Гейер (Ор. cit., стор. 158), а о. Л. Касперський, з нових „магістрів св. теології”, аматорів „польського православ’я”. Знов таки ролю у видавничій діяльності цього Інституту відігравали ті ж військові пан-отці, як С. Федоронько, В. Романовський, А. Калинович і др. Трудно сказати, чи хто з них дійсно щиро і з переконанням трудився для ідеї „польського православ’я”; ніколи не сказав би я цього про самих єпископів Саву, Тимофея і Матфея, з якими зустрічався. Головне, що вони не користали з поваги і авторитету ні посеред собратів-архиєреїв, ні посеред загалу духовенства, ні посеред вірних. Владика Олексій інакше не називав нововисвячених єпископів-ставлеників „польського православ’я”, як „Тимотеуш” і „Матеуш”. І хоч А. Світіч і пише, що „обидва нових „єпископа-поля-

ка" почали свою посилену діяльність полонізації Православної Церкви, не тільки в офіційних зносинах, але і в розмовах з духовенством і мирянами, обидва вони говорили виключно польською мовою, проповіді за Богослуженнями виголошували також тільки по-польськи" (Ор. cit., стор. 177), — то польська мова в устах їх двох далеко й далеко не була ще „полонізацією" Православної Церкви. І сам же А. К. Світій в другому місці пише, як при першому архиєрейському Богослуженні єп. Тимофея у Варшавському митрополичому соборі майже не було богомольців, і декілька тільки осіб підійшло під благословення; що ж до єп. Матфея то при першій зустрічі його у Віленському Св.-Духовському монастирі богомольці „освітали нового ієрарха" і не дали йому говорити привітального до зібраних слова, коли він почав його в мові польській (Ор. cit., стор. 176).

Вище ми підкреслювали вже, що на українських землях зовсім не було „Товариств православних поляків", які по деяких містах появились в Гродненській єпархії під управлінням єп. Сави Советова, з членів переважно б. російських урядовців, які тепер мали службу в польських установах. Можемо також сказати, що й праця „Науково-Видавничого Інституту" в Гродні з його „Glosem Prawoslawia" на українських землях була майже невідома, а посеред української інтелігенції зовсім не трактувалась як щось поважне й загрожуюче національно-церковному українському рухові. Думаємо, що такий же „успіх" мала ця праця і на півночі, в єпархіях Віленській і Гродненській. Отже писати про якісь „грандіозні" розміри полонізації Православної Церкви, припинені ніби тільки наступом на Польщу німецьких армій, значить не вірити у відпорність на насильства у вірі з боку влади православних народніх мас Православної Церкви в Польщі.

Ближче знайомство з церковно-релігійною історією тих мас, під оглядом національним українських і білоруських, що перебували під польською владою у віках минулих, збуджує у одних та скріплює у других віру у відданість тих мас прадідньому Православ'ю. Не так легко і не так просто було б переводити на „польське православ'я", невідоме й в давній Польщі, всіх його православних горожан, яких на 1 січня 1938 р. було в Польщі 4.165 тисяч, в тім українців 2.800 тисяч, а через „польське православ'я" полонізувати їх, в перспективі далі окатоличувати. Хто жив такими мріями, діставшись до верху влади у відродженій Польській державі, той забував, що це вже був вік історії людства від Різдва Христового не XVI чи XVII, а XX. А ті з поляків, хто ясно бачив всю немудрість „державних мужів" Польщі по смерті першого маршала Пілсудського в наступі їх на Православну Церкву, називали, як ректор Віленського Університету проф. Здеховський, полонізацію Православної Церкви „божевіллям", кс. Ян Урбан — „компромітацією Церкви і дорогою до комунізму". (К. Николаев. Ор. cit., стор. 248). Б. посол до Сейму 1928 р. і редактор консер-

вативної газети „Slowo” (Вільно) Ст. Мацкевич писав з приводу церковної політики тогочасного польського уряду 1938 р.: „Ми всі, увесь польський народ, відчуємо наслідки помилок, що прийдуть з легкомудрої і на такому низькому інтелектуальному рівні стоячої політики нинішнього Уряду. Коли б я був послом до Сейму, то вніс би пропозицію про віддачу цього Уряду під суд Верховного Трибуналу” („Слово” 11. VIII. 1938, ч. 219 — А. Світій. *Op. cit.*, стор. 162).

Та й поза церковною, у відношенні до Православної Церкви, та національною, — в стосунку до національних меншостей в державі, політикою Уряду, — у внутрішньому житті Польщі в місяцях 1939 р., перед початком другої світової війни, відчувалась якась задушлива атмосфера, було передчуття якихось грізних подій і змін. 2 квітня 1939 р. у Варшаві застрелився полковник Валерій Славек, найближчий співробітник покійного маршала Пілсудського, видатний борець за незалежність Польщі. По травневому перевороті 1926 р. Славек організував „Безпартійний Блок співпраці з Урядом” і став на чолі його. Був він по виборах р. 1928 і р. 1930 Головою посольського клубу того „Блоку”, тричі був прем'єром Уряду, короткий час по смерті маршала Сейму Станіслава Цара, був маршалом Сейму, брав видну участь у творенні нової конституції Польщі. В останніх місяцях полковник Славек цілковито відійшов від політичної праці, не поділяючи, очевидно, того напрямку, який надали їй провідники з генералітету. І самотубство полковника Славека було відчуте, як „тепенто могі” для Польщі. Українське громадянство високо цінило полковника Славека за його українофільство і справедливе відношення до українців в Польщі.

1 вересня 1939 р. Гітлер, без оголошення війни Польщі, кинувся на неї, як буревій, зі своїм технічно модерним озброєним військом і за який тиждень був вже під Варшавою, з якої польський уряд виємігрував до Румунії, тікаючи на південь переважно через Кременець на Волині. Польща була блискавично розгромлена, коли в половині вересня й зі Сходу вступили, по договорі німців з Москвою, на східні „креси” Польщі, тобто землі білоруські й українські, війська ССРСР. Але і в час цього розгрому „мудрі” польські адміністратори на місцях, як волинський воєвода Гавке-Новак і при ньому начальник „безпеченства” Ніжанківський, вважали потрібним для „добра держави”, чи просто з безсилої злоби та помсти, виарештувати в ніч на 9 вересня багато українського духовенства та українських національних діячів на Волині і залізницею вивезти їх, під налетами німецьких бомбовиків, на північ, коли на півдні в Кременці почували вже деякі з польських міністрів, тікаючи до Румунії. Посеред соток цих арештованих і вивезених до „славетної” Берези-Картузкої, концентраку, утвореного для політичних не менш „славних” воєводою Полісся Костек-Бернацьким в б. російських казармах, — був і автор цієї праці, що

його повезли туди скутого рука за руку з стареньким проф. Кремян. Дух. Семінарії М. П. Кобриним, перекладачем на українську мову Св. Письма та богослужбових чинів. Цим скінчилася, разом з кінцем по-версальської Польщі, моя праця в Православній Церкві в Польщі. Коли я повернувся з Берези-Картузької, то вже не було польської влади, не було й Духовної Консисторії, секретарем якої я був 5 років. Замість Духовної Консисторії з 60. Членами її і штатом урядовців з 35 осіб, залишилась при Архiepіскопові Олексії канцелярія з 3-4 осіб...

РОЗД. IV. УКРАЇНЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ЧАСІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Про долю Української Православної Церкви в жахливі часи другої світової війни, коли український народ опинився між двох сил в ударі їх між собою, опинився між молотом і ковадлом, — писано мною р. 1946, на доручення пок. Владики Митрополита УАПЦ на чужині Полікарпа. Того ж року праця ця була видана, на правах рукопису, ротаторним виданням під наголовком: Сенекс. Українська Православна Церква в часі другої світової війни — 1939-1945 рр. Доручення це було викликано поголосками, що їх ширили вороги Української Православної Церкви на Заході, про співпрацю ніби ієрархії і духовенства тієї Церкви в часі війни з німецьким фашизмом. Джерелом для тієї моєї праці були архівні документи „Адміністрації Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України“, секретарем якої Адміністрації я був, Архiepастирські послання, листування Архiepастирів і церковних діячів, українська преса тих часів, записи і усні спогади учасників і самовидців тодішнього українського церковного життя. Очевидно, що ця праця стає основною й для розділу IV в історії п'ятої доби життя нашої Церкви, доби її відродження, бо ж цей IV розділ обіймає події церковного життя в страшних часах другої світової війни.

Другу світову війну розпочав, як відомо, німецький фірер Адольф Гітлер блискавичним наскоком на Польщу 1 вересня 1939 року. Незадовго перед самим початком війни націонал-соціалістичний або фашистівський уряд Німеччини увійшов в порозуміння, близьке до поняття військового союзу, з комуністичним урядом СРСР. Це порозуміння розв'язувало руки Гітлерові для військових дій на Заході, а комуністичні проводирі, відкинувши пропонування їм в боротьбі проти Гітлера союз Англії і Франції, розраховували на обезсилення у зтяжній війні обидвох сторін, що утворювало б ґрунт для революцій на Заході і ширення комунізму під проводом Москви, яка залишалась би тоді єдиною реальною силою на континенті Європи. Згідно з цим німецько-комуністичним порозумінням, територія Польщі була поділена між Німеччиною та

СРСР. Західня Україна, без Холмщини та Підляшша, і Західня Білорусія, що були під Польщею, були віддані Гітлером СРСР, війська якого й окупували ці землі в другій половині вересня 1939 р. На території Польщі, окупованій німцями, було ними утворено т. зв. „Генерал-Губернаторство” з осередком влади у Кракові.

З цією окупацією Польщі, Православна Автокефальна Церква в ній теж була територіально розколота на дві нерівномірні частини: в Генерал-Губернаторстві залишалась тільки найменша Варшавсько-Холмська єпархія з митрополитом Діонісієм і його вікарним єпископом Люблинським Тимофієм; єпархії ж Волинська, Поліська, Гродненська і Віленська опинились під совітською владою. Так тривало до вибуху війни між Німеччиною і СРСР 22 червня 1941 р. Відступлення військ СРСР і посунення далеко на схід німецьких армій, з окупацією ними цілої України, обумовлювали даліші події і зміни в житті Православної Церкви українського народу, як і відворот потім німців на захід та поразка їх у світовій війні. Отже долю Української Православної Церкви в часі другої світової війни приходиться розглядати в тісній залежності від ходу військових подій і змін політичної влади на українських землях.

1. Український церковний рух в Автокефальній Православній Церкві в Генерал-Губернаторстві. Організація Українських Церковних Рад. Боротьба за усунення від проводу Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві архієпископа Серафима (Ляде) і повернення прав митроп. Діонісія. Український курс в житті Церкви. Висвята в Генеральній Губернії української православної ієрархії. Внутрішній Статут Св. Автокефальної Православної Церкви р. 1942 в Генерал-Губернаторстві. Українізаційні заходи в найбільшій єпархії Холмсько-Підляській під проводом архієпископа Іларіона. Відношення до Православної Церкви німецьких окупантів.

А. К. Світіч пише: „Після розгрому Польщі все її православне населення, що увійшло в склад новоутвореного німцями Генерал-Губернаторства, зійшлося в одному побажанні: можливо як найшвидше ліквідувати неправно переведену (в Польщі) автокефалію Церкви, яка (автокефалія) принесла так багато шкоди Православній Церкві в Польській державі” (Ор. cit., стор. 186). Не маємо жодних відомостей, щоб українські церковні діячі в Генерал-Губернаторстві, де в складі православного населення було українців до 95% (Холмщина й Підляшша, почасти й Лемківщина), завзялись „якнайшвидше ліквідувати автокефалію” Православної Церкви. Отже, „все православне населення”, — це був ґурток в російській колонії у Варшаві, який поспішив звернутися до архієпископа Берлінського і Германського Серафима, запрошуючи його прибути до Варшави і обняти керування Православною Церквою в Генерал-Губернаторстві. Зросійщений німець, абсолювент Київської Духовної Академії, архієпископ (пізніше митропо-

лит) Серафим Ляде в єпископи був висвячений р. 1924 на Україні єрархами Синодально-Обновленської Церкви (на чолі з митр. Харківським Піменом) як єпископ-вікарій Зміївський Харківської єпархії; р. 1930 залишив Україну; на Заході священня його в єпископи обновленцями було визнане Синодом Російської Зарубежної Церкви, і він, як німець, спочатку мав катедру тієї Церкви у Відні, а потім у Берліні. Запрошуючи архієпископа Серафима прибути до Варшави і прийняти в своє управління Варшавсько-Холмську єпархію, іншими словами Православну Церкву в Генерал-Губернаторстві, росіяни Варшавської колонії мали б тим самим ліквідувати автокефалію Православної Церкви тут, підпорядкувавши її Синодові Російської Зарубежної Церкви, в юрисдикції якого знаходився архієпископ Серафим.

10 листопада 1939 р. архієпископ Серафим прибув до Варшави, але митрополит Діонісій відмовився передати йому в управління ту частину Православної Автокефальної Церкви в б. Польщі, що була тепер в Генерал-Губернаторстві. Архієпископ Серафим повернувся до Берліну. „Тоді, — як оповідає А. Світіч, — церковно-громадські кола Варшавської єпархії зробили певний натиск на митрополита Діонісія і переконали його в тім, що ліквідація автокефалії та усунення його, митрополита, є однодушним бажанням віруючих єпархії” (Op. cit., стор. 186-7). Під тиском цього „церковного народу” митр. Діонісій і написав, чи підписав, 23 листопада 1939 р. листа архієпископу Серафимові; в цьому листі митрополит, зрікаючись дальнішого управління „тою частиною б. Автокефальної Православної Церкви в Польщі, яка знаходиться на території Генерал-Губернаторства”, просить архієпископа Серафима прибути в можливо найкоротшому часі до Варшави і прийняти в своє управління Православну Церкву в Генерал-Губернаторстві. До цього свідоцтва А. Світіча про „певний натиск” росіян на митр. Діонісія, аби він зрікся управління Православною Церквою в Генерал-Губернаторстві, треба додати, що цей натиск підкріплений був, очевидно, і певною пресією німецької адміністрації, бо ж протинімецьке послання до православної пастви в Польщі, яке митроп. Діонісій видав в перших же днях війни, було скрізь поширене. Німці не могли мати довір'я до митр. Діонісія, і він, по від'їзді його з Варшави до Отвоцька, був утримуваний там під домовим арештом. Сам митроп. Діонісій пізніше, в листі до архієп. Олексія від 23 жовтня 1941 р., рішуче заперечив добровільне уступлення своє з катедри. Навівши, що канони церковні забороняють єпископові відмовлятися добровільно від катедри (III Всел. Собор пр. 9; Петра Олександр. 10; Кирила Олександр. 3), митрополит пише: „Тому я й не відмовлявся, і весь час, як Голова Автокефальної Церкви, знаходився в зв'язку з Святійшими Вселенськими Патріярхами... Мій припадковий заступник (архієп. Серафим) теж мене поминав”.... Таким чином, жодної ліквідації автокефалії Православної Церкви в окупованій Поль-

щі не наступило; ця церква, як бачимо з Внутрішнього і Статуту 1942 р., стала називатись „Св. Автокефальна Православна Церква в Генерал-Губернаторстві” (Церковні Відомості. Варшава. Березень 1943 р., стор. 37).

Архиєпископ Серафим, призначений фактично німецькою владою на керівника Православної Церкви в Генеральній Губернії, вдруге прибув до Варшави по одержанні ним згаданого вище листа від митр. Діонісія і приступив до управління Церквою. Але архиєпископові Серафиму з перших же кроків його діяльності по управлінню Православною Церквою в Генерал-Губернаторстві повстали труднощі, що виникали з незнання ним попереднього життя тієї Церкви у відродженій Польщі та нерозуміння проблем, що їй належало розв'язати в церковному житті православних з падінням Польщі. Головною була, розуміється, національна проблема. В попередньому розд. III ми бачили, як український національно-церковний рух в Православній Церкві в Польщі впродовж всього існування по-Версальської Польщі вів боротьбу за розмосковлення тієї Церкви, що в складі духовенства і вірних національно була українською до 70%. бачили, які успіхи мала ця боротьба, і, як, в зв'язку з ними, у польських немудрих політиків повстала думка, в остатніх роках перед падінням Польщі, зужити Православну Церкву в цілях колонізації її членів, католицька польська влада почала пропагувати і насаджати „польське православ'є”. Це „польське православ'є” відразу, як почалась війна у вересні 1939 року, стало неактуальним. Замість „православних поляків”, прийшло було знову до голосу „істинно-русскіє”, що взялись тепер якнайскорше „ліквідувати автокефалію” Православної Церкви в Польщі. Але це не були вже часи 20-их років. Український церковний рух в новітній Польщі мав вже в Православній Церкві свою історію, свої немалі здобутки. І коли до падіння Польщі осередком того руху була Волинь, яка опинилась тепер під „Советами”, то її заступила в Генерал-Губернаторстві українська многостраждальна Холмщина з Підляшшям.

Ще не приїздив для управління Православною Церквою в Генерал-Губернаторстві архиєпископ Серафим Ляде, як на Холмщині була утворена українцями в Холмі Церковна Рада, з членів якої була обрана Управа, яку очолив о. Іван Левчук. Митрополит Діонісій 16 листопада 1939р. Холмську Церковну Раду затвердив, протоіерея о. І. Левчука, якому дав сан протопресвітера, призначив Адміністратором Православної Церкви на Холмщині і Підляшші. І А. Світіч пише, що „Холмська „Церковна Рада” стала виразницею побажань українських націоналістів, що з'явилися тоді прихильниками автокефалії, бо в ній бачили гарантію того, що Церква в 6. Польщі не підпорядкується Св. Синодові Рос. Правосл. Церкви за кордоном” (Ор. cit., стор. 188). Правним радником Холмської Церковної Ради був тоді д-р Степан Баран, греко-католик, який, будучи за Польської держави послом до Сейму від

Галичини в кількох каденціях, не раз боронив з сеймової три у-ни і в інтерпеляціях до уряду права Православної Церкви.

Холмською Церковною Радою в проблемах українізації Православної Церкви в нових обставинах після падіння Польщі скоро поставлено було питання й про урядову мову в церковних установах, як на мсцях (в Холмі — „Духовне Правління”), так і в центрі — у Варшаві. Було ясным, що польська мова, з падінням держави Польської, втратила свою обов'язковість для Церкви, встановлену Декретом Президента Польщі з дня 18 листопада 1938 р. (Арт. 7). Беручи ж за підставу національний склад вірних Церкви, тепер більше навіть, ніж за польської державности, була оправдана, як урядова мова Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві у внутрішньому її житті, — мова українська. Бо ж коли в б. Польщі було в Православній Церкві близько 70% української пастви, тепер у Варшавсько-Холмській єпархії тієї Церкви, що залишилась в Генерал-Губернаторстві, українців було 95%. Чи ж були які правні підстави до повернення російської мови в урядах Православної Церкви та курсу, зв'язаного з тим, русифікаційного, про що з прибуттям русофіла архієпископа Серафима почали мріяти в російській колонії у Варшаві? Не було жодних підстав. І українське православне громадянство в самій Варшаві ясно собі усвідомило повну справедливість українізації тепер і центральних установ Варшавської православної митрополії, бо була це національно Українська Православна Церква, як Автокефальна в Генерал-Губернаторстві. У Варшаві теж повстала Українська Церковна Рада, головою якої було обрано б. за Директорії УНРеспубліки Міністра Ісповідань проф. І. Огієнка. Ця Варшавська Церковна Рада фактично і правно набрала значення Центральної Церковної Ради в Православній Церкві на цілу Генеральну Губернію, в якій по містах Холмщини і Підляшшя теж були організовані українські церковні ради.

Завданням українського православного громадянства, організованого в Генеральній Губернії в Церковній Раді, було не тільки продовжувати, при цілком нових політичних умовах, акцію Українського Церковного руху в Православній Церкві за б. Польщі, але й направити ті страшні кривди, які зроблено було за тієї Польщі православним українцям якраз на Холмщині і Підляшші, що в Генеральній Губернії мали найбільше православних парафій. Розуміємо тут польсько-католицьку акцію по відібранню і нищенню православних церков на Холмщині й Підляшші, закриття парафій, переслідування православного духовенства і т. п. Очевидно, що виправлення цих кривд потребувало допомоги нової цивільної влади в краю, а також і тих українських установ, які були організовані для співпраці з тією німецькою владою. Головною такою українською установою в Генеральній Губернії був Український Центральний Комітет під головуванням проф. В. Кубійовича з місцем осідку у Кракові; сітка під ним Українських Комітетів, як До-

помогових, при яких і згадані вище Церковні Ради були, ула розкинена по містах з українським населенням в Генерал-Губернаторстві. Отже Український Центральний Комітет у Кракові відіграв важливу роль в подіях церковного життя Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві для розбудови того життя в національному українському характері.

Комплекс українських церковних справ в Православній Церкві в Генеральній Губернії був цілком чужий архієпископові Серафиму Ляде, і він, „увійшовши, — як пише А. Світіч, — з перших же кроків своєї діяльності у Варшаві в тісне спілкування з церковною громадськістю” (Ibidem, стор. 189), — очевидно з російською, — міг іти тільки за підтримкою та відновленням московського курсу в урядуванні й житті Церкви. Коли для проводу українського церковного руху це стало ясным, треба було розпочати заходи до усунення архієпископа Серафима. Справа ця не була легкою. Труднощі її не йшли від самого архієпископа Серафима, що охоче уступався від управління Православною Церквою в Генеральній Губернії, маючи замишування до богословської праці, а не до адміністрування (більші його богословські праці, видані в Мюнхені р. 1947 Місійним Комітетом Германської єпархії, — „Релігія і Наука” та „Догмат” виказують в ньому видатного богослова). Труднощі були в спротиві німецької влади, яка, про що сказано й вище, не могла довіряти митр. Діонісію, що кликав в посланні до своєї православної пастви „стати на захист нашої Батьківщини Польщі, 20 років тому назад визволеної жертвою кров'ю своїх найкращих синів”; не могла рівно ж довіряти й вікарюму Люблинському єпископові Тимофіїві Шреттеру, який, хоч був з походження (по батькові) німець, але в єпископи був висвячений з наказу польської влади в замірах її насаджувати „польське православ'є”. В цій ситуації українцям не було іншого виходу, як домагатися у влади повернення в правах митрополита Діонісія, який на катедрі первоієрарха Православної Автокефальної Церкви в Польщі в рр. 1923-39, хоч далеко не завжди й не поспішно, йшов на зустріч домаганням українського церковного руху. Кілька місяців 1940 р. пішло на переконання представників німецької влади в Генеральній Губернії в тім, що усунення нею призначеного (неканонічно) архієпископа Серафима і відновлення в правах первоієрарха Православної Церкви в Генеральній Губернії митрополита Діонісія нічим не пошкодить інтересам Німеччини, навпаки, така церковна політика, зв'язана далі й з висвятою для українців національної ієрархії, тільки поширить пронимецькі настрої в українському населенні. Зацікавленість німців в тім, щоб в Генерал-Губернаторстві мати по своєму боці проти поляків, а ще більше, треба думати, плани їх дальшої офензиви на Схід, проти СРСР, в тім і для „визволення” України, — спричинились до перемоги врешті українців в їх домаганнях повернення в правах митрополита Діонісія, що сталося в кінці вересня 1940 року.

В часі тимчасового адміністрування архієпископа Серафима залежним від нього було й „Духовне Правління” в Холмі під проводом о. протопресв. І. Левчука (його помічником був талановитий магістер богослов'я о. Микола Малюжинський). За цей час Духовне Правління, за допомогою Українського Центрального Комітету у Кракові, спромоглося відібрати від Римо-Католицької Церкви в Польщі до 20 православних церков на Холмщині й Підляшші, частину з захоплених поляками за часів польської влади. Між цими поверненими православними святинями був Холмський старовинний катедральний собор на Даниловій горі на честь Різдва Пресвятої Богородиці, що його захопили оо. єзуїти на початку відродження по першій світовій війні Польської Речіпосполитої. По довгих зволіканнях польського духовенства, воно мусіло врешті 19 травня 1940 року передати православний собор його власникам. З нагоди цієї ревіндикації відбулась в Холмі велика національно-церковна урочистість, в якій участі не мав архієпископ Серафим.

Відмова архієпископа Серафима висвятити в єпископи двох українських кандидатів — проф. Івана Огієнка і архимандрита Паладія Відибіду-Руденка, рішила його відкликання німецькою владою з становища Керівника Православної Церкви в Генеральній Губернії. 23 вересня 1940 р. в Кракові, в замку Вавельському, німецький генерал-губернатор д-р Франк на врочистій авдієнції прийняв митрополита Діонісія, який прибув на авдієнцію в супроводі проф. Івана Огієнка, прот. Миколи Малюжинського і Голови Українського Центрального Комітету проф. В. Кубійовича. Генерал-губернатор оголосив митрополитові Діонісію рішення влади повернути його в права управління Православною Церквою в Генеральній Губернії, а митрополит Діонісій, приймаючи це затвердження Уряду, засвідчив, що на території Генерал-Губернаторства встановить канонічну ієрархію і висвятить в єпископи проф. Івана Огієнка. Після того відбулась наступна присяга митрополита Діонісія:

„Ми, Діонісій, Архієпископ Варшавський і Митрополит Св. Православної Автокефальної Церкви в Генерал-Губернаторстві, як Голова цієї Церкви, обіцяємо Генерал-Губернаторові вірність і послух. Видані ним закони і розпорядження будемо стисло виконувати і будемо стреміти до того, щоб підлегле нам духовенство з такою ж вірністю і послухом ці закони й розпорядження поважало і виконувало” (А. Світіч. *Op. cit.*, стор. 190). Після цього митрополит Діонісій відбув до Варшави і прийняв від архієпископа Серафима керування Церквою.

В житті цієї Церкви тепер зазначився український курс, який за Польщі мав місце в найбільшій єпархії Православної Церкви в Польщі — Волинській в рр. 1932-38. В самій митрополичій катедрі у Варшаві — церкві св. Марії Магдалини на Празі, богослуження почали відправлятись в живій українській мові; настоятелем її

митрополит призначив протопресвітера військ УНРеспубліки о. Павла Пащевського, довголітнього діяча ще з Києва на ниві відродження Української Православної Церкви; одночасно митрополит нагородив о. Пащевського саном архипресвітера. Рівно ж склад членів Варшавської Духовної Консисторії був тепер український. Синодальна друкарня у Варшаві почала друкувати книги Св. Письма і богослужбові чини в українській мові, тоді як за часів Польщі в тій друкарні було видруковано, коштами Волинської Духовної Консисторії, в українській мові тільки Напрестольну Євангелію великого формату. Але найголовнішою подією, що значувала український курс в Православній Церкві в Генерал-Губернаторстві, була висвята в ній українських єпископів.

В Православній Церкві в по-версальській Польщі, впродовж 20 років, було вісім єпископських хіротоній; з них тільки одна висвята, — архимандрита Полікарпа Сікорського в єпископа-вікарія Луцького, була відповіддю на домагання православних українців, числом до 2.500.000 (70% в Церкві), мати єпископа-українця. Тепер православні українці в Генеральній Губернії (до 300 тисяч) на свої домагання одержували двох єпархіяльних єпископів-українців. Кандидатами були проф. І. Огієнко і архимандрит Палладій Відибіда. Духовне Правління в Холмі, щоб ближче познайомити Холмське громадянство з професором Іваном Огієнком, запросило його до Холма на цілу серію викладів про Українську Церкву. „Під час тих викладів Професор мав можливість особисто познайомитись з духовенством і вірними Холмщини, а духовенство і вірні ближче приглянутись і познайомитись з професором Огієнком” („Ювілейна Книга на пошану митрополита Іларіона”. 1958. Вінніпег. Стор. 178). З відчитами проф. Огієнко відвідав також і м. Грубешів. Кандидатура професора Івана Огієнка на єпископа була остаточно схвалена в Українському Центральному Комітеті і на місцях духовенством і вірними Холмщини й Підляшшя; Генерал-Губернатор д-р Франк дав згоду на його висвяту. Крім митрополита Діонісія, в Генеральній Губернії був ще тільки один православний єпископ, вікарій Люблинський, Тимофій Шреттер, який перебував не у діл в Яблочинському монастирі. Участь його в хіротонії на єпископа проф. Огієнка, необхідна з огляду на канонічне прав. і свв. Апостолів, була також важливою для збереження тягlosti переємства автокефалії Православної Церкви в Генеральній Губернії від Православної Церкви в Польщі. Заручитись згодою єпископа Тимофія на участь в єпископській хіротонії доручив у Варшаві проф. Огієнко судді В. Соловію (нині єпископ УАПЦеркви Варлаам), який відвідав в Яблочині єпископа Тимофія і це доручення виконав. В першій декаді жовтня 1940 р. митрополит Діонісій, разом з проф. Огієнком, прибув автотом з Варшави до Яблочинського монастиря і там протягом трьох днів, 9, 10 і 11 жовтня, довершив чернечого постригу професора Івана Огієнка з ім'ям в чернецтві Іларіона (препод. Іларіона Печерського 21

жовтня ст. ст. , висвятив в ієродиякона ієромонаха та надав сан архимандрита.

Наречення в єпископа архимандрита Іларіона відбулось в Холмському кафедральному соборі у суботу 19 жовтня 1940 р., а в неділю 20 жовтня в тому ж соборі довершена була урочиста хіротонія архимандрита Іларіона в єпископи митрополитом Діонісієм, запрошеним ахиєпископом Празьким Саватієм (чех, кандидат богослов'я Київської Дух. Академії вип. 1907 р.) і єпископом Тимофієм; по хіротонії, під час Великого Входу митроп. Діонісій проголосив Іларіона **Архиєпископом** Холмським і Підляським; надання відразу сану архиєпископа послідувало з уваги на історичну давність Холмської єпископської катедри, відкритої ще в XIII віці. По цих урочистостях архиєпископ Іларіон повернувся до Яблочинського монастиря для доповнюючого вишколу, а на початку листопада приїхав до Холма, де 3. XI відбулася врочиста інтронізація його на катедру, і він вступив в управління Холмсько-Підляською єпархією, виділеною тепер з попередньої митрополічої Варшавсько-Холмської єпархії.

Другим українським єпископом, що був висвячений в Автокефальній Православній Церкві в Генеральній Губернії, був єпископ Палладій (у світі прот. Петро Відибіда-Руденко, б. член Волинської Дух. Консисторії); хіротонія архимандрита Палладія в єпископи, довершена митроп. Діонісієм, архиєп. Іларіоном і єпископом Тимофієм, відбулась у Варшаві, в митрополічному соборі св. Марії Магдалини, 9 лютого 1941 р. З огляду на кількालітне пастирське служіння, єпископ Палладій теж був возведений відразу в сан Архиєпископа; титул його був — „Архиєпископ Краківсько-Лемківський“, а коли німці, розпочавши війну з ССРСР, зайняли Львів, до цього титулу додано було і „Львівський“. Таким чином найменша по кількості парафій в Православній Церкві в б. Польщі Варшавсько-Холмська єпархія тепер, в Автокефальній Православній Церкві в Генеральній Губернії під німцями, поділена була на три єпархії: Варшавська, під керуванням митрополита, яка мала 10 парафій; Холмсько-Підляська, під керуванням архиєпископа (від березня 1944 р. — митрополита) Іларіона, що мала, по відновленні багатьох, за польської влади закритих, парафій, 170 парафій; Краківсько-Лемківсько-Львівська, під керуванням архиєпископа Палладія, що мала 35 парафій. (Ф. Гейер. *Op. cit.*, стор. 164).

В листопаді 1942 р. Собором єпископів Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві прийнятий був „**Внутрішній Статут**“ названої Церкви, який Уряд Генерал-Губернаторства прийняв до відома 19 січня 1943 р. В основу цього Статуту покладено було Собором єпископів „Внутрішній Статут“ Польської Автокефальної Церкви“ від 10 грудня 1938 р. з деякими змінами. Визначними змінами були: встановлення української мови урядовою мовою Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві (т. 4 Статуту), замість польської мови за Польщі; відсутність інституту

Св. Синоду, з огляду, очевидно, на малу кількість єпископів і єпархій; відсутність, в порушення засад соборноправности, парафіяльних зібрань і парафіяльних рад, хоч є Помісний і Єпархіяльний Собори; в польському „Статуті” були й перші й другі. Т. 56 „Статуту” Православної Церкви в Генеральній Губернії постановляє: „Настоятель управляє парафією разом з членами парафіяльного клиру та при співучасті церковного старости”. Функції Синоду перейшли до Собору єпископів, але коли в польському „Статуті” склад Собору єпископів обіймав всіх єпископів Церкви, єпархіяльних і вікарних, то за „Статутом” Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві (т. 28) в Соборі єпископів її брали участь тільки єпархіяльні єпископи. Отже єпископ-вікарій Люблинський Тимофій Шреттер не міг брати участі в Соборах трьох єпархіяльних єпископів Православної Церкви в Генеральній Губернії. Про мову Богослуження (в польському Статуті р. 1938 замовчану) „Статут” Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві каже: „Богослужбовою мовою Св. Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві є мова церковно-словянська з українською вимовою в парафіях українських і з російською вимовою в парафіях російських. Там, де того бажає парафія, богослужбовою мовою може бути, з благословення єпархіяльного єпископа, жива українська мова”. (т. 5 „Статуту”).

Розуміється, що й до прийняття ще цього Статуту в кінці 1942 року вже був український курс в житті Автокефальної Церкви в Генерал-Губернаторстві, як про це було сказано вище. Увагу історика у відношенні до цього курсу найбільше притягує церковне життя на **українських землях** многостраждальних Холмщини і Підляшшя, де за Польщі українізація Церкви майже не мала місця. Відновлена Холмська єпархія, що закрита була, як окрема, за польської влади, а для якої тепер висвячено було архієпископа Іларіона. — чи могла скористати з нових обставин для розвитку свого національно-релігійного життя в Рідній Церкві після років страшних знущань і утисків релігійних і національних з боку воюючого польського католицизму, який і в ХХ віці зайнявся винародовленням тут українців через віру?

Мало пройшло часу, як хрестоносна Холмщина з Підляшшям знову опинились в інших політичних обставинах, але ж і за ці 4 роки, до того ж в умовах великої війни, церковне життя в Холмсько-Підляській єпархії, проймаючись національно-українським характером, виявило важливі здобутки в реалізації ідей українського національно-церковного руху, як продовження здобутків того руху на Волині перед війною і падінням Польщі.

Архієпископ Іларіон, звертаючись до своєї пастви на початку Арихипастирської праці, казав: „Божому Провидінню вгодно було поставити мене на чолі Холмсько-Підляської єпархії, на чолі тієї землі, що за останніх 20 літ жила тяжким мученицьким життям... Праці для повного впорядкування Святої Православної

Церкви в Холмсько-Підляській єпархії так багато, що її виконати зможе тільки вся об'єднана Церква". . .

Участь „об'єднаної Церкви" у впорядкуванні і розвитку церковного життя в Холмсько-Підляській єпархії під час німецької там окупації найбільше виявилась у відкритті православних парафій, масово позакриваних за 20 літ польської влади, у ревіндикації для тих парафій церков, загарбаних в тому ж часі католицьким клером, ґрунтовному ремонті тих церков, поверненні їм українського православного вигляду. Про відданість українського населення Холмщини й Підляшшя св. Православію, як вірі батьків, яскраво свідчать цифри: наприкінці 1943 року поіменний список парафій Холмсько-Підляської єпархії виказує 175 парафій („Холмський Православний Народний Календар на 1944 рік". Холм. Свята Данилова Гора. Стор. 34-35), тоді як перед війною, в часі якої у вересні 1939 р. впала по-версальська Польща, залишилось на Холмщині й Підляшші тільки 52 парафії („Слово Істини". Ч. 2. 1949. Стор. 29), поділених на 6 благочинницьких округ; тепер же, наприкінці 1943 р., були 175 парафій, поділених на 17 благочиній або деканатів. (Холмський Календар. Ibidem).

Духовна Консисторія Холмсько-Підляської єпархії була утворена архієпископом Іларіоном з членів б. Духовного Правління, що його обрала Холмська Церковна Рада. В складі членів її перебували — архипресвітер Іван Левчук, оо. Микола Малюжинський, Гавриїл Коробчук, Григорій Метюк, Мирон Сенкевич, Євген Барщевський; членом-керівником Пресово-Видавничого Відділу Консисторії була навіть особа світська — б посол до Сейму від Холмщини Семен Любарський; секретарем Консисторії був увесь час Всеволод Квасницький, який до війни працював як один з столоначальників у Волинській Дух. Консисторії. При цілком українському складі Духовної Консисторії, створений був розпорядженням Архієпископа від 7 листопада 1940 р. дорадчий орган (Статутом Церкви потім не передбачений) під назвою „Рада Архієпископа Холмського і Підляського". У склад „Архієрейської Ради" входили члени і секретар Духовної Консисторії та кільканадцять чільніших церковних діячів Холмщини і Підляшшя; засідання її відбувались час від часу для обговорення важливіших церковних і релігійно-національних справ. Правним дорадником Архієпископа і Консисторії був з осені 1941 р. суддя В. Соловій.

Зарядженням від 19 травня 1941 р. Архієпископ Іларіон скликав до міста Холма Єпархіяльний Собор Холмсько-Підляської єпархії, який відбувся 21-23 жовтня 1941 р. На Собор цей обрано було на місцях 51 делегата: 30 від духовенства, 2 від чернецтва і 19 від мирян. Собор одноголосно затвердив „в імені всього Холмсько-Підляського народу Архієпископа Іларіона на катедрі". (Ювілейна Книга на пошану Митрополита Іларіона. Вінніпер. 1958. Стор. 195). Собор схвалив українізаційні заходи Архієпископа Іларіона

щодо богослужбової мови (про це скажемо нижче) і вироив йому докладний план праці. (Ibidem).

Відновлення в такому короткому часі на Холмщині й Підляшші більше ста парафій вимагало, очевидно, збільшення в тому ж часі кадрів духовенства для обслуговування відновлюваних парафій. Цій надзвичайній потребі в рості Холмсько-Підляської єпархії у великій мірі стало допомогою нещастя других українських теренів — окупація їх безбожною советською владою. Переслідування Церкви і духовенства цією владою змушувало священно- і церковно-служителів залишати рідні місця і втікати на Захід. Цими збігцями, переважно з Волині, Полісся та Буковини, обсяджувались становища священників, дияконів, дяків на Холмщині й Підляшші. Організовано було також короткотермінові курси пастирські і дяківські (при Яблочинському монастирі) для тих кандидатів, що їм війна перешкодила в Польщі закінчити свої студії. Таким чином небезпека залишення парафій без церковної обслуги була усунена; наприкінці 1943 р. було в Холмській єпархії, як подає член Холмської Дух. Консисторії о. прот. Г. Метюк (нині архієпископ Андрій в Канаді), 172 священника, 20 дияконів і 105 кваліфікованих дяків, які обслуговували 320 тис. православного населення. (Холмський Календар. Op. cit., стор. 41). Що недостатка в тому часі в духовенстві для потреб єпархії не було, маємо на те свідцтво в тому ж Холмському Календарі на 1944 рік: причет Холмського кафедрального собору складався з 6 штатних священників, 7 нештатних священників, протодіякона, 2 дияконів і дяка, разом аж 17 осіб (стор. 32). Р. 1943 була зорганізована для підготовки кандидатів священства і Духовна Семінарія в Холмі; ректором її був призначений о. д-р С. Смерека (буковинець), проректором був о. Є. Барщевський, перед війною законовчитель Рівенської Української Гімназії. Для розвитку Дух. Семінарії недоставало коштів, бо німці не бачили потреби в існуванні в Генеральній Губернії двох православних семінарій (друга була у Варшаві); недоставало також викладачів і студентів. У Внутрішньому Статуті Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві кінця 1942 р. постановлено, однак, що „в кожній єпархії мусить бути богословська школа під доглядом та керівництвом єпархіяльного єпископа” (п. 57). Велике національно-релігійне значення мали виклади релігії в прилюдних початкових і середніх українських школах Холмщини й Підляшші в українській мові.

Ми вже раніше (розд. III, підрозд. 12) писали, що на Холмщині й Підляшші проблема запровадження живої української мови як мови богослужбової знаходилась в добі по-Версальської Польщі в особливих умовах, що їх породило історичне життя православних українців на землях — предмету від віків експансії католицької Польщі. Ті умови спричинились до того, що по церквах Холмщини й Підляшші мовою богослужбовою за державности тут польської залишалась мова церковно-словянська. Не можемо по-

...і знаєм, що „запроваджувати Богослужби живою мовою... не давав можності низький стан національної свідомості Холмщини й Підляшшя”. („В обороні правди”. Холм. рукописний архів). Цей манускрипт Т-ва Українських Богословів в Холмі. Цей стан національної свідомості не можна міряти впровадженням запровадженням живої мови в Богослуження побожного народу. Цей стан національної свідомості українців католиків можна кваліфікувати як „низький”, бо ж вони, молив, моляться живою українською мовою, а давньою церковно-слов'янською? Чи латинська мова в громадських Богослуженнях Католицької Церкви говорить про низький стан національної свідомості католицьких народів? З другого боку, православна віра й при церковно-слов'янській мові Богослуження була ознакою українства православною населення Холмщини й Підляшшя, і вже на початку відродження Польщі, як держави, це населення на виборах до Сейму і Сенату р. 1922 віддало свої голоси за українських кандидатів, а не за польських, і провело 6 послів українців до Сейму і одного сенатора до Сенату, тоді як від Полісся українці провели тільки двох послів. Очевидно, що не низький стан національної свідомості Холмщини й Підляшшя, який після 1922 р. напевно ще підвищився в роках польських насильств в національно-релігійному житті українців тих земель, — був причиною зовсім незначних успіхів в українізації Богослуження в Холмсько-Підляській єпархії через запровадження в ньому живої української мови.

Ті, хто дорікав за це Архiepіскопів Іларіону, вказуючи на те, що навіть у Варшаві тепер, за німців, в митрополичій катедрі Богослуження відправляється по-українськи, не мали рації. Знаючи історію Холмсько-Підляської землі і в розумінні консервативної природи побожності взагалі, зокрема ж холмчан в їх віковій відпорності напосідаючому католицтву, яке несло й спольщення народів, архiepіскоп Іларіон в питанні українізації Богослуження в єпархії українській став на становищі поміркованих в цьому питанні резолюцій Всехолмського народнього з'їзду 5-6 листопада 1939 р. і Селянського Всехолмського з'їзду 28 липня 1940 р. Першим була винесена ухвала про „впровадження української вимови в Богослуженнях церковно-слов'янського тексту (замість вимови російської)” та про „читання Св. Євангелії за Богослуженням в українському перекладі”. Селянський З'їзд постановив: „Служби Божі в церквах на Холмщині й Підляшші мають правитися в рідній українській мові, а в перехідний час, поки будуть друкуватися українські богослужбові книжки, Служби Божі мають відправлятися в мові церковно-слов'янській з українською вимовою й українськими наголосами, але Апостол і Євангеліє вже відтепер мають читатися обов'язково в українській мові”.

Отже, через кілька днів по інтронізації, Архiepіскоп Іларіон 12 листопада 1940 р. видав розпорядження про богослужбову мову в єпархії: „Всі Богослужби правляться в Холмсько-Підляській

епархії по церковно-словянських текстах з українською вимовою їх, тобто по старо-українськи. Вимова російська не допускається. Години, Апостола і Євангелію можна скрізь читати живою українською мовою. Де того бажає парафія, благословляється правити Служби Божі й живою українською мовою, але кожного разу за окремим благословенням Архiepіскопа". З'їзд оо. благочинних епархії, що як раз тоді відбувався в Холмі, заслухавши це зарядження Архiepіскопа, висловився про цей порядок щодо мови богослужбової: він є „максимумом українізаційної праці, яку можна з користю для Церкви впроваджувати в Холмсько-Підляській епархії". В грудні 1940 р. і в лютому 1941 р. це становище Архiepіскопа Іларіона в справі богослужбової мови в епархії одногласно признала єдино правильним і можливим Архiepіскопська Рада, яку її постанову підписали: прот. Микола Малюжинський, о. д-р Семен Смерека, о. Є. Барщевський, інж. Н. Квітко, дир. Пекарський, ред. В. Островський, інсп. Ст. Скрипник, адвок. М. Багринівський, суддя В. Соловій, б. посол С. Любарський, нотар А. Павлюк, дир. І. Лютий, п. М. Волосевич, д-р Т. Олесюк, д-р Сагайко, проф. Гарасимюк, проф. Мацюк, інж. А. Романенко, В. Врублевський та інш.

Не дивлячись на те, що помірковані українізаційні зарядження архiepіскопа Іларіона відносно богослужбової мови в епархії були оперті й на ухвалях представників самого населення Холмщини й Підляшши на Всехолмських народніх чи селянських з'їздах, — знайшлися, однак, і в цей час „диверсанти" з „істинно-руських", які повели боротьбу навіть проти української вимови церковно-словянських текстів Богослуження по церквах Холмщини і Підляшши. Очевидним заміром їх було затримати для холмського селянина російську вимову текстів, яку „чув в церкві дід, батько селянина, він сам змалку". Розраховуючи на цю прив'язаність до „традиційного одягу богослужбової мови", агітатори за російську вимову висунули ліберальну вимогу, аби в кожному окремому випадкові, в кожній парафії мова Богослуження була усталена на підставі бажань самих парафіян, а не з наказу епархіяльної влади.

Митрополит Діонісій, що, як сказано вище, в своїй митрополичій катедрі у Варшаві дозволив перейти на відправи Богослуження в живій українській мові, в справі богослужбової мови на Холмщині й Підляшші визнав за потрібне, під впливом, треба думати, отих „диверсантів", звернутися навіть до німецької окупаційної влади. В листі до Уряду Генерал-Губернаторства від 30 листопада 1940 р. (ч. 2409) Митрополит як раз виловив думку про вживання такої чи іншої мови або вимови церковно-словянської мови Богослуження на підставі бажання поодиноких парафій, а не по наказу зверху, від епархіяльної влади. Під таким наказом ясно розумілась заборона зарядженням архiepіскопа Іларіона російської вимови церковно-словянських текстів Богослуження в церквах Холмщини і Підляшши, замість якої наказувалась вимова

Уряд Генеральної Губернії поділив думку итрополи-
тиків до нього від 7 грудня 1940 р., відпис якого надісланий
Архиєпископу Іларіонові з супровідним листом: „Прошу ма-
ти на увазі, щоб і у Вашій єпархії було поступовано згідно з моїм
визначним становищем". Як поступати з мовою Богослуження в
тих парафіях, де одна група парафіян бажала б богослужбової
мови церковно-слов'янської з українською вимовою, друга група
— церковно-слов'янської з російською вимовою, третя — Богослу-
ження на живій українській мові, — Генерал-Губернатор в своєму
листі не вказував.

Архиєпископ Іларіон у відповідь на заарештування німецької вла-
ди в справі богослужбової мови в Православній Церкві доводив,
що домагання російської вимови церковно-слов'янських текстів
Богослуження на теренах чисто українських є прихована політич-
на акція з метою русифікації українців; що ж до традиції, то най-
давнішою на цих теренах Холмщини й Підляшшя була українська
вимова церковно-слов'янської богослужбової мови, яку вимову з
наказів російських урядів було замінено вимовою російською. „До
сьогоднішнього дня, — писав Архиєпископ, — до мене не впли-
нуло від моїх вірних ані однієї скарги на українську вимову, а це
найкращий доказ, що ця вимова — рідна всім вірним" (Лист від
21 грудня 1940 р. ч. 526).

Єпархіяльний Холмсько-Підляський Собор, що відбувся в Хол-
мі в річницю хіротонії в єпископи арх. Іларіона 19-21 жовтня 1941
року, постановив: 1) Богослужбовою мовою Холмсько-Підляської
єпархії є мова староукраїнська, тобто мова церковно-слов'янська
з українською вимовою її. 2) Де того захоче більшість парафії,
благословляється там відправляти Богослужби живою українською
мовою. 3) Усі додаткові Богослужби (поза літургією, вечірнею
й утрєнею), а також Євангелія, Апостол та всі читання з Псалти-
рі краще читати живою українською мовою. 4) Російська вимова
церковно-слов'янських богослужбових текстів не допускається, як
засіб винародовлення. 5) Мовою проповідництва є жива україн-
ська мова. Такий порядок було зафіксовано, як вище подано, і у
„Внутрішньому Статуті" Автокефальної Православної Церкви в Ге-
нерал-Губернаторстві 1942 р., прийнятим і Урядом Генерал-Губер-
наторства.

У звідомленні Холмської Духовної Консисторії р. 1941 про цер-
ковну працю в єпархії читаємо: „Поступовим темпом іде наперед
підготівна праця до запровадження живої української мови в ці-
лій єпархії. Але невільно нам нехтувати й забувати й староукраїн-
ської мови, якою довгі сотні літ молилися наші діди та прадіди,
якою моляться в домах і церквах тисячі наших віруючих старош-
ого покоління ще й тепер... Діти в школах і церквах вчатьс'я мо-
литися й співати живою українською мовою" („Слово Істини", ч. 2
1949 р., стор. 27). Які були наслідки підготівної праці до запро-
вадження живої української мови в Богослужбах по церквах ці-

лої єпархії, не маємо даних. У „Ювілейній Книзі на пошану Митрополита Іларіона” (Вінніпег. 1958.) знаходимо на цей предмет загальниковий вислів: „А число парафій з богослужбовою живою українською мовою все збільшувалось. І все робилось спокійно” (стор. 196). Час існування відновленої Холмсько-Підляської єпархії під керівництвом Української церковної влади на чолі з Архiepіскопом Іларіоном, неповних 4 роки (евакуація з Холма наступила в другій половині липня 1944 р.), був замалий, щоб при церковному консерватизмі населення єпархії парафії почали скоро переходити на живу українську мову в Богослуженні; доводилось чути, що таких парафій було обмаль, зокрема правилось живою українською мовою в соборах Холма і Грубешова. Що торкається мови церковної проповіді, то проповідь українською мовою не була новиною для населення Холмщини й Підляшшя ще в часах до революції 1917 р. (про це була мова в підрозд. 12 розд. III праці).

Німецька влада в Генерал-Губернаторстві, як видно зовсім вище поданого, не була противна українському характерові Автокафельної Православної Церкви в Генеральній Губернії, де та Церква мала велику більшість її членів українців. Українство в церковно-православному житті не було тут страшне для німців; навпаки, здобувало їм симпатії в боротьбі їх з поляками. Українська по складу національному Православна Церква в Генеральній Губернії заховала, як інституція публічного права, усі юридичні права щодо володіння церковним маєтком; у внутрішньому житті мала право керуватися св. канонами Церкви; обов'язкове було навчання Закону Божого православних дітей по всіх школах в рідній мові; гарантована підготовка кадрів пастирства по богословських школах; утворена українська ієрархія; вільно могли відбуватись Собори Єпископів і Єпархіяльні Собори; українська мова і в церковних урядах і в церковному Богослуженні дістала повні права вжитку.

Однак, при признанні прав Православної Церкви та Внутрішнього Статуту її, основаному на св. канонах, в житті Православної Церкви в Генеральній Губернії теж не все було добре. Найбільше торкається це Холмсько-Підляської єпархії; німецький уряд обіцяв направити в ній всі кривди, заподіяні православним людям польсько-католицьким шовінізмом перед війною 1939 року. Але за 5 років свого урядування в т. зв. Генерал-Губернаторстві німці не виконали тих обіцянок; навіть в ділянці ревіндикації загартбаних православних церков треба було багато настирливих просьб ієрархії та вірних, щоб домогтись повернення частини святинь. Забраних за Польщі земель, садиб, церковно-парафіяльних будинків ніде не було повернено. З великими труднощами, як виняток, міг парафіяльний священик виарендувати за гроші від земського уряду 8-10 гектарів колишньої церковної землі; не повернув німецький уряд і маєтку Архiepіскопської катедри (хутора) в околицях Холма. Духовенство було обтяжене великими контин-

гентами, а за найменше невиконання їх суворо штрафувалося; мусів здавати контингент і Архиепископ з свого невеличкого городу.

Церковно-релігійне видавництво, хоч не зовсім було відсутнім, то значно, особливо в останніх часах, обмежене. Богослуження в свята, поза неділями, заборонялись, щоб „не відривати людей від праці”; в неділі дозволено було правити по церквах до 8-9 год. рано, після чого люди мусіли йти на роботи. Німці кинули Холмщину у вир братовбивчої війни. Творилися партизанські відділи, які нищили німців, але часто поборювали й себе взаємно. При цій боротьбі найбільш терпіло місцеве населення, а посеред нього духовенство, бо німецька влада робила його відповідальним за спокій в околиці, від себе не даючи жодної охорони, а ще підозріваючи в контакті з партизанами. При нападах на духовенство Архиепископ Іларіон завжди ставав в його обороні. Він не вагався казати відкрито правду в очі Люблинському губернаторові Цернеру про всі ті знущання і насильства, яких допускалися німці над духовенством. і українською людністю на території його єпархії. А на жадання владою доказів Архиепископ представив цілу мартирологію з автентичними доказами й даними про знущання німців та їх фольксдойчів (з поляків) над нашим народом, про мордування священників, дяків і української інтелігенції. („Ювілейна Книга”. . . Ор. cit., стор. 198). З причин винищування українського населення (як, напр., в Грубешовському повіті) та терору по відношенню до православного духовенства число православних парафій в Холмсько-Підляській єпархії, що так відновилось було в рр. 1940-42, знову почало зменшуватись. В Яблочині було спалено мужеський Свято-Онуфріївський монастир; ченці мусіли його залишити; тоді переїхав з нього до Холма і вікарний єпископ Тимофій. З весни 1944 р. почалась евакуація і в Холмсько-Підляській єпархії. 18 липня 1944 року прийшов від німців наказ про евакуацію Холма, а в тому й установ Єпархіяльного Управління Холмсько-Підляської єпархії. Митрополит Іларіон (титул митрополита наданий був Архиепископові Іларіону постановою Собору єпископів Автокеф. Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві 16 березня 1944 р.) від'їхав до м. Криниці в Польщі.

2. Українська Православна Церква на Західній Волині в часах альянсу СССР з Німеччиною 1. IX. 1939 — 22. VI. 1941 р. Втрачення Церквою українського характеру. Розклад і нищення церковного життя на низах випробованою советською системою. Випадки в духовенстві залишення священства і зречення сану; втеча на Захід. Советський терор за національно-громадську працю в 6. Польщі. „Місія” архиеп. Дмитровського Сергія (Воскресенського) по „собіранію земель” під одну владу Московського патріярха. Поякянні декларації єпископів Московській патріярхії. Призначення на Західну Україну і Білорусь екзарха архиеп. Николая Ярушевича. Висвята в Москві галицького москвофіла архимандр. Пантелей-

мона Рудика на єпископа Львівського. Висвята в Луцьку архим. Веніямина Новіцького (білорус) на єпископа Пінського з поставленням в стан спочинку архієпископа Поліського і Пінського Олександра. Арешт і вивезення до Тарнополя архієпископа Олексія в день початку німецько-совітської війни.

Рік і 9 місяців совітської окупації Західної України в часах альянсу Гітлера з Сталіном встигли залишити немалий слід в житті Української Православної Церкви, особливо на Волині, де українці в церковному житті за Польщі мали вже, як знаємо, значні національні здобутки. Очевидно, що всякого роду „католицькі ревіндикаційні акції”, з вибухом війни 1. IX. 1939 р., відразу припинились, а люди, силою навернені на пограниччю на католицтво, повернулись до Православної Церкви. Але ж ознакою зміни політичної влади в краю було й залишення відразу по церквах Волині Богослужбових відправ в українській мові, де такі були. Мабуть, що єдиний Владика Полікарп в Луцьку в Чеснохресній Братській церкві продовжував правити в українській живій мові. Ніхто наказу якогось про мову Богослуження не давав, а тільки самозаховачий інстинкт казав священикам ховати тепер свою парафію як українську і вертати до мови Богослуження церковно-слов'янської з російською її вимовою. Зникає в церковнім урядуванні, з приїздом екзарха з Москви, й українська мова, як і польська; навіть селяни починають звертатися до архиєрея з проханнями, писаними в російській мові. В розкладі і нищенні церковного життя совітська влада скоро застосувала засоби, випробувані в себе: головний — оподаткування парафіяльних церков і духовенства непомірними податками. Відповідальність за їх виплату в першу чергу була покладена на священиків. У випадку не виплати податку, не тільки продавалось майно „служителя культу”, але переводились і арешти священиків з поставленням під суд, як „саботажників”, а кара судова за „саботаж” була сувора: кілька років в'язниці. Ця міра найбільше спричинювалась до залишення священиками пастирського служення. Церковна земля, що була в користуванні церковних причетів, на весну 1940 р. була одібрана від них, переходячи до колхозів, де такі появились, чи до „незаможників”. Священиків, що були „невгодні” парафії, чи частині парафіян, що тепер, при „народній владі”, прийшла до голосу, стали виселяти з церковних садиб, забираючи церковні будинки під „культурно-народні установи”. Були випадки зречення священства і заяви про це в часописах у відомій формі, що, мовляв, усвідомив тепер, що дурив народ, туманив його релігією і т. інше... Але таких було дуже й дуже мало. Переважно ж залишали священство, повідомляючи про це в скорботі душі свого архиєрея, що „змушені з тяжких обставин це зробити, з болю й за долю своїх родин, і що як далі так піде, то всі мабуть змушені будуть покинути священство”.

Почали закриватися церкви, бо нікому уло в них правити. Люди побожні йшли до архиєрея, молили дати священика, але архиєрей не мав кого давати і в безсиллі міг тільки сльози пролити з присланою до нього делегацією. Почались скоро політичні переслідування того українського духовенства, хто з-посеред нього за Польщі був активним на національній, громадській роботі. Хто з таких священиків не мав відразу сумніву, яке „визволення з польського ярма” несе нова влада, поспішив залишити рідний край, подаючись на Захід, до утвореного Генерал-Губернаторства; для легального виїзду декому з оо. духовних пощастило скористати з „Комісій” німецько-совітських, через які було організовано, на вимогу німців, переселення з Волині німецьких родин; так виїхав з Луцька, як „німець”, протопресвітер о. Павло Пащевський. З тих же, хто залишився на місці, чимало зазнало совітського терору за національну, церковно-громадську працю в був. Польщі: були арештовані і ув'язнені на місці, вивезені до в'язниць на схід, доля яких зосталася невідома; заслані в далекі краї СРСР.

Коли розпочата була робота по знищенню в Західній Україні Церкви і релігії шабляновими способами, прийнятими в СРСР (до повишого треба додати викинення науки релігії зі всіх шкіл і антирелігійну пропаганду по школах і поза школою), то на верхах церковних вжито було владою іншої політики. Великим постом 1940 р. в окупованих, по договорі з німцями, совітською владою краях появився з Москви архієп. Дмитровський Сергій (Воскресенський), а не архієп. Николай Ярушевич, як неправильно подає А. Світій (Ор. cit., стор. 194). „Місія” архієписк. Дмитровського Сергія, який був „Керівником ділами Московської Патріархії”, полягала в тім, щоб запропонувати православним єпископам і намовити їх піддатися юрисдикції Московської Патріархії, зрікшись юрисдикції Православної Автокефальної Церкви в б. Польщі, очоленої (Церкви) митрополитом Діонісієм. Той же архієпископ Сергій їздив потім з тією ж „місією” до всіх ново окупованих совітською владою земель: до Басарабії, Буковини, Литви, Латвії, Естонії. Розуміється, що ця „місія” не була заініційована самим місцеблюстителем Патріяршого Престолу, митрополитом Московським Сергієм (пізніше, в серпні 1943 р. патріярх Московський), а наказана безбожним совітським урядом, який і при відділенні в Совітах Церкви від держави та переслідуваннях Церкви використовував її в цілях політичних: підпорядкування православних єпископів юрисдикції Московського Патріярха по всіх ново-окупованих країнах вело до підлегlosti тих країн Москві і в церковному відношенні, допомагало „собіранію земель под московскую крепкую руку”, як було це в історії Православної Церкви на Слов'янському Сході Європи і в давніх минулих віках. (Див. т. I цієї праці, стор. 100-119).

Архієпископ Сергій звичайно, під час подорожі до окупованих країн, мав діло тільки з єпископами, але в докладах своїх

Місцєблюстителю Патріяршого Престолу писав про бажання „з'єднатися з церквою-матір'ю” (такою вважалася Московська) всього духовенства і народу. У висліді таких „возсоединєній” сам архієпископ Сергій осів врешті на катедрі у литовській Вільні з титулом митрополита Литовського і Екзарха Московського Патріярха на Литву, Латвію і Естонію. В час війни Німеччини з СРСР він зрадив Москву, залишився при окупації тих країн німецьким військом у Вільні, а в р. 1944 був забитий в дорозі з Риги (Латвія) до Вільни та урочисто німцями похований, як „жертва большевицького терору”.

В Москві вважали, що підпорядкування Московській Патріярхії єпископів тієї чи іншої Церкви тягне за собою підпорядкування Москві й цілої тієї Церкви, а тому не питали згоди ані духовенства, ані вірних, соборів для рішення питання про зміну церковної юрисдикції не скликували. Архієпископ Волинський Олексій (Громадський) перший, по візиті до нього архієп. Дмитровського Сергія, поїхав в червні 1940 р., діставши дозвіл НКВД, до Москви через Київ. Там суджено було йому звернутися до Патріяршого Місцєблюстителя Сергія і просити „синовнє” прийняття його в „молитовно-канонічне поєднання з матір'ю-церквою Московською”. Просьба була уважена, і Владика Олексій повинен був скласти покірливу декларацію, в якій свідчив тепер, що „польські архиєреї підпорядковувались автокефалії під примусом Польського уряду”, „разрив же с Матерью-Церковью всегда переживался им (арх. Олексієм) со скорбью и с сознанием виновности”... Таку декларацію склав тепер архієпископ Олексій тому самому митроп. Сергію, про якого в полемічних працях за Польщі, відкидаючи правосильність притязань Москви на Православну Церкву в Польщі, писав: „Нині митр. Сергій відпав від спасенної церковної єдності і сполучився з ворогами Христа і Св. Церкви, з мерзотними блюзнірами-комуністами... Нині він відступив від Православної Церкви, слуга безбожництва”...

Привезені з Москви відомості архієпископом Олексієм говорили, що на всій території СРСР було в тому часі тільки 4 чинних православних єпископів в Московській Патріярхії: Місцєблюстителю Патріяршого Престолу Московський Митрополит Сергій (Старгородський), Ленінградський Митрополит Алексій (Сіманський, тепер патріярх Московський), архієпископ Сергій (згаданий вище) і архієпископ Петергофський Николай (Ярушевич); на всій Східній Україні не було жодного діючого єпископа. На окупованій же совітським військом Західній Україні було 5 ієрархів православних, висвячених в Православній Церкві в Польщі: архієпископи Олександр і Олексій, єпископи — Антоній (Марценко), Симон (Іванівський) і Полікарп (Сікорський); перших два — єпархіяльні, останні три вікарні. І одначе до цих п'яти митрополит Сергій призначає шостого з тих чотирьох на цілий СРСР, архієпископа Николая, надаючи йому титул архієпископа Волинсько-

го і Луцького та Екзарха Московської Патріярхії на Західні області України і Білорусі; в березні 1941 р. його піднесено було до сану митрополита (Волинського), з місцем осідку в тому ж Луцьку. Ясно, що це призначення архієпископа Николая не викликалось потребами Церкви, а було суто політичного характеру, зроблене по наказу совітської влади. В зв'язку з цим призначенням, архієпископу Волинському Олексію залишено було з Волинської єпархії тільки Крем'янецький повіт, додано 9 православних парафій, які були в Східній Галичині, та титулуватися наказано замість „Волинський і Крем'янецький” — „Архієпископ Тарнопольський і Крем'янецький”. Коли ж Екзарх Николай Волинський і Луцький, заняв Луцьку катедру, то й єпископу Луцькому Полікарпу наказано було з Москви іменуватись єпископом (вікарієм) „Володимиро-Волинським”.

20 серпня 1940 р. в Москві було висвячено в єпископи, з титулом Житомирського, архимандрита Дамаскина (Малюта), колишнього Намісника Почаївської Лаври, з того становища усуненого Синодом Православної Автокефальної Церкви в Польщі. Єп. Дамаскин по висвяті до Житомира не поїхав, а повернувся до Ковля, де й проживав, а далі був Московською Патріярхією делегований до окупованої Буковини.

22-23 лютого 1941 р. екзарх Николай навістив Львів, після чого представив Патріяршому Місцеблюстителю митр. Сергію „рапорт” від 8 березня 1941 р. В цьому рапорті Екзарх писав, що „є підстави, аби продовжувати Апостольське діло з'єднання унітів в Галичині з Православною Церквою, що про призначення в тому намірі на Львівську катедру православного єпископа просили його й представники православної парафії у Львові, яким призначенням підніметься й престиж Православної Церкви”. „Найдостойнішим кандидатом” на православну єпископську катедру у Львові Екзарх вважає архимандрита Пантелеймона (у світі Петра Рудика, родом з Галичини, народж. 1898 р.), намісника Почаївської Лаври, який і за часів б. Польщі „більш інших послужив ділу православної місії в Галичині”.

На підставі цього рапорту Екзарха Николая й було рішено в Московській Патріярхії, постановою від 26 березня 1941 р. ч. 22, — „Намісникові Почаївської Успенської Лаври архимандр. Пантелеймону Рудіку бути Єпископом Львівським . . . , з залишенням за ним і становища Намісника Лаври до забезпечення Львівської катедри власним утриманням”. В тій же постанові додано, що як Галичина відходить (9 парафій) до єпископа Львівського, то архієп. Тарнопольському (Олексію) додати парафії з Рівенської обл. і титулуватись йому „Рівенським і Крем'янецьким”.

Висвята архимандр. Пантелеймона Рудика в єпископа Львівського відбулася вчисті в Москві в кінці квітня 1941 р., куди, на виклик Патріяршого Місцеблюстителя митр. Сергія, прибули тоді 12 ієрархів з прилучених до Московської Патріярхії Захід-

ньої України і Білорусі, Буковини, Литви, Латвії та Естонії. Не поїхали до Москви тільки архієпископ Поліський Олександр і єпископ Луцький Полікарп, які не підписали й декларації про підпорядкування Московській Патріархії. А. К. Світч написав неправду, коли писав: „Усі вони (архієпископи Олександр і Олексій, єпископи Антоній, Симон і Полікарп) покаюлись у гріху „автокефалії“ і були прийняті в склад Московської Патріархії” (Ор. cit., стор. 194). Прибули до Москви на хіротонію архимандр. Пантелеймона єпископи були розміщені всі в найкращому готелі, по два в покої, але в той спосіб, щоб з одної країни не були разом; діставали багате відживлення, а коли, від'їжаючи, запитали про рахунок, то їм було сказано не турбуватися, бо вже все урегульовано. В день хіротонії єп. Пантелеймона в патріархії був парадний обід. Між інш., Архієпископові Олексію в цю другу подорож його до Москви було зменшено, на його просьбу, до 5 тисяч рублів накладений на нього державний податок в 25 тисяч рублів. (Волинський митр. Николай платив 4 тис. рублів).

В травні 1941 р. прислано було з Москви до Почаївської Лаври на становище Намісника Лаври (Священноархимандритом її був Екзарх Николай) архим. Панкратія Гладкова, а на становище скарбника Лаври архим. Нектарія. Дотогочасний же в Духовному Соборі Лаври скарбник архимандр. Веніямин (Новіцький, білорус родом) став третім з москвофілів кандидатом в єпископи. Його хіротонія в єпископи стояла в зв'язку з непокірливістю Московській Патріархії архієпископа Поліського і Пінського Олександра (Іноземцева), почисливши в „за штат” якого, Патріярший Синод доручив Екзарху Николаю висвятити в єпископа Пінського архимандр. Веніяміна, яка висвята й відбулась в Луцьку 15 червня 1941 року за тиждень до початку німецько-совітської війни 22 червня 1941 р. Зараз же по цій висвяті митроп. Николай залишив Волинь і від'їхав до Москви, а 15 липня 1941 р. був переведений наказом Патріяршого Місцеблюстителя на давно „вакантну” катедру митрополита Київського і Галицького, Екзарха всієї України. Нововисвячені в часі окупації західних українських земель Совітською владою до початку наступу німців на СРСР 22 червня 1941 р. православні єпископи Дамаскин, Пантелеймон і Веніямин залишились на Західній Україні, але ні єпископ Пантелеймон, ні єпископ Веніямин не приступили до виконання завдань, з якими були висвячені, і єп. Пантелеймон до Львова, а єп. Веніямин до Пінська не поїхали.

В часах большевицької окупації Зах. України в 1939-41 рр. Господь охоронив єпископа Луцького Полікарпа; коли б ця окупація потривала довше, не оминув би український Владика, давній український діяч і емігрант з Уряду УНР, тяжких репресій. З оповідань архієпископа Олексія, після його другої подорожі до Москви, було відомо, що в Московській Патріархії було велике незадоволення єпископом Полікарпом за нехтування ним москов-

ської церковно влади. Правда, Владика Полікарп співслужив з митрополитом Николаєм, який встановив з ним по приїзді до Луцька молитовне єднання, як авторові цієї праці оповідав про це сам митрополит Полікарп, — але декларації про зречення юрисдикції Православної Автокефальної Церкви в Польщі Владика Полікарп не склав, до Москви на виклик не їздив і не існував себе „Володимиро-Волинським”, який титул надала йому Московська Патріярхія.

Волинський єпархіяльний архиерей, Архиепископ Олексій, що за часів цієї ж совітської окупації проявив повну доляльність у відношенні до Московської Патріярхії, спокутувавши „гріх автокефалії” і підпорядкувавшись „Церкві-матері” та двічі подорожуючи до Москви, зазнав, одначе, депресій (реквізиція в монастирі архиерейських покоїв, відібрання авто-машини), а в ніч з 22 на 23 червня 1941 р. був арештований в Богоявленському монастирі в Кремянці і вивезений до Тарнополя. Там йому обстригли волосся, відрізали й бороду та всадили до в'язниці; ставили на допит перед начальником місцевого НКВД. Коли ж совітське військо почало з Тарнополя відступати, то з тисячами в'язнів погнали на Підволочиськ і архиепископа Олексія з особистим його секретарем прот. Л. Петропавловським. Впавши по дорозі знесилений, архиепископ Олексій тим спасся, бо конвоїри покинули його помирати в полі. Добравшись до Крем'янецьчини, тобто до своєї єпархії, архиепископ в половині липня привезений був до Крем'янця.

3. Сподівання і настрої в українських масах на початку німецько-совітської війни в літі 1941 р. Архиєпископські листи митрополита Шептицького і єпископа Луцького Полікарпа про нову добу в житті українського народу. Швидке охолодження діями німецької адміністрації державницьких мрій українців. Плани церковних діячів щодо будови українського церковного життя. Собор єпископів в Почаєві під головуванням архиєп. Олексія 18. VIII. 1941 р., його ухвали і початок розколу в Православній Церкві на визволених українських землях. „Канонічні” оправдання арх. Олексієм відпадиння від Кіріярха митр. Діонісія. Роля німецької влади у виникненні церковного розколу. Діяння єпископів-автономістів; контакт їх з архиєп. Холмсько-Підляським Іларіоном. Виступлення Волинських церковних Рад. Призначення Архиепископа Луцького і Ковельського Полікарпа Адміністратором Православної Церкви на визволених українських землях. Висвята в Пінську 8-10 лютого 1942 року українських єпископів.

Західню Україну восени 1939 р. окупувала і свій режим почала заводити совітська безбожна влада в наслідок договору Гітлера з урядом СССР в Москві. Не дивлячись на це, від того ж Гітлера продовжували широкі маси сподіватись визволення від влади Совітів, щоб будувати затим незалежну Україну. І тому, коли 22 червня 1941 р. німецькі війська почали наступ на Схід, розпочалась

очікувана німецько-совітська війна, а разом з тим полетіла вістка про утворення у Львові Українського Уряду, то ентузіязм охопив маси. Люди вітали один одного, як на Великдень, привітом — „Христос Воскрес"! З походом на Схід німецьких армій, по всій визволюваній Волині відбувались „Свята Державности" впродовж липня і серпня 1941 р. Церква не стояла осторонь цих свят — вияву настроїв, бажань і сподівань українського народу, що організовував тоді місцеві Національні Комітети, які по містах і повітах брали владу в свої руки. Молебні, проповіді, хресні процесії на „Святах Державности", громадські панахиди з участю тисяч народу за тисячі жертв розстріляних большевиками при їх втечі на схід, як по в'язницях в Дубні, Луцьку, Крем'янці, Рівному, насипання спільних могил жертв большевицького терору по містах і селах, — все це були акти, в яких духовенство з'єднувалось в почуваннях, настроениях, думках з своєю українською паствою.

Архипастирські послання того часу до українців служать документами історичними про пережите піднесення, викликане збудженою вірою у **відродження Української Державности**. Митрополит Української Греко-Католицької Церкви Андрей Шептицький в посланні з дня 1 липня 1941 р. писав: „З волі Всемогучого і Всемилоствитого Бога, в Трійці Єдиного, зачалася нова Епоха в житті Державної Соборної, Самостійної України. Народні Збори, що відбулися вчорашнього дня, ствердили і проголосили ту історичну подію. Повідомляючи тебе, Український Народе, про таке вислухання наших благальних молитов, взиваю тебе до вияву вдячності для Всевишнього, вірності для Його Церкви, послуху для Влади... Український Нарід мусить в тій історичній хвилі показати, що має досить почуття авторитету, солідарности і життєвої сили, щоби заслужити на таке положення серед народів Європи, в яким міг би розвинути усі Богом йому дані сили... Побідонесну Німецьку Армію вітаємо як освободительку від ворога. Установленій владі віддамо належний послух. Узнаємо Головою Краєвого Правління Західніх областей України Пана Ярослава Стецька... Бог нехай благословить усі твої праці, Український Народе, і нехай дасть усім нашим Провідникам святу мудрість з неба".

Владика Полікарп, Єпископ Луцький, „до всіх українців, сущих на Волині", звертався в посланні з дня 10 липня 1941 р.: „Любі мої діти! Велике Боже милосердя і справедливість приблизилися до нас. Довгі роки терпів наш многостраждальний Український народ наруги і знущання над святою вірою православною і над його національними почуваннями, над його людською гідністю. В державі більшовицького антихриста терор і жах дійшов до нечуваних досі розмірів, в порівнанні з якими бліднуть переслідування християн за часів римських імператорів Нерона і Діоклетіяна... Оце на наших очах справедливість Божа словнилася. По нашій звільненій Українській землі несеться радісний гомін: народ з наболілої душі шле щирю молитву-подяку Всевишньому... Пе-

ред нами в лискучному промні сходячого сонця сяє наша велика ідея: Один Бог, одна нація і спільна краща будучність. Сповнилась наша відвічна мрія! У місті князя Льва з радіовисильні несеється над нашими містами, нивами, ланами, над нашою, густо зрошеною кров'ю, землею радісна вістка: проголошено **Самостійну Українську Державу**. Відроджена у вільній Українській Державі, Українська вільна Православна Церква буде з народом одною нерозривною цілістю... В цей великий час всі українці мусять об'єднатися, всі мусять працювати спільно, бо в єдності сила, і ту єдність мусімо показати на ділі... Нехай Господь Милосердний допомагає тобі, Народі мій, і тобі, Уряде наш, будувати Самостійну Українську Державу, а моя молитва за всіх вас перед Престолом Всевишнього буде завжди"...

В Архипастирському листі єпископа Полікарпа звертає нашу увагу факт замовчання цілком про німців, як визволителів українського народу, і про освободительську України німецьку армію. Чи не належав покійний Владика Митрополит до тих дуже тоді небагатьох, що не забули того, що той же Гітлер Західню Україну віддав ССРСР, ні теорії расизму, націонал-соціалізму, надлюдини Ніцше (Uebermensch), „Mein Kampf" Гітлера, а тому не мали віри, що Гітлер буде „будувати Україну". Німці не забороняли урочистих „свят державности", приглядалися маніфестаціям, дефілядам, фотографували їх і... мовчали. Військо йшло і йшло на Схід, радісно зустрічало його населення...

Аж ось в перших днях вересня 1941 р. приїздить до Рівного Еріх Кох, призначений Гітлером на Райхскомісара України, зо своїм адміністративним апаратом. Довелось мені бути в складі української делегації, яка при фронтових дверях занятого для уряду Райхскомісара будинку (колишнє „Реальное Училище", а за польської влади уряд „Волинської Шкільної Кураторії") зустрічала Коха з його „оточенням". І досі пам'ятаю прижмурений погляд Коха з презирством до делегації, коли слухав коротке привітання до нього голови делегації, на яке нічого не відповів і „прослідював" до будинку. Скоро після того і по повітах чи округах появляються гебітскомісари з своїми апаратами для управління, а потім генерал-комісари на чолі генерал-комісаріатів, на які була поділена Правобережна Україна (Східня Галичина була приділена до Генерал-Губернаторства).

Німецька адміністрація скоро наклала свою руку на все життя увільнених від совітської влади українських територій. „Свята Державности" припинились, бо виявились передчасними. Політичне життя назовні завмерло. Сільсько-господарське життя, промисловість, кооперація, торгівля, пошта, комунікація, фінанси, — все це, що почало було організовуватись самодіяльністю українських обласних, округових, міських, районних установ і організацій, охоплене було німецькою адміністрацією. Завданням її було вивести якнайбільше з окупованих земель різних „контингентів", в

доставці яких, не довіряючи українським установам, німці використовували технічно-виконавчий апарат цих установ під контролем і керівництвом своїх комісарів, директорів, зондерфірерів і т. інш., за якими стояла жандармерія, різні відділи поліції, гестапо. Робочу силу, переважно молодь, з українських земель до Німеччини почали німці теж насильно і масово вивозити.

Здавалось би, що, тягнучи і фізичну силу і матеріальні для себе засоби з українського народу, німці залишать в спокої культурно-духове життя того народу. Але ж і на це життя почала накласти свою руку німецька адміністрація. В шкільництві ця рука скрізь по Україні була нищівною; впродовж 1941-42 шкільного року було закрито безліч загально-освітніх шкіл, а за ними й професійні. Високі школи не могли функціонувати, бо німецька влада хапала студентів і студенток для вивозу до Німеччини на роботи. Врешті від 1 вересня 1942 р. залишились тільки народні початкові школи з об'явленим чотирьохрічним навчанням, бо для раба, призначеного працювати на вищу расу, було досить цієї освіти. Позашкільне культурно-освітнє життя, — культурно-освітні організації, бібліотеки, театр, преса, — все було під суворою німецькою контролею і цензурою. Очевидно, що Церква теж повинна була стати об'єктом втручання окупаційної влади і адміністрування в ній німців. Але на Церкву прийшла черга встання. Цілий рік німецька адміністрація майже не вмішувалась в церковне життя, щоб потім, з літа 1942 р. і далі, набити в ньому через своє втручання і утиски багато лиха.

В перших місяцях німецько-совітської війни, коли відбувались „свята української державности“, церковно-громадський провід на Західній Волині, — осередку українського церковного руху й за Польщі, — став на становищі, що правно-державним актом щодо Української Православної Церкви є **Закон про автокефалію названої Церкви, виданий за Директорії Урядом Української Республіки 1 січня 1919 р.** Ця концепція рішення автокефальности Української Православної Церкви тісно зв'язана була в той час з вірою, що наступило відродження Української Державности. Бож державний фактор у встановленні автокефальности національних православних церков завжди, як свідчить історія, відігравав першорядну роль. Тепер, до скликання, на підставі Закону 1 січня 1919 р., Всеукраїнського Церковного Собору, вважалось потрібним утворити Тимчасову Адміністрацію Української Православної Церкви, незалежну ні від Московської Патріярхії з Екзархом від неї на всю Україну митрополитом Николаєм, ні від Варшавської Митрополії. Тимчасова адміністрація, провадячи справи Церкви, мала б підготувати скликання Всеукраїнського Церковного Собору в Києві.

Але ці плани українського церковно-громадського проводу скоро виявились нереальними в зв'язку з тим, що підстава їх, — віра в наступлення відродження Української Держави за допомо-

гою німців „визволителів” виявилась нереальною: стало відомим, що вже й Українського Уряду на чолі з ланом Ярославом Стецьком, що не встиг ще розпочати своєї праці, нема, а замість нього, слідом за німецьким військом, йде німецька адміністрація, поява і чини якої цілком заперечують державницькі мрії українців. Зорієнтувавшись в такій політичній ситуації, український церковно-громадський провід змушений був опертися в даний момент боротьби за Українську Православну Церкву на суто церковних правних підставах і тому навіязав контакт з Варшавським Митрополитом Діонісієм, як Первоієрархом Православної Автокафальної Церкви на північно-західних українських землях до II світової війни. Спричинилась найбільше до цього і поведінка більшості православних ієрархів на Волині, які, теж побачивши, що німці зовсім не збираються „будувати Україну”, повели ворожу акцію проти українізації Православної Церкви в Україні.

Очолив цю акцію архієпископ Олексій, за Польщі Волинський, за совітської окупації — Тарнопільський і Кремянецький, потім Рівенський і Кремянецький, а тепер знову Волинський. Від архієпископа Олексія, родом українця з Підляшшя, який на Волинській катедрі після митроп. Діонісія (з 15. IV. 1934 р.) проводив українську лінію, очікувано тепер, після пережитого ним, як сам висловлювався, „страсного тижня” в Тарнопільській в’язниці, твердої й широкої праці в розбудові національно-церковного українського життя. Старший на Волині ієрарх по хіротонії, з вищою богословською освітою, з довголітнім пастирським стажем (з 1908 р.) і архипастирським (з 1922 р.), архієпископ Олексій безперечно міг би повести авторитетно, без всякого спротиву з боку єпископів-вікаріїв, національно-український курс в церковнім житті, з широкою підтримкою всього українського активного громадянства. Очікування ці не справдилися. Недовго після повернення Архієпископа Олексія з в’язниці потривала його співпраця з українськими церковними діячами, в якій намічався план організації управління в Православній Церкві на визволених українських землях без підпорядкування її Москві чи Варшаві. „Змінилися обставини”, як у листі до владики Полікарпа від 1 червня 1942 р. писав тепер вже митрополит Олексій; зміною на цей раз було головне те, що все ясніше виступила передчасність українських „свят державности” на землях, зайятих німецькими арміями, — з обманути Гітлером українськими мріями можна було не рахуватися.

Вже 18 серпня 1941 р. архієпископ Олексій, потаємно від українського громадянства, перевів собор єпископів в Почаївській Лаврі, в якому, під його предсідництвом, взяли участь: архієпископ Симон і єпископи Пантелеймон Рудик і Веніамин Новіцький. Головною справою цього „Обласного Собору Єпископів Православної Церкви на Україні”, як він в „Діяннях” іменує себе, було встановлення найперше канонічного положення в даному часі Православної Церкви в Україні. В рішенні цього питання цей „Укра-

їнський" Собор єпископів зовсім не задумався над тим, що його паства по національності українська, нічого не згадав і про те, що його паства в Західніх областях України перебувала в юрисдикції Автокефальної Православної Церкви в Польщі, яке перебування було нагло перервано у вересні 1939 р. окупацією цих областей совітськими військами. Не задумався Собор і над тим, що було в церковному житті Східньої України після захоплення влади в ній р. 1919 большевиками. Думка Собору, керована архиєпископом Олексієм, відразу перелетіла до Московського Собору в революцію 1917 р., на якому „Православна Церква на Україні була признана Автономною”.

Пригадавши цю постанову Московського Собору і нав'язавши до неї, що „православні єпископи Західньої України р. 1940 повернули в склад Московської Патріярхії”, Собор Єпископів в Почаєві постановляє: 1) До Помісного Собору Православної Церкви на Україні, в складі ієрархії, духовенства і мирян, уважати Українську Церкву і її ієрархію в канонічній залежності від Церкви Російської; 2) привернути Українській Церкві права автономії і автономного управління; 3) надати старшому з наличних ієрархів Православної Церкви на Україні, Архиєпископу Олексію, стосовно до 34 прав. Апостолів, права Обласного Митрополита; 4) рахувати Екзархат в Західній Україні прикоротившим своє існування, а Екзарха митрополита Николая, що покинув свій Екзархат, єпархію Волинську і священноархимандритство в Почаївській Лаврі в час великої небезпеки, втратившим свої уповноваження як по Екзархаті, так і по Єпархії та Лаврі” („Діяння ч. 4 Обласного Собору Єпископів Православної Церкви на Україні в Почаївській Лаврі 5/18 серпня 1941 р.). Признавши себе канонічно залежними від Московського Патріярха, ці єпископи не мали права касувати Екзархат, не ними встановлений, і звільнювати Екзарха, не ними призначеного. До того ж цей Екзарх Николай, як вже вище було сказано, по залишенні ним Луцька був переведений Кіріярхом тих єпископів Патріяршим Місцєблустителем митр. Сергієм на вільну катедру митрополита Київського і Галицького з призначенням і Екзархом всієї України, наказом від 15 липня 1941 р. („Журнал Московской Патриархии”, ч. 1, 1962 р., стор. 17).

Так Собор Єпископів в Почаєві, надаючи права Обласного Митрополита України архиєпископові Олексію, ставав в конфлікт з **признаною ним владою Московської Патріярхії**: на Україні був вже, місяць перед тим, Екзарх, що користав з прав обласного митрополита. Не знати, як би поступив Собор Єпископів під проводом архиєп. Олексія, коли б йому був відомий наказ Патріяршого Місцєблустителя від 15 липня 1941 р. про призначення Київським митрополитом Екзарха Николая. Але ухвали Собору Єпископів в Почаєві, не будучи в згоді (в точках 3 і 4), як бачимо, і з зарядженням признаної цими єпископами канонічної влади, були в той же час початком розколу в Православній Церкві на

землях України. Не кажучи вже про те, що єпископи-учасники Собору в Почаєві, — а до них приєдналися потім і відсутні архієп. Антоній (Марценко) і єп. Дамаскин, — ухвалили уважати Українську Церкву канонічно підпорядкованою Московській Патріархії, не питаючи самої Церкви (ні духовенства, ні вірних), але **й посеред самої ієрархії Української Церкви — Архієпископ Поліський Олександр і Єпископ Луцький Полікарп не визнали цієї ухвали.**

Архієпископ Олександр зовсім не був запрошений архієпископом Олексієм, по хіротонії єпископській молодшим, на Собор в Почаєві з тих мотивів, що Московська Патріархія почислила архієпископа Олександра за невідпорядкування їй за штат. Єпископ же Полікарп, не явившись на Собор, в листі від 3 серпня 1941 р. прислав свою думку щодо питання про канонічне положення тепер, по визволенні від совітської влади, Православної Церкви в Україні. лаконічно висловлену в словах: „те, що було насильно накинута, мусить бути відкинутим”. Іншими словами: „Насильно накинута юрисдикція Московської Патріархії мусить бути відкинута, і ієрархія Православної Церкви в Зах. областях України повинна повернутися до свого Кіріярха митрополита Діонісія”. Лист цей був зачитаний на Соборі Єпископів, але за думкою єп. Полікарпа єпископи, керовані архієп. Олексієм, не пішли. А між тим сам митрополит Діонісій, коли з увільненням теренів Західньої України від совітської влади стали можливими зносини Варшави з ними, прислав листа, датованого 11 серпня 1941 року, до архієпископів Олександра і Олексія і єпископа Полікарпа, що ним відновлялися офіційні зносини Первоієрарха з відірваними совітською окупацією частинами Православної Автокефальної Церкви в 6. Польщі.

В цьому листі митроп. Діонісій, заповівши про скорі скликання Собору Єпископів в Почаєві, встановлював на звільнених українських землях 4 єпархії: Поліська, очолена архієпископом Олександром; Крем'янецька, очолена архієпископом Олексієм; Луцька, очолена єпископом Полікарпом, і Житомирська, що мала б бути організована. В тому ж декреті єпископ Полікарп вживався в сан архієпископа з титулом „Луцький і Ковельський”. До архієп. Олексія дістався лист, очевидно, після Собору Єпископів 18. VIII, але той декрет митрополита не стримав архієпископа в „промосковській” лінії поступовання: обіжником до духовенства Волині від 18. IX. 1941 р. ч. 479 архієп. Олексій повідомляв про ухвали Собору Єпископів в Почаєві і одночасно ширив неправдиву відомість, що митроп. Діонісій залишив митрополичу катедру.

В пізнішому листі (з дня 20 січня 1943 р.) митрополит Діонісій писав про це поступовання архієпископові (тоді вже митрополитові) Олексію: „Ви дуже й дуже згрішили. Ви від початку пішли неправильним шляхом. Ви відірклися від свого законного Кіріярха і почали будувати церковне життя не на канонічних під-

ставах... І що б Ви не писали, що б не говорили в своє оправдання, в якому б освітленні не представляли того, що сталося, — ясним залишається одне: **Ви відійшли від свого Кіріярха**, не мавши від нього на це не тільки ніякого дозволу, але навіть всупереч його ясно висловленій волі. Це Ваше відступництво і з'явилося причиною нещастя, ставши першою спонукою падіння дисципліни та початком безладдя в церковному житті України"... В іншому листі (з дня 28. IX. 1941 р.) митрополит Діонисій вказав архієпископу Олексію на разуче протиріччя його самому собі, коли за Польщі він в брошурі „Непрошенні радетелі ілі около автокефалії Православной Церкви в Польше" (р. 1929) та в монографії „К истории Православной Церкви в Польше за десятилетіе пребывания во главе ея Блаженнейшого митрополита Діонисія" (р. 1935) стверджував, слідом „за Архиререйским Синодом Російської Зарубежной Церкви", **неканонічність** влади митр. Сергія, а тепер, знаючи історію і стан справи, „відважується твердити, що знаходиться в **канонічному** зв'язку з Церквою Московською".

Як же архієпископ Олексій виправдував своє відречення від митрополита Діонисія, як Кіріярха його і других єпископів в Західньо-Українських областях Православної Автокефальної Церкви в Польщі та чим пояснював разучу суперечність в своїх канонічних поглядах? В листі до архієпископа Полікарпа (з дня 1 червня 1942 р.) архієп. Олексій писав: „Я не змінився, а змінилися обставини, які вимагають для добра нашої Церкви інших шляхів... Коли б існувала автокефалія Варшавська, я також, як і раніше, обстоював би її незалежність від Москви. Даремно Ви думаєте, що ми не позбавлені нині тієї автокефалії, яка була в Польщі... Варшавська Автокефалія, з упадком Польщі, перестала існувати, і Вам триматися за неї не слід, щоб не пошкодити через те Церкві Українській"...

Вихідною точкою в оправдання відходу від Кіріярха є у арх. Олексія, як бачимо, факт падіння Польської держави, з якою впа-ла і автокефалія в ній Православної Церкви. 17 прав. 4 Вселенського Собору і 38 прав. 6 Всел. Соб. говорять про зміни в церковному розпорядку в залежності від політичних змін, але православне канонічне право ніколи й ніде не вчило, щоб кожноразові зміни в житті політичному, державному (тим більше в часі нескінченної війни) відразу автоматично, чи механічно, тягли за собою зміни в долі Церкви в країні та її управлінні. І тому митрополит Діонисій цілком слушно вказував на те, що „не було жодного церковно-канонічного акту, силою якого частина нашої Св. Автокефальної Православної Церкви (в б. Польщі) мала б бути прилучена до іншого церковного організму, чи іншої церковної юрисдикції". (Лист до архієпископа Полікарпа з дня 13. XI. 1941 р.).

Як ми вже вище писали (підрозд. 2), підпорядкування Москві року 1940 частин Православної Церкви в б. Польщі сталося **наси-льством**, а не правним яким канонічним актом. Правда, у „Відкрито-

му листі до архієп. Пол карма" з дня 1 червня 1942 р. митрополит Олексій писав: „Усі ми **добровільно** підпорядкувались Московській Патріярхії, послали туди свої декларації, поминали митроп. Сергія за богослужбами і виконували безпрекословно зарядження Патріярхії"... За весь єпископат в Православній Церкві Західної України митроп. Олексій казав неправду, бо ж ні архієп. Олександр, ні єп. Полікарп декларації до Патріярхії не посилали і на виклик туди не їздили. А що до **добровільності**, то коли вона у самого архієп. Олексія тоді мала місце, то, значить, він в декларації щиро писав про **наси́льства польського уряду** в справі переведення автокефалії Православної Церкви в Польщі. І тоді — як же міг він таку насильно переведену автокефалію канонічно захищати і відкидати претенсії Московської Патріярхії в названих вище його працях за часів Польщі? Тоді облудними чвляються і його слова (наведені вище), що він „обстоював би, як і раніше, Варшавську автокефалію (накинута) і її незалежність від Москви, коли б та Автокефалія існувала"...

Непоследовність канонічної аргументації архієп. Олексія була і в тім, що він вважав зміну церковної юрисдикції, тобто відпа́діння від митропол. Діонісія і підпорядкування місцєблюстителям митропол. Сергію, оправданою падінням польської влади і наступленням політичної влади СССР на території Західної України. Але ж, коли цієї останньої влади не стало на цій території з німецькою її окупацією в літі 1941 р., то на якій підставі мала залишатися московська влада церковна? Чи не последовно було б і архієп. Олексію уважати, що з наступленням на українських землях німецької політичної влади мала б вернутися і юрисдикція церковна митрополита Діонісія, що очолював **Автокефальну Православну Церкву на територіях під тою ж німецькою політичною владою?**

І дійсно, в „Меморандумі" митрополита Діонісія з дня 15 липня 1942 р. до німецької цивільної влади в „справі організації Православної Церкви на східних землях, зайятих німецькою армією", де Митрополит протестував проти обмежень церковно-канонічних його чинностей границями Генерал-Губернаторства — був розумний план управління Православною Церквою на тих землях в перехідний час життя на них. В основі цього плану були такі історичні та канонічні міркування. Єдиною Автокефальною Православною Церквою на звільнених українських, білоруських, а почасти і литовських землях, є Православна Церква в б. Польщі, автокефалія якої стверджена Томосом Константинопольського Патріярха від 13 листопада 1924 р. і признана Главами Східних Автокефальних Церков (опріч тільки Московської). Історично ця Церква є наслідницею колишньої Київської Митрополії в її канонічній ролі до 1686 р., в якому вона була підпорядкована Москві. Отже до цієї Церкви повинні церковно-правно належати тепер православні єпархії на згаданих землях до часу усталізування

життя на них, о встановлювати автокефалі церков неможливо в час військових дій. Буде це перехідна стадія, але через голову цієї Церкви, Первоієрарха її митрополита Діонісія, збережений буде канонічний зв'язок єпархій зо всіма східними патріярхами і другими главами Автокефальних Церков на південному сході. З огляду ж на посилення в цей мент національних аспірацій і в церковному житті на звільнення від большевизму землях, Митрополит пропонував в „Меморандумі” поставити на чолі церковного управління на тих землях „Собори Єпископів” — українських в Україні, білоруських на Білорусі, а можливо й литовських на Литві; всі ці єпископи знаходились би в тім часі в канонічній юрисдикції митрополита Діонісія.

Але німецька окупаційна влада не прийняла цього плану церковного управління митрополита Діонісія, спричинившись тим до смутної ролі посібника в появленні й поглибленні розколу в Українській Православній Церкві. Відразу після увільнення від совітської влади Західної Волині, митроп. Діонісій хотів „увійти в безпосереднє єднання з тамошньою ієрархією, духовенством і народом, уклав спеціальну відозву до ластви”, мав прибути до Почаївської Лаври, щоб в день щорічного великого свята Преподобного Іова (10 вересня 1941 р.), на яке прибувало тисячі прочан, очолити цю церковну урочистість. Німецька влада не дала митрополитові дозволу на цю подорож. Митрополит хотів перевести Собор Єпископів Східних земель, закликавши їх до Варшави. Німецька влада не дозволила. Архиепископ Олександр з Пінська і Полікарп з Луцька хотіли поїхати до митропол. Діонісія у Варшаву для наради в церковних справах; німці православних владик не пустили.

Не підлягає сумніву, що коли б керму управління Православною Церквою на звільнених українських землях, за згодою військової чи цивільної влади, взяв в свої руки Первоієрарх митрополит Діонісій, то жодного розколу в Православній Церкві в Україні не було б: ані архиеп. Олексій, тим більше ні його вікарні єпископи, не дивлячись на їх московфітельство, не сказали б ані слова ні про „канонічність” накинutoї їм московської церковної юрисдикції, ні про „автономію” для Української Православної Церкви.

Ухвали Собору Єпископів в Почаєві 18 серпня 1941 р., головне про дальше перебування, з відступленням совітських військ і влади, Православної Церкви на українських землях в юрисдикції Московської Патріярхії, були, як сказано вище, початком розколу в тій Церкві. Бо, по-перше, Поліська єпархія, очолена архиеп. Олександром, як тільки зникла совітська влада з Полісся, вернулась в юрисдикцію митрополита Діонісія, і в тій єпархії почали за Богослуженнями поминати митропол. Діонісія. У Волинській єпархії справа була складніша, оскільки єпархіяльний архiereєм її хотів бути архиепископ Олексій; був він Волинським архиепископом перед другою світовою війною за Польщі; в часах совіт-

ської окупації став, як бачили, Тарнопільським і Крем'янецьким, потім Рівенським і Крем'янецьким, а тепер, не повертаючись до юрисдикції митр. Діонісія, мав би керувати однаке, як було за цієї юрисдикції, Волинською єпархією. Тільки ж цим замірам рішучо протистала українська інтелігенція, церковно-громадські діячі її, з огляду на ухвали Собору Єпископів в Почаєві, зустрінуті з обуренням. Вся українська преса на Волині закликувала парафії не підпорядковуватися тим ухвалам, так шкідливим для українських національних інтересів.

Протестаційній цій акції цілком стало в допомозі розпорядження митрополита Діонісія з 11 серпня 1941 р. (подано вище); виділену на Волині Луцько-Ковельську єпархію цілком канонічно, згідно з цим розпорядженням, очолив б. вікарій, тепер архієпископ, Полікарп в юрисдикції митр. Діонісія. Але в основі церковного розколу зза приналежності до різних юрисдикцій, митрополита Діонісія чи митроп. Московського Сергія, лежав **національний момент**. Тому на Волині вже в цьому часі (осінь 1941 р.) повстає непорядок з погляду канонічних правил: нема границь поміж Луцько-Ковельською і Рівенсько-Крем'янецькою єпархіями з б. Волинської, бо ж архієп. Олексій не визнає розпорядження митрополита Діонісія про цей поділ, а з ним і пан-отці з Луцько-Ковельської єпархії москвофіли теж не визнають поділу та підлягають з своєю парафією арх. Олексію; з другого боку й українські пан-отці, а ще більше національно-свідомі українські парафії, з Рівенсько-Крем'янецької єпархії, особливо з Рівенщини, переходять в юрисдикцію владики Луцького Полікарпа. Слід зауважати, що в парафіях, які знаходились в керуванні арх. Олексія, поминали по церквах тільки його, а місцеблюстителя митроп. Сергія поминав за богослужіннями тільки сам арх. Олексій; так приховували від народу Московську церковну юрисдикцію. По парафіях в керуванні архієп. Полікарпа поминали, крім нього, і митрополита Діонісія, як і на Поліссі. Але ж, в зв'язку з дальшим увільненням українських територій від безбожної совітської влади, на яких територіях починало відроджуватися церковне життя, єпископи „автономісти” теж несли ідею підпорядкування українського церковного життя Московській Патріярхії, і так само приховано, як і з поминанням митрополита Сергія на Волині.

В другій половині листопада 1941 р. архієп. Олексій рішив побувати в Києві, де, як видно було з ст. в Київському „Українському Слові” (за 9 жовтня 1941 р. ч. 25) під заголовком „Церковне питання на Україні”, віруюче громадянство орієнтувалось на арх. Олексія. Через Бердичев, де правив архієрейську Службу Божу в присутності яких 150 осіб (з оповідання самого арх. Олексія), прибув він до Києва, де зустріч його зовсім не була урочистою, бо ж, як пише нам митрополит Ніканор (лист від 25. 7. 1956), „виявилось його (арх. Олексія) наставлення щодо підпорядкування Української Церкви Москві”. Не правив арх. Олексій

там і Богослуження; натомість, як оповідав сам, мусів побувати в установах німецького гестапо та невдовзі залишити Київ. Під вражінням київського прийняття арх. Олексій безпосередньо з Києва, не повернувшись до Кремянця, поїхав через Житомир і Рівне, де дістав від німців перепустку, до Холма, до арх. Холмсько-Підляського Іларіона (Огієнка).

В Холмі був арх. Олексій на початку грудня 41 р.; з ним приїхав з Рівного і адвокат І. Ф. Корноухін, Голова Волинської Церковної Ради. По розмовах з владикою Олексієм, арх. Іларіон запросив до себе на чай адвок. І. Корноухова, д-ра Ст. Барана, суддю В. С. Соловія (нині єпископ УАПЦ Варлаам) і д-ра Т. Олесюка (родич вл. Олексія). За цим чаєм „владика Олексій встав та виголосив тост за господаря, додавши при цьому, що „майбутнє Української Церкви по цій зустрічі та гостині знайдеться в певних та досвідчених руках". Всі (присутні) прийняли цей виступ, як освідчення про повну домовленість владик. Перед відходом нашим з архиерейського дому мав я та д-р Олесюк розмову з вл. Олексієм в окремій кімнаті. Ми намовляли арх. Олексія поїхати до митр. Діонісія, але він відповів, що це противиться бажанням вл. Іларіона і їх домовленості. Запитав владика нашої думки, який би титул надати Іларіонові при обранні його на Київську катедру. Ми рішуче висловилися проти митрополичого титулу, вважаючи це за передчасне, до Собору Української Церкви"... (З листа-спогадів єп. Варлаама до автора цієї праці з дня 27. 10. 1960 р.).

Треба сказати, що в часі, як арх. Олексій вів в Холмі переговори з арх. Іларіоном про обійняти останнім Київської катедри, до Києва вже прибув, очевидно з інструкціями від арх. Олексія, єп. Львівський Пантелеймон, якого представники духовенства і мирян урочисто зустріли в будинку Київської Церковної Ради; єп. Пантелеймон мав бути наразі Керуючим Київською єпархією, і в характері такого захопити в свої руки Київські святині і організацію в Києві церковного життя. Арх. Олексій вернувся з Холма до Кремянця; з ним приїхав і адвокат І. Корноухів. Зібралась Волинська Церковна Рада. Іван Корноухів зробив доповідь в тому дусі, що вже, слава Богу, наладилось: арх. Олексій став на українському ґрунті, домовився з арх. Іларіоном, все піде добре... Арх. Олексій зібрався навіть, як заявив делегації до нього, відійти, мати „келійку" десь в монастирі та зайнятися там богословською науковою працею.

Запевнення з боку архієп. Олексія, що, з призначенням арх. Іларіона Огієнка на Київську архиерейську катедру, будова церковного життя в Україні буде пройнята цілком українським характером, подіяло заспокоююче на українське громадянство. Але раптом довідується громадянство, що в часі цих запевнень висвячено було арх. Олексієм в Почаєві на єпископа архимандр. Іоана Лавриненка, відомого україножера, висвячено до того ж з титулом „Ковельського", який титул мав вже в своїй єпархії архієпи-

скоп Полікарп „Луцький і Ковельський”. Далі стало відомим про Собор Єпископів в Почаєві під головуванням арх. Олексія, постанови якого Собору далеко не свідчили про „нову лінію поступовання” арх. Олексія.

„Покликання” архієпископа Холмського і Підляського Іларіона на Київську катедру зафіксовано було Собором в наступній постанові:

„Діяння Обласного Собору Єпископів ч. 34 Православної Церкви на Україні в Почаївській Св. Успенській Лаврі від 8. 12/25. 11. 1941 р. Вислухали: Доповідь Високопреосвященного Голови Собору про перебування його в Києві і о тих враженнях, які він виніс. Церковне життя в столиці України помаленьку налагоджується, але помічається, що беруть верх в тому житті **самосвяти**. Вони заіли в Церковній Раді, вони захопили Андріївський собор і готовляться взяти в свої руки, при сприятливій нагоді, й інші історичні святині м. Києва. З розмов з представниками Міської української влади, а також і самосвятів, вдалося вияснити, що Влада не хоче церковного розламу (розколу), та й самі самосвяти пішли б на згоду, коли б на Київській катедрі тепер де оказався єпископ, пересякнутий національними почуттями у вищій мірі і відомий своєю довголітньою працею на користь Української Православної Церкви, а також з іменем вченого, знаного всій Україні. Високопреосвященний Голова Собору Єпископів вважає за найбільш відповідного для цієї ролі Високопреосвященного Іларіона, архієпископа Холмського і Підляського, якого слід би негайно запросити на Київську катедру.

По довшому вислові думок, звернули увагу, що ця катедра **митрополита**, але понеже в серпневих нарадах Собору Єпископів **вияснилось, що Митрополита Київського і всієї України вибере Помісний Собор**, зложений з єпископів, духовенства і мирян **України**, як також приймаючи під увагу, що положення митрополита усієї України має велике політичне значення, так що вибір Вищого Достойника Православної Церкви **не може відбутися без участі державної влади**, — до відповідного часу Київський Епархіяльний Архирей мав би носити титул Архієпископа Київського і Переяславського і був би до Помісного Собору повноправним членом Собору Єпископів Православної Церкви на Україні, а згодом і заступником Голови Собору Єпископів. Понеже далі Високопреосвященний Архієпископ Іларіон знаходиться нині в юрисдикції Авоткефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві (був. Польща), то, очевидно, покликання його до Києва **могло б відбутися не інакше, як за згодою Голови тієї Церкви**. Вразі згоди на покликання архієпископа Іларіона, як з його боку, так і з боку Блаженнішого Митрополита Діонісія, перебуваючий нині в Києві Преосвященний Пантелеймон міг би бути призначеним на вільну катедру Полтавського епархіяльного архирея, з титулом єпископа Полтавського і Лубенського.

остановили: 1) призначити Високопреосвященного архієпископа Іларіона Огієнка достойним кандидатом на вільну катедру Архієпископа Київського і Переяславського; 2) Доручити Високопреосвященному Голові Собору покликати Високопреосвященного Іларіона на цю катедру, як також випросити у Блаженнішого митрополита Діонісія благословення і дозвіл Високопреосвященному Іларіону зайняти Київську катедру; 3) Вразі згоди Владики Іларіона і дозволу з боку Голови Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві, вважати Преосвященного Львівського Пантелеймона призначеним на Полтавську Архієрейську Катедру з титулом єпископа Полтавського і Лубенського". Підписали: Архієпископ Олексій, Члени Собору — Єпископ Дамаскин, Єпископ Пантелеймон, Єпископ Леонтій, Єпископ Іоанн, Секретар Єпископ Веніамин". (Підкреслення у цьому „Акті", у відпису, одержанім мною від пок. митр. Олексія, скрізь мої).

В „Ювілейній книзі на пошану митрополита Іларіона" (Вінніпег, 1958) в ст. інж. А. Нестеренка „Обрання Владики Іларіона на Київську катедру" (стор. 201-210) ця постанова Собору Єпископів під проводом архієпископа Олексія про покликання архієпископа Іларіона на Київську архієрейську катедру текстуально не подається. Там читаємо: „На Волинні архієпископ Олексій скликав Собор Єпископів Української (?) Православної Церкви в м. Почаєві 25 листопада (ст. ст.) 1941 р. Цей Собор, на якому було 8 єпископів (6, а не 8), прийняв до уваги загальне бажання населення України і одностайно обрав там Владику Холмського Іларіона Архієпископом Київським і Переяславським, — і то з тим, що коли він прибуде до свого Престолу в Києві, то зараз же буде оголошений й Митрополитом Київським та всієї України" (стор. 205). Підкреслені останні слова автора є чистою його фантазією, для якої нема жодної підстави в наведеній вище соборній постанові, де сказано, що митрополита Київського і всієї України вибере Помісний Собор та ще з участю майбутньої державної української влади. Нічого в Соборній постанові не говориться й про „загальне бажання населення України": Владика Олексій, сказано там, розмовляв у Києві з представниками міської української влади (магістрату м. Києва) та „самосв'ятів", як іменує Собор Єпископів „Української" Православної Церкви прихильників УАПЦеркви ієрархії 1921 р. Зате зовсім замовчано в тій статті „Ювілейної Книги" той незаперечний факт, що на Київського Єпархіяльного Архієрея Владика Іларіон був обраний єпископами, що добровільно залишились в юрисдикції Московської Патріархії, будучи ворожими українській церковній ідеї. Докладне й документальне освітлення усіх тих „фантазій", тепер вже для українського церковного життя неактуальних, що їх, одначе, зі шкодою для історії нашої Церкви, повторено р. 1958 інж. А. Нестеренком в „Ювілейній Книзі", — зроблено було автором цієї праці в статті „Як було з обранням на Київську Катедру Архієпископа Іларіона (Огієнка) ро-

ку 1941". (Церква і Нарід". Квітень-Травень 1949 р., стор. 17-32).

В листі від 26 грудня 1941 р. ч. 5112 Владика Іларіон дякував архиєпископові Олексію і всьому Соборові Єпископів за високу честь, яку вони йому зробили, обравши Архиєпископом на „Престольну Київську Катедру”, та писав, що рветься до них і нехайно, як одержить перепустку, приїде. При великих тодішніх комунікаційних труднощах, арх. Іларіон, пишучи до арх. Олексія цього листа, не знав, що за ці 18 днів від обрання його єпископами-автономістами на Київську Архиєрейську Катедру дальшими посуненнями церковної політики архиєп. Олексія і його вікарних єпископів-автономістів утворена була така ситуація, при якій для національно-свідомого українського громадянства на Волині справа обрання архиєпископа Іларіона для активної ролі в церковному житті України зовсім відійшла на задній план.

Вже другого дня після ухвали про Київську катедру для архиєп. Іларіона, 9 грудня 1941 р. той же собор єпископів-автономістів в Почаєві проголошує архиєпископа Олексія **митрополитом Волинським і Житомирським та Екзархом всієї України**. Замість відходу до якогось з монастирів для спокійної науково-богословської праці, архиєп. Олексій, наділений раніше (18. VIII. 1941 р.) на Соборі правами обласного митрополита, одержує тепер сан митрополита та повноту прав, як Екзарх всієї України (в юрисдикції Московської Патріярхії). До цього акту Собору доходять акти дальших призначень на єпархіяльних єпископів, крім єп. Пантелеймона на Полтавську єпархію, — єп. Симона Чернігівським єпископом, єп. Дамаскина — Подільським.

Разючі факти неширости архиєп. Олексія в його переговорах з представниками українського православного громадянства досягли в цих фактах „нового українського курсу” митрополита-екзарха Олексія кульмінаційного пункту. Рівно ж цілком ясною стала велика небезпека для українства церковної диверсії єпископів-автономістів в Східній Україні. Недоцінювати цієї небезпеки не міг український церковно-громадський провід на Волині. З Кремля до Луцька негайно була послана делегація в складі прот. Миколи Малюжинського, б. посла до Сейму Б. М. Козубського і автора цієї праці. Там відбулася нарада з Владикою Полікарпом та Архиєпископською Радою при ньому. Багато зусиль коштувало переконати архиєп. Полікарпа погодитися на обняття становища **Адміністратора Православної Церкви на визволених українських землях**, про призначення на яке рішено просити митроп. Діонісія, Кіріярха Владики Полікарпа. Згоду свою архиєп. Полікарп обумовив всемірною підтримкою його на цьому тяжкому і відповідальному становищі українським громадянством. Після цього в м. Рівному, 13 грудня 1941 р., відбулась нарада представників церковних рад Волині, коли було ухвалено: „Виступити рішуче проти неканонічної і надзвичайно шкідливої для Української Православної Церкви діяльності архиєпископа Кремнянецького Оле-

ксія і оточуючих його єпископів та звернутися до митрополита Діонісія з освітленням цілої справи тяжкого стану церковного життя, просячи його Блаженство призначити Адміністратором Православної Церкви на звільнених землях України єдиного по цей бік річки Бугу єпископа-українця Полікарпа, архієпископа Луцького і Ковельського”.

На цій же нараді в Рівному було рішення „нав'язати братерський контакт з церковними радами українських східних земель, в першу чергу з Українською Церковною Радою в Києві”. До неї було вислано 15. XII. 1941 р., за підписами Уповноважених від Церковних Рад Волині — І. Корноухова, І. Власовського і Б. Козубського, листа, в якому було з'ясовано сучасне положення Православної Церкви в Україні, повідомлялось про прийняте рішення про призначення Адміністратором Владики Полікарпа та була просьба „підтримати це становище Волині, не приймати єпископів — висланців єп. Олексія, даючи їм належну відправу та очікувати архієпископа Полікарпа і висвячених єпископів українських патріотів, кандидатів громадянства”.

Меморандум його Блаженству Митрополитові Діонісію від Церковних Рад Волині, з проською іменувати Архієпископа Луцького Полікарпа Адміністратором Православної Церкви на звільнених українських землях доручений був Владиці Діонісію у Варшаві б. Міністром УНР Євгеном Архипенком. Митрополит Діонісій цілковито поділив погляди духовенства і мирян, ос'єднаних в Церковні Ради на Волині, та Декретом від 24 грудня 1941 р. призначив архієпископа Луцького Полікарпа „Тимчасовим Адміністратором Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України”, при чому в Декреті далі зазначено, що призначення це наступило „на просьбу української громади, зорганізованої в Церковні Ради на Волині, що добре розуміє Правду Божу”. По одержанні Декрету від 24. XII. 1941 р. Владика Полікарп розпочав свою працю по організації українського церковно-православного життя на звільнених українських територіях, бо до цього часу міг керувати цим життям тільки в своїй Луцько-Ковельській єпархії.

24 січня 1942 р. архієпископ Полікарп оформив своє нове положення перед цивільною владою в краю, коли був прийнятий в Райхскомісаріяті в Рівному заступником райхскомісара Коха, ландсгауптманом фон-Ведельштеттом; на цій авдієнції архієп. Полікарп підкреслив, що призначення його Адміністратором вишло від Зверхника церковної православної влади на цих землях митрополита Діонісія. Через місяць, 25 лютого 1942 р., був на авдієнції у того ж фон-Ведельштетта і митрополит Олексій, як голова Автономної Церкви на Україні зі зверхництвом Московського Патріярха. Приймаючи до відома заяви владик, фон-Ведельштетт запевнював їх, що німецька влада визнає в засаді повну свободу Церкви.

Епізод з покликанням архієпископа Іларіона на Київську кафедру Собором єпископів-автономістів, в цілях розбиття єдності українського фронту проти них, скінчився на Волині з проголошенням Адміністрації владики Іполікарпа на визволених українських землях. Але в Києві і на східних землях України ще й у січні-лютому 1942 р. „з'являються, як свідчить митрополит Ніканор (лист до автора цієї праці з дня 23 липня 1956 р.), спеціальні емісари, що розвозять по парафіях, підпорядкованих Українській Церковній Раді (організована була в Києві 19 жовтня 1941 р.), тисячі друкованих „Прохань” про спровадження ВПР Іларіона до Києва”. В цих друкованих „Проханнях” (До Церковної Ради мешканців села...) читаємо: „Завдячуючи лицарській перемозі Німецької Армії, впали політичні московські кайдани, але церковно-релігійні пута ще позостались, бо ієрархія московська, або співчуваюча Москві, ще й досі рядить нашим Українським церковно-релігійним життям на велику шкоду Українському народові. Церковно-релігійне життя на Україні потребує тепер якнайскоршого упорядкування, а впорядкування те може перевести тільки особа, яка має великий авторитет серед Українського народу і яка докладно, науково і практично знає всі потреби окремішньої Української Церкви. Такою особою є знаний всьому Українському народові учений патріот, українець архієпископ Холмський і Підляський Іларіон (Огієнко)”... Закликаючи Церковну Раду „вжити всіх заходів, аби на керівника Церкви на Україні було тепер же покликано архієп. Іларіона”, мешканці села (такого то) повідомляють далі, що до них „доходять тривожні чутки, ніби певні московські угруповання, а за ними і де-які українці, яким ще не злізла з очей московська полуда, уживають заходи, щоб на керівника Церкви на Україні покликати відомого полонофіла москаля митрополита Варшавського Діонісія, або його прислужника архієпископа Паладія... Усердно просимо Ваших старань, щоб тої ганьби для Української Православної Церкви на Україні не сталося”.

„Однак, як свідчить далі владики Ніканор, ті „Прохання” парафії скеровують „до відома” Церковної Ради непідписаними, з запитом, що з тим робити. Оскільки по суті кандидатура ВПР вл. Іларіона була цілком підходяща, постільки викликав підозріння факт, що ті „прохання” розповсюджувала московська група митр. Олексія і ще нікому невідомі якісь особи. Українська Церковна Рада зразу схильна була поважно поставитись до кандидатури ВПР вл. Іларіона і в цьому дусі УЦРадою було уложено листа до Блаж. Митр. Діонісія з 22 січня 1942 р. ч. 126. Лист був підписаний Головою Ради П. Руденком, членами Президії Р. Мельниченком, Ф. Ковалем та членом-секретарем В. Марченком, але не був митрополитові висланий, а залишився в архіві, бо зайшли події, які зробили його неактуальним. А саме: на домагання групи єп. Пантелеймона 12 листопада 1942 р. Укр. Церковна Рада окупаційною

владою була розв'язана („за розповсюдження безбожництва і непошану правосл. єпископа Пантелеймона", як стоїть в повідомленні), її майно та приміщення було skonфісковано... Прискорило закриття Ц. Ради й те, що вона вислала делегацію (П. Руденко і заст. голови прот. П. Касянчука) на Волинь до архиеп. Полікарпа, щоб придбати єпископа для звільненої території України". (Ibidem).

Дуже важливим, історичним актом з боку митрополита Діонісія Валединського було його **благословення**, одночасно з призначенням архієпископа Полікарпа Адміністратором Православної Церкви на визволених українських землях, **висвяти єпископів для Української Православної Церкви**, яке дав він владикам Олександрові Поліському і Полікарпові Луцькому. В початку лютого 1942 року архиеп. Полікарп виїхав до Пінська, катедрального міста владики Олександра, по дорозі взяв з собою в Ковлі кандидатів в єпископи волинських протоєреїв Ніканора Абрамовича та Івана Губу. В Пінську 8-10 лютого 1942 р. відбулись єпископські хіротонії. 8 лютого висвячено було архимандр. Юрія (Коренасова) на єпископа Берестейського — вікарія владики Поліського; 9 лютого — архимандр. Ніканора, що в чернецтві заховав ім'я Ніканора, в єпископа Чигиринського (Київщина) і 10 лютого архимандр. Ігоря (ім'я в чернецтві прот. Івана Губи) — в єпископа Уманського (Київщина). Два останніх українських єпископи, постановою цього Собору єпископів в Пінську, призначені були тимчасовими вікаріями Владики Адміністратора Полікарпа з перебуванням в Києві.

Зважаючи велику трагедію в добу національного відродження Української Православної Церкви в рр. 1917-21, коли російський єпископат унеможливив організувати українську православну ієрархію на діючих канонічних підставах та призвів до висвячення на Київському Соборі 1921 р. першого єпископа прот. Василя Липківського руками пресвітерів за давнім, до Вселенських соборів, звичаєм, що не втримався, в Олександрійській церкві, — зважаючи це, можна зрозуміти велику радість українського православного громадянства на вістку про історичну подію хіротонії українських єпископів в Пінську єпископами Православної Автокефальної Церкви, очоленої митрополитом Діонісієм. Архиепископ Олександр був висвячений 4 червня 1922 р. митрополитом Юрієм і архієпископом Діонісієм; архієпископ Полікарп був висвячений 10 квітня 1932 р. митрополитом Діонісієм, архієпископами Феодосієм і Олексієм, єпископами Симоном і Савою. Отже українським ієрархам, висвяченим тепер руками архієпископів Олександра і Полікарпа, не може закинути „неканонічності" і „безблагодатности" жаден здорово думаючий канонічний розум, а тільки хтось зі злої волі та фанатичної ворожості до українського народу і його Православної Церкви, з причин найбільше політичного характеру.

Тому українське православне громадянство було глибоко вдячне митрополитові Діонисієві і архієпископові Олександрові, росіянам по походженню і вихованню, які не наслідували сумної пам'яті митр. Михаїла Єрмакова та інших російських єпископів, а стали Добродіями для Української Православної Церкви в християнському розумінні потреб і сподівань українського віруючого народу.

4. Прибуття до Києва єпископів Ніканора й Ігоря; радісна зустріч їх українським громадянством. Висвячення українських священників. Початок боротьби між Автономною і Автокефальною Церквами в східних областях України. Німецька адміністрація в Києві по боці автономістів. Конференція в справах Православної Церкви в Україні 4 травня 1942 р. в центральному уряді Райхскомісаріату в м. Рівному на Волині. Висвячення українських єпископів в Києві Собором єпископів 10-17 травня 1942 р. Постанови цього Собору. Загострення боротьби поміж Автокефальною і Автономною Церквами в Україні.

Труднощі комунікації для людности в ті часи німецько-московської війни були причиною того, що єпископи Ніканор та Ігор могли дістатися до Києва тільки через місяць після хіротонії їх в єпископи в Пінську. 13 березня 1942 р. український Київ радісно вітав давно очікуваних українських православних єпископів. 15 березня оба владыки, в сослуженні з духовенством, відправили Службу Божу в Андріївському соборі, в якому не могли вміститися вірні, що давно вже не чули архиєрейської Служби Божої в рідній мові. Після цього молитовного єднання наступило признання українською церковною громадою м. Києва прибулих єпископів своєю ієрархією, що входила в склад Собору єпископів Автокефальної Православної Церкви з Головою його Архієпископом Олександром Поліським і Адміністратором Церкви на визволених українських землях Архієпископом Полікарпом. Назовні це признання оформлено було в акті 19 березня 1942 р., згідно з яким представники Української Автокефальної Православної Церкви, признані за таких, після розв'язання 11. II. 1942 р. Української Церковної Ради німецькою владою, протоієреї м. Києва Юрій Пелещук, Микола Саранча і Федот Шпаченко передали представництво і зверхність в названій Церкві, на підставі бажання віруючих, Репрезентантові Адміністратора Владика Полікарпа Єпископові Ніканору Чигиринському. В основі ж цього акту 19 березня 1942 року була ухвала Собору Єпископів в Пінську з 10 лютого 1942 р. ч. 9 про прийняття цим Собором в свою юрисдикцію духовенства і вірних Української Автокефальної Православної Церкви, що її очолював з р. 1921 митрополит Василь Липківський. (Прот. А. Дублянський. Тернистим шляхом. Життя митрополита Ніканора Абрамовича. Лондон. 1962. Стор. 32-33).

Вістка про прибуття до Києва нововисвячених українських єпископів широко понеслася по Київській та інших областях України. Як пише владику Ніканора авторів цієї праці (в листі від 6 серпня 1956 р.), — „по прибутті єпископів до Києва двері архиєрейського дому не зачинялись від безперестанних делегацій парафій, що вперто чекали на приїзд українських єпископів, які б висвятили для них українських священників. Все те вимагало священників нехайно і не хотіло вертатися додому без священника. „Діти наші нехрещені, подружжя невінчані, батьки непоховані, у св. сповіді по 20 літ не бували. Паска наближається, — невже несвячену знову їстиме народ?“ Так скаржилися делегати. І перед єпископами у весь зріст стала проблема, щоб якнайскорше дати людям духовну втіху, якої позбавлені були вони кілька десятиліть...

Вже на Соборі Єпископів в Пінську, коли була висвята єпископів (9-10 лютого 1942 р.), передбачались труднощі з висвятою священнослужителів на Сході України при відновленні церковного життя, знищеного безбожною владою разом з винищенням нею тисяч духовенства. Ставлення до висвяти мало бути багатоманитим для звичайного часу в церковному році, а тут же мав наступити час Великого Посту, коли за церковним уставом не щодня можна правити Божественну Літургію, під час якої довершуються хіротонії священнослужителів. Тоді на Соборі єпископ Берестейський Юрій Коренастов, росіянин з походження (нині архієпископ, заступник Митрополита Варшавського і всієї Польщі), пригадав Собору, що в давній Українській Православній Церкві була практика висвяти за однією літургією не одного диякона і одного священника, а й кількох ставлеників в диякони чи священники; звичай цей був засуджений на Московському Соборі 1666-1667 р., але „коли Українська Церква стала на шлях незалежності від Церкви Московської, то чи тепер єпископи тієї Української Церкви обов'язані дотримуватись ухвал Московських Соборів?“ І Собор в Пінську ухвалив, що „в разі конечної потреби, можна відновити стару практику Української Церкви висвяти по кількох кандидатів на одній літургії“. Цю практику й було відновлено Великим Постом 1942 р. в Києві українськими єпископами, щоб дати тоді Церкві конче потрібних пастирів при відновленні зруйнованого більшовиками церковного життя.

„Маю певні відомості, — писав в листі від 1 червня 1942 р. митроп. Олексій до архієпископа Полікарпа, — що Ваші „вікарії“ вже висвячують пресвітерів і дияконів римо-католицьким способом — по кільки... Це ж відступство від св. Православ'я... Собор (Московський в 1667 р.) назвав цю практику „беззаконієм“, а Ви це беззаконіє попустили і через те перестали бути православними"... Таких своїх грізних тверджень митроп. Олексій допустився у „відкритому листі“ до архієп. Полікарпа, не перевіривши їх ні канонічно, ні історично. Московський Собор 1667 р. втручався в даний випадок в життя Церкви йому не підлеглої

(Київська митрополія була підпорядкована Московському патріарху тільки в 1686 р.), а тому в Українській Церкві продовжували держатися, коли треба, „беззаконної“ практики висвяти й після постанови того Собору 1667 р.; крім того, висвята кількох ставленників, канонами Вселенської Православної Церкви не заборонена, бувала й на Московщині. (Див. про це т. II цієї праці, стор. 237-238). Ріжниця ж в цій практиці висвяти від „римо-католицького способу“ була та, що в західній Католицькій Церкві висвячують кількох ставленників як одну групу, одночасно, а за українським звичаєм висвячували на одній літургії одного кандидата за другим окремо. На протязі перших трьох місяців перебування єпископів Ніканора та Ігоря на українських землях було висвячено ними 122 священників. Священників посилалось зразу як місіонерів, що мали своїм завданням не тільки обслуговувати доручені їм парафії, але й організовувати церковне життя в околицях. В міру розвитку церковного життя, ділено терен на церковні райони і призначувано благочинних, що мали доглядати за правильним переведенням у життя всіх заходів єпархіяльної влади.

Як було вище сказано, в Києві перебував єпископ Львівський Пантелеймон, делегований в характері керуючого Київською єпархією Собором єпископів-автономістів ще в кінці 1941 р. З прибуттям до Києва українських єпископів Ніканора та Ігоря, Православна Церква і в Східних областях України предстала, як і на Волині, поділеною на Автокефальну Українську і Автономну — Московської юрисдикції. Між ними почалась і тут боротьба. Об'єктивно треба ствердити, що автономісти перші відкрили церковну боротьбу і в Східних областях України. Бо як тільки 13 березня 1942 р. прибули до Києва єпископи Ніканор та Ігор, єпископ Пантелеймон вже 18 березня випустив проти них відозву до вірних. В цій відозві він писав: „Приїхало до вас, до Києва, двоє єпископів, Ніканор та Ігор, котрих прислав Луцький єпископ Полікарп, не маючи на те жодного права канонічного"... А далі, сказавши, що ці єпископи увійшли в молитовне єднання з священниками ієрархічної висвяти митр. Липківського, еп. Пантелеймон наказав церквам та парафіям „згаданих самосвятських (?) єпископів не приймати... Вони підлягають відлученню від Православної Церкви та позбавлення сану”.

В дусі і змісті цієї відозви поведена була автономістами боротьба проти Української Автокефальної Церкви скрізь по Україні. Головним засобом в боротьбі була неправда щодо походження нового українського єпископату, що це ніби та сама „безблаготатна ієрархія”, яку поставив Київський Собор 1921 р., і та сама Автокефальна Церква, що заснована була при митр. Липківському. З метою вияснити перші і дійсні причини розколу в Православній Церкві на Україні, Владика Полікарп видав до духовенства і вірних Архипастирський Лист від 8 квітня 1942 р., в якому писав: „Істота подій в нашій Православній Церкві на визволених

українських землях зводиться до питання, чи бути тут нашій Православній Церкві дійсно **Українською Національною Церквою**, з своєю рідною мовою в Богослуженні, Церквою, овіяною соборними традиціями минулого і всією національно-культурною духовною красою, чи навпаки, бути тієї Церкві знаряддям в руках купки єпископів-москвофілів для панування над українським народом Москви і духу московського”...

Але ж самий факт розколу, існування двох ієрархій в Православній Церкві, що явилась з Західної України на велике діло християнської місії, відродження релігійного життя після тяжких часів переслідування Церкви і релігії взагалі безбожною владою на Сході, глибоко хвилював людей, що залишилися там побожними від дореволюційних часів, і підривав успіхи християнської місії посеред тих, що хотіли вернутися до Бога, або ще тільки пізнати Бога.

Неприхильне ставлення німецької цивільної влади в Києві до Української Автокефальної Церкви, яке проявилось вже до приїзду сюди українських єпископів в акті закриття тією владою 11 лютого 1942 р. Української Церковної Ради, відразу ж було проявлено німцями і у відношенні до прибулих єпископів Ніканора і Ігоря. Генерал-Комісаром Київської області, а за ним і Штадткомісаром м. Києва було грубо відмовлено в прийнятті, до якого зголосилися єпископи, як водиться, по прибутті їх до Києва, при чім було тими представниками окупаційної влади заявлено, що вони вже мають тут для населення православного російського єп. Пантелеїмона, а інших не потребують. Так відразу німецька влада в Києві, яку українці прийняли було за „визволителів”, стала в церковному житті столиці України Києві по стороні противників Української Автокефальної Церкви, які, під проводом єпископа-москвофіла Пантелеїмона, виявили велику рухливість в зноснах з владою, утворюючи для українців дуже несприятливі обставини. Неприязні дії німецької влади у відношенні до Заступника Адміністратора Української Православної Церкви єпископа Ніканора торкалися навіть господарчих справ, як: всякі утруднення в помешканні для нього і Церковного Управління, відмова в урядженні телефону і електричного світла, в користанні з водопроводу і т. под. Що важливіше: не дано було українцям для відправи Богослужень Софійського собору та й т. зв. „Малой Софії”. Українці в Києві мали в цьому часі для богослужб тільки три церкви: Андріївський собор, Покровську церкву на Солом’янці та церкву на Деміївці, тоді як у росіян було 8 монастирів (в Покровському монастирі була резиденція єп. Пантелеїмона) і опріч того, 14 церков, всього з церквами по монастирях 28 святинь. В такому стані речей велика доля вини була й самих українців, що служили у „Відділі культів” при Міській Управі Києва і не подбали про те, що хоч би на парітетних засадах удержати кількість Київських святинь для Української Церкви. Владика Полікарп, як Адміністратор Української Православної Церкви, не раз звертався

до Генерал-комісар яту в Києві для приділення церков і монастирів для Української Церкви, а також предоставлення їй Софійського собору, але на ці звернення окупаційна влада навіть не відповідала.

На 4 травня 1942 р. до Райхскомісаріятського уряду в Рівному на Волині були викликані представники від архієпископа Полікарпа й від архієпископа Олексія на конференцію в церковних справах. Від архієп. Полікарпа представниками з'явились прот. Микола Малюжинський і І. Власонський; від архієп. Олексія — єпископ Веніамин Новицький (нині архієп. Іркутський в Сибіру Московської патріархії) і о. Ф. Юркевич. Властиво відбулась в Рівному не конференція, а освідчення делегатам начальника Політичного Відділу Нестлера, в присутності референта релігійних справ Майнке. В цьому освідченні німецькою владою було признано, що в Православній Церкві на території Східної України існують зараз два „напрямки”: Автокефальна Православна Церква, якою відає архієпископ Полікарп, і Автономна, зі зверхництвом у Москві, Церква, якою відає архієпископ Олексій. Влада не входить в суперечки канонічного характеру поміж цими церквами, не підтримує зосібна ні однієї, ні другої; приналежність до тієї чи іншої з них залежить виключно від бажання і свободної волі церковних громад, тобто від окремих парафій, в яких „може свободно проповідувати і той і другий священник” (обох „напрямків”), а залишається в громаді той, кого побажає більшість членів громади. Одначе виявлення волі громади повинно переходити культурно, без замішань посеред людности, без ексцесів. Одночасно наказувалось припинити полеміку поміж двома церквами в часописах та в обіжниках до духовенства.

З такої постановки церковної справи не були задоволені автономісти, представники яких домагались було в Рівному, щоб німецька влада визнала за Православну Церкву в Україні тільки їхній „напрямок”. Одначе від конференції 4 травня 1942 р. був великий плюс і для автономістів: це заборона владою зсвітлювати церковну справу та вести полеміку на церковні теми в пресі, бо ж автономісти все рівно й до того не мали до своїх послуг українських часописів, а автокефалісти дійсно позбавлялись друкованого слова для захисту своїх позицій і выяснення населенню московфільських замірів автономістів. Німецька ж цензура добре пильнувала цього зарядження влади і часто навіть чисто хронікарських заміток з церковного життя не пропускала до друку.

Після конференції в Рівному 4 травня 1942 р., з якої видно було, що факт церковного розколу в Україні був вигідний для німецької влади, Владика Полікарп рішив ще звернутися до митрополита Олексія з листом (від 9 травня 1942 р.), в якому закликав його, з огляду на „повагу хвилі в житті Православної Церкви на визволених українських землях”, полишити витворене ним роз'єднання в Церкві. „Невже Ви можете думати, — писав архієп. По-

лікарп, — що московське зверхництво в Церкві, хоч би нараз й номінальне, може бути на добро Св. Православної Церкви і її віруючого народу українського? Не можете так думати, якщо служите правді Церкви Христової, якщо любите український народ не тільки на словах". . . Кличучи приєднатися до Автокефальної Української Церкви, Владика Полікарп писав Владиці Олексієві: „Ваш крок такого поєднання без сумніву благословений буде цілим народом, благословить його і майбутній історик, як крок церковномудрий і патріотичний”.

Не було ще на цього листа Владики Полікарпа відповіді від Владики Олексія, як в житті Української Автокефальної Церкви сталася подія надзвичайної ваги для дальшого церковного життя в Україні. В часі від 9 до 17 травня 1942 р. в Києві було пострижено в ченці, возведено в сан архимандритів і висвячено в єпископи Української Автокефальної Церкви шість осіб, на підставі доручення Адміністратора тієї Церкви архиеп. Полікарпа єпископам Ніканору і Ігорю, перед від'їздом їх до Києва, знайти відповідних кандидатів в єпископи, висвята яких в єпископи мала б бути ними довершена після порозуміння з Владикою Адміністратором. В даному випадку хіротонія єпископів була довершена раптово, без попереднього повідомлення про кандидатів Владиці Адміністраторові, з котрих тільки о. Пилип Тимошук був посланий в Київ для висвяти в єпископи з Луцька архиеп. Полікарпом.

До рішучого кроку у висвяті в короткому часі шести нових єпископів спонукала єпископів Ніканора й Ігоря одержана ними вістка, що німецька влада має замір заборонити висвяту єпископів, в той час, як далша організація відроджуваного церковного життя на Україні потребувала єпископів, домагання висвяти яких ішли й з місць. Правдоподібність цієї вістки мала свою підставу в негативному ставленні німецької влади в Києві до Української Автокефальної Церкви і прибулих до Києва її єпископів. Отже в часі від 9 до 17 травня 1942 р. були висвячені архимандрити: Фотій (Тимошук) в єпископа Чернігівського, Мануїл (Тарнавський) в єпископа Білоцерківського, Михайл (Хороший) в єпископа Єлисаветградського, Мстислав (Скрипник) в єпископа Переяславського, Сильвестер (Гаєвський) в єпископа Лубенського і Григорій (Огійчук) в єпископа Житомирського. Хіротонії єпископські відбувались майже потаємно в нижній церкві Андріївського собору в Києві, щоб не довідалась німецька влада. Дійсно, скоро після цих свячень архиепископ Полікарп одержав 26 травня 1942 р. розпорядження Райхскомісара України, аби висвячення єпископів не відбувались надалі без попереднього узгодження з Урядом Райхскомісаріату України, до якого належало при цьому представляти й докладні біографічні відомості про кандидата.

Собор єпископів УАПЦеркви в Києві 9-17 травня 1942 р., за постановами якого переводились названі вище єпископські хіротонії, прийняв, oprіч того, наступні головніші ухвали: 1) Згідно

з вказівками Блаженного митрополита Діонісія, вважати Почаївський псевдособор єпископів 18 серпня 1941 р. неправним і неіснуючим, а постанови його не належними до виконання. 2) Оцінюючи розкладницьку роботу цього Собору, як виразника представників Московської церковної орієнтації, не мати молитовного єднання з його учасниками, аж доки вони не покаються і не повернуться до свого канонічного митрополита. 3) Священнослужителів на звільнених українських землях і всю віруючу людність закликати до єднання в Єдину Св. Автокефальну Православну Церкву. 4) Вважати Блаженнішого митрополита Діонісія Місцеблюстителем Київського Митрополитичого Престолу до наступного Всеукраїнського Церковного Собору. 5) Просити архієпископів Олександра і Полікарпа прийняти титули митрополитів. 6) Просити Преосвященного Владику Ніканора, вікарія Владики Адміністратора, прийняти під своє безпосереднє керівництво Київську катедру і титул Архієпископа Київського і Чигиринського, а також єпископа Ігоря — прийняти титул Архієпископа.

Довершені єпископські хіротонії були апробовані Владикою Адміністратором Полікарпом; протоколи висвяти єпископів в Києві були надіслані ним до митрополита Діонісія, який з тими висвятами також погодився в листі до Адміністратора з дня 16 червня 1942 р. До інших постанов Собору єпископів в Києві також приєдналися архієпископи Олександр і Полікарп.

Вістка про висвячення в Українській Автокефальній Церкві на українські катедри нових шести єпископів дenerвуюче вплинула на ієрархію Автономної Церкви, хоч в ній теж все збільшувався єпископат новими хіротоніями. Митрополит Олексій, за підписом своїм і єпископа Веніямина, як секретаря, почав ширити постанову Собору єпископів-автономістів від 30 квітня 1942 р., в якій цей Собор кваліфікував вже Українську Автокефальну Церкву, як „секту липківців”, та проголосив усіх єпископів, пресвітерів і дияконів тої Церкви „безблагодатними”. Одночасно з цим митр. Олексій, у відловід на заклик архієп. Полікарпа полишити роз'єднання в Церкві на Україні, написав на 9 сторінках великого аркушу і машинового друку листа, якому надав форму „відкритого листа” та поширив його у відписах посеред духовенства, як „Митрополит Волинський і Екзарх України”.

Чутно було, що пізніше митр. Олексій шкодував, що в подразненні оприлюднив такого листа. Посеред усяких плитких історичних екскурсів про „московське православ'є” і „українське православ'є”, посеред наклепів на Владику Полікарпа і перекручувань сучасності, в ньому єдиним хіба було цінним підтвердження і тепер митропол. Олексієм приналежності єпископів-автономістів до юрисдикції Московської патріархії (оцінка канонічних міркувань митр. Олексія з цього приводу в листі зроблена вище в підрозд. 3). В той же час митр. Олексій, закидаючи архієп. Полікарпові і єпископам-автокефалістам навіть відпадіння від православ'я, твер-

дить в своєму листі, що й він з своїми єпископами став на „шлях автокефалії” Православної Церкви в Україні, але автокефалії, на „яку дадуть своє благословення всі автокефальні Православні Церкви, а **разом з ними і Московська Церква**”. Очевидно, що такий лист тільки поглиблював розкол, а не вів до замирення Церкви.

Для заспокоєння сумління одних, обурення других, з приводу відкритого листа митр. Олексія з дня 1 червня 1942 р., архієпископ Полікарп видав Архипастирське послання до духовенства і вірних 1 липня 1942 р. В ньому владика Полікарп писав, що „після пережитої шаленої бурі большевизму і безбожництва здавалось би, що особливо відчується посеред нас туга по духові Христової любови і братерства”, а замість того, з боку самих архипастирів т. зв. Автономної Церкви в Україні сиплються всякого роду „анафем”, закиди в „самосвятстві”, в „ересях”, „відпадині від православія” і т. інш. на тих єпископів, духовенство і вірних, що „не хочуть перебувати разом з архієп. Олексієм і другими „автономістами” в залежності від Московського патріярха”. І далі Владика Адміністратор виказує всю неправду тих закидів, обвинувачень і наклепів, якими орудували автономісти в часах німецької окупації України в боротьбі їх з автокефалістами, користаючи з несвідомости населення в церковних справах.

На закиди в „самосвятстві”, „безблагодатності” вказується в посланні, що прибулі до Києва єпископи Ніканор і Ігор мають преемство єпископської благодаті з того самого церковно-ієрархічного джерела, що і архієп. Олексій, у висвяті якого в єпископії брав участь, разом з митр. Юрієм і архієп. Діонісієм, висвячений цими двома єпископом Олександром Поліським. У висвяті єпископа Полікарпа брав участь, разом з митроп. Діонісієм і др. єпископами, сам архієп. Олексій. Отже, коли висвячені архієпископами Олександром і Полікарпом єпископи Ніканор і Ігор самосвяти, то тоді самосвят і архієпископ Олексій.

На закид автономістів, що єпископи Ніканор і Ігор прибувши до Києва, увійшли в Андріївському соборі в молитовне та літургичне об'єднання з „ізверженними самосвятами-липківцями”, а тому і Українська Автокефальна Церква, як „відновлена липківщина”, стала „еретичною”, в посланні вказується, що „ніхто ще не називав духовенство і вірних Української Автокефальної Церкви з ієрархією 1921 р., знищеної большевиками, еретиками, крім тепер архієп. Олексія з його єпископами”. Під ерессю розуміється відступлення в чомусь від самої догматичної науки Православної Церкви, а від яких же властиво догматів віри відступили українські автокефалісти? Архієп. Олексій і його єпископи не вказують тих догматів. Вимушена раз висвята на Київському Соборі 1921 р. єпископів пресвітерами не є відступленням від догматів віри Православної і має своє оправдання в церкono-історичних актах рукоположення єпископів пресвітерами в Єгипетській Церкві до IV віку, яких рукоположень ніколи ніхто не уважав за чини „еретич-

ни" чи довершені „еретиками". При різницях Православної Церкви з Католицькою, — вказує далі послання, — в самій догматичній науці, Православна Церква приймає одначе католицьких духовних „в суцшому сані", але через те зовсім не стає католицькою. То чому ж перестає бути Православною Українська Автокефальна Церква, приймаючи в „суцтім сані" священників, висвячених ієрархією 1921 р., тобто б. Української Автокефальної Церкви, з якою нема різниць в догматичній науці?

І врешті Послання від 1 липня 1942 р. Адміністратора УАПЦеркви вказує на лицемірство єпископів-автономістів, коли вони, закидаючи всякі „ересі" автокефалістам, ухвалили в той же час приймати в „суцшому сані" духовних осіб т. зв. „Живої Церкви", яка на соборі 2. V. 1923 р. „скасувала анатему проти большевицької безбожної влади патріярха Тихона, скасувала, патріярхат, закликала до підтримки радянської влади, впровадила жонатий єпископат, дозволила другий шлюб для духовенства, постановила закрити монастирі, ухвалила перегляд церковної догматики і т. д."

Таким чином, в цей час, в літі 1942 р., напруження відносин в церковному житті в Україні досягло високого ступеня. Український єпископат болів душею з того, що така свята справа, як відродження Православної, незалежної від Москви, Церкви українського народу, поневіряється знову політиканством, яке стільки разів вже мало місце в історії тої Церкви.

5. Внутрішнє церковне життя Української Автокефальної Церкви; духовна опіка над нею митроп. Діонісія. Устрій і керівництво Церкви на підставі „Тимчасового Статуту Св. Прав. Автокеф. Української Церкви". Церковні Ради. Організація церковного управління в Києві і по др. єпархіях. Спроба прихильників „канонів 1921 р." повернути ті канони в житті Церкви. Висвята нових єпископів. Приєднання до Автокефальної Церкви митроп. Феофіла Булдовського в Харкові. Склад єпископату Автокефальної Церкви та території їх управління. Відбудова людністю храмів на Сході; ентузіазм церковно-релігійного відродження. Св. Антимінси для церков. Про кількість парафій Автокефальної Церкви в Східній Україні. Матеріальне положення духовенства. Пастирські і дяківські курси; церковно-релігійне видавництво. Перешкоди і курсам і видавництву з боку німців. Тяжке втручання у внутрішнє життя Церкви німецької адміністрації після видання розпорядження Райхс-комісара України Коха з дня 1. VI. 1942 р. про свободу релігії і Церкви в Україні.

Невідрадні обставини, серед яких мала переходити християнська місія по відродженню Церкви Христової на українських землях звільнених від безбожної комуністичної влади, утворюючи великі труднощі для тої місії, не могли, одначе, припинити церковно-релігійного руху в народі. Розуміється, що у внутрішньому цер-

ковному житті Української Православної Церкви на Західньо-українських землях, що перебули під безбожною владою тільки рік і 9 місяців, і на Східньо-українських землях, де безбожна та влада за 20 років знищила церковне життя, були великі різниці: на Заході українське церковне життя потребувало тільки оживлення і унормування по часовім в часі большевицької влади занепадання, на Сході стояло завдання Відродження церковно-релігійного життя, знищеного безбожною політичною владою.

Як ми вище писали (підрозд. 3), німецька окупаційна влада, заборонивши митрополитові Діонісію канонічно-ієрархічні функції поза межами Генерал-Губернаторства, спричинилась до появи і поглиблення розколу в Українській Православній Церкві, а тим самим не допустила й до належної організації в цей перехідний час церковного життя та церковного управління в Україні. Юрисдикція митрополита Діонісія, в якій продовжували бути архієпископ Олександр з Поліською єпархією і архієпископ Полікарп з Луцько-Ковельською єпархією та з ново-висвяченими єпископами, які вважались вікаріями арх. Полікарпа, як Адміністратора Православної Церкви на визволених українських землях, — ця юрисдикція, по призначенні Владика Полікарпа Адміністратором і благословенні Владикам Олександрові і Полікарпові висвятити українських єпископів, зводилась властиво до духовної опіки над Українською Автокефальною (de facto) Церквою.

Скоро після призначення німецькою владою на конференції 4 травня 1942 р. в Райхскомісаріаті в Рівному двох „напрямків” в Православній Церкві в Україні — автокефального і автономного, Адміністратурою Автокефальної Православної Церкви одержано було розпорядження Райхскомісара з дня 1 червня 1942 р., згідно з яким Адміністратурою надіслано було до Райхскомісара 28 липня 1942 р. „Тимчасовий Статут Святої Православної Автокефальної Української Церкви”. Статут, в останній 32-ій точці якого зазначено, що він діє до першого Помісного Собору (Всеукраїнського в складі єпископату, представників духовенства і вірних — тт. 4-7 Статуту) Св. Православної Автокефальної Української Церкви, встановлює, що „до скликання цього Собору вищими органами її являється Собор єпископів та тимчасовий Адміністратор Церкви, призначений на це становище канонічним зверхником Церкви Блаженнішим митрополитом Діонісієм декретом з дня 24 грудня 1941 р.” Собори єпископів відбуваються під головуванням Владика-Адміністратора (відповідно — його заступника — т. 11), або старшого з єпископів по хіротонії (т. 9).

При Владичі-Адміністраторові існує Церковне Управління, під назвою „Адміністратура Св. Православної Автокефальної Української Церкви”, в складі Владика, як Голови, його Заступника і двох членів, одного від духовенства і одного від вірних (т. 12). Єпископів Церкви обирає Собор єпископів з кандидатів, виставлених членами Собору, як рівно ж церковно-громадськими органі-

заціями в складі духовенства і вірних (т. 15). Єпархіяльний єпископ, як канонічний наступник свв. Апостолів, є зверхником-репрезентантом своєї єпархії, відповідно дорученої йому території (встановлення постійних єпархій в Східній Україні мав перевести Помісний Собор, т. 14) і управляє нею на підставі свв. канонів (т. 16). Єпархіяльні єпископи в усіх важніших справах своєї єпархії звертаються до Владики-Адміністратора по раду і апробату (т. 11). При єпископові існує церковне управління з представників клиру і вірних від 3-х до 5 членів, як помічник і виконавчий орган при управлінні єпархією (т. 17). При єпископові існує, як орган дорадчий, Єпископська Церковна Рада з представників духовенства і вірних, яка збирається на засідання в міру потреби (т. 18). З погляду адміністративно-територіального єпархії поділяються на округи (благочинія), на чолі яких стоять призначені єпископом благочинні (т. 19), під головуванням яких відбуваються, в міру потреби, окружні соборики, чисто пастирські і загальні з участю представників і від мирян (т. 21). На чолі парафій стоять настоятелі, які управляють ділами парафій при участі членів клиру, церковного старости та при допомозі Парафіяльної Ради, яка складається з настоятеля, як голови, членів клиру, церковного старости і представників від вірних, делегованих парафіяльними зборами (т. 22, 24). Св. Православна Автокефальна Українська Церква, як цілість, її єпископія, монастирі, парафіяльні святині і др. установи мають право, згідно з обов'язковими приписами церковними і державними, володіти, набувати і збувати нерухоме і рухоме майно (т. 30).

Такі в головних рисах були устрій і керівництво Православної Автокефальної Церкви в Східній Україні на підставі „Статуту”, „основаному на канонічному кодексі Східньої Православної Церкви, прийнятому у цілому православному світі”, як писав Владика-Адміністратор Полікарп в листі до Райхскомісара України з дня 25 грудня 1942р. ч. 460. В Західній Україні єпархіяльні церковні управління при єпископах залишались, як і за Польщі було, під назвою „Духовна Консисторія”; така була організована і в Луцьку, коли митр. Діонісій декретом з 11 серпня 1941 р. поділив Волинську єпархію на Крем'янецько-Рівненську і Луцько-Ковельську, на останню призначивши єпископа Полікарпа в сані архієпископа. Але на Волині, з увільненням її від большевицької влади в літі 1941 р., стали організовуватись, як бачили вище (підрозд. 3), і церковні ради. Але вже в січні 1942 р. стали вони переслідуватись деякими з гебітскомісарів. Так Крем'янецький гебітскомісар видав розпорядження від 22 січня 1942 р.:

„На підставі загальної заборони зібрань, забороняю з днем оголошення творити церковні ради та подібні організації. Існуючі церковні ради негайно розв'язуються. Хто, не дивлячись на це розпорядження, бере уділ в церковних радах, або таємно підтримує ці ради, буде, як підбурювач спокою, негайно арештований.

Гетском сар М'ллер, Державний радник". Це закриття німецькою владою вже в січні 1942 р. церковних рад на Кременеччині наступило явно в наслідок інтервенції архієпископа Олексія. Бо ж церковні ради, які на Волині не входили в систему церковного управління, а були органами церковно-громадського життя і виявляли в своїй діяльності і постановах організовану церковно-громадську думку, були прихильниками Автокефальної Церкви і скрізь боролись проти Автономної, що була в юрисдикції Московської Патріярхії. Впродовж першого півріччя 1942 р. діяльність тих церковних рад, що були переважно повітовими, все завмирала під репресіями гебітскомісарів. Останнє зібрання центральної Волинської Церковної Ради в Луцьку відбулось 23 серпня 1942 р. Генералкомісаріятський уряд Волинь-Поділля затребував тоді списки її членів, що вже було небезпечним, і вона припинила свою діяльність.

В Східній Україні, коли до Києва прибули 13 березня 1942 р. висвячені в Пінську українські єпископи Ніканор і Ігор, українська Церковна Рада в Києві, яку іноді називають „Всеукраїнською", була вже на домагання, очевидно, автономно-московського напрямку в Церкві, в Києві очоленого висланцем архієпископа Олексія еп-ом Пантелєймоном, німецькою владою розв'язана. (Прот. А. Дублянський. *Op. cit.*, стор. 31-32). Хоч „Тимчасовий Статут Св. Православної Автокефальної Української Церкви", головні правила якого подані нами вище, був укладений Адміністрацією Церкви пізніше і в кінці липня 1942 р. був представлений владі цивільній на вимогу Райхскомісара, але Владика Ніканор, як Заступник Владики Адміністратора, вже скоро по приїзді до Києва організував церковне управління не на засадах „канонів 1921 р." з їх „радоправством" при „рівних правах в управлінні Церквою всіх її частин — єпископів, духовенства і мирян" (див. т. IV ч. 1 цієї праці стор. 126-136; 254-260), а на засадах канонів Православної Церкви, що ними керується і згаданий вище „Тимчасовий Статут". Розпорядженням єпископа Ніканора з дня 1 квітня 1942 р. утворено було в Києві „Вище Церковне Управління" під дійсним, а не „почесним" головуванням самого єпископа, що складалось, як з ядра, з розв'язаної владою Української Церковної Ради та доповнено було фаховими силами. Поділялось Вище Церковне Управління на чотири відділи: Адміністративний, Освітній, Юридичний і Господарчий з підвідділами при них.

З боку прихильників „канонів 1921 р." була спроба внести заколот в нормально організоване єпископом церковне життя УАПЦеркви. Група їх, на чолі з одним „професором", вдаючи з себе уповноважених від населення Києва, з'явилася до Владики Ніканора і запропонувала повернутися до канонів 1921 р. та примиритися з ролю дорадника в церковних справах, а керівництво Церквою віддати в руки мирян. „Ми, — казали уповноважені, — об'являємо Вас почесним головою, а самі будемо керувати; Ви

нам можете радити, як захочете, а ми будемо слухати, як захочемо". — „А хто буде відповідати за Церкву?" — запитав Владика. „Ви, як єпископ. Бо для нас Церква має найперше національне значення, а не релігійне: посеред нас є незацікавлені в релігії" — „Наші єпископи на це не підуть" — відповів Владика і рішуче відкинув пропозицію „уповноважених". Загал віруючих, довідавшись про цю „делегацію", висловив глибоке обурення втручанням цих мирян в справи церковного управління. (З усної доповіді Архiep. Ніканора в Адміністрації УАПЦеркви в Луцьку. — Прот. А. Дублянський. *Op. cit.*, стор. 43).

На тих же канонічних засадах, що в Київській єпархії, зафіксованих і в згаданому вище „Тимчасовому Статуті Православної Автокефальної Української Церкви", будувалось церковне життя і в інших єпархіях, чи на територіях, куди були делеговані нововисвячені єпископи Автокефальної Церкви. Скрізь на чолі Єпархіяльного церковного управління ставали єпископи; благочинницькі округи очолювали оо. благочинні чи благочинники; парафії — їхні оо. настоятелі. Відомостей про вимоги місцевих людей запровадити в управлінні Церкви „канони 1921 р." більше від єпископів до Адміністратора Церкви Владика Полікарпа не поступало.

Єпископат Української Автокефальної Церкви, після висвяти в Києві 6 єпископів, ще збільшився на 4 ієрархи, висвячених в такому порядку: 24 травня 1942 р. в свято Св. Трійці в Луцькому соборі був висвячений архієпископом Полікарпом і єпископом Мстиславом архимандрит Генадій (Шиприкевич) в єпископа Січославського (Дніпропетровськ, кол. Катеринослав); 23 червня 1942 р. в Андріївському соборі в Києві був висвячений єпископами Ніканором, Мстиславом і Сильвестром архимандр. Володимир (Малець) в єпископа Черкаського; 2 серпня 1942 р. в Андріївському соборі в Києві був висвячений єпископами Ніканором і Мстиславом архимандр. Платон (Артемюк) в єпископа Заславського (Волинь); 13 вересня 1942 р. в Луцькому соборі був висвячений архієп. Полікарпом, єпископами Мстиславом і Платоном архимандр. Вячеслав (Лісницький) в єпископа Дубенського. 27 липня 1942 р. в Харкові складений був акт приєднання до Православної Автокефальної Української Церкви митрополита Харківського Феофіла Булдовського (про єпископа Феофіла Булдовського див. т. IV. ч. 1 цієї праці стор. 194-198). До Харкова прибув єпископ Мстислав і перевів нараду, в якій взяли участь, крім цього, митрополит Феофіл, члени Харківського Єпархіяльного Управління — протопресв. О-др Кривомаз, прот. К. Певний, прот. М. Васьківський і Василь Потієнко (голова Всеукр. Прав. Церк. Ради в рр. 1924-26) та Голова Полтавського Єпархіяльного Управління прот. Олексій Потульницький (в Полтаві не було єпископа Автокефальної Церкви). На цій нараді, після інформацій про стан церковного життя на Україні, поданих єпископом Мстиславом, було ухвалено: „Визнати, що парафії, підпорядковані Високопреосвященні-

шому Владиці Феофілу на терені Харківської, Полтавської, Сумської і Курської областей, становлять складову частину Української Православної Автокефальної Церкви на чолі з Адміністратором Архиепископом Полікарпом".

У вересні 1942 р. Адміністрацією Української Автокефальної Церкви було одержано розпорядження з Райхскомісаріату України про припинення дальших єпископських хіротоній з тих мотивів, що кількість єпископів визнана німецькою адміністрацією достатньою для обслуг тої Церкви. Таке ж розпорядження отримав і митрополит Олексій; єпископат очолюваної ним Автономної Церкви мав тоді в своїм складі 15 єпископів.

Справа церковного управління, очолюваного ієрархами Української Автокефальної Церкви, представлялась в тому часі так:

Архiep. Полікарп, він же Адміністратор цілої цієї Церкви, керував єпархією Луцько-Ковельською на Волині; вікарій Адміністратора на Волині єпископ Платон був призначений від 25 серпня 1942 р. керуючим Рівенсько-Кременецькою єпархією та став іменуватись еп. Рівенським; другим вікарієм на Волині був єпископ Вячеслав Дубенський, якому доручено було відати православними парафіями чеськими на Волині в юрисдикції Автокефальної Церкви. Архиепископ Олександр Поліський, почислений було Московською Патріархією „за штат” за непокірливости до неї, продовжував керувати єпархією Поліською. Київською єпархією керував єпископ Ніканор, обслуговуючи й сусідні терени, як Заступник Адміністратора; вікарієм його був єпископ Переяславський Мстислав. Єпископ Уманський Ігор, виїхавши з Києва до Умані, керував парафіями частини б. великої Київської єпархії; до Полтави, на яку катедру він був призначений, не міг виїхати, бо німецька влада не дала на виїзд туди дозволу. Єпископ Михаїл, з місцем осідку спочатку в Єлизаветграді (Кировоград), потім Миколаєві, керував Миколаївсько-Єлизаветградською єпархією, маючи до помочі вікарія Черкаського (потім Новомиргородського) Володимира. Єпископ Січославський Генадій керував Січославською (Катеринославською) єпархією. Єпископ Чернігівський Фотій, побувши трохи в Ніжині на Чернігівщині, вернувся і був делегований Владикою Адміністратором до Вінниці Подільської єпархії. Таким чином Правобережжя України було обнято архиєрейським управлінням Автокефальної Церкви досить повно, крім Східної Волині (катедра в Житомирі); висвячений на Житомирську катедру еп. Григорій Огійчук не обняв катедри спочатку з причини хвороби, а потім 25 вересня 1942 р. був німцями арештований і сидів у в'язниці до 16 березня 1943 р.; про арешт єпископа і з яких причин Адміністрація зовсім не була повідомлена німцями. На Лівобережжі України було тільки два українських єпископи: митрополит Харківський Феофіл і єпископ Лубенський Сильвестер; Єпархіальне Управління Полтавської єпархії очолювалось протоієреєм О. Потульніцьким. Таким чином єпископат Автокефальної Церкви

на українських землях під німецькою окупацією у вересні 1942 р. числив 14 архиєреїв, а 15-ий, висвячений у Києві в травні 1942 р. в єпископа Білоцерковського єп. Мануїл Тарнавський, у липні того ж року покинув Автокефальну Церкву і перейшов до автономістів.

Розповідаючи про внутрішнє церковне життя під час німецької окупації на „визволених” українських землях та про його здобутки, історик не повинен забувати, що той історичний процес, який названо „стихийним рухом відродження релігійного життя в Україні” (митроп. Ніканор), продовжувався дуже коротко в Східній Україні, всього два роки, а коли рахувати від прибуття до Києва нововисвячених українських єпископів Ніканора та Ігоря, то буде тільки півтора року, бо — 24 вересня 1943 р. архієп. Ніканор з Вищим Церковним Управлінням вже залишили Київ перед наступом большевиків. (Прот. А. Дублянський. *Op. cit.*, стор. 51-52). При такому **короткому часі** для відродження Церкви й церковного, знищеного большевиками, життя в Україні, не треба далі забувати, що й цей короткий час був часом **страшної нищівної війни**, часом, на превеликий жаль, не тільки відродження церковного життя, але, як вже бачили і далі побачимо, — **церковної боротьби** між тими самими, хто відроджувався для життя церковного по роках його переслідування й нищення безбожною владою, часом врешті, в другому році німецької окупації України, такого **відношення німців до Церкви в Україні, зосібна ж до Української Автокефальної Церкви**, яке з боку цих „визволителів” не було кращим від того, що його мали „визволені”, будучи під безбожною комуністичною владою.

Приймаючи це все до уваги, не можна не подивляти того ентузіазму, з яким людиність на Україні бралась за відновлення церковного життя по кількох роках нищення його антирелігійною пропагандою, арештами, засланнями і вимордуваннями єпископів, духовенства, закриттям і руйнацією церков. „Одночасно з придбанням священників, — пише Є. Н. Чигиринський, — парафії наполегливо взялися ремонтувати уцілілі церкви або пристосовувати помешкання під відправу Служб Божих там, де храми було поруйновано. Здебільшого з храмів пороблено було „сіньбудинки”, які тепер знову повернуто на храми. В багатьох випадках як утварь, так і церковна одежа, переховувались вірними, хоч за це большевики й жорстоко карали. Переховувались навіть святі антиміси... На визначений час для посвячення церкви — храми блищали як малюнки, очищені, обмиті, прикрашені й оздоблені квітами, аж до самого хреста на бані... Ніколи церкви так не відвідувались, як після повороту цієї можливості знову молитись і єднатись з Богом. Священиків люди оточували небувало теплою опікою. Люди масово приступали до виконання св. Таїн, що були ними пропущені. Вінчались, охрещувались, справляли християнський похорон для рідних, що давно одійшли з життя. З'явилися дбайливо прихова-

ні св. образи, буйно зріс попит на молитовники. Люди жадібно всією істотою всисали Слово Боже, як спрагнена земля цілющу росу"... (Ор. cit. Рідна Церква, ч. 49, стор. 10).

„Тріумфом духовної радості народу, — пише другий очевидець прот. Демид Бурко, — були в містах і селах дні свячення церков, тих будівель, в яких починалися богослуження. Людність, що нонад 20 років жила під режимом, який намагався скувати її душу льодовою корою матеріялістичної ідеології, та більше десяти років не чула церковних відправ, була позбавлена таїнств і треб своєї предківської віри, тепер в духовному пориві доходила до екстази"... Правда, як пише далі о. Бурко, — „той людський духовний здвиг, що „прагнув до Бога Живого", як казав пророк (пс. 41, 2), склався переважно з людей старшого віку, молоді приходило на богослуження значно менше ніж в досовєтські часи; комсомол, антирелігійна пропаганда в школі і у всіх виховальних закладах СРСР таки встигли затруїти багато молодих душ безбожністю, --- один з найбільших злочинів советського режиму"... („Відродження Української Церкви в 1941-43 роках". Рідна Церква. Жовтень-грудень. 1963. Ч. 56, стор. 6). Але митрополит Ніканор в листі до автора цієї праці від 6. VIII. 1956 р. пише: „Заслугує уваги ентузіазм людности, з яким вона взялася за улаштування церков. Особливо виявила старання молодь, що під керуванням старших людей усіх сил докладала для упорядкування церковних будинків... У системі „обезвірювання" людности большевики, як видно, перебрали мірку, бо в той час, як старе покоління горнулося до Церкви з побожного сантимиенту, молодь стала горнутися з протесту перед брутальним насильством над душею людини"... Також архієпископ Генадій свідчить про Дніпропетровщину (Катеринославщину): „Майже скрізь було помітно, що **молоде покоління хилиться до нас** (нам помагав в цьому певний світський елемент), а за молодими поволі схилялися й старички. Багато парафій, приймаючи від нас священника, своїм слов'яністам пропонували до вибору чотири сторони світу"... (Лист до автора праці від 27 травня 1964 р.).

З відбудовою церков повстала необхідність наділювання їх св. Антимінсами, без яких священники не могли відправляти Божественної Літургії. Вище наведено було свідoctво Є. Н. Чигиринського, що віруючими переховувались через часи большевицької влади, разом з церковною одежею, навіть святі Антимінси. У Києві було одержано велике число старих Антимінсів, що переховувались в музеях. У Полтаві, під час огляду музею, виявилось, що на горіщі були складені Антимінси, які безбожна влада позабирала з церков Полтавської єпархії. На прохання Голови Полтавського Єпарх. Управління прот. О. Потульницького, директор музею К. К. Мощенко, який взагалі багато допомагав у відбудові Церкви на Полтавщині, дозволив вибрати гідні для вжитку Антимінси; їх було взято кілька сот; частина була з св. Мощами, частина

без Мошів; о. Потульніцький передавав їх для посвяти митр. Феофілові, митр. Полікарпові, архиеп. Ніканорові, еп. Мстиславу. У Дніпропетровську (Катеринослав) Єпархіальна Рада (єпископ Генадій прибув на цю катедру в червні 1942 р.) увійшла в контакт з румунськими військовими частинами, які були вкраплені в склад німецького гарнізону Дніпропетровська, а наслідком цього було надіслання Патріярхом Румунським в дарунок для Української Автокефальної Церкви в Дніпропетровську 30 Антимінсів, які були роздані Єпархіальною Радою (десять) і владикою Генадієм (двадцять).

„Труднощі з придбанням св. Мошів до св. Антимінсів з Божою поміччю були також щасливо подолані”, — пише до автора цієї праці митр. Ніканор. „Після невдалої спроби дістати св. Моші з Печерської Лаври, де монашество за намовою „добрих людей” так зустріло арх. Ніканора і еп. Мстислава, що ледве цілі вибралися, привіз велику частину св. Мошів преподобної Анастасії Узорішительниці з Таврії архиеп. Російської Церкви Вікентій Таврійський та Азово-Чорноморський; досить Мошів св. Афанасія Лубенського прислав митр. Харківський Феофіл Булдовський. Позатим, в наслідок розголосу про „нефортунне прийняття монахами в Лаврі нових єпископів, еп. словянської групи Пантелеймон сам запропонував архиеп. Ніканору потрібну йому кількість св. Мошів св. Вмч. Варвари . . . Знайшлося також і св. Миро. Вірні принесли до архиеп. Ніканора великий відерний шклянний збан св. Мира, що був закопаний під землею, правдоподібно запас митрополитів Київських ще царського часу”. (Лист від 6. VIII. 1956 р.).

Не маємо стислих даних, скільки в Східній Україні в часах окупації її німцями було відкрито парафій як в Українській Автокефальній Церкві, так і в Автономній; брак даних також щодо кількості священників в Східній Україні в тих церквах в тому ж часі. Митрополит Ніканор подає, що коли приїхали вони з єпископом Ігорем до Києва, то „застали в Києві всього нашого духовенства 8 душ — 2 священники і два диякони в Андріївському соборі, один священник і один диякон на Деміївці, один священник та один диякон на Солом'янці”. У єпископа ж Пантелеймона (Автономної Церкви) — „разом в Києві було 26 парафій з 71 душ. священників, не лічивши дияконів та дяків”. (Лист до автора праці з дня 25 липня 1956 р.) При такій кількості святинь, — Андріївський собор, Покровська церква на Солом'янці і Вознесенська церква на Деміївці, — Українська Автокефальна Церква в столиці України Києві так і залишалась до кінця німецької окупації Києва. У Полтаві, хоч комендантом її був зросійщений німець генерал Бродовський, який особливо протегував москвофілам-автономістам, українці спромоглися одначе відкрити і обслужити українськими пастирями церкви: Миколаївську, Троїцьку, Покровську, Самсонівську на Шведській Могилі й на передмістях Полтави — св. Юрія в Нижніх Млинах і св. Андрія за Південною станцією. Автоном-

на ж Церква, за проводом прот. Біневського, а потім єп. Веніямина, мала у Полтаві три церкви, з них історична пам'ятка Спаська церква, в якій найперше правили Службу Біжу по визволенні їх від большевиків священники Автокефальної Церкви, була, з наказу коменданта Бродовського, відібрана від українців і передана через гестапо автономістам.

Особливо на провінції побожне українське населення горнулося до Автокефальної Церкви. Кількістю парафій в Українській Автокефальній Церкві переважала, як було то і в 20-их роках, за митрополитів Василя Липківського і Миколая Борецького, Київщина. Митрополит Ніканор подає, що „по 1 вересня 1942 р. організовано було 513 парафій; з них 298 припадає на властиву Київщину, а 215 на інші області, де ще не було наших єпископів. За цей же час було висвячено священників 136, прилучено від ієрархії митрополита Василя Липківського 93 священники і від Церкви Російської 226 священників” (Лист від 6. VIII. 1956 р.). В Полтавській єпархії, для якої нових священників висвячував переважно митропол. Харківський Феофіл (до 20 курсантів висвятив в липні 1942 р. в Полтаві єпископ Мстислав), було в 1943 році до 150 парафій, без Лубенщини, яка належала до єпископа Сильвестра. (Лист о. прот. О. Потульницького від 28. V. 1964 р.). На Лубенщині ж, в юрисдикції єпископа Автокефальної Церкви Сильвестра, було, як подає Ф. Гейер, 102 священники. Ор. cit., стор. 206). Коли до Дніпропетровська прибув в червні 1942 р. єпископ Генадій, то зорганізованих і зареєстрованих при Церковно-єпархіяльній Раді в Дніпропетровську було біля 30 українських парафій, але через місяць перебування і праці українського єпископа на Дніпропетровщині стало вже 70 українських парафій, а перед Різдом Христовим 1942 р. було вже понад сотня українських парафій, зареєстрованих у архієпископа Генадія. Зріст українських парафій затривожив єпископа Автономної Церкви Димитрія Магана, що прибув до Дніпропетровська невдовзі після єп. Генадія, і єп. Димитрій почав з своїм духовенством слов'янським, числом більшим, ніж у архиєп. Генадія, шукати підтримки з боку німецької влади, щоб припинити зріст українських парафій. Аджеж єп. Димитрію, не маючи де подіти своїх слов'янських священників, доводилось сажати їх по два, а іноді й по три, на одну парафію з церковно-слов'яною Богослуження. Німецька влада в Генерал-комісаріяті Дніпропетровщини, при загальній антиукраїнській політиці тієї влади на Україні, придумала, чим можна підсобити Автономній Церкві на Дніпропетровщині: був виданий Генералкомісаром наказ про „стабілізацію” церковних юрисдикцій на Дніпропетровщині; за цим наказом зареєстровані парафії не могли вже міняти своєї юрисдикції. Небезпеки переходу українських парафій до Автономної Церкви не існувало; натомість єп. Димитрій домігся, що від нього не могли зареєстровані у нього парафії переходити до архиєп. Генадія. Правда, що при натиску з весни 1943 р. зі Сходу на

німців, цивільній владі їх було вже не до того, що пильнувати додержання того „наказу” залишатися парафіям в церковній юрисдикції часу видання „наказу”. За неповне півторарічне очолювання Січославської катедри владика Генадій висвятив 83 священники; українських же парафій на день евакуації в р. 1943 Дніпропетровська було на Дніпропетровщині понад 150. (Лист владика Генадія з дня 27. V. 1964).

Архиєпископ Михайл, що разом з вікарієм єпископом Володимиром опікувався в церковному житті українським півднем (області Миколаївсько-Єлисаветградська і Одеська), подає, що „по приблизному підрахунку у нього і у Вл. Володимира було разом понад 100 парафій”. Автономісти почали діяти на тій території (архиєп. Антоній Марценко) після того, як німецька влада не визнала „Акту поєднання 8 жовтня” 1942 р., а таке становище влади змушувало парафії „хилитися до автономістів”. (Лист архиєп. Михайла до автора праці від 25. V. 1964 р.).

Матеріальне положення самого духовенства, однаково, як Автокефальної, так і Автономної, Церкви зовсім не цікавило німецьку владу. Справу з церковно-причтовою землею, що на Західній Україні під час совітської окупації була вже відібрана, або залишалась, зза недовгого часу тієї влади, в стані невиразному, порушено було тепер Адміністрацією Автокефальної Церкви в Райхскомісаріяті України. Однак жодної відповіді Адміністрації не одержала. Справа залишалась в хаотичному стані; від самих парафіян залежало повернути попередній стан, як було за польської влади, чи ні. Для німецької влади важно було тільки дістати „контингент”, придільний з певного обсягу землі; хто його платив, це їх не обходило. Очевидно, що в Східній Україні не могло бути й мови про наділення землею церков. Однак, німецька адміністрація по округах і районах втручалася в справу утримання духовенства, коли забороняла оплату їхньої праці по селах натурою (теж було і з учителями шкіл), а в деяких парафіях на Сході були випадки, що німці забирали у священників хліб, принесений людьми навіть на панахиди до церкви. Не дозволяла також німецька адміністрація церквам провадити харитативну діяльність. Особливо торкалось це допомоги полоненим, для яких не дозволено було збирати ані грошей, ані продуктів. Прохання духовно обслуговувати полонених відхилялись, і священникам не давали дозволу відвідувати табори полонених. Але ж не дивлячись на турботи німецької адміністрації, що до матеріальних засобів для життя, тільки про те, як би найбільше викачати з України продуктів всяких „nur fuer Deutsche”, само населення, особливо на Сході, дуже турбувалось в цей час про забезпечення духовенства. „Священників люди оточували, — пише митроп. Ніканор, — небувалою теплою опікою”. „Я мусів продовжувати свячення ставленників, вони в мене не сиділи без роботи і хліба”, — свідчить архиєп. Генадій.

З відродженням Церкви в Східній Україні, а навіть в церковному житті й Західній, після совітської окупації 1939-41 рр., була велика недостача і в священниках і в дяках-диригентах. В Києві, при Освітньому відділі Церковного Управління, Владика Ніканор організував Іспитову Комісію в складі кількох богословів з академічною освітою; Комісія ця перецпровадила перевірку знань 71 кандидата на священників, що звертались самі до Церковного Управління, або були обрані парафіями з колишніх вихованців духовних шкіл, позакриганих безбожною владою. Головним же засобом зарадити потребу в священниках могли бути короткотермінові пастирські і дяківські курси. Такі шестимісячні курси, які скінчилися в грудні 1942 р., переведені були в Луцьку; п'ятимісячні (травень-вересень 1942 р.) відбулись в Полтаві, з них випущено було і висвячено в священники 34 кандидати; в Києві пастирські курси тривали три з половиною місяці, з тим, що висвячені на священників по іспитах з головних предметів мали здавати заліки з інших предметів програми при проходженні вже пастирської практики; при Катеринославському Єпархіяльному Управлінні пастирські курси були організовані в м. Кам'янському, з їх курсантів висвячено було понад 30 священників; в Миколаївській єпархії відбулись, після довгих прохань про дозвіл, одномісячні пастирські курси, але курсантами могли бути на тих курсах люди не молодші 50 років.

Взагалі німецька влада не тільки не допомагала нічим в урядженні курсів для підготовки кандидатів священства, а ще, як бачимо з прикладу Миколаївської єпархії, утруднювала цю важливу для Церкви справу. Врешті стала просто забороняти провадження пастирських і дяківських курсів, по закінченні перших випусків курсантів в Полтаві, Луцьку (Ф. Гейер. *Православна Церква в Україні*. 1953. Стор. 197). Мотиви заборони були ті ж, що й в закритті вищих і середніх шкіл України: «потрібні робітники для перемоги у війні». Цих робітників з молоді ловили і масово до Німеччини вивозили. В Миколаївській єпархії німецька влада навіть число хористів в церковному хорі наказувала мати не більше 20-ти.

Православна Церква на Сході, особливо ж Автокефальна з живою українською мовою Богослуження, потребувала книг Св. Письма, богослужбових, молитовників, релігійної літератури після років антирелігійної пропаганди і безбожництва. Ми знаємо, як тяжко стояла справа церковного видавництва в УАПЦеркві за радянської влади (див. т. IV, ч. 1 цієї праці стор. 211-214). В часах німецької окупації України стан цієї справи залишився той самий. Німецька адміністрація в Україні не дала дозволу дослівно ні на одно церковне видання, навіть не дозволила на надрукування церковного календаря на 1943 рік. В безконечній переписці з Райхс-комісаріатом з приводу цього календаря Адміністрація Церкви в Луцьку все одержувала відповіді влади, що для церковних видань нема паперу, хоч майже в кожному повітовому місті німці

давали папір на друк українських газеток з однаковим в них змістом. Якщо вдалось що надрукувати з церковних книг, то нелегально, або на теренах, де була військова влада, а не цивільна. Так в Києві було видруковано „Літургію св. Іоана Золотоустого" за текстом видання її Укр. Наук. Інституту у Варшаві, а також друге й за текстом видання ВПЦРади (переклад митр. Василя Липківського); також — „Євангелію" в перекладі Пилипа Морачевського, „Молитовник" за редакцією архиеп. Ніканора. Видруковано було також в Києві і „Вечірню та Ранню" в українському перекладі, але коли німцям стало це відомим, то вони увесь наклад цього видання без їх дозволу конфіскували і спалили. Полтавською Єпархіяльною Радою було видано „Євангелію" в українській мові (20 тисяч) і „Молитовник" (25 тисяч). В Луцьку р. 1941 вдалося видати „Псалтир" в укр. мові за текстом видання Укр. Наук. Інституту у Варшаві за польських часів; видання Св. Письма і богослужбових чинів УНІнституту та Богословської Секції б. Т-ва ім. митрополита Петра Могили, які були на складі при канцелярії Владика Полікарпа, транспортовані були до Києва, але ці запаси були дуже скромні, не в стані задовольнити потреб УАПЦеркви на Великій Україні. Треба признати, що церковні діячі в Православній Церкві в Польщі, зокрема й ті, що були активними учасниками українського національно-церковного руху в тій Церкві, не сподівались так скоро тієї християнської місії, до якої покличуть їх історичні події, і не були підготовлені до тієї місії ні в кандидатах на пастирське ділання, ні в запасах книг Св. Письма і богослужбових та церковно-релігійної літератури для Української Православної Церкви в Східній Україні.

1 червня 1942 р. видано було „Розпорядження Райхскомісара України про правні відносини релігійних організацій" в Україні, згідно з яким проголошувалась свобода релігії та релігійних союзів і інституцій, з наказом представити до Райхскомісаріату статуту Церков і релігійних громад. Але, як то не було парадоксально, тільки ж від проголошення того „Розпорядження 1. VI. 1942 р." про релігійну свободу почало все ширитися і наростати втручання німецької влади у внутрішнє життя Церкви, факти якого втручання цілком суперечили засадам релігійної толеранції.

В літі 1942 р. німецька влада повсюди стала вмішуватись в церковний устав Православної Церкви щодо відправи Богослужень. Боячись, що українські селяни промоляться в жнива і не зберуть так потрібного німцям українського хліба, видано було розпорядження **не відправляти Богослужень в свята поза неділями**, хоч би були це й великі свята, як Преображення Господнє, Успіння Божої Матері; наказано було ці свята переносити на неділі. По багатьох місцевостях України гебітскомісари наказували селянам **і в неділі працювати**; щож до недільних Богослужень, то їх або зовсім забороняли, або наказували кінчати до 8 год. ранку, або дозволяли правити, хоч би й літургію, тільки від 6 год. вечора. Коли люди

пробували опертися таким розпорядженням та йшли до церкви, напр., в свято Успіння Божої Матері, — храмові по багатьох селах, то зондерфірери зі зброєю в руках розганяли людей, а священникові наказували замкнути церкву. Були випадки побиття священників за відправу Богослуження в неділю. Самому Адміністраторові Української Церкви, Архієпископу Полікарпу, коли виїхав на день свв. Апостолів Петра і Павла (12 липня 1942 р.) до села Піддубець Луцького пов., де від віків на це свято був великий церковний відпуст, зондерфірер не дозволив правити Богослуження, а люди були німцями розігнані. Нічого не помогли скарги єпархіяльних архієреїв на тих гебітскомісарів та зондерфірерів до генерал-комісарів, Владики Полікарпа до Райскомісара України і навіть меморандум до Остміністерства. Німецькі верхи або не відповідали, а коли відповідали, то писали, що „тепер війна — все для перемоги, українці ж лінєві і замало працюють”. Врешті самі селяни, щоб не наражати священників на образи і небезпеки від „фірерів”, казали священникам не відправляти Богослуження, раз заборонено.

Листом від 24 липня 1942 р. ч. ІІа-3 Райхкомісар України звернувся до Архієпископа Полікарпа з вимогою забрати єпископа Ніканора з Києва, а єпископа Мстислава перевести до одного з міст на вибір: Ростов на Дону, Сталіно (Юзовка), Ворошиловград (Луганск); підкреслювалось в листі, що єп. Мстислав „не може бути на території з більшістю українського населення”. Вимога нічим не була мотивована, але явно скерована на шкоду Української Автокефальної Церкви і на підтримку Автономної, провід якої був у руках москвофілів; німецька гітлерівська політика явно була неприхильна національній українській справі і не шукала в українцях підтримки у війні з СРСР. Рухливість єпископа Мстислава на Лівобережжі України (Полтавщина, Харків) в цілях національно-церковного усвідомлення українських мас напевно не сподобалась німцям і вони рішили виселити його з теренів, заселених в більшості українцями. Щодо єпископа Ніканора, то, oprіч русофільських впливів автономістів в німецькій адміністрації, могли вплинути на вимогу забрати Владику з Києва ще й інтриги тих з українців, що домагались у Владики відновлення „народоправства” в церковнім управлінні. Це в докладі Архієпископові Полікарпові припускав сам Владика Ніканор, бо ж на відмову відновити „канони 1921 р.” „делегати”, відходячи, заявили Єпископу Ніканорові: „Ну, то ми залишимося, а Ви з Києва виїдете”...

Архієпископ Полікарп, написавши єпископам, щоб залишались на своїх місцях, боронив їх перед Райхскомісаріятom, вказуючи, що не бачить причин, з яких треба було б їх забрати з катедр, які займають; особливо ж підкреслював, що перенесення з Києва єпископа Ніканора, коли залишається там єп. Автономної Церкви Пантелеймон, буде явним протегуванням німецькою владою автономного москвофільського напрямку в Православній Церк-

кві в Україні, що викличе велике незадоволення посеред українського народу. Єпископа Мстислава Владика Полікарп пропонував призначити до Харкова в поміч престарілому митрополитові Теофілу, або на Симферопольську катедру в Криму. З справою переміщення з Києва єпископа Ніканора, який на вимогу Гестапо виїхати з Києва відмовився те зробити, німецька влада так і замовкла, перед тим тільки виселивши його і Вище Церковне Управління з Митрополичої палати, до приміщення в якій, відремонтованого Миського Управою Києва, перейшли було всього 10 липня, а мусіли виселитися 28 липня. Єпископ же Мстислав мусів, як побачимо далі, спокутувати свій „непослух” німецькій адміністрації.

Особливим завданням Церкви було релігійне виховання молоді. На українських землях під Польщею, як знаємо, наука релігії по школах була обов'язковою. В часах совітської окупації Західної України Закон Божий по школах було усунено, але привернено з початком шкільного року 1941-42, коли німці ще не встрявали в учбові програми по школах. Єпархіяльні Управління в Східній Україні теж почали дбати про впровадження по школах науки релігії ще в тому шкільному році. Але в другому шкільному році при німцях 1942-43 науки релігії по початкових школах (середніх і вищих не було) вже не було; німецька влада заборонила, втручаючись і в цю велику справу життя Церкви — релігійного виховання молоді. Трудно навіть сказати, чим керувалась в даному випадку окупаційна німецька влада, „заборонивши доступ релігійної науки в школу” (Ф. Гейер. *Op. cit.*, стор. 199), але батьки учнів все більше переконувались, що майже **нема ріжниць в атеїстичному світогляді гітлерізму і комунізму**. Єпархіяльні Управління, після заборони науки релігії по школах, видали інструкції священникам по парафіях, аби не менше одного разу на тиждень вони збирали дітей у церкві, чи у себе на квартирах, для навчання релігійного. Владика Ніканор пише, що це „приватне навчання мало свою додатню сторону, бо, окрім дітей, могли приходити на лекції також і старші”.

Випадки бруталного змішування німців в національно-релігійне виховання української молоді й поза школою ілюструє такий факт. У вересні р. 1942 в Полтаві було вирішено відзначити пам'ять Батька української нової літератури письменника-полтавця Івана Котляревського й відправити на його могилі, на якій большевицька влада зліквідувала й хреста, поставивши замість нього маленьку пірамідку, — велику громадську панахиду. Все заздалегідь було підготовлено. Дозвіл на цю урочистість було взято від бургомістра м. Полтави й німецького гебітскомісара. Могилу було удекоровано. Запрошено було єпископа Лубенського Сильвестра... Зібрано було до могили письменника учнів зо всіх шкіл Полтави. Зійшлись тисячі народу. Але за пару хвилин перед початком панахиди з'явилось всесильне гестапо, все заборонило і людей з школярами всіх розігнало...

6. Труднощі християнської місії на Сході; намір Адміністрації Автокефальної Церкви відбутися в дні 2-9 жовтня 1942 р. Собор Єпископів Церкви в Луцьку. Заборона Собору Єпископів німецькою владою. З'їзд єпископів до Луцька; церковна урочистість в Луцькому соборі 4. X. 1942 р. „Приватні розмови” єпископів на головну тему про поєднання Автокефальної і Автономної Церкв в Україні. Делегація від єпископату до митр. Олексія. „Акт поєднання” 8 жовтня 1942 р. в Почаївській Лаврі. Радісна зустріч „Акту поєднання” в народі. Невизнання цього „Акту” німецькою владою і протест, в зв'язку з цим, проти поєднання єпископів — членів Синоду Автономної Церкви. Тлумачення митр. Олексієм „Акту поєднання”, як тільки „проєкту поєднання”. Подорож митр. Полікарпа до митроп. Олексія в листопаді 1942 р. Конференція м. Олексія в Райхскомісаріаті 27. XI. 1942 р.; відложення справи церковного поєднання до рішення її на Соборі єпископів Автономної Церкви по скінченні війни і замиренні на Україні. Переслідування німецькою владою єпископа Мстислава.

Християнська місія в Східній Україні не була легкою. Церква і віра за 20 років нищення їх в народі совітським режимом такі основно були там забуті. У багатьох же людей старших з уявленнями про Церкву і церковне життя зв'язувались мрії про повернення давніх часів до жовтневої більшовицької революції; таким особливо імпонувала в Богослуженні церковно-словянська мова, і вони не хотіли Богослуження в живій українській мові. Але найголовніше, що справляло труднощі місії і викликало в населенні велике незадоволення, - це поява на українських землях двох православних ієрархій — Автокефальної і Автономної Церкв. У людей релігійних залишилися глибокі спогади про церковну боротьбу на Україні в 20-их роках, і тому вони так були вражені, що відродження Церкви прийшло знову в супроводі роз'єднання і боротьби після всього тим же людьми пережитого під совітським режимом. Автономісти ж зручно використовували ті настрої розчарування, ширячи неправду, що новоприбула автокефальна ієрархія це та ж сама ієрархія „безблагодатна, самосвятська, еретична”. . . Адміністрація Автокефальної Церкви рішила перевести Собор Єпископів Автокефальної Церкви, на якому, помимо питань церковно-організаційного характеру, головним питанням було б обговорення і вирішення способів припинення церковного розколу в Україні. Було також намічено представити від Собору Єпископів меморіал Райхскомісарові Кохові в справі правного положення Православної Церкви в Україні та її важливіших потреб.

Про дозвіл відбутися сесію Свящ. Собору Єпископів Автокефальної Церкви в дні 2-9 жовтня 1942 р. в Луцьку Адміністрація звернулася до Райхскомісаріату за місяць до терміну Собору, подавши також і програму засідань Собору. **Заборона скликати Свящ. Собор Єпископів** була одержана Адміністрацією з Райхскомісаріату (без подання мотивів заборони) тільки напередодні

терміну Собору, коли єпископи, та ще в тяжких умовах тодішньої комунікації, були вже в дорозі до Луцька. Прибули на Собор: архієп. Олександр, єпископи — Ніканор, Ігор, Михаїл, Мстислав, Сильвестер, Генадій, Платон і Вячеслав, від Полтавської єп. прот. О. Потульницький. Пізніше, після вже від'їзду названих, прибув з Харкова митроп. Феоділ в супроводі протопр. Кривомаза і протодиякона В. Потієнка. Офіційно, з огляду на заборону цивільної влади, Собор не міг відбутися, але заборонити єпископам пробути кілька днів в Луцьку і обговорити та вирішити важливіші справи в „приватних” розмовах, як також і відбутися соборну церковну урочистість, — влада не рішилась заборонити.

Церковна урочистість відбулась у неділю 4 жовтня 1942 р. в Луцькому катедральному соборі. Перед Архиєрейською Службою Божою, в присутності всіх єпископів, духовенства і вірних, до Владики Адміністратора Полікарпа звернувся з промовою єпископ Ніканор і від імени Собору Єпископів, що відбувся в Києві 10-17 травня, просив прийняти титул митрополита, як признання заслуг в справі відродження Української Православної Церкви. Потім єп. Ніканор звернувся до Владики Олександра та згадавши, що в червні цього 1942 р. сповнилось 20-ліття служення Архієп. Олександра в сані єпископському, і вказавши на історичну роль його у висвяті української православної ієрархії 1942 р. („Не було б Вас, не було б і нас” — сказав єпископ Ніканор), просив, від імени Собору Єпископів, і Владику Олександра прийняти титул митрополита. Від того часу Владики Олександр і Полікарп почали титулуватися митрополитами, а єпископ Ніканор — архієпископом, про що ухвала Собору Єпископів була тоді ж в травні 1942 р. в Києві.

Найбільш актуальною темою „приватних” розмов ієрархів, прибулих на Собор в Луцьку, була тема церковного розколу в Україні та необхідності поробити рішучі кроки до поєднання. Була утворена комісія, під головуванням митрополита Олександра, в склад якої, крім єпископів, було покликано і прот. М. Малюжинського та проф. І. Власовського, як членів Адміністрації — представників від духовенства і вірних. Комісія виробила підстави до порозуміння і ліквідації церковного розколу та запропонувала для переговорів з митрополитом Олексієм делегувати архієпископа Ніканора і єпископа Мстислава. Єпископи з пропозиціями комісії погодилися і архієп. Ніканор та єп. Мстислав негайно виїхали до Св. Почаївської Лаври, де перебував тоді митрополит Олексій.

Ще в листі з дня 29 червня 1942 р. митрополит Олексій писав до Владики Полікарпа: „Коли властивість українця сварка і незгода, то обі сторони витримали вже іспит на „українця”, і вже пора припинити поділ на українців і москалів. Цих останніх вже немає, бо всі вміємо сваритися, а тому треба показати, що ми вміємо і в згоді жити. Я пропоную десь зібратися на спільну нараду, по трі, скажемо, з кожної сторони. На тій нараді все можна обго-

ворити і дійти до якогось ладу. Йдучи на цю нараду, не треба думати про підпорядкування одному другому: коли треба буде, можна зрестись того, що нині маємо, аби тільки для Св. Церкви користь була"... Отже психологічно митрополит Олексій був підготовлений до поєднавчих розмов. Переговори його з делегованими від єпископату Автокефальної Церкви архієп. Ніканором і єп. Мстиславом скоро кінчились підписанням слідуючого, історичної ваги, документу:

АКТ. Року Божого 1942, жовтня 8 дня. Свята Почаївська Лавра. Ми, нижче підписані, Високопреосвященний Владика Митрополит Олексій і представники Собору Єпископів Св. Української Православної Автокефальної Церкви, уповноважені ухвалою Собору Єпископів — Архієпископ Ніканор і Єпископ Мстислав, склали цього Акта про наступне:

Взявши під увагу, що існуюче поділення Православної Церкви в Україні на два напрямки фатально відбивається на житті Церкви та українського народу і деморалізуючи впливає на вірних та посередньо негативно відбивається на справі спокою і ладу, ухвалили прикоротити церковне роз'єднання на слідуючих засадах:

1) **Визнаємо, що фактично Українська Автокефальна Православна Церква вже існує.**

2) **Українська Автокефальна Православна Церква має єднання з всіма Православними Церквами через Його Блаженство, Блаженнішого Митрополита Діонісія, що до Українського Помісного Собору являється Місцєблюстителем Київського Митрополичого Престолу.**

3) **Вищим органом управління УАПЦеркви до Всеукраїнського Помісного Собору являється Священний Собор Єпископів України, який керує церковним життям України через Священний Синод.**

4) **Священний Синод складається з п'яти старших єпископів України, а саме: Високопреосвященного Олександра, митрополита Пінського і Поліського, Високопреосвященного Олексія, митрополита Волинського і Житомирського, Високопреосвященного митрополита Полікарпа, архієпископа Луцького і Ковельського, Високопреосвященного Симона, архієпископа Чернігівського і Ніжинського та Високопреосвященного Ніканора, архієпископа Чигиринського. Обов'язки секретаря Свящ. Синоду, а також Заступника неprisутнього Члена Синоду, виконує Преосвященний Мстислав, єпископ Переяславський.**

5) **Свящ. Синод на першій сесії розгляне всі питання, зв'язані з поєднанням, як то: розподіл єпархій і катедр поміж усіма сущими єпископами та остаточно розв'яже всі справи, що непередбачені цим актом.**

6) **Першу сесію Свящ. Синоду скличе старший по хіротонії митрополит, вказавши день і місце засідання.**

7) **Усі ріжніші канонічного характеру, що спричинилися до роз'єднання, нами розглянуті і більше не існують.**

8) Копія цього акту розсилається негайно усім єпископам **об'єднаної Української Автокефальної Православної Церкви** Високопреосвященними Олексієм і Полікарпом з наказом **негайного оголошення** цього Акту по всіх церквах України і наказом негайно прикоротити молитовне роз'єднання. Після відчитання цього Акту по всіх церквах України відслужити вдячний Господеві молебень за дар взаємного зрозуміння і об'єднання.

Підписано в Св. Почаївській Лаврі дня 8 жовтня 1942 р. Олексій, Митрополит Волинський і Житомирський. Ніканор, Архієпископ Чигиринський. Мстислав, Єпископ Переяславський.

Після підписання „Акту поєднання” митроп. Олексій перехрестився, заплакав і сказав, що з його душі спав тяжкий тягар, а потім запросив владик до Успенського лаврського собору, де правилась якраз вечірня, наказав відправу наразі припинити; владика увійшли до вівтаря, приложились до св. престолу, митрополит Олексій казав спустити образ Почаївської Божої Матері, що над царськими дверима, всі три приложились до св. образу, а потім і до стопи Пречистої на камені в соборі. Цими спільними молитовними актами ієрархи Автономної і Автокефальної Церков увійшли в молитовне єднання, свідчачи про поєднання Церков в одну Українську Автокефальну Православну Церкву.

З Почаєва до Луцька вернувся архієпископ Ніканор з радісною вісткою, що „вже нема Автономної Церкви”. Митрополит Полікарп негайно видав послання до духовенства і вірних Української Автокеф. Церкви, в якому ділився великою радістю з приводу припинення роз'єднання в Церкві на Україні і наказав відправити по церквах вдячні Господеві молебні, а 12 жовтня надіслав Райхскомісарові України повідомлення про довершене 8 жовтня 1942 р. поєднання Церков в одну Українську Автокефальну Церкву. В катедральному соборі м. Луцька Акт церковного поєднання було оголошено і молебня відправлено 18 жовтня.

Зо всіх сторін України почали надходити до митр. Полікарпа вістки про велику радість, якою наповнились серця вірних, коли вірні почули про поєднання церковне з Акту, оголошеного духовенством Автокефальної Церкви. Українська преса за границею („Нова Доба”, „Українська Дійсність”, „Український Вісник”) радісно вітала церковне поєднання в Україні; у місцевій же пресі в українській мові німецька цензура піде не пропустила до друку ні самого Акту поєднання, ні хронікальної вістки про церковне поєднання. З Варшави митрополитові Полікарпу надіслали привітання митрополит Діонісій, архієп. Паладій, протопресв. П. Пашчевський і др. Митроп. Діонісій вітав і митроп. Олексія, висловлюючи надію, що незабаром буде мати і його послання до духовенства і народу з приводу Акту поєднання.

Акт поєднання радісно було зустрінuto й посеред багатьох з духовенства Автономної Церкви, та скоро ж загальне здивування

викликав факт, що по церквах Автономної Церкви Акту від 8 жовтня 1942 р. оголошено не було, вдячні молебні не відправлялись, навіть повідомлення якого будь про цей акт єпископи Автономної Церкви не висилали. Тільки в кінці жовтня Крем'янецька Дух. Консистерія розіслала обіжник (з дня 29. X. 1942. ч. 3127), в якому сповіщала „всечесне духовенство України”, що 8 жовтня 1942 р. явилось у митр. Олексія двох делегатів від „Луцької орієнтації”, з якими підписано акт, „на котрий треба дивитись, як на акт комісії для поєднання двох напрямків, бо згідно з 34 Апост. Прав. і 2 прав. II всел. Собору такі важні справи, як поєднання, можуть бути здійснені тільки за згодою всього єпископства церковної області”: тому то „акт комісії розіслано єпископам (Автономної Церкви), щоб кожний висловив на нього свій погляд і висновок”. „До часу затвердження акту поєднання нашими владиками”, кінчає обіжник, — „положення нашої св. Церкви зостається в попередньому стані”.

Як виявилось, акт церковного поєднання від 8 жовтня 1942 р. зустрів негативне до нього відношення і з боку єпископів Автономної Церкви (не всіх) і з боку, головне, німецької адміністрації. Єпископи виходили ніби з мотивів „канонічних”. Меморандум, поданий митроп. Олексію архиеп. Симоном, еп. Пантелеймоном і еп. Веніямином, говорить про „обурення між вірними” та про „пригнічуюче враження і навіть соблазн”, які виникли з того, що митр. Олексій, підписавши „акт”, „увійшов тим в общіння з липківцями”, яких раніше слушно признавав еретиками”. Тому Синод Автономної Церкви, в складі трьох вище названих (без голови його митр. Олексія) постановив просити митр. Олексія зняти свій підпис з т. зв. „Акту поєднання”, про що подати до відома пастви окремою грамотою, а також ухвалив предложити митр. Олексію зложити з себе звання Екзарха всієї України, вище ж церковне управління Автономної Церкви зосередити в Синоді, який „досі не міг розпочати своєї праці з невиясненої причини”.

Коротка 7-а точка „Акту поєднання”, — „Усі різниці канонічного характеру, що спричинились до роз'єднання, нами розглянуті і більше не існують”, зводила на ніщо увесь галас автономістів про „єресі” та „єретичні мудрування” ієрархії Автокефальної Церкви. Для своїх єпископів, що самі, впадши в розкол церковний, найбільше оперували в церковній боротьбі на Україні оцими обвинувачуваннями Автокефальної Церкви в „єресі” через прийняття священників „липківців в сущому сані”, — митр. Олексій листом від 12. X. 1942 р. читає тепер лекцію про практику давньої Христової Церкви, коли, — пише митрополит, — приймалися в сущому сані навіть еретики-аріяни та іконоборці, коли навіть ієрархи, як Мелетій Антіохійський і Кирил Єрусалимський, що були висвячені аріянами, по прийнятті їх в сущому сані, були членами II Всел. Собору, а святий Мелетій навіть Головою того Собору”.

Не може бути сумніву, що коли б німецька влада **приняла до відома** повідомлення і митроп. Полікарпа і митроп. Олексія про замирення церков в Україні та що віднині є тільки одна Автокефальна Православна Церква в Україні, — ніхто з єпископів-автономістів не посмів би виступити з протестом проти Акту поєднання 8 жовтня 1942 р. Але ж, як тільки німці заборonoю відразу пресі подати навіть вістку про довершене в Почаєві поєднання церковне виявили своє негативне ставлення до справи поєднання, то це ставлення надало сміливості єпископам Автономної Церкви, — запеклим москвофілам, як Пантелеймон Рудик, росіянам, як архієпископи Симон і Антоній, і вони виступили проти свого митрополита і екзарха Олексія, що до того часу був для них вищим канонічним авторитетом, за яким вони тільки повторювали всякі канонічні „мудрування” про „еретиків-липківців”.

Так митроп. Олексій переоцінив свої сили і авторитет в Автономній Церкві, коли в такій рішучій формі підписав 8 жовтня 1942 р. ліквідацію тієї Церкви, поєднавши її з Автокефальною. Митрополит Олексій **не врахував становища німецької влади, властиво не припускав, щоб ця влада так боялась всякої зцентралізованої міцної організації, хоч би то була й Церква, в українському народі**, та базувала свою небезпеку в Україні на давній zasadі імперіялістів: „розділяй і володай”. Побачивши свою помилку, митрополит Олексій скоро після підписання „Акту поєднання від 8 жовтня 1942 р.” надав йому інше розуміння, ніж написано в ньому, розіславши відписи акту до своїх єпископів тільки ще для „апробати або яких зауважень чи поправок” з їхнього боку, при чому писав, що він і делегатам від єпископату Автокефальної Церкви заявив: „Мушу про розмову 8 жовтня, як і самий Акт об'єднання, переслати на апробату Преосвященних нашого собору єпископів”... (Лист від 12 жовтня 1942 р. ч. 3024). Про подібну заяву митр. Олексія ні архієп. Ніканор, ні єп. Мстислав нічого не чули; навпаки, в листах з Києва до Владики Полікарпа, архієп. Ніканор від 11. X, єп. Мстислав від 12. X, радили „абсолютно не зволікати з проголошенням „Акту поєднання” по церквах”, бо - „час крайній”.

Викликаний, як видно, в справі церковного поєднання до Райхскомісаріату в Рівному, митр. Олексій був там прийнятий 23 жовтня начальником п. Пальцо, якому справа поєднання теж була представлена ще не скінченою: акт 8 жовтня 1942 р. це був тільки „акт поєднавчої комісії”, в якому подано „проект” умови поєднання двох церковних напрямків на Україні, який то „проект вимагає для свого здійснення згоди усього об'єднуючого єпископату”. Начальник Пальцо ніби привітав такий „крок” до поєднання, заявив, що церква мусить бути аполітичною, важніші справи в дальнішому рішати „в порозумінні з владою”, а зміст одержаних відповідей від єпископів Автономної Церкви митрополитом має бути доложений особисто в Райхскомісаріаті. Про цю

авдієнцію в Райхскомісаріяті митр. Олексій сповістив своїх єпископів листом від 29 жовтня 1942 р. з наказом приспішити відповіді; з тою ж датою розіслано було духовенству Автономної Церкви і згаданий вище обіжник Крем'янецької Консисторії з в'ясненням, що Акт 8 жовтня 1942 р. це, мовляв, тільки проєкт поєднаної комісії.

До Адміністрації в Луцьку доходили тільки чутки про нове трактування митр. Олексієм підписаного ним Акту поєднання, а не було певних фактів. В цій ситуації митрополит Полікарп, керуючись високою ідеєю миру церковного для добра українського народу, рішив відбутися подорож до Крем'янця для особистої зустрічі з митр. Олексієм. В холодну осінню пору простою селянською фірою, бо других засобів комунікації не мав, відбув цю подорож з Луцька до Крем'янця і назад близько 70-літній Архипастир. Зустріч з митр. Олексієм в Крем'янецькій Богоявленській монастирі відбулась 11-12 листопада. З особистих розмов стало ясно, що Акт поєднання, укладений, як видно з його тексту, в категоричній і довершений формі, дійсно трактується тепер митр. Олексієм тільки як „проєкт поєднання”. Мимо того, Владика Полікарп виніс з розмов враження, що митр. Олексій „твердо стоїть на ґрунті поєднання”, чекає на решту відповідей від своїх єпископів для представлення німецькій владі цілої справи. „Хоч дехто з єпископів вже висловилися проти поєднання (єп. Пантелеймон, Леонтій, Іоанн Лавриненко), однак було враження, що більшість єпископів-автономістів буде за поєднання”.

Доклад німецькій владі в Райхскомісаріяті мав місце 27 листопада 1942 р. В листі до своїх єпископів з дня 15 грудня 1942 року ч. 3605 митр. Олексій писав: „27 листопада ц. р. відбулась моя конференція з представником вищої цивільної влади на Україні в справі поєднання. Мною був доложений зміст відповідей усіх наших Преосвящених на відомий акт 8. Х. ц. р., а також підкреслено **майже загальне бажання нашого єпископату вирішити поєднаною справою на Соборі Єпископів Екзархату**. В дальшій розмові виявилось, що Собор Єпископів Екзархату не може відбутися до скінчення війни, коли визволиться вся Україна та запанує в ній спокій. Таким чином канонічне рішення та оформлення справи об'єднання припиняється до скінчення війни, а акт 8. Х. ц. р. завішується до розглянення його на першому після війни Соборі Єпископів Екзархату... Треба думати, — кінчає митр. Олексій про поєднання, — що Господь дає час, щоб достойно підготувати і свято завершити велику ідею церковного поєднання”. (Підкр. наше). Пізніше стало відомим „Пояснення”, яке, йдучи по лінії бажань німецької влади, подав Владика Олексій представникові влади тоді ж, на конференції 27 листопада 1942 р. „Лише з чемности задовольняю спробу митрополита Полікарпа об'єднати два церковних напрямки. На становищі князя Церкви і християнина я почував вказаним цю пропозицію не відкинути. Я не мав сумніву в мо-

менті протокулярного об'єднання, що більшість підлеглих мені єпископів не ухвалить об'єднання і відкинуть його. До сього часу більшість єпископів вимагала скликання Собору... Зараз я сильно переконаний в тім, що на Соборі напевно не буде більшості за проектом об'єднання, і для того я є такої думки, що скликання Собору не дасть ніяких позитивних наслідків. Я вважаю небажаним скликання такого Собору, щоб уникнути дальших церковних незгод. Такою постановкою справи добрі заміри щодо об'єднання в інтересах церковного ладу не будуть пошкоджені, а тільки відсунені до часу, коли Україна буде звільнена і приведена до мирного часу. Олексій, митрополит Волинський і Житомирський, Екзарх України".

Митрополит Полікарп в листі до єпископів Автокефальної Церкви з дня 6 січня 1943 р. ч. 6 писав: „Надсилаю при цьому до Вашого відома відпис листа митр. Олексія до єпископів Автономної Церкви від 15 грудня 1942 р. Як можете бачити, лист цей є останнім нині словом єпископату Автономної Церкви відносно Акту поєднання 8. X. 1942 р. Нам, що перші вжили заходів до припинення в Православній Церкві в Україні розколу, який виникнув на Західній Україні в наслідок Московсько-большевицької окупації, залишається бути вірними ідеї автокефальности Української Православної Церкви та в цій ідеї усвідомляти духовенство і вірних, і це буде одночасно усуненням з нашої Церкви політики, якою від віків в цілях обмосковлення через Церкву нашого народу займалась в ній Москва. Очевидно, що з противниками цієї ідеї, як би вони не називались, — чи автономістами, чи екзархистами, — ми не знайдемо спільної мови, але хто з них хоче не на словах, а на ділі поєднання з нами, для миру церковного і добра віруючого народу, з тим радо будемо співпрацювати, не чекаючи колишнього „собору єпископів екзархату"...

Митрополит Діонісій, з приводу сумної долі „Акту поєднання" писав митр. Олексію в листі від 20 січня 1943 р.: „Так ясний Почаївський акт нині довільно й дивно інтерпретується, особливо Вами, що стає просто моторошно... Звичайно, **не можна не доцінювати сторонніх факторів** (розуміється німецька влада — І. В.), що часом гальмують самі добрі наші заміри і плани... Але в кожному разі самому Вам ніяк не належало сходити з правильного шляху, що його Ви обрали в Почаєві 8 жовтня"... Справа поєднання Автокефальної й Автономної Церков в Україні, до якого німецька влада постаралась не допустити, ще більше викликала у окупаційної влади недовіря до церковних сфер в Україні, особливо ж до ієрархії Автокефальної Церкви, як до національної української. Виявилось, що німці були обурені, як сміли єпископи Автокефальної Церкви, без порозуміння наперед з ними, розпочати поєднавчі кроки для встановлення церковного миру, коли, до того ж, не було дано дозволу німецькою владою відбутися собор тих єпископів.

Дошукуючись, хто міг би бути головним ініціатором цієї „політичної”, за висловом представників влади, акції поєднання, влада найперше скерувала цілий свій одіум проти єп. Мстислава, який вже раніше „ослухався” і не виїхав ані до Ростова на Дону, ані до Сталіно (Юзовка), ні до Ворошиловограду (Луганск). Начальник політичного відділу у Генерал-комісаріаті Волинь-Поділля так і заявив Владиці Адміністраторові, що єпископ Мстислав для того, мовляв, і в єпископи був висвячений, щоб „робити йому в Церкві політику”. Участь його в делегації до митр. Олексія німецьку владу скріпила в цій думці. Скоро після того, як архієп. Ніканор, по приїзді до Києва, був викликаний до гестапо, де йому було заявлено, що влада не визнає поєднання Церков, переведеного без порозуміння з владою, — єп. Мстислав був викликаний до Рівного, де Заступник Райхскомісара Даргель поробив йому цілий ряд закидів. Ця розмова кінчилась тим, що єп. Мстислав був арештований.

Від цього почались митарства єпископа Мстислава, які продовжувались майже рік, аж до залишення німцями Києва при відступі на захід. Єпископ був вивезений до Чернігова, а звідтіля, через два з половиною місяці, до м. Прилуки на Полтавщині, де перебував на засланні чотири місяці, зобов'язаний увесь час мельдуватися, при чому німецькою владою заборонено було йому священнослуження; супроводив єпископа і на засланні добровільно перебував з ним ієромонах Іван (в світі Платон Чирва, б. келейник Владики Полікарпа). Коли з наближенням совітського фронту перебування в Прилуках стало вже небезпечним, дозволено було єпископові Мстиславу виїхати до Києва, де зобов'язаний був спочатку щодня, а потім двічі на тиждень мельдуватися на гестапо. Митрополит Полікарп звертався, домагаючись звільнення на свободу єп. Мстислава, і до Райхскомісара Коха, і до головної команди Гестапо, і до міністра на цілий окупований схід Розенберга, беручи, як треба, так небезпечного для німців єпископа на поруки; зокрема протестував проти заборони єпископові священнослужіння, що по канонах св. Церкви може робити тільки духовна, а не світська влада. Жодної відповіді на ці листи не мав від німецької влади Владики Адміністратор. Та влада не вважала навіть потрібним хоч раз повідомити митрополита про те, куди і за які провини вона вивезла єпископа Автокефальної Церкви в Україні. Тільки втеча німців з України поклала край страдництву єпископа Мстислава.

Така була історія невдалого Церковного поєднання в Україні року Божого 1942. Історик не може не бачити в ній знову ж таки фатальної ролі ворожого українському народові втручання в українське культурно-духове життя його окупаційної німецької адміністрації в Україні.

7. Втручання німецької адміністрації у внутрішній устрій Православної Церкви в Україні. Справа єп. Фотія Тимошука; декрет до нього Житомирського генералкомісара. Лист митр. Полікарпа до Райхскомісара України з дня 7 грудня 1942 р. Порушення німецькою владою основних канонів Православної Церкви щодо управління Церквою. Прірва між німецькою владою і українським народом. Недостойні виступи московської церковної ієрархії проти митр. Полікарпа. Відповіді на ці виступи православних ієрархів в Україні. Чи Владика Полікарп підпорядковувався Патріяршому Місцєблюстителеві митр. Сергію?

Страх німецької адміністрації перед scentралізованою організацією в українськiм народі, хоч би такою організацією була й Церква Єдина, подиктував німецькій владі заборонити поєднання в Україні автокефалістів і автономістів в одну Українську Автокефальну Православну Церкву. Цей же страх, сполучений з підсиленням недовіря не тільки вже до митрополита Полікарпа, але й до митроп. Олексія, викликав даліші кроки адміністрації Коха по реорганізації церковного управління в Православній Церкві на Україні.

Як виявляється, ще перед зїздом єпископів Автокефальної Церкви до Луцька, на планований Собор Єпископів 2-9 жовтня 1942 р., Владиці Ніканорові у Києві було поставлено вимогу, щоб він не підпорядковувався архієпископові Полікарпові, як Адміністраторові Автокефальної Церкви, а Генералкомісарові Київському. Владика Ніканор цю вимогу відкинув (Прот. А. Дублянський. Ор. cit., стор. 43). Через місяць, вже після „Акту поєднання 8 жовтня 1942 р.“, німцями не признаного, архієпископ Михайл (сан архієпископа був наданий єпископу Михайлові митроп. Полікарпом на початку листопада 1942 р.) був викликаний на 12 листопада 1942 р. до Генералкомісаріату в Миколаєві. З великими труднощами, на вагонових тормозах, бо засобів комунікації німці не давали, добрався Архієпископ до Миколаєва; в Генералкомісаріаті був прийнятий якимсь референтом; від цього референта вислухав заяву, що влада „не визнає Акту поєднання церковного від 8. X. 1942 р.“, а сама об'єднає церкви по закінченні війни. Після цього референт дав архієпископу Михайлові наказ на листі Миколаївського Генералкомісара про те, що митрополити Полікарп і Олексій позбавляються права втручатися в церковне життя інших генералкомісаріатів поза своїми, де мають єпархії, а єпископам тих генералкомісаріатів заборонено виконувати розпорядження митрополитів Полікарпа і Олексія; єпископи відповідають тільки перед генералкомісарами. Тоді ж наказано було архієпископу Михайлові переїхати з Кіровограду до Миколаєва не пізніше 12 грудня 1942 р., а 20 листопада 1942 р. архієп. Михайл одержав з Генералкомісаріату листа, в якому повідомлялось, що Генералкомісар не визнає за ним титулу „архієпископа“, бо наказ титул митрополит, що не має права адміністрування в Миколаївському генералкомісаріаті-

ті; надати титул архієпископа „може лише Генералкомісар за заслугу”. Безпосередньо німецька влада тоді ще не повідомляла ні митр. Полікарпа, ні митр. Олексія про заборону їм церковного адміністрування поза Генералкомісаріатом Волинь-Поділля.

Про виступ Миколаївського Генералкомісара архієпископ Михайл повідомив Владику Адміністратора, а при кінці того ж листопада 1942 р. став відомий Адміністратурі подібний же виступ Житомирського Генералкомісара, до адміністрації якого належала й Вінницька область з м. Вінницею. До Вінниці, як було вже вище сказано, був делегований Владикою Полікарпом єп. Фотій Тимошук, висвячений на єпископа 10 травня 1942 р. в Києві, як присланий кандидат в єпископи Вл. Полікарпом. Але місяців через два по хіротонії в єпископи до Адміністрації стали поступати недобрі чутки про минуле єп. Фотія, як позбавленого священного сану ще в 1934 р. Св. Синодом Православної Церкви в Польщі. Чутки знайшли повне підтвердження в актах Св. Синоду, в справі свящ. Пилипа Тимошука, присланих Адміністрації з Варшави митроп. Діонісієм. Як писав пізніше (від 20 січня 1943 р.), митрополит Діонісій до митр. Олексія, — Тимошук „обманно достигнув єпископства”, з тої причини, що „Ви (митр. Олексій) самочинно і протизаконно привернули його в священному сані... Діло про позбавлення священного сану о. Тимошука могло бути цілком невідоме митроп. Полікарпу. Ви про це повинні були пам'ятати”. . . Дійсно, митроп. Олексій мав велику пам'ять, і трудно навіть припустити, щоб він, через руки якого, як канцлера Св. Синоду, а також і Волинського архієрея від половини квітня 1934 р., проходила вся справа Тимошука, міг її забути.

Справа ж була в тім, що свящ. Пилип Тимошук, який весною 1932 р. з Східної Волині перейшов нелегально польсько-совітську границю, втікаючи ніби від большевників, дістав в Польщі призначення на парафію спочатку на Віленщині, а скоро на Волині, в грудні того ж року 1932 був арештований польською владою, як запідозрений у військовому шпionажі на користь ССРСР. Превенційний арешт, коли йшло слідство, тривав півтора року, який увесь час Тимошук сидів в Рівенській в'язниці. В травні 1934 р. Тимошук був суджений, разом зі своїми співучасниками, Рівенським Окружним Судом; Пилипа Тимошука було присуджено на 12 років каторжної в'язниці „за шпionгунську діяльність на користь ССРСР, з якою метою він і прибув до Польщі”; присуд одночасно позбавляв Тимошука горежанських прав. Прокуратура Рівенського Округного Суду надіслала відпис справи Тимошука церковній владі Православної Церкви, і в наслідок поданого вище судового присуду Св. Синод Православної Церкви в Польщі зняв з Тимошука сан священника. Відбував кару Тимошук в Дорогобицькій в'язниці, звідкіля був випущений совітською владою в листопаді 1939 р., коли ця, по договорі німців з ССРСР, окупувала Західню Україну. В цьому ж листопаді з'явився Тимошук до архієп. Оле-

ксія в Кремянці і, очевидно, як той, що за Польщі „постраждав”, а перед теперішньою владою СРСР був „заслужений”, почав домогатися повернення йому сана священника і призначення на парафію. Консисторія змушена була відмінити постанову Св. Синоду і повернути ієрейський сан Тимошуку, а під тим же страхом перед новою владою архієп. Олексій постанову Консисторії затвердив 17. XI. 1939 р. і призначив Тимошука на парафію спочатку до Володимира Волинського, а потім до м-ка Олика, де доручив йому і обов'язки благочинного. На цьому становищі застав Тимошука Владика Полікарп, коли, з приходом німецької влади, став, в силу декрету митрополита Діонісія з дня 11 серпня 1941 р., з вікарія епархіяльним архиєреєм Луцько-Ковельської епархії.

Одержавши з Варшави документи в справі єп. Фотія від 1934 року, а також і нові дані про його другий (горожанський) шлюб, митрополит Полікарп, заборонивши на підставі рішення Єпископів на зібранні в Луцьку 6. X. 1942 р. єп. Фотія в священнослуженні, поставив його під суд єпископів Церкви. Єп. Фотій заборони митрополита однак не послухав, продовжував у Вінниці і відправляти Богослуження і адмініструвати, став на антиканонічний шлях, що веде, згідно з прав. 28 св. Апостолів, до відлучення від Церкви. Про свої розпорядження відносно єп. Фотія з докладним виясненням, коли і за що був позбавлений сану о. Тимошук, Митрополит Адміністратор, листом від 4. XI. 1942 р., повідомив і Райхс-комісара України і Житомирського Генералкомісара. Наприкінці ж цього місяця листопада єп. Фотій надсидає з Вінниці Адміністраторові коротеньку записку, в якій називає Митрополита „зрадником України”, а себе „борцем за Українську Церкву”, і долучає при записці відпис „декрету” до нього, єп. Фотія, Житомирського Генералкомісара Ляйзера до „відома” Адміністраторові.

Головним змістом цього довгого „декрету” було те саме, про що в Миколаївському генералкомісаріаті було подано архієп. Михайлові. „Райхскомісар, — пише в декреті єп. Тимошуку генералкомісар Ляйзер, — подає через мене до відома, що віднині Ви, як єпископ, підлягаєте безпосередньо Генералкомісарові і будете одержувати вказівки, що до Вас стосуються, лише від мене. Адміністрації митрополита Полікарпа пан Райхскомісар ніколи не визнавав. Ви, пане єпископе, являєтесь тим самим в моїй генеральній області найвищим представником Автокефальної Православної Церкви... Владою Генералкомісара я тимчасово призначаю Вас на посаду єпископа і можу Вас запевнити, що після закінчення року я дам Вам остаточне призначення, якщо воно знайде виправдання у Вашій діяльності, зустрінутій похвально з боку пана Райхскомісара... У всіх ваших діях Ви відповідальні тільки перед Генералкомісаром, як найвищим представником німецької імперії в Генеральній окрузі, і перед Вашим сумлінням. Бажаю Вам у Вашій діяльності і в інтересах німецького і українського народів ціл-

ковитого успіху... Моліться з дорученою Вам паствою за успіх німецької зброї"...

Після наради в Адміністрації, Владика Митрополит Полікарп надіслав до Райхскомісара для України листа з дня 7 грудня 1942 року, в якому рішуче протестував проти порушення німецькою владою св. канонів Православної Церкви, проти розбиття єдності Церкви по генерал-комісаріятах, коли та Свята Українська Православна Церква від часів її організації при св. князі Володимирі Великому була єдиною Церквою під Митрополитом і керувалась в управлінні своїм церковним правом, своїми канонами, замість яких встановлюється тепер влада генералкомісарів... Що до особи еп. Фотія, то, повторюючи всі дані про нього, вже надіслані раніше, Владика Адміністратор писав, що він, митрополит, поставлений тепер в положення, коли треба слухати більше Бога, ніж людей (Діян. IV, 19), а тому не може погодитися з залишенням на кафедрі еп. Фотія і не припинить церковно-судового поступовання проти нього.

Відповіді на цього листа з дня 7. XII. 42 р. не було з Райхскомісаріату. Митрополит же Полікарп не дивлячись на „декрет” Житомирського Генералкомісара, що давав еп. Фотію незалежність від якої-будь церковної влади, не припинив канонічного поступовання проти еп. Фотія. З огляду ж на заборону німцями скликувати Собори Єпископів, було застосовано анкетний спосіб, по думці пр. 19 Антіох. Собору, і своїми підписами єпископи Автокефальної Церкви винесли і ствердили постанову про позбавлення єпископства Фотія і про відлучення його від Церкви; духовенство і вірні Української Автокефальної Православної Церкви були повідомлені про це Архипастирським листом Адміністратора Церкви з дня 6 січня 1943 р. ч. 7. Він кинувся було до Автономної Церкви, але там його не прийняли. „Я признаю, що позбавлення Тимошука священного сану в Луцьку переведено цілком правильно”, писав митр. Олексій Владиці Діонісію (15. IV. 1943). Не дивлячись на все це, німецька влада тримала зовсім відлученого від Церкви бувшого еп. Фотія на кафедрі у Вінниці впродовж ще січня і лютого 1943 р.; тільки на початку березня того року він зник, а де подівся, залишилось невідомим. В половині ж березня німецька влада увільнила з в'язниці еп. Автокефальної Церкви Григорія Огійчука, якого й настановила на кафедру у Вінниці.

На 11 січня 1943 р. Владика Адміністратор Митрополит Полікарп був запрошений до Генералкомісаріату в Луцьку, де заступник генералкомісара Ландрат, в присутності начальника політичного відділу Краузе, дав врешті і Адміністраторові Церкви (усно) розпорядження Райхскомісара Коха про нову організацію німецькою владою устрою Православної Церкви і управління нею в Україні. Основні точки цього розпорядження були списані членом Адміністрації прот. Миколою Малюжинським, який асистував Владиці Полікарпові при навіщенні Генералкомісаріату, а саме:

„З огляду на теперішній час війни і транспортів труднощі, церковне управління обмежується генералкомісаріатами. Діяльність самого Митрополита-Адміністратора обмежується тільки генералкомісаріатом Волинь-Поділля. Не може далі бути Собору Єпископів цілої Церкви. Може бути Собор Єпископів, де їх є кількох, тільки в генералкомісаріаті. Якщо є їх кількох, тоді одного з них генералкомісар призначає на „старшого єпископа”. В генералкомісаріаті Волинь-Поділля таким „старшим єпископом” Автокефальної Церкви призначає Генералкомісар митрополита Полікарпа. Посвячення далі кого в єпископи може бути тільки за згодою Генералкомісара. Священиків на парафії призначає старший єпископ тільки за згодою на певну особу гебітскомісара. Звільнення з парафій нелояльних священиків dokonує, на внесок гебітскомісара, генералкомісар, повідомляючи про це „старшого єпископа”. Згідно з поданими засадами належить переробити і представити владі новий Статут Автокефальної Церкви в генералкомісаріаті. Сподіваюсь, — кінчив Заступник генералкомісара, — що на цих нових засадах життя Церкви прийде до нормально-го стану”.

На цьому освідченні представника німецької влади аудієнція й скінчилася, бо митрополит Полікарп, після того, що писав Райхскомісарові на тему реорганізації німцями церковного управління в листах з дня 7. XII і 25. XII. 1942 р. (відповіді на ці листи не було), — уважав безсмысловим вступати в якібудь розмови чи суперечки з приводу антиканонічних рішень окупаційної німецької влади, що так грубо топтала засади релігійної свободи й толеранції, нею ж облудно проголошеної в Розпорядженні Райхскомісара для України від 1 червня 1942 р.

На 12 січня 1943 р. був викликаний до того ж Генералкомісаріату в Луцьку митроп. Олексій; йому так само було оголошено про той же новий порядок церковного устрою і управління в Автономній Церкві, а його скинуто з екзаршества в Україні та призначено тільки „старшим єпископом” Автономної Церкви в генералбецірку Волинь-Поділля. Так, замість поєднання в Україні в одну Українську Автокефальну Церкву двох в ній Церков — Автокефальної і Автономної, гітлерівська німецька влада утворила по числу генералкомісаріатів — Волинь-Подільський, Житомирський, Київський, Дніпропетровський і Миколаївський, — п'ять „автокефальних” і п'ять „автономних” генералкомісаріатських церков, на чолі яких в адмініструванні поставлені були німецькі генералкомісари, порядок, нечуваний навіть за цезаропапізму, Петром I від німців-протестантів перенятому, в Російській Православній Церкві, де губернатори (не чужовірці, як генералкомісари) не стояли над єпархіяльними архиєреями і не відали висвятою єпископів та призначенням священиків.

Так Православна Церква в Україні розпочала в своєму житті рік 1943, останній рік перебування німців на Україні. Як бачили,

німецька окупаційна влада чим далі, тим все глибше рила прірву між собою і українським народом. Заборонивши всякі громадські зібрання, позакривавши середні і вищі школи в Україні, німецька влада була б не від того, щоб і церкви закрити: заборонила пастирські курси для підготовки священників, церковні ради, собори єпископів, вмішалась у відправи церковного Богослуження, не дозволила зліквідувати виниклий з приходом німців розкол в Православній Церкві в Україні, а навпаки — ще більше розбила єдність Церкви, закривши центральні органи її управління як в Автокефальній, так і в Автономній, церквах, зовсім принизила авторитет церковної ієрархії, підпорядкувавши православних єпископів, архієпископів і митрополитів в їх управлінні Церквою своїм малограмотним, не тільки у відношенні церковної політики, генералкомісарам...

У світлі цієї історичної дійсності, цих разячих фактів, які свідчать про те, в яке невимовно тяжке положення поставлена була, після півроку німецької окупації, Православна Церква, зокрема Українська Автокефальна, на „визволених” українських землях, — яким неправдиво, несправедливо і негідно ієрархів Церкви Христової виступають чини ієрархів Московської Патріархії, на чолі з Місцєблжустителем Патріяршого Престолу Сергієм, митрополитом Московським, скеровані впродовж 1942 р. проти архієпископа (потім митрополита) Полікарпа, Адміністратора Української Автокефальної Церкви.

Вже з датою 5 лютого 1942 р. митрополит Московський Сергій звертається до „Православної пастви України” з посланням. В цьому посланні Місцєблжуститель Патріяршого Престолу ділиться з своєю паствою одержаними ним в далекому Уляновську (на Уралі), куди з Москви в час війни подався митрополит, інформаціями про виступлення на Україні „єпископа Володимирсько-Волинського Полікарпа Сікорського”, виступлення „чисто політичного, а не церковного характеру”, зроблене ним „по наказу політичної партії”. Це петлюрівська партія; вона в „польському генерал-губернаторстві назвала себе „землячеством України” і проголосила себе однією з єпархій Православної Української Автокефальної Церкви; німецький же суд в Берліні, за підтримкою митр. Діонісія, зареєстрував цю єпархію. На чолі цієї „новоявленої групи автокефалістів” став єпископ Полікарп. Проголошена нечуваним способом „українська автокефалія призначена йти слідом за німецькими військами, за допомогою яких автокефалісти будуть під ноги підбивати своїй автокефалії український народ, хоче він цього, чи не хоче”. „Як відомо, — каже митрополит Сергій, — наша Патріярша Церква, слідом за апостольською наукою про походження державної влади, вимагає від свого духовенства лояльності до совітської влади. Незгідні з цим без шуму пішли до димісії, а деякі вивтікали за кордон. Непримиренність таку не можна, розуміється, оправдати з погляду Христової науки, але їй не можна

відмовити відвертості або деякої порядочності. Сікорський не скористав ні з того, ні з другого виходу. Він залишився на службі у нас (рр. 1939-41. — І. В.), тобто відмовився від польської автокефалії, молився за совітську владу, **або, принаймні, не відмовлявся від такої молитви.** (Підкр. наше). Тепер же ми бачимо, що Сікорський, так роблячи, очікував тільки зміни в політиці, аби своє архиерейство використати для зрадницького виступлення". Закінчує своє послання до української пастви митр. Сергій закликом „не спокушатися ніякими промовами спокусителя (єпископа Сікорського), не мати з ним жодного спілкування, міцно триматися матері Церкви Православної та йти шляхом нею вказаним". „Преосвящених же архиєпископів України, — звертається митропол. Сергій, — братерські умоляю бадьоро і молитовно стояти на сторожі своїй і не давати Богом дорученої пастви вовкам на загибель". Під цими „архиєпископами України" митр. Сергій міг розуміти тільки єпископів автономістів на чолі з митр. Олексієм, бо інших в юрисдикції Московської Патріархії на той час в Україні не залишилось: „богомвстановленою" совітською владою були послані до димісії по тюремних казематах, таборах на Соловках, тундрах Сибіру.

Наступне послання митрополита Московського Сергія було від 28 березня 1942 р. до „православних архиєпископів, пастирів і пасомих в областях України, поки ще зайнятих гітлерівськими військами". Було це Пасхальне послання, але присвячене цілком поставленню під „канонічний" суд єпископа Полікарпа Сікорського. Митрополит Сергій Старгородський, колись глибокий православний богослов, а тепер, на старість, політична в Церкві маріонетка в руках безбожної совітської влади, забув, що ще при патріярхові Московському Тихоні існувала Українська Автокефальна Православна Церква, забув, що 15 років тому назад він сам, ставючи до послуг совітській владі, в ціну, за яку продавав Церкву безбожній владі, включив і ліквідацію Української Автокефальної Церкви. Деклярація митропол. Сергія совітській владі, в якій він закликав все православне духовенство і вірних „признати Радянський Союз своєю батьківщиною, радості і осягнення якої є наші радості і осягнення, а невдачі — наші невдачі" та пропонував „висловити всенародно подяку Радянській владі за увагу її до потреб духовних православної людности". — ця ганебна деклярація, що обурювала православний світ, була подана митропол. Сергієм 16/29 липня 1927 р. (Проф. І. М. Андреев. „Краткій обзор истории Русской Церкви от революции до наших дней". 1952. Стр. 50). А вже в жовтні того ж 1927 р. на другому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі цей Собор „з об'єктивних причин (тобто на вимогу уряду) знімає з митрополита Липківського тягар митрополичого служіння", від чого й почалась та швидко й скінчилась ліквідація Української Автокефальної Церкви на очах Місцєблюстителя Патріяршого Престолу митрополита Московського Сергія.

В нелам'ть митрополита Сергія пішла ця автокефалія Православної Церкви в Україні, і він в пасхальному посланні 1942 р. до „пастви в областях України” знову, як і в посланні від 5 лютого 1942 р., злословить про якесь (неіснуюче) „земляцтво українців в німецькому генерал-губернаторстві в Польщі”, яке, утворивши „українську автокефалію не рахуючись ні з канонами, ні з правами законної ієрархії(?)”, вривається на Україну слідом за німцями, і доки ці, знушаючись над неозброєними людьми, будуть громити економічне та культурне життя українців, ті будуть громити віковий устрій, насаджуючи автокефалію”. „А що ж сказати про вину архиєрея, який, зрадивши і присягу архиєрейську і своє сумління, поставив своє архиєрейство на службу злочинному підприємству?”. І далі, згадавши, видно, свій зрадницький чин р. 1927 супроти архиєрейської присяги в Церкві, митрополит Сергій злословить на архиєпископа Полікарпа: „Тепер ми чуємо, що єпископ Полікарп Сікорський пішов до фашистівської влади і повторив давно сказані слова: „що мені хочете дати, і я вам Його видам” (Мт. XXVI, 15).

За „змову єпископа Полікарпа з фашистами”, яка змова є „зрадою ділу народньому”, а значить і „ділу православія”, єпископ Полікарп підлягає, читаємо в пасхальному посланні митроп. Сергія, „позбавленню сану і чернецтва з виключенням його з духовного стану”. Але до церковного суду над ним в цій справі митр. Сергій накладає на архиєпископа Полікарпа заборону в священнослуженні, як передсудову міру, про що й проголошує в цім посланні єпископ Полікарпові і „всій церковній громаді”. Коли ж єпископ Полікарп „насмілиться не послуhatись цієї заборони моєї”, — каже в посланні митр. Сергій, — то „сам на себе винесе засуд”. „Православні архиєпастирі, пастирі і паства! Коли побачите, що єпископ Полікарп священнодіє, або дає які архиєрейські розпорядження, то знайте, що перед вами вже не православний єпископ Полікарп, а простий мирянин Петро Сікорський, позбавлений всякого священства і архиєрейської влади”...

З тою ж датою 28 березня 1942 р., яку має це пасхальне послання митр. Сергія, була оприлюднена й постанова Собору Російських Архиєрєїв під предсідництвом митр. Сергія: „Висновок Його Блаженства по судовій справі єпископа Полікарпа Сікорського, даний в пасхальному посланні Його Блаженства, признати справедливим і канонічно правильним та ствердити нашим соборним голосом”. Підписало, крім самого Місцєблєститєля митр. Сергія і митр. Київського і Галицького Николая Ярушевича, — вісім архиєрєїв, під час другої світової війни наставлєних на катедри, всі поза Україною. Врєшті з тою ж датою 28 березня 1942 р. випустив своє послання „Православному клирові і боголюбивим православним мирянам Церкви Київської та інших українських єпархій” і Николай митр. Київський і Галицький, Екзарх України, якого в час війни на Україні не було і невідомо куди він подався. В своє-

му посланні „Екзарх України”, обзиваючи єпископа Полікарпа такими словами, як: „партійний політик-петлюрівець, а не православний архиєрей”, „гітлерівський лбокай”, „отщепенець Церкви Православної” і т. подібне, пише, що він, працюючи з єпископом Полікарпом на Волині в Луцьку в рр. 1940-41, бачив, як єпископ Полікарп „до мозку костей був просякнутий стремлінням скорше побачити Україну під владництвом німців”, що „своє діло тайної підготовки запродати український народ німецькому фашизмові єпископ Полікарп робив, ні з чим не рахуючись”. . . Хоч, будучи на Волині в 1940-41 рр., Екзарх Николай „на власні очі бачив, як в його особі віруючі українці у всіх західніх областях радісно вітали своє повернення в лоно Матері-Церкви” (Московської), однак він в посланні пише: „Умоляю всіх православних клириків і православних людей українських епархій не мати жодних зносин з Полікарпом, вже засудженим Місцєблустителем, і бути вірними св. Матері-Церкві нашій, щоб не загинути душам вашим вічною смертю”.

Чи доходили ці ляментатії московської ієрархії з півночі на українські землі, заняті в 1942 р. німецькими військами? Адміністрація Української Автокефальної Церкви в Луцьку їх не мала в повних текстах, але Німецьке Інформаційне Бюро (в Рівному на Волині), яке розсидало повідомлення для видаваних німцями часописів в українській мові, інформувало й про зміст згаданих вище послань митрополита Сергія і Николая, бо ж за кордоном, на Заході, ширила заклики цих послань до українців інформативна служба Англії, союзниці тоді з ССРСР. З повідомлень Німецького Інформаційного Бюро українські часописи умішали замітки під наголовками: „Зняряддя в руках большевиків, Фальшива гра Московського митрополита Сергія, Сергієво лицемірство з обуренням відкинено” та інші. Появилися в часописах свідчення, з приводу інспірованої большевицькою владою акції митр. Сергія проти Владики Полікарпа, як самого архиєп. Полікарпа, так і єпископів Автономної Церкви. Архиєп. Полікарп, зовсім непідсудний митр. Сергію, бо ж не був він в його канонічній юрисдикції, а в юрисдикції митроп. Діонісія, писав, що „намагання митр. Сергія виключити мене з церковної спільноти та встрявання його в наші церковні справи ще раз доказують, як тісно він зрісся з большевизмом та як мало йому лежить на серці церковне життя України”...

Від ієрархії Автономної Церкви було освідчення, яке підписали митрополит Олексій і архиєпископ Антоній (Марценко) та Симон (Івановський), які признали себе, як знаємо, в юрисдикції Московської Патріархії. Але про свого кіріярха теперішнього митр. Сергія вони написали таке: „Митр. Сергій віддав на зняряддя в руках московських безбожників. . . Підписані архиєпископи і єпископи Православної Церкви в Україні освідчують перед цілим світом, що напади митроп. Сергія на архиєпископа Полікарпа також торкаються і нас, хоч ми і заступаємо інший напрямок в рамках

православної Церкви в Україні, що ми також не вважаємо митр. Сергія за відповідального речника почувань православних віруючих в Україні. Своїм виступом м. Сергій санкціонує сьогодні для Москви кількадесятилітній кривавий Кремлівський терор проти християнської релігії, проти Церкви і всіх віруючих”...

Очевидно, що ієрархи Автономної Церкви, так трактуючи в пресі митр. Сергія, не могли в своїй боротьбі з ієрархією і духовенством Української Автокефальної Церкви посилатися на заборони і анатеми, проголошені на Владику Полікарпа в посланнях Місцєблєустителя Патріяршого Престолу митроп. Сергія. Отже не мали ці послання жодного значення в ділі християнської місії і відродження Церкви на українських землях в часі війни в рр. 1942-43. Але, будучи опубліковані потім Московською Патріярхією р. 1943 в книзі „Русская Православная Церковь и Великая Отечественная Война. Сборник церковных документов”, звідкіля взяті й лише приведені цитати з послань тих, внесли вони дезорієнтацію в питання, мав, чи не мав право митрополит Сергій з своїми єпископами судити (хоч би і за „політику”) Владику Полікарпа Сікорського, тим більше, що до засуду Владики Полікарпа м. Сергій збаламутив і вплатував навіть східних православних патріархів — Антіохійського, Олександрійського і Єрусалимського. Митр. Сергій твердить в посланні, що єпископ Сікорський відмовився від польської автокефалії і „залишився на службі у нас”; митр. Николай у своєму посланні пише, що єпископ Полікарп „служив з ним в Луцькому соборі, поминав за богослуженням Патріяршого Місцєблєустителя, брав участь в хіротонії в Луцьку єпископа Веніяміна”; митроп. Олексій в листі від 1 червня 1942 р. до архієп. Полікарпа писав: „Усі ми добровільно підпорядкувались Патріярхії, послали туди свої декларації, поминали м. Сергія за богослужбами і виконували безпрекословно зарядження Патріярхії”... Яка була вартість тієї „добровільності” у самого Владики Олексія, видно з вище приведеної заяви його про митр. Сергія, яку підписати мусів теж „добровільно” на пропозицію Німецького Інформаційного Бюро. Молитовне ж єднання, як і поминання за богослужбами ієрархічного зверхника Помісної Церкви чи єпархії, в церквах яких відправляється священнослужителями іншої юрисдикції богослужба, зовсім не означає ще підпорядкування того священнослужителя юрисдикції того місцевого зверхника. Найголовнішим в цій справі є те, що Владика Полікарп, як подано нами вище (підрозд. 2), декларації про зречення юрисдикції Православної Автокефальної Церкви в Польщі не склав і до Москви на виклик не їздив, як і архієпископ Поліський Олександр, так що митр. Олексій неправду написав про надіслання всіма архиєреями Західної України, окупованої радянською владою в рр. 1939-41, покірливих декларацій митр. Московському Сергію. Але найпевнішим свідком канонічної невіддєлности Владики Полікарпа митроп. Московському Сергію являється сам митр. Київський і Галицький Ни-

колай, він же і екзарх України, бо він в своєму посланні, вище цитованому, каже: „В своїм часі я рапортував Блаженнішому Сергію, Патріяршому Місцєблєститєлєві, про ухилення Полікарпа Сікорського від виявлення на письмі свого канонічного послушення Московській Патріярхії, вбачаючи в цьому приховані ним особливі пляни щодо майбутньої його церковної орієнтації. Тепер же стало ясным, що Полікарп Сікорський тільки й очікував моменту, щоб зрадити святу матір-церкву”. (Московську).

Не дивлячись на таке ясне свідоцтво нині покійного митрополита Николая Ярушевича, подане до прилюдного відому ще р. 1943, через кілька років після історичних подій українського церковного життя часу другої світової війни, коли ієрархія УАПЦеркви на чолі з митрополитом Полікарпом була змушена вже емігрувати на Захід, знайшлися українські історики, які в зошиті 8 „Енциклопедії Українознавства” вид. Наук. Т-ва ім. Шевченка в ст. по історії УПЦеркви допустилися неправдивого твердження про те, що „Єпископ Полікарп признав зверхність Московського патріярха” (проф. М. Чубатий, сторінка 618). Докладна наукова аналіза цієї неправди М. Чубатого була дана проф. Романом Смаль-Стоцьким в ст. „У справі св. пам. Митрополита Полікарпа”, де він стверджує, захищаючи честь НТШ, що — „М. Чубатий впровадив в Енциклопедію НТШ безкритичну комуністичну тезу щодо визнання московського патріярха тодішнім єпископом Полікарпом, як тезу об’єктивної української науки, що діє у вільному світі; за це відповідає сам М. Чубатий особисто, і ніхто інший”. (Часопис „Свобода” за чч. 10, 11 і 12 лютого 1955 р.).

8. Дальша церковна боротьба в Україні. Автономісти і німецька влада. Втягування німецькою владою в політику ієрархів і духовенства Автокефальної Церкви. Меморіяли до влади. Вбивство 7 травня 1943 р. митрополита Олексія; послання митр. Полікарпа про тяжкий гріх вбивства ієрарха; хто забив митр. Олексія. Терор німців на Західній Волині. Перерва відносин поміж владою і митр. Полікарпом; переговори німецького уряду з єпископом Платоном. Відносини до Автокефальної Церкви поза Волинню. Палення церков на Волині; жертви терору посеред духовенства; мученицька смерть о. Миколи Малужинського. Німці у відношенні до Церкви в Україні в час висвяти єпископів і виборів патріярха в Москві. Евакуація ієрархів Церкви з України при відступі з України німецьких армій. Висновок.

Здавалось би, що людям побожним, в переконаннях і серцях яких панують над усім християнський Бог і Церква Христова, належало залишити поміж собою усякі суперечки і боротьбу, коли так ясным стало, що німецька сторона, у виді гітлеризму, не представляє собою жодного християнського світу в боротьбі з безбожним комунізмом, що обидві ці воюючі сторони чужі й ворожі християнському світоглядові й християнській моралі. Особливо ж піс-

ля останнього розпорядження німецької влади, що однаково відносилося до обох Церков, Автокефальної і Автономної, і свідчило про непризнання тією владою Церкви як Божої установи, яка має своє власне церковно-канонічне право, належало б думати, що ієрархи обох Церков зрозуміють поважність моменту і **фактично**, коли не допущено було німцями до церковного єднання **формально-правно**, заперестануть у ворожнечі й боротьбі.

Дійсність показала інакше. Далеко не всі князі Церкви були пройняті християнським духом. Роз'єднані, як церковні одиниці, по генерал-комісаріятах, в межах останніх автономісти, шукаючи підтримки і маючи підтримку з боку німецької влади, продовжують боротися з автокефалістами. Населення ж, значно національно усвідомлене, зокрема на Волині, все більше залишало Автономну ієрархію і переходило під юрисдикцію Автокефальної. В такій ситуації автономні ієрархи і священники звертались зі скаргами і проханнями помочі до тієї самої німецької адміністрації, яка так нівечила права Церкви і гідність її служителів. Скаржились автономні архиєреї влади на насильне видалення по сільських парафіях священників Автономної Церкви, при чім виділу ролю в цій справі відіграють голови районів і сільські старшини, які, писав митр. Олексій в скарзі до Генералкомісара для Волині-Поділля (лист 15. IV. 1943 ч. 782), — „в релігійних питаннях цілковито згоджуються з Луцьком" (себто з митроп. Полікарпом).

Мабуть, що й німецькій адміністрації було ясно, чому голови районів та сільські старшини в церковній боротьбі тримаються сторони Луцька, а не Крем'янця; бо ж на цих становищах були звичайно свідомі українці, а вони, очевидно, не могли підтримувати священників-москвофілів, прихильників автономного напрямку. Підтримувала їх, однак, німецька влада, як ворог усього національно свідомого в Україні, вбачаючи в ньому велику небезпеку для себе. „Автономна Церква співпрацює більш лояльно з німецькою владою, ніж Автокефальна Церква", — заявляв єпископові Рівенському Платону начальник політичного відділу в Генералкомісаріяті Волинь-Поділля Краузе. (Акт від 16. VIII. 1943 р.). Однак неправдою були скарги про насильства з боку церковної влади Автокефальної Церкви при призначеннях священників на парафії, де сидів вже священник Автономної Церкви. Призначались священники нові тільки на ті парафії, від яких поступали заяви, що вони бажають бути в Українській Автокефальній Церкві, а священник не погоджується з цією волею парафіян, противиться їм і „тягне до автономії". Насильство в таких випадках бувало часто з боку якраз німецької влади, яка тримала проти бажання і волі парафіян священника-автономіста.

Підтримка Генералкомісаріятom для Волині-Поділля автономістів на Волині пішла аж так далеко, що навіть до катедри самого митрополита Полікарпа, Св.-Троїцького собору в Луцьку, прийшов наказ допустити священника Автономної Церкви для відправи

богослужб для автономістів в соборі (способом чергувань по неділях і великих святах), хоч автономісти і мали в Луцьку свою Покровську церкву (на Луччині це була єдина автономна парафія), цілком достатню для кількості автономістів-росіян в Луцьку. Були гебітскомісари, як, напр., в округах Шепетівський, Старо-Константинівський, що зовсім не допускали на парафії в тих округах автокефальних священників, так що не було там жодної парафії в юрисдикції Автокефальної Церкви. Зате грасували там темні особи з духовенства, як о. Хведір Гайденок, що його мали позбавити священного сану ще за Польщі. Тепер він, на становищі „окружного місіонера“, невідомо ким призначеного, „візитував“ в названих округах і на Заславщині парафії, наказуючи священникам зустрічати його „за славою“, як зустрічають архиєреїв. Підтримування Автономної Церкви німецькою владою, до чого, як видно, був даний наказ з Райхскомісаріату, мало місце по всіх генералкомісаріятах. Про Київ, з цього погляду, ми вже раніше казали. В Миколаївському генералкомісаріаті, особливо після того, як німецька влада не визнала „Акту поєднання церковного з 8 жовтня 1942 р.“ і цілком почала спиряти автономістам, парафії з мішаним населенням в Миколаївській та Одеській областях стали хилитися до Автономної Церкви. (Лист Архiep. Михаїла від 25 травня 1964 р.). Архiep. Автономної Церкви в цьому генералкомісаріаті Антоній Марценко, підтримуваний німецькою адміністрацією, почав навіть **пересвячувати священників** з Автокефальної Церкви, коли знаходились тут такі, що прохали у нього парафію.

З весною 1943 р. почало кипіти кругом. Відворот зі Сходу німецьких армій посилив в залізлі партизанський рух, що набирав великої сили з проголошенням мобілізації певних річників для вивозу на роботи до Німеччини. Молодь тікала в ліси. Лісисті простори наповнилися насельниками, що не переховувались тільки, а виступали активно і спричинили великі шкоди окупантові, роблячи небезпечним перебування ночами німецької адміністрації навіть по повітових містах. Будучи не в силах справитись з наростаючим партизанським рухом, з актами саботажу і т. п., німецька влада звертається тепер до влади Автокефальної Церкви, яку тільки припинувала та розбивала, звертається з вимогами, щоб Церква, -- її єпископат і духовенство, -- вплинули на розбурхане море, заспокоювали людність, переконували в необхідності виконувати заповідження німецької влади, зосібна щодо виїзду молоді на роботи до Німеччини. При цьому недвозначно давалось до зрозуміння, що коли не вплинуть -- ієрархи, духовенство, українська інтелігенція, то понесуть консеквенції...

Владика митрополит Полікарп найперший повинен був, на замовлення кожноразове з Генералкомісаріату, випускати послання й відозви до духовенства і пастви, наперед знаючи безсильність цих закликів, бо ж основна причина була не в злій волі населення, а в зломі відношенні самих німців до населення, в дурному за-

сліпленні їх своєю вищістю і непомильністю в політиці. Представляючи в Адміністратурі проекти цих послань і відозв, не раз доводилось бачити, як при вістках про страшні події кругом душу Владики Полікарпа глибоко тривожила доля народу, що винищувався і кривавився при застосуванні німецькою владою методи кругової поруки, загальної відповідальності населення. З другого боку страшним ставало і те озлоблення, та ненависть, що зростали в народі на ґрунті сучасних подій і відносин та отруювали християнську душу народу. Тому у відозвах і посланнях митрополита, хоч як німецька цензура завжди контролювала їх, не раз проходило засудження жорстокостей не тільки большевицьких, але разом і німецьких.

Втягування Церкви в політику йшло не тільки через накази ієрархам послання та відозви видавати; духовенству ще й проповіді по церквах за підтримання злих окупантів виголошувати. За відсутністю національно-політичних організацій чи інших установ українського народу в Райхскомісаріяті України (позакриваних окупантами), Церква стала в очах німецької адміністрації єдиною установою і центром, який репрезентує народ і який відповідає за відношення українського народу до німців-окупантів. І було дуже вимовним фактом, що **ця вимога стосувалась німцями тільки до Автокефальної Церкви.** Німці добре, видно, розуміли і знали, що Автономна Церква, підтримувана ними для поборювання Автокефальної, не має жодної ваги й популярності під оглядом національної її вартости в українському народі. Митрополит Олексій не мусів писати послань і відозв політичного характеру.

Не зверталась німецька влада до митроп. Олексія і в справі переведення громадських зібрань, які тепер влада, що раніше заборонила всякі зібрання, признала потрібними. На жадання Генералкомісара для Волинь-Поділля, такі зібрання української інтелігенції мусів скликувати і головувати на них митрополит Полікарп в Луцьку, єпископ Автокефальної Церкви Платон — в Рівному. На зібраннях обмірковувалась тяжка ситуація в краю та способи виходу з неї. Результатом зібрань були меморіяли, подані Генералкомісарові Шене від імени українського громадянства, підписані митроп. Полікарпом в Луцьку, єп. Платоном в Рівному. В меморіялах, в формі обережній, але недвозначній, подавалось, що теперішня ситуація в краю є вислідом німецької політики на Україні, що не таке було відношення населення до німецького війська, як воно вступало на українські землі в літі 1941 р.; вказувалось далі на необхідність залишити систему масової відповідальности сільського населення за окремі акти саботажу, на необхідність ряду міроприємств з боку німецької влади в ділянці адміністрування правного посеред населення, в сільсько-господарчому житті, змін в шкільній та церковній політиці, більшому використанні українських місцевих сил при обсадженні урядів; все це, на думку інтелігенції, могло б більш-менш заспокоюючи вплинути на розбур-

хані настрої, коли годі вже було думати про повернення колишньої віри більшості населення в німців, як „визволителів народів” від большевизму і комунізму.

7 травня 1943 р. в Луцьку, під проводом митр. Полікарпа, відбувалось зібрання української інтелігенції, на якому відчитувалась відповідь Генералкомісара Шене на Луцький меморіал. Під час читання відповіді, що містила в собі гостру критику думок меморіалу, нападала гостро на українське автокефальне духовенство та свідчила зухвалим своїм тоном про безнадійність поправи відносин до німців, увійшов до помешкання, де відбувалось зібрання, б. посол до польського сейму інж.-архітект С. П. Тимошенко, який був zatrudнений в генералкомісаріаті, і тихо щось промовив до Владики Полікарпа. Владика піднявся і оголосив одержану в генералкомісаріаті вістку про вбивство по дорозі з Кремянця до Дубна, в лісі біля м-ка Смиги, митрополита Олексія Громадського. Ця вістка потрясла присутніх. Не до нарад було вже над тим, які ще далі думки подавати окупантській владі...

Владика Полікарп, з приводу трагічної смерті Голови Автономної Церкви, митрополита Олексія, звернувся з посланням до архипастирів, духовенства і вірних Української Автокефальної Церкви:

„Улюблені во Христі брати і діти. 7 травня 1943 р. по дорозі з Кремянця до Дубна, біля Смиги, впав жертвою, разом з супутниками своїми, від стрілів скритовбивчої руки, митрополит Олексій. Історія Православної Церкви в СРСР від 1918 року, коли перший впав від большевицької руки у Києві митрополит Володимир, знає багато вбитих і замучених большевиками вищих достойників Церкви. Але на землях з православним населенням на захід від СРСР Православна Церква за 25 років була тільки раз зворушена нечуваним злочином вбивства бл. пам'яті митрополита Юрія у пристрасті боротьби проти автокефалії Православної Церкви в межах б. Польщі. Радіова (німецька) передача про вбивство митрополита Олексія оповіла про цей злочин, як про справу большевицької руки. Та яка б не була та скритовбивча рука, самий факт замаху і вбивства вищого служителя Церкви свідчить про оскудіння віри в Бога і правду Його та про здичавіння моральне. А тому факт цей повинен викликати в християнській громаді тугу велику і роздум глибокий. Бо ж Церква Христова і служителі її безборонні перед матеріальною зброєю. Їхне покликання, їхня зброя — меч духовний, слово переконання, слово правди, проповідь. А коли і в історії були випадки фізичного насильства, як засобу переконання, неперемінність в засобах для досягнення цілей, неморальність заходів в церковній боротьбі, то це є викривлення самої ідеї Церкви Христової, це є відступлення від засад Євангельської правди.

В ім'я цієї правди, бачачи оскудіння в наші часи правдивого духа Євангельського (Лук. IX, 51-56), не раз я закликав в своїх

посланнях до залишення суперечок в церковнім житті, до єднання вірних, до спокою і ладу, особливо ж з цим закликом звернувся я, радісно вітаючи у свій час акт поєднання церковного 8. Х. 1942 р., укладений було і підписаний також нині покійним митрополитом Олексієм. І тепер, у прияві трагічної кончини його, приходять на думку Господні слова: „Чи думаєте ви, що ці Галилеяни грішніші від всіх Галилеян були, що так постраждали? Ні, кажу вам; тільки ж коли не покається, то всі так загинете. Або чи думаєте, що ті вісімнадцять чоловік, на яких впала башта Силоамська і побила їх, більш винні були від усіх, що живуть в Єрусалимі? Ні, кажу вам; тільки ж, коли не покається, то усі так загинете” (Лк. ІІІ, 2-5). Знак часу — трагічна смерть ієрарха Церкви. Господь кличе нас, синів Православної Церкви, визволеної від ярма большевицького, до каяття, до правдивої християнської братської любови. Господь кличе нас всіх бути християнами не тільки по імені.

Спокийний митрополит Олексій став тепер перед Престолом Христовим, щоб прийняти, згідно з тим, що в тілі вчинив він, чи добре, чи зле (2 Кор. V. 10). Обов'язок наш, як християн православних, помолитись за нього, щоб відпустив йому Господь усі провини його, а за те добре, що дано було вчинити йому за життя як Архипастиреві на ниві Христовій, зокрема ж на катедрі Архiepіскопа Волинського і Кременецького (1934-39), щоб упокоїв його Господь в оселях праведників Своїх. До теплої молитви за спокій душі убієнного раба Божого митрополита Олексія кличу я архипастирів, пастирів і всіх віруючих Святої нашої Православної Автокефальної Української Церкви”.

Після смерті митрополита Олексія генерал-комісар для Волині й Поділля зарядив Собор Єпископів Автономної Церкви в генерал-комісаріаті, яких було шість (єпископи Дамаскин Малюта, Іван Лавриненко, Мануїл Тарнавський, Феодор Рафальський, Іов Кресович і Никодим) для вибору „старшого єпископа” Автономної Церкви на Волинь-Поділля. Обрано було на „старшого” Дамаскина, еп. Кам'янець-Подільського. Другий кандидат на „старшого єпископа”, еп. Володимиро-Волинський Мануїл, що його хотіла на це становище німецька влада, невдовзі після того Собору єпископів, у одну вересневу ніч 1943 року, був заарештований з соборного будинку у м. Володимирі-Волинському українськими партизанами до лісу, де відбувся над ним партизанський суд, як виявилось пізніше, і єпископа партизани повісили. („Літопис Волині”. Вінніпег. Ч. 3. 1956 р. Протопр. Тит Яковкевич, 1939-1943 рр. на Володимирщині. Стор. 115-116). Українські ж партизани забили й митрополита Олексія; тільки це вбивство було випадковим, а не зланим. Партизани стріляли з кулемета з лісу під Смигою по дорозі на Дубно по авто-машині Кременецького гебітскомісара Міллера, а виявилось, що машиною гебітскомісара їхав не гебітскомісар, а митрополит Олексій з секретарем прот Федором

Юркевичем і перекладчиком Жихаревим; їхали до Луцька, до генерал-комісаріату. Усі троє і четвертий шофер понесли смерть від стрільб. Про це оповів Вл. Платонові один з учасників тієї стрілянини. Поховано було митрополита Олексія на цвинтарі біля дзвіниці Крем'янецького Богоявленського монастиря.

Неспокій на Волині все далі зростає. Терор збільшувався. Горіли села, церкви. В червні 1943 р. розпочались арешти чільних людей з інтелігенції, що брали участь в нарадах під проводом митрополита Полікарпа з доручення ж владі. Пішли чутки про скоре масове закладництво української інтелігенції в надії владі цим спинити зріст української партизанщини. Дійсно, в ніч з 15 на 16 липня 1943 р. по повітових містах Західної Волині гестапо виарештувало масово українську інтелігенцію; арештовували чоловіків і жінок; останніх, правда, того ж дня 16 липня надвечір відпустили. В одному Луцьку було арештовано до 70 мужчин. Арештовані були й найближчі співробітники митрополита Полікарпа — члени Адміністрації Української Автокефальної Церкви прот. М. Малюжинський і І. Власовський, а також член Консисторії прот. А. Селепина. До самого Владика Полікарпа, розбивши в покоях вікна, вдерлися п'яні гестапівці і кричали йому, що він переховує у себе злочинців, але митрополита залишили. Владика Полікарп повідомив генерал-комісара про випадок, протестуючи проти такого поводження з митрополитом, якому, при призначенні його на „старшого єпископа" в генерал-комісаріаті 11 січня 1943 року урочисто заповнена була „охорона з боку самого генерал-комісара". Після цього відносини поміж генерал-комісаріатом і митрополитом Полікарпом були перервані.

Через місяць після масового арешту української інтелігенції, яка була звезена і замкнута у в'язниці переважно в Рівному, місці осідку Райхскомісаріату для України, було викликано 16 серпня 1943 р. до Луцька єпископа Рівенського Платона до Генерального комісара на Волинь-Поділля. Розмову з єпископом відбув заступник генерал-комісара Ляндрат, у присутності й начальника політичного відділу в генералкомісаріаті Краузе. Після розмови на тему німецько-українських відносин на початку війни й тепер, коли зростає український партизанський рух, заступник генерал-комісара, не признаючи в зміні відносин вини німецької адміністрації, зажадав від єпископа Платона, аби вплинув на духовенство, щоб воно заспокоюєче впливало на населення: „коли переможно скінчиться війна з большевиками, тоді український народ все одержить по своїй заслугі, а тепер перш за все мусить заспокоєння наступити на місцях".

Єпископ Платон відповів, що розвиток партизанського руху так далеко пішов, що при даних обставинах ані єпископ, ані духовенство нічого не можуть самі вдіяти для заспокоєння людності. Єпископ не має аргументів для заспокоєння людей: коли горять села, паляться церкви з людьми, арештовується масово укра-

їнських селян, інтелігенцію і навіть духовенство, то якими аргументами має промовляти єпископ для заспокоєння людей? Мусить німецька влада засадничо змінити своє відношення до людности, свої методи заспокоєння, відкинути застосування відповідальности батьків за синів, сіл за окремих селян і т. под.

Заступник генерал-комісара відповів на це запитанням: „А що ж ми маємо робити, коли при переході наших жовнірів через село по них з вікон хат і з клунь стріляють, коли по церквах знаходимо зброю? Не маємо часу шукати винних, бо — війна, а караємо всіх, де половнено злочин"... Єпископ радив для заспокоєння людности видати від міродайної особи, чи влади, декларативно-маніфестаційну відозву, в якій закликати людність до спокою, до співпраці для побідного закінчення війни з большевиками і виразно вказати, що матиме український народ по закінченні війни. На це була відповідь Заступника, що „нема потреби звертатися до всього українського народу, бо по інших генерал-комісаріятах України спокійно, а тільки тут, на Волині, панує неспокій”.

Єпископ Платон зазначив, що причиною існуючого неспокою є не тільки агітація залишених большевиками агентів, але й певні помилки німецької влади, які робились і далі робляться, що спричинюється до наростання незадоволення й неспокою в народі. Тоді Заступник генерал-комісара в підвищеному тоні зажадав вказати, в чому є помилки німецької адміністрації. А коли владика Платон вказав на сваволлю по селах всяких „зондерфірерів”, „ляндвіртів”, на палення церков, мордування духовенства, на ворожу українському народові церковну і шкільну політику влади німецької, то Заступник генерал-комісара закричав: „То ми вас визволили, а ви ще маєте проти нас якесь незадоволення?” Єпископ Платон подякував за визволення німецькою армією, але висловив думку, що для налагодження спокою в населенні і співпраці з німцями було б дуже доцільним, коли б Генерал-комісар перевів ширшу конференцію з представниками усіх верств українського населення Волині, з якими докладно можна обговорити всі справи, щодо сучасного ненормального положення та устійнити план співпраці, допоміжної для перемоги у війні з большевиками. Заступник генерал-комісара обіцяв цей внесок єпископа про скликання ширшої конференції предложити Генеральному Комісарові й передбачує, що внесок буде узгляднений. На цім авдієнція скінчилася.

Того ж дня 16. VIII. 1943 р., по обіді, єпископ Платон мав розмову з начальником політичного відділу в генерал-комісаріаті Краузе. В розмові Краузе казав, що було багато випадків, коли в церквах знаходили кулемети, рушниці, аmunіцію всяку, а священники навіть ховали вбитих партизанів й зпід церков стріляли на проїзджаячих німців. Єпископ Платон рішуче заперечив, щоб в самих церквах могла бути переховувана зброя; коли ж партизани

використовують церкву, як воєннооборонний об'єкт, то їм байду-же, яка то буде церква, чи автокефальної, чи автономної юрисдикції, і священника в таких випадках не питаються. На це Краузе замітив, що були випадки стрілянини й з під церков в парафіях Автономної Церкви, але назагал Автономна Церква співпрацює з німецькою владою більш лояльно, ніж Автокефальна.

На запитання владки Платона, як довго будуть перервані зносини з митрополитом Полікарпом, начальник Краузе відповів, що так довго триватиме цей розрив, доки не наступить зміна в поглядах священників Автокефальної Церкви, видна в наслідках співпраці їх з німецькою владою, особливо щодо поборювання партизанів. Шеф Краузе зауважив далі: „Митрополит Полікарп на штампі своїх паперів закреслює тепер слова: „на визволених українських землях“, а натомість не закреслює слова „Адміністратор“; чи це означало б, що „українські землі не визволені?“ Єпископ Платон пояснив, що викреслювання слів „на визволених українських землях“ наступило в наслідок розпорядження Райхскомісара Коха про обмеження влади митрополита Полікарпа тільки генералкомісаріатом Волинь-Поділля, де одначе Адміністратором митрополит Полікарп і зостається; гідності „Адміністратора“ в Генеральному Комісаріаті Волинь-Поділля його ще ніхто не позбавляв. На закінчення шеф політичного відділу Краузе сказав, що буде видано розпорядження гебітскомісарам про нечинення перешкод в праці єпископові Платону.

Як видно було з допитів на слідстві в гестапо ув'язнених священників і членів Адміністрації Української Автокефальної Церкви, в тім і автора цієї праці, їх, а також митрополита Полікарпа, німецька адміністрація обвинувачувала в співпраці й тісному контакті з українськими партизанами. Хоч Заступник генералкомісара для Волині-Поділля в розмові з єп. Платоном і казав, що по інших генерал-комісаріатах в Україні спокійно, але ж в житті Автокефальної Церкви і там не було спокійно, бо влада скрізь ставилась до неї підозріло. Архиепископа Михаїла в Миколаєві теж викликали у травні 1943 р. до гестапо та гостро допитували, хто він, які цілі переслідує Церква Автокефальна, якого змісту проповіді він виголошує, чи добре відомі йому усі священники епархії та чим вони удержуються, чи існують при церквах церковні ради і т. інше. Відпускаючи, давали суворий наказ не втручатися йому й духовенству в громадське життя віруючих.

В час жахливого, особливо на Волині, 1943 року було німцями спалено на Волині церкви по селах: Малин, Велика Городниця, Мала Городниця — Дубенського пов.; Кортеліси — Ковельського пов.; Деражно, Губків, Бистричі — Костопільського пов.; Антонівці, Фільварки, Лішня, Молотків — Крем'янецького пов.; Лаврів — Луцького пов.; Більов, Новожуків, Симонів, Тесів, Шубків — Рівенського пов. Спалено цілі села з церквами, а людей вимордувано: Лідавка, Боршівка — Гошанського району; Даничів, Копитів

- - Межигірського району; Ромель — Олександрійського району; Сінне, Пустомити — Тучинського району; Ясеничі, Колоденка, Тайкури, Старожуків, Новостав, Оржів — Рівенського пов.; Дермань — Здолбунівського району. Поданий список спалених церков і сел зовсім не претендує на повноту.

В „Літолису Волині” (вид. „Інститут дослідів Волині” — у Вінніпегу, Канада, ч. 2. 1955 р.) подано список осіб з духовенства Волині й Холмщини, що „згинули трагічною смертю в часі другої світової війни”. З 83 осіб сумного цього синодику, який теж не можна вважати повним, 43 священники було розстріляно (іноді й спалено) німцями; 20 було замордовано польськими партизанами. Посеред закатованих німцями був один з найвидатніших пастирів Української Православної Церкви **протоіерей Микола Малюжинський**, член Адміністрації, як представник духовенства, Української Автокефальної Церкви при митрополиті Полікарпі. Про мужню участь о. Миколая Малюжинського, як декана Лановецької округи Крем'янецького пов., в акції спротиву колонізаційно-католицькій роботі військових чинників на Волині за Польщі (с. Гриньки) ми згадували раніше (розд. III цього т. IV, ч. 2, підрозд. 13). В добу німецької окупації о. Малюжинський працював спочатку в Холмі, де був членом Духовної Консисторії, а потім на Волині, де на його долю випала тяжка роль репрезентувати особу Владика Митрополита Полікарпа у всіх особистих зносинах по справах Автокефальної Церкви з урядом Генерал-Комісаріату. Він добре володів німецькою мовою; в обороні прав і престижу Церкви стояв завжди гідно, але непотрібно казав німцям багато гіркої правди, що все рівно не впливало на зміну їхньої церковної політики, — та це вже виникало з палкої вдачі о. Миколая, щирої його натури там, де потребувалась дипломатія. 15 липня 1943 р., о год. 7 вечора, заїхало авто під помешкання о. Малюжинського в Луцьку; його запрошено було для сповіді й причастя о. прот. Гловацького з с. Седьмярок, який вже довгий час сидів в Луцькій в'язниці. Але не до в'язниці гестапо повезло о. Малюжинського, а до будинку б. за Польщі „Мацежі Шкільної”, де він під сторожею провів безсонну ніч; на світанку ж 16 липня його, блідого, як полотно, вивели з того будинку і всадили до тягарового авта, де нас немало вже сиділо, арештованих того світанку по наших помешканнях. Коли над вечір 16 липня з Луцької в'язниці перевезені були ми до Рівенської, то, очікуючи на ранок 17 липня розстрілу, майже всі ми, в передсмертному настрої, у великій камері на 60 осіб, вночі висповідались у о. Миколи Малюжинського... Рівно через три місяці після арешту під претекстом „чалутствія” хворого у в'язниці священника, 15 жовтня о. Миколай Малюжинський, у розквіті сил і праці, скінчив своє життя мученицькою смертю. На світанку цього дня, німці, мстячись за атентат партизан на одного з урядовців Райхскомісаріату в Рівному, розстріляли 33 в'язнів Рівенської в'язниці; серед них і о. Миколая Малю-

жинського разом з о. Володимиром Мисечком (член Церковного Управління при Владиці Платоні). Не тільки розстріляли, але й тіла їх спалили... (Докладно про о. Миколая Малюжинського — „Богословський Вісник”. Орган УАПЦеркви на еміграції. Ч.2. 1948. І. Власовський. „Пам'яті Пастиря-Мученика”. Стор. 157-163).

Ми не будемо вже вичисляти, скільки з духовенства і церковних діячів сиділо в арештах по в'язницях і концентраційних таборах, під постійною загрозою розстрілу, а яких Господь спас від наглої смерті. Були випадки, як гестаповці, під час Служби Божої, вскакували до церков, хапали мужчин і вивозили їх на роботи до Німеччини, як було це навіть на перший день Різдва в с. Симонові, Рівенського повіту. І в приявності таких жажливих фактів терору німецької влади, якими, дійсно, аргументами могла промовляти до народу для його заспокоєння Церква, її ієрархія, духовенство?

Брутальне порушення прав Православної Церкви і наруга над св. її канонами в підпорядкуванні єпископів і духовенства генерал-комісарам та гебітс-комісарам, зондерфірерам та різним ляднвіртам, втручання до справ богослужбових, роздмухування пристрастей в церковному житті, підтримування церковного розколу і недопущення до церковного поєднання, заборона всякого церковно-релігійного видавництва, палення св. церков, брутальне обходження з священиками по селах, переслідування, арешти, тримання по тюрмах і розстріли духовенства, — все це мала Православна Церква від німецької адміністрації в час окупації німцями України... А тоді ж в Московській патріархії призначаються і висвячуються на катедри нові єпископи, в кількості до 30, коли на початку німецько-совітської війни 22 червня 1941 р. в цілій Московській Церкві на обшарі СРСР було чинних ієрархів тільки 4-ох; врешті в Москві ж, в серпні 1943 р., Собором єпископів переводяться вибори патріярха після 18 років вакансії патріяршої катедри по смерті патріярха Тихона; патріярхом обрано дотогочасного Заступника місцеблюстителя патріяршого престолу, митрополита Сергія Старгородського.

Нехай це відновлення Церкви з боку большевицької безбожної влади було облудною, нещирою грою, але в часі війни було це зручне політичне потягнення, що вважало на релігійні почуття народу, коли треба було його подвигнути всіма патріотичними, ідеалістичними кличами до рішучої боротьби з чужинцем, який займав східні землі, нічого не даючи на них народові. І коли німецький відділ пропаганди розсилав з Рівного по українських чатописах, з приводу вибору на патріярший престол у Москві митрополита Московського Сергія, репортаж під наголовком: „Православний світ осуджує Сталінову церковну комедію”, то він глибоко помилявся, думаючи, що Український православний світ (та й не тільки український) не свідомий був „церковної комедії” німецької влади на Україні. „Гротескові намагання московських мож-

новладц в очиститися перед своїми союзниками від вини винищення цілого православного духовенства та оправдатися перед своїм власним населенням з винищення Православної Церкви в Світському Союзі — здемасковано вже в світовій громадській думці як безличний маскувальний маневр”, — так писали з німецького бюро пропаганди в Рівному, далі подаючи про вибори в Москві „в блюзнірський спосіб” патріярха з наказу влади, що „викликало в цілому православному світі найглибше обурення і святий гнів”... Все це правильно, але ж не німцям на Україні, з їхнім збезчещенням тут, в часі окупації, Церкви випадало писати про „обурення і святий гнів”...

„Між молотом і ковадлом” — так можна б окреслити положення Української Автокефальної Церкви і її ієрархії в описувану нами добу. І одначе, коли наступив історичний момент вибору, чи наблизитися до „ковадла”, яке сунуло на Україну слідом за відступаючими німецькими військами на захід, то єпископат і немало духовенства Автокефальної Церкви зовсім не бажали цього наближення. Правда, що й можливість вибору була обмежена, бо ж німці при відступленні застосували вимоги примусової масової евакуації. Але ж і без того, — історія нищення Церкви безбожною совітською владою, особливо ж Української Автокефальної, як Церкви національної, в роках перед другою світовою війною не залишала ні в кого сумніву, що совітські декларації про теперішню свободу релігії в ССРСР ніколи не обіймають Української Автокефальної Православної Церкви. Більше того, навіть єпископат Автономної Церкви в Україні, який, боронячи церковно-канонічний примат Москви, Московської Патріярхії в Україні, мав заслуги перед Москвою і теперішньою її безбожною владою, не повірив одначе, в значній його більшості, „релігійній толеранції” в ССРСР і на чолі з архієпископом Пантелеймоном Рудиком, в Москві ж р. 1941 висвяченим в єпископи, подався на Захід.

З єпископату Української Автокефальної Православної Церкви залишився в Україні, в Харкові, при відступленні німецького війська на захід, тільки митрополит Харківський і Полтавський Феоділ Булдовський, який, будучи в престаїрому віці, невдовзі помер. По від'їзді 13 січня 1944 р. з Луцька митрополита Полікарпа, на Великій Україні, занятій совітськими військами, не залишилось ні одного єпископа Української Автокефальної Православної Церкви. В українській Холмсько-Підляській єпархії, як було сказано вище (підрозд. 1 розд. IV), евакуація почалась весною 1944 р., а в липні того року виїхав з Холма і митрополит Іларіон. Таким чином на українських землях не залишилось українських православних єпископів, і православне духовенство, що позосталось на тих землях з своєю українською паствою, все опинилось під владою Московської Патріярхії. Пам'яткою окремішності Української Православної Церкви в добу від революції 1917 р. залишився додаток до титулу митрополита Київського і Галицького

— „Екзарх України”, якого додатку не мали київські митрополити в Російській Православній Церкві в історії її до революції 1917 року. Нині митрополитом Київським і Галицьким, Патріаршим Екзархом України і членом Св. Синоду при Московському Патріархові є митрополит Іоасаф (в світі Віталій Лелюхін, з Смоленської губ. родом, нар. 1903 р., вчився один рік в Смоленській Дух. Семінарії, закритій з революцією; священником з 1942 р. в Дніпропетровській (Катеринославській) єпархії; в серпні 1958 р. висвячений в єпископа Сумського), на катедру Київського митрополита призначений, в сані архієпископа Вінницького, постановою Синоду Московської Патріархії з дня 30 березня 1964 року.

В часі другої світової війни 1939-1945 рр. найвидатнішою подією в історії Української Православної Церкви треба признати, без сумніву, **здобуття під час тої війни національного українського православного єпископату**: висвята єпископа Іларіона (20. X. 1940 р.), довершена митрополитом Діонисієм, архієпископом Празьким Саватієм і єпископом Тимофієм, єпископа Паладія (9. II. 1941 р.), довершена митроп. Діонисієм, архієп. Іларіоном і єп. Тимофієм; потім висвята єпископів Ніканора і Ігоря (9 і 10 лютого 1942 р.), довершена, з благословення митрополита Діонисія, архієпископами Олександром і Полікарпом та єпископом Юрієм, — були священними актами єпископської хіротонії, які дали **Українській Православній Церкві Собор її єпископів канонічних, назавжди канонічно діючий в тій Церкві і гарантуючий преемство в ній Божественної Ієрархії.**

РОЗДІЛ V. УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ НА ЕМІГРАЦІЇ

В п'ятій добі історії Української Православної Церкви, яку добу ми називаємо добою „Відродження Української Православної Церкви”, першорядне значення, як бачили ми вже в чотирьох розділах історії цієї V доби, мало ієрархічне питання в житті нашої Церкви. Це питання, злегковажене в його значенні для національно-церковного життя українського народу державними урядами України в рр. 1917-18, стало в центрі діянь Київського Церковного Собору 1921 року, коли на Україні була вже безбожна комуністична влада. В тих обставинах Собор змушений був розв'язати ієрархічне питання в Церкві настановленням перших двох єпископів у відродженій Церкві з відступленням від діючих канонів Православної Церкви. Та коли по терорі і нищенні Церкви взагалі безбожною комуністичною владою, не стало в Українській Автокефальній Православній Церкві й цього єпископату 1921 року, не стало й тої Церкви. Бо де лише сама паства, а нема Богом встановленої в ній ієрархії, там немає й Церкви

(Посл. хідніх Патріархів, чл. 0. Див. про це т. IV. ч. 1. цієї праці, стор. 341).

В часах другої світової війни (1939-45 рр.) найвизначнішою подією в історії Української Православної Церкви було здобуття нею національного українського православного єпископату на підставі канонів Православної Церкви, з чим було зв'язано й **відновлення** на українських землях Української Автокефальної Православної Церкви. Коли ж, з відступом німецьких армій і поверненням на українські землі большевицької безбожної влади, ієрархи Української Автокефальної Церкви виємігрували на Захід, знову не стало на українських землях тієї Церкви, як було те в Україні й перед початком другої світової війни. Духовенство, хто з нього залишився в Україні, та вірні Православної Церкви на українських землях підпали під церковну владу Московської Патріархії. Але Українська Автокефальна Церква на цей раз не припинила свого окремого існування. Їю ж зберіглася ієрархія тієї Церкви; з нею було й духовенство, що пішло на чужину. Предметом цього V розділу т. IV ч. 2 нашої праці й буде історія церковного життя Української Автокефальної Православної Церкви на чужині в Західній Європі, куди в рр. 1943-44 виємігрували, спасаючись від безбожної большевицької влади, єпископи, священники та у великій кількості вірні тієї Церкви.

1. Єпископат УАПЦеркви у Варшаві. Взаємовідносини поміж ним і митр. Діонісієм. Перший на еміграції Собор Єпископів УАПЦеркви у Варшаві 11. III. — 8. IV. 1944 р. „Тимчасове Положення про управління Св. УАПЦеркви”. Великодне Послання Собору Єпископів. Недопущення німецькою владою єпископів і духовенства до обслуги вірних тієї Церкви. Українська православна парафія в Берліні. Евакуаційні переїзди єпископів і духовенства. „Богословський Семинар” в Бреслау. Різдвяне Послання 1944 р. митр. Полікарпа. Капітуляція Німеччини 8 травня 1945 р.; ієрархія УАПЦеркви розкинена в цей час по Німеччині групами.

З евакуацією на Захід єпископату УАПЦеркви, назавжди позбавився він „опіки” тієї німецької адміністрації на Україні, яка, очолювана Райхскомісаром Еріхом Кохом, залишила по собі осоружну пам'ять в історії України і зокрема в історії Української Православної Церкви в рр. 1942-43. У Варшаві, куди направлено було в час евакуації єпископів Автокефальної (рівно ж і Автономної) Церкви з України, вони мали над собою вже німецьку владу Генерал-Губернаторства, ближче --- губернатора Варшавського дистрикту. Відразу перестало діяти антиканонічне розпорядження Райхскомісара України про підпорядкування єпископів генерал-комісарам по окремих генерал-комісаріятах з унезалеженням їх від центральної церковної влади Собору Єпископів на чолі з Митрополитом. Єпископи Української Автокефальної Православної Церкви знову стали єдиним канонічним цілим, як Со-

бор єпископів Помісної Церкви, а Владика Полікарп став іменуватися в офіційних до нього листах Губернатора Варшавського дистрикту — „Адміністратор Православної Автокефальної Церкви України митрополит Полікарп“.

Митрополитом Полікарпом, який з Луцька на Волині від'їхав до Варшави 16 січня 1944 р., як рівно ж і іншими, прибулими до Варшави, єпископами УАПЦеркви, зацікавився у Варшаві митрополит Діонісій. Церковно-канонічні відносини поміж Його Блаженством митрополитом Діонісієм і єпископатом УАПЦеркви залишились, з переїздом єпископів до Варшави, ті ж, що були перед цим, коли єпископи діяли на Україні, а митрополитові Діонісію німецькою владою не дозволено було виконування його церковно-канонічної юрисдикції поза межами Генерал-Губернаторства. З тієї причини церкви Українська Автокефальна і Автокефальна в Генерал-Губернаторстві продовжували бути адміністративно різними, хоч національно це була одна Церква Українська. Канонічним Кіріярхом її був митрополит Діонісій, від якого вийшло й призначення Адміністратором Української Церкви архієпископа Полікарпа і благословення висвяти для тієї Церкви єпископів, довершене в лютому 1942 р. архієпископами Олександром Поліським і Полікарпом Луцьким. Отже ця, тимчасова в перехідний час, канонічна концепція тривала й надалі: митрополит Діонісій, з благословення якого повстав національний Собор Єпископів Української Православної Церкви, не в'язав цього Собору і Митрополита-Адміністратора Церкви, які фактично були в управлінні Церквою незалежними, а в той же час єднав їх з Православним Сходом своїм канонічним авторитетом, як признаний тим Сходом Голова Православної Автокефальної Церкви в Польщі -- історично наступниці колишньої Київської митрополії XVI-XVII віків.

Користаючи з привернення канонічного стану в Церкві, митрополит Полікарп зарядив у Варшаві сесію Собору Єпископів УАПЦеркви; сесія відбулась, з працями в комісіях, впродовж 11 березня -- 8 квітня 1944 р. Був це **перший на еміграції Собор Єпископів УАПЦеркви**. В ньому, під головуванням митрополита-Адміністратора Полікарпа, взяли участь архієпископи Ніканор, Ігор і Генадій, єпископи Мстислав, Сильвестер, Володимир, Платон, Вячеслав і Сергій та архимандрит Досіфей, як „керуючий справами Полтавської єпархії“ (Іванченко; з складу духовенства УАПЦ скоро вийшов, з 1951 р. в США в складі духовенства Московської Патріярхії; в травні 1959 р. висвячений в єпископи в Нью Йорку і є заступником Патріяршого Екзарха в Америці). Архієпископа Михаїла і єп. Григорія у Варшаві не було. Важливішою з ухвал цього Собору Єпископів була ухвала, принята в засіданні 4 квітня 1944 р., про „Тимчасове положення про управління Святої Української Автокефальної Церкви“, проект якого був вироблений в комісії. Згідно з цим „Тимчасовим положенням“ від 4. IV. 1944 р., найвищим органом управління УАПЦеркви, до **Всеукраїнського**

Помісного Собору, являється Собор її Єпископів, в складі всіх її єпископів. Скликає Собор Єпископів і очолює його Митрополит-Адміністратор, він же „Місцєблґуститель Київського Митрополитичого Престолу“. Як виконавчий орган Собору Єпископів, встановлено Священний Синод в складі: голова — митрополит Полікарп, заступник голови — архієпископ Генадій, члени — архієпископи Никанор і Ігор, секретар — єпископ Ілатон.

По закінченні сесії Собору, єпископат УАПЦеркви видав до вірних Великодне Послання (р. 1944 Великдень був 16 квітня), в якому писав: „Тяжку Голгофу перейшов Український Народ на протязі своєї історичної минувшини. Останні ж 25 років його буття під ярмом червоної безбожної Москви були безперестанним „Страшним Тижем“. Що правда, були хвилини, коли Воскресення було вже недалеко від нас. Та видно, що негідні ми були його, бо знову на широких степах України запанував демон людської злоби, гордині й зарозумілості, демон насильства над усім святим душі людської, демон ненависти до всіх наших національних святощів, демон, що заперечує навіть історичне життя на землі і хресний подвиг Ісуса Христа... Наша скорбота безмежна. Але й вона може змінитися на радість, якщо ми станемо достойні, щоб Воскресший Христос був серед нас. Станеться це тоді, коли стремління до воскресення буде загальним серед цілого українського народу... Хай же сьогоднішній Великдень нагадає нам усім про конечність самодосконалення, про конечність праці, про конечність чесного життя, про об'єднання нас коло Церкви Христової“...

Опинившись на еміграції, єпископат УАПЦеркви, а з ним і духовенство, що залишило рідну землю, скоро стало перед питанням, до чого і як прикласти тут свої духовні сили. Ясно було, що своє душпастирське покликання ієрархія й духовенство найперше повинні були виконувати й тут, на чужині, де були тисячі православних українців, насильно вивезених до Німеччини на роботи з України, також полонених, втікачів від большевицької влади. Багатьох з цих людей, що в себе дома давно забули Бога, тут, у чужому краю, перед невідомим майбутнім, потребували духовної втіхи й шукали її. Грунт для релігійного відродження і оздоровлення душі людської утворювали страшні обставини військового часу з вічною тривогою і небезпеками для життя власного і близьких, тяжкі обставини також в полоні і для життя в робітничих таборах. Отже єпископат УАПЦеркви звернувся з меморандумом до Генерал-Губернатора з проханням дати єпископам і священикам УАПЦеркви можливість доступити до мас православних українців, в цілях духовно-моральної опіки над ними, релігійної потіхи Службами Божими по таборах в недільні дні, проповіддю, релігійними відчитами і т. под. Однак німецька влада, — тяжко навіть вже додуматися з яких власне мотивів, — не вважала за вказане дозволити, а тим більше вже щоб і допомогти, єпископам і духовенству УАПЦеркви обслужити свою дуже й дуже числен-

ну паству на чужині. Центральна влада в Берліні признавала на терені Німеччини тільки одну юрисдикцію для православних, що з тих чи інших причин тут опинились, це — російську, під керівництвом митрополита Берлінського і Германського Серафима (Ляди). Винятком була єдина українська православна парафія св. Архистратига Михаїла в Берліні, яку відкрив під своєю юрисдикцією митрополит Варшавський Діонісій, а обслуговував її о. Федір Білецький, емігрант з Волині. Тільки на початку 1945 р., себто як єпископат УАПЦеркви вже рік перебував на еміграції, вдалось українській православній інтелігенції, з великими труднощами, після допитів і передопитів в Гестапо, відкрити у Відні й Празі Чеській українські православні парафії, і то як філії української парафії в Берліні. Більше того, коли вже єпископи УАПЦеркви перебували на еміграції в Німеччині і відправляли з духовенством Богослуження в місцях свого перебування, то робітникам зі Сходу („ост"-ам) заборонялось вступати до приміщень, де відбувались Богослуження; про цю заборону священники мали наказ вивішувати оголошення на вхідних дверях до місць Богослуження. Настоятель української парафії в Берліні о. Білецький, користаючи з признання цієї парафії владою, виїздив до таборів закинутих на чужину, як робоча сила, православних українців, подаючи їм велику релігійну втіху, духовну радість. Ці подорожі о. Настоятеля в останніх часах життя тих таборів відбувались в супроводі о. протодиякона Василя Потієнка, який в рр. 1924-26 був головою Всеукраїнської Православної Церковної Ради. В часі втечі вже й з Берліну, при наступі большевицького війська, о. Василь Потієнко трагічно загинув під час налету винищувачів. Належить о. Василеві Потієнку, як визначному борцеві за незалежність Рідної Церкви, вічна пам'ять в її історії.

За розпорядженнями німецької влади, єпископат і духовенство з родинами УАПЦеркви (в більшості) трималося під час війни на еміграції вкупі і, оскільки не траплялись в ці хаотичні часи різні пригоди, разом переїздили, чи перевозились з місця на місце. 29 липня 1944 р. опустив єпископат Варшаву і вивезений був до курорту Криниць, звідкіль скоро скеровано було його до Словаччини (Тренчин, потім Братислава); з Братислави 5 жовтня повезено було (потягом біля 600 душ) до Німеччини, прибули до Кіссінгену, але швидко повернені були назад до Австрії, до Грацу, а далі до Марбургу, де перебували у вагонах від 17 до 29 жовтня, майже щодня переживаючи налети бомбовиків; були тут і жертви від вибухів бомб, коли загинули — батько єпископа Мстислава гром. Іван Скрипник і сестра Зінаїда Танько (з Полтави), дружина й донька прот. Бориса Яковкевича (нині єпископа Саскатунського Бориса в Канаді). З Марбургу, де німці ешелони поділили на групи, єпископат УАПЦеркви з його оточенням був перевезений до міста Бреслау.

Переуваючи в Бреслау майже три місяці, єпископи змогли хоч трохи зайнятися продуктивною працею. Тут перенедено було „Богословський Семинар” для підвищення кваліфікації духовенства; на ньому викладались богословські дисципліни, церковна історія, історія відродження Української Церкви, історія України, українська мова й література, німецька мова. Працювала також Комісія по перекладу богослужбових чинів на українську живу мову. З нагоди Різдвяних Свят Владика Полікарп звернувся до архипастирів, духовенства і вірних УАПЦеркви на чужині з „Посланням”, в якому підкреслив позбавлення в Німеччині у велике свято Різдва Христового православних українців духовної втіхи: „Чи багатьох з віруючого народу нашого почує в цьогорічне свято Різдва Христового зворушливе „Христос рождається, — славне!” Чи багатьох зможе поклонитися Народженому Дитяті Христу в церкві святих, чи хоч і не в церкві, але за Богослуженням?.. Тисячі народу нашого, а між ними архипастирі й пастирі, змушені були залишити рідну землю і розсіяні за границями її. Діти часто відірвані від батьків, жінки від чоловіків, родини розбиті тяжкими обставинами небувалої в історії світової війни. Тож у Святий Вечір цього року не одна сльоза проллється в народі нашім і в ріднім краю під новим ярмом, і скрізь на чужині. Але сльоза та буде святою. Бо вона високо підіймає душу. Вона говорить про любов нашу до близьких, вона свідчить про духовний зв'язок наш з нашим народом-страдником. Ще ширше, — сльози, проліті в цей Святийвечір, є тугою по Христовому ідеалі. Спасення ця туга, коли не є вона відчаєм в житті, а глибоким жалем до людей в падінні, є прагненням правди Божої між окремими людьми і цілими народами... Бо ж Христос народжується тоді в душі людини, до Христа має повернути втомлене змучене людство”...

В Різдво 1944 р. митрополит Полікарп був в Берліні, де з єпископом Мстиславом відправив Службу Божу; тисячі українців зібрались на те Богослуження. В часі цієї подорожі митрополит побував і в Східньому Міністерстві Райху, де домагався допущення до українських православних мас в Німеччині їх єпископів і священників. Митрополитові обіцяли в Міністерстві дати УАПЦеркві в Німеччині такі ж права, які мала Зарубежна Російська Церква в управлінні митрополита Серафима. Чи це спізнене приречення було б здійснене, — трудно сказати, але наступ союзницьких військ на Німеччину з заходу і сходу і страшні повітряні атаки англо-американських літаків вже наблизили кінець жахливої війни. При евакуації Бреслау єпископи УАПЦеркви скеровані були 25 січня 1945 р. до Дрездену. Там залишились з розпорядження німецької влади владыки Михайл та Володимир, які в ніч на 14 лютого 1945 р. пережили жахливе знищення цього міста і чудом спаслись, коли будинок, в якому містились, теж було розбито бомбами. Митрополит Полікарп, архієпископи Ніканор і Ігор та єпископи Сильвестер і Григорій з Дрездену були вивезені з

лютого до Ерфурту, звідкіль їх було евакуовано до села Вітсерда в Тюрінгії, де вони з кількома священниками й перебували до самої капітуляції Німеччини 8 травня 1945 р. Єпископи Мстислав, Платон і Вячеслав були під цю пору в Бад-Кіссінгені (або біля Бад-Кіссінгена), а архиеп. Генадій і єп. Сергій ще з Марбургу виїхали не до Бреслау, а до Констанци.

Таким чином ієрархія УАПЦеркви перед кінцем другої світової війни була розкидана по Німеччині групами, але це сталося з причин чисто військових подій. Німецька ж влада, впродовж більш як півторарічного, до кінця війни, перебування єпископату УАПЦеркви на еміграції, не допускала його до організації церковного життя його багатотисячної на еміграції пастви, тримала його і духовенство в скученні і в примусовій бездіяльності, що багато шкоди принесло Св. Українській Автокефальній Православній Церкві на чужині.

2. Настрої побожності посеред української еміграції по другій світовій війні. Впорядкування церковок і початки організації церковного життя з низу. Нарада 16 липня 1945 р. в Бад-Кіссінгені митр. Полікарпа, архиеп. Михайла і єпископів Мстислава, Платона і Вячеслава. Наради 10 листопада 1945 р. в Мюнхені архиеп. Михайла і єп. Мстислава і Платона з участю церковних діячів, 11 листопада — самих єпископів; постанови цих нарад; розподіл для церковного управління УАПЦеркви німецької території в Американській окупаційній зоні. Собор Єпископів УАПЦеркви на еміграції в Еслінгені 14-17 березня 1946 р.; його постанови. Соборне Архипастирське Послання 17 березня 1946 року.

Капітуляція німців 8 травня 1945 р. застала маси українців у втечі від большевиків, які посувались на захід, в дорозі теж на захід, на зустріч американським і англійським військам. Хто раніше вже був вивезений на роботи до Німеччини, чекав приходу тих же військ, як визволителів. Пересування вигнанців з рідної землі ще довго тягнулося впродовж 1945 р. В кінці літа і восени того року почали організовуватися більш-менш сталі для скитальців табори УНРРА з реєстрацією скитальців.

Вже в мандрівці, кіньми чи й пішки, по шляхах Німеччини скитальці, коли зупинялись де на довший час, не забували про дні недільні й святочні, шукаючи, де б могли помолитися за Богослуженням. Настрої побожності були надзвичайно сильні посеред людей, що пережили часи страшного терору і насильства большевицького і німецького, страхіття жажливої війни, яка несла руїну і смерть однаково і воякам і цивільному населенню. Тепер же, залишивши за своєю спиною большевиків, люди не знали, що буде з ними далі посеред неприяного німецького моря, та чи не почнуть повертати їх назад на схід, по договору союзників з

СССР, як про це ширились вже між емігрантів не безпідставні чутки.

Треба відмітити, що українське католицьке духовенство в часі цих мандрівок українських скитальців скоро почало уряджувати для своїх вірних Богослуження. Бо католицькі німецькі священики давали тому духовенству для богослужбових відправ німецькі католицькі святині. Православним українцям в дорозі трудно було організовувати православні Богослуження також і з причини майже відсутності між ними тут православних священиків; разом з єпископами українські православні священики були вивезені далеко на захід Німеччини. Отже православні українці в дорозі теж вчашали на греко-католицькі Богослуження по східньому обряду в церковно-словянській мові, нерідко своїми силами організуючи церковні хори для тих Богослужень.

Коли скитальці почали осідати в місцях більш-менш постійного замешкання по більших містах Німеччини та по організованих для скитальців таборах, почало організовуватися церковне життя й православних українців. Організація та спочатку йшла з низів. Впорядковували церкви для Богослужень миряни там, де знаходився поміж них український православний священик; іноді виписували священика з другої місцевости чи з якого табору. При церквах тих організовувались і православні церковні парафіяльні ради. Розсіяний по Німеччині єпископат УАПЦеркви на початку не брав участі в організації церковного життя. Дуже від'ємно відбивалося для справи організації церковного життя УАПЦеркви на чужині перебування Владика Митрополита Полікарпа далеко на півночі Німеччини, в Бритійській окупаційній зоні під Ганновером (Гронау), куди Митрополит Полікарп прибув в літі 1945 року після тяжкого життя в с. Віттерда в Тюрингії через всю весну 1945 року. Помимо віддалі, не було ще й поштової комунікації двох зон, а для переїзду з Американської зони, де найбільше було українців, до зони Бритійської, чи навпаки, треба було дозволу військової влади.

Але ж тяга до Бога і Церкви українських скитальців, що опинились, після страшного світового катаклізму і розбитих мрій і надій, на Ріках Вавилонських, мусіла набрати правильних організаційних форм, раз були з своїм народом на вигнанні й архипастирі Церкви. Повинна була організуватися ціла Українська Автокефальна Православна Церква на еміграції. Отже вже в липні 1945 року митрополит Полікарп нав'язує зносини з декотрими ієрархами Церкви, прибувши, після великих клопотів про дозвіл приїзду та про засоби комунікації, до Бад-Кісінгену (Американська зона). Тут Владика Митрополит, 16 липня 1945 р., відбув нараду, в якій взяли участь архієпископ Михаїл і єпископи Мстислав, Платон і Вячеслав.

На цій нараді найперше було ухвалено: „Вважати й надалі, що єпископат УАПЦеркви перебуває на еміграції як о р г а н і з о -

ване ієрархічне тіло УАПЦеркви, що має діяти в особах всіх єпископів на чолі з Високопреосвященнішим Митрополитом Полікарпом на добро УАПЦеркви, керуючись у своїй праці ухвалами Собору Єпископів у Варшаві в березні-квітні 1944 р. й стремлячи до єдності, згоди й любови". Прийнято було до відома вже вистосувані до цього часу листи й меморандуми митрополита Полікарпа в справі положення єпископату, духовенства й вірних УАПЦеркви на еміграції в Німеччині до різних достойників англо-американської окупаційної влади, до архієпископа Іоана Теодоровича в США, до архієпископа Кентерберійського в Лондоні, до Міжнародного Червоного Хреста. Доручено було архиєпископу опіку над православними українцями емігрантами, що знаходяться в Бритійській зоні, Владиці Митрополитові Полікарпу, а в Баварії в Американській зоні — архієпископові Михайлу. По докладному обговоренню сучасного положення єпископату, духовенства і вірних УАПЦеркви в нових умовах на еміграції та усвідомивши велич завдань проводу Церкви, її духовенства у відношенні до вірних на чужині, учасниками наради в Бад-Кісінгені було признано необхідним якнайскорше **скликати Собор Єпископів УАПЦеркви** для всебічного обговорення й уплянування праці УАПЦеркви на чужині.

Собор єпископів не так легко і скоро в тодішніх обставинах можна було перевести. В Бритійській зоні, де не було, крім митрополита Полікарпа, другого єпископа УАПЦ, Владика Полікарп відразу взяв під своє управління українські православні парафії по таборах. Архієпископ Михайл у вересні 1945 р. прибув з Швайнфурту (табір) до Мюнхену, коли й приступлено було під його проводом до організації церковного управління УАПЦеркви в Баварії. Єпископові Платону в тому ж вересні загрожувало повернення „на родину”, як ніби „советському громадянину”. Довший час був він в Бад-Кісінгені під домовим арештом, але завдяки рішучому протиставленню його самого незаконній вимозі та клопотам за нього єпископа Мстислава перед військовою владою у Франкфурті, був звільнений від арешту і загрози „репатріації”. В листопаді 1945 р. єпископи Мстислав і Платон прибули до Мюнхена, де з благословенства митрополита Полікарпа, який сам не міг приїхати до Мюнхена, відбулись, під головуванням архієпископа Михайла, дві наради: 10 листопада, в якій взяли участь названі ієрархи, члени Церковного Управління при Архієпископові в Баварії і представники парафіяльних рад при церквах в Мюнхені і Авгсбурзі; 11 листопада — нарада самих єпископів, при участі й секретаря Церковного Управління Івана Власовського.

На цих нарадах заслухані були доповіді про стан УАПЦеркви в Американській окупаційній зоні, з яких доповідей видно було, що поволі організація церковного життя православних українців в цій зоні поступає наперед в таборах і поза таборами; відчувається недостаток священиків; звертає увагу шкідливий переїзд

священиків з табору до табору, без благословення єпископів. Предметом занять першої наради були головні організаційні питання, пов'язані з видавництвом Богослужбових чинів в українських перекладах, церковно-релігійної преси, з навчанням релігії по українських школах на еміграції, з підготовкою кандидатів в священики, з утворенням братств і сестрицтв при українських православних церквах. При різноманітності текстів українських перекладів Богослужбових чинів, на нараді було схвалено побажання, аби до часу унормування цього сумного явища вищою церковною владою було прийнято за правило вживати і передруковувати Служебник в перекладі Українського Наукового Інституту у Варшаві, Богослужбові чини Требника у виданні Товариства ім. митр. Петра Могили в Луцьку. Дискусія на тему відкриття вищої духовної школи для підготовки кадрів священства, чи, з огляду на непосильність цього завдання в даних умовах, тільки пастирських курсів, за чим стояла більшість учасників наради, — скінчилась побажанням, аби покликана була до життя і праці центральна для всієї УАПЦеркви на еміграції установа в характері „Богословсько-Наукового Інституту”; ця установа мала б розробляти і репрезентувати науково-богословську думку УАПЦеркви у виданнях періодичних чи неперіодичних, виробляти проекти духовних шкіл з програмами для них; апробувати підручники для викладів Закону Божого по світських школах.

На нараді єпископів було ухвалено представити митр. Полікарпові до відома й санкціонування та видачі уповноважень єпископам слідуючий розподіл теренів для церковного адміністрування в УАПЦеркві в Американській зоні: а) в Баварії — архиеп. Михайл, до помочі якому, з огляду на обшир провінції, призначити єпископів Володимира і Вячеслава (з невідомих причин ці єпископи, будучи запрошені, на нараду не прибули); єп. Володимир мав обслуговувати частину Баварії — Байрот-Нюрнберг-Фірт; єп. Вячеслав на заході Баварії — Бад-Кісінген-Швайнфурт-Вірцбург; б) у Великому Гессені — єп. Мстислав; в) у Баден-Вюртемберзі — єп. Платон. На нараді єпископів признано було необхідним унормувати розподіл духовенства по таборах, щоб не було священиків кількох в одному таборі, а в іншому — ні одного; признано було необхідним застосувати негайно правило 17 VI Вселенського Собору про прийняття клірика єпископом тільки з відлукною грамотою від єпископа тієї території Американської чи Бритійської зони, на якій до того перебував той клірик. Нарада єпископів, також, як і єпископська нарада в липні в Бад-Кісінгені, признала найважливішою справою невідкладне скликання Собору єпископів УАПЦеркви. Був вказаний навіть побажаний час для сесії Собору єпископів — 25-27 грудня 1945 року, місце для відбуття Собору — Франкфурт на Майні і вироблена приблизна програма його, з дорученням доповідей на Соборі й єпископам, які досі не приймали ще участі в праці по організації церковно-

го життя УАПЦеркви на еміграції після капітуляції німців, як архиєпископам Ніканору і Генадію, єпископам Сильвестру і Володимиру.

Собор Єпископів УАПЦеркви на еміграції, другий після Варшавського р. 1944, вдалося перевести тільки весною 1946 р. Відбувся цей Собор 14-17 березня 1946 р. в Еслінгені (біля Штутгарту), де була тоді резиденція єпископа Платона, правлячого УАПЦ в провінції Баден-Віртенберг. Під головуванням митр. Полікарпа, участь в засіданнях Собору взяли архиєпископи Ігор, Михайл і Генадій, єпископи Мстислав, Сильвестер, Григорій, Володимир і Платон - секретар Собору Єпископів. Архиєп. Ніканор і єпископи Вячеслав і Сергій прислали усправедливлення своєї відсутності.

У вступному, при відкритті сесії II Собору Єпископів, слові митрополит Полікарп пригадав сказане ним при відкритті I Собору у Варшаві: „Я глибоко переконаний, що єдність, однозгідність, солідарність і обов'язуючий всіх нас, як ченців і єпископів, послух тут на еміграції ще в більшій мірі об'єднують всіх нас, бо тільки в єдності сила"... „На превеликий жаль, --- продовжував Владика, --- ці мої слова не дійшли до серця деякого з єпископів, і сталося в гроні єпископів УАПЦеркви те, чого не повинно було статися... Але ми не будемо споминати все те недобре минуле з життя нашої Церкви. Ми повинні поставити на цьому хрест... Зараз відкрилася нова сторінка життя УАПЦ при інших, я сказав би кращих, умовах емігрантського життя... Коли німецька влада не хотіла визнавати нашої Церкви і навіть забороняла робітникам --- православним українцям відвідувати Служби Божі, то зараз переможці Німеччини визнали УАПЦеркву, як окрему від інших церков церковну організацію, і от ми тут вільно зібрались для обговорення наших церковних справ... Отже кожний з єпископів УАПЦеркви повинен міцно подумати над тим, чи сепаратні виступи деякого з єпископів корисні є для нашої Церкви й для нашого українського народу? Український народ прагне створення своєї незалежної держави, прагне з'єднання всіх українців в монолітний міцний народ. Він хоче мати на Україні й одну, незалежну ні від Москви, ні від Риму, свою Рідну Церкву, з своїм рідним єпископатом і духовництвом, яку він мав за своїх княжих часів. Я вірю, що український народ, при допомозі Божій, здійснить ці свої прагнення. Отже кожного з єпископів і духовенства, хто не хоче розуміти, що корисне для Церкви й для українського народу, нехтує своїми обов'язками, які перед Богом взяв на себе відносно свого народу, своєї пастви, хоче йти **самопасом**, ми повинні в самий рішучий спосіб самі усунути, згідно з Словом Божим: „Злого виключить з-посеред себе" (1 Корнф. V. 13).

„Щире" вступне слово Владики Митрополита було вислухано, як зазначено в Протоколі ч. 1 з діянь того II Собору Єпископів УАПЦеркви на еміграції, єпископами „з великою увагою".

Історичний момент, в якому зібралися після капітуляції німців уперше єпископи УАПЦ на еміграції на соборні наради, відбився в наступному закликів Собору Єпископів до християнських церков: „Шостирічна боротьба в обороні справедливого і згідного з християнською наукою співжиття людства не дала світові бажаних наслідків. Мільйони людських жертв і море пролитої крові впродовж 1939-45 рр. не тільки не звільнили людства від загрози перед руїною християнської цивілізації, а навпаки — підсилили диспозиційні осередки воюючого безбожництва й руїницького матеріялістичного світогляду. Щораз виразніший виклик християнству і його цивілізації кидає комунізм. Безбожництво мобілізує в цілому світі всі темні сили для остаточної боротьби з християнським світом... Розуміючи рішачу вагу координації сил для оборони Правди Христової на землі, Собор Єпископів УАПЦеркви, яка є виразником волі і прагнень многостраждального Українського Народу, звертається до всіх вільних християнських церков у світі з закликом до спільної оборони найбільшого скарбу всього людства — Христової Церкви та християнської цивілізації й культури”. (Ухвала Собору ч. 3).

Виявляючи себе назовні в християнському світі в наведений ухвалі, поданий в комунікаті до преси, Собор Єпископів УАПЦеркви признав необхідним далі виявлення назовні своєї Церкви спеціально в Православному світі, як **Національної Православної Церкви Українського Народу**. В тій цілі було Собором ухвалено звернутися до Первоієрархів усіх Автокефальних Православних Церков з „**Окружним Інформаційним Посланням**”, яке, по опрацьованні його виділеною комісією, було заслухане Собором і ним затверджене. „Послання” це, про яке ще буде мова далі, мало характер історичної довідки про існування у віках Української Православної Церкви, про її відродження з національним відродженням українського народу в революцію 1917 р. і про головні події на шляху відродження до кінця другої світової війни та мало своєю метою увійти в молитовне єднання з іншими Автокефальними Православними Церквами-Сестрами.

В розв'язанні організаційної проблеми **Внутрішнього життя УАПЦеркви** на еміграції Собор Єпископів в Еслінгені обняв організаційною сіткою ціле церковне життя від верху до низу, щоб життя те не йшло, як досі, різними шляхами, неорганізовано по таборах. Найвищим органом управління УАПЦеркви на еміграції залишався Собор Єпископів Церкви на чолі з Митрополитом. На Соборі в Еслінгені було постановлено не вживати вже титулу „Митрополит-Адміністратор” УАПЦеркви, як цей титул залишався ще в „Тимчасовому Положенні”, ухваленому на Соборі Єпископів у Варшаві весною 1944 р. Замість цього титулу, признано було Владиці Митрополитові Полікарпу права **Обласного Митрополита** в Церкві, згідно з 34 правилом св. Апостолів; від цього часу Владика Полікарп став не титулярним тільки митрополитом, а

митрополитом національної УАПЦеркви на еміграції, її первоієрархом, Головою Собору Єпископів і Свящ. Синоду УАПЦ, цих центральних установ УАПЦ на еміграції. Виконавчим органом постанов Собору Єпископів та постійно діючим центральним органом управління УАПЦеркви на еміграції залишено Свящ. Синод в складі митрополита — Голови Синоду і трьох єпископів, з яких один є заступником голови, другий — членом Синоду, третій — секретарем Св. Синоду; всі три обираються на рік.

Членами Св. Синоду на Соборі в Еслінгені обрано було архієпископа Михайла (він же заступник Голови), єпископа Мстислава і єпископа Платона (секретар Св. Синоду). На становище Директора канцелярії Св. Синоду УАПЦ покликано було проф. Івана Власовського. Собор Єпископів доручив Синодові опрацювати й видати статут Церковних Управлінь, як допоміжних органів при правлячих єпископах УАПЦ на еміграції, статут церковно-парафіяльних рад під головуванням настоятелів для українських православних парафій на чужині, також для церковних братств і сестрицтв при парафіях. Переведено було на Соборі в Еслінгені новий розподіл території Західньої Європи для духовної опіки й управління парафіями УАПЦеркви її єпископатом:

Бритійська зона в Німеччині - митрополит Полікарп і єп. Григорій, як його вікарій (до Вестфалії); Американська зона: Баварія південна — архієп. Михайл (місце осідку — Мюнхен), Баварія північна — єп. Володимир (Регенсбург), архієп. Ігор — Швабія (Аугсбург), Віртемберг-Баден — єп. Платон, табір в Ельвангені — єп. Сильвестер; Австрія — Зальцбург — архієп. Геннадій; Франція-Бельгія-Англія — єп. Мстислав, який до часу виїзду до однієї з названих держав опікується в Американській зоні провінцією Гросс-Гессен.

Після докладної дискусії, по доповіді архієп. Ігоря, над завданнями місійно-освітньої праці посеред вірних і підготовки кадрів духовенства, Собор Єпископів в Еслінгені признав необхідним створення при правлячих єпископах місійно-освітніх відділів зі становищами місіонерів при них, заснування пастирських і дяківських курсів у більш відповідному місті Німеччини (названо було Мюнхен), заснування Богословського Відділу при одній з українських високих шкіл на еміграції, зорганізування Богословсько-Наукового Інституту. Виконання тих завдань доручено було Свящ. Синодові Церкви. Також при Синоді мала бути сконцентрована церковно-видавнича справа, доповідь про організацію якої виголосив на Соборі єпископ Володимир. Визнано було за доцільне видання центрального періодичного органу УАПЦеркви і по можливості — органів періодичних церковних управлінь при єпископах.

На цьому ж Соборі Єпископів в Еслінгені повстала ідея утворення єдиної Української Православної Церкви у вільному світі. Після дискусії по доповіді єпископа Мстислава на тему „Сучасне

положення УАПЦеркви на еміграції та його перспективи на будуче", було ухвалено Собором: „Доручити Свящ. Синодові нав'язати контакт зо всіма українськими церковними православними осередками в цілому світі з метою об'єднання в спільній ідеї УАПЦеркви та координації практичних її дій”.

В час відбуття Собору Єпископів УАПЦ в Еслінгені надійшла з Галичини вістка про ліквідацію большевиками української греко-католицької Церкви, ієрархія якої була виарештована большевиками ще р. 1945 по капітуляції німців. Телер 8 березня 1946 р. переведено було у Львові т. зв. собор, заініційований кількома духовними Греко-Католицької Церкви; на ньому, в прийві звезених з краю священників, під безпосереднім натиском органів МВД (НКВД), проголошено було недійсність Берестейської унії з Римом р. 1596 і злуку української греко-католицької Галицької провінції з православним патріархатом у Москві. (Д-р Степан Бараа. Митрополит Андрей Шентицький. Мюнхен. 1947. Стор. 141). Собор Єпископів УАПЦеркви, на внесок єп. Мстислава, в своїй постанові засудив цю нехристиянську акцію насильницького навертання на православ'я, "скеровану на досягнення політичних цілей, що мають на меті винародовлення українців", та „висловив українцям греко-католикам своє братерське, щире й сердечне співчуття”.

До духовенства і вірних УАПЦеркви на еміграції Собор Єпископів в Еслінгені видав **Соборне Архипастирське Послання** від 17 березня 1946 р. В ньому Собор Єпископів писав: „Нині, в умовах запанування, після перемоги Великих Демократій Заходу, святого для християнства гасла правдивої релігійної толеранції, Господь дарував з'їхатися з різних місць скитальницького життя і відбутти другий Собор Єпископів нашої Церкви. В доповідях на Соборі владик, які вже восени 1945 р. обняли архипастирською опікою певні території перебування в Німеччині православних українців, радісно було стверджено **сильне релігійне піднесення** посеред нашого народу на чужині, його гарячу любов до Рідної Церкви, з її давніми звичаями, традиціями українського православ'я, та глибокий інтерес нашої інтелігенції до церковно-релігійних питань. В умовах загальної після великої війни руйнації, а ще більше — в умовах бідного емігрантського життя — створено і впоряджено вірними й духовенством по таборах і містах чудові православні церковки; в них несуть вигнанці свої зітхання до Бога, в теплих молитвах скріплюють себе на душі, повчаються правд віри нашої, моляться за вічний спокій великих синів українського народу і всіх поляглих за краю долю й волю Батьківщини та за своїх родичів і близьких. В гарячій молитві до Бога, при красивих співках організованих церковних хорів, велику вітху знаходять та кріпку надію на краще майбутнє тисячі українських вигнанців. Поглиблення своєї віри, угрунтовання християнського світогляду, замість матеріялістичних теорій, які в останніх десятиліттях по-

встали на Бога і на Христа Його, шукає українська інтелігенція в доповідях на релігійні й церковно-історичні теми, в дискусіях на релігійно-освітніх зібраннях. Скрізь майже існують при церквах органи парафіяльного управління, в яких активно працюють, разом з духовенством, вибрані представники парафій.

Все це духовною радістю сповнює наші серця й кріпить в нас віру та надію з певністю дивитись на діло Боже посеред нашого народу на еміграції, що церковне життя й надалі буде квітнути та обіймати і ті місця скупчення нашого народу на чужині, де досі воно ще не організоване. Бо ж надзвичайно велике значення має для нас Рідна Церква, особливо на чужині, православна віра наших батьків і прадідів, яка не дасть нам розтопитися в чужоземному та інаковіруючому середовищі, допоможе зберегти в нас і в дітях наших наше національно-релігійне обличчя". Підписано Послання 17 березня 1946 р., на чолі з Головою Собору митрополитом Полікарпом, усіма єпископами - учасниками Собору.

На Соборі ж Єпископів в Еслінгені митрополит Полікарп повідомив Собор про те, що до нього звертались в імені ініціативної групи мирян представники в справі скликання на еміграції „Всецерковного Українського Собору", просячи благословення на працю „Передсоборної Конференції", яка підготувала б матеріяли для того Собору. Митр. Полікарп порадив тим представникам порозумітися в даній справі зо всіма єпископами, і сам листовно порозумівся на цей предмет з єпископами. Усі єпископи висловились тоді за тим, щоб у першу чергу було скликано Собор Єпископів, на якому було б обговорено й справу можливості й потреби скликання „Всецерковного Українського Собору" на еміграції. Собор Єпископів в Еслінгені признав, що скликання Собору УАПЦеркви, як **Помісного Собору тієї Церкви, не може бути переведено частиною тієї Церкви на еміграції**, поза міліоновою її наствою на Україні. Що ж торкається скликання Собору Церкви на еміграції в складі єпископів, представників від духовенства і вірних для обміркування потреб тієї Церкви в теперішніх змішаних умовах еміграційного життя, то в даний момент справа та не представляється можливою до зреалізування. Свящ. Синодові доручено було зайнятися опрацюванням потрібних для такого Мішаного Собору матеріялів, коли для скликання його настануть відповідні передумови та спроможності.

3. Собор Єпископів і Свящ. Синод, як постійний виконавчий орган Собору Єпископів, — вищі органи управління УПЦеркви на еміграції. Сесії Собору Єпископів і Свящ. Синоду. Склад членів Синоду; представництво духовенства і мирян в Синоді. Устроєві форми внутрішнього життя УАПЦ на еміграції в згоді з канонічним кодексом Вселенської Православної Церкви; відповідність цих форм перехідному часові церковного життя українців на чужині.

Переглянувши на Соборі Єпископів в Еслінгені „Тимчасове Положення про Управління Св. Автокефальної Православної Церкви на еміграції“, прийняте на Соборі Єпископів у Варшаві р. 1944, Собор залишив найвищими органами управління тієї Церкви Собор її Єпископів і Свящ. Синод, як постійний вищий орган управління Церквою, виконуючий постанови Собору Єпископів. Ці органи вищого управління УАПЦеркви на еміграції **статутово** залишались в ній і надалі аж до „Першого Собору УАПЦеркви на еміграції“, який відбувся 16-18 грудня 1956 р. в Карлсруе (Німеччина) і на якому був прийнятий новий „Статут Української Автокефальної Православної Церкви на еміграції“ („Рідна Церква“. Січень-лютий 1957 р. ч. 27, стор. 10-14). Але **фактично** Собор Єпископів і Синод УАПЦеркви, з посиленням виїздом духовенства і вірних з Німеччини і взагалі з Європи, а далі з виїздом і єпископів, з переїздом в квітні 1950 р. до Франції самого першоєрарха Церкви митрополита Полікарпа, переставали бути чинними, як діючі органи вищого управління Церквою, з кінця 1949 р.

За 4 роки 1946--49 були відбуті наступні сесії **Собору Єпископів УАПЦеркви**: II Сесія (після першої у Варшаві) 14-17 березня 1946 р. в Еслінгені; III Сесія -- 12-15 травня 1947 р. в Мюнхені; IV Сесія - - 23-24 жовтня 1947 р. в Ашаффенбурзі; V Сесія 19-20 квітня 1948 р. в Аугсбурзі; VI Сесія - - 3-5 листопада 1949 р. в Ділінгені.

Сесії **Свящ. Синоду УАПЦеркви** на еміграції в тому ж часі 1946-49 рр. відбулись наступні: I — 17 березня 1946 р. в Еслінгені; II — 14-17 червня 1946 р. в Еслінгені; III — 23-26 серпня 1946 р. в Мюнхені; IV — 19-23 листопада 1946 р. в Корнберзі (пров. Грос-Гесен); V — 10-11 травня 1947 р. в Мюнхені; VI — 5-8 серпня 1947 року в Майнц-Кастелі; VII — 21-22 жовтня 1947 р. в Ашаффенбурзі; VIII, що повинна була бути між 24 жовтня 1947 р. і 15 кв. 1948 року, не відбулась; IX — 15-17 квітня 1948 р. в Аугсбурзі; X — 12-14 листопада 1948 р. в Ельвагені; XI — 15-17 червня 1949 р. в Мюнхені; XII - - 1-2 листопада 1949 р. в Ділінгені.

Всі Сесії Собору Єпископів і Синоду УАПЦеркви відбулись в Американській окупаційній зоні і на всіх засіданнях тих сесій головував Владика Митрополит Полікарп, який прибував на ті сесії з Бритійської зони (Гронау, потім Гайденау); незмінним секретарем Собору Єпископів і Синоду був єпископ Платон. В складі Синоду УАПЦ, де, крім Голови і Секретаря, було два члени (архiep. Михайл і ep. Метислав, обрані на II Соборі Єпископів) на III

Соборі Єпископів була принята зміна: кількість членів Синоду встановлена була з 5-ти єпископів; з них — митрополит і заступник митрополита були членами Синоду з рації свого становища, три члени обирались Собором Єпископів, з них один обирався також і на секретаря Синоду. На заступника Митрополита на III Соборі Єпископів в Мюнхені обрано було (доживотною) архієп. Ніканора, а членами Синоду архієпископів Ігоря і Генадія та єп. Платона (секретар). На IV Соборі Єпископів (23-24 жовтня 1947 р.) признано було корисним поширити склад Синоду УАПЦеркви на еміграції представниками від духовенства і мирян, і тимчасово, до Церковного З'їзду УАПЦ, який ухвалено було скликати, запрошено було на членів Синоду від духовенства прот. Бориса Яковкевича і від мирян адвоката Євгена Тиравського. На Церковному З'їзді, який відбувся 25-27 грудня 1947 р., було висловлено побажання, аби в Синоді було два представники від духовенства і два від мирян, при чому було апробовано членство в Синоді прот. Бориса Яковкевича і адвоката Євгена Тиравського, а на других двох представників було обрано від духовенства митр. прот. Юрія Пелешука, а від мирян проф. Анатолія Котовича. Ухвала Церковного З'їзду була стверджена V-им Собором Єпископів (19 квітня 1948 р.), і названі представники від духовенства і мирян були в складі Синоду до виїзду їх з Європи.

На VI Соборі Єпископів УАПЦ, що відбувся 3-5 листопада 1949 р., було переглянуто „Положення про управління УАПЦеркви на еміграції”; відносно Свящ. Синоду в „Положенні” було постановлено: „В несприятливих умовах Свящ. Синод скликається в скороченому складі, а саме: з Голови, Секретаря й по одному представнику від духовенства й мирян” (т. 8). З від'їздом єпископів з Європи, коли в ній залишились тільки митрополит Полікарп і архієпископ (від 16 вересня 1952 р. митрополит) Ніканор, Синод УАПЦ складався з 4 членів: владики — Полікарп і Ніканор, від духовенства протопресв. Володимир Вишневський (він же і секретар Синоду), від мирян — Петро Плевако. Після упокоєння митрополита Полікарпа (22 жовтня 1953 р.) Синод залишався в складі митрополита Ніканора, о. В. Вишневського і П. Плевака, але фактично його функції перейняла Митрополича Рада. З прийняттям на Першому Соборі УАПЦеркви на еміграції 16-18. XII. 1956 р. нового „Статуту УАПЦ на еміграції”, на зміну Синоду, як виконавчого органу УАПЦеркви на еміграції, прийшла нова установа під назвою „Вище Церковне Управління” в складі двох членів з духовенства і двох мирян під головуванням Митрополита УАПЦеркви (т. 17 „Статуту”).

Виконуючи дані йому Собором Єпископів (в Еслінгені) доручення по опрацюванню статутів внутрішнього життя УАПЦеркви на еміграції, Свящ. Синод тієї Церкви прийняв на своїх сесіях і видав для користання в житті Церкви цілий ряд статутів, а саме: „Статут для українських православних парафій УАПЦеркви на

еміграції" (на сесії 15 червня 1946 р.); „Статут церковних братств і сестрицтв при парафіях УАПЦеркви" (тоді ж); „Статут Українського Богословсько-Наукового Інституту при УАПЦеркві" (16 червня 1946 р.); „Статут для правлячих єпископів і церковних управлінь при них УАПЦеркви на еміграції" (на сесії 23 серпня 1946 р.); „Статут Українського Православного Братства Милосердя" (центральноє в УАПЦеркві, на сесії 19 листопада 1946 р.); „Правильник для праці церковним титарям при церквах УАПЦ на еміграції" (10 травня 1947 р.); „Регуляміи Свящ. Синоду УАПЦеркви на еміграції" (затверджений Собором Єпископів 15 травня 1947 року). На шостому Соборі Єпископів в Ділінгені 3 листопада 1949 року був затверджений Собором „Статут Богословської Академії УАПЦеркви на еміграції".

Так Собор Єпископів і Синод, з доручення того Собору, як Найвищого Органу Церковного Управління УАПЦеркви на еміграції, регламентували в устроєвих формах все внутрішнє життя тієї Церкви на чужині по закінченні другої світової війни. Синод видан ним статуті, названі вище, будував на засадах, прийнятих Собором Єпископів Церкви і зафіксованих в „Тимчасовому Положенні про Управління Св. УАПЦеркви на еміграції", акті Собору в Еслінгені 14-17 березня 1946 р., а потім з деякими, викликаними церковним життям, змінами, в „Положенні", прийнятій 6-тим Собором Єпископів в Ділінгені 3-5 листопада 1949 р.

В оцінці форм устрою окремих Автокефальних Православних Церков історик повинен виходити найперше з тієї засади, чи устрій церковний відповідає самій науці Православної Церкви про Церкву, як Божу, а не людську, установу, і чи він не суперечить прийнятим на підставі тієї науки основним канонам Вселенської Православної Церкви? Як пише митрополит Ніканор (Абрамович), — „Канонічний кодекс Православної Вселенської Церкви містить у собі догматичні означення та правила церковного устрою і дисципліни, що деякі з них мають теж характер догматичних положень, бо основані на науці Господа нашого Ісуса Христа. Кодекс цей має обов'язуючу силу для кожного члена Православної Вселенської Церкви, хто бажає належати до Неї (6 Всел. Соб. пр. 2. 7-ого прав. 1. Правосл. Ісповід. Віри митр. Петра Могили ч. 1 відпов. 72)". („Догматично-канонічний устрій Святої Православної Вселенської Церкви". — Богословський Вісник. Орган УАПЦеркви на еміграції. Ч. 1, стор. 14).

З погляду цієї засади, не можна знайти нічого суперечного Канонічному кодексу Православної Церкви в „Тимчасовому Положенні про управління Св. УАПЦеркви на еміграції", як рівнож і у всіх статутах і регулямінах, прийнятих в розвиток основних засад устрою і управління церковного в „Положенні". Стверджуючи вірність засадам догматично-канонічного устрою Православної Церкви устроєвих форм внутрішнього життя УАПЦеркви на еміграції, повинно поставити її питання, оскільки ці форми сприяли

розвиткові церковно-релігійного життя православних українців на чужині, як з погляду сучасних духовних потреб народу, так і з погляду національно-церковних традицій. У цьому відношенні не треба забувати, що ієрархія, частина духовенства і вірних Української Православної Церкви знаходилась не на рідній землі і не в постійному більш-менш місці свого замешкання, а в часовому перебуванні, в очікуванні переселення чи розселення. Бо одна річ — будувати своє церковне життя на Батьківщині і в своїй державі, інша річ — в місцях осідку постійного, хоч і на чужині, як, напр., в Канаді, СШАмерики і др. країнах, а ще інша — в положенні мандрівного скитальця, пересування якого часто навіть не від нього залежало.

В такому „перехідному” положенні знаходилась в Європі УАПЦерква на еміграції, коли, навіть в перших роках еміграції, теплилась надія на повернення на Батьківщину, і тому в церковно-правних актах того часу про устрій і управління УАПЦеркви знаходимо формулу: „до скликання Всеукраїнського Церковного Собору”, або --- „до Всеукраїнського Помісного Собору”. . . Ясна річ, що в цих актах такий Помісний Собор визнається ієрархією як **найвищий орган церковної влади в Помісній Православній Церкві українського народу**. Переведення цих церковних соборів в складі ієрархії, духовенства і представників вірних в теперішньому часі в Українських Православних Церквах на чужині, але **в місцях постійної осілості українських православних громад**, як в Канаді, СШАмерики, а 1956 р. і в Європі (перший Собор УАПЦеркви на еміграції 16-18 грудня 1956 р. в Карлсруе), — цілком заперечує колишню (та й теперішню) несовісну агітацію т. зв. українських „соборноправників” про ієрархів Української Православної Церкви на чужині, як про „автократів” в Церкві, ворогів соборности в її управлінні.

Собор Єпископів, як **найвищий орган управління УАПЦеркви на еміграції**, був в тих часах скитальства православних українців **найвідповіднішою соборною формою вищої влади в тій Церкві**, віками освяченою й канонами Св. Вселенської Православної Церкви про соборне управління в Церкві (Див. прав. 34, 37 св. Апостолів, 5 пр. I Всел. соб., 19 пр. IV Всел. соб., 8 пр. VI Всел. соб., 20 пр. Антіох. соб. і др.). Єпископат УАПЦ в цілому і єпископи по окремих осередках (провінціях) перебування скитальців були тими, що єднали членів тієї Церкви духовно **в силу самого свого ієрархічного становища, перед висвяченням на яке приймали архиєрейську присягу за долю Церкви і на вірність в служенні їй**.

Як учасник, на становищі директора Канцелярії Свящ. Синоду УАПЦеркви до від'їзду в серпні 1948 р. до Канади, усіх сесій Собору Єпископів, Свящ. Синоду, Церковного З'їзду УАПЦеркви на чужині, — автор цієї „Історії Української Православної Церкви” до кінця своїх днів буде пам'ятати ті моменти піднесення, ті урочистості церковного і церковно-громадського характеру, з яки-

ми проходили ті сесії по різних таборах для скитальців і містак на чужині в Німеччині: в Еслінгені, Мюнхені, Корнберзі, Майнц-Кастелі, Ашаффенбурзі, Аугсбурзі, Регенсбурзі. Це були дійсно зустрічі любови, теплоти й гостинности з боку пастви до своїх архиєпископів на чолі з митрополитом Полікарпом, коли закинуті на чужину серед німецького моря люди чули слова потіхи від своїх духовних батьків і в спільних зітханнях до Бога за Богослуженнями знаходили розраду в сумних думках про невідоме й непевне майбутнє. Чи таке відношення вірних до сесій Собору Єпископів і Синоду УАПЦеркви, коли ці сесії були такою радісною подією в таборовому житті вірних, не відповідає позитивно на питання: оскільки устроєві форми внутрішнього життя УАПЦ на еміграції сприяли розвитку церковно-релігійного життя православних українців на чужині?..

З другого боку, Собор Єпископів і Синод, як органи вищої церковної влади УАПЦ на еміграції, зовсім не заперечували активної участі в житті й управлінні Церкви мирського елементу. Вище було вже сказано, що Собор Єпископів погодився на представництво духовенства і мирян в Свяці. Синоді; „Статут для правлячих єпископів і церковних управлінь при них” встановлює в колегіяльному складі цих управлінь духовних і світських осіб, також встановлює єпархіяльні конференції з представників духовенства і вірних, ревізійні комісії; „Статут для українських православних парафій УАПЦеркви на еміграції” широко накреслює діяльність представників парафій; парафіяльні братства з центральним „Братством Милосердя” статутowo мали широке поле до культурної й добродійної праці в лоні УАПЦеркви на еміграції.

Як ми вже бачили з Архиєпископського Послання Собору Єпископів в Еслінгені від 17 березня 1946 р., сильне релігійне піднесення серед українських вигнанців на чужині було стверджене на самих початках еміграційного життя по другій світовій війні. І ця народня побожність не слабла. З нею, коли почалося масове розселення в рр. 1948-49 з Європи біженців зі Сходу, виїхали вони в дальші країни за моря і океани. В своїй рідній Церкві православні українці знаходили велику духовну вітху. Скрізь по таборах і поза таборами, по містах Німеччини, де були більші колонії православних українців, по впорядкованих церквах підносились до Бога моління скитальців. Самі церкви, художні оздоби, святі образи, утварь, потрібна для Богослуження, — все це засобами і руками самих вигнанців було споруджено і впорядковано. Річний круг церковного життя, пов'язаний з Богослуженнями в неділі і великі свята та з народніми святочними традиціями, величчя церковно-громадські панахиди за душі великих синів українського народу і народніх мучеників, церковно-пастирська проповідь, особисті моління в храмах скорботного серця скитальця, — усі ці переживання підносили, скріплювали душі, духовно една-

ли скитальців між собою і з рідною землею та на ній залишеними рідними, близькими, друзями, цілим народом. Хто це сам переживав і розумів, той почував в собі і обов'язок підтримувати рідну Церкву, працювати в міру сил своїх і здібностей в організаціях церковних — в парафіяльній раді, в братстві, сестрицтві. І ці організації немало потрудилися в УАПЦ на еміграції, по її парафіях, в одних більш, в других менш інтенсивно; бували, розуміється, й непорозуміння та скарги з місць до вищої церковної влади, але це вже залежало від людей, а не від статутів, які давали цілковиту можливість широко і з пожитком співпрацювати усім складовим частинам УАПЦеркви на еміграції.

Від людей вийшло в цю добу церковного життя православних українців по таборах в Німеччині, до розселення їх з Європи, і те явище, що стало відомим під назвою **„Ашафенбурзького розколу” 1947 року**. Тепер, в історичній перспективі, коли і самий розкол цей ізжив себе в дальших дрібненьких розколах, ясно, що Ашафенбурзький розкол був тільки незначним епізодом, жалюгідним диссонансом у внутрішньому житті УАПЦеркви на еміграції з його високим національно-релігійним піднесенням, про яке вірно свідчить Архипастирське Послання Собору Єпископів в Ес-лінгені від 17 березня 1946 р., підписане всіма присутніми на Соборі єпископами, в тім і єпископом Григорієм Огійчуком, що опинився потім теж в Ашафенбурзькому розколі.

4. „Ашафенбурзький розкол” в УАПЦ на еміграції. Табір в Мангаймі — першим осередком акції „соборноправницької течії”. Засоби в провадженні цієї акції прихильників „канонів 1921 р.”. Викривлення ними історії Української Православної Церкви. Чи устрій УАПЦеркви на засадах 1921 р. був відновленням минулого в історії Київської митрополії до 1686 року? Сумний досвід „всенародньої соборноправности” в церковному житті УАПЦ на Україні. Ухвала Собору Єпископів УАПЦ на еміграції про скликання Передсоборного З'їзду. Соборне Послання від 15 травня 1947 року. Справа поєднання архієпископа Іоана Теодоровича з ієрархією всвятих 1942 р. і хто мав її рішати. Втручання до цієї справи „соборноправників”. З'їзд їх в серпні 1947 р. в Ашафенбурзі; ухвали з'їзду. Протести з місць проти ухвал Ашафенбурзького з'їзду; протест православних українців табору Майнц-Кастель. Спроби єпископату прикликати до порядку церковного 6 священників-учасників з'їзду. Приєднання до розкольників єпископа Григорія Огійчука. Надзвичайний Собор Єпископів УАПЦ 23-24 жовтня 1947 р.; Соборне його Послання про відлучення апостатів-розкольників. Відмова архієпископа Іоана Теодоровича очолити „соборноправницький рух” прихильників канонів 1921 р. Чи відлучення розкольників було переслідуванням за „ідеологію”? Про назву розкольників УАПЦеркви „Синодальною”. Український Церков-

ний З'їзд представників єпископату, духовенства і мирян 25-27 грудня 1947 р. в Регенсбурзі засуджує „Ашаффенбурзький з'їзд”. Заклик Собору Єпископів в Соборному Посланні 5 листопада 1949 року до розкольників вернутися в лоно УАПЦеркви.

Вище ми оповідали про спробу прихильників „канонів 1921 р.” ще в Києві внести заколот в життя УАПЦеркви р. 1942 домаганнями „соборноправности” в розумінні „народоправства” в Церкві, і як ці домагання були відкинуті Владикою Ніканором (див. розд. IV підрозд. 5). Після того в часах німецької окупації України не було там домагання „радоправія”, по вислову митрополита Василя Липківського, в управлінні УАПЦерквою. Тут же, на еміграції, в умовах забезпечення, більш-менш, матеріальної екзистенції біженців добродійними організаціями UNRRA, а потім IRO, прихильники „канонів 1921 року” знайшли вчасним розпочати на вигнанні боротьбу за впровадження цих канонів в життя УАПЦеркви на еміграції. Вже в листопаді 1945 р., з ініціативи прихильників „народоправства” в церковному управлінні — Івана Гаращенка, Микити Кекала, Аркадія Яременка та о. Олександра Полова, утворилась „Комісія в справі скликання Всецерковного Собору УАПЦ за кордоном”. Головою цієї комісії був Іван Гаращенко. Опріч цієї комісії, при „Українському Центральному Комітеті”, чи „Всеукраїнському Громадському Комітеті” у Франкфурті було засновано „Церковний Відділ”, головою якого теж був Іван Гаращенко, а секретарем Микита Кекало. При „Українському Національно-Державному Союзі” також була „Церковна Комісія”, в якій секретарював Микита Кекало.

Названі організації для справ церковних постали без зносин з вищою церковною владою УАПЦеркви на еміграції; ця влада довідувалась про їх існування *post factum* та збирала відомості потім, хто їх організував та з якою метою (листи Секретаря Свящ. Синоду до Укр. Центр. Комітету від 13. V. 1946; до Івана Гаращенка від 16. V. 1946; до Управи УНДСоюзу в Майнц-Кастелі від 6. XII. 1946 р.). Справа скликання на еміграції „Всецерковного Українського Собору”, що нею займався Собор Єпископів УАПЦеркви в Еслінгені (ухвала про це приведена нами в підрозд. 2), вийшла від тих же комісій поза самою Церквою; в доповіді митр. Полікарпа на Соборі вони названі „ініціативною групою мирян”. Ці ініціатори, що в „Меморандумі” до Собору Єпископів назвали себе „автокефалістами” і „соборноправниками” (Архів Свящ. Синоду УАПЦ на еміграції. Розд. I, справа ч. 2, стор. 72), zostались надзвичайно незадоволеними з ухвали Собору Єпископів, що нею признано було в теперішніх змінних умовах еміграційного життя справу скликання „Всецерковного Українського Собору” неможливою до зреалізування.

Перший відгук „соборноправників” на цю ухвалу був вже через яких два дні після закінчення II Собору Єпископів 17 березня 1946 р. Було це в засіданні 19 березня 1946 р. Парафіяльної Ради Св.-Миколаївської церкви в таборі в Мангаймі, що був, здається, тоді осередком акції „соборноправників”. Повернувшись з сесії Собору Єпископів з Еслінгену, єп. Григорій Огійчук, який проживав у тому таборі, подав на засіданні названої Парафіяльної Ради інформаційну доповідь про „діяння” Собору Єпископів та постанови, які він сам підписав на протоколах Собору всі без жодних заперечень. Ця доповідь, як видно з ухвал Ради, проти яких не виступив єпископ, денервуючи подіяла на членів Ради. Парафіяльна Рада в таборі Мангаймі в ухвалах „констатувала, що Собор Єпископів УАПЦ не виправдав надій, які на нього покладали вірні й духовництво УАПЦ”, що цей Собор „порушив основну засаду Св. Православної Української Церкви — Соборноправність, що існувала впродовж віків”, що він „утворив Синод — орган чужий і непотрібний в Українській Церкві”, „узаконив не вибори керівників парафіяльних рад, а призначення їх в особах настоятелів парафій” і т. д. Поминаємо тут посилки в ухвалах на історію Української Православної Церкви, які свідчать про жалюгідне незнання тієї історії проводирями народоправницької течії в церковному управлінні; про це скажемо в іншому місці. Рада врешті ухвалила: 1) „Всецерковний Собор скликати конечно потрібне і **не пізніше травня місяця цього року** (підкр. наше); про це має подбати Церковний Відділ Всеукраїнського Громадського Комітету. 2) До скликання Всецерковного Собору і винесення його ухвал наша парафія не визнає рішень Собору Єпископів від 14-17 березня ц. р. в Еслінгені і не підпорядковується їм. 3) Устрій нашої парафії залишається, як канонічно (?), так і адміністративно, той самий, що й дотепер”. Голова Парафіяльної Ради в Мангаймі інж. Т. Бондар. Секретар інж. В. Турчик. З оригіналом згідно прот. М. Явдась”. (Протокол засідання Парафіяльної Церковної Ради в Мангаймі (табір), що відбулося 19. III. 46 р. у 19 годині).

Що табір в Мангаймі вже в листопаді 1945 р. був осередком задуманої акції „соборноправників”, видно це з доповіді Собору Єпископів УАПЦ єпископа Сильвестра, який в тому таборі тоді проживав. В докладі з дня 10. III. 1946 р. єпископ Сильвестер писав: „На засіданні новообраної Парафіяльної Ради (30. XI. 45 р.) на запитання членів Ради, хто буде ієрархічно очолювати парафію, новообраний кандидат на настоятеля парафії священник Митрофан Явдась, дивлячись на єпископа Григорія, урочисто заявив: я визнаватиму того єпископа, який визнає ієрархію й канони 1921 р. . . .” На засіданні Парафіяльної Ради 4. III. 46 р. один з священників розповів: „По приїзді до Мангайму я зайшов до єпископа Григорія, який почав настоювати, щоб я служив з ним в церкві; він сказав так: тепер буде вже у нас порядок, бо я відділився від так зва-

них канонічних чи всесвітніх ієрархів і творю свою окрему Церкву на підставі канонів 1921 р.”... А коли єпископ Сильвестер запропонував єп. Григорію заявити по Службі Божій в неділю народові, що він „зірвав з УАПЦ 1942 р. і відновлює автокефалію 1921 р.”, то єп. Григорій, подумавши трохи, сказав: „Зараз я ще того не можу зробити”... „Єпископ Григорій розвиває енергійну діяльність, роз’їзжає по таборах і служить. В деяких таборах його приймають, в інших не допускають до служби. Це вносить дезорганізацію і духовний неспокій серед вірних”... (Архів Свящ. Синоду УАПЦ на еміграції. Розд. по реєстру I. Справа 2, стор. 52).

По змісту і характерові та в стилі постанов Парафіяльної Ради в таборі Мангаймі на постанови Собору Єпископів в Еслінгені продовжувалась далі акція „соборноправників”, ворожа ієрархії УАПЦеркви на еміграції. Поступовання ж єпископа Григорія було предметом обговорення на Соборі Єпископів в Еслінгені, у висліді якого була принята пропозиція митрополита Полікарпа приділити єпископа Григорія до Бритійської зони, як вікарія митрополита. Пізніше єп. Григорій заперечував те, що під впливом його доповіді прийняті були на засіданні Парафіяльної Ради в Мангаймі 19. III. 1946 р. зневажливі у відношенні до Собору Єпископів УАПЦ ухвали, і писав, що „справжні вірні, котрим дорога св. Церква, з великою радістю привітали ухвали Св. Собору Єпископів і висловили своє задоволення з приводу того, що єпископат дійшов до згоди”... „я удаю собі справу, що одне — це любити митрополита Василя Липківського і його ідеологію, а друге творити розкол та ще й на еміграції, коли нам єдність потрібна, як ніколи й ніде”. (З листа єп. Григорія від 13. IV. 46 р. до Секретаря Свящ. Синоду єп. Платона. Архів Синоду УАПЦ на еміграції. Розд. IV, справа 30). Одначе Свящ. Синод в засіданні на II своїй сесії 14 червня 1946 р. постановив: „Приймаючи під увагу, що в справі неспокою в Мангаймській парафії і в зневазі Собору Єпископів Парафіяльною Радою в Мангаймі завинив головним чином єпископ Григорій, — єпископові Григорію за неправдиве поінформування членів Парафіяльної Ради, яке спричинилось до винесення недопустимих по формі й по змісту постанов на адресу Свящ. Собору Єпископів і Синоду, звернути увагу з попередженням, що при повторенні подібних виступів з його сторони, повищі факти також будуть приточені при скеруванні справи до Свящ. Собору Єпископів УАПЦеркви”. (Протокол ч. I засід. II сесії Синоду УАПЦ 14. VI. 46 р.).

З від’їздом в травні 1946 р. єп. Григорія до Вестфалії (Бритійська окупаційна зона) та після каяття протоієреїв Демида Бурка і Митрофана Явдася в листах до їхнього єпархіяльного архиєрея єпископа Платона (о. Бурка з дня 29. V. 46 р., о. Явдася з дня 3. VI. 46 р.) з просьбою, в ім’я спокою в Св.-Миколаївській парафії табору в Мангаймі (потім Дорнштадті) та в цілій УАПЦ

на еміграції, простити їм провини їх та відкликати заборону в священнослуженні, яка просьба була єпископом Платоном задоволена, — відкрито продовжували акцію „соборноправників” світські її adeptи на чолі з Іваном Степановичем Гаращенко.

Засобами в провадженні цієї акції були „меморандуми”, з якими прихильники „канонів 1921 р.” звертались до Собору Єпископів та Синоду УАПЦеркви з домаганнями невідкладно скликати „повноцінний” собор Церкви, організація ними по таборах зібрань з метою пропаганди засад „соборноправности” в житті УАПЦеркви, передрук і ширення таких видань, як „Діяння Всеукраїнського Православного Собору в Києві 14-30 жовтня 1921 р.”, „Благодатність ієрархії УАПЦеркви 1921 р.”, „Всеукраїнський Громадський Релігійний Збірник”, ротаторні видання летючок, збірника „Правда про УАПЦеркву — Соборноправну” з мотто: „Служити народові — служити Богові” — митрополит Іларіон, статті в українській пресі („Наше Життя”, „Неділя”, „Українські Вісті”).

В одному з меморандумів до „Священного Собору Єпископів УАПЦ”, поданому від імени „Наради Українського Православного Громадянства” з 274 підписами на ньому, посвідченими в кінці підписом: Голова Ініціативної Групи Єднання в УАПЦ І. Гаращенко, — читаємо „З давніх-давен устрій Української Православної Церкви побудований був на засадах соборноправности. Право вирішення спорів і керівництва в Церкві мали рівно всі члени Церкви: єпископи, священники і народ. Найвищим керівним органом були Церковні Собори, що складалися з усіх трьох частин Церкви (єпископів, священників і представників від народу). Такі Собори відбувалися в Українській Церкві, як свідчать літописи, вже в княжій добі”... (Архів Св. Синоду УАПЦ. І. Справа ч. 2, стор. 67). Оце твердження про „споконвічність” (від святого князя Володимира Великого) „соборноправного” устрою в Українській Церкві (в Київській митрополії) знаходимо в усіх домаганнях народноправницької течії, щоб єпископат УАПЦеркви привернув цей устрій в житті цієї Церкви на еміграції. „Сімсот літ існування в Україні Української Автокефальної Православної Церкви було, поки не поневолив її р. 1686 Московський царський уряд... Ця Церква була побудована на широких і високих народолюбних (демократичних) засадах, на засадах соборноправности”, — читаємо в „Деклярації про стан УАПЦ (соборноправної) в Європі” від 16. X. 1947 р. („Правда про УАПЦ-Соборноправну”. Видання Укр. Прав. Церк. Ради. На чужині. Р. Б. 1947. Стор. 5).

Не знати, на підставі яких історичних джерел оці „ляїки” не тільки в історії Вселенської Православної, але й своєї Української, Церкви, виписували (і продовжують виписувати) про „споконвічність соборноправности” в Українській Церкві в своїй „літературі” характеру „дешевої агітки”, як змушений був я так її характеризувати в своїй доповіді на Церковному З’їзді УАПЦеркви 25-27

грудня 1947 р. в Регенсбурзі. („Канонічні й історичні підстави для автокефалії Української Православної Церкви”. УАПЦ. 1948, стор. 20). Особливо ж мав я тоді на увазі брошурку Данила Святогірського „Головні засади Української Автокефальної Православної Церкви”, видану р. 1946 і повну, кажучи м'ярко, фантазій про „всенародню соборноправність” в давній Українській Церкві, „заповіджену народам Св. Письмом та Св. Переданням”, як аподиктично твердить автор, хоч у вступі до брошушки повчає, що „кожен із нас повинен знати минуле Св. Православної Української Церкви”. Сам Іван Гаращенко, освітні кваліфікації якого невідомі, пише велику статтю „До історії УАПЦеркви (Соборноправної)”, часопис „Неділя” ч. 181 за 1949 р.; читаючи цю статтю, не знаєш, чийому нецтву дивуватись, чи автора, що взявся на церковно-історичну тему писати, чи редактора часопису, що такою статтею просвічував православних українців на чужині. Тут вам такі „перлини”, як „Московська Церква своє православ'я запровадила зовсім інакше, ніж Церква Українська. В Українській Церкві була соборноправність, яка відповідала Апостольській проповіді (?) і духові Христових заповітів (?), у московській Церкві ніякої соборноправності не допускалось, а панувала влада єдиної людини, офіційно — патріярха, а в дійсності самодержавного царя чи імператора. Така величезна відмінність в розумінні основних засад християнства різко відбилася і на всьому житті як московського, так і українського народів. За назвою вони були одновірцями, а щодо життя і змісту розуміння своєї віри — це були протилежності (?) . . .”

Чи авторові таких рядків відомо, коли появились в Московській Церкві патріярхи і яка була їх роля в історичному житті Московської Церкви, держави і народу в XVII віці? А яка ж влада „єдиної людини” панувала там до встановлення патріяршества тільки в 1589 році? Чи чув що Гаращенко про Собори в Москві і про незалежнення тієї Московської Церкви від Царгородського Патріярха ще в половині XV віку? Про „Стоглавий Собор” 1551 року? Про „Великий Московський Собор” 1666-67 рр., на якому здеградований був сам патріярх Нікон? Чи йому відомо було, що в боротьбі проти цезарепапизму в Російській Церкві, який так розвинувся від Петра I в XVIII-XIX віках, і за відновлення в житті тієї Церкви **засад соборности** (але не „соборноправности”, якої, в розумінні наших „соборноправників”, не було і в давній Українській Церкві) найбільшу ідейну ролю відіграли якраз Московські **славянофіли**, зокрема Алексій Хомяков, справедливо називаний „учителем Церкви”? І чи відав що Гаращенко про „Передсоборне Присутвіє”, після якого залишилось шість томів праці надзвичайної ваги для вивчення і розуміння засад соборности Церкви в дусі Вселенської Православної Церкви? Це „Передсоборне Присутвіє” (див. про нього в нашому „Нарисі історії УПЦеркви” т. IV, ч. I, стор. 7-8) було організовано в Росії р. 1906; працюва-

ли в ньому, поділеному на кілька комісій, найвидатніші представники ієрархії й духовенства, професори духовних академій і університетів, видатні світські діячі на церковному полі, — двіт, можна сказати, тодішньої в Росії богословської, церковно-канонічної й церковно-історичної науки, жодного поняття про яку не маючи, Гаращенко у своїй вище названій демагогічній статті іменує: „казенне богословіє”...

Проводир „соборноправницької” течії у житті УАПЦеркви на еміграції та по перу його співробітники стільки понаписували в своїх „довідках” про минуле Української Православної Церкви лживого, часто може і не зі злої волі, а просто по причині малограмотности в тій історії, що треба б кілька сторінок присвятити спростуванню їх писань, що ними годували вони по таборах „спраглу і голодну душу українського народу”, яку не могло нагодувати „казенне богословіє”... Тратити тепер на це час не вважаємо потрібним. Тих же з читачів нашої праці, хто дійсно цікавиться питанням, які форми соборного устрою і в якому часі були у внутрішньому житті нашої давньої Церкви (Київської митрополії) в рр. 988-1686, коли також засади правдивої соборности і виборности духовних осіб були у нас чинні, а коли ні, — сміємо відослати до відповідних розділів тт. I-II нашої праці, писаної, сміємо твердити, на підставі історичних фактів з історичних джерел і поважної церковно-історичної літератури, а не з якихось фантастичних соборноправницьких немудрих „ідеологій”; з т. IV ч. I радимо перечитати стор. 259-266; відсилаємо також до нашої брошури „Як відбувалися Собори в давній Українській Православній Церкві”. Нью-Йорк. 1954. Якоїбудь критики цього канонічно-історичного нарису про собори в минулому нашої Церкви з боку „соборноправників”, фантазіям яких в тім нарисі нема місця, — я не зустрів.

А тепер звернімо увагу на те, що „соборноправники”, які р. 1946 (Франкфурт/Майн) перевидали „Канони УАПЦеркви” в „Діяннях Всеукраїнського Православного Церковного Собору в Києві 14-30 жовтня н. с. 1921 р.”, не вміли (і досі не вміють) читати тих канонів 1921 р. В „канонах” чи постановах Київського Собору 1921 року про „всенародній соборноправний” устрій Церкви **зовсім нема мови про відновлення цього устрою**, який, мовляв, був в минулому Української Православної Церкви до підпорядкування її року 1686 Московській Патріархії. Навпаки, в тих „канонах” ясно сказано: 1) Єпископсько-самодержавний устрій Церкви, що утворився під впливом обставин і державно-монархічного ладу тих часів, яким пройняті старі **канони, надалі не може залишатись** і повинен бути **змінений** устроєм **церковно-соборноправним**, відповідно духові православної Христової віри; 2) собори з одних єпископів, як це було досі і є, не відповідають істинному духові православної Христової віри, не дають змоги Церкві жити повним цер-

ковним життям і їх необхідно замінити Соборами з представників від усієї православної людности"... і т. д. („Діяння"... стор. 3-4. Підкр. наше.). Цей устрій Церкви був **новотвором** в Українській Церкві, а не відновленням минулого, тому мною було й написано: „В питаннях церковного устрою Київський Собор 1921 р. зайняв найбільш радикальну позицію, порівнюючи з розв'язанням ним інших питань, що стали перед відродженою до незалежного життя Українською Православною Церквою"... „Церковний устрій, з далеко йдучими відступленнями від канонів Православної Церкви, був прийнятий без примусу, як **свідома реформа в житті Церкви**". (Нарис історії УПЦеркви Т. IV, ч. 1, стор. 126-127. Чит. і далі стор. 127-136).

Отже творці „канонів 1921 р." краще знали історію УПЦеркви, ніж прихильники тих канонів на еміграції. Вони не кликали вернутися до „соборноправности" в давній Київській Митрополії, вони не посилались на традиції „соборноправні" впродовж 700 літ в Українській Православній Церкві, вони не притягали до цієї „соборноправности" авторитету найбільшого в нашій церковній історії митрополита Петра Могили з його знаменитим „Православним Ісповіданням Віри", признаним за символічну книгу у всій Вселенській Православній Церкві. Вони одверто заявили, що старі канони були „найбільш доцільні для свого часу і єдино можливі в той час засоби порядкування церковним життям"; тепер же вони „вважають, що ті ж вимоги життя Церкви можуть, під керуванням Св. Духа, і виключити їх (старі канони) зі вжитку". Вони стали на шлях реформаційний в устрої Церкви, і не тільки в своїй Українській, а і в цілій Вселенській Православній (розуміється, в мріях), як то видно з канона (11, 14) Собору 1921 р.: „Всеукраїнська Православна Церковна Рада, парафіяльні об'єднання і окремі парафії спільними силами повинні йти до збудування всесвітнього православного Христового міжнароднього органу об'єднання всіх автокефальних Церков".

Засада „всенародньої соборноправности" в устрої Церкви, будучи реформаційним новотвором в історії нашої Церкви, не оправдала себе в сумній практиці церковного життя УАПЦеркви вже в перші часи по її впровадженні на підставі „канонів 1921 р.", як це показано нами на основі історичних першоджерел, свідощтв митрополитів Липківського і Борецького, архієпископа Малюшкевича, єпископа Ромоданова і інш. (чит. т. IV, ч. 1, стор. 251-266). Очевидно, що про цю сумну практику „**перетворення соборноправности в сваволю**" мирян в житті Церкви, як то констатували Великі Мик. Збори 1928 р., ні слівця не писали „соборноправники" на еміграції. Навпаки, як виписували неправду про „соборноправність" в минулому УПЦеркви, так орудували неправдою, славословлячи „соборноправність" і у „відродженні" її р. 1921. „Свою церковну життєздатність, --- писав Данило Святогірський, — безприкладно довела соборноправність УАПЦ в часи митропо-

литів Василя Липківського і Миколи Борецького" (Ор. cit., стор. 9). Напевно, що Святогірський знав і читав у мемуарах митр. Липківського про „морозовщину", тобто свавільні дії голови другої ВПЦРади Михайла Мороза, а чоловік проводир „соборноправників" І. Гаращенко не зупинився навіть перед тим, щоб всупереч всьому написаному про Мороза митрополитом Василем Липківським (Митроп. Василь Липківський. Історія УПЦеркви. Розд. 7. Вінніпег. 1961. Стор. 108-112. В моїй праці т. IV, ч. 1, чит. стор. 161-164), так охарактеризувати цього атеїста: „На чолі її (Всеукраїнської Православної Церковної Ради) обрано Михайла Наумовича Мороза. Це був перед тим земський працівник, дуже тверда і енергійна людина, розумна, дипломатична і тактовна". („Неділя". 3 липня 1949, ст. „До історії УАПЦ Соборноправної"). Що досвід з „всенародною соборноправністю" в житті УАПЦеркви на Україні в 20-их роках був досить сумний, свідчили про це й безпосередні учасники тодішнього церковного життя, люди авторитетні, як, напр., архієпископ Михайл; в сані протоієрея служив він в УАПЦеркві, мав доповіді про стан своєї церковної округи на Великих Покр. Зборах УАПЦ (Протокол Засідання Вел. Покр. Зборів 30. X. 1926 р.), безбожною владою був репресований і відбув впродовж 9 років заслання на Соловках.

Ієрархія УАПЦеркви на еміграції, стоячи на основах Православної догматично-канонічної віронауки про Церкву Христову, як Божу установу, як рівно ж на історичному розумінні засад соборності в устрої Православної Церкви, зокрема і в давній Українській Православній Церкві від часів святого князя Володимира, а не від Київського Собору 1921 р., устроєві в Церкві канони яко-го були відступленням від того розуміння, приймаючи також до уваги і сумний досвід застосування на практиці в житті УАПЦеркви тих канонів, — ієрархія УАПЦ на еміграції рішуче спротивилася домаганням церковних демагогів запровадити в Церкві „всенародню соборноправність" по „канонах 1921 року", „усунути нерівність в Українській Церкві", яка „заперечує ідейний зміст (?) Української Церкви, відкидає її народньо-національну істоту (?), гальмує розвиток її життя, причинюється до беззмістовності (?) нашого церковного життя" і т. інше, — усе це вислови у згаданому вище меморандумі до Собору Єпископів УАПЦ, поданому на провесні 1947 р. Врешті ці домагання набирають ультимативного характеру з такими загрозами в кінці того меморандуму:

„Якщо наш цей заклик і ці пропозиції не будуть прийняті Вами, Найпочесніші і всечесні оо. до уваги, українське православне громадянство — автокефалісти, соборноправники, з Божою поміччю, само шукатиме шляхів і можливостей до **перебудови устрою і керівництва УАПЦ** на її історичних засадах (?), в ім'я збереження її, як релігійно-національного маєстату українського народу". (Архів Свящ. Синоду. Розд. I, справа 2, стор. 72. Підкр. наше).

Канонічний єпископат УАПЦеркви на еміграції, який нікому не накладав своєї влади й до еміграції, на Україні, коли в часах німецької окупації відновлював там, перед тим зліквідовану безбожною большевицькою владою, національну Українську Православну Церкву, за що благословляли його тисячі православних українців, не міг, розуміється, інакше, як спротивом, зреагувати й на еміграції на домагання купки „соборноправників”, щоб в цій Церкві запроваджено було антиканонічний устрій. І то тим більше, що ця купка емігрантів, невідомо з якої повновасти, виступала від імени всього українського народу та в ім'я „збереження маєстату УАПЦеркви”, вносячи в дійсності смуту, нелад в життя Церкви і погрожуючи розбиттям єдності церковної. Єпископат мусів боронити Церкву від таких „оборонців” її маєстату.

Вище вами було вже сказано про те, що єпископат УАПЦеркви на еміграції зовсім не заперечував засад **правдивої соборности** в житті Церкви, при якій за ієрархією Церкви визнаються одначе спеціальні її ієрархічні уповноваження не тільки в області священнодіяння і учительства, але й управління в Церкві, не урівнюється всіх в керуванні всіма справами Церкви, як було так і в давній українській церковній соборності, де на соборах, чи на засіданнях вищих церковних установ, не головував мирянин, а митрополит, чи єпископ, не сидів тільки за „почесного”. . . Отже єпископат, визнавши несвоечасним в таборовому житті переведення Всецерковного Собору, доручив одначе Синодові зайнятися опрацюванням потрібних для такого Собору матеріалів, коли для скликання його настануть відповідні передумови та спроможності.

Виконуючи це доручення Собору Єпископів від 17 березня 1946 р., Свящ. Синод вже на сесії 14 червня 1946 р. признав за доцільне попередити переведення Всецерковного Собору з єпископату, духовенства і представників мирян скликанням **Передсоборного З'їзду**. Для підготовки до цього Передсоборного З'їзду Синод покликав окрему Комісію під головуванням архієп. Михаїла в складі трьох оо. духовних (оо. Олександр Попов, Олександр Новіцький і Артем Селелина) і трьох світських (проф. Ф. Кульчинський, Іван Гаращенко і Неофіт Кибалюк). І було для „народно-правницької” течії в житті УАПЦ на еміграції характеристичним, що прот. Олександр Попов на засідання Комісії по підготовці Передсоборного З'їзду в УАПЦеркві ні разу не явився, хоч був одним з головних діячів тієї течії; з тієї причини Синод на засіданні 23 листопада 46 р. покликав на його місце прот. А. Теодоровича. Іван Гаращенко, хоч на початку взяв участь в засіданнях тієї Комісії, але в своїх виступах відразу показав, що прийшов сюди не для співпраці і поєднання, а для опозиції, як прихильник „канонів 1921 р”. Архiepіскоп Михаїл, як голова Комісії, звернув йому увагу на його наперед вже вороже ставлення до інших членів Комісії, після чого Гаращенко теж перестав приїзди-

ти на засідання Комісії, а з групою своїх однодумців продовжував агітацію по таборах за впровадження в церковному устрої „всенародньої соборноправности”.

На сесії Собору Єпископів УАПЦ 12-15 травня в Мюнхені заслухано було справоздання з праці Комісії в справі скликання Передсоборного З'їзду УАПЦ на еміграції, яка Комісія працю свою вже скінчила і була закрита Синодом 10 травня 1947 р. Справоздання Собор Єпископів прийняв до відому і постановив: а) скликання Церковного Собору УАПЦ на еміграції вважати за потрібне і скликати його після довершення об'єднання українських православних церковних осередків поза Батьківщиною в одну УАПЦеркву, що є вже в процесі здійснювання; б) до того часу доручити Свящ. Синодові скликати для підготовки до Церковного Собору Передсоборне Зібрання з участю єпископів, представників від духовенства і вірних тієї частини УАПЦеркви, яка перебуває зараз на еміграції в Європі; в) проект виборчої ординації для виборів представників на Передсоборне Зібрання, вироблений Комісією, затвердити.

На тій же сесії Собору Єпископів заслухані були меморандуми українського громадянства в справах церковного життя, — один за підписами відомих церковно-громадських діячів — генерала М. Садовського, судді Віктора Соловія (нині єпископ УАПЦ Варлаам), проф. Михайла Ветухова, адвоката Євгена Тиравського (члена Синоду УАПЦ), д-ра Миколи Пирогова і інш., другий за 274 підписами, зібраними уповноваженими „Ініціативної Групи Єднання в УАПЦ” на чолі з Іваном Гаращенком. Основна думка першого меморандума: „Здобуття канонічної ієрархії в 1942 р. має таке далекосягле значення, що сьогодні навіть важко оцінити вагу цього здобутку, бо тільки на незаперечених канонічних підставах збудується величний храм Української Автокефальної Православної Церкви. Єдність і канонічність ієрархії мусять бути нашим святим заповітом”. (Архів Св. Синода. Розд. І. Справа 2, стор. 63). Вимоги до Собору Єпископів другого меморандуму з кінцевими загрозами „соборноправників” єпископам наведені нами вище. Після докладного обміркування змісту цих меморандумів, Собор єпископів постановив: а) „радо вітати заклик в меморандумах до спільної праці в Церкві складових частин Тіла Церковного та в свою чергу закликати віруюче українське громадянство до твердої віри, церковної дисципліни і християнського життя; б) звернутися до духовенства і вірних УАПЦеркви на еміграції з Соборним Архипастирським Посланням, у якому виразно пригадати ті церковно-канонічні засади, на яких стояла і стоїть наша Церква, і наказати окремим особам і групам припинити всякі заміри порушення тих церковно-канонічних підстав Вселенської Православної Церкви, які то заміри проявляються у намагаюшійся накинути нашій Церкві народоправство, під формою соборноправности, через друкування й ширення літератури, як „Діяння Всеукра-

їнського Собору 1921 р.", „Благодатність Єрархії УАПЦ 1921 р.", скликання ніким не благословених з'їздів та інш., з попередженням осудження ініціаторів у випадку непослуху, — та закликати всіх до єдності, згоди і любови". (Архів Св. Синода. Розд. I, спр. 1, стор. 15).

Для виконання цієї ухвали, Соборне Архипастирське Послання й було видане з датою 15 травня 1947 р. В ньому Собор Єпископів словищав про свою постанову скликати Церковний Собор з представників усіх українських православних осередків поза Батьківщиною після переведення їх об'єднання, тепер же, на еміграції в Європі, про скликання Церковного З'їзду з участю єпископів, представників духовенства і вірних, який би полагодив потреби біжучого часу та підготував би матеріали для того Собору. „Тому, — читаємо в „Посланні", — Собор Єпископів закликає всіх вірних твердо триматися духовного проводу своєї Ієрархії та уникати всіх тих, що домагаються таких реформ в житті і устрої Церкви, яких Свята Православна Церква, як незгідних з її канонами, прийняти не може... Бійтеся непокликаних реформаторів, які без благословення Церкви беруться реформувати церковне життя" (Ibidem, стор. 22-23). Послання це підписано усіма 12 єпископами УАПЦеркви на еміграції, втім і єпископом Григорієм.

Заклик єпископату УАПЦ на еміграції в Соборному Посланні до єдності, згоди і любови всіх членів Церкви не дійшов, однак, до душі „соборноправників"; вони не захотіли очікувати й скликання проголошеного в Посланні Передсоборного Церковного З'їзду, а перейшли до здійснення своєї загрози в меморандумі, що як єпископи їх не послухають, то вони самі „шукатимуть шляхів і можливостей до перебудові устрою і керівництва УАПЦеркви"... Правда, діяння соборноправницької групи прискорила та обставина, що на тому ж Соборі Єпископів в Мюнхені 12-15 травня 1947 року, при обговоренні справи „об'єднання в єдиній Українській Православній Церкві поза Батьківщиною окремо діючих сьогодні в Злучених Державах Америки і в Європі Українських православних церковних організацій", єпископами УАПЦеркви було ухвалено „Приєднання Архiepіскопа Іоана Теодоровича довершити чином архиерейської хиротонії (Апост. прав. 1; I Всел. Собору пр. 4; VII Всел. Соб. 3; Антиох. Соб. 23; Карфаген. 60; Лаодик. 12)". (Архів Свящ. Синоду. Розд. I. Справа 1, стор. 14).

Про справу об'єднання Українських православних осередків в світі поза Батьківщиною в одну УАПЦеркву, що була предметом турбот в тих часах, буде мова в іншому місці. Тут же, оскільки з тією справою тісно була пов'язана справа поєднання Архiepіскопа Іоана Теодоровича, єдиного ієрарха висвяти 1921 р., з ієрархією православною українською висвяти 1942 р., то повинні сказати, що сам Архiepіскоп Іоан в ряді листів до митрополита Полікарпа, інших окремих єпископів і всього Собору Єпископів УАПЦеркви на еміграції, починаючи від травня 1946 р., зайняв

становище сформульоване ним в таких словах: „Коли в широко демократичній Церкві адміністрація її залежна од певного вибраного і поставленого колективу керування (в Канаді — Консисторія), і єпископ не може претендувати на автократичне керування, силою лише його рішень, то все ж, в повноті церковного життя мають ся питання, які у всіх віках Церковного Соборного Діяння належали лише до компетенції Єпископату Церкви і входили в життя лише за його санкцією. Мислі мого листа до митрополита Полікарпа були власне такої природи”. . . (Лист Архиепископа Іоана до Собору Єпископів УАПЦ на еміграції з дня 28. II. 1947 р. Підкр. наше.). Ці „мислі”, висловлені уперше в листі до митрополита Полікарпа з дня 6 червня 1946 р., торкаються способу поєднання Архиепископа Іоана з ієрархією УАПЦ на еміграції; отже спосіб цього поєднання Архиепископ відносить ясно до питань, які належать лише до компетенції єпископату Церкви. На цьому канонічному погляді на дану справу Архиепископ Іоан стояв увесь час переговорів його з єпископатом УАПЦеркви, що бачимо і в листі його до митр. Полікарпа і членів Свящ. Синоду з дня 9 вересня 1948 р., в якому писав: „Я буду чекати Вашої відповіді і нарису того акту, який Ви маєте на думці для нашого поєднання. Ні, я не забув, що це мною піднесено на рішення „нас єпископів”. Коли другі питання я люблю давати до розгляду і на спільне рішення моїм співробітникам, то це питання я сам рішати **у Вами**”. (Підкр. наше).

Але група „соборноправників”, на чолі з Іваном Гаращенком, подивилась на цю справу поєднання єпископів, а за тим і Церков, інакше. Поєднання мало б наступити тільки на тих умовах, які б акцептувала ця група. До умови, поставленої у відомому меморандумі, що „об’єднання може бути здійсненим тільки на засаді соборноправности” (в розумінні його по „канонах” 1921 р.), долучилась тепер вимога безумовного признання в „сущому сані” ієрархії 1921 року. Здавалось би, що коли стати навіть на точку погляду „соборноправників”, що єпископи самі, своїм собором, не сміють рішати жодних справ без собору, як вони його називали, „повноцінного”, то вони, довідавшись про ухвалу Собору Єпископів від 12 травня 1947 р. відносно способу приєднання Архиепископа Іоана чином архиєрейської хиротонії, повинні були б тим сильніше аргументувати невідкладне скликання такого повноцінного собору. Замість цього, вони стали на шлях **розколу в УАПЦеркві на еміграції, поспішили скликати з’їзд своїх однодумців, який беззаконно в своїх рішеннях взяв на себе функції Всецерковного Собору.**

„Соборноправники” в кількості 67 осіб, в тім 7 осіб духовенства, відбули свій з’їзд в Ашаффенбурзі 25-26 серпня 1947 р., не оголосивши про скликання цього з’їзду прилюдно і не повідомивши про нього єпископат УАПЦ. Ухвали з’їзду (в кількості 10) були розіслані єпископам і подані в часописах (повністю в час. „На-

ше Життя" від 22 вересня 1947 р.). Починаються ці ухвали наклепом на православних українців на чужині, що ніби посеред них „виявляється занепад релігійного почуття, особливо серед молоді, ширення сектантства та безбожництва", а причина тому, мовляв, „недостатнє церковне керівництво", треба розуміти — брак „радоправія". Вище нами було вже сконстатовано фактами велике релігійне піднесення по вічнопам'ятних церквках в таборовому житті нашого народу в Європі, і ми не потребуємо тут спростовувати злосливий неправди „соборноправників" в тій ухвалі. Дальші ухвали цього з'їзду, як сконстатовано було в постановах Собору Єпископів УАПЦеркви 23-24 жовтня 1947 р., теж були „побудовані на неправді з метою дискредитації єпископату УАПЦ і внесення у життя Церкви розбрату". (Архів Синоду. Розд. І. Справа 1, стор. 27).

Зміст цих ухвал в основному можна звести до того, що з'їзд „соборноправників" проголосив 12 єпископів УАПЦеркви на еміграції **відступниками** від УАПЦеркви (ухвала 5), себе ж в „духовному поєднанні з Архиепископом Іоанном Теодоровичем" **споконвічною** УАПЦерквою (ухвала 3); відступництво тих єпископів-апостатів „назрівало впродовж двох останніх років, довершилося на Соборі Єпископів в травні 47 р.", бо єпископи не послухались „передової частини української церковної громадськості" (ухвала 6), за яку, очевидно, уважали себе „соборноправники", і з непошаною віднесли до засад соборноправності (ухвала 7), а також спротивились, мовляв, ідеї поєднання українських „церковних формацій", ухваливши про довершення чину хиротонії над Архиепископом споконвічної УАПЦ Теодоровичем (ухвала 5 і 3). Зваживши ж, що після апостатства єпископів „матірня" (вона ж, очевидно, і „споконвічна") УАПЦерква залишилася без єпископа, „соборноправники" ухвалили: „просити Всечесного Архиепископа о. Іоана Теодоровича поширити свою опіку на українські православні парафії в Європі, що виявлять свою волю підпорядкуватися його юрисдикції" (ухвала 9). Після таких ухвал з'їзд для керівництва церковним життям споконвічної, зараз безєпископальної, УАПЦ обрав Українську Православну (?) Церковну Раду в кількості 21 особи, на діючу голову тієї Ради Івана Гаращенка, а на почесного голову, як було і в Києві в 20-их рр., Архиеп. Іоана Теодоровича, його не питаючи.

Очевидно, що Ашафенбурзький з'їзд „соборноправників" з його ухвалами був, з погляду св. канонів Вселенської Православної Церкви, а рівно ж і „канонів 1921 р." УАПЦеркви, нічим іншим, як **бунтарством** в церковному житті, проявом такої ж **сваволі**, в яку часто перетворювали ідею соборноправності й на Україні в житті УАПЦ, як то констатували Великі Мик. Збори її р. 1928 в Києві. Це було явище того ж порядку, що і в початках праці „соборноправників" на засіданні парафіяльної ради в Мангаймі 19 березня 1946 р. Бо ж яким правом купка людей, з'їхавшись, на-

звала себе церковним з'їздом, засудила 12 єпископів Церкви, проголосила їх відступниками від Церкви, іншими словами відлучила єпископів від Церкви, а на місце їх обрала для керівництва церковним життям Українську Церковну Раду на чолі з мирянином. Чи ж це може був в розумінні тих людей в Ашаффенбурзі „повноцінний“, „конструктивний“ церковний собор?

Коли ухвали Ашаффенбурзького з'їзду подані були в українських часописах, то скоро до Владики Митрополита Полікарпа і до єпископів, керуючих окремими провінціями, стали надходити від духовенства і вірних протести проти чинів „випадкового скопища мирян і мізерної кількості духовенства, ніким не уповноважених розв'язувати будь-які церковні справи“, як схарактеризовано було Ашаффенбурзький з'їзд в постанові Парафіяльної Ради Св.-Покровської парафії в таборі в Регенсбурзі.

Всебічне освітлення усієї неправди й шкідливості акції „собоноправників“ та їхніх ухвал на Ашаффенбурзькому зборищі маємо в листі-протесті до Митрополита Полікарпа за підписом „Православні українці табору Майнц-Кастель“, 142 підписи, в тім 10 духовних осіб. В цьому листі стверджується, що „Учасники „з'їзду“, як особи, яких запрошено на нараду по індивідуальному принципу, зокрема й з нашого Майнц-Кастельського табору, — ніякими „делегатами“ не були, а тому й не посідали жодних уповажень до „розв'язання найважливіших питань і порядкування церковного життя“; що „при таких умовах засвоєння великозначучої назви „Перший Церковний З'їзд“ було безпідставним й ужито цієї назви, очевидно, в цілях впровадження в блуд широкого загалу, щоб osiąгти віддавна уплянованої мети — розколу в Церкві“; що „ця спроба протиставлення й протидіяння акції об'єднання Церков, з точки зору національної політики, є злочином, бо добру волю ієрархії обох Церков хоче ударемнити, впроважуючи заколот і анархію в Церкві“; що „організаторів і учасників з'їзду, з точки погляду ідеологічної церковної, належить розглядати, як сектярську групу... Участь у цьому „з'їзді“ кількох священників заслуговує особливо на осудження, бо всі ж вони (окрім о. Попова, висвяченого архієп. Ніканором. І. В.), на підставі постанови Собору Єпископів у Пінську в 1942 р., прийняті в лоно УАПЦ в „сущому стані“, в нім перебувають, а взявши участь в ухвалях сектярського з'їзду, — порушили ієрейську присягу і вірність Церкві, якій вони служили і якої членами були. Велике здивовання повстає при читанні кінцівки п. 5 ухвали „з'їзду“, де учасники його зазначають, що Собор Єпископів „відступив від УАПЦеркви“. Є це велике непорозуміння, бо ж Церква, очолена Митрополитом Полікарпом, не поділяла й не основувалась на канонах і постановах Церковного Собору 1921 р. Належить знати, що Церква та Ієрархія, що їх утворено в 1942 р., в ніякій залежності правно-сукцесійній від ухвал Церковного Собору 1921 р. не стоять і правну підставу мають в Декреті Директо-

рпії УНРеспубліки від 1 січня 1919 р. („Закон про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви”), а церковно-канонічну в Томосі Царгородського Патріярха 13. XI. 1924 року. Церква та Ієрархія 1942 р., згідно з тим „Законом Українського Уряду 1 січня 1919 р.” є правно-канонічною установою, яка заховує традиційну віру батьків і для якої назва УАПЦерква є властивою. — Ми не переоцінюємо, правда, наслідків ухвали повищого „з'їзду”, які приймаємо, як ухвали **67 осіб. Однак забираємо голос в цій справі, та й других кличемо до цього, маючи на меті **захист і оборону основ єдиної віри, святости і непорушности основ нашого тисячолітнього православ'я**, яке досі охороняло і сцементувало українську націю та яке обумовлює велику місійну роллю його в майбутній українській державі”.**

Як висновок з головних думок листа, приведених вище, підписані під ним подають наступне: 1) Признати „з'їзд” в Ашафенбурзі не з'їздом умандатованих представників таборових православних парафій, а зборами завербованих окремих осіб. 2) Назву „Перший Церковний З'їзд” вважати невластивою для „завербованих 67 осіб”, а „з'їзд” некомпетентним у справі вирішування питань церковно-канонічного порядку. 3) Вбачаючи в діях цих осіб **узурпацію прав православного, об'єднаного в парафіях і єпархіях, громадянства**, — осудити їхню діяльність і закликати розташовані в межах Німеччини, Австрії і взагалі в Європі православні парафії до винесення протестів і до складення підписів, стверджених парафіяльними священиками. 4) Вважати організаторів та ініціаторів „з'їзду”, як рівно ж і тих, що з ними солідаризуватимуться, за **сектантів, що підважують єдність і цілість Української Православної Церкви**. 5) Просити Св. Синод УАПЦ про видання в цій справі Послання до вірних, а також про видання відповідних директив оо. настоятелям парафій, з одночасним застосуванням властивих заходів у відношенні до тих священиків, що брали участь у з'їзді”. (Архів Свящ. Синоду. Розд I, справа 2, стор. 107-110. Підкреслення наші.)

З численних відкликів на заклик православних українців табору Майнц-Кастель подамо ухвалу **Єпархіяльного з'їзду духовенства і представників мирян Ганноверської області**. „В зв'язку з інформацією про т. зв. „Ашафенбурзький з'їзд”, — вважати цей „з'їзд” протизаконним в нашому церковному житті явищем, яке призводить: а) до послаблення церковної і національної сили і єдності нашої Церкви; б) до послаблення релігійного почуття в серцях наших вірних і в) до дискредитації УАПЦеркви, а тому: засудити цей „з'їзд” зо всіма наслідками, що з нього випливають; схвалити заслухану в процесі інформації постанову **Майнц-Кастельської парафії від 19 вересня 1947 р. в справі того „з'їзду”, як слушну і своєчасну; закликати духовенство і вірних до повного єднання в лоні Св. Української Православної Церкви навколо її єпископату**” (Ibidem, стор. 121).

Ще перед Ашафенбурзьким „з'їздом“ за три тижні, Свящ. Синод УАПЦеркви на VI сесії своїй 7 серпня 1947 р., в зв'язку з одержаними відомостями про продовження акції групою „прихильників канонів 1921 р.“, яка акція вносила заколот у життя Церкви, ухвалив: „Доручити правлячим єпископам зробити активним організаторам повищої акції попередження, щоб заперестали нарешті вносити заколот у життя Церкви, бо це може потягнути за собою покарання їх на підставі канонів св. Православної Церкви“. Тепер правлячі єпископи повинні були вже не усовіщати припинити акцію, а зажадати від священиків, які взяли участь в Ашафенбурзькому з'їзді, вияснень їх непослуху церковній владі і закінкати їх до покаяння. Ніхто з них (були це протоієрей Олександр Попов, Демид Бурко-Корецький, Митрофан Явдась-Яцун, Петро Стельмах, священики Костянтин Даниленко-Данилевський і Іван Чумак) — провини своєї не визнав, покаяння не склав, а хто з них єпископом був відданий під духовний суд з заборону в священослуженні, той цій забороні не підпорядкувався, інші — попереджуючи цю заборону єпископа, — всі вони на письмі подали заяви церковній владі УАПЦеркви, — одні в пристійній формі, інші в брутальній (один з отців добалакався навіть до того, що Собор Єпископів в Мюнхені прирівняв до „тройки створеної НКВД“), — заяви про те, що вони не належать до юрисдикції ієрархії 1942 року, а перейшли, згідно з ухвалою ч. 9 Ашафенбурзького з'їзду“, під юрисдикцію архиєпископа Іоана Теодоровича, — тому всякі розпорядження і заборони від єпископату 1942 р. їх не зобов'язують.

Відкрито врешті приєднався до „передових церковних діячів“, що на Ашафенбурзькому з'їзді утворили розкол і обрали „Головну Українську Церковну Раду“ з місцем осідку в Ашафенбурзі ж, і єпископ Григорій Огійчук, який на початку жовтня 1947 р. надіслав до Свящ. Синоду листа-заяву про „неприпустимість для себе мати щось спільне з митрополитом Полікарпом та тими єпископами, яких він очолює“. „Підпис свій на ганебному протоколі Собору Єпископів від 12 травня 1947 р. про пересвяту архиєп. Івана Теодоровича я, — додав єп. Огійчук, — знімаю, бо зробив я його на підставі свідомо неправдивих інформацій митрополита Полікарпа“. . . Ці слова єп. Огійчука Собор Єпископів УАПЦ назвав в своєму Соборному Посланні з приводу Ашафенбурзького розколу „нечуваною лживістю“. А йшло тут про те, чи писав архиєпископ Іоан про „дві можливості акту поєднання: чи то через повну хиротонію, чи то лише порядком хиротезії“. . . (Лист з дня 28. II. 1947 р. до Собору Єпископів УАПЦ). Єп. Огійчук без жодних підстав кинув закид, що лист той було сфальшовано, і таким закидом завдав глибоку образу Митрополитові-Голові Собору, який на засіданні Собору докладав того листа. 17 жовтня 1947 р. єп. Григорій прибув вже з Бритійської зони до Ашафенбургу на засідання „Укр. Церк. Малої Ради“ УАПЦ-Соборноправ-

ної, під головуванням Івана Ст. Гаращенко; головними справами порядку денного цього засідання були: „організація парафій; скликання II Церковного З'їзду та Церковного Собору”. (Архів Св. Синоду. Розд. I. Справа 2, стор. 122). Отже праця по ширенню розбиття УАПЦеркви на чужині, розколу в ній мала продовжуватись далі.

Очевидно, що ієрархія УАПЦеркви не могла ж звернутися тепер до „Української Православної Церковної Ради” та просити, щоб та Рада прийняла й їх, єпископів висвяти 1942 року, в лоно „споконвічної УАПЦ”, якою розкольників себе проголосили. На попередження від Собору Єпископів і Свящ. Синоду УАПЦеркви, на вмовлення і усовіщення Владики Митрополита еп. Григорія, а правлячих єпископів священників — учасників з'їзду, ці порушники церковного порядку і національно-церковної єдності відповідали далі зневагою св. канонів Православної Церкви, образами єпископату і замірами розкладову працю в церковному житті православних українців провадити далі. Як ми бачили, й вірні та духовенство, що засуджували розбивацьку в Церкві акцію „прихильників канонів 1921 р.”, вже нетерпляче чекали на голос ієрархії в цій справі, просили цього Архипастирського голосу. Залишалось тоді ієрархії констатувати відпадання від УАПЦеркви еп. Григорія і названих вище пресвітерів, що й було переведено церковно-правним актом позбавлення їх священного сану і відлучення від Церкви на Надзвичайному Соборі Єпископів УАПЦеркви 23-24 жовтня 1947 р. в Ашаффенбурзі.

З датою 24 жовтня 1947 р. Собор Єпископів, з приводу Ашаффенбурзького розколу і своїх постанов, викликаних тим розколом, видав Соборне Архипастирське Послання. В обширному цьому Посланні Єпископат говорить про те, як до дуже важливої справи, а одночасно й складної, **об'єднання УАПЦ на еміграції з Американсько-Українською Православною Церквою** на чолі з Архiepіскопом Іоаном Теодоровичем, коли ця справа знаходилась в процесі пертракцій і узгіднень поміж ієрархічним проводом тих Церков, — вмішались непокликані і незапрошені люди, щоб цю справу „рішити їм самим без компетенції єпископів”. Далі йде мова про Ашаффенбурзьке „зборище” (Лаодиц. соб. пр. 13), яке „себе проголосило УАПЦерквою, а відступниками від УАПЦеркви усіх 12 єпископів, а з ними, очевидно, і все те духовенство та тисячі вірних, що не солідаризуються зі „зборищем 67-ох”. . . „Ми, Єпископи УАПЦеркви, не можемо дозволити групі розкольніцькій на чолі тепер з єпископом Григорієм, що до неї прилучився, а вона возвела його в сан архієпископа, — узурпувати собі назву УАПЦ та ще іменувати себе „споконвічною УАПЦерквою”. В церковно-релігійній свідомості й житті нашого побожного народу Православна його Церква від часів її організації при св. Великому Князі Володимирі й донині творить, як Православна, одно преемственне ціле, яка б не була її історична до-

ля в житті і устрої впродовж близько тисячі літ. Нехай нікого не туманять облудні й баламутні, свідомі чи по неущу невідомі, твердження розкольніцької групи в Ашафенбурзьких резолюціях про „споконвічну УАПЦ“, до якої себе та група зачисляє... Насправді течія, що вносить оце заколот і розкол в нашої Церкві, ніяк не „споконвічна“, а пов'язана всього з „1921 роком“, від якого взяла не те краще, що **пройняте було там ідеалізмом в шуканні правди Христової у визволеній Національній Церкві**, а те гірше, що виявилось в т. зв. „канонах 1921 р.“, які були відступленням від православної науки про Церкву, яких не знала **наша Православна Церква від часів св. Князя Володимира**... Не з духа любови, не з духа єднання виникли чини ініціаторів Ашафенбурзького зібрання, а з духа гордині, **суперечного Ідеї соборності Св. Вселенської Православної Церкви**. Особливо цей дух гордині виявили ті священники, що замість того, щоб утримати вірних від нерозважних кроків осудження єпископату, самі осуджують і зрікаються своїх єпископів, руйнуючи нашу Церкву в самих основах її канонічного буття та утворюючи в Церкві розкол... В почутті архипастирської відповідальності за стан Рідної Церкви і за душі пастви, дорученої нам Богом, та вірні архиєрейській присязі, даній при святій хиротонії, не можемо при такому порушенні порядку церковного, зневаженні цілого ряду св. канонів Вселенської Православної Церкви, відкиненні самої науки Православ'я про Церкву і її устрій, — не можемо не прийняти необхідних заходів для того, щоб припинити той соблазн і те зло, яке шириться в Церкві лжеучителями. Не можемо бути байдужими чи поблагливіми ще й тому, що ті лжеучителі, розбиваючи єдність нашої Церкви тут, провадять тим самим **руйнуючу роботу в нашому загально-національному житті**”...

Подавши далі до відома духовенства і вірних УАПЦеркви свої постанови, на підставі ряду канонів Вселенської Православної Церкви, про позбавлення священного сану і відлучення від Церкви єп. Григорія, пресвітерів Олександра Попова, Митрофана Явдася, Деміда Бурка, Петра Стельмаха, Костянтина Данилевського, Івана Чумака і Григорія Антохова та про відлучення від Церкви, як організаторів розколу в Церкві, мирян Івана Гаращенко, Аркадія Яременка, Василя Дубровського, Івана Бакала, Павла Яцевича, М. Ковшуна і Андрія Макаренка, — Собор Єпископів звертався в кінці „Послання”: „Улюблені! Не з легким серцем виніс це рішення Собор Єпископів. Але добро нашої Церкви і наш Архипастирський обов'язок наказали нам так поступити. Закликуємо усю нашу паству бути вірною св. Православ'ю. Між Вами почнеться ще більша розкольніцька пропаганда. Будуть кидати кличі „соборноправности“, як вже й назвала ця група, що утворила розкол, себе „церквою соборноправною“. Але знайте, що це розуміння їх не соборноправности неправославне, це „система рад“, радянського управління в Церкві, невідомого нашим православним праді-

дам... Почуєте знову про кров мучеників, але не тим би устами про це говорити, бо ця кров великих мучеників зобов'язувала б їх не розбивати на еміграції єдності церковної і національної. Кличемо вірних не мати молитовного єднання з відлученими бувшими священнослужителями, пам'ятаючи Правила св. Апостолів, що хто з відлученими від св. Церкви буде молитися, той сам підлягає відлученню. (Прав. 10-11). Сповідіаємо вкінці духовенство і вірних, що Собором Єпископів ухвалено скликати ще в цьому 1947 році Церковний З'їзд УАПЦеркви, в якому візьмуть участь єпископи, представники духовенства і вірних, про що послідує духовенству по парафіях окреме розпорядження". Соборне Послання це підписане Єпископатом УАПЦеркви в кількості 9 архиєреїв, на чолі з митрополитом Полікарпом; єпископ Мстислав, якому Собор Єпископів дав благословення (на III сесії Собору 12. V. 1947 р.) відбуту в Канаду для єпископського служення в Українській Гр.-Православній Церкві, у вересні 1947 р. був вже в Канаді; єп. Сильвестер не прибув на сесію Собору Єпископів з причини лікування, а єп. Григорій відступив від УАПЦ. (Архів Св. Синоду. Розд. I, справа I, стор. 30-34).

Вже після Собору Єпископів УАПЦеркви 23-24 жовтня 1947 р. став відомим лист Архиепископа Іоана Теодоровича від 16 жовтня 1947 р., надісланий ним Івану Гаращенкові „для Української Православної Церковної Ради на еміграції, обраної I Церковним З'їздом Автокефалістів-Соборноправників 25-26 серпня 1947 р. в Ашаффенбурзі". Лист цей був відповіддю на ухвалу Ашаффенбурзького з'їзду „просити Архиеп. о. Іоана Теодоровича поширити свою опіку на укр. православні парафії в Європі, що виявлять свою волю підпорядкуватися його юрисдикції".

У „висновках-дороговказів" листа Архиепископ Іоан подає думки, що „УАПЦ повністю втілює в її житті, в її ідеології та практиці споконвічні ідеали нашого народу, є ціль наших устремлень, є мрія наших прагнень, і вона повністю може бути здійснена лише на нашій рідній землі"... „УАПЦерква формації 1942 р., можливо, многими її рисами не відповідає нашим розумінням правдивої УАПЦ", але „вона не могла провести в життя те, на що умовини війни і німецьких насильств не призволяли"... „УАПЦерква формації 1921 р. є дійсно твориво волі й серця нашого ж народу", але „з того, що воля й серце народу утворили в 1921 р., багато з того не було **свобідним проявом нашої багатовікової української церковности, а проявом під примусом тодішніх обставин**". До таких проявів з примусу Архиепископ відносить „**самий акт відновлення нашої ієрархії 1921 року**", а також і „**де-які ухвалені тоді канони**", що „**не витікають природно з попередніх процесів нашої церковної історії**". (Підкр. наші). „З поданого ясно, — писав Архиепископ, — що як УАПЦ 1921 р., так і УАПЦ 1942 р., мають свої дефекти і не можуть прийматись як довершені втілення ідеї дійсної УАПЦеркви. Вона, ця правдива УАПЦерква і тепер

перед нами як мрія прагнення, як ідеал до наближення. Наш обов'язок стреміти доходити здійснення цього ідеалу"... В чому власне, що торкається **внутрішнього устрою Церкви**, osnovаного, очевидно на віронауці про Церкву, прийнятій у Вселенській Православній Церкві („Православне Ісповідання Кафолічеської і Апостольської Церкви Східньої" митрополита Петра Могили 1640 р.), — **ідея чи ідеал правдивої УАПЦеркви**, в листі не сказано, але Архiepіскоп Іoан висловлює далі тверду думку, що „поступово доходить до утворення дійсно Української всіма ознаками тако-го імені Церкви — ми можемо лише спільною, а не роз'єднаною волею"... „Поза всіма цими міркуваннями, — кінчає Архiepіскоп, — я ще потребую вказати на реальні потреби Церкви в Америці, на чолі якої я стою. Тут ми також маємо наші важкі проблеми; це є проблеми ліквідації наших тутешніх, колишніх розламів. Тут до цього йде. Інтереси нашої Церкви в Злуч. Держ. Америки і в Канаді **рішуче виключають мою згоду очолити Вашу акцію, яка, окрім болючого чергового розламу, нічого іншого не пророчить**. По вказаним мотивам я не вважаю за можливе стати на чолі започаткованого Вами руху"...

Так пресвітери, що зріклись ще перед Собором Єпископів УАПЦ 23-24 жовтня 1947 р. юрисдикції УАПЦеркви, віддаючи себе під юрисдикцію Архiepі. Іoана, були не прийняті ним під його юрисдикцію, а знайшлися під „юрисдикцією" Собором Єпископів УАПЦ екскомунікованого, як і самі вони, еп. Григорія. Чи їх екскомунікація була карою, гонінням, переслідуванням за їх церковну „ідеологію", як почали потім казати вони та їх захисники, а за ідеї, ідеологію, мовляв, не можна переслідувати? В цьому закиді Соборові Єпископів УАПЦеркви в справі засудження творців Ашаффенбурзького розколу криється багато непорозумінь, джерело яких треба вбачати в тому ж викривленні поняття про Церкву, в „омирщенні" Церкви, які породили в революційну добу на Київському Соборі 1921 р. і т. зв. „канони 1921 р." (Див. т. IV ч. I цієї праці, стор. 126-134). Жадного переслідування за „ідеологію" тут не було. Екскомунікація була ствердженням відпадиння від УАПЦеркви єпископа, групи священиків і групи мирян, які самі вийшли з неї, не підпорядкуючись її віронауці та її церковній дисципліні, а одночасно й прагнучи розбити її єдність. Собор Єпископів слідував у цьому випадкові за заповідом св. Апостола Павла: „Бо що ж мені судити чужих? Чи ви не судите своїх? А чужих судить Бог. Тож вилучіть лукавого з-поміж себе самих". (1 Кор. V, 12-13). І проголошенням про відпадиння й відлучення Собор Єпископів застеріг свою паству (Діян. XX, 28) від розкольників. Вони ж по своїй „ідеології" утворили свою церкву, яку назвали „УАПЦ (Соборноправна)" а ту, з якої їх виключили по їх відступленні, вони стали називати „УАПЦ-Синодальна" (Див. збірник „Правда про УАПЦ-Соборноправну". Вид. УПЦРади. 1947.), надаючи цьому додаткові „синодальна" злосливий характер. Бо,

мовляв, „утворення Синоду це є додержання ідеології Російської Церкви, його в Українській Церкві ніколи не було; він є неканонічний, бо в Росії утворений за наказом Петра I, а не встановлений Вселенською Православною Церквою"... (З писань автокефалів-соборноправників). Наводимо це для характеристики освітнього рівня проводирів розколу, яким невідомо, що „синад" властиво й означає „собор", що ми й бачимо в давніх пам'ятках українських („Дидаскалія, албо наука, которая первой з уст священника о седми сакраментях, албо тайнствах на **Синоді Помісному** в богоспасаємому граді Могилеві Р. Б. 1637").

„Священні Синоді", не встановлені Вселенською Православною Церквою, як по неучтву своєму пишуть „соборноправники" українські, існують скрізь по Православних Автокефальних Церквах: в **Царгородській Патріярхії** (в складі 12 митрополитів, в **Олександрійській Патріярхії** (в складі патріярха і 5 митрополитів), в **Єрусалимській Патріярхії** (в складі патріярха, епарх. архиєреїв і архимандритів — членів Святогробського Братства), в **Антіохійській Патріярхії** (в складі патріярха і 4 митрополитів), в **Елладській (Грецькій) Церкві** (в складі Архиепископа Афинського і 6 митрополитів), в **Сербській Церкві** (в складі патріярха і 4 архиєреїв епарх.), в **Болгарській Церкві** (в складі патріярха і 4 митрополитів), в **Румунській Церкві** (в складі патріярха і всіх єпископів, властиво це вже собор єпископів, називаний там Свящ. Синодом). Отже всі ці Церкви треба б назвати „Синодальними", а одна Українська в Православному світі була б „Соборно-правною".

Але ж „соборноправникам" невідомо й те, що по законодатному акту Директорії Української Народньої Республіки „Закон 1 січня 1919 р. про Вищий Уряд УАПЦеркви" було встановлено в т. 2: „Для керування справами Української Автокефальної Православної Церкви утворюється **Український Церковний Синод** в складі 2 єпископів, 1 протоієрея, 1 священника, 1 диякона і 3 мирян та одного священника від Військового Відомства. До скликання Собору, який обирає в члени Синоду і подає на затвердження Уряду, члени Церковного Синоду **призначаються** Вищим Республіканським Українським Урядом" (Т. IV, ч. 1 цієї праці, стор. 62-63). Отже Свящ. Синод, як **постійний** орган Вищого Церковного Управління, обраний Всеукраїнським Церковним Собором, а не ВПЦ-Рада (з діючим головою мирянином), мав бути і в УАПЦеркві. Порушенням св. канонів в Російській Церкві від Петра I було не те, що Вище Церковне Управління її стало зватися Синодом і було колегіальним, а те, що Синод цілком був підпорядкований державній царській владі, був „цезарепапізм" в Рос. Церкві, імператор вважався головою Церкви, не було зовсім церковних соборів, навіть соборів єпископів; в Синоді найбільшою владою була влада обер-прокурора, як міністра царського. Так Російська Церква, при подавленні в ній засад соборности світською владою, була по-

збавлена свободи у внутрішнім її житті, і тому була, по вислову слов'янофілів, „в паралічу” від часів Петра I. Але не була це зовсім „ідеологія” самої Церкви, в якій, з падінням старого режиму в Росії з революцією в лютому 1917 р., був вже 16 серпня 1917 р. відкритий Всеросійський Церковний Собор...

Очевидно, що говорити про переслідування Собором Єпископів УАПЦеркви на еміграції „прихильників канонів 1921 р.” за їх „ідеологію” просто смішно. Відлучені після їх апостазії з УАПЦеркви („Синодальної”), вони вільно утворили собі УАПЦ (Соборноправну), і коли б всі українські православні парафії по таборах в Німеччині перейшли до їхньої Церкви Соборноправної, то як би заборонила цей перехід парафіям ієрархія УАПЦ на еміграції? Як же ж це було гоніння чи переслідування „мучеників за ідеологію”?...

Тільки ж українські православні парафії по таборах й поза таборами на еміграції в Європі не пішли в масі своїй до утвореної Ашаффенбурзьким розколом УАПЦ (Соборноправної), і це не тому, розуміється, що настрашилися влади Української ієрархії 1942 р. та „переслідувань” від неї, а тому, що не признали правди за „соборноправниками”. УАПЦерква на еміграції, очолена тією ієрархією, своє відношення до акції „автокефалістів-соборноправників” на еміграції засвідчила на „Першому Православному Українському Церковному З’їзді представників від єпископату, духовенства і мирян УАПЦеркви” в Регенсбурзі 25-27 грудня 1947 р. в наступних резолюціях:

„З’їзд стверджує, що в церковній свідомості української православної людности, яка перебуває поза межами поневоленої Батьківщини, УАПЦерква, очолювана канонічно преемственною благодатною ієрархією, є невід’ємною частиною Св. Вселенської Православної Церкви”.

„З’їзд приймає без жадних дискусій і заперечень доповідь Голови З’їзду Архиепископа Ніканора про Догматично-Канонічний устрій УАПЦеркви, де стисло формулюються відвічні основи Православного Ісповідання, як прадідівської віри Українського Народу, та просить Свящ. Синод про якнайскорше видання і якнайширше розповсюдження названої доповіді, як також і інших, виголошених на З’їзді, доповідей про правно-канонічні та національно-історичні підстави автокефалії УАПЦеркви”.

„З’їзд закликає всіх православних українців припинити між собою всілякі суперечки та перейнятися духом єдності і подбати про те, щоб привернути на відвічний шлях своїх православних предків усіх тих, хто через свою недосвідченість, необачність, чи надмірну довірливість відійшов від отих батьківських заповітів та ухилився від того правдивого шляху”.

„З’їзд просить Свящ. Синод звернути увагу на подиктовану вимогами поточного моменту конечну потребу видання релігійно-

освітньої та церковно-інформаційної літератури, що стали б за духовну опору для української православної людности і охоронили б ту людність від зазіхань ворожих руйнуючих сил та непокликаних церковних реформаторів”.

„З'їзд рішуче засуджує чин групи т. зв. Ашаффенбурзького З'їзду, яка вийшла з послуху Вищій Духовній Владі та своєю поведінкою розбиває єдність української православної громади і вносить в церковне життя дух незгоди, неспокою і боротьби, яка провадиться до того ж засобами, що не відповідають засадам християнської моралі. **З'їзд закликає духовенство і мирян згуртуватися навколо УАПЦеркви за її Свяш. Собором Єпископів і відновити в церковному житті дух єдності і братньої любови**”. (Архів Синоду. I. Справа ч. 5, стор. 104-105).

Що не духом нетерпимости, переслідування, а духом правди церковної, добра Церкви, церковного порядку й збереження того скарбу, яким була й є Православна Церква для українського народу, **не від 1921 р., чи від 1942 р., а з X віку по Христі**, — керувався Собор Єпископів, на чолі з Владикою Митрополитом Полікарпом, у відношенні до жалюгідного на еміграції церковного розколу, видно це й з того, як в останньому своєму Соборному Архипастирському Посланні з 5 листопада 1949 р. перед розселенням єпископів з Європи Собор Єпископів писав: „Уболіваючи з сумного факту розламу, що стався в Церкві нашій в р. 1947, закликаємо братів наших, які церковної єдності не тримаються, усвідомити собі нарешті, що церковний розбрат не має жадної потреби і сенсу; окрім тяжкої шкоди для нашого многостраждального народу, нічого не дає. Радіють з цього лише вороги Христа й Церкви, що всіма силами прагнуть допровадити наш народ до поділу й ослаблення. Церква Христова завжди була великою животворчою об'єднуючою силою в історії нашого народу. Особливо ж такою вона повинна бути в ці тяжкі для України часи. Закликаємо всіх братів і сестер наших, які вважають себе православними, об'єднатися навколо Єдиної Української Автокефальної Православної Церкви”...

А митрополит Полікарп своєю резолюцією на листі, в справі цього розколу, Керівника Ресорту Культури, Освіти й Віроісповідань В. О. при Укр. Націон. Раді вказав простий шлях примирення і об'єднання церковного: „Українці, які в свій час відійшли в розкол, приймаються до УАПЦеркви по заяві їх місцевому священникові, який про це повідомляє правлячого єпископа. Ті з духовенства й мирян, що персонально осуджені в 1947 р., мають подати прохання митрополитові й одержать прощення провини. Долю п. Огійчука, як бувшого єпископа, вирішить Собор Єпископів УАПЦеркви, коли п. Огійчук подасть до Собору Єпископів покайного листа”.

З тих, що персонально були осуджені постановою Собору Єпископів УАПЦеркви 23-24. X. 1947 р., оо. Олександр Попов і

Григорій Антохів померли; прот. Демид Бурко давно залишив УАПЦ-Соборноправну і ревниво працює в УАПЦеркві під юрисдикцією митрополита Ніканора; оо. Петро Стельмах, Іван Чумак і Костянтин Даниленко-Данилевський теж залишили УАПЦ-Соборноправну і мають парафії в УПЦеркві в США, і єдиний о. М. Явдась залишається поза трьома Українськими Православними Митрополіями, молитовно об'єднаними, відійшовши одначе й від УАПЦ-Соборноправної, очоленої еп. Григорієм. З мирян, осуджених Собором Єпископів УАПЦ в р. 1947, проф. Іван Бакало, який був головою Ашаффенбурзького З'їзду, кілька років вже є активним працівником в УАПЦ на еміграції, як і митр. прот. Демид Бурко.

5. Церковний З'їзд УАПЦ в Регенсбурзі 25-27. XII. 47. Апробата його постанов Собором Єпископів в Аугсбурзі 19-20. IV. 48 р. Справа поєднання УАПЦ на еміграції з Америк. Укр. Православною і УГПравославною в Канаді Церквами; труднощі цієї справи. Обрання Надзвичайним Собором УПЦеркви в Канаді єпископа Мстислава на архієпископську катедру в ній. „Окружне Інформаційне Послання” Собору Єпископів УАПЦеркви на еміграції, в справі молитовного єднання з Автокефальними Православними Церквами; листування в цій справі з митрополитом Рос. Зарубежної Церкви Анастасієм. Похорон митрополита Поліського Олександра ієрархами і духовенством УАПЦеркви в Мюнхені 12. II. 1948 року. Справа взаємовідносин ієрархії УАПЦ з ієрархами Православної Автокефальної Церкви в б. Генерал-Губернаторстві (Польща).

Ще на II Соборі Єпископів УАПЦ в березні 1946 р. порушено було питання про скликання Церковного З'їзду УАПЦеркви на еміграції з єпископів, представників духовенства та мирян. Доручено було тоді Свящ. Синодові докладно вивчити та опрацювати це питання і представити внесок Соборові Єпископів. Синод утворив „Комісію в справі скликання Передсоборного Зібрання (Церковного З'їзду)”, під головуванням архієп. Михаїла, справоздання з діяльності якої було прийнято до відома на Соборі Єпископів 12 травня 1947 р. Після того була покликана Синодом УАПЦеркви „Організаційна Комісія в справі скликання Українського Православного Церковного З'їзду УАПЦ на еміграції”, під головуванням архієп. Ніканора. Після закінчення підготовчої до З'їзду праці постановою Собору Єпископів про скликання З'їзду була прийнята на засіданні 23 жовтня 1947 р. Український Церковний З'їзд на еміграції відбувся 25-27 грудня 1947 р. в місті Регенсбурзі.

В Церковному З'їзді взяли участь: Голова З'їзду — Заступник Митрополита архієп. Ніканор; члени Синоду — архієп. Ігор, архієп. Генадій, еп. Платон, прот. Борис Яковкевич, адвокат Євген Тиравський; з єпископату по бажанню — архієп. Михаїл і єпи-

скопи Сильвестер, Володимир, Вячеслав. Делегатів, о раних по епархіяльних провінціях, було від духовенства 12 протоієреїв, 3 священники і 1 диякон, від мирян — 18 осіб і 19-ий делегат, полковник Олександр Кузьминський з Австрії. Представники установ і українських організацій, запрошені Синодом: проф. П. Ковалів і проф. В. Петрів — від Богословсько-Педагогічної Академії; проф. В. Гришко — від Богословсько-Наукового Інституту; проф. Л. Білецький — від Академії Наук; проф. Б. Іваницький і проф. В. Доманицький — від Укр. Техн.-Господ. Інституту; генерал М. Садовський — від Братства Милосердя; проф. І. Коровицький і полк. М. Рибачук — від Військових Комбатантів; проф. М. Ветухов — від Центр. Предст. Укр. Еміграції; проф. І. Розгін — від УПРади в Мюнхені; Людмила Івченко — від Жіночої Організації в Мюнхені; проф. Іван Власовський, проф. Філімон Кульчинський і прот. Артемій Селепина — як дорадники теологи.

Членів З'їзду з рішенням голосом було 60; Гостей на З'їзді — 88; серед них — архієп. Паладій Краківсько-Львівський і протопресв. Павел Калинович, як представник митрополита Поліського і Пінського Олександра. Заступниками Голови З'їзду було обрано прот. Ф. Білецького і проф. А. Котовича, секретарями — прот. В. Варварова і проф. І. Коровицького. Мандатова комісія була в складі: прот. Юрій Пелешук, суддя Віктор Соловій і проф. В. Завітневич. Резолюційна комісія — в складі: прот. В. Вишневський і професори — В. Завітневич, А. Котович, Б. Лисянський і О-дер Юрченко.

Серед зачитаних і усно виголошених на З'їзді привітань, привітання митрополита Поліського Олександра, зачитане протопресвітером П. Калиновичем, було вислухано присутніми стоячи. В ньому Владика Олександр м. інш. писав: «Мене дуже зворушили теплі слова запрошення Свящ. Синоду, який признає шире й любовне відношення моє до св. Української Церкви. Дійсно, я всією душею преданий священним інтересам Української Церкви. Моє відношення до неї таке, що я, за Апостолом Павлом, можу сказати: „Радуюсь у стражданнях моїх за вас” (Колос. I, 24); „Хто знемагає, чи ж і я не знемагав? Хто спокушається, чи ж і я не горю?” (2 Кор. XI, 29) ... На столі, за котрим сидить Президія Церковного З'їзду, безумовно лежить Св. Євангеліє, Хрест і Книга Правил свв. Апостолів, Всесвітніх і Місцевих Соборів і свв. Отців. Все це дає утворити Правний Канонічний чин устрою Української Церкви, як частини Єдиної, Святої, Соборної і Апостольської Церкви».

На з'їзді були виголошені доповіді і переведені по них дискусії 25 грудня на наступні теми: „Догматично-канонічний устрій Святої Православної Вселенської Церкви” — доповідач архієпископ Ніканор; „Канонічні й історичні підстави для автокефалії Української Православної Церкви” — доповідач проф. Іван Власовський; „Внутрішній устрій Української Автокефальної Православної Церкви на еміграції” — доповідач Іван Власовський. 26

грудня: „Духовна освіта на еміграції” — доповідач проф. Філімон Кульчинський; співповідь про „Богословсько-Педагогічну Академію” проф. П. Ковалів; „Організація місіонерства на еміграції” — доповідач прот. Артемій Селепина; „Релігійне виховання сучасної молоді в школах і поза школою” — доповідач прот. Василь Варварів. 27 грудня: „Українські Православні Церковні Братства” — доповідач адвокат Євген Тиравський; „Церковно-видавнича справа УАПЦ на еміграції” — доповідач Іван Власовський; „Фінансово-господарчі справи УАПЦеркви на еміграції” — доповідач єпископ Платон. З цих доповідей були надруковані: „Догматично-канонічний устрій Святої Православної Вселенської Церкви” — Архiepіскопа Ніканора і „Канонічні й історичні підстави для автокефалії Української Православної Церкви” — Івана Власовського в „Богословському Віснику” ч. 1 — 1948 р. (остання видана й окремою брошурою); „Релігійне виховання сучасної молоді” — прот. В. Варварова в „Богословському Віснику” (орган УАПЦ на еміграції) ч. 2 — 1948 р.

Церковний З’їзд УАПЦеркви на еміграції в Регенсбурзі 25-27 грудня 1947 р. не був, очевидно, законодавчим собором для УАПЦ на еміграції; з церковно-правного боку в його резолюціях по доповідях, які обіймали, як бачимо, майже всі ділянки церковного життя, треба вважати **дорядчий голос Церкви** для Собору Єпископів там, де вимагалось перевести в церковному житті, на практиці, те чи інше з церковних завдань для розвитку того життя. Але, на нашу думку, найбільше значення того Церковного З’їзду в Регенсбурзі було в тім, що представники Церкви на ньому — єпископату, духовенству і мирян **ісповідали своє credo, відповіли на питання: як вірує УАПЦерква на еміграції**, що було необхідно з огляду на злосливу агітацію по таборах відлучених від Церкви „автокефалістів-соборноправників”. Перші три доповіді 25 грудня були викликані цією потребою церковного життя.

І представники Церкви, цілком авторитетно, в складі обраних делегатів і запрошених теологів, відповіли на питання „credo” Церкви ясними резолюціями, найголовнішим в яких було наступне: „Український народ при Володимирі Святому прийняв хрещення від Грецької Православної Церкви. Разом з вірою Христовою прийняв він і устрій Православної Вселенської Церкви; її догмати, канони, чин Богослуження. Це надбання, як скарб дорожчий, переховав народ впродовж тяжких століть його історичного існування незмінним і не порушним. Вірність канонам Вселенської Церкви, як за поруку свого єднання з Єдиною Святою Вселенською Церквою, додержує непорушно УАПЦерква до часу теперішньої вогненної спроби і молисть Бога, щоб допоміг Він дотримати до Другого Пришестя Господа нашого Ісуса Христа... Схиляючи в побожній пошані свої голови перед світлою пам’яттю всіх тих, що за Христову віру й рідну УПЦеркву життя своє положили, як в давні часи історії України, так і в двадцятих та тридцятих ро-

ках поточного століття впали жертвою безбожного комунізму, а в сорокових його роках безбожного націонал-соціалізму, Український Церковний З'їзд УАПЦеркви на еміграції закликає всю українську православну людність як на рідній землі, так і в розсіянні сушу, твердо й непохитно стояти далі на догматично-канонічних основах Вселенського Православ'я, як віри наших дідів і прадідів від часів хрещення України... З'їзд стверджує, що в церковній свідомості української православної людности, яка перебуває поза межами поневоленої Батьківщини, УАПЦерква, очолювана канонічно преемственою благодатною ієрархією, є невід'ємною частиною Святої Вселенської Православної Церкви... З'їзд просить Президію З'їзду передати Владиці Митрополитові Полікарпові вислови своєї найглибшої пошани, синовнього послуху та безмірної відданості, а водночас закликає всіх вірних УАПЦеркви ще тісніше об'єднатися навколо ієрархії Рідної Церкви, очоленої Високопреосвященнішим Митрополитом Полікарпом". (Протоколи І Православного Укр. Церковного З'їзду 25-27 грудня 1947 р. в Регенсбурзі). Резолюції З'їзду щодо Ашаффенбурзького розколу приведені нами вище.

На V Соборі Єпископів УАПЦеркви на еміграції, що відбувся в Аугсбурзі 19-20 квітня 1948 р., архієпископ Ніканор, як Голова Церковного З'їзду в Регенсбурзі, звітував про перебіг З'їзду, після чого були відчитані всі постанови З'їзду, які Собор Єпископів прийняв до відома, скликання З'їзду, що „об'єднує складові частини Церкви во єдине”, признав дуже корисним і затвердив на становищі членів Синоду УАПЦеркви обраних на З'їзді — другого представника від духовенства митр. прот. Юрія Пелешука і ще одного представника від мирян — проф. Анатолія Котовича.

Ідея утворення єдиної Української Православної Церкви у вільному світі, тобто поза поневоленою Батьківщиною, була порушена, як ми бачили, вже на Соборі Єпископів в березні 1946 р. в Еслінгені. Серед постанов Церковного З'їзду в Регенсбурзі знаходимо на цей предмет постанову: „З'їзд щиро вітає ухвалу Собору Української Греко-Православної Церкви в Канаді з дня 13. XI. 47 р. в справі поєднання Українських православних церков, як новий вияв прагнень православних українців до створення **єдиної УАПЦеркви**”.

Майже два роки пройшло між порушенням на Соборі Єпископів в Еслінгені великої проблеми „об'єднання українських православних осередків в світі поза Батьківщиною в єдину Українську Автокефальну Православну Церкву” і Церковним З'їздом УАПЦеркви в Регенсбурзі, який вітає ухвалу в справі цього об'єднання, прийняту на Надзвичайному Соборі Української Греко-Православної Церкви в Канаді 12-13 листопада 1947 р. Складна проблема такого об'єднання, **не здійснена, як відомо, й до цього часу по майже 20 роках від таборового життя УАПЦ на еміграції, в часі того життя, мала, в головному, такий перебіг.**

В половині 1946 р. починаються листовні пертрактації поміж архієпископом Іоаном Теодоровичем, який мав тоді в своїй юрисдикції Американсько-Українську Православну Церкву в США, Українську Греко-Православну Церкву в Канаді і Українську Православну Місію в Бразилії, і митрополитом Полікарпом, Первоієрархом УАПЦеркви на еміграції. З листа архієп. Іоана до митр. Полікарпа від 6 червня 1946 р. видно, що митр. Полікарп звернувся до архієп. Іоана листовно ще 22 січня 1946 р., але листа того архієп. Іоан отримав тільки недавно перед 6 червня. Це вказує на те, оскільки була утруднена в тих часах по війні комунікація поштою, а тим самим утруднені й переговори в справах.

В листі від 6. VI. 1946 р. архієп. Іоан, „ведений розумінням, що УАПЦерква повинна бути, особливо поза кордонами Рідної землі, лише одна, неподільна і неподільністю своєю сильна”, — сповіщає митрополита, що недавно вислав він на п'ять відомих йому адрес єпископів УАПЦеркви листи однакового змісту з проханням започаткувати справу висвітлення відношення УАПЦеркви в Європі до УАПЦеркви на континенті Америки в його провіді.

В комплексі питань при рішенні, як дійти до поєднання українських церков, до утворення єдиної УАПЦеркви поза кордонами Рідної землі стало найперше питання ієрархічне: походження єпископату УАПЦеркви на еміграції, або, як прийнято означати, ієрархії 1942 року, на підставі діючих канонів Вселенської Православної Церкви і — відмінна посвята в єпископи архієпископа Іоана на Київському Соборі 1921 р. хоча й довершена двома єпископами, Василем Липківським і Нестором Шараївським, але хіротонія яких самих відбулась на тому ж Соборі незгідно з діючими канонами. Це те ієрархічне питання, про яке ми вище писали, що до рішення його вмішалась на еміграції група непокликаних „соборноправників” на чолі з Іваном Гаращенком супроти позиції самого архієпископа Іоана, який не вважав можливим питання це піддавати загальній дискусії. Архієп. Іоан в листі від 6. VI. 1946 до митр. Полікарпа, стверджуючи, „що Церква (під його духовним проводом) ніколи не погодиться на те, щоб її Архієпископа пересвячувано”, далі писав: „Яким актом піднесення до сану Митрополита (Архієпископа Американсько-Української Православної Церкви) буде переведено, чи це буде акт хіротезії, благословення, чи це буде акт повної архиєрейської хіротонії, це вже буде залежати од нас, єпископів Церкви”...

Тільки через 9 місяців після цього листа архієп. Іоана до митр. Полікарпа був лист від нього ж митр. Полікарпові і той же Соборові Єпископів з датою 28 лютого 1947 р. Лист починається повідомленням, що архієп. Іоан „отримав нарешті копію листа митроп. Полікарпа на свій лист від 6. VI. 1946; оригінала ж не отримав, десь затратився”. В цьому листі від 28. II. 47. архієп. Іоан дякує митрополитові за „погодження в принципі на ті пропозиції, які були зроблені Архієпископом в листі від 6. VI. 46.

Далі йдуть цінні відомості про ухвалу Сьомого Собору Американсько-Української Православної Церкви, якою той Собор „доручив Архiepіскопів в імені Церкви провадити переговори, зносини, кореспонденцію з єпископатом УАПЦеркви на еміграції в цілі утворення Єдиної для всього українського православного народу УАПЦеркви”. Одночасно з цією ухвалою Собор, з нагоди 25-ліття єпископства свого Архiepастиря, просив його прийняти титул Митрополита, за яку честь Архiepіскоп подякував, але відклав прийняття титулу митрополита до часу, коли це буде більш відповідати інтересам Церкви”.

Друга відомість - про інше ставлення щодо проблеми поєднання церков і ієрархічного питання при цьому Української Греко-Православної Церкви в Канаді, властиво адміністративного провodu її. Не на Соборі Церкви, а на Передсоборній Конференції духовенства провід Канадійської Церкви не знайшов можливим погодитися з думками архiep. Іоана відносно компетенції лише єпископів в рішенні ієрархічного питання. Наслідком цього розходження, коли „Канадійська Церква не вважала за можливе довіритись в цій справі компетенції свого Архiepастиря” — пише архiep. Іоан, він „не бачив іншого виходу, як лише просити Церкву відпустити його з миром і попроситись з нею, що він і зробив”. Собор Канадійської Церкви 28-30 липня 1946 р. просив, одначе, архiep. Іоана доглядати Церкви „до часу знайдення і покликання їй нового Архiepастиря”.

В головній цілі знайти кандидата на катедру Архiepастиря УГПЦеркви в Канаді серед єпископів УАПЦеркви на еміграції відбув подорож до Німеччини в другій половині січня - на початку лютого 1947 р., Адміністратор УГПЦеркви в Канаді о. С. В. Савчук. Про цю подорож теж згадує в листі від 28. II. 47. архiep. Іоан: „Прибуття до Вас Впр. о. С. В. Савчука, Адміністратора Канадійської Церкви, було з його власної ініціативи. Можливо, що він мав для того підставою певну ухвалу Консисторії, але до мого відома така ухвала не була доведена. Я вважаю, що це дуже добре, що о. С. В. Савчук міг зо всіма Вами познайомитись і представити особисто розуміння провідних кол Канадійської Церкви”. Це „розуміння” торкалось способу поєднання Церков через урочисте співслуження Божественної Літургії митрополита Полікарпа і др. єпископів, чи єпископа УАПЦеркви на еміграції з архiepіскопом Іоаном, для чого митрополит Полікарп з єпископами, чи з одним єпископом, мали б відбутися подорож до Америки. (Лист о. С. В. Савчука до митр. Полікарпа з дня 10. II. 1947 року).

Архiepіскоп пише Собору Єпископів, що прийняттю Собором такого способу поєднання він буде „звершено радий”. „Я в цім буду бачити упрощення переведення нашого поєднання в Єдину Церкву, упрощення, яке ми всі тут радісно привітаємо”. Вразі не-приняття цих „представлень о. С. В. Савчука”, Архiepіскоп про-

силь, як і в листі від 6. VI. 46, рішати точно і ясно про довершення акту поєднання „чи то через повну хіротонію, чи то лише порядком хіротезії”. В кожному разі Архиепископ знову повторює, що „процес будучих переговорів має йти лише через Архиепископа Церкви”, а не поза Головою Церкви, і кінчає: „В однім лише я дав Канадійській Церкві повну незалежність діяння, а це в справі запросини до неї єпископа чи єпископів. Рішення її я прийму до відома і зустріну її Обрання чи Обранців, як Архиепископ Церкви, з радістю”.

Канадійська Духовна Консисторія, листом з дня 7 березня 1947 року до митр. Полікарпа, звернувшись до Собору Єпископів УАПЦеркви з проханням відрядити до УГПЦеркви в Канаді єпископа, назвавши, як бажаного кандидата, єпископа Мстислава.

12-15 травня 1947 р. відбувся в Мюнхені III Собор Єпископів УАПЦеркви при участі всіх 12 єпископів Церкви і запрошеного митрополита Олександра Поліського, який хіротонісав з Владиною Полікарпом перших двох єпископів УАПЦ в лютому 1942 р.; митр. Олександр був на першому засіданні Собору. В слові при відкритті цього Собору митр. Полікарп казав: „Нинішня сесія Собору має вирішити дуже поважні справи і утворити єдину на цілому світі УАПЦеркву на славу Божу і на славу нашого Народу Українського”. На засіданні 12 травня, вислухавши листи Архиепископа Іоана від 6. VI. 1946 р. і 28. II. 1947 р. та Канад. Дух. Консисторії від 17. III. 47., Собор Єпископів, після належного обговорення порушених в листах справ, ухвалив: „З радістю вітати намір і бажання Канадійської Греко-Православної Церкви злитися в єдину дві галузі Української Автокефальної Православної Церкви для добра й слави Православної Церкви і Українського Народу” та „Благословити для архиєрейського служення в Канадійській Церкві, згідно її бажання, Преосвященного Мстислава, Єпископа Переяславського. Далі: „Радісно вітати звернення Собору Української Американської Православної Церкви про потребу об'єднання в єдиній Українській Православній Церкві поза Батьківщиною окремо діючих сьогодні в Злучених Державах Америки і в Європі Українських православних церковних організацій... Доконання акту об'єднання, згідно з обов'язуючими канонами Вселенської Православної Церкви, доручити митрополитові Полікарпові і Архиепископові Ніканорові... Приєднання Архиепископа Іоана Теодоровича довершити чином архиєрейської хіротонії. (Ап. прав. 1. Карф. 60. I Всел. 4. VII Всел. 3. Антіох. — 10. 23. і Лаод. 12)”. (Протокол засідання III сесії Собору Єп. УАПЦеркви 12 травня 1947 р. — Архів Св. Синоду. Розд. I. Справа ч. 1.).

Як показали даліші події, радість єпископів щодо „злиття в єдину галузь УАПЦеркви”, цілком зрозуміла тоді, була передчасною. Через три місяці відбулась в Майнц-Кастелі VI сесія Синоду УАПЦеркви, на засіданні якої 5 серпня 1947 р. заслухано було „листа Архиепископа Іоана Теодоровича, одержаного 17. VII. 47 р.,

в справі поєднання УАПЦ на еміграції і УАПЦ в Америці, в якому Архiepіскоп Іоан Теодорович, повідомляючи що він рішення Собору Єпископів УАПЦ з 12. V. 47. у цій справі не вважає за можливе прийняти, просить Свящ. Синод поновно розглянути і вирішити її в згоді з попередньою практикою УАПЦ згідно з ухвалою Свящ. Собору Єпископів у Пінську 10. II. 1942 р. Постановили: Свящ. Синод цілковито погоджується з пропозицією Архiep. Іоана Теодоровича про вирішення справи поєднання його з УАПЦ на еміграції на підставі ухвал Пінського Собору 1942 р. Свящ. Синод стверджує, що постанова Пінського Собору, оперта на 52 ап. Правилі, при умові dokonання його, однаково має на увазі приєднання як пресвітерів, так і єпископів. До єпископів не застосовано її лише тому, що в тому часі їх на Україні не було. Отже Архiep. Іоан Теодорович може бути приєднаний в суцтоту сані по чину, встановленому Св. Вселенською Православною Церквою. Тайну приєднання довершити згідно з постановою Собору Єпископів з 12. V. 47. на місці, згідно з доданою до цього інструкцією. Свящ. Синод рівно ж вважає, що вказаний церковною практикою спосіб прийняття належить до компетенції єпископів Церкви, яким одним лише подано від Духа Святого владу вирішити того роду питання. Про цю постанову повідомити Архiepіскопа Іоана Теодоровича". (Архів Свящ. Синоду. Розд. I, Справа 1, стор. 136-137).

Як видно далі з листів Архiepіскопа Іоана до Митрополита Полікарпа від 18. X. 47 р. та від 20. X. 47 р., в провідних колах Американсько-Української Православної Церкви, після отримання цієї постанови Синоду УАПЦеркви, стали підсилюватися думки, які виникали ще й раніше, що коли Архiepіскоп їх Церкви „має стати на путь канонізації його єпископського сану, то це треба перевести в спосіб найбільш корисний для цілої Української Церкви в Злучених Державах Америки". А таким кориснішим способом мало б бути отримання „канонізації єпископського сану" від Царгородського патріярха, при чому прийшло б до об'єднання Американсько-Української Православної Церкви з Українською Православною Церквою єпископа Богдана Шпильки в Америці ж, що була, як дієцезія, чи єпархія, в юрисдикції Екзарха Царгородського патріярха. На чолі об'єднаної УПЦеркви в США був би Архiepіскоп Іоан, а єпископ Богдан був би вікарієм. Здійснення цього проекту, — доводили, — мало б велике значення і для признання Царгородським Патріярхом УАПЦеркви на еміграції. Цю концепцію поділив і архiep. Іоан. В цьому напрямку і розпочата була акція провідними колами на чолі з Архiepіскопом Іоаном і супроти бажань єп. Богдана. Справа об'єднання Церкви Владики Іоана з Церквою єпископа Богдана надовго застрягла в Царгороді; справа ж поєднання з УАПЦерквою на еміграції відтоді залишилась без руху, тим більше, що скоро почалось в 1948 р. розселення з Європи по різних країнах, в тім і до Канади та США,

українських скитальців, так само і духовенства та єпископів УАПЦеркви.

Що торкається Української Греко-Православної Церкви в Канаді, то, як видно з редакції ухвали Собору Єпископів УАПЦеркви в Мюнхені 12. V. 47, Собор в зверненні Консисторії тієї Церкви з проською відрядити єпископа Мстислава в Канаду для духовної обслуги тієї Церкви вбачив вже „намір і бажання” Української Греко-Православної Церкви в Канаді „злитися в єдино” з УАПЦервою на еміграції. Благословивши ж для архиєрейського служення в Канадійській Церкві Преосвященного Мстислава, єпископи УАПЦеркви вважали, що тим самим УГПЦерква в Канаді увійшла під юрисдикцію ієрархії УАПЦеркви на еміграції. Це видно, напр., з ухвали Синоду УАПЦ від 21. X. 1947 р. — „Доручити Голові Свящ. Синоду митр. Полікарпові зажадати від єпископа Мстислава докладного звіту з його праці в Америці й Канаді”, також з ухвали Собору Єпископів УАПЦ від 4. XI. 49 р. про „порозуміння з Архиепископом Мстиславом в справі надсилення офіційних повідомлень про життя УГПЦеркви в Канаді”.

Розуміння ж самої УГПЦеркви в Канаді про взаємовідносини її з УАПЦ на еміграції ясно висловлене було в ухвалях на Надзвичайному Соборі тієї Церкви 12-13 листопада 1947 р.: Собор „обирає і просить Преосвященного Владику Мстислава (Скрипника) стати правлячим Єпископом УГПЦеркви в Канаді з титулом „Архиепископ Вінніпегський і всієї Канади” з осідком в місті Вінніпегу. Одночасно стверджує, що Українська Греко-Православна Церква в Канаді **лишається надалі самостійною і незалежною у внутрішньому житті і управлінні** церковною організацією в Канаді. Надзвичайний Собор УГПЦеркви в Канаді вважає УАПЦ на еміграції Церквою-Сестрою, рідною їй по духу і стремлінням, головною прикметою яких церков є основне бажання заховати свою незалежність від чужих церковних центрів і впливів й бути одночасно, як і інші Автокефальні Православні Церкви, частиною Вселенської Православної Церкви”.

На цьому ж Надзвичайному Соборі УГПЦеркви в Канаді прийнято й постанову в справі церковного поєднання православних українців у світі поза Батьківщиною, яку постанову привітав Церковний З'їзд УАПЦ в Регенсбурзі, а саме: „Надзвичайний Собор УГПЦеркви в Канаді уважає, що реальною формою єдиного духовного проводу і символом церковного об'єднання всіх православних українців у світі було б визнання одного Митрополита, як Духовного Провідника всіх православних українців у світі, при якому діяла б Митрополита Рада з **представників** зорганізованих і діючих **самостійних** Українських Православних Церков. Для досягнення цього Собор вважає за конечне, щоб в найкоротшому часі відбувся Всесвітній Український Православний Собор... Надзвичайний Собор вважає за доцільне, щоб ініціативу скликання такого Собору взяла на себе УГПЦерква в Канаді, а тому поручає

Проводові УГПЦеркви в Канаді увійти в порозуміння з проводами УАПЦ на еміграції в Європі і Амер.-Української Православної Церкви в ЗДА і спільно з ними устійнити час, місце, програму Всесвітнього Собору”.

В актах Свящ. Синоду УАПЦ на еміграції знаходимо, що лист Архиепископа Мстислава з дня 7. VI. 49 р. в справі скликання „Всесвітнього Церковного Собору православних українців поза Україною суших” заслухано було на засіданні XI сесії Синоду 17. VI. 49 р. В своїй постанові Синод ідею скликання такого Собору признав „цілком приємлемою і потрібною”, одначе висловився, що „таку поважну справу, як скликання Всесвітнього Церковного Собору православних українців поза Україною суших, можна відбутися тільки (?) з благословення Святішого Вселенського Патріярха”. Ухвалено було покликати й Передсоборну Комісію в складі митр. Полікарпа, архиеп. Ніканора і еп. Платона, з „правом кооптації відповідної кількості членів Комісії від духовенства і вірних УАПЦеркви”. На VI Соборі Єпископів УАПЦеркви, що відбувся 3-5 листопада 49 р., була принята ухвала: „Нав'язуючи до питання скликання Всеукраїнського Православного Церковного Собору, Собор Єпископів УАПЦеркви освідчує, що УАПЦ на еміграції прийме участь в діях Всеукраїнського Собору, коли буде він скликаний. Коли б благословення Вселенського Патріярха, про яке була мова в постанові Синоду з дня 17. VI. 49, не зважаючи на всі ужиті заходи, не було б udzielено, то Собор Єпископів УАПЦ вважає з необхідности можливим скликання того Собору і без того благословення”. (Протоколи засідання сесії Синоду УАПЦ в Мюнхені 17. VI. 49 р., засідання VI сесії Собору Єпископів 4. XI. 49 р. в Ділінгені. Архів Свящ. Синоду УАПЦ. Розд. I, ч. 1, стор. 201, 59).

Коли приймалась ця ухвала Собором Єпископів УАПЦеркви на еміграції, останнім з доби таборового життя православних українців в Європі, то в Сполучених Штатах Америки проходив з великими труднощами процес поєднання Американсько-Української Православної Церкви, очоленої архиепископом Іоаном, з Українською Православною Церквою в Америці, очоленою архиепископом Мстиславом (до Надзвичайного Собору цієї Церкви 8-9 грудня 1948 р. в Аллентаун — еп. Богданом Шпилькою в юрисдикції Царгородського Патріярха). Події того процесу, в яких УАПЦ на еміграції участі не брала, закінчились Собором Поєднання двох названих Церков в одну Українську Православну Церкву в США — 14 жовтня 1950 р. В Соборному Посланні, з нагоди цієї історичної події, єпископату об'єднаної УПЦеркви в США читаємо: „Історична вага наших Соборних постанов полягає ще і в тому, що вони є першим етапом до **Всесвітнього Собору всіх частин Української Православної Церкви, поза межами поневоленої України існуючих**”.

Ієрархія УАПЦеркви на еміграції, очолена митрополитом Полікарпом, радісно вітала події в церковному житті православних українців в США, зв'язані з утворенням однієї УПЦеркви в цій державі, головне ж, що на шляху до церковного поєднання не стало вже ієрархії УАПЦ двох „формацій”, як тоді називали, „формації 1921 року” і „формації 1942 року”, стала тільки одна українська православна ієрархія, що без всяких догматично-канонічних перешкод може мати молитовне об'єднання між собою. Але ж до **Всесвітнього Церковного Собору всіх частин УПЦеркви поза Батьківщиною так досі й не прийшло**; скликання його, а тим більше для утворення єдиної УАПЦеркви в світі поза поневоленою Україною, так і залишається ідеєю.

Ідеєю залишилось і досі такою залишається й стремління єпископату УАПЦеркви на чужині увійти в молитовне єднання з іншими Автокефальними Православними Церквами-Сестрами, чужонаціональними. „Окружне Інформаційне Послання” до „Святійших Патріархів, Блаженніших Митрополитів, Високопресвященних Архієпископів і Преосвященних Єпископів усіх Автокефальних Церков Східньої Вселенської Православної Церкви Христової”, прийняте, як подано про це вище, на Соборі Єпископів УАПЦ в Еслінгені 17 березня 1946 р., було вислано патріярхам: Максимові Царгородському, Олександрові Антіохійському, Христофорові Олександрійському, Тимофіїві Єрусалимському, Никодимові Румунському, Архієпископові Афінському Дамаскину, митрополитам: Зарубежної Російської Церкви Анастасію, Латвійської, Естонської Церков, архієпископові Білоруської Автокефальної Церкви Філофею. (Протоколи засідань Синоду УАПЦ 17. VI і 24. VIII. 1946 р.). Невідомо навіть, чи в тих часах невідпорядкованого по жажливій другій світовій війні життя і ненормальної міжнародної поштової комунікації дістали те „Окружне Інформаційне Послання” Собору Єпископів УАПЦеркви на еміграції Голови названих Автокефальних і не-Автокефальних Православних Церков; відповідей на „Послання”, окріч відповіді від імені Архієрейського Синоду Зарубежної Рос. Церкви митрополита Анастасія, — не було. Між митрополитом же Анастасієм і митрополитом Полікарпом виникло, з приводу „Послання”, обширне листування (митр. Анастасія листи від 17/30. VII. 1946 і 7/20. I. 1947, — митр. Полікарпа — від 17. X. 1946 і 17. V. 1947 р.), дуже повчаюче і характеристичне, що заслуговувало б на опублікування цілком.

Архієрейський Собор Зарубежної Рос. Церкви в постанові від 8 травня 1946 р. висловив погляд на УАПЦеркву на еміграції, що це є „безблагодатне сообщество”, утворене українськими націоналістами в політичних цілях, від якого „належить всіма засобами боронити православному паству”. Але після докладної аналізи цієї постанови Архієрейського Собору в листі митрополита Полікарпа, де показано якраз політичний характер самої постанови Собору і ряд тверджень, що підходять під поняття „подвига лжи”,

— нема вже в другому листі митрополита Анастасія кваліфікації УАПЦеркви на еміграції як „благочестивого сообщества“, а при визнанні благодушності ієрархії і священства, питання зведено Архирейським Синодом тільки до того чи другого „ступеня відповідальності в порушеннях канонічних правил кожного єпископа чи клирика юрисдикції УАПЦеркви“, коли хто з них „побажав би з'єднатися з Зарубежною Рос. Церквою зосібна“. На це митрополит Полікарп відповів: „Як Собор Єпископів Української Православної Церкви, ми не просили і не просимо про прийняття нас з нашим духовенством і паствою в юрисдикцію Російської Зарубежної Церкви, у випадку якої просьби тільки й можна зрозуміти відповідь Архирейського Синоду, що буде розглядати справу кожного прохача окремо... Ми звернулись до Вас, як до одної з православних церковних організацій, незалежної в управлінні, з просьбою подати нам братерську руку молитовного єднання як Церква Церкві ж, Церкві українського православного народу. При цьому ми не входили в міркування про канонічне положення Вашої Церкви, хоч і відомі канонічні санкції накладені на її представителів Московською патріархією... Для нас церковна правда не в цих розділеннях і канонічних суперечках, джерело яких в земних інтересах і мудрощах віку цього. Ми бачимо у Вашій церковній організації найперше братів по вірі, що ісповідують нелицемірно науку Святої Православної Східної Церкви, яку ісповідує і наша Українська Православна Церква“.

9 лютого 1948 р. нагло помер у Мюнхені Владика Митрополит Олександр Поліський. При сумній вістці про несподівану смерть Митрополита Олександра не виникало серед українців сумніву, що ховати спочилого Владика будуть українські єпископи, найперше висвячені ним і Владикою Полікарпом в єпископи 9-10 лютого 1942 р., архієпископи Ніканор і Ігор. Але ж в день виносу тіла Покійного до домової церковки, яку мав в Мюнхені Владика Олександр, стало відомим, що літургію і похорон 12. II мають відправляти російські ієрархи, які поставили вимогу, щоб єпископи й духовенство УАПЦеркви не відправляли заупокійної літургії в церкві Митрополита навіть напередодні, в середу 11. II. Глибоко схвилювала ця вістка православних українців, а особливо, коли довідались, що тепер, по смерті Владика Олександра, Синод Зарубежної Рос. Церкви анулював і свою постанову від 26 березня 1947 р. про припинення з ним молитовного єднання; така Синодальна постанова була викликана відправою Служби Божої і Богоявленського Великого Освячення води 19 січня 1947 р. Владикою Олександром в сослуженні з ним духовенства УАПЦеркви для двох українських парафій таборів в Шлясгаймі і Фраймані під Мюнхеном, де молились на „Йордані“ тисячі народу. Очевидно, що над труною Владика Поліського мала бути переведена політична гра: не допустити ієрархію УАПЦеркви відправити Божественну Літургію і похорон Архирея, благодушність і канонічність

єпископства якого понад всякий сумнів стоять в очах і всієї Російської Церкви.

Українська делегація, організована автором цієї праці, негайно з'явилась на авдієнцію до Митрополита Анастасія, як Голови Архиєрейського Синоду Рос. Зарубежної Церкви; на авдієнції було з'ясоване повне моральне право і святий обов'язок УАПЦеркви поховати Покійного її Добродія Митрополита Олександра, який, з благословення свого Кіріярха Митрополита Діонісія, взяв участь в хіротонії єпископів для православних українців. Митрополит Анастасій цілком, видно, поділив справедливі домагання делегації, моральні її інтенції та зрозумів помилку й нехристиянський крок Синоду, казав нам, делегації, їхати до церкви покійного, де він, митрополит, скоро сам буде. Приїхав митрополит Анастасій до церкви, куди з'явилися також єпископи бувшої Автономної Церкви на Україні архиеп. Пантелеймон Рудик, Федор Рафальський, Євлогій Марковський, що прийняті були в юрисдикцію Зарубежної Рос. Церкви; Владика Анастасій відправив панахиду над гробом Спочилого, після чого закликав мене і сказав, що вони поступаються, не маючи молитовного єднання з УАПЦерквою, ієрархії якої й віддають церковні відправи, зв'язані з похороном Митрополита Олександра.

Похорон Владики Олександра відбувся величаво. Заупокійну Службу Божу відправив Архиеп. Ніканор з численним духовенством, а в одвіванні й проводах в останню путь на цвинтар „В а л ь д ф р і д г о ф” у Мюнхені взяли участь Владики Ніканор, Ігор, Михайл, Генадій і Володимир з великим числом священників. Жалібна процесія, в якій труну з тілом спочилого несли священники, розтяглась понад кілометр, при співі двох хорів, один співав в українській мові, другий в церковно-словянській. В надгробних і надмогильних промовах яскраво виступив світлий образ покійного Владики Олександра, як Архипастиря з глибоким християнським світоглядом, далекого від яких-будь почувань шовіністичного характеру, з високою інтелігентною душею: зокрема ж освітлена була роля Спочилого Владики в історії відродження Української Православної Церкви. („Богословський Вісник”. Чт. 1, II. 1948. К. М. — І. Власовський. Митрополит Олександр Іноземцев. Стор. 68-75; 64-66).

В справах церковного поєднання знаходимо в актах Синоду УАПЦеркви й порушення взаємовідносин між УАПЦ та ієрархами-українцями Православної Автокефальної Церкви в б. Генерал-Губернаторстві — митрополитом Іларіоном і архиепископом Паладієм. В зв'язку з замірами цих владик організувати свої парафії в тих оселях, де є вже парафії УАПЦ, Синод ухвалив: „Звернутися з проханням до митрополита Іларіона і архиеп. Паладія, як до архипастирів-українців, увійти в склад Собору Єпископів УАПЦ для спільної праці на користь Св. УПЦеркви і українського народу”. (Прот. ч. 4 засідання Синоду УАПЦ VI сесії 8. VII. 1947 р.).

На це пропозиція архієп. Паладій відповів, що коли ієрархія УАПЦ постане з благословення митр. Діонісія, а він є в його юрисдикції, то тим самим є в молитовному єднанні з ієрархією УАПЦ. Натомість, митр. Іларіон зажадав різних відомостей про постанови ієрархії УАПЦ і працю її в Україні і поставив передумову, що, розібравшись в тому, він скаже своє останнє слово. (Прот. ч. 2. Прав. Укр. Церк. З'їзду в Регенсбурзі 26. XII. 1947.) Як видно з Прот. ч. 2 засід. Синоду УАПЦ 16 квітня 1948 р. в Аугсбурзі, цим останнім словом в тому часі був лист митрополита Іларіона з Вінниці від 1. XI. 1947 р. з заявою про „перервання зносин з Свящ. Синодом УАПЦеркви до ліпших часів”. Синод ухвалив – цього листа Владики Іларіона „приложити до діла”. (Архів Синоду. Розд. I, ч. 1, стор. 170).

6. Тяжкі умови для провадження духовно-освітньої праці в житті УАПЦеркви на еміграції. Перешкоди для розвитку церковного видавництва. Заснування Синодом „Богословсько-Наукового Інституту” і його завдання. Справа уніфікації богослужбових текстів в УАПЦ. Видання богослужбових чинів. Церковна преса. Календарі. Законодавство по таборних школах; підручники. Справа підготовки кандидатів священства. Затвердження Синодом „Статуту Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ”, представленого ініціативною групою професорів. Великі труднощі провадження Академії. Невідповідність навчальної програми Бог.-Пед. Академії; зміни програми. Конфлікт між Синодом і Професорською Радою та Сенатом Академії. Затвердження нового „Статуту Богословської Академії” Собором Єпископів 3. XI. 49 р. Марні надії на переїзд Богословської Академії ін корпоре до Америки. Ліквідація Богословської Академії УАПЦеркви на чужині.

В умовах еміграційного життя по таборах, як перехідного часу, коли джерелом матеріального існування скитальців була доброчинність держав-переможців, тяжко було сподіватись широкого розвитку культурно-освітньої діяльності взагалі, а зокрема і в житті УАПЦеркви. Констатуючи невідрадний стан церковно-видавничої справи УАПЦ на еміграції, доповідач на цю тему на Українському Церковному З'їзді в Регенсбурзі казав: „Чого б ми не торкнулись, чи потреб богослужбового культу, чи навчання Закону Божого по наших таборних школах, чи місійної літератури широкого вжитку, чи проповідницької літератури, чи потреб в знанні нашої церковної історії, чи тим більше, глибшого богословського та релігійно-філософського знання, а врешті й відомостей та освітлення сучасного нашого церковного життя та життя інших християнських церков через який церковний журнал чи часопис, – скрізь недостачі, браки, вбогість, скрізь широке поле, часто не зоране й не засіяне, поле до праці”...

До речі можна тут пригадати, що й взагалі відродження Української Православної Церкви, як Національної, почалось і проходило в дуже несприятливих для розвитку в ній церковно-видавничої діяльності зовнішніх умовах, було бідне, не відповідало широчині завдань, які вимагані від Національної Церкви Православної багатомільйонного народу. Про стан цієї церковно-видавничої діяльності УПЦеркви і перешкоди в ній в Східній Україні до другої світової війни написано нами в розд. II, т. IV, ч. 1, стор. 207-214; на Західній Україні під Польщею в розд. III, т. IV, ч. 2, підрозд. 12; на всій Україні в часі другої світової війни під німецькою окупацією в розд. IV, т. IV, ч. 2, підрозд. 5. Очевидно, що церковна влада УАПЦеркви на еміграції могла користати найперше для Богослуження з того, що вже було видано в перекладах на живу українську мову до еміграції, передруковуючи ті видання. Але дуже малі спроможності для друку, при малих фінансових засобах УАПЦеркви на еміграції, залежали найперше від загальних труднощів друку в Німеччині, унормованого по тяжкій війні певними обмеженнями права, викликаними особливо **недостачею паперу**. Тому в перших місяцях церковне видавництво УАПЦ обмежувалось ротаційним способом видання, чи, як тоді казали, була „доба циклостилевого видавництва”. При замовленні друку книжки чи періодики в друкарні вимагалась наявність ліцензії від влади, чи дозволу на друк, а для того, щоб отримати цей дозвіл, треба було виказатись приділом паперу, потрібного на той чи інший друк. Приділ же паперу на українську пресу був вичерпаний, при чому Церква при розподілі ліцензій була обійдена. Але в другій половині 1947 р. прийшла з допомогою УАПЦеркви Рада Світового Союзу Християнських Церков, яка офірувала і прислала з Швеції УАПЦеркві на еміграції цілком достатню кількість потрібного паперу, так що після цього залишались труднощі тільки в одержанні цензурного дозволу на друк, що вимагало теж довшого часу.

Установою при Свящ. Синоді УАПЦеркви, яка покликана була відати церковно-видавничою справою, був **Український Православний Богословсько-Науковий Інститут**, заснований на підставі постанови Собору Єпископів Церкви 16 березня 1946 р. Статут цього Інституту був затверджений Синодом 16 червня 1946 р. На Директора Інституту було призначено Синодом проф. Івана Власовського; з від'їздом його в серпні 1948 р. до Канади, на Голову Інституту був покликаний Синодом архієпископ Ніканор. 17 вересня 1946 р. відбулось Організаційне Зібрання членів Інституту. Основна Наукова Колегія його була утворена Синодом в складі: єп. Володимир, єп. Сильвестер, протопресв. П. Калинович, прот. М. Овчаренко, прот. О. Попов, прот. І. Губаржевський, проф. І. Власовський, проф. Д. Дорошенко, проф. Ф. Кульчинський, проф. П. Ковалів, проф. Левицький і член-секретар Інституту Н. Кибалюк. На організаційному зібранні було кооптовано, згідно з пп. 4 і 5 Статуту, нових членів: архієпископа Михайла, прот. А. Сагайда-

ківського, прот. Бориса Яковкевича, прот. А. Селепину, свящ. М. Карачківського, д-ра Д. Оляничина, проф. В. Петрова, проф. Г. Ващенко, проф. М. Маркевича і доцента В. Гришка. Організовано було комісії з членів Інституту — Редакційно-видавничу (голова І. Власовський), Перекладницьку (голова П. Ковалів), Шкільну (голова Ф. Кульчинський) і Місіонерську (голова о. П. Калинович).

По думці „Статуту Українського Православного Богословсько-Наукового Інституту” при УАПЦеркві на еміграції була це богословсько-вчена колегія, що мала метою „організувати наукові сили з-поміж української православної еміграції для розроблення і виявлення в наукових працях української православно-богословської думки та церковно-історичних дослідів, допомагати Свящ. Синодові в упорядкуванні богослужбових текстів в живій українській мові та бути допоміжним органом Синоду в ширенні й поглибленні серед вірних УАПЦеркви релігійної освіти та християнсько-морального виховання”. Але ж, з відкриттям у листопаді 1946 року Богословсько-Педагогічної Академії УПЦеркви, професорський склад якої і мав бути богословською колегією для розроблення української православно-богословської науки, прийшло фактично до звуження завдань Богословсько-Наукового Інституту при Синоді: він став властиво „Церковно-видавничим Інститутом”, з дорученням йому рецензій й на літературу, переклади богослужбових чинів, підручників по Закону Божому, що подавались до Свящ. Синоду для одержання благословення на їх видання, чи вже для вжитку в церковному житті. Бо ж, як видно з комунікату Канцелярії Свящ. Синоду від 8 квітня 1946 р., Собор Єпископів, в ухвалах з дня 16 березня 1946 р. централізуючи церковно-видавничу справу при Синоді щодо видання книг Св. Письма, Богослужбових і шкільних підручників по Закону Божому, не мав на меті монополізувати саме видання. Комунікат той каже, що Синод „радо вітатиме всяку приватну ініціативу в справі видання книг Св. Письма, Богослужбових” і т. под.; йшло тільки про апробату і благословення такого видання Вищою Церковною владою з метою впорядкування священних текстів, перевірки укладу і змісту підручників науки релігії, пляновості у виданні книг церковного вчителства.

Справа уніфікації молитовних і взагалі церковно-бослужбових текстів в перекладах на живу українську мову була в тих часах однією з найважливіших справ в житті УАПЦеркви на еміграції. Хаотична практика у вживанні духовенством по церквах на еміграції різних українських богослужбових текстів, іноді навіть по „записках”, вживання рівно ж українських молитовників для школи з ріжними текстами молитов звернули на себе увагу Собору Єпископів вже в березні 1946 р., але висвітлені вже вище несприятливі умови для друку не давали можливості навіть розпочати боротьбу з цим хаосом. Церковний З’їзд УАПЦеркви 25-27

рудня 1947 р. в Регенсбурзі теж констатував, що „тяжкі умови то-воєнного життя не дали змоги Свящ. Синодові розвинути церковно-видавничу справу”, але, „з огляду на те, що тепер обставини покращали, З'їзд просить Св. Синод: 1) Активізувати цю діянку церковно-релігійного життя і в прискішеному темпі налагодити видавництво і поставити його на належну височінь. 2) **Вжити всіх засобів до уніфікації текстів Богослужбових книжок** і видати найбільш потрібні з них, а також видати поширений молитвослов зі щоденними молитвами та найважнішими частинами Богослужб; видати також церковні музичні твори. 3) Видавати раз на місяць журнал, який би охоплював життя УАПЦеркви взагалі подавав би матеріал релігійно-морального змісту для широкого кола вірних”. (Протокол ч. 3 засідання Укр. Церковного З'їзду в Регенсбурзі 27. XII. 47 р.)

Щодо уніфікації Богослужбових текстів в УПЦеркві, то ця важлива справа все ж таки й до цього часу залишається в багатому чому „*pium desiderium*” (побожне бажання). Не наводячи численних прикладів ріжнотності текстів, можемо подати, як в одній і тій же УПЦеркві в Канаді навіть ієрархи різняться у виголошенні архиєрейському за Службою Божою посеред співу „Святий Боже”: один виголошує: „Зглянь з неба Боже і подивись”..., а другий „Поглянь Боже з неба і побач”...

З Богослужбових книг Синодом УАПЦ на еміграції було видано друкарським способом „Службник” (1949 р.) в перекладі на укр. мову Комісії при Укр. Наук. Інституті у Варшаві з поправками, поробленими Комісією в 1944 р. в Бреслау та в остаточній редакції Комісією під головуванням архиєпископа Ніканора, в складі, крім нього, архиєпископів Ігоря і Генадія (ухвала Свящ. Синоду на IX сесії його 15 квітня 1948 р.). Р. 1950 було видано „Часослов” з Луцького видання (Т-ва ім. митроп. Петра Могили), за редакцією архиєп. Ніканора, в кількості 1500 примірників, видання ротаторне з браку потрібних фінансів. Ротаторним же способом ще раніше було видано „Святочну Мінею” – передрук з Київських перекладів (Церковне Управління УАПЦеркви в Еслінгені року 1946), акафісти до Св. князя Володимира, Почаївської Божої Матері, преп. Іова Почаївського, примуч. Афанасія, ігумена Берестейського (вид. Свящ. Синоду). З благословенства митроп. Подікарпа, видано було р. 1946 друкарським способом „Молитовник” (стор. 127. Кооперативне В-во „Заграва”). Окремими книжечками видавало церковні служби на великі свята (передрук з видання Церк. Управл. в Еслінгені) Генеральне Церковне Управління УАПЦеркви в В. Британії.

Періодиками в УАПЦеркві на еміграції були в циклостилеву добу „Церква і Життя” (Церк. Упр. на провінцію Віртемберг-Баден), „Церковний Вісник” (Баварія-Мюнхен). Як орган УАПЦ на еміграції, почав, після Церковного З'їзду в Регенсбурзі, виходити місячник „Богословський Вісник” в р. 1948, благословляючи ви-

дання якого, митроп. Полікарп писав до його редакції: „Серед народу нашого на еміграції немало віруючих душ, що в умовах матеріальних недостач, в непевності й невідомості майбутнього, журбу свою несуть до Бога, в Ньому знаходять втіху і підіймаються духом над земними турботами і скорботами... Нехай же Господь допоможе „Богословському Вісникові“, органі нашій Св. Церкви на чужині, сприяти поглибленню Богопізнання і християнського світогляду, просвітити на підставі Слова Божого тих, що у тьмі перебувають, та відвернути від нездорової і неправдивої науки, лагідно повчаючи противників, щоб дав їм Бог покаєння на пізнання правди” (2 Тим. II, 25). На жаль, „Богословський Вісник” вийшов тільки в двох числах, ч. 1 за червень і ч. 2 за липень-грудень 1948 р., — валютна реформа в Німеччині не дала можливостей продовжувати видання. Від вересня 1952 р. органом УАПЦеркви на чужині в Європі стала „Рідна Церква” (нині кварталник). Органом Генерального Церковного Управління УАПЦеркви в Великій Британії став з 1950 р. часопис „Відомості” (нині кварталник).

Свящ. Синод УАПЦеркви на еміграції видав „Український Православний Календар” на рр. 1947, 48, 49 і 50-ий. Ці календарі являються цінною пам’яткою життя і діяльності УАПЦеркви в часах таборового життя українських вигнанців з Західній Європі. Цінні там церковно-уставові вказівки, які давались священикам, огляди подій з церковного життя УАПЦ за попередній рік, статті ідеологічного характеру. В одній з них читаємо: „В руках Божих — майбутнє українського народу, його державности, його Св. Церкви. Але ж, з вірою в Божу поміч, власними зусиллями будуймо своє життя, прямуючи до поставлених високих цілей, освітлених високими християнськими ідеалами. Майбутня Україна, а ще після страхіть безбожних експериментів улаштувати життя без Бога, не може нами мислитись інакше, як держава християнська. А коли так, то Церкві Христовій в християнській Україні належить високе місце. Над взаємовідносинами Церкви і Держави слід глибоко задуматись і виробити ґрунтовні погляди, основані не на позиченні з чужих доктрин, як би вони модні й новітні не були, а на історії народу, на національній психіці українського народу... Гармонія, координація в діях Церкви і Держави, однаково Богом покликаних для добра людства, повинні лягти в основу церковно-державних відносин... Будемо вірити, що легковаження Церкви, звичка вживати її як знаряддя для політичних демонстрацій, уступають своє місце глибшому відношенню до національно-церковної проблеми в зрозумінні ролі й значення Церкви в житті Держави, зокрема ж у вихованні молодих поколінь — будучих громадян України”. (Укр. Прав. Церк. Календар на 1949 р. ст. „Церква і Держава”. Стор. 111-112).

Турботи про релігійне виховання й релігійну освіту українських дітей, української молоді лежали на серці проводу УАПЦер-

кви і в цю добу таборового життя українських скитальців. По початкових школах при таборових парафіях і по таборових гімназіях, з благословення правлячого архиєрея, священниками й світськими викладався Закон Божий. Програми навчання Закону Божого, опрацьовані архиєп. Михайлом (для початкових шкіл) і прот. Іл. Нагірняком (для гімназій), з допомогою також проєктів програм, надісланих прот. М. Лящуком, прот. Антохієм і свящ. М. Карачківським, були затверджені Свящ. Синодом 23 серпня 1946 р. і подані духовенству для користування у викладах науки релігії. На засіданні Синоду 12 листопада 1948 р. було затверджено змінену програму навчання релігії в 7-класних початкових школах; нова програма була опрацьована прот. Філімоном Кульчинським, який був до виїзду його до Канади й шкільним інспектором при Свящ. Синоді по навчанню релігії по школах.

Підручниками по Закону Божому по початкових школах при парафіях були „Коротка наука Закону Божого, Старий Заповіт” архиєп. Ігоря; „Священна історія Старого Заповіту” і „Священна історія Нового Заповіту” — свящ. М. Карачківського; у виданні Синоду УАПЦ вийшов „Короткий Православно-Християнський Катехизис” прот. С. Гаюка (для початкових шкіл і нижчих клас гімназій); „Поширений Катехизис Православної Церкви Христової для середніх шкіл” архиєп. Михайла; у виданні Богословсько-Наукового Інституту — „Коротка історія Православної Церкви” в опрацьованні директора Інституту Ів. Власовського; в основу першої частини підручника („Загальна церковна історія”) покладена була „Історія Православної Церкви” — підручник для православних учнів видання Свящ. Синоду Прав. Церкви в Польщі; друга частина — „Українська Православна Церква” укладена цілком, майже, наново. На засіданні X сесії Синоду УАПЦеркви 12. XI. 48 року було ухвалено: „В цілях поглиблення знань про догматичні й канонічні підстави Св. Православної Церкви, зобов'язати законотворців запровадити в VII класі народньої школи та у відповідній класі гімназії дисципліну про Церкву, після проходження курсу Історії Церкви, й при навчанні цієї цінної й виховавчої дисципліни користатися, як підручниками, брошурами, видрукованими при виданні ч. I „Богословського Вісника”: архиєп. Ніканора — „Догматично-канонічний устрій Св. Православної Церкви” і проф. Івана Власовського — „Канонічно-історичні підстави автокефалії Української Автокефальної Православної Церкви”.

Засобами Богословсько-Наукового Інституту при Свящ. Синоді УАПЦеркви була видана р. 1946 монографія „Senex. (Ів. Власовський). Українська Православна Церква в часі другої світової війни — 1939-1945”. Видання ротаторне (працею технічного співпрацівника Інституту Аркадія Ткачука), в 120 примірниках; з кінця 1947 р. і впродовж кількох місяців р. 1948 монографія ця передруковувалась у „Віснику” УГПЦеркви у Вінніпегу з метою да-

ти відбитку окремою книжкою, але, з незалежних від автора монографії причин, окремою книжкою вона не була видана.

Вже на початку еміграційного життя, єпископат УАПЦеркви, перебуваючи майже три місяці в Бреслау, перевів, як вище оповіджено (підрозд. 1), „Богословський Семинар” для підвищення духовної освіти духовенства. Тепер, в організації церковного життя УАПЦеркви на еміграції по скінченні другої світової війни, проблема не тільки підвищення кваліфікації духовенства, склад якого, з погляду освітнього рівня, був таки досить різноманітний, а головне — **підготовки нових кадрів духовенства УАПЦеркви**, стала актуальною, при чому, як тоді ще була віра в скоре повернення на Батьківщину, то ці кадри мали б готуватися й на служення в УАПЦеркві на Батьківщині. Єпископат УАПЦеркви був свідомий цього завдання, коли на Соборі Єпископів в Еслінгені 16 березня 1946 р. ухвалив: „Доручити Св. Синодові подбати про **негайне заснування пастирських і дяківських курсів** в одному з найвідповідніших міст на еміграції”. Таким містом Собор признав Мюнхен, бо „мається там багато науково професорських сил”. І далі: Доручити Св. Синодові подбати про **заснування Богословського Відділу при одній з Високих шкіл**, які існують на еміграції”. (Протокол ч. 3 з діянь II Собору Єпископів УАПЦеркви на еміграції, відбутих дня 16 березня 1946 р.)

В актах Св. Синоду УАПЦеркви нема даних про те, що було зроблено Синодом для „негайного заснування пастирських і дяківських курсів”. Натомість в справі заснування Богословського Відділу при одній з Українських Високих шкіл на еміграції є листування єпископа Сильвестра з секретарем Синоду єп. Платоном, з якого видно, що в українському таборі Новому Ульмі постала „Ініціативна група по заснуванню Богословської Школи” при Українському Університеті в таборі Новому Ульмі. Від цієї групи єп. Сильвестер, запрошений нею на вик. об. ректора Богословської Школи, надіслав 30 квітня 1946 р. до Синоду протокол засідання тієї групи з дня 27. IV. 46 р. з долученням списку учбових предметів і намічених лекторів в Богословській школі; при тому ж таборі, як писав в листі до Синоду єп. Сильвестер, буде улаштований інтернат на 50 студентів тієї школи. „Щиро вітаючи повязту ініціативу ВП Групи”, Секретар Синоду єп. Платон в листі з дня 3 травня 46 р. до єп. Сильвестра повідомив, що „предложений проект заснування „Богословської Школи” в Новому Ульмі буде розглянутий на сесії Синоду УАПЦеркви, відбуття якої передбачається в половині травня місяця (46 р.) в Еслінгені. (Архів Св. Синоду. Розділ по реєстру V. Справа 31. Стор. 302-308).

На сесії Синоду, яка відбулася 14-17 червня 1946 р., були заслухані Синодом усні доповіді проф. П. Коваліва і Я. Моралевича в справі „відкриття Педагогічно-Богословського Інституту в Мюнхені”; по заслуханні було ухвалено: „Відложити розглянення цієї справи до часу представлення на письмі Статуту й програму та

складу професорів Богословсько-Педагогічного Інституту". Після цього, в тому ж засіданні 16. VI була заслухана доповідь Секретаря Синоду, доповнена присутнім єпископом Сильвестром, в справі відкриття Богословської Школи в Новому Ульмі, і Синод постановив: „відкласти остаточне рішення в цій справі до часу вияснення справи з приміщенням для школи й учнів та їх утримання”.

Через два тижні після цієї сесії Св. Синоду в часописі „Наше Життя” (Аугсбург) за 29 червня 1946 р. було оголошено: „Доводиться до відома українського громадянства, що в Мюнхені, з благословення Св. Синоду, засновано Богословсько-Педагогічний Інститут з чотирирічним курсом навчання. Запис студентів проводиться на факультети: богословський і педагогічний. При Інституті буде існувати гімназія; хто ще не має матури, може вступати до гімназії. Одночасно провадиться запис слухачів на 6-місячні пастирські курси, що відкриваються при Богословсько-Педагогічному Інституті і мають підготовляти священників. Персонально звертатися на адресу: Мюнхен, Дахауерштр. 9, приміщення парафії. Листи слати на адресу: Мюнхен, Блюменштр. 30/III. Консисторія УАПЦ. Ректорат Богословсько-Педагогічного Інституту в Мюнхені оголошує конкурс на заміщення вакантних посад на Богословському факультеті. Всі зацікавлені особи можуть подавати заяви на адресу: Мюнхен, Блюменштр. 30/III. Консисторіум. Це оголошення просимо передрукувати в усіх укр. часописах. Ректорат”.

На III сесії Св. Синоду, яка відбулась 23-26 серпня 46 р., на порядку денному була вже тільки справа про відкриття „Богословсько-Педагогічної Академії (а не „Інституту”) УАПЦеркви в Мюнхені; справи ж про „Богословську Школу” в Новому Ульмі вже не було. На засіданні Синоду УАПЦеркви 24 серпня 1946 р. були заслухані надіслані Синодові Ректором Богословсько-Педагогічної Академії проф. П. Ковалівим такі документи, розглянені і затверджені Професорською Радою Богословсько-Педагогічної Академії: 1) Статут Богословсько-Педагогічної Академії, 2) Програма навчання Академії, 3) Попередній список професорів Академії. Заслухані були також і пояснення до цих документів присутніх професорів П. Коваліва, Я. Моралевича і В. Петрова. Синод прийняв „до затверджуючого відома” Статут з такими змінами чи додатками в ньому: „повна назва Академії має бути така: Богословсько-Педагогічна Академія **УАПЦеркви** в Мюнхені; деканів і професорів Богословського факультету обирає Професорська Рада, а затверджує їх на цьому становищі Синод УАПЦ; деканом Богословського факультету має бути особа духовна; на Богословському факультеті усі дисципліни викладають особи православного ісповідання”. Синод затвердив програму навчання Богословсько-Педагогічної Академії, запропонував усталити список професорів її, а список професорів Богословського факультету на чолі з деканом представити йому на затвердження до наступної сесії Синоду. Згідно з т. 39 прийнятого Статуту Академії, „найвищим органом управ-

ління Богословсько-Педагогічної Академії" була „Кураторія" в складі Голови і 6 членів. „Головою Кураторії є Єпископ, що призначається на це становище Синодом, а заступником Голови є Ректор Академії". На це становище Голови Кураторії, назване „Урядуючий Куратор", Синод призначив архієп. Михаїла, а на „Почесного Куратора" Академії покликав митрополита Полікарпа. Синод на перші потреби, зв'язані з урухомленням Академії, асигнував 3000 нім. марок. Дата 24 серпня 1946 р. й стала вважатись днем заснування Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦеркви на еміграції, яке заснування, — писав в листі до Синоду УАПЦ Ректор Академії, „є великою подією в історії нашої Церкви, як доказ єдності й високих вимог нашого суспільства мати своїх високоосвічених достойників Церкви, як мають їх інші народи Європи" (Ibidem, стор. 289).

Свящ. Синод УАПЦеркви на еміграції, рішення якого про відкриття високої богословсько-педагогічної школи в лоні УАПЦеркви ще за два місяці до цього рішення було попереджено оголошенням в українських часописах Ректоратом такої школи („Богословсько-Педагогічного Інституту") про заснування вже її і що при ній відкриється гімназія, а також 6-місячні пастирські курси, — зовсім не зостановився і не задумався, як видно з постанов Синоду в засіданні 24 серпня 1946 р. про відкриття Богословсько-Педагогічної Академії, над питанням, чи він, а значить УАПЦерква на еміграції, має спроможності для провадження такої високої школи і чи доцільний в даних умовах життя самий навчальний плян, представлений Синодові від Професорської Ради Богословсько-Педагогічної Академії, яка вже існувала і той плян затвердила 16 липня 1946 р. Не видно, щоб постанала навіть думка передати остаточно вирішення такої важливої справи, як відкриття вищої богословської школи УАПЦеркви, на Собор Єпископів тієї Церкви. Коли Синод в справі відкриття „Богословської Школи" в Новому Ульмі цілком слушно відклав рішення її до „вияснення справи з приміщенням для школи й учнів її та утримання їх", то при затвердженні „Статуту Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦеркви" та обширного навчального плану її, Синод не згадав ні про приміщення для високої школи, ні про гуртожиток для студентів, ні про удержання величезного професорського складу, ні про бібліоттку для професорів і студентів, ні про наукові приладдя, кабінети, лабораторії і т. д. для „Природничого відділу" Педагогічного факультету... Очевидно, що Синод задовольнився відносно цих потреб, які творять „conditio sine qua pop" існування школи, тим більше високої, параграфами „Статуту", в яких зазначено, що „Кураторія", — цей „найвищий орган управління Богословсько-Педагогічної Академії" (п. 39), — „пошукує та збирає матеріальні засоби для утримання і розвитку чинностей Академії" (п. 40, б), а також, що „При Сенаті Академії існують екс-

перти з таких питань: господарських, фінансових, правничих, церковних (?) та адміністративних" (26).

Не було нічого дивного в тім, що при такому **теоретичному вирішенні великого** діла справа провадження в УАПЦеркві високої напівдуховної, напівсвітської школи, — при всіх шляхетних пориваннях і Синоду і пп. професорів мати таку високу школу в перехідній добі життя УАПЦеркви на чужині, — мусіла відразу ж наштотхнутися на непереможні труднощі і митарства.

Не маючи приміщень для академічних викладів, рішено було одначе урочисто відкрити Богословсько-Педагогічну Академію, хоч секретар Свящ. Синоду єп. Платон в листі до Ректора Академії з дня 21. X. 46 р. і не радив цього, щоб „не вийшло прикритої історії: відкриття зробили, а вчитися немає де"... Була пропозиція з боку Кураторії Академії відбутися намічену сесію Синоду в листопаді в Мюнхені, щоб Синод взяв участь іп согроге в урочистості відкриття Академії, аби цей „акт історичної ваги підкреслити в його значенні для нашої Церкви і взагалі для нашої справи як перед своєю еміграцією, так і перед культурним світом". (Архів Св. Синоду. Розд. V. Справа 31, стор. 263). Але цього не сталося; відкриття Богословсько-Педагогічної Академії відбулося 17 листопада 1946 р. в приміщенні Українського Комітету (Розенгаймер штр. 46а), а сесія Синоду була 19-23 листопада 46 р. в Корнберзі (пров. Грос-Гесен). Урочисте засновання Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦеркви в Мюнхені задокументовано „Актом" за підписами Куратора Академії Архiep. Михайла і Ректора Академії проф. П. Коваліва. („Бюлетень Богословсько-Педагогічної Академії" ч. 2. Баварія. 1946)

18 листопада 1946 р. почались виклади в Академії в приміщенні Св.-Покровської церкви УАПЦ в Мюнхені, спочатку в притворі, а згодом — в напівзруйнованій холодній кімнаті, як звітував Синодові Ректор Академії за час від початку навчання до 1 березня 1948 р. В „Акті обстеження стану Богословсько-Педагогічної Академії в Мюнхені, переведеного Комісією під головуванням єпископа УАПЦ Володимира 23, 24, 30 вересня та 1, 10-11 жовтня 1947 р., „Комісія констатує, що протягом минулої зими (I і II семестр 46-47 р.) професорсько-викладавий склад Академії та студенти жертвено працювали в жахливих умовах холодної зими в неопалюваній кімнаті"... В цьому ж приміщенні продовжувалась наука і взимку 47-48 р. Багато сил і часу коштувало, поки адміністрація Академії здобула від німців право на ремонт напівзруйнованого приміщення в Мюнхені --- Вільгельмштр. 6/III, де треба було збудувати дах, стелю, вікна та інш. „Почались, — звітував Ректор Академії, — труднощі з ремонтом; ніхто з українців не відважувався взяти на себе цей тягар. Багато часу пройшло, аж поки знайшлася віддана справі людина і взялася до цієї важкої праці. Це був інж. Є. Микулович"... Тільки 1 лютого 1948 р. Академія врочисто святкувала освячення свого приміщення, а 21

листопада того ж року відбулось освячення в тому приміщенні академічної церкви в ім'я св. Архистратига Михаїла. Однак на цьому не скінчилися митарства Академії з приміщенням. Бо ж адміністрація будинку, в якому містилася домівка Академії, почала в літі 1949 р. вимагати вплата чиншу за приміщення і за минулий 48 р. і за біжучий 49 р.; відремонтування приміщення власними коштами Академії було підставою для мораторії чиншу за 48 р., але питання вплата комірного в 49 р. приблизно до 150 нім. нових марок на місяць, загрожувало, як писали з Академії до Свящ. Синоду від 22 серпня 49 р., ліквідацією домівки Академії та переходом знову до приміщення при Св.Покровській церкві. На початку 1950 р. Ректор Академії сповіщав Синод, що „німецька адміністрація будинку знову почала домагатися оплати за приміщення”.

Взагалі матеріальні умови провадження Академії увесь час були тяжкі, коли не сказати „просто жахливі”. Перечитуючи в „Архіві Свящ. Синоду УАПЦ на еміграції” справу ч. 31 про „відкриття і провадження Богословської Академії УАПЦ на еміграції”, постійно зостаєшся під враженням бідності і скарг на відсутність, недостаток коштів, матеріальних засобів для провадження нормального навчання студентів, рівно ж розвитку науки „кадрами наукових працівників та дослідників в питаннях церковно-релігійного порядку”. (п. 2 „Статуту Б.-Педагогічної Академії”). „В бібліотеці Академії книжок майже нема; придбано декілька книжок з грецької та латинської мови та окремі видання, як „Релігія і наука” (М. С. — митр. Серафима Ляде, ротатор. вид.) та інш. Таким чином, відсутність бібліотеки є найдошкульніше місце Академії”. (З „Акту обстеження стану Б.-Пед. Академії” Комісії на чолі з єп. Володимиром восени 47 р.) „Найслабшим місцем у праці Академії, — пише у „Звіті” про стан Академії від відкриття її по 1 березня 1948 р. Ректор проф. П. Ковалів, — є бібліотека, або, краще, відсутність бібліотеки. Свою працю Академія розпочинала буквально без жодної книжки. Складено і надруковано в газеті спеціальну відозву до громадянства з закликом жертвувати книжки, але, здається, за звітний період ніхто ні однієї книжки не пожертвував... Може б за цей час можна було щось придбати, та коштів не вистачало, в зв'язку з капітальним ремонтом приміщення”... „На жаль, досі ще студенти не писали курсових робіт через відсутність бібліотеки. Але на майбутнє конче треба поставити в обов'язок, щоб принаймні з найважливіших богословських дисциплін такі роботи писалися. Для цього основним джерелом може бути біблія, а також і деякі німецькі видання”... .

В „Звітах” зі стану Академії, які за кожний місяць надсилались по виробленій формі Ректором Академії до Канцелярії Синоду, була графа: „Які малися труднощі в праці Академії в звітному місяці?” Відповідь найчастіша: „Абсолютна відсутність коштів. Брак друкарської машинки”. Про ту „машинку” без кінця писа-

лось і окремо, бо ж „без машинки неможливо вести канцелярію, ні заочного навчання, ні видавництва Академії”. Академія її дістала (не нову, але в доброму стані) від Синоду тільки в травні р. 1949, коли Ректор Академії, дякуючи за прислану машинку, писав єп. Платонові: „Видавничу нашу діяльність ми мусіли припинити через відсутність коштів”. (Лист з дня 12. V. 1949 р.).

Це було вже в часі, коли в Німеччині була переведена (в червні 1948 р.) валютна реформа, при якій положення еміграції мусіло ще погіршитися. Про господарчий стан Академії на початку 1949/50 учбового року свідчить лист до Синоду в. об. Ректора Академії проф. Г. Ващенко (Ректор проф. П. Ковалів від'їхав до США 27 травня 1949 р.). Повідомляючи Синод про одержання, після довгих старань, від Баварського Міністерства Освіти і Віровизнань одноразової допомоги в сумі трьох тисяч нових нім. мр., проф. Ващенко пише: „Нарешті в житті Академії заіснувала можливість виплатити професурі й персоналові заборгованість за їх працю протягом 1948-49 акад. року. Академія винна колективові своїх працівників загалом майже 1300 н. м. Дораховуючи до цього наш борг за світло та пекучу konieczність негайного докінчення видання кількох скриптів з богословських дисциплін, що чекають довгий час на видрукування, — Академія мусить виплатити з отриманої субвенції відразу біля двох тисяч марок. На проведення цього акад. року залишиться невелика сума, яка не вистачить навіть на половину поточних витрат. Субвенція Міністерства лише рятує Академію в її катастрофальному, безвихідному становищу, уможливлюючи ліквідацію великої заборгованості, без чого не вдалось би спокійно перевести поточний акад. рік, але не створює ще підстав до нормальної праці. Тому Ректорат просить Синод не спинювати доцьогочасної акції вплачування парафіянами УАПЦеркви своїх дрібних пожертв з тарілкового збору (половина того збору в останню неділю кожного місяця — І. В.) та інших спорадичних пожертв поодиноких епархій, бо вони однаково потрібні, як і раніше”. (Лист з дня 22. X. 49 р.).

Про програму навчання в Богословсько-Педагогічній Академії, затверджену Синодом УАПЦеркви 24 серпня 1946 р., Ректор Академії проф. П. Ковалів писав в супровідному листі до Синоду, що ця програма „опрацьована Сенатом Академії на підставі програми старих Російських Академій та Варшавського Богословського факультета, а також нових вимог сучасності”... (Архів Синоду. Справа ч. 31, стор. 289). Очевидно, що старі Російські Духовні Академії, як і Богословський Православний Відділ при Варшавському Університеті (програму науки на цьому Відділі див. в підрозд. 11, розд. III т. IV цієї праці), не могли бути підставою для створення в Академії, поруч з Богословським, Педагогічного факультету та ще з поділом на Гуманітарний і **Природничий** відділи. Це вже була явна конкуренція Церкви світським високим школам, університетам та інститутам. Дореволюційні Духовні Акаде-

мій в Росії (Київ, Москва, Петербург, Казань), будучи центрами для розвитку богословської і церковно-історичної науки, школою для вченого монашества, з якого утворювався єпископат Церкви, випускаючи також кандидатів священства з високою освітою для великих міст, — можливо найбільше значення мали для підготовки викладачів, учителів і вихователів в численних школах, які провадила Російська Православна Церква: в духовних семінаріях, духовних училищах, церковно-вчительських школах, єпархіяльних жіночих школах і т. д. Але для викладів фізико-математичних, природничих предметів Духовні Академії не мали професорів і не підготовляли кадрів учителів з цих предметів.

Невідомо, які були підстави у ініціаторів школи та й у Синоду, щоб УАПЦерква на еміграції занялась, та ще в перехідному часі життя, підготовкою учителів природознавчих предметів, — можливо, що були кандидати на викладання „фізики — експериментальної і теоретичної, хемії неорганічної і органічної, зоології хребетних і безхребетних, ботаніки — морфології і фізіології, геології й мінералогії, методик географії, математики, природознавства, фізики й хемії”, — всі ці дисципліни були в затвердженій Синодом 24. VIII. 46 р. програмі навчання Богословсько-Педагогічної Академії. Тільки ж не пройшло й року після відкриття Богословсько-Педагогічної Академії, як Сенат Академії ухвалив, а Професорська Рада ту постанову ствердила на засіданні 8 липня 1947 р., — „**закрити природничий відділ Педагогічного факультету** із-за браку лябораторій, а залишити лише гуманітарний відділ”, до якого однаке Рада додала такі дисципліни: філософія математики, біологія, хемія, географія з елементами астрономії (останнє й для богословів). (Протокол ч. 8 засідання Профес. Ради Богословсько-Педагогічної Академії 8 липня 1947 р. в Мюнхені, Дахау-ерштр. 9). Як бачимо, Сенат і Професорська Рада закриття Природничого відділу Педагогічного факультету Академії мотивують не признанням його недоцільности у високій духовній школі Церкви, а „браком лябораторій”, ніби вони від початку не знали, що такі лябораторії потрібні...

На наступному засіданні Професорської Ради Академії, яке відбулось 9 квітня 1948 р., була принята дальніша **зміна структури** Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦеркви, запропонована Сенатом Академії, що на засіданні 28 лютого 1948 р., в присутності проф. П. Коваліва, протопресв. П. Калиновича, проф. В. Петрова і прот. П. Дубицького, ухвалив перевести реорганізацію структури Академії, в наслідок якої реорганізації змінювалась вже сама назва Академії: мала вона далі називатись „Богословська Академія УАПЦеркви в Мюнхені”, тобто відпадало з назви слово „педагогічна”, іншими словами закривався „Педагогічний факультет” і в його „Гуманітарному відділі”.

Як зазначено в „Протоколі ч. 9 засідання Професорської Ради Бог.-Педагог. Академії УАПЦ в Мюнхені дня 9 квітня 1948 р.

(п. 7), зміна структури Академії була переведена „на підставі ухвал Українського Церковного З'їзду”, який відбувся в Регенсбурзі 25-27 грудня 1947 р. Український Церковний З'їзд, по заслуханні доповідей проф. Ф. Кульчинського і Ректора Богословсько-Педагогічної Академії проф. ІІ. Коваліва та переведенні широкої дискусії по питаннях духовної освіти в УАПЦ на еміграції, — дійсно виніс такі ухвали:

„Для забезпечення належною духовною опікою всіх віруючих УАПЦ, як зараз на скитальщині, так і в місцях їх майбутнього оселення, — негайно приступити до організації пастирських, дяківських та диригентських курсів аудиторного й позаочного навчання”. Привітавши в наступній ухвалі заснування Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ в Мюнхені, „яка вже відсвяткувала свою першу річницю і провадить працю далі”, З'їзд одначе ухвалив: „З метою концентрації наших зусиль в напрямку виховування пастирських кадрів і піднесення української православної богословської науки, необхідно перетворити існуючу Богословсько-Педагогічну Академію на Богословську Академію з трьома групами: історичною, літературною і класичною”. Це „перетворення” Академії було побудовою її цілком на взірць навчального пляну Київської Духовної Академії в останніх роках її існування перед революцією 1917 р.; в рр. 1904-08, коли вчився в ній автор цієї праці, вона мала, як і інші Російські Духовні Академії, два відділи: літературний і історичний. Цілком практично підходячи до справи пастирської підготовки, З'їзд в Регенсбурзі ще ухвалив: „Для поповнення, поглиблення й поширення знань священнослужителів і законовчителів ще перед розселенням необхідно організувати коротко-термінові пастирсько-місійні і законовчительські курси”. (Архів Св. Синоду. Розд. І. Справа 5, стор. 113).

В зв'язку з реорганізацією структури Академії Сенатом (до відділів в програмі наук Богословської Академії — мовно-літературного, історичного і класичного Сенат від себе долучив ще відділ „церковної музикології”), пороблені були кардинальні зміни і в „Статуті” Академії, теж прийняті Професорською Радою Академії. Всі ці матеріали про реформування Богословсько-Педагогічної Академії надіслані були 13. IV. 1948 р. Ректором Академії „на розгляд” Свящ. Синодові УАПЦ, який мав відбутися свою IX сесію 15-17 квітня, а після того відбулась V сесія Собору Єпископів УАПЦ 19-20 квітня 48 р. в Аугсбурзі.

Синод в засіданні 17 квітня 48 р., не подаючи в ухвалі мотивів, постановив: „Змін Статуту Академії, запроєктованих Сенатом Академії й затверджених Професорською Радою, до відома не приймати, а доручити новопокликаному Кураторові Академії (єпископові Володимирові) вглянутися ближче в життя й працю Академії й після того, спільно з Профес. Радою, запроєктувати зміну Статуту Академії, приймаючи на увагу постанову Першого Православного Українського Церковного З'їзду УАПЦеркви з дня 27.

ХІІ. 47 р. "Чому Синод не прийняв до відома реорганізації структури Академії, переведеної якраз згідно з постановами Церковного З'їзду, тяжко зрозуміти. Одночасно на тому ж засіданні Синод „сконстатував, що життя й праця Академії не розвивається, як то належало б в інтересах УАПЦеркви, а також, що побажання Синоду, щоб на становищі Ректора Академії був єпископ, Професорською Радою обійдено". Професорська Рада, обравши на засіданні своєму 9 квітня 49 р. Ректором Академії на наступний академічний рік проф. П. Коваліва, учинила то цілком на підставі „Статуту" Академії (п. 31), затвердженого тим же Синодом 24 серпня 1946 р. Але Синод, не змінюючи „Статуту" Академії, постановляє: „Приймаючи до відома, що проф. П. Ковалів займає становище Ректора Академії тимчасово, Св. Синод УАПЦеркви підтверджує засаду, що на чолі Богословської Академії має стояти особа духовна". Тоді ж послідувала ухвала Синоду про відкликання архієп. Михайла зі становища Урядуючого Куратора Академії, з огляду „на його перевтомлений стан, поважно загрожуючий його здоров'ю" та з висловленням „широї подяки за напружену й безінтересовну його працю на цьому відповідальному становищі". На становище Куратора Академії призначено було Синодом на 1948-49 академ. рік єпископа Володимира. Врешті признано було Синодом „прелімінар бюджету Академії на 48 рік нереальним і запропоновано Ректорові Академії опрацювати новий проект бюджету на більш реальних підставах". (Протокол ч. 3 засідання ІХ сесії Свящ. Синоду УАПЦ на еміграції, відбутого 17. ІV. 1948 р. в Аугсбурзі).

Всі ці постанови Синоду в справі Богословсько-Педагогічної Академії подані були до відома Соборові Єпископів УАПЦеркви на засіданні V сесії Собору 20 квітня 1948 р., і Собор прийняв їх до відома без обговорення. Що торкається пастирських, законотчительських, дяківських та диригентських курсів, про негайність переведення яких були прийняті ухвали на Українському Церковному З'їзді в Регенсбурзі, то ані на засіданнях Синоду ІХ сесії, ані на засіданнях Собору Єпископів, V сесія якого головним предметом занять мала „винесення ухвал, пов'язаних з постановами I Українського Церковного З'їзду в Регенсбурзі", не було про ті курси мови.

Не дивлячись на те, що Синод, а за ним і Собор Єпископів УАПЦеркви, не прийняли до відома змін „Статуту" Академії, якими Богословсько-Педагогічна Академія перетворювалась на „Богословську Академію", сам секретар Св. Синоду єп. Платон вже в супровідному листі до Ректора Академії від 6 травня 1948 р., при пересилці витягу з протоколу засідання ІХ сесії Синоду з дня 17. ІV. 48 в справах Академії, почав вживати назву „Богословська Академія", а не „Богословсько-Педагогічна Академія". Рівно ж і в „Акті передачі справ Кураторії Академії" архієпископом Михаїлом єпископові Володимирові з дня 25 травня 1948 р. названа во-

на „Богословською Академією УАПЦ в Мюнхені”. Зникає зі звітів про стан Академії Синодові, які надсилались Ректором Академії чомусь-то кожного місяця, відомість про кількість студентів на педагогічному факультеті, бо він був закритий.

Як видно зі „Звіту з діяльності Богословської Академії УАПЦеркви на протязі 1948-49 р.” Ректора Академії проф. П. Коваліва, Богословська Академія в цьому академічному році 1948-49 і в програмі навчання перейшла на новий навчальний план, з перевагою, очевидно, богословських дисциплін, який теж не виконується в цьому році повністю „з браку коштів на оплачування гонорарів професурі та коштів переїзду”. „Богословська Академія, читаємо у „Звіті”, нараховує 40 осіб зареєстрованого, тоб-то затвердженого Професорською Радою професорсько-лекторського персоналу” (Київська Духовна Академія, при 200 приблизно студентах, мала в наші часи 25 осіб професорського персоналу). З тих 40 осіб виїхало в інші країни, -- подано в „Звіті”, — 7 осіб. „Читали ж свої дисципліни у звітному році лише слідуючи професори: П. Ковалів, В. Петров, В. Державин, М. Маркевич, Г. Ващенко, П. Курінний, Є. Лебедев, О. Оглоблин; доцент Ю. Блохин, протопресв. П. Калинович і прот. П. Дубицький”; всього 11 осіб, з причини скорочення розкладу лекційних годин. „Що торкається студентів стаціонарного відділу (був ще заочний відділ), то з числа їх (дев'ятнадцяти) приблизно чотирнадцять постійно відвідують лекції; решта, мешкаючи далеко, обмежується до приїзду кілька разів у рік”. (Архів Св. Синоду. Розд. по реєстру I. Справа ч. 4, стор. 194-199).

Життя Академії, як видно, йшло вже так, як диктували життєві обставини, особливо після валютної реформи в Німеччині в літі 1948 р. До формальної ж зміни роздутого р. 1946 „Статуту Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦеркви на еміграції” і навчального плану в ній з факультетами прийшло на Соборі Єпископів УАПЦеркви тільки в кінці 1949 р., на VI сесії Собору 3-5 листопада 49 р. в Ділінгені. У зміненому „Статуті Богословської Академії УАПЦеркви”, двічі коротшому від попереднього „Статуту Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦеркви” 1946 р., виключено завдання Академії „збільшувати кадри педагогів віруючих і національно свідомих, що виховну роботу провадили б в консолідації з Церквою” (п. 2 попереднього Статуту), а в зв'язку зі скасуванням Педагогічного факультету, змінено, як вже сказано нами вище, і програму навчання. Що до цієї програми, то в засіданні Собору Єпископів 3 листопада 1949 р. новий Урядуючий Куратор Академії єпископ Володимир „поробив (записано в протоколі) свої уваги щодо скреслення частини не богословських предметів”. Ці уваги, слушні і цінні для історії спроб провадити в УАПЦеркві високу Богословську школу на еміграції, знаходимо в рапорті до Синоду УАПЦ єпископа Володимира ще рік назад, з дня 15. XI. 48 р. Там Куратор Академії писав:

„Зі свого боку хочу подати свої міркування, зв'язані зі змінами Статуту: 1) Академія має бути лише Богословською, а тому відділи мовно-літературний, історичний, а особливо класичний, - не доцільні, оскільки завданням сьогодиншнього дня має бути підготовка високо-освічених пастирів Церкви, а не вчителів, яких готує Університет. При тій незначній кількості студентів, яка є, робити фуркацію в навчальних планах нерентабельно і недоцільно. 2) Номенклатуру дисциплін Академії необхідно доповнити дисципліною „Методики викладання Закону Божого“. 3) Кураторію скасувати, а натомість на чолі Академії поставити, як Ректора, єпископа, а проректором може бути й цивільна особа... Не слід боятися, що може щось в Статуті не відповідало б структурі і завданням духовних шкіл старого часу, бо наша сучасність ставить свої вимоги в цілком відмінних умовах сьогодиншнього дня. Я німало б не боявся виключити зовсім з навч. плану старожидівську мову. Вона зовсім непотрібна. Тішити себе тим, що ми можемо дати високо кваліфікованих науковців, ми не можемо, хоч би вже тому, що ми не маємо навіть такої бібліотеки, яка була в першій ліпшій духовній семінарії” (Архів Св. Синоду. Розд. I. Справа 4, стор. 200).

Уваги Куратора Академії, єпископа Володимира, ієрарха з університетською освітою, який обстежував стан Богословсько-Педагогічної Академії ще у вересні 1947 р., не прийняті були під увагу Собором Єпископів, який затвердив проект Статуту Богословської Академії „з поробленими в ньому змінами, переглянувши докладно проект статуту, а також обміркувавши докладно тяжкий стан Академії” (слова Протоколу засідання Собору 3. XI. 49 р.). Найтяжче зрозуміти при цьому докладному перегляді та обміркуванні Собором змін Статуту те, що в зміненому „Статуті Богословської Академії” залишено з попереднього статуту порядок про Ректора Академії, за яким порядком „Ректора Академії обирає Професорська Рада з числа професорів Академії”, і зовсім не сказано, що Ректором Академії повинен бути **єпископ**, або принаймні **духовна особа**, як на цьому настоював не раз раніше Синод, навіть не затвердивши зза цього, як подано вище, змін Статуту Академії 17 квітня 1948 р., бо ж Проф. Рада обрала перед цим, всупереч настоюванням Синоду, на Ректора в новому академічному році цивільну особу — проф. П. Коваліва. Більше того. В старому статуті Урядуючим Куратором Академії міг бути тільки єпископ, якого призначав Синод УАПЦ; в зміненому ж „Статуті Богословської Академії” Собор Єпископів зрезигнував і з цього правила. Бо ж замість: „Найвищим органом управління Богословсько-Педагогічної Академії є Кураторія. Головою Кураторії є єпископ, що призначається на це становище Св. Синодом УАПЦ” (п. 39) в зміненому статуті сказано: „Найвищим представником Св. Синоду УАПЦеркви при Богословській Академії є Урядуючий Куратор Академії” (п. 14). Отже, за такою редакцією в „Статуті”, представником Синоду при Академії могла бути і цивільна особа.

Так на становищі Ректора Богословської Академії УАПЦеркви на еміграції й не було до кінця її єпископа чи взагалі духовної особи; після від'їзду до Америки проф. П. Коваліва Ректором Академії був проф. Г. Ващенко, який в листі до Св. Синоду з дня 2. XI. 49 р. теж писав: „Академія має зберегтися як **Богословська** школа, себто з повною перевагою в її навчальному плані дисциплін богословських над світськими... На чолі Академії мусить стояти єпископ, бо інакше вона не матиме авторитету як Богословська школа”. Чому Собор Єпископів, затверджуючи змінений „Статут Богословської Академії” не взяв під увагу цього погляду й вик. об. Ректора Академії, поруч з поглядами її Преосвященного Куратора, застається невідомим. Але плюсом керування Академією на становищі Ректора її довголітнього педагога проф. Г. Ващенко було те, що сам він був з вищою богословською освітою, як кандидат богословія Московської Духовної Академії.

Духовною особою в Академії, за постановою Синоду при затвердженні „Статуту Богословсько-Педагогічної Академії” 24. VIII. 46 р., мав бути декан Богословського факультету, яким і обрано було на засіданні Професорської Ради 8 липня 1947 р. протопресв. о. Павла Калиновича. „В руках протопресв. П. Калиновича, як писав до Синоду єпископ Володимир (16. X. 48.), знаходиться переважна більшість богословських дисциплін, який добре їх читає, але, на жаль, не належить до нашої Церкви, а до Російської” (Зарубежної) ... „Я вважаю таке явище цілком ненормальним, і слід було б якось вийти з такого становища” .. Дійсно, коли в завдання Богословської Академії УАПЦеркви входило виховання пастирів Церкви і „в дусі глибокої національної свідомості” (ч. 1а Статуту Богосл. Ак.), то не можна не признати слушности зауважень Куратора Академії: о. П. Калинович, добрий єпархіяльний місіонер на Поліссі в Православній Церкві в Польщі, не був тоді в стані українських церковних діячів, не став, як бачимо, таким на еміграції, а з переїздом до Америки, де вже й упокоївся, був на пастирській праці в юрисдикції Російської митрополії.

Думка про переселення Богословської Академії УАПЦеркви за океан, до Канади, чи до США, „in cogroge”, як казали, виникла ще на початку 1947 р., коли в кінці січня того року приїздив до Європи Адміністратор УГПЦеркви в Канаді о. С. В. Савчук з метою, головним чином, знайти кандидата на катедру єпископа для УГПЦ в Канаді з-посеред численної ієрархії УАПЦ. Після зустрічі Ректора Академії з о. Адміністратором С. В. Савчуком, була на порядку денному засідання Професорської Ради Академії 24 лютого 47 р. віднотована справа: перспективи зв'язку та майбутнього переїзду до Канади”. Знов на засіданні Професорської Ради 8 липня 1947 р. у звіті Раді Ректора Академії читаємо: „З Канадою, не дивлячись на те, що свого часу, коли в Мюнхені був представник Української Церкви в Канаді прот. С. Савчук, і його докладно було поінформовано про стан та життя нашої Академії

та висунуто було певні проекти і побажання в справі захисту справ Академії в Канаді перед українськими громадськими і мірдайними чинниками, — відповіді до сього часу не отримано". (Протокол ч. 8 засідання Проф. Ради Ак. 8 липня 1947 р.). Одначе надія на те, що Богословська Академія УАПЦ має бути перенесена до Америки, плекалась далі. Коли Ректор Академії проф. П. Ковалів від'їздив до Америки, то Професорська Рада Академії на засіданні 3 травня 1949 р. постановила „вважати, що й Академія в майбутньому має бути перенесена до Америки, коли буде створений для цього ґрунт, спробу готування якого доручила, в порядку відрядження, проф. П. Коваліву, як Ректорові"... (3 листа проф. П. Коваліва до митроп. Полікарпа з дня 21. V. 49 р.).

В. об. Ректора Академії проф. Г. Ващенко в листопаді 49 р. в листі до Синоду УАПЦ висловлює певність, що значна більшість професорів і студентів Академії переїде до Америки, і що „вже тут, в Німеччині, треба добрати кадри професорів, в першу чергу професорів-богословів, бо викладачів світських дисциплін легко можна буде знайти і в Америці". А Секретар Синоду УАПЦеркви єп. Платон, в листі до Ректорату Богословської Академії з дня 24 січня 1950 р., бажав „Панам Професорам і побожним студентам Академії успішно закінчити 1949-50 академічний рік і переїхати ін корпоре за океан для дальшої праці над навчанням і вихованням будучих пастирів нашої Церкви". І тут знову реалістом являвся тільки Куратор Академії, Владика Володимир, який в звіті до Синоду за 1948-49 академ. рік писав 10. VI. 49 р.: „Тверде переконання п. Ректора, висловлене на засіданнях (Профес. Ради — 3. V і Сенату 18. V. 49 р.), що Академія буде перенесена в майбутньому до Америки, на мою думку, є лише „*primum desiderium*" і реального ґрунту не має, вже хоч би тому, що професорський склад і мікроскопічна кількість студентів, що весь час трималася Академії, можуть виїхати лише як робітники, а значить будуть розсіяні скрізь і всюди, а зовсім старі професори мало мають шансів на виїзд. Отже „щасливий, хто вірує", а тому цю думку треба плекати. На сьогодні є **ідея Академії**, і це є добре, бо внутрішніх досягнень мало, не зважаючи на жертвенність багатьох професорів"...

Думається, що і Ректорат і професура Академії, не маючи належних зв'язків, були дезорієнтовані щодо можливостей перенесення Богословської Академії УАПЦеркви за океан „*in corpore*". Докладне ознайомлення о. Адміністратора УГПЦеркви в Канаді з структурою Академії в 1947 р., що мала „40 осіб професорсько-лекторського складу", напевно відразу відмовно рішало питання перенесення її до Канади. Такі „маштаби" провадження Церквою духовно-світської високої освіти зовсім не відповідали ні можливостям, ні потребам УГПЦеркви в Канаді. Провід її обмежився тим, що виписав від імени УГПЦеркви проф. Дм. Дорошенка, Ів. Власовського і проф. Ф. Кульчинського. Порівнюючи з широким

розмахом заснування високої богословсько-педагогічної школи УАПЦерквою на еміграції, було це, розуміється, зовсім скупо. Бо ж, напр., проф. Ів. Власовський в учбових роках 1948-49 та 49-50 викладав: Догматичне Богословіє, Основне Богословіє або Християнську Апологетику, Моральне Богословіє, Історію Східних Православних Церков, Церковне право, Гомилетику і Українську мову. Але ж і школа не була високою. Був це „Богословський Відділ Колегії св. Андрея у Вінніпегу”. Тепер, замість „Богословський Відділ”, присвоєно їй назву „Теологічний факультет”. Та чи цей „Теологічний факультет”, при чудовому його новому приміщенні, дорівнює в навчальному процесі хоч старій Духовній Семінарії? Як подавав „Вісник” (за 1 листопада 64 р.), в 1964-65 академ. році з богословських предметів на 3-ьох курсах факультету трьох лекторів викладали Літургіку, Старий і Новий Заповіт (номенклатура зовсім не ясна), догматику, й гомилетику, якийсь предмет — „течії в Христовій вірі”. Іншими предметами були: Українська мова, Церковно-слов'янська мова, Грецька мова, Історія Української Церкви, Історія УГПЦеркви в Канаді, Історія філософії (якої?), церковний спів і церковний устав (частина Літургії?) . . .

Підготовка пастирів для УПЦеркви поза нашою Батьківщиною залишається важливою проблемою життя УАПЦеркви. І треба все ж пошкодувати, що УГПЦерква в Канаді і УПЦерква в США, як найбільші осередки Української Православної Церкви в наших часах не тільки на чужині, а й у цілому світі, не скористали з відповідних наукових сил, які могла дати їм Богословська Академія УАПЦ на еміграції. І то тим більше, що Колегія св. Андрея з її Теологічним Православним Факультетом у Вінніпегу асоційована з 1962 р. з Манітобським Університетом. Завдання цього факультету, як писали у „Віснику” з нагоди відкриття „Нової Колегії”, не тільки в тому, щоб виходили по скінченні його „добре підготовані абсолювенти-фахівці”, тобто в даному разі освічені пастирі Церкви, а „щоб виходили й небуденні наукові твори його професорів, як плоди їхньої науково-дослідної праці, що займали б почесне місце серед праць вчених з інших академічних шкіл”. . . „Колегія св. Андрея, — писали там далі, — це не установа типу наших інститутів-бурс для студентства та пастирські курси для вишколювання кандидатів на священиків, а щось далеко ширше й глибше. Її призначення бути храмом українського духа, кузнею українського інтелекту на вершинах”. („Вісник”, чч. 14-15. 1964. Ст. „Нова Колегія відкрита”).

Очевидно, що тут мова про розвиток в українському православії богословсько-філософської думки, богословсько-філософської науки, як високого завдання, поруч з підготовкою освіченого пастирства, Теологічного факультету Колегії св. Андрея. Покищо ці красні слова залишаються лише словами . . . Думка о Ректора Колегії св. Андрея протопресв. С. В. Савчука, висловлена ще

коло 1957 р., залишається в повній силі, а о. д-р С. В. Савчук сказав: „Дуже трудно роздобути фонди на поставлення репрезентативних будинків Колегії при Університеті, але ще більшою турботою є справа виконання нової Колегії відповідним змістом"... (Ibidem. Підкр. наше).

Книжкова продукція Богословсько-Педагогічної (потім тільки Богословської) Академії УАПЦеркви на еміграції, коли зважити навітлені вище жахливі обставини, в яких проходила її (Академії) діяльність, не могла бути ні широкою, ні глибокою. Пам'яткою залишились „Бюлетені" Академії, ротаторні видання великого формату, яких вийшло 6 чисел в роках 1946-49. Редактором, як подавано було в деяких з цих чисел, був студент В. Івашук. „Бюлетені" Академії подавали хроніку життя і діяльності Академії та містили в собі статті богословського і церковно-історичного характеру професорів і лекторів Академії, — були це переважно доповіді їх на наукових засіданнях Богословського факультету з дискусіями по вислуханні доповіді; зустрічаються також проповіді, виголошені студентами Академії в церкві. „Українське Студентське Товариство при Богословській Академії УАПЦ", організоване в травні 1947 року, мало потім свій орган „Богослов"; в ньому брали участь і професори; ч. 4-6 „Богослова" в р. 1949 вийшло вже з друкарні. Накладом цього ж „Т-ва студентів Богословської Академії УАПЦ" видані були на ротаторі деякі лекції читані в Академії, як: проф. О. Іваницький. Вступ до Богослов'я. 1948. (стор. 14). Проф. Д-р Н. Василенко-Полонська. Історія Української Церкви. 1948. (У стислому викладі, стор. 28). Єп. Вячеслав. Гомілетика. 1950. Проф. О. Поліський. Догматичне Богослов'є (три лекції). Протопресв. П. Калинович. Літургіка. ч. I (1947) і II (1950). Проф. Дм. Чижевський. Логіка зі збірниками логічних вправ. 1947. (стор. 69). Його ж — Історія Філософії. Ч. 1. Антична філософія. 1947. (стор. 45). Проф. Г. Ващенко. Педагогіка. 1947. Проф. А. Коцевалов. Підручник старогрецької мови. Ч. 1 і 2. (Рідна Церква. Ч. 1. 1952. „Огляд книжкової продукції Богословської Академії за шість років (1946-1952)").

Урядуючий Куратор Академії єпископ Володимир залишив становище Куратора Академії невдовзі по Соборі Єпископів 2-5 листопада 1949 р., на якому він заявив, що має „ашуранс" на виїзд до США. Стаціонарне навчання в Богословській Академії продовжувалось і в Академічному році 1949/50. Студентів Академії в цьому році, як подає „Звіт зі стану Б. Ак." за грудень 1949 р. Ректорату Академії, було 14. З огляду на те, що скінчився термін каденції колишнього ректора Академії проф. П. Коваліва, який від'їхав до США, обрано було на ректора Академії вик. об. ректора проф. Гр. Ващенко. В липні 1950 р. був перший випуск абсолювентів Академії, заснованої в листопаді 46 р. Скінчило Академію п'ять студентів; з них два, які представили праці на ступінь магістра теології, скінчили з титулом „магістра теології".

Тоді ж Сенат і Професорська Рада присудили наукові ступені докторів богослов'я „*honoris causa*” єпископові Вячеславу (Лісидькому) і проф. Г. Ващенко, а першого Куратора Академії архієп. Михайла і першого Ректора її проф. П. Коваліва нагороджено було почесними грамотами. („Церква і Нарід”. Ч. 9-10. 1950. Стор. 35-36).

Після 1949-50 академічного року Академія припинила, як видно, стаціонарне навчання з браку студентів і з браку коштів (даних про це в архіві Синоду, перевезенім єп. Платоном в лютому 1951 р. до Канади, нема) і переключилась на заочне навчання. Як довго і з яким успіхом це заочне навчання провадилось, матеріалів не маємо. 22 квітня 1959 р. в м. Швєбіш Гмюнд в Німеччині відбулась сесія Вищої Ради Митрополії під головуванням митр. Ніканора. На ній в справі Богословської Академії УАПЦеркви було постановлено: „Вища Рада Митрополії вважає, що Богословська Академія УАПЦ, яка проробила важливу й корисну працю для нашої Церкви, з виїздом студентів і більшості професорів з Німеччини, з 1952 р. знаходиться в стадії ліквідації і в лоні УАПЦ не існує. Надані нею після цієї дати наукові ступені д-ра богослов'я вважати недійсними”. („Рідна Церква”. Ч. 39. 1959 р., стор. 13).

7. Участь проводу УАПЦеркви в переселенчій акції; меморандум до ОН. Парафії УАПЦ в Німеччині і Австрії. Новий розподіл теренів архипастирської праці поміж єпископами; благословення на виїзд до Бельгії архієп. Михайлові. Турботи проводу УАПЦ в справах переселення в контакт з Головною Переселенчою Радою та її Управою. Склад духовенства УАПЦ на еміграції. Організація церковних осередків УАПЦ в Франції, Бельгії, Англії, Австралії, Південній Америці. Соборне послання останнього Собору Єпископів УАПЦ 3-5. XI. 49 р. Переселення укр. православних владик до Північної Америки. Активізація, в зв'язку з їх прибуттям, проблеми поєднання УПЦерков в США. Ієрархічне питання в УПЦеркві в Канаді; роля у його унормованні ієрархії УПЦеркви з Європи. Упокоєння 22. X. 1953 р. в Парижі Первоієрарха УАПЦеркви Митрополита Полікарпа.

Свящ. Синод УАПЦеркви в Посланні до духовенства і боголюбивих вірних УАПЦеркви на еміграції з дня 17 червня 1946 р. писав:

„Зі справою внутрішнього скріплення нас в церковно-релігійному житті стоїть тісно й дальша доля перебування нашого на чужині. Було б великим нещастям для нас розпорошення нас, як одиноких осіб і родин, по світі. Наші зусилля повинні бути скеровані до того, щоб при необхідності розселення могли ми компактно, групово переселятися своєю Церквою і пастирями, зі своїми учителями, з культурно-освітніми та іншими громадськими

установами. Стоїмо перед незнаним майбутнім, знаходимося в не-виразному, з боку правного, положенні. Церква є властиво єдиною нашою установою, правно на чужині признаною. І тому ще більшого значення набирає лад, дисциплінованість в житті Церкви, щоб ворожі нам чинники не могли сказати про нас, що навіть в Церкві Святий ми не маємо порядку... Ієрархічний провід, в почутті своєї відповідальності не тільки за доручені йому Господом душі вірних, а й за земну долю людей, що з ним на чужині перебувають, робитиме все можливе, щоб цю спільну долю полегшити. Свящ. Синод звертається до Організації З'єдинених Націй й до Високих Урядів окремих держав з проханням долею нашою ближче заопікуватися та вирішити її в дусі високої гуманності, справедливості і правдивої демократичності".

В меморандумі до ОН, прийнятому Синодом УАПЦ на засіданні 23 серпня 1946 р. і висланому на руки Генерального Секретаря ОН, Синод писав, що „на еміграції в Європі опинилося 12 українських ієрархів УАПЦеркви на чолі з митрополитом Полікарпом, утворено 52 парафії з 60.000 віруючих, які зорганізовані в 7 єпархій, керованих єпископами і обслуговуваних священниками. Повернення до теренів, підлеглих або контрольованих Советами, для всіх віруючих членів УАПЦеркви є неможливе, зважаючи на терористичне винищування большевиками віруючих Церкви. Тому всі віруючі гнаної УАПЦ є політичними емігрантами, які нині перебувають під опікою УНРРА і під захистом демократичних держав світу. Зважаючи на те, що українці — члени УАПЦ складають суцільність з погляду національного, мовного, культурного і віросповідного, звертаємось до Вас з проханням: поставити перед ОН питання і внести пропозицію, щоб гнану атеїстами — володарями Советського світу, УАПЦеркву було ін корпоре переселено у визначену ОН країну і розселено там організовано — єпархіями і парафіями, надавши відповідні початкові засоби для існування й корисної праці наших селян, робітників та інтелігенції". (Архів Синоду УАПЦ. Розд. по реєстру І. Справа 3, стор. 15).

Оця думка про можливості переселення цілими парафіями, — невідомо, на яких підставах вона в 1946 р. виникла, — тривала в Синоді аж до весни 1948 р., коли виявилась її безнадійність, про що скажемо нижче.

Як зазначено в Меморандумі Синода УАПЦ на еміграції до ОН, кількість парафій УАПЦеркви по таборах і поза таборами в Німеччині, окупованій військами аліантів, була в літі 1946 р. — 52 парафії. Така майже кількість їх залишалась і весною 1949 р., не дивлячись на те, що вже в р. 1948 йшло переселення скитальців за океан на запотребовання фізичних робітників з тамтих країн. В складі парафій, в зв'язку з ліквідацією та комасацією деяких таборів (Кіль-Кориген, Батгорн, Карлсруе, Майнц-Кастель, Кауфбойрен, Бад-Верисгофен), наступали зміни, деякі закривались, но-

ві відкривались. Для історії подаємо список тих парафій УАПЦеркви в Німеччині, які існували ще в квітні 1949 р.

І. Бритійська зона.

1. Гановер. 2. Бургдорф. 3. Фаллінбостель. 4. Кіль-Фридрихс-орт. 5. Білефельд. 6. Годенау. 7. Брауншвайг. 8. Дельменгорст. 9. Геттінген. 10. Гайденау. 11. Галендорф. 12. Еррель. 13. Галле і Райне. 14. Зесдорф. 15. Венторф-Гамбург. 16. Реде.

II. Американська зона.

Мюнхенська церковна округа: 1. Мюнхен-Дахауерстр. 9/II. 2. Мюнхен-Фрайман. 3. Мюнхен-Шляйсгайм. 4. Мюнхен-Фельдмо-хін. 5. Мюнхен-Ляйм. 6. Міттенвальд-Егер-Касерне. 7. Міттенвальд-Піонір Касерне. 8. Вайсенбург. 9. Стефанскірхен. 10. Пфаркірхен. 11. Ляндсгут. 12. Крайбург-Піртен. 13. Бертехсгаден. 14. Дінкенльс-біль.

Регенсбургська церковна округа: 1. Регенсбург. 2. Байройт. 3. Ерлянген. 4. Райтерзайх. 5. Швайнфурт. 6. Ноймаркт. 7. Вінцер.

Аугсбурська церковна округа: 1. Новий Ульм. 2. Ляйпгайм. 3. Діллінген.

Ашаффенбурська церковна округа: 1. Ашаффенбург-Артилері Касерне. 2. Ашаффенбург-Бойс Бріль. 3. Корнберг. 4. Герсфельд. 5. Буцбах. 6. Гісен.

Віртемберг-Баденська церковна округа: 1. Етлінген. 2. Пфорц-гайм. 3. Ельванген. 4. Цуфенгаузен. 5. Людвігсбург. (Архів Сино-ду УАПЦ. Розд. V. Справа 31, стор. 72).

Усього в цьому списку парафій УАПЦеркви на еміграції Кан-целярії Синоду на весну 1949 р. є 51 парафія в Німеччині, але, як видно зі „Справоздання з праці Св. Синоду за 1946 р.” на III сесії Собору Єпископів 12-15 травня 1947 р., найбільше число парафій в Німеччині було 71 в церковних округах в тому часі: Гановер-ський — 12 парафій, Вестфальській — 5, Мюнхенській — 20, Аугс-бурській — 6, Байротській — 5, Гросс-Гесенській — 13, Вірте-мбергській-Баденській — 8, Бад-Кісінгенській — 2. (Архів Синоду, розд. I. Спр. ч. 3, стор. 64). Нема вже в р. 1949, як бачимо, таких парафій, як в Аугсбурзі, Ашаффенбурзі (Ля-Гарде), Майнц-Касте-лі, Інгольштадті, Фалькенберзі, Герренсбурзі і інші.

В юрисдикції УАПЦеркви на еміграції знаходились і парафії українських православних скитальців в Австрії. Пам'яткою про церковне життя цих скитальців в Австрії залишився церковно-ре-лігійний збірник „Під Покровом”, виданий на циклостилї року 1947 в Зальбурзі, з благословення митрополита Полікарпа, Брат-ством при церкві св. Покрови в Зальбурзі. Вище було нами пода-но, що духовна опіка над вірними УАПЦеркви в Австрії доручена була Собором Єпископів УАПЦ в Еслінгені архієпископові Гена-

дію, але, при утруднених тоді взагалі зв'язках між Австрією і Німеччиною, не дістав дозволу на в'їзд до Австрії і архієп. Генадій. Так православні українці в Австрії і залишились до розселення їх без єпископа на місці; опіка над ними мала бути обов'язком самого митрополита Полікарпа, який, проживаючи в Бритійській зоні, був від Австрії найдалше всіх єпископів УАПЦ в Німеччині. Фактичним центром церковного життя УАПЦ в Австрії була парафія Покрови Пресвятої Богородиці в Зальцбурзі з її дуже діяльним при церкві Братством [ст. М. Могильницького (проф. М. Муха) в збірнику „Під Покровом“ — „З життя і діяльності парафії при церкві Св. Покрови УАПЦ в Зальцбурзі“]. Значення цієї парафії було не тільки в тому, що вона сама жила піднесенням церковно-релігійним і культурно-освітнім національним життям, а й у тому, що її діяльність не обмежувалась самим Зальцбургом. При участі її духовенства, церковних діячів, утворюються філії її і самостійні парафії в місцях скупчення православних українців. Так постали парафії УАПЦ в Гельбруні, Бірмосі, Феклабруку, Вельсі Креммонстері; в Горішній Австрії — в Шердінгу, Андорфу, Ріді, Лінцу, Філлаху, Вайфендорфу, Бравнав, Грацу. Багато потрудились тут оо. Фотій Дм., Стефюк П., Мельничук В., які тепер в Каналі, о. Аріїчук Борис, що очолює нині Покровське Братство в Буенос-Айресі (Аргентина). Настоятель парафії УАПЦ в таборі Ляндек (Тироль-Австрія) митроф. прот. Ананія Сагайдаківський був призначений Св. Синодом УАПЦ Адміністратором парафій УАПЦ в Австрії після того, як вияснилось, що архієп. Генадій виїхати до Австрії не зможе. З від'їздом прот. А. Сагайдаківського на Французьку зону, що знаходилась під опікою єп. Сергія, на становище декана її, адміністраторами парафій УАПЦ в Австрії були ступнево — о. В. Сагайдаківський (коротко, від'їхав, вийшовши з складу духовенства УАПЦ, до Канади), о. Дм. Фотій, о. П. Стефанюк.

До Собору Єпископів в Мюнхені 15. V. 1947 р. не були затруднені в церковній адміністрації архієпископи Ніканор і Генадій та єпископ Сергій. На цьому Соборі архієп. Ніканорові доручена була архипастирська опіка над частиною церк. округи Вірттемберг-Баден (таборові парафії Еттлінген і Форстнер-Касерне біля Карлсруе); архієп. Генадієві — таборові парафії в Ашаффенбурзі — „Ля Гарде“, „Артилері-Касерне“ і „Ля-Бріль“; єп. Сергію — опіка над вірними, що знаходились на французькій зоні. Гросс-Гессенська церковна округа, з приводу від'їзду її архипастиря єпископа Мстислава до Парижу для опіки над вірними у Франції, Англії і Бельгії, доручена була на тому ж Соборі опіці єпископа Платона.

На наступній IV сесії Собору Єпископів 23-24 жовтня 1947 р. в Ашаффенбурзі наступили нові зміни в розподілі теренів архипастирської праці поміж єпископами. З огляду на переобтяження працею Секретаря Свящ. Синоду єп. Платона, його звільнено бу-

ло від адміністрування над церковними округами Гросс-Гессен і Віртембергом, залишивши під його опікою тільки таборову парафію „Штуттгарт-Цуффенгаузен“. Грос-Гессенська округа була передана під опіку еп. Вячеслава; таборова парафія на Віртембергії „Ельванген“ була доручена опіці архієп. Ніканора. У зв'язку з позбавленням єпископського сану і відлучення від Церкви еп. Григорія Огійчука, усі парафії УАПЦ на Бритійській зоні стали знову під церковною адміністрацією самого митрополита Полікарпа. На V сесії Собору Єпископів 19-20 квітня 1948 р. в Аугсбурзі до цих обов'язків Владики Митрополита долучена була опіка його над вірними УАПЦеркви у Франції, Англії, Швейцарії та Італії, бо ж архієп. Мстислав був вже у вересні 1947 р. в Канаді і на Соборі УГПЦеркви 12-13 листопада у Вінніпегу був обраний на катедру тієї Церкви.

На тій же V сесії Собору Єпископів благословлено було архієп. Михайлові виїхати до Бельгії, куди на працю в копальнях вугілля виїхало чимало українських скитальців. Архієпископ Михайл мав обняти своєю архипастирською опікою також вірних УАПЦ в Голландії і Люксембурзі. Архієпископові Ігорю та еп. Сильвестрові благословлено було виїхати до Аргентини, куди теж почали, на запотрібування робочої сили, виїздити українські скитальці. З від'їздом архієп. Михайла до Бельгії, Мюнхенська церковна округа доручена була митрополитом Полікарпом керівництву архієп. Генадія, яке доручення стверджено було Свящ. Синодом на засіданні 13 листопада 1948 р. в Ельвангені.

Справа розселення українських скитальців, як то видно з наведеного на початку цього підрозділу Послання Синоду УПЦеркви з дня 17 червня 1946 р., відразу ж була предметом великих турбот проводу УАПЦеркви на чужині. В цій справі засадою для ієрархічного проводу Церкви було — сприяти всіма засобами веденню переселенчої акції покликаними до того загальноукраїнськими **переселенчими організаціями**. Представником УАПЦеркви на загальному „Переселенчому З'їзді“, який відбувся 4-5 жовтня 1946 р. в таборі Шляйсгайм біля Мюнхену, був єпископ Мстислав. З доповіді єпископа на засіданні Синоду 19 листопада 1946 р. в Корнберзі виявилось, що переселенча акція набірає актуальності й організованих форм. До Переселенчої Ради, організованої на підставі ухвал З'їзду, Синод делегував своїми представниками Секретаря Синоду еп. Платона і Директора Канцелярії Синоду Івана Власовського. Делегатам був даний наказ: „в праці їх в справі переселення стреміти до того, щоб переселення відбулось по змозі релігійними православними громадами до тих країн, які найбільше відповідають своїми кліматичними умовами і в яких було б гарантовано збереження й розвиток духовно-культурних і національних цінностей українського народу“.

Про стан справи переселення представники Синоду в Головній Українській Переселенчій Раді подавали звіти на сесіях Сино-

ду і Собору Єпископів УАПЦ, а своєю співпрацею в Раді (Ів. Власовський був членом Президії Ради, або Управи її, що перебувала в Мюнхені і збиралась досить часто) — допомагали, скільки могли, веденню загальнонаціональної української справи. В липні 1947 р. переселенча акція серед українців несподівано набрала іншого характеру. За ініціативою папи римського Пія XII утворена була „Понтифікаційна Еміграційна Комісія” для праці в рямцях ІРО. Як один з комітетів цієї „Комісії”, постав, під проводом Апостольського Візитатора о. Н. Вояковського, „Ватиканський Український Еміграційний Комітет”, деканальні відділи якого мали до 15 вересня 47 р. перевести реєстрацію всіх **українців-католиків** (за виключенням фольксдойчів) по таборах і емігрантів поза таборами. Як повідомлялось, 10 липня 1947 р. у Франкфурті відбулась Конференція з участю двох американських єпископів, двох аргентинських пралатів, представників американської армії і різних консултів; на Конференції обговорювано справи еміграції католиків. ІРО має фінансувати еміграцію, військо забезпечити в час переїзду харчами, а Понтифікаційні Емігрантські Комітети дбатимуть про влаштування на місцях. Виїзд емігрантів сподіваний до року. („Щоденні Вісті”. Ч. 46. 1947 р. Аугсбург).

Заслухавши на сесії VI Св. Синоду 5—8 серпня 47 р. в Майнц-Кастелі доповідь своїх представників про скерування серед українців переселенчої акції на шлях сепаративний, по лінії конфесійно-нальних різниць, Синод ухвалив звернутися з меморіалом до Понтифікаційної Еміграційної Комісії. В цьому меморіалі Св. Синод, вітаючи наміри прийти з допомогою українським скитальцям — жертвам нетолеранції в часи нинішнього лихоліття, в той же час висловлює жаль, що ця допомогова акція **обмежена католиками-українцями**, що збуджує ворожнечу між українцями, вносить розбиття серед українців — скитальців різних віровизнань, а тому Синод висловлює надію, що в ім'я загальнохристиянської гуманності буде змінена Понтифікаційною Еміграційною Комісією засада допомоги через неї виключно католикам.

Сам Св. Синод УАПЦ підтвердив тоді й надалі напрямні своєї праці в справі переселення в повному контакті з Головною Українською Переселенною Радою та її Управою. В порозумінні ж з ними зарядив Синод через Церковні Управління по церковних округах реєстрацію в парафіях своїх вірних для переселення. Окрім того, Синод прийняв ряд постанов для посилення праці в переселенчій справі, як звернення до Союзу Християнських Церков, до установ ІРО, до урядів європейських і заокеанських держав, куди виїздили вже православні українці на працю: в справі церковно-релігійної опіки над цими переселенцями духовенства УАПЦ Синод звернувся до урядів Англії, Бельгії, Бразилії, Аргентини.

На весну 1948 р., як видно з доповіді представника Синоду в Переселенчій Управі, на сесії Синоду 15—17 квітня 1948 р. в Аугсбурзі, — „виявився неуспіх переселенчої акції по лінії конфесійній Пон-

тифікаційної Еміграційної Комісії; переселенча справа йде більш по лінії національній, і з національними групами більше рахуються; всі надії звернені на Українські Допомогові Комітети по різних країнах. Переселенча Управа при ЦПУЕ в Німеччині увійшла вже в склад Бюра відпоручника Українського Допомогового Комітету в Америці на Німеччину д-ра Смука; взагалі ж переселенча справа стоїть зараз досить тяжко, і добре було б, щоб єпископи і духовенство вжили старань про індивідуальні виїзди". І Синод тоді ухвалив: „З огляду на тяжкий стан переселенчої справи, який **не подає надії на груповий виїзд**, порадити духовенству і єпископам починати старання про індивідуальний виїзд до тих країн, куди виїжджають вірні нашої Церкви". (Протокол ч. 2 засідання IX сесії Св. Синоду УАПЦ дня 16 квітня 1948 р. в укр. таборі „Соммер Касерне" в Аугсбурзі). Так само і Собор Єпископів, що відбувся після IX сесії Синоду в тому ж Аугсбурзі 19-20 квітня 48 р., ухвалив, благословивши архиеп. Михайлові відбутти до Бельгії, а архиеп. Ігореві і еп. Сильвестру до Аргентини: „Решта Єпископів може старатись про виїзд з Німеччини до тої чи іншої країни, куди виїжджають наші вірні, для духовної опіки над ними і для організації там життя УАПЦеркви".

Канцелярією Св. Синоду нав'язано було в справі переселення контакти з Українськими Допомоговими Комітетами в Англії, Франції, Бельгії, Італії, США, Канаді, Аргентині й Бразилії. На вислані листи одержано відповіді від Комітетів з Англії, Франції, Бельгії, США, Аргентини, Бразилії з готовністю допомогти порадами й на місці по прибутті, при чому підкреслювалось, що Комітети не роблять „жодної релігійної ріжниці при клопотаннях про переселення скитальців". Розселення духовенства УАПЦеркви з Німеччини, почате р. 1948, впродовж 1949 р. йшло дуже інтенсивно; виїхало тоді біля 60 священників. („Укр. Правосл. Церковний Календар" на 1950 р. Штутгарт. стор. 70). Коли трудно було виїздити як священникам, то виїздили й на працю як робітники.

В таборовій добі життя УАПЦеркви на чужині недостатку в духовенстві не було. Як подає „Укр. Православний Церковний Календар на 1949 р.", вид. Св. Синоду УАПЦ, на кінець 1948 р. в Німеччині та Австрії нараховувалось 103 священники й 18 дияконів; частина священників була чинна в характері настоятелів парафій, їх заступників, законовчителів, решта — **резервові**. (стор. 117). Зі Звіту Секретаря Синоду УАПЦ еп. Платона з праці Синоду за 1947 рік освітній ценз цього духовенства виглядав, згідно з анкетними даними, так: 23 особи було з вищою богословською освітою, 18 — з освітою духовних семінарій, 13 — з вищою світською освітою, 15 — з загальною середньою, 9 — з освітою старих духовних училищ, 4 — з нижчою освітою. (Архів Св. Синоду УАПЦ. Розділ І. Справа 2., стор. 182).

Початки організації церковних осередків УАПЦеркви по різних країнах слідом за переселенням до них вірних УАПЦеркви наведені

були в листовних докладах митрополита Полікарпа Свящ. Синодові на передостання його XI сесію, що відбулася в Мюнхені 15-17 червня 1949 р.

Під час короткого перебування у **Франції** єпископ Мстислав організував в Парижі українську парафію, а інж. Созонтів збудував своїми коштами церкву, яку єп. Мстислав освятив в честь св. Симона. Єпископ Мстислав не встиг виклопотати дозволу на в'їзд у Францію священників УАПЦ, бо мусів виїхати до Канади, а інженерові Созонтову після великих клопотів, врешті-решт, вдалося добути дозвіл для двох священників, які мали б обслуговувати духовно православних українців у Франції. 25 серпня 1948 р. прибув до Парижу з Німеччини прот. Володимир Вишневський, якого митр. Полікарп призначив настоятелем парафії УАПЦеркви в Парижі. 9 вересня 1948 р. прибув до Франції архипресв. Олександр Новицький, що почав обслуговувати, роз'їзджаючи по Франції, робітників православних українців, які працювали по фабриках. Восени 1949 р. о. Новицький виїхав до Канади, а о. Вишневський на становищі настоятеля названої вище парафії в Парижі, а одночасно і Адміністратора УАПЦ у Франції (після смерті митрополита Полікарпа 22. X. 1953 р.) упокоївся в липні 1961 р. Нині (1965 рік) у Франції 6 священників УАПЦеркви на еміграції.

В **Бельгії**, до прибуття туди у вересні 1948 р. архієпископа Михайла, організував чотири церковних громади УАПЦеркви прот. Іван Бачинський. Було в цих громадах до 200 родин робітників в копальнях вугілля. Бельгія була одна з перших країн, яка запотребувала до себе робітників з емігрантів в Німеччині. Цим пояснюється й місіяна командировка Синодом УАПЦ до Бельгії архієпископа Михайла, з прибуття якого до Бельгії „наші люди, як пише митр. Полікарп, були дуже втішені, бо почули біля себе когось рідного, що йому можна розповісти свої жалі і турботи". З прибуттям архієпископа Михайла, який мав місце осідку у Льежі, почалось ширше охоплення духовною опікою розкинутих по копальнях православних українців, коли приїхало до Бельгії, на виклик Владика, ще три священники — о. М. Овчаренко, о. Є. Чижів і о. Тарновецький. Але умови праці й життя наших людей в Бельгії були несприятливі, і тому, як тільки кінчались контракти наших шахтарів з працедавцями, то люди вживали заходи до виїзду з Бельгії переважно за океан. Отже служення тут тяжке і архієпископа і священників стало часовим; з від'їздом пастви не було потреби в духовенстві. За благословенням митрополита Полікарпа, до якого звернулась Консисторія УГПЦеркви в Канаді з проханням, аби благословив кандидатуру архієп. Михайла на правлячого єпископа УГПЦеркви в Канаді, архієпископ Михайл, залишивши Бельгію і зобачившись в Парижі з Владикою Полікарпом, у травні 1951 року від'їхав до Канади. Отці М. Овчаренко і Є. Чижів також переїхали на служіння в УГПЦеркві в Канаді. Нині (1965 р.) в Бельгії, в Брукселі, в юрисдикції УАПЦ на еміграції продовжує пастирське

служіння в сані протопресвітера о. Іван Бачинський, що прибув до Бельгії з першим етапом українських робітників в 1947 році.

Організація церковного життя УАПЦеркви на терені Англії розпочалась в середині 1947 р. В складі її вірних були православні українці вояки, що були в польському корпусі ген. Андерса, і дуже значна кількість робітників, які перебували з таборів для скитальців в Німеччині. Ініціативна група серед них нав'язала зносини з проводом УАПЦеркви, і в серпні 1947 р. до Англії прибув єпископ Мстислав, духовній опіці якого доручені були осередки православних українців на теренах Франції, Англії, Бельгії постановою Собору Єпископів 15 березня 1946 р. Єп. Мстислав увійшов в тісний зв'язок з „Союзом Українців у В. Британії“, на чолі якого стояв тоді Микита Бура (б. посол до польського сейму), і з Українським Допомоговим Бюром на чолі з сотником Богданом Панчуком (з Канади). Відвідавши табори полонених, в яких були й православні українці, інші місця зі скупченням українських скитальців - робітників, єп. Мстислав відбув конференції з представниками англійських суспільних організацій і започаткував організацію УАПЦеркви на терені Англії. Ним була організована перша „Церковна Рада УАПЦеркви на Велику Британію“. Священниками УАПЦеркви були тут в р. 1947 ієромонах Іов Скакальський, що прибув до Англії з Італії разом з військово-полоненими, о. Л. Опока та о. О. Довгаль з Американської зони в Німеччині, о. А. Мирошніченко з Бритійської зони, — всі три приїхали до Англії як робітники.

Приїхав було до Англії, без відома і без благословення митр. Полікарпа, єп. Григорій Огійчук, але Українське Допомогове Бюро в Англії рішуче спротивилось такій його появі, і він, побувши в Лондоні кілька днів, мусів повернутися до Німеччини. (З докладу Синодові митр. Полікарпа 10. VI. 1949 р.). В березні 1948 р. прибув до Лондону і очолив Церковну Раду прот. Ігор Губаржевський. „Коли я побачив, — писав в докладі Синодові митр. Полікарп, — що робота у прот. Губаржевського налагоджується, я замінив Церковну Раду, встановивши „Генеральне Церковне Управління УАПЦеркви в Великій Британії“, призначив Головою Церковного Управління прот. Губаржевського, членами ієромонаха Іова Скакальського, свящ. Л. Опоку і 3-х цивільних осіб, обраних З'їздом вірних УАПЦ 10 жовтня 1948 р. . . . Прот. Губаржевський буває на різних зібраннях і засіданнях, як представник УАПЦ, які скликає Англіканська Церква. Провадить візитації парафій і виконує мої доручення, зносячись з урядовими чинниками Англії. Я за його працею дуже уважно слідкую, і кожен раз, коли він робить не так, як слід, я йому це зауважую, і то часто в категоричній формі, але я знаю, що тільки той не помиляється, хто нічого не робить, а тому своїми вказівками я стараюсь виправити помилки“). (Архів Св. Синоду. Розд. І. Справа 4, стор. 207 на звороті). Одначе цих „помилкок“ у Голови Церковного Управління набралось стільки, що після візитації Владикою Митрополитом УАПЦеркви на терені В. Бри-

тані в літі 1950 р. Владика змушений був прот. Ігоря Губаржевського звільнити зі всіх його становищ, скреслити його зі списків духовенства УАПЦ в Англії і заборонити йому відправляти Служби Божі в Англії. А у відповідь на ці заборони о. Губаржевський підняв „бунт” проти митрополита в церковному житті УАПЦеркви в Англії, як окреслено його поведінку у виданні „Генерального Церковного Управління УАПЦ у Великій Британії” під наголовком: „Пролямятна Книга Пятнадцятиліття УАПЦ в Великій Британії (1947-1962)”, Лондон. 1962. До цього цінного видання, в якому мова не тільки про „бунт” і спроби розбиття церковного життя, а і вся історія цього життя з творчею працею в ньому докладно представлена, ми й дозволимо собі скерувати тих, кому дорога ідея Рідної Церкви та її доля на чужині. Таке видання робить честь Генеральному Церковному Управлінню УАПЦ у Великій Британії. Після видалення о. І. Губаржевського Головою цього Церковного Управління був прот. В. Ільчук, що на цьому становищі пробув тільки 8 місяців, — 9 липня 1951 р. о. Ільчук упокоївся. Митрополит Полікарп призначив тоді Адміністратором і Головою Ген. Церк. Управління УАПЦ в Англії митр. прот. Сергія Молчанівського, який вже 15-ий рік, нині в сані протопресвітера, керує церковним життям значного православно-українського осередку в Англії. В складі духовенства УАПЦ в Англії нині 14 осіб (1965 р.).

До Австралії виїхав на початку 1948 р. прот. Ананій Теодорович, член Церковного Управління УАПЦ в окрузі Віртемберг-Баден в Німеччині. Виїхав о. Теодорович як робітник, але митроп. Полікарп переслав йому уповноваження на право організувати в Австралії парафії УАПЦеркви і духовно опікуватися там православними українцями, що він, працюючи одночасно як робітник, ревно почав виконувати, ставши Адміністратором УАПЦеркви в Австралії. Наприкінці червня 1949 р. прибув до Австралії єпископ УАПЦеркви Сильвестер, який одержав дозвіл імігрувати до Австралії при родині, зобов'язаній до його утримання. Уповноваження на архипастирську працю в Австралії єпископ Сильвестер не мав; навпаки, постановою Синоду УАПЦ на засіданні 16 червня 1949 року, в складі — митр. Полікарпа, архиєпископів Ніканора, Ігоря і Генадія, єп. Платона, єп. Сильвестер був „тимчасово завішений в його архиєрейських чинностях” до часу розгляснення його справи на черговій сесії Собору Єпископів. Справа ж єп. Сильвестра полягала в тім, що він ще до від'їзду до Австралії подав до преси („Українські Вісті” 12 травня 49 р.) широке „Архипастирське повідомлення” за своїм підписом, в якому, як і в листах до Собору Єпископів 23. IV., 10. V. і 14. V. 1949 р., „неправдиво, — сказано в постанові Синоду, — освітлює де-які факти з життя УАПЦеркви, як, напр., „тимчасовість” головування в Синоді митр. Полікарпа — ієрарха „сусідньої церкви” (Польської), а також загрожує, що „духовно-культурну роботу в Австралії вестиме „Незалежне єпископство УАПЦ” під проводом єп. Сильвестра, як на

Американському континенті „Митрополія трьох ієрархів” (м. Іларіона, єпископів Богдана і Ореста) та вважає себе вибувшим зі складу єпископату УАПЦ”. Собор Єпископів, що відбувся 3-5 листопада 1949 р., цю постанову Синоду признав слушною, але єп. Сильвестер ще листом до Синоду з дня 21. IX. 49 р. свої листи в квітні-травні, а також нові образливі з дня 9. VII. і 15. VIII. 49 р. відкликав, вважаючи їх „неіснуючими”, та висловив уболівання, що такий „конфлікт” стався. Собор єпископів прийняв це каяття його до відома, але зажадав від єп. Сильвестра, щоб він уневажнив через пресу і свої писання в пресі та листовно прирік би, що „на будуче нічого подібного більше чинити не буде, а дбатиме, щоб зо всіма своїми собратами жити в згоді, любові та спокої”. По виконанні цього, „можна буде остаточно зліквідувати конфлікт, що постав з вини єп. Сильвестра, і зняти завіщення та определити канонічні компетенції єпископа Сильвестра”. (Архів Синоду УАПЦ. Розд. I. Справа ч. 1., стор. 199. 53. Розд. IV. Справа ч. 27).

Як подавала преса („Єдність” 16. IV. 50 р.) „Австралійське Міністерство Іміграції дало свою згоду на приїзд до Австралії Архиепископа УАПЦеркви Ніканора”. „Згідно з останніми повідомленнями з Європи, — подано було і в журналі „Церква і Нарід” (ч. 7-8. 1950 р. Канада), — Архиеп. Ніканор, Заступник Митрополита УАПЦ, в кінці липня ц. р. переїздить до Австралії, де й очолить духовенство й вірних УАПЦеркви”. На переїзд цей не дозволено було Владиці Ніканору лікарями”. „Лихий стан здоров'я Архиеп. Ніканора став цьому на перешкоді, а Боже Провидіння зняло з нього цей **тягар** та зберегло його до іншої важлившої праці”, — читаємо в органі Консисторії УАПЦ в Австралії. („Наш Голос”, ч. 4. 1963. Стор. 7). У вересні 1952 р. був висвячений для Австралії митр. Полікарпом і архиеп. Ніканором єпископ Іоан Данилюк, який зміг прибути до Австралії тільки 1 квітня 1953 року. Розпочав він, в сані Архиепископа Сіднейського і Австралійсько-Новозеландського, творчу архипастирську працю, але вже через 7 місяців його не стало: 7 листопада 1953 р. несподівано, на серцевий припадок, спочив у Бозі. Бурхливі події в житті цієї „автономної” церковної провінції УАПЦеркви, які наступили кілька часу по смерті архиеп. Іоана і тягнуться до цього дня, дійсно являються **тягарем** і для теперішнього єпископа Варлаама, висвяченого для Австралії в США 30 листопада 1958 р. (Див. „На шляху до єдиної УАПЦ на чужині”. Сідней-Мельборн. 1957 р., а також „Наш Голос”, церковно-громадський кварталник, вид. Консисторії УАПЦеркви в Австралії). Нині (р. 1965) в юрисдикції митрополита УАПЦ на еміграції Ніканора є в Австралії дві єпархії, в одній — 12 осіб духовенства, в другій — 8.

На останньому, перед розселенням ієрархів, Соборі Єпископів УАПЦ в Німеччині 3-5 листопада 1949 р. єпископ Сергій (Охотенко) просив видати йому відпускну грамоту для переходу до Білоруської Автокефальної Православної Церкви на просьбу вірних ці-

єї Церкви. Бо ж БАПЦерква осиротіла на еміграції; покинули її ієрархи висвяти 1941-43 рр., перейшовши до Зарубежної Рос. Церкви. Собор постановив задовольнити цю просьбу, пов'язану з проською православних білорусів. На тому ж Соборі Єпископів на засіданні 4. XI. 49 р. було ухвалено: „На підставі прохань від організованого православного білоруського громадянства про висвяту для БАПЦеркви єпископа з представленням кандидата на це високе духовне становище — ієромонаха Василя Томашика, — допомогти братам-білорусам у відродженні їх рідної ієрархії”. З благословення митроп. Полікарпа, хіротонія архимандрита Василя (Томашика) в єпископа Віленського була довершена 19 грудня 1949 р. в м. Розенгаймі єпископами УАПЦ Платоном, Вячеславом і Сергієм. (Архів Синоду УАПЦ. Розд. III. Справа ч. 23). Єпископ Сергій (нині архієпископ) р. 1951 переїхав до Австралії, як Голова БАПЦеркви. (Церква і Нарід. 1951, ч.5, стор. 16).

Останній перед розселенням з Європи Собор VI Єпископів УАПЦ на чужині, що відбувся в Ділінгені 3-5 листопада 1949 р., звернувся до духовенства і вірних з чудим Соборним Архиєпископським Посланням, підписаним учасниками того Собору: Митрополитом Полікапом, Архиєпископами Ніканором, Ігорем і Генадієм і Єпископами Володимиром, Платоном, Вячеславом і Сергієм.

В цьому Соборному Посланні Єпископат УАПЦеркви писав: „Звертаємось до Вас в той час, коли, з допущу Божого, терном заростають для нас усіх шляхи на Україну, а стелиться тернистий невідомий шлях у далекі заморські чужі землі... Де б Ви, з волі Божої не опинилися, не забувайте, що Ви — сини й дочки нашої Матері-Страдниці України, нащадки побожного українського народу, який в найтяжчі часи своєї історії не забував Бога, не втрачав надії на Нього, гуртувався довкола своєї Церкви, шанував її пастирів і завжди рятував у непригоді свого ближнього. Як найдорожчий скарб, бережіть нашу віру Православну і любіть свою Рідну Церкву... Як отруї лихої стережіться матеріалізму і безбожників, бо вони породжують насильство, неволю та неправду... І ще Собор Єпископів благає Вас: не шматуйте живого тіла Матері-України партійними незгодами і сварками, не творіть розламів у Святій Церкві, не роздирайте Христової ризи на радість ворогам... Уболіваючи з сумного факту розламу, що стався в Церкві нашій в р. 1947, Собор Єпископів закликає братів наших, які церковної єдності не тримаються, усвідомити парешті, що церковний розбрат не має жодної потреби і сенсу, окрім тяжкої шкоди для нашого многостраждального народу, нічого не дає... Кому судив вже Господь знайти собі нову Батьківщину на землі чужій, не забувайте Матері-України, розбудовуйте на новому місці рідне церковне життя, організуйтеся в парафії, гуртуйтеся у Братства, Сестрицтва, впорядковуйте святині, будуйте св. Храми, закладайте для дітей Ваших Рідні школи. У своїх храмах моліться за Україну, за Рідну Церкву, за тих, що в неволі тяжкій

по Вас тужать, за весь Народ Український. Не забувайте й про тих німечних, що неспроможні за море дістатися, допомагайте їм, як порадою, так і чином, щоб сльози їх сушити... Передаємо наше Архипастирське благословення усім вірним синам і дочкам нашої Великої Батьківщини, як тим, що тягар поневіряння несуть на вигнанні, так і тим, що на Батьківщині залишились, та тим, що жертву своєї крові на вівтар любові до Батьківщини несуть. „Покоріться під сильну руку Божу, усяку Вашу журбу покладіть на Нього, бо Він піклується за вас” (1 Петр. V, 6-7). („Церква і Нарід”. Ч. 1. 1950. Стор. 24-25).

В січні 1950 р. митрополит Полікарп дав розпорядження про ліквідацію Канцелярії Свящ. Синоду УАПЦеркви; впродовж 1949 року йшло вже інтенсивне переселення українців з Німеччини в океанські краї, як США, Канада, Австралія, а також частинно до Аргентини, Бразилії, Венецуели; священиків УАПЦеркви виїхало біля 60. Коли Канцелярія Синоду УАПЦ на чужині була в стані ліквідації, її заступила Митрополіча Канцелярія УАПЦ, що знаходилась при Владиці Митрополиті в таборі Гайденау, окр. Гарбург, Брит. зона. У квітні 1950 р. митрополит Полікарп залишив Німеччину і переїхав до Франції. 22 квітня прибув він до Парижу; тепло зустріло Владику українське громадянство, очолене інж. С. В. Созонтівим. „Спасибі інж. Созонтову, — писав Митрополит по прибутті до Парижу авторові цієї праці до Канади, — я зараз все потрібне маю. Він опікується мною, як рідним батьком”. Разом з Владикою Полікарпом приїхав і Директор Митрополітальної Канцелярії УАПЦ п. Юрій Коваленко. Для резиденції Владики Полікарпа була винаймана вілла в мальовничій околиці Парижу, в 10 км. від цієї столиці. У Великодньому Архипастирському Посланні перед від'їздом з Німеччини митр. Полікарп писав: „Не один з вас, в далекому розпорошенні по світу, спогадає тепло, — та може й з жалем, що того вже нема, — спогадає Великодні Богослуження наші по таборових церквах в Західній Європі. Не грішний цей смуток в це радісне Пасхальне Свято, бо ушляхетнює він душу, підносить нас і гріє в любові між собою, а ця любов є джерелом тихої й постійної радості, що ми, хоч і в розсіянні по світі, творимо одну родину”... („Церква і Нарід”. Ч. 4. 1950. стор. 2).

Останній в Німеччині Собор Єпископів 3-5. XI. 49 р. на засіданні 4 листопада постановив: „Підтвердити свою постанову з дня 20 квітня 48 р. про виїзд архієпископа Ігоря до Аргентини, поширивши терен його Архипастирського опікування на всі країни Південної Америки” (Протокол VI сесії Собору Єпископів УАПЦ ч. 2 Архів Синоду. Розд. 1. Спр. 1, стор. 58).

Зв'язки проводу УАПЦеркви з Південною Америкою, найперше з Аргентиною, почалися з осені 1946 р., коли до митр. Полікарпа звернувся прот. І. Ярославський, який, за допомогою якоїсь добродійної організації, дістався р. 1946 до Аргентини з Швейцарії. На просьбу о. Ярославського, митр. Полікарп видав йому

14. IX. 46 р. уповноваження опікуватися православними українцями, які мешкають в Аргентині і належать до УАПЦ. Прот. І. Ярославський правив Богослуження в Буенос-Айресі, в залі місцевої „Просвіти”, почав збирати кошти й на будову церкви, виїздив на Богослуження і до Парагваю, але про його діяльність почали скоро надходити до митрополита несприятливі відомості, чому митрополит стримався призначити його Головою Адміністрації УАПЦ в Аргентині, про встановлення якої до приїзду архієп. Ігоря просило місцеве Братство Св. Покрови. Р. 1949 прибули до Аргентини з Австрії прот. Б. Арійчук і свящ. Симон Шумаков. Митр. Полікарп о. Бориса Арійчука призначив Опікуном Братства і Настоятелем Свято-Покровської церкви в Буенос-Айресі. Архієп. Ігор до Аргентини так і не прибув, а переїхав до США. УАПЦерква в Аргентині знаходилась в юрисдикції митр. Полікарпа, але в р. 1953 вийшла з-під його юрисдикції зза неfortunної висвяти в Парижі в єпископи для Південної Америки о. Пилипенка. Тоді Братство Св. Покрови звернулось до архієп. Ігоря прийняти їх під свою юрисдикцію, тобто до УАПЦ в екзилі перебуваючої; просьба була задоволена. В р. 1962 наступила зміна. З огляду на затяжну недугу архієпископа Ігоря, Головна Управа Братства Св. Покрови запитала його, як їм далі бути. Архієп. Ігор відповів, що нехай рішають про це самі вірні. Тоді Заг. Збори Братства ухвалили просити духовної опіки над ними митрополита УПЦ в США Іоана. 11 травня 1962 р. була прийнята УАПЦ в Аргентині в склад УПЦ в США. Митр. Іоан благословив тій церкві поминати після нього за Богослуженнями: „і Отця нашого болящого архієпископа Ігоря”. („Дзвін”. 1962. Вересень, стор. 1-6; червень стор. 2). Нині (1965 р.) в Аргентині — Адміністратор УПЦеркви протопресвітер Б. Арійчук і 2 священики.

З Бразилією почались зносини в серпні 1948 р., коли Владика Полікарп наказав своїй канцелярії вислати на адресу полковника Долуда, прибулого до Бразилії, „Богословський Вісник” і Календар на 1949 р. Полк. Долуд надіслав тоді просьбу дати певні уповноваження свящ. О. Буткову для організації парафій для УАПЦ в Бразилії. Для Бразилії УАПЦерква не була новиною, бо ще в 30-их роках (з 1931 р.) працювала тут „Українська Православна Місія”, очолена прот. Дмитром Сідлецьким, прибулим з Північної Америки з благословення архієпископа Іоана Теодоровича. Діяльність цієї місії, оо. духовних в ній і мирян, як сл. п. Прокіп Моркотун, при ворожому наставленні до УАПЦ місцевих оо. Василіян і виниклій з того боротьбі, — списано докладно у „Пропам’ятній Книзі УАПЦеркви в Бразилії з нагоди її 25-го ювілею (1930-1955). До 1938 р. було вже засновано до 20 парафій і місійних пунктів УПЦеркви в Бразилії. З різних причин прийшло, однак, до занепадання деяких парафій, особливо після смерті о. Дм. Сідлецького (р. 1945), коли в рр. 1945-47 обслуговував українські православні парафії та місійні пункти в Бразилії одинокий священик ієромонах Василь Постолян.

Оживлення церковного життя наступило з прибуттям нової еміграції, між нею і священників УАПЦеркви на еміграції, особливо ж з призначенням митрополитом Полікарпом на становище Адміністратора УАПЦ в Бразилії прот. Філімона Кульчинського, який прибув до Бразилії з Канади у вересні 1951 р. Ні архієпископ Ігор, ні єпископ Сильвестер, який до Бразилії призначався було Собором Єпископів УАПЦ, до Південної Америки не змогли виїхати. В грудні 1951 р. до митрополита Полікарпа звернувся архієпископ Російської Церкви Миколай Соловій, який від 1924 р. мешкав в Уругваю (Монтевідео), з проханням прийняти його до складу УАПЦеркви. На підставі, після запиту, згоди всіх єпископів УАПЦ, митр. Полікарп декретом з дня 15 січня 1952 р. прийняв до складу єпископату УАПЦеркви архієп. Миколая з титулом „Архієпископ УАПЦеркви на всю Південну Америку”. Архієп. Миколай зорганізував „Південно-Американську Консисторію УАПЦеркви” в складі: архимандрита Олексія (Пилипенка), протопресв. Б. Арійчука, протопресв. Ст. Рихлицького і пп. П. Бульби, П. Яценка і М. Горленка. („Рідна Церква”. Ч. 1. 1952. стор. 10). Це призначення членом Консисторії архимандрита Олексія Пилипенка, а скоро потім висвячення його ж в єпископи УАПЦ в Парижу стало причиною виходу духовенства і вірних УАПЦ в Бразилії, як те сталося і в Аргентині, з-під юрисдикції митрополита Полікарпа. Тільки православні українці Бразилії відразу рішення на Надзвичайному З'їзді 28 червня 1953 р. вернутися до юрисдикції митрополита Іоана Теодоровича, під якою були й раніше до 1948 року. Архимандр. Олексій Пилипенко дійсно був дуже активним діячем новоунійної акції в Православній Церкві в Польщі і єдиним деканом „східнього обряду” в унії з Римом на Волині, але ж не в тім була „одіозність” його особи (ректор Кремянецької Дух. Сем. о. П. Табинський теж пішов на унію); перед переходом на унію о. Пилипенко незаконно продан церковну землю православної парафії в с. Цеговій, допускав зловживання з метриками, шлюбними розводами, сидів за те у в'язниці... (К. Н. Николаєв. Восточний обряд. Париж. 1950, стор. 149). Тільки ж в оповідання про цю сумну подію з висвятою в єпископи о. Пилипенка на сторінках „Пропам'ятної Книги” Ген. Церк. Управління УАПЦ в Бразилії не можемо не внести однієї поправки. Там написано: „не визнав цього призначення (єпископа Олексія вікарієм архієпископа Миколая) і архієпископ Миколай, що також був вносив протести проти архієрейської висвяти Олексія” (стор. 23). Митрополит Полікарп в листі до мене з дня 1 грудня 1952 р. писав:

„Ви зовсім не уявляєте, як стоїть справа нашої Церкви в Аргентині... Правлячий УАПЦ в Південній Америці Архієпископ Миколай сам персонально приєднав О. Пилипенка до Православної Церкви, постриг його в ченці і возвів в сан Архимандрита. Після того він повідомив мене про це, зазначивши, що о. Пилипенка **він хотів би мати своїм помічником в сані єпископа**. До того часу я не знав, що Пилипенко мешкає в Аргентині і про нього ніхто ме-

ні не писав. Коли ж тамошні Василіяни підняли гвалт з приводу повороту Пилипенка до православної віри і стали про нього розпускати різні негідні чутки, то Владика Миколай писав мені, як це все виглядає на ділі, і просив мене **призначити о. Пилипенка в поміч йому, як Єпископа-Вікарія**, бо немочі його одолювають, і він **потрібує мати помічника єпископа** для поладження церковних справ"... (Підкр, мої.)

„Пропам'ятна Книга УАПЦ в Бразилії" містить в собі не тільки загальну історію нашої Церкви в Бразилії, але й окремих парафій Церкви, як і „Пропам'ятна Книга УАПЦ у Великій Британії". Очевидно, що обидві вони мають велику цінність для історії Української Православної Церкви. В Бразилії є нині (1965 р.) 6 священників УПЦеркви. В Південній Америці є ще українська православна парафія в столиці Венесуели Каракасі, заснована р. 1949 заходами Управи Української Громади, листування від якої в справі відрядження священника до Каракаса вів з проводом УАПЦ в Німеччині в р. 49 лікар Л. Стаховський, діловий секретар Управи. Нині та парафія в Каракасі теж знаходиться вже в юрисдикції митрополита Іоана Теодоровича.

В ст. „Під знаком переселення" в Українському Православному Календарі вид. Свящ. Синоду УАПЦ на еміграції на 1950 рік писали, що „більшість священників, як і вірних, переселяється з Німеччини до СШАмерики й до Канади, де в своїй душпастирській праці вливаються в склад духовенства існуючих там Українських Православних Церков, допомагаючи місцевому духовенству в його праці при опіці над старою й новою православною українською еміграцією та приймаючи під свою опіку цілі осередки". (Стор. 71). Як сталося вже після видання цього календаря, то й більшість ієрархів УАПЦеркви на еміграції теж переїхали до СШАмерики і до Канади. Як ми знаємо, то ще в році 1947 до Канади прибув Владика Мстислав на виклик проводу Української Греко-Православної Церкви в Канаді. На виклик також тієї Церкви прибув до Канади в половині травня 1951 р. Архиепископ Михайл. Інші єпископи УАПЦеркви прибули з Німеччини до Північної Америки приватно: Архиеп. Генадій до США в серпні 1950 р., єпископ Володимир до США 25 січня 1951 р., єпископ Платон до Канади 18 лютого 1951 р., архиепископ Ігор до США 26 лютого 1951 р. і єпископ Вячеслав в травні 1951 р. до США. Прибули до Північної Америки з Європи і два ієрархи бувшої „Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві" (б. Річпосполіта Польська): митрополит Іларіон, сироваджений українською громадою Собору Св. Покрови у Вінніпезі („Ювілейна Книга на пошану митрополита Іларіона". 1958. Вінніпег. Стор. 213), що не була тоді в складі УПЦеркви в Канаді, прибув до Канади одночасно з приїздом Владика Мстислава ще у вересні 1947 р., і Архиепископ Паладій, який останнім з українських православних єпископів приїхав до США 22 лютого 1952 р.

Прибуття стількох українських православних владик до Північної Америки само собою мало б знову заактивізувати проблему об'єднання усіх українських православних осередків в світі поза Батьківщиною, на якій УАПЦеркви не стало, як повернулась туди безбожна комуністична влада. Про порушення на початку еміграції ієрархії УАПЦ справи об'єднання і перебіг її писали ми в підрозд. 5-ому цього розд. Там було сказано, що „ієрархія УАПЦ на еміграції, очолена митрополитом Полікарпом, радісно вітала події в церковному житті православних українців в США, зв'язані з утворенням одної УПЦеркви в цій державі, головне ж, що на шляху до поєднання церковного не стало вже ієрархії УАПЦ двох „формацій“, як тоді називали, „формації 1921 року“ і „формації 1942 року“, стала тільки одна Українська православна ієрархія, що без всяких догматично-канонічних перешкод може мати молитовне об'єднання між собою”.

Хоч в цих подіях, як сказано там же, УАПЦ на еміграції участі не брала, але не треба забувати, що брав участь, — і то найактивнішу, — архієпископ Мстислав, Собором Єпископів УАПЦ благословлений для праці в УПЦеркві в Канаді. Подіями, що привели до „Собору Поєднання Української Православної Церкви в ЗДА“ 14 жовтня 1950 р., були: 1) Надзвичайний Собор УПЦеркви в Америці (канонічно — укр. епархії в юрисдикції грецької архидієцезії Екзарха в Америці Царгородського патріярха) в Аллентаві, Па., 8—9 грудня 1948 р., на якому обрано було єпископом тої Церкви архієп. Мстислава. 2) Канонічне оформлення архієпископа Іоана Теодоровича, довшене під час Св. Літургії дня 27 серпня 1949 р. в сослуженні митрополита Петаполісу Христофора — Екзарха Олександрійського Патріярха, архієпископа Вінніпегу і Канади Мстислава і архієпископа Іоана, в „послідовності молитовних актів, опрєдєлєних канонами Св. Вселєнської Православної Церкви”. Цим актом „були усунєні раз-на-всє ті утруднєння, які перешкоджували поєднанню Українських православних церков”. („До подій 26—28 серпня 1949 р. в УПЦеркві в Америці”. „Церква і Нарід”. ч. 6—7. 1949. стор. 16—19). 3) Надзвичайний Собор УПЦеркви в Америці 18—19 квітня 1950 р. у Вилмінгтон, Дел., скликаний Консисторією тої Церкви; на цьому Соборі було підтверджено обрання правлячим в Церкві архієп. Мстислава і уповноважено його негайно увійти у виконання всіх архипастирських обов'язків в УПЦеркві в Америці, не очікуючи вже далі рішення Патріяршого Синоду Царгородської патріярхії по актах Собору Церкви в Аллентаві, Па., від якого Собору пройшло рік і 3 місяці. („Укр. Правосл. Вісник”, ч. 3. 1950 р.).

Протидіянням цим подіям, підготовчим до акту поєднання УПЦеркви в ЗДА, був „епізод утворення „Української й Карпаторуської Митрополії всієї Північної й Південної Америки” трьома ієрархами — митрополитом Іларіоном, єпископом Богданом Шпилькою та єпископом Орестом, що знаходився, як і Богдан, в

юрисдикції Царгородського Патріярха. „Епізод” цей тягнувся яких півтора місяці, бо ж після архиєрейського Богослуження трьох названих ієрархів 13 березня 1949 р. в катедрі еп. Богдана в Нью Йорку, яке Богослуження було інтронізацією на митрополичу катедру УПЦеркви всієї Північної та Південної Америки митрополита Іларіона („Український Вісник”. Церковно-народний часопис. ч. 4. 1949 р.), — Рада тростів і Консисторія Американо-Карпаторуської епархії, зібрані 28 квітня 1949 р., під головуванням єпископа Ореста, відкинули й засудили створення Української й Карпаторуської Митрополії митр. Іларіоном, єпископами Богданом і Орестом, як „поглощення Карпаторуського народу та його підчинення цій ново-зліпленій митрополії без відома народу”. Єпископ Орест висловив жаль, що його добродійний акт, зроблений для більшої консолідації православних ієрархів, був навмисне перекручений, щоб скріпити захитані позиції українських єпископів”, і заявив, що він зриває з митрополією”. . . (Укр. Правосл. Вісник. ч. 6. 1949. стор. 14). Найбільше цим „епізодом” був доторкнутий еп. Богдан, що участю в цій митрополії покинув був свою УПЦеркву чи дієцезію в юрисдикції Царгородського Патріярха, що слушно й поставлено було йому духовенством і вірними в провину.

З українських православних владик, які прибули з Європи до Північної Америки після цих всіх подій, архиєп. Генадій був учасником останнього вже акту в поєднавчій акції двох УПЦерков в ЗДА, тобто „Собору Поєднання” 14 жовтня 1950 р. Ухвалою цього Собору архиєпископ Генадій був прийнятий до складу єпископату УПЦеркви в ЗДА. Відтоді УПЦерква в ЗДА, в складі митрополита Іоана і архиєпископів Мстислава і Генадія, **уперше в своїй історії мала повну ієрархію, необхідну для незалежності Церкви, щоб Церква сама ставила собі нових єпископів**, а не позичала для себе єпископа, чи шукала за тим, хто б поставив для неї єпископа. (Прав. 1 св. Апостолів; пр. 8. III Всел. Собору). До єпископату УПЦеркви в США увійшов далі єпископ (нині архиєпископ) Володимир, що прибув до США після „Собору Поєднання”; другий Церковний Собор 1953 р. визначив йому катедру в м. Дітроїті.

Інше становище у відношенні до об'єднаної УПЦеркви в США зайняли архиєпископи Ігор і Паладій та еп. Вячеслав, - - владика Ігор і Вячеслав, не дивлячись на те, що постановою на Соборі Єпископів УАПЦ 4 листопада 1949 р. в Ділінгені, разом з усіма членами Собору, „вітали з приводу радісної події 27. VIII. 1949 р. (канонічне оформлення) Владику Архиєпископа Іоана і висловлювали молитовне побажання, щоб dokonаний тоді акт спричинився до зміцнення Св. Української Православної Церкви” (Протокол засідання VI сесії Собору Єпископів УАПЦ на еміграції 4 листопада 1949 р. — Архів Св. Синоду. Розд. I. спр. 1, стор 59 і 61).

Невдовзі по приїзді, 27 травня 1951 р., архиєп. Ігор і еп. Вячеслав відправили з еп. Богданом в Аллентаві Службу Божу, в співслуженні з ними й протосієклера К. Казанаса, як представни-

ка Екзарха Царгороду архієп. Михаїла. Після Богослуження був на честь трьох владик бенкет; промови, виголошені на бенкеті трьома владиками, скеровані були проти проводу УПЦеркви в ЗДА. Єп. Богдан промовив: „Вітаю широко моїх сослужителів і собратів владик Ігоря і Вячеслава. Годжуся вповні з їхніми промовами, бо ми є віднині спільних думок і спільного діяння. Наші вороги загинуть скоро, бо з нами Бог”. (Український Вісник. Єпар. орган УПЦ в Америці. ч. 4. 1951 р., стор. 11—13). Звідсіля виходило б, що архієп. Ігор і єп. Вячеслав єдність Української Православної Церкви вбачали тоді в підпорядкуванні її Царгородському Патріярхові.

Але ж єп. Вячеслав, що служив, як канонічний архиєрей, по церквах, підлеглих юрисдикції Екзарха Царгородського Патріярха, через 5 місяців після „урочистої архиєрейської служби” 27 травня 1951 р., стає архимандритом і пересвячується 28 жовтня 1951 р. в Покровському соборі в Нью-Йорку Російської Православної Митрополії в єпископа (Пітсбургського). Сенат і Професорська Рада Богослов. Академії УАПЦ в Мюнхені на засіданні 17. II. 1952 р. позбавляють його за це ступені „доктора богословія honoris causa (невідомо, правда, за що йому даного), а Церковний Собор УАПЦ 15—16 вересня 1952 р. викреслює єп. Вячеслава зі складу УАПЦеркви. Помер єп. Вячеслав в США 14 грудня 1952 року.

Архиєпископ Ігор, не об'єднуючись з УПЦ в США, до якої багато вже увійшло вірних, духовенства і три ієрархи УАПЦ, прибулих з Європи, утворює кілька парафій з новоприбулих під своєю юрисдикцією. Архиєп. Паладій, по приїзді до США, приєднався 5 травня 1952 р. до Української єпархії, очолюваної єп. Богданом, як сам пише про це у „Відкритому листі”, а прийнятий до тої єпархії, подає таку думку: „Є цілком натуральним і під оглядом канонічним вказаним, щоби **все українське єпископство і священство, що прибуває з Європи, включалось власне в цю Українську Єпархію.** Таким чином далось б розбудувати Українську Церкву в Америці”. (Укр. Вісник. Єпарх. орган УПЦ в Америці. ч. 3. 1952. стор. 6. Підкр. наше). Але через пару років, в жовтні 1954 р., архиєп. Паладій, титулюючись архиєпископом Краківським, Лемківським і Львівським, спільно з архиєп. Ігорем, видає послання, в якому сповіщають вони, що „з Божої милости та благословення Святішого Патріяршого Престолу Царгородського”, вони „для зміцнення УАПЦеркви та її ієрархії об'єднуються в одно церковноканонічне ество, яке віднині матиме ім'я: „**Єпископат Св. УАПЦеркви, в Екзилі перебуваючої**”, що знаходиться в канонічному єднанні з Вселенським Царгородським Престолом”. („Голос Церкви”. ч. 1(2) 1954-55. стор. 11). Автори цього „Послання”, посилаючись на благословення Царгородського Патріярха, зовсім не подають акту Патріярха, яким би була визнана їх УАПЦерква, в екзилі перебуваюча, що її почав творити архиєп. Паладій, за-

лишивши вже „Українську єпархію” єп. Богдана, включатися до якої кликав перед тим „усе українське єпископство і священство”.

Та цей новотвір ще однієї УАПЦеркви на еміграції (в „екзильно перебуваючій”) формації архієп. Паладія буде, видно, мати долю „Української й Карпаторуської Митрополії всієї Північної і Південної Америки”. Бо в р. 1961 парафія св. Трійці в Нью-Йорку — катедра німечного нині архієпископа Ігоря — повернулась разом з своїм Владикою Ігорем в юрисдикцію Первоієрарха УАПЦеркви на чужині митрополита Ніканора, після судового процесу, що його вів з тією парафією архієп. Паладій. („Укр. Прав. Слово”. Липень-Серпень. 1961. стор. 20). Врешті належить, щодо долі прибулих до США ієрархів УАПЦ на еміграції, подати, що архієпископ Генадій, по 12 роках архипастирського служення в складі єпископату УПЦеркви в США, вийшов з днем 1 вересня 1962 р. зі складу тої Церкви і нині, від 15 листопада 1964 р., разом зі своєю парафією Св. Трійці в Чикаго, знаходиться в юрисдикції, як архієпископ-вікарій, єпархіяльного архієрея Богдана Шпильки під омофором Царгородського патріархату. („Голос Православного Братства Св. Трійці в Чикаго. ч. 2-3. 1965).

В часі прибуття до Канади ієрархів УАПЦеркви — єпископа Платона і архієпископа Михаїла УГПЦерква в Канаді була без єпископа, бо ж на Соборі тої Церкви в Саскатуні 18—19 червня 1950 р., 96 голосами проти 91 членів Собору, була прийнята резигнація з катедри єпископа тої Церкви архієпископа Мстислава, що очолював УГПЦеркву від 12 листопада 1947 року. Ієрархічне питання в Українській Греко-Православній Церкві в Канаді завжди було, так мовити, „п'ятою Ахілла”, тим болісним місцем, торкаючись якого, годі було твердити про „незалежність” УГПЦеркви ні від кого, що вона утворена самими „горожанами” Канади і через те „автокефальна” і т. інше, які, кажучи м'яко, „канонічні недорозуміння” й досі повторюються в органі тієї Церкви „Вісникові”. (Див. „Вісник” за 15 січня 1965 р., ст. „УПЦ в США домагається повернення їй прав”).

„Першими основоположниками й організаторами Української Православної Церкви в Канаді були самі світські люди. На Церковному З'їзді 1918 р. не було ні одного священика, ні одного теолога, ні одної особи, що могла б уважатися за авторитет у церковних, догматично-канонічних справах”, — говорить прот. С. В. Савчук. („Основні засади Української Греко-Православної Церкви в Канаді”. Вінніпег. 1950. стор. 3). Чи в цих словах довголітнього о. Адміністратора УГПЦ в Канаді, одного з основоположників її, тоді теж людини світської і в молодому віці, не криється причина смутності поняття про Церкву, як Божу Установу для спасіння людей, а звідсіль і непогадженості в УГПЦ в Канаді впродовж 33 років (1918—1951) ієрархічного питання, так ніби церковна ієрархія не є істотною річчю в організації й житті Православної Церкви?

Отже в рр. 1946—51, в зв'язку з появою на еміграції в Європі численної ієрархії УАПЦеркви, з нав'язанням стосунків між нею і архієпископом Іоаном Теодоровичем, зреченням його від опіки над УГПЦерквою в Канаді та обранням на Соборі УГПЦ в Канаді архієпископа Мстислава на катедру Архипастиря тієї Церкви, **наступив перелом в історії УГПЦеркви в Канаді, головне в справі унормовання в житті тієї Церкви ієрархічного питання, як „переломом” і названо було події того часу в житті УГПЦ в Канаді в українському православному місячнику „Церква і Нарід”, що з благословення архієпископа Мстислава виходив в Канаді в рр. 1949—51. (Див. ст. „На переломі” в чч. 7—8, стор. 10—25 та чч. 9—10, стор. 17—22. „Церква і Нарід” за 1950 р.). Конфлікти між архієпископом Мстиславом і Консисторією УГПЦеркви, про які пішов широкий розголос в духовенстві й пастві, поява журналу „Церква і Нарід”, в якому стали проводитись думки про ролі і значення канонічної ієрархії в науці і історії Православної Вселенської Церкви, а далі й відкрита полеміка з неправославними поглядами „Вісника”, праця Статутової Комісії над переробленням Статуту УГПЦеркви (проект нового Статуту представлений був в опрацюванні, з доручення Консисторії, І. Власовським, проф. Колегії св. Андрея) з дебатами в Комісії і Консисторії на тему „єпискофобії” в УГПЦ в Канаді, — усе це змусило, ще перед Собором УГПЦ в червні 1950 р., задуматися над ієрархічним питанням в Канадійській Церкві і менш радикальну частину в проводі УГПЦеркви, і багатьох православних українців на провінції, що завжди цінили свою Церкву і боліли тепер за нелади в її житті.**

У висліді — **роля правлячого єпископа чи архієпископа в УГПЦ в Канаді була підвищена в новому Статуті Церкви, який запропонований був в проекті Статутової Комісії на Собор 18—21 VI. 1950 р. і прийнятий на Соборі; в декотрих точках його ще більше підкреслено було Собором значення єпископа в Церкві.**

Питання про **кількість єпископів** не раз підіймалось на засіданнях Статутової Комісії і Консисторії, а також і в пресі, автором проекту Статуту УГПЦ 1950 р., коли він доводив, що „автокефалія” УГПЦ в Канаді **не є жодна автокефалія, раз Церква та не має власної ієрархії, яка забезпечувала б в ній ієрархічне преемство, для чого потрібно б чотири єпископи, а найменше три, бо коли вмирає, чи вибуває один, два позostalих можуть висвятити, по прав. 1 св. Апостолів, третього.**

В наслідок цих розмов і переконань і в названому вище інавгураційному викладі прот. С. В. Савчука читаємо: „Слід зазначити, що Канадійська Церква ще ані разу не зверталася до других православних церков за порозумінням чи молитовним єднанням з ними. Не зверталася не тому, що може вона з засади є проти такого порозуміння, а просто тому, що вона ще лише в стадії формалізації; отже передчасно було б вже тепер нав'язувати з другими церквами зносини. Мусимо перше себе збудувати, **мусимо мати**

свій повний єпископат з трьох-чотирьох єпископів”... (Ор. сіт. стор. 15. Підкр. наше). Що в цій „стадії формації” 32 роки робилось, щоб придбати власний єпископат, невідомо. Фактично від 1924 до 1947 р. обслуговував хіротоніями священників і візитаціями святочними парафій архиеп. Іоан Теодорович, що очолював властиво іншу Церкву, Американсько-Українську Православну в Сполучених Штатах Америки.

Собор УГПЦеркви в Канаді 18—21 червня 1950 р., прийнявши резигнацію з Канадійської катедри архиеп. Мстислава, ухвалив просити Владика Митрополита Полікарпа в Парижі духовно заопікуватися УГПЦерквою в Канаді до часу обрання нею власного єпископату. Владика Полікарп уважив просьбу, а листом з дня 23 серпня 1950 р. поставив на обговорення Консисторії УГПЦ пропозицію про утворення в названій Церкві власного єпископату щонайменше з трьох єпископів. Консисторія на засіданні свого пленуму 24—25 жовтня 1950 р. постановила просити митр. Полікарпа благословити кандидатуру архиепископа Михайла (Хорошого) на правлячого єпископа УГПЦ в Канаді, а єпископа Платона (Артемюка) на одного з єпископів-вікаріїв. На другого єпископа-вікарія рішено підшукати кандидата з-посеред теперішнього священства в УГПЦеркві в Канаді. Владика Полікарп цілком позитивно поставився до такого плану унормовання ієрархічного питання в Канадійській УГПЦеркві.

Намічені кандидати прибули до Канади, як вже вище сказано, — єп. Платон в лютому 1951 р. до Торонто, де зупинився у своїх доньок, архиеп. Михайл в травні 1951 р. до Вініпегу. Надзвичайний Собор УГПЦеркви для обрання власного єпископату Консисторія скликала на 8—9 серпня 1951 р. у м. Вініпегу. Та майже напередодні цього Собору сталася подія, яка в корені змінила намічений Консисторією план утворення ієрархії в Канадійській УГПЦеркві. 5 серпня 1951 р. несподівано, по короткій недузї, упокоївся в Торонто св. п. єпископ Платон; похований був 16 серпня прибулими до Торонто владиками УАПЦеркви Михайлом, Мстиславом, Генадієм і Володимиром. В зв'язку з цією сумною подією Головою й Заступником Консисторії УГПЦеркви були розпочаті переговори з митрополитом Іларіоном в справі поставлення Консисторією його кандидатури на правлячого єпископа УГПЦеркви на Соборі тієї Церкви 8—9 серпня 1951 р. Як ходили чутки ще й до наглої недуги св. п. єпископа Платона, акція за кандидатуру на правлячого архиєрея УГПЦ в Канаді митр. Іларіона була ведена; зв'язували її найбільше з іменами тепер покійних — судді Михайла Стечишина (автор книги „Апостольські канони”, 1963 р) і проф. Леоніда Білецького, колеги митроп. Іларіона по Київському Університеті.

Але ж митр. Іларіон пробував в Канаді від вересня 1947 р., без місяця 4 роки до Собору 8-9 серпня 1951 р., і за цей час провід УГПЦеркви, залишений без єпископа і після відходу архи-

єпископа Іоана і після резигнації владики Мстислава, не вважав за вказане звернутися до митрополита Іларіона з пропозицією бути кандидатом Консисторії на катедру правлячого єпископа УГПЦеркви. Очевидно, що Консисторія УГПЦ мала на те свої погляди й причини. Головною з них, як видно з переговорів, було негативне ставлення митроп. Іларіона і до УАПЦеркви „формації 1921 р”, як тоді називали, і до УАПЦеркви „формації 1942 р.”, хоч походження останньої точніше було, щодо преемственности свячень єпископських, те саме, що і митрополита Іларіона, — від ієрархії Православної Автокефальної Церкви в Польщі. Таке ставлення явно видно було в ряді артикулів „Слова Істини”, часописьма, видаваного митрополитом Іларіоном в Канаді.

Переговори з митр. Іларіоном, в яких мусів взяти уділ і намічений кандидат на правлячого єпископа архієпископ Михаїл, при участі протопр. С. В. Савчука, прот. Є. Грицини, прот. Г. Метюка і проф. Л. Білецького, скінчились на тому, що митрополитом Іларіоном були підписані „Засади приєднання Високопреосвященного Митрополита Іларіона до Української Греко-Православної Церкви в Канаді”.

З точки погляду прагнення єдності Української Православної Церкви в світі найголовнішими в цих підписаних „Засадах” було **признання митрополитом Іларіоном канонічності ієрархії УАПЦеркви на чолі з митрополитом Полікарпом** і звідсіля згода його без будь-яких застережень, творити ієрархію УГПЦеркви в Канаді разом з архієпископом Михаїлом, який походить з тієї ієрархії, та з іншими єпископами, яких Собор УГПЦ може вибрати, при чім митроп. Іларіон стає правлячим єпископом, а архієп. Михаїл заступником правлячого єпископа (точка II „Засад”), а також далі й **признання митроп. Іларіоном канонічності усіх священників УГПЦеркви в Канаді**, з якими і входить митрополит в молитовне єднання (т. III „Засад”). Таким чином прийшло до зречення від писаного раніше про УАПЦеркву (обох „формацій”) в „Слові Істини” і до признання священства оо. духовних в УГПЦеркві в Канаді, чийого б святительського ставлення вони не були.

Ці зобов'язання, виложені в „Засадах”, підписаних, крім митропол. Іларіона, також Головою Консисторії о. С. В. Савчуком і його Заступником о. Є. Грициною, зачитані були перед духовенством і Консисторією, а потім повторені перед членами Собору, після чого Владика Михаїл склав свою заяву на Соборі про резигнацію його з кандидатури на правлячого єпископа УГПЦеркви в Канаді, бо, як такого кандидата, його було запрошено до Канади Консисторією Церкви. Надзвичайний Собор УГПЦ одногослодно після цього обрав на катедру правлячого Владика Іларіона з титулом „Митрополита Вінніпегу і всієї Канади”, а на Заступника митрополита і архієрея Східньої Канади — Владика Михаїла. На третього єпископа УГПЦ в Канаді було обрано Собором прот. Василя Кудрика, хіротонія якого в єпископи так і

не відбулась з причини відмови о. Кудрика прийняти чернечий постриг, без якого Владика Іларіон і Михайл відмовились дати йому архиєрейське свячення. Так в серпні 1951 р. була утворена в УГПЦеркві в Канаді власна ієрархія покищо з двох єпископів, які могли висвятити третього (прав. 1 св. Апостолів).

Через 8 років після того, за ухвалою Надзвичайного Собору Церкви 4 липня 1959 р., було висвячено в єпископа Едмонтонського архимандрита Андрея (Метюка) 5 липня 59 р., а за ухвалою Надзвичайного Собору в травні 1963 р., висвячено архимандрита Бориса (Яковкевича) в єпископа Саскатунського 19 травня 1963 р. Так УГПЦерква в Канаді, як року 1950 УПЦерква і в США, одержала врешті **повну ієрархію, потрібну для признання і в цілому Православному світі автокефалії тої Церкви.** Кінчилась „стадія формації” УГПЦеркви, що тягнулась від 1918 року...

І науково-об'єктивна історія тієї Церкви не може не ствердити, що в цьому великому досягненні УГПЦеркви Канадійської **рішачою роллю відіграла ієрархія Української Православної Церкви з Європи.** Хто знає, чи не перебувала б і досі УГПЦерква в Канаді в „стадії формації”, без власного єпископату? Господеві вгодно було тяжкий хрест вигнання з Батьківщини **українських православних ієрархів і духовенства обернути на добро новоутворених Українських Православних Церков поза Батьківщиною, в Канаді і США,** що знаходились в стані організаційному, і за допомогу їм вийти з цього стану напевно завжди залишаться вдячними Божому Провідінню. Одночасно є це велике Боже добродійство і для всієї Української Православної Церкви в світі, яка нині має і зберігає свою **Канонічну Благодатну Преемственну Ієрархію, Собор Українських Православних Єпископів.**

Правда, на останньому XIII Соборі УГПЦеркви в Канаді 22-24 травня 1965 р. виявилось, що недуга „єпискофобії” в тій Церкві не стала пережитком і до цього часу, про що свідчить така соборна ухвала: „Собор постановляє, що з уваги на соборноправний устрій нашої Церкви, **в усіх нарадах чи конференціях Українських Церков (Православних?) повинні брати участь, крім ієрархів, також члени Консисторії як духовні, так і миряни**”. („Вісник”. 15 червня 1965 р. стор. 2). Коли цю ухвалу розуміти як заборону єпископам, та не тільки своєї Церкви, але й з єпископами інших Українських Православних Церков, **мати Собори Єпископів, то така ухвала є грубо антиканонічна;** вона порушує 37 прав. св. Апостолів, 19 прав. 4 Вселенського Собору, 8 прав. 6 Вселенського Собору, а разом з тим суперечить і Статутові УГПЦеркви, в різних редакціях якого завжди говорилося про визнання цією Церквою постанов 7 Вселенських Соборів. На ділі наведена вище ухвала XIII Собору УГПЦ є визнанням одного з канонів Київського собору 1921 р., в якому сказано: „Собори з одних єпископів, як це було досі і є, не відповідають істинному духові православної Христової віри, не дають змоги Церкві жити пов-

ним життям і їх необхідно надалі замінити Соборами з представників від усієї православної української людности" (Діяння Всеукр. Правосл. Церк. Собору в Києві 14-30 жовтня 1921 р. Франкфурт-Майн. 1946. Стор. 3").

Очевидно, що існування Соборів Єпископів зовсім не заперечує скликання й переведення Соборів Помісної Церкви мішаних, в складі єпископів, духовенства і вірних, як різні види соборів, щодо складу їх учасників, були в давній нашій Православній Церкві (про це — І. Власовський. Як відбувались собори в давній Українській Православній Церкві. Нью-Йорк. 1954). На превеликий жаль, присутні на XIII Соборі УГПЦ ієрархи тієї Церкви не вияснили членам Собору неправди тієї ухвали; не видно, щоб протестували проти неї, до того ж зовсім несприятливої для признання Автокефальної УГПЦеркви в Правословному світі.

З від'їздом в травні 1951 р. до Канади архиеп. Михаїла, в Європі залишились з ієрархії УАПЦеркви тільки митрополит Полікарп у Франції і архиепископ Ніканор у Німеччині. Архиеп. Ніканор, піднесений за велику працю для УАПЦ до сану митрополита на церковному соборі УАПЦ 15-16 вересня 1952 р. в Ольней-су-Буа під Парижем (Воскресенський скит-резиденція митр. Полікарпа), — керував всіма парафіями УАПЦ, які ще залишились в Німеччині. Владика митрополит Полікарп мав в своїй духовній безпосередній опіці церковні осередки УАПЦеркви у Франції, Бельгії, Англії, Австрії, Австралії і др. заокеанських країнах. Церковний Собор УАПЦ 15-16 вересня 1952 р. за великі заслуги перед УАПЦерквою Владика Полікарпа підніс йому титул „Його Блаженство, Блаженніший Митрополит Полікарп”. З Франції Владика Полікарп виїздив на візитацію парафій УАПЦеркви в Англії; перша візитація відбулась в часі від 20 липня до 20 серпня 1950 року; друга — від 15 липня до 26 серпня 1952 р. Докладно розповіджено про ці архиєпископські візитаційні подорожі митрополита Полікарпа в згаданій вище „Пролам'ятній Книзі 15-ліття УАПЦеркви у Великій Британії”.

До Англії ж Владика Полікарп мав переїхати з Франції на постійний побут. Після великих клопотів Генерального Церковного Управління УАПЦ у Великій Британії, дозвіл уряд на переїзд Владика був здобутий, і митрополит Полікарп мав прибути на лето-вище в Лондоні 28 жовтня 1953 р. Та Господь судив йому інакше. У четвер 22 жовтня 1953 р. в год. 12.30 по полудні Його Блаженство, Первоієрарх УАПЦеркви на чужині, Владика Митрополит Полікарп несподівано упокоївся в Ольней-су-Буа під Парижем, на 79-ому році його многотрудного життя, з них 31 рік (від 27. VII. 1922) в священно-чернечому стані ієромонаха і архимандрита (1922-32) та Архиєпископа Церкви Христової — 21 рік. Похований був Митрополит Полікарп митрополитом Ніканором в со-служенні численного православного духовенства на цвинтарі Пер-Ляшез у Парижі 27 жовтня 1953 р.

Боже Провидіння покликала Владика Полікарпа на чолі Національної Православної Церкви Українського народу в тяжку добу історії нашого народу. За роки 1941-51, на Україні, в часи страшної війни та в час великого ісходу народу на Захід, поневіряння його по німецьких землях, — Український православний народ жився з своїм Митрополитом Полікарпом. Як Голова УАП-Церкви, стояв Владика Полікарп поза всякими партіями і партійними галузями української еміграції, молячись у Престола Господнього за кращу долю всього Українського народу та завжди в своїх Архипастирських і Соборно-Єпископських посланнях закликаючи його до **єдності, згоди, братерства**.

Рідко коли Владика Полікарп угинався під тягарем огірчень чи недуги, не любив скаргитися. Дуже й дуже рідко були моменти, коли казав, що хотів би вже спочити, або ось так писав: „І за Україну молитись старий чернець пошкандибав („Чернець” Шевченка)... Це тільки мені й залишилось”. Співпрацюючи з Владикою Полікарпом на ниві церковній впродовж всього його Архипастирського служення від 1932 року, автор цієї праці означив би **світлий оптимізм Владики Полікарпа**, як найхарактернішу рису в його духовному складі. Оптимізм нашого Владики не був вислідом якого волевого імпульсу „*contra spem spero*”, ні, Владика Полікарп завжди був дуже скромної про себе думки і далекий від великого нещастя в українській дійсності — перебільшення особистих амбіцій. Підписуючись під посланнями чи протоколами засідань „Смирений”, Владика Полікарп не лукавив з собою. Оптимізм його був збудований на глибокій його вірі в Боже Провидіння над світом. „Все йде, все минає на цьому світі. Один Господь Невмирущий, і ласці Його до нас дійсно нема кінця”, — писав до мене Владика в одну з найтяжчих хвилин мого життя. „На все воля Божа” — було постійним висловом Владики Полікарпа. „Спочатку мого висвячення в священницький сан (1922 р.) я нічого високого для себе не бажав, але воно все до мене саме прийшло. Така, видно, воля Божа”, писав Владика в листі після піднесення йому Церковним Собором титулу „Його Блаженство”. Джерелом оптимізму щодо долі Українського народу і його Св. Православної Прадідньої Церкви, в утворення якої, як **Єдиної Української Автокефальної Православної Церкви не тратив до кінця віри**, була та ж глибока віра Владики в Справедливість, Правду Божу в світі. „Ми віримо, що настане час, коли безбожницька хвиля пройде і безбожники цезнуть з лиця землі, як та не віск від вогню”, — це було постійне *credo* похилого віком Владики Полікарпа. Цією вірою Владика жив, цю віру кріпив в серцях вірних на чужині, з цією вірою відійшов і у вічність, заповіт українському народові залишивши з Св. Письма: „Якищо слухатимеш голосу Господа Бога твого, то Господь Бог змилосердиться над тобою; Він знов позбірає тебе змій усіх народів, між котрими розсіяв тебе Господь Бог твій”. (Второзак. XXX, 2-3).

Після смерті Владики Митрополита Полікарпа до керування УАПЦеркви на чужині приступив, згідно з п. 5 Статуту УАПЦеркви, Заступник митрополита Архiepіскоп Ніканор, митрополит УАПЦ в Німеччині. 28 жовтня 1953 р. відбувся в Парижі Надзвичайний Собор УАПЦ, в складі членів Синоду, Митрополичої Ради та репрезентантів УАПЦ в Бельгії, Вел. Британії, Німеччині і Франції. На цьому Соборі обрано було Первоієрархом Української Автокефальної Православної Церкви Митрополита Ніканора з титулом „Митрополит УАПЦеркви на еміграції”. Нині (1965 р.) в юрисдикції Митрополита Ніканора є три ієрархи УАПЦ — архієпископ Сильвестр, єпископ Варлаам і єпископ Донат, всі три в Австралії; духовенство УАПЦ в Австралії, Англії, Франції, Бельгії, Німеччині (в останній - - 16 священиків і 2 диякони).

ПІСЛЯСЛО О А Т О А

„НАРИСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ”

В останньому листі до мене, з дня 15 жовтня 1953 р., за тиждень до упокоєння, Владика Митрополит Полікарп писав мені: „Дай Боже, щоб Ви закінчили свою історію Української Православної Церкви, і щоб вона була надрукована. Отже будемо бачити, чим кіпчнється в Америці Собор, але історія Церкви мусить бути надрукована. Поможі Вам, Боже, її закінчити”...

Це **молитовне побажання** незабутнього Первоієрарха Української Автокефальної Православної Церкви **Владики Полікарпа**, який в Луцьку р. 1942 подав мені думку писати „Історію Української Православної Церкви”, про що згадую на початку т. I цієї праці („Від автора”, стор. 5), — **здійснилось** у 12-му році по упокоєнні Владики.

В наведених словах передсмертного листа до мене Митрополит Полікарп ясно відріжнив дві речі, — одна, це історію Церкви написати, друга — написану історію надрукувати, видати. І те й друге в нашому положенні було проблемою тяжкою. Господь в Своему безмежному милосерді, охоронивши мене від наглої смерті в часі трьохмісячного ув'язнення німецьким „Гестапо” в Рівенській в'язниці, в літі 1943 р., допоміг здійснити і те й друге. Змушений було, по службі в Колегії Св. Андрея у Вінніпегу, заробляти на прожиток мій з дружиною фізичною працею, при якій не можна було й думати про працю над історією Церкви, знайшов я в цьому становищі зрозуміння Проводу Української Православної Церкви в США. Не тільки написання, але й друк історії Української Православної Церкви, з ініціативи Архiepіскопа Мстислава та за згодою Митрополитальної Ради УПЦеркви в США було в січні 1954 р. поставлено на реальний ґрунт.

І я не можу без хвилювання й тепер читати листа з високою оцінкою моєї праці по історії Рідної Церкви Владик Митрополита Іоана, з дня 27 серпня 1958 р., в якому Владика писав: „В імені нашої Церкви я маю радість привітати Вас з 75-річчям Вашого життя і 50-літтям Вашої літературно-наукової праці, яка останніми роками обдарувала багато нашу Церкву: Ваша, скромно названа праця, „Нарис історії Української Православної Церкви” є особливо цінним вкладом в наші знання доріг нам дорогої минувшини, якою Боже Провідіння волило провести наше церковно-національне життя до теперішніх днів”...

Так, пізнання доріг нам дорогої минувшини, якими йшло життя наших предків віками в лоні Св. Церкви Христової, освітлення того **глибокого значення**,

яке св. Православна віра, прийнята зі Сходу при св. Рівноапостольному князі Володимирі, мала у великому ділі розвитку духовної культури нашого народу, виявлення духовного багатства української нації, придбаного під олікою Православної Церкви у віках попередніх, — було головним завданням, поставленим собі мною в праці над історією нашої Церкви.

Завдання це, так актуальне в сумну теперішню добу життя світу, коли безбожний матеріалізм-комунізм прагне опанувати світом і заступити собою християнський світогляд, зокрема виховуючи в антихристиянстві цілі молоді покоління й на нашій знедоленій Батьківщині-Україні, — пройняте було в моїй праці й основною національно-церковною ідеєю — доказати, ствердити національні особливості в сприйманні й втіленні в життя християнських засад нашими прадідами. Для них Православна Церква була осередком не тільки церковно-релігійного життя, а й національно-громадського (Братства), національної духовної культури, так що приналежність до Православної Церкви була для наших прадідів під польсько-литовською владою ознакою й національної їхньої української приналежності, перехід же на католицтво чи іншу яку віру вважався зрадою своєї народності.

Цей історичний факт дає право історикові писати історію церковного життя під назвою „Історія Української Православної Церкви”, і тим стверджувати існування окремої національної Української Православної Церкви серед інших національних православних церков, хоч історична назва нашої Церкви була „Київська Митрополія”.

Користала Київська Митрополія, будучи в юрисдикції Царгородського Патріарха впродовж століть (988 - 1686), з таких широких прав автономії, що вони наближали її канонічне положення до поняття „автокефалія *de facto*”. І в цьому положенні наша Церква піднялась до того, що за часів знаменитого Київського Митрополита Петра Могили дала всьому Православному Світові „Православне Ісповідання Кафоліческої і Апостольської Церкви Східної”, розглянене і апробоване на Київському обласному соборі 1640 р., потім на великому Помісному соборі в Яссах р. 1642, признане всіма Православними Церквами як „символічна книга Православної Церкви” й донині.

Історичні ствердження фактами, — а не якимись домислами та припущеннями, якими часто користаються у нас дяки в церковній історії нашій, що порушують іноді й основні традиції УПЦеркви (в науці чи устрої її), — повинні бути підставою для Української Православної Церкви, що перебуває нині в трьох своїх митрополіях в Європі, Канаді і США, в стані „автокефалії *de facto*”, домагатися в Православному Світі признання за нею „автокефалії *de jure*”.

Погляд, що „ніякого визнання ні від кого ми не потребуємо”, належить вважати, на мою думку, не тільки немудрим, а й просто не християнським. Читаючи, чи вислухуючи його, пригадуються слова Святого Письма: „І ангелові Лаодикійської Церкви написав: знаю діла твої, що ти ні холодний, ні гарячий. О, коли б ти був або холодний, або гарячий. Але що ти теплий, а не холодний, ні гарячий, то Я маю викинути тебе з уст Моїх. Бо ти кажеш: я багатий, розбагатів і не потребую нічого, а не знаєш, що ти нещасливий і нужденний, і убогий, і сліпий і лий”. (Апокаліпсис III, 14 - 17). „Господь гордим противиться, а смиренним дає благодать”. (Іак. IV, 6).

Не гордия, не відчуження, не ізоляція, а правдива духовна єдність всецерковна і всехристиянська, при наступі на Господа і на Христа Його воюючого атеїзму в світі, є ключем сучасності. Для признання в Православному світі автокефалії „*de jure*” зовсім непотрібно, щоб Українська Церква Православна, з її близько тисячолітнім існуванням (в 1988 р.), наперед підпорядковувалась іншій якій Церкві чи її ієрархії. І ті православні ієрархи, що вимагали б цього підпорядкування наперед, виявили б своє безмежне лицемірство в ділі Божому. Це признання має основу в тисячолітній історії нашої Церкви, в її заслугах, у цілком канонічному стані її ієрархії.

І велику духовну радість, на заході мого життя, я відчув би, коли б і моя історична праця послужила поданими в ній фактами, документами і наświetленнями, як довід правди для признання Української Автокефальної Православної Церкви — Церквою-Сестрою в складі Вселенської Православної Церкви.

А тим, хто дав мені можливість виконати цей подвиг — укласти цей „Нарис історії Української Православної Церкви” і хто видав цю історію в п'яти томах, можна сказати люксово, — Владикам Української Православної Церкви в США, керуючим установам цієї Церкви, друкарям в її друкарні — наступникам у святій культурній праці давніх переписчиків книг по святих наших монастирях, св. пам'яті проф. А. В. Котовичу, що так ревню служив мені при написанні історії і матеріалами і як коректор її, висловлюю, скінчивши цю довголітню працю, ще раз свою глибоку і щиросердечну вдячність.

Дякую і совісним рецензентам цієї моєї праці, що давали мені добрі поради і додали охоти до дальшої поглибленої праці. Розуміється, що, як і завжди писав, не претендую я на повноту і непомилність в зображенні й наświetленні національно-церковної історії українського православного народу від охрещення його р. 988 при св. князі Володимирі Великому. Але я вірю, що моя праця буде так не останнім джерелом для майбутніх істориків Української Православної Церкви, як в докладній рецензії „Важлива праця про Українську Православну Церкву” написала про це проф. д-р Н. Полонська-Василенко: „Праця проф. І. Власовського є перша, ґрунтовна, систематична історія Української Православної Церкви, і це дає їй вже право на увагу дослідників історії України та Сходу Європи і аматорів історії... Праця ця своїм обсягом, ґрунтовністю розробки матеріалів являє безперечно велику вартість, і без неї не зможе обійтися майбутній історик Церкви”. („Канадійський Фармер”. 5 грудня 1964 р. Вінніпег).

„*Feci, quod potui, faciant meliora potentes*”.

28. VII. 1965.

Іван Власовський.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК ІСТОРИЧНИХ ОСІБ,

що про них згадується в цій книзі.

- Абрамович Ніканор**, (див. Ніканор),
свщ., пізніше митроп. УАПЦ.
- Абрамович П.**, прот. 9
- Аверкій Кедров**, єпископ 13
- Автокефальна Правосл. Церква** 221
- Автономна Правосл. Церква** 221 223
- Алексій Сіманський**, архієп. 196
- Алексій**, ігумен 19
- Алексій**, єпископ 30
- Александр**, єпископ 24
- Анастасій**, єп. згодом митроп. Заруб.
Російської Церкви 92 327
- Андрій Метюк**, єп. УГПЦ в Канаді 372
- Андрей Шептицький**, митроп. гр.-кат.
Церкви 6 52 68 69 73 134 152
153 199 200
- Антонович Петро**, прот. 9
- Антоній Марценко**, єпископ 100 196
198 105 235 245 257 261
- Антоній Храповицький**, архієп., зго-
дом Київський митроп. 6 10 11
12 13 16 79
- Антохій М.**, прот. 309 333
- Антохій Григорій**, свщ., 315
- Артемюк Павло**, свщ., (див. Платон,
єп. УАПЦ на чужині) 47 53 56
58 59 60 63
- Арсеньєв Н.**, проф. 32 37
- Арійчук Борис**, свщ., протопресві-
тер 352 562 363
- Арцемович**, візитатор шкільної кура-
торії на Волині 102 103
- Архипенко Євген**, мін. УНР 214
- „Ашафенбурзький розкол” (З’їзд)**
291 303
- Багринівський М.**, адвокат 190
- Бакало Іван**, проф. 309 315
- Баран Степан**, посол до Сейму 6 68
141 150 158 180 210 284
- Бартко Я.**, диригент 119
- Барцевський Є.**, свщ. 120 187 188 190
- Бачинський Л.**, посол 58
- Бачинський Іван**, протопресв. 356 357
- Бек**, мін. закорд. справ Польщі 158
- Бендасюк** 61
- Біднов В. О.**, проф. 17 18 28 79 108
115 116 127 128
- Білецький Федір**, свщ. 275
- Білецький Леонід**, проф. 316 370 371
- Білецький Б. М.**, проф. 116
- Білонь Петро**, свщ. 17 18
- Білоусенко О.** (проф. Лотоцький) 134
- Біневський**, прот. Автоном. Церкви 234
- Блохин Ю.**, доцент 343
- Богацький Василь**, учитель 103
- Богдан Шпилька**, єп. 332 324 359 365
366 367
- Богдановський С. І.** 119
- Богданович**, сенатор 80
- Богословський Вісник**, журнал 317
327 331
- Богословсько-Науковий Інститут** —
328 329
- Богословсько-Педагогічна Академія**
УАПЦ. 328 330 336 340 342 343
- Богуславський Є.** посол 58 77 116 131
- Бондар Т.**, інж. 293
- Бондаренко М.**, суддя 82 83
- Бондарук І.**, 53
- Борецький Микола**, єпископ 234
- Борис Яковкевич**, свщ. згодом єп.
УГПЦ Церкви в Канаді 372
- Бордюговський А.** прот. 19
- Боришкевич Георгій**, свщ. 102 119
- Бормоговський Арсеній**, прот. 12

- Боцян Йосип, гр.-кат. єпископ 52 69
 Братство Св. Покрови в Аргентині 362
 Братство Св. Спаса в Житомирі 7 9
 Бриних А., свящ. 140
 Бульба Полікарп 363
 Бура М. І. посол 90 137 146 157 357
 Бурко-Корецький Демид 232 294 307 309 315
 Бурчак-Абрамович М., прот. 9 18 21
 Бутков О., свящ. 362
 Бухович М., прот. 10 55
 Бушма, свящ. 55

 Варварів В. прот. 316 317
 Варлаам, єп. УАПЦ на еміграції (днв. Соловій В.).
 Варшавська Церковна Рада 181
 Василь Липківський, митрополит 39 216 217 219 234 255 319
 Василь III, Царгород. патріарх 29 30 37 38
 Василь Васильович, вел. кн. моск. 33
 Васильчук Павло, посол 27 58
 Васильчук Антін, посол 43
 Васькевич В., свящ. 119
 Васьківський М., прот. 229
 Ватиканський Український Еміграційний Комітет 354
 Ващенко Г. проф. 330 339 343 344 346 348 349
 Веніамин Новицький, (білорус), єп. 194 198 203 212 221 223 234 243
 Ветухів Михайло, проф. 301 316
 Вишва Іларіон, диригент 119
 Вишневський В., прот. 9 287
 Вікторовський Афанасій, прот. 9
 Вінтер Е. 52
 Віляновський, проф. 32
 Вікентій, архиеп. Рос. Церкви 233
 Віталій, архимандрит 16
 Власовський Іван, проф., посол, (автор цієї праці) 47 50 51 53 56 58 59 60 61 64 79 94 96 116 129 130 135 143 146 213 214 221 241 265 279 283 316 317 327 329 330 346 347 353 369
 Волинська Єпархія 8
 Волинський Єпархіальний З'їзд 8 14
 Волинське Єпархіальне Зібрання 94 95 96 97
 Волков О., прот., посол 137 151 164
 Володимирське Духовне Правління 7 10 11 12
 Володимир Малець, єп. 229 230 235 273 276 280 283 316 327 329 337 341 346 348 360 364 370
 Володимир, єп. Гродненський 20 24
 Волинський Януш, д-р 166
 Волосевич М. 190
 Вояківський Н., Апост. Візитатор 354
 Врублевський В. 190
 Вячеслав Лісичський, єпископ 229, 230 241 273 276 278 280 281 316 349 353 360 364 365 367

 Гавке-Новак А., вол. воєвода 144, 153 154
 Гаврилук І., 47
 Гайденко Федір, свящ. 261
 Гарасимюк, проф. 190
 Гарашенко Іван 292 295 299 300 301 303 304 307 309 319
 Гейер Фр. 11 13 174 185 234 239
 Генадій Шиприкєвич, єпископ 229 230 232 — 235 241 273 276 281 283 287 315 327 330 351 352 358 360 364 366 368 370
 Генерал-Губернаторство 178
 Герман, митроп. Сардійський 31
 Гермоген, архидиякон 156
 Герштанський Д., прот. (сенатор) 12 19 27 45
 Гітлер Адольф, фюрер Німеччини 176 177 194 199 201
 Гловацький, сенатор 90
 Гловацький, свящ. 268
 Глушук Андрій, делегат на Почаївський З'їзд 15
 Годлевський, р.-кат. єпископ 70
 Голосюк А., інж. 119
 Горленко М. 363
 Гофман Я., посол 142 151
 Грамота Президента Польщі з 30. V. 1930 р. про Собор Церкви 80 81
 Григорій Огійчук, єпископ 222 230 252 273 276 281 283 287 291 293

- 294 302 307—310 314 353 357
Григорій IV, Антіох. патріарх 13
Григорій VII, Царгородський патріарх 29 30 32 33 37 39
Григорович Ю., свящ. 143
Гриньки, село 139 140 141 142 148
Грищина Є., прот. 371
Гришко В., проф. 316 330
Громадський О. прот. (дів. архієп. Олексій) 16
Грушко Ст., прот. 61 82 135 144 156 157
Губа Іван, свящ. (пізн. архієп. Ігор) 116 119 216
Губаржевський І., прот. 329 357 358
Гвінговт-Дзевялтовський, віце-зоевода Волині 53
- Дамаскин** (Малюта), архимандрит 15 16 197 198 205 212 213 264
Данилевич Л. К. 116
Даниленко-Данилевський Костянтин, свящ. 307 309 315
Декрет Президента Польщі про відношення Держави до Польської Автокефальної Правосл. Церкви 167
Державин В., проф. 343
Діонісій Валединський, митрополит 7 11—20 22—25 27—30 35—38 40 42 43 45 46 50 51 56—59 61 62 64 71 74 76 79 80 82—84 87 88 89 90 91 92 96 98 100 102 106 107 114 115 116 125 129 146 148 151 157 161 164—167 178 179 182 183 190 195 199 205 207 208 209 211 212—217 223 224 226 227 243 247 252 271 272 274 327
Димитрій Маган, єп. Автономної Церкви 234
Добруцький, мін. іспов. і освіти в Польщі 59 65
Довгаль О., свящ. 357
Долуд, полковник 362
Доманицький В., проф. 316
Донат, єп. в Австралії 375
Дорошенко Д. І., проф. 158 329 346
- Дорошенко Н.** 158
Досіфей (Іванченко), архимандрит, згодом єп. Моск. Патр. 273
Дубицький П., прот. 340 343
Дублянський А., прот. 217 228 229 231 249
Дубовський, р.-кат. єпископ 70
Дубровський Василь 309
Дунін-Борковський, мін. іспов. 131
„Духовна Бесіда”, церк. журнал 128
„Духовний Сінч”, церк. журнал 129
- „Елпіс”**, богосл. журнал 132
Євлогій Георгієвський, митр. 6 11 12 13 16 26 91 92 125
Єлевферій, архієп. 20 24 25
Єнджеевич, мін. іспов. і освіти 91 137
Єпархіяльна Рада в Крем'янці 14
Єпархіяльний З'їзд в Почаєві 15 39
Єпархіяльний Холмсько-Підляський Собор 191
„Єпископат Св. УАПЦеркви, в екзилу перебуваючої” 367
- Железнякович В.**, свящ. 80
Жихаревич, перекладчик 265
Жук С., посол 58
Жуковський С. Т., прот. 121
- Завітневич В.**, проф. 316
Зайцев П. І., проф. 28 108 116
Залуський Іван, дякон 16
„За Соборність”, орган Т-ва Петра Могили 129 130
Здеховський, ректор Віленського університету 175
Зібрання єпархіяльних представників у Варшаві 1927 р. 36 37
Зизикин М., проф. 82
Зноско К., прот. 121
- Іван Власовський**, проф. посол, (автор цієї праці) 47 50 51 53 56 58 59 60 61 64 79 94 96 116 129 130 135 143 146 213 214 221 241 265 279 283 316 317 327 329 330 346 347 353 369
Іван, ієромонах (Платон Чирва) 248

Іваницький Б., проф. 316
 Івченко Людмила, писм. 316
 Ієремія, патріарх Царгород. 38
 Ігор, архієпископ (див о. Губа І.)
 119 124 216 217 219 222 223 224
 228 230 231 233 241 271 273 274
 276 281 283 287 315 326 327 330
 353 358 360—363 365 367 368
 369
 Ільчук В., прот. 358
 Іларіон, митрополит (див Огієнко І.)
 89 184—187 189—193 199 210
 211 212 213 215 270 271 327 328
 359 364—366, 371 372
 Іноземцев Н., єп. 20
 Іоан Теодорович, митрополит УПЦер
 кви в США 10 158 279 291 302
 303 304 309 319 321 322 324 362
 364 365 366 671
 Іоан Лавриненко, єп. 210 212 246 264
 Іоасаф (Лелюхін), митр. моск. 271
 Іов (Кресович), єп. Автоном. Ц. 264
 Іона, митр. моск. 32

 Казанос К., протосінклер 366
 Казновецький С., свящ. 143
 Калинович А., свящ. 174
 Калинович Павел, протопресв. 316
 329 330 340 343 344
 Калмуцький, диригент 120
 Касперський Л., свящ. 174
 Касянчук П., прот. 216
 Карачківський М., свящ. 330 333
 Квасницький Феодосій 10
 Квасницький М., свящ. 15
 Квасницький Всеволод, член конси-
 сторії 187
 Квашенко, учитель 102 103
 Квартирук Леонтій, дяк 124
 Квітко Н., інж. 190
 Кекало Микита 292
 Кибалюк М., учитель 15
 Кибалюк Неофіт 300 329
 Кирило Лукарис, царгород. патр. 86
 Ковалів Пант., проф. 316 317 329 330
 334 337 339 340—344 348 349
 Коваль Ф., член УЦРади 215
 Ковшун М. 309

Кобрин М., проф. 82 83 104 116 177
 Коваленко Юрій, директор Митро-
 політичної канцелярії 361
 Ковпаненко Д. 47
 Козловський, прем'єр-мін. Польщі 142
 Козубський Б., посол 45 47 213 214
 Колесниченко Олександр, дириг. 87
 Комаревич Євген, церк. діяч 60
 Комісія для перекладу Св. Письма 28
 Коноплянко Є., свящ. 143 157
 Константин VI, царгород. патр. 30
 Константинів Ю., інж. 119
 КОП — Корпус Охорони Пограниччя
 в Польщі 138 139 142 145
 Коренастов Ю. архим. (єп.) 216 218
 Коритовський, ген. 166
 Коровицький Іван, проф. 108 316
 Король 61
 Коробчук Гавриїл, свящ. 185
 Корноухів І. Ф., адвокат 210 214
 Косоноцький В. 53
 Костек-Бернацький Я., поліський вое-
 вода 123 124 137 161 176
 Косцялковський М., мін. внутр. справ
 Польщі 136 137
 Котович Анатолій В., проф. 116, 129
 287 316 318
 Кох Еріх, райхскомісар України 201
 214 240 248 252 272
 Краузе, нім. нач. політ. відділу в
 Рівному 265 266 267
 Кремянецька Духовна Семінарія 97
 99 100 101 102 103 105
 Кривомаз Олександр, протопресві-
 тер 229 241
 Крижанівський М. К. 54
 Крижштальський Ф., проф. 106
 Кубійович В., проф. 181 183
 Кудрик Восиль, прот. 371 372
 Кузьминський Олександр, полк. 316
 Кульчинський Філімон, протопресітер
 104 116 300 316 317 329 330 333
 341 346 363
 Курінний П., проф. 343
 Куриленко Петро, дириг. 87

 Лавриненко Іван (див Іоан) 210

- Ландрат, пім. заст. ген.-ком. в Луцьку 252 265
- Лапинський О., маг. богосл. 108 116
- Лебедев Є., проф. 343
- Левицький К., прот. 6
- Левицький Модест, письм. 28 329
- Левчук Іван, свящ. 180 183 187
- Лелявський 61 82
- Леонтій, еп. 212 246
- Лисянський Б. 316
- Липківський Василь, митроп. (див. Василь Л.) 39 234
- Лишинський-Троєруков, кн. 82
- Лопухович В., свящ. 10 112
- Лотоцький О., проф. 19 28 79 82 83 84 108 116 118 158
- Луцький Остап, сенатор 151
- Луцький Церковний З'їзд 1927 р. 39 48 50 76
- Любарський С., посол 44 45 59 187 190
- Лютій Іван 190
- Ляшук М., прот. 333
- Майнке, нім. реф. реліг. справ 221
- Макаренко Андрій 309
- Макух І., сенатор 58
- Малюжинський М., свящ. 145 183 187 190 213 221 241 252 259 265 267 269
- Мануїл Тарнавський, еп. 222 230 264
- Марія, ігуменя Зимненського м-ря 156
- Маркевич М., проф. 330 343
- Марковський Євлогій, еп. Рос. Заруб. Церкви 327
- Марковський Євсей, свящ. 129
- Мармаджи, панський нунцій 73
- Марченко В., член УЦРади 215
- Маслов М., сенатор 137 146 151
- Матвій Семашко, еп. 122 165 166 174 175
- Мацкевич Ст., пол. редактор 176
- Машок, проф. 190
- Мелетій IV (Метаксос), царгород. патріарх 29 30
- Мельниченко Р., член УЦРади 215
- Мельничук В., свящ. 352
- „Меморандум” до Царгородського патріарха 29 38 39
- „Мета” гр.-кат. часопис 148
- Метюк Гр., свящ. (пізніше єпископ УГПЦ в Канаді Андрій) 187 188 371
- Мех, волинський воєвода 52 53 57
- Міллер, гебітскомісар 228
- Мільків Орест, свящ. 121
- Міляшків С. Ю., дир. гімназії 103
- Миколай Соловій, архієп. Рос. Церкви в Уругваї 363 364
- Микулович Є., інж 337
- Миляшків С., свящ. 119
- Минаков Н., церк. староста 146 157
- Мирошниченко А., свящ. 357
- Мисечко Володимир, свящ. 269
- Михайл, архієп., екзарх Царгор. 367
- Михайл Єрмаков, митр. Москов. 217
- Михайл Хороший, єпископ УАПЦ 222 230 235 241 249 250 267 273 276 278 279 280 281 283 286 299 300 315 327 329 333 336 337 342 349 364 368 370 371 372
- Могилянський М. (М. Муха), др. 352
- Моллер Г. 82
- Молчанівський Сергій, митр. прот. 358
- Мосціцький Ігнатій, президент Польщі 137 149
- Моралевич Я., проф. 334
- Мороз Михайло, гол. ВПЦРади 299
- Моркотун Прокоп 362
- Мощенко К. К., дир. музею 232
- Мстислав, архієпископ УПЦеркви в США, (див. Скрипник С.) 90 118 141 143—146 151 163 190 222 229 230 233 234 237 239 240 241 242 245 247 273 276 277 — 281 283 284 286 309 323 352 353 355 357 364—366 368—371
- Надзвичайний Собор УАПЦ в Парижі 1953 року 375
- Нагірняк Іл., прот. 333
- Наумов П., прот. 121
- „Наша Бесіда”, двохтижневий журнал 128
- Нектарій, архимандрит 198
- Ненадків Євген, проф. 9

Нестлер, нім. нач. політ. відділу 221
Ніканор Абрамович, митр. УАПЦеркви на еміграції 9 10 12 14 15 16 16 19 116 124 209 215—219 222—224 228—233 235—237 241 242 245 271 273 274 276 281 286 315—317 321 324 326 327 329 330 349 353 358 360 368 373

Нікон, єпископ 11

Николаев К. 90 137 164 363

Николай Ярушевич, архиеп. 193 195 196 197 198 199 204 256 257

Никодим, єп. Автоном. Церкви 264

Ничка Юстин, селянин 145

Новицький Олександр, свящ. 300 356
„**Нова Зоря**”, гр.-кат. часопис 148

„**Обласний Собор Єпископів Правосл. Церкви на Україні**” 203 211

Огієнко І., проф. (пізніше Іларіон, митр. УГПЦ в Канаді) 28 53 82 88 90 108 114 115 181 183 184

Овчаренко М., прот. 329 356

Оглоблин О., проф. 343

„**Окружне Інформаційне Послання**” 325

Олександр Іноземцев, архієпископ 22 28 54 82 83 121—124 166 194 196 198 207 208 216 217 222 223 224 226 230 241 242 258 271 316 321 326 327

Олексій (Олександр Громадський), архієпископ 10 13 14 15 22 23 27 28 31 36 57 58—62 71 76 78 79 82 83 84 88 90—94 96 100 103 105 116 117 119 121 124 127 130 135 140 142—146 154—157 165 166 174 194 196—199 203—207 209—216 218 221—224 228 240 241—243 246 247 250—253 257 259 263 264

Олексіук Тиміш, др. 126 190 210

Оляничин Д., др. 330

Опока Л., свящ. 357

Орест, єп. Карпат. Церкви 359 365

Островський В., редактор 41 42 128 129 190

Острозький К. К., князь 7 42

Павенський В. 54

Павелко Д., прот. 127

Павлюк А., нотар 190

Палладій Відибіда-Руденко, архимандрит (пізніше архієп.) 183 184 185 215 243 271 316 327 328 364 365 368

Панкратій Гладков, архимандрит 198

Пантелеймон (Рожновський), єпископ 20 23 233

Пантелеймон (Рудик), ієромонах (пізніше єпископ) 61 193 197 198 203 210—213 215 216 219 243 245 246 327

Панчук Богдан, сотник 357

Парафіяльна Рада в таборі Мангайм 293

Пацьорковський Ю., м. вн. справ 137

Пашевський Павло, престопресвітер 36 47 61 82 83 86 116 119 135 143 144 184 194 243

Певний К., прот. 229

Певний Петро, посол 77 136

Пекарський Федір, б. дир. Укр. Рівенської гімназії 190

Пелешук Юрій, прот. 217 287 316 317

Первенцев В., адвокат 146

Перхорович Ф. свящ. 10

Перший Собор Єпископів у Варшаві 20

Петро Могила митроп. 79 80

Петропавловський Л. прот. 199

Петрів В. проф. 316 330 340 343

„**Південно-Ам. Консисторія УАП Церкви**” 363

Підгірський Самійло, адв., посол 9 10

Пілуудський Й., маршал Польщі 36 52 71 78 105 134 135 146 153

Пилипенко О., архим. 362 363 364

Пирогів М., др. посол 82 119 301

Покровський В., свящ. 93 94 129

Платон (див. Артимюк П.), єпископ 229 230 241 259 260 262 265 267 273 274 276 278—281 283 287 294 315 317 324 334 337 342 346 349 352 353 355 360 364 368 370

Плевако Петро 287

Полікарп (Сікорський) архим., епископ, (пізніше митроп. УАПЦ на еміграції) 36 76 77 83—85 87 90 91 93 94 116—118 120 121 124 135 155—157 177 184 194 196—201 203 205—207 209 211 213 214 216—224 226—230 233 237 239—243 246 247 250 251 254—259 261—263 265 267 271—273 276 278—283 287 292 302—304 307 309 319 321 323 324 326 332 336 349 357 358 360 361 363 369 371 373 374 375

Поліський Єпарх. З'їзд в Пінську 1928 року 121

„Польська Автокефальна Православна Церква” 168

Польська Православна Церква 159

Поніковський Ант., мін іспов. 20 129

Попов Олександр, свящ. 292 300 307 309 314 329

Постанови про вживання рідної мови народів в Церкві 27

Постолян Василь, ієромонах 362

Потієнко Василь, гол. ВЦЦРади 229 241 275

Потоцький Ф., дир Департ. ісповідань 78 82 131

Потульницький Олексій прот. 229 230 232 233 241

Почаївський З'їзд (див. Єпархіяльний) 15 17

„Православна Волинь” єпархіяльний журнал 22 128

Православний Церковний Совет 14 15
Пристапа Хома, посол 44

Раневський, історик 31 32 39 40 52

Ратай М., мін. іспов. 23

Рафальський Федор, єп. Рос. З. Ц. 327

Рідз-Смігли, маршал 105 137 151

Річинський Василь, свящ. 45

Річинський Арсен, др. церк. діяч 45 46 47 53 56 57 59 60 61 63—67 74 76 77 102 133

Рибачук М., полк. 316

Рихлицький Ст., протопресвітер 363

Розенберг, нім. мін. 248

Розгін І., проф. 3 6

Рогальський Н., прот. 80 102 120

Романовський В., свящ. 174

Романенко А., інж. 190

Рочняк А., суддя 47 53 59

Руденко П., гол. УЦРади 215 216

Сава Советов, архим. (пізн. єпископ) 83 84 112 165—167 174 216

Саватій, архиеп. Празький 271

Савчук С. В., свящ УГПЦ в Канаді 345 347 368 369 371

Сагайдаківський Ананія, прот. 86 127 329 352

Сагайдаківський В., свящ. 352

Сагайко, др 190

Садовський М., ген. 301 316

Сайкович Д., прот. 120

Сакович Є. Ю., канд. богосл. 42 128

Сальський, ген. 158

Сапега, рим.-кат. єпископ 138

Саранча Микола, прот. 217

Свентославський, мін. іспов. 143 144

Світальський, мін. іспов. 65

Світіч Александр, маг. богосл. 18 19 23 26 31—33 37 40 50 76 80 84 88 89 90 101 111 113 166 174 178 182 195

Святогірський Данило 296 298 299

Свящ. Синод УАПЦеркви 286

Сегейда В., посол 58 77

Селепина Артемій, свящ. 265 300 316 317 330

Селянський Всехолмський З'їзд 189

Семашко Константин, прот. (пізніше єпископ Матвій) 112 165 166 174 175

Сенкевич Мирон, свящ. 187

Серафим Ляде, архиеп. Берлінський 178 183, 274 276

Серветник Л., посол 58

Сергій (Сторогородський), митроп. Московський 195 197 204 206 249 254 256—258

Сергій (Воскресенський), архиеп. 193 195 196

Сергій (Охотенко), єпископ 273 276 281 352 359 360

- Серебряніков Н. С. 15 20 60 61
 Сікорський П., архим. (див. Полікарп)
 Сідлецький Д., прот. 362
 Сидорчук, ієродиякон 118
 Сигизмунд III, польський король 86
 Сильвестер Гаєвський, єпископ 222
 229 230 234 241 273 276 281 283
 293 294 309 316 329 334 353 358
 359 363 375
 Симон, єпископ 84 93 94 100 102 103
 196 197 203 213 216 242 243 245
 257
 Скакальський Іов, ієромонах 357
 Скрипник С., посол (пізніше Мсти-
 слав, архієпископ УПЦ в США)
 90 118 141 143—146 151 163 190
 222 229 230 233 234 237 239 240
 241 242 245 247 273 276—281 283
 284 286 309 323 352 353 355 357
 364 365 366 368 369 370 371
 Скрипник Іван, батько архієп. 275
 Собори Єпископів УАПЦеркви 286
 Скрипа Й., посол 44
 Скржинський М., прем'єр-мін. 98 101
 106
 Славой-Складковський, прем'єр-мін.
 138 142 145 151
 Славек Валерій, прем'єр-мін. 136 137
 176
 Сльозка Евгений, свящ. 70 71
 Смарагд (Лятошенко), архимандрит
 18 23 24 25 26
 Смерека С., свящ. 188 190
 Смук, др. відпор. УДКА 355
 Созонтів, інж. 356 361
 Соловій В., суддя (пізніше єпископ
 Варлаам) 47 53 54 58 59 60 121
 122 184 187 190 210 301 316 359
 375
 Сочинський В. А., вид. укр. євангелії
 115 116 118
 Соха-Папроцький Ф. 166
 Стаховський Л., лікар 364
 Стельмах Петро, свящ. 307 309 315
 Стецько Ярослав 200
 Стефаніцький, нач. безпеки Вол. вое-
 відства 154
 Стефюк П., свящ. 352
 Стецишин Мих., суддя 70
 Струков М., інспектор Крем. Дух. Се-
 мінарії 99 103
 чек-Сухецький Г. 78 82
 Табінський П., ректор Крем. Дух. Се-
 мінарії 15 28 31 36 45 97 102
 103 115 133 363
 Тавно Зинаїда, сестра архієп. Мсти-
 слава 275
 Тарасівський, свящ. 356
 Тарасівський М., свящ. 47 87 90 116
 Тарасович Іоан (див. Іоан)
 Тарасович Терентій, протопресвітер
 37 80 146
 Теодорович А., прот. 300 358
 Тимофій Шретер, єпископ 112 178 182
 Тимошенко С. П., сенатор 79 119 137
 141 143 144 145 146 163 184 263
 Тимошук Пилип, свящ. (єп.) 222 230
 249 250 251
 Тимчасові Правила про відношення
 Уряду Речіпосполитої Поль-
 ської до Православної Церкви
 в Польщі" 20 21 22 80
 Тиравський Євген, адвокат 301 315 317
 Тиравський М. П. 116
 Тихон, моск. патріярх 19 23 29
 Тишецька 47
 Ткачук Аркадій 333
 „Г-во Православних Поляків" 164
 Г-во ім. Петра Могили 76 79 131
 Томашик Василь, ієромонах, єп. бі-
 лоруський 360
 „Томос" Царгородського патріярха
 Грігорія VII 29 30 31 33 207
 Тхоржевський Вірослав, свящ. 10 124
 125
 Туркевич Венедикт, прот. 17 102
 Турчик В., інж. 293
 Українська Парляментарна Репрезен-
 тація 1922 р. 43
 Українська Парляментарна Репрезен-
 тація Волині 1930 р. 77 105
 Укр. і Карпаторуська Митрополія всієї
 Півд. і Півн. Америки 365
 Український Церковний Комітет 50

Українська Почаївська Маніфестація
1933 року 88
Українська Церковна Рада в Києві
214 215 216
Урбан Ян, єзуїт, ред. час. „Орієнс”
153 162 171 175

Фаддєй, єпископ 11 12 13
Федоронько, свящ. 112 166 174
Федоренко В. К. 116 119
Феодор (Рафальський), єп. Автоном.
Церкви 264
Феодосій, архієп. віленський 28 31
Феофіл Булдовський, митрополит 225
229 230 233 234 239 241
84 216
Філософов Д., ред. 80
Фіревич, шк. куратор 106 135—137
Фон Ведельштедт, ландсгауптман 214
Фотієв, історик 31
Фотінський Орест, прот. 9
Фотій (дів Тимошук П.), єпископ
222 230 249 251
Фотій Д., свящ. 352

Ханенко М., гол. Т-ва П. Могили 143
151
Холмська Церковна Рада 180
Холмсько-Підляський Собор (днв.
Єпархіяльний)
Христофар, митроп., екзарх Олександрійського патріярха 365
Хруцький С., посол 44 46 51 53 58 59
60 66 82 97

„Церква і Нарід”, журнал Вол. Дух.
Семінарії 130

Церковна Рада в Холмі 180 181
Цернер, любл. нім. губернатор 193
Церковний З'їзд в Регензбурзі 315

Чарнецький М., гр.-кат. єпископ 72
Червинський С., мін. іспов. 80
Черкавський М. К., сенатор 10 28 45
46 53 58 59 60 66
Чигиринський Є. Н. 231 232

Чижив Є., свящ. 356
Чирко М. Г., інж. 119
Чубатий М., проф. 259
Чумак Іван, свящ. 307 309 315
Чучман Максим, посол 58

Шапаров Тихон, ієромонах 16
Шараївський Нестор, єп. 319
Шене, нім. генерал-ком. 262
Шероцький М., свящ. 119
Шиманович І., проф. 6
„Шлях”, рел.-громад. часопис 131
Шлаченко Федот, прот. 217
Шретер Георгій, прот. (пізн. єпископ
Тимофій) 112 165 166 167 174
175
Шумаков Симон, свящ. 362
Шумовський Ю., свящ. 120

Юзевський Г., волинський воєвода
76 78 82 83 87 119 123 124 134
135 136 144 145
Юрій, єпископ 271
Юрій Ярошевський, митроп. Варшавський
18 19 20—27 29 35 93 106
224 263
Юркевич Ф., свящ. 221 265
Юрченко Олександр 316

Явдась-Яцун М., свящ. 293 294 307
309 315
Ясінський Є., гол. Ради Луцького
Чеснохресного Б-тва 60 66 86
Яким, халкедонський митроп. 31
Яковкевич Борис, свящ. (пізн. єп. Борис
в Канаді) 119 275 287 315
330
Яковкевич Тит, протопресв. 264
Якубовський В. В. 116
Яневич Мих. проф. 9
Яросевич Адольф, рим.-кат. свящ. 139
Ярославський І., прот. 361 362
Ярошевський Ант. свящ. 19
Яременко Аркадій 292 309
Яцевич Павло 309
Ященко П. 363

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

до ч. 2 т. IV „Нарису історії Української Православної Церкви”.

До Розділу III. „Український національно-церковний рух в Православній Церкві в Польщі в 1921—39 рр. (до 2-ої світової війни)”.

Єпископ Алексій. К історії Православної Церкви в Польщі за десятилітнє перебування во главе єя Блаженнейшого митрополита Діонісія (1923—1933). Варшава. 1937.

“ “ Посещение Его Блаженством митрополитом Діонісієм свв. Православных Автокефальных Восточных Церквей. Варшава. 1928.

“ “ Непрошенные радители или вокруг автокефалии Православной Церкви в Польше. Варшава. 1931.

„Первое Собрание представителей духовенства и мирян Св. Автокефальной Православной Церкви в Польше 10—12 января 1927 г. в Варшаве”. Варшава. 1927.

Fridrich Heyer. Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945. Koen. 1953.

А. Світій. Православная Церковь в Польше и ее автокефалия. Буенос-Айрес. 1959.

Степан Баран. Митрополит Андрей Шептицький. Мюнхен. 1947.

Едуард Вінтер. Візантія та Рим в боротьбі за Україну(1955—1939). Прага. 1944.

К. Н. Николаев. Восточный обряд. Париж. 1950.

Митрополит Евлогій. Путь моей жизни. Париж. 1947.

Єпископ Никон. Жизнеописание Блаженнейшого Антонія, митр. Київського и Галицького. т. II. Нью-Йорк. 1957.

Проф. І. Шиманович. Західня Україна. Територія і населення. Статистична розвідка. Львів. 1926.

О. Лотоцький. Сторінки минулого, тт. I - II. Варшава. 1931.

Janusz Wolinski. Polska i Kosciol Prawoslawnny. Lwow. 1936.

Літопис Волині. Вінніпег. ч. 4. 1958.

Церковний Бюлетень Православний. Варшава. 1925.

Марчак. З мучеництва Холмщини на Білогірщині. Вінніпег. 1957.

Православний Календарь на 1923 г. вид. Варшав. митрополії.

Православний Церковно-народний Календарь на 1925 г. Варшава. Синод. тип.

Український Православний Календар на 1938 р. Вид. Волин. Єпарх. Місійного Комітету. Крем'янець.

Іоанн, Архиепископ. Низка спогадів. Укр. Прав. Календар на 1951 р. Нью-Йорк.

Н. Бурчак. Початки українського церковного відродження на Волині. — „Рідна Церква”, жовтень—грудень 1950 р.

Відкритий лист посла Івана Власовського до митрополита Варшавського і Волинського Діонісія. (час. „Діло” за 22 травня 1929 р.).

Відкритий лист до митр. Діонісія членів Митрополитальної Ради М. Черкавського, І. Власовського, В. Соловія і С. Хруцького. („Діло” 17. VII. 1929 р.).

Тиміш Олесюк. Як за Діоклетіяна. 1960. Бавид Брук.

„За Соборність”. Неперіодичний орган Т-ва ім. митр. Петра Могили. Луцьк. 1932—1935 рр.

Періодичні видання:

„Православная Волинь”. 1917. Житомир.

„Православна Волинь”. 1922. Крем'янець.

„Духовна Бесіда”. 1924—1925. Варшава.

„Наша Бесіда”. 1926. Варшава.

„Громада”. 1926. Луцьк.

„Тризуб”. Париж.

„На варті”. 1924—1926. Володимир-Волинський.

„Рідна Церква”. 1927. Володимир-Волинський.

„Духовний Сіяч”. 1928—1931. Варшава — Крем'янець.

„Воскресное Чтеніє”. Варшава.

„Українська Нива”. 1927—1934. Варшава—Луцьк.

„Православний Вістник”. Випливег. 1927.

„Церква і Нарід”. 1935—1938. Крем'янець.

„Шлях”. 1937—1939. Луцьк.

„Мета”. Львів.

„За Свободу”. Варшава.

„Oriens”. Орган Східної Місії оо. єзуїтів в Польщі. 1935—1939.

„Eiris”. 1926—1934. Журнал Богословський на кошти св. Синоду Православної Церкви в Польщі.

„Zycie Katolickie”. 1937. Луцьк.

„Słowo”. Вільно. 1936.

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 19 listopada 1938. (Dekret Prezydenta RPolskiej z dnia 18 listopada 1938 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego).

Dziennik Ustaw RPolskiej 30 grudnia 1938. („Statut Wewnętrzny Polskiego Autokef. Kościoła Prawosławnego”).

Листи до автора праці зі спогадами про події з часів українського національно-церковного руху в Православній Церкві в Польщі, зокрема: Владики Митрополита Ніканора, Єпископа Варлаама (Соловія), протопресвітера проф. Крем'янецької Дух. Семинарії Ф. Кульчинського, митр. прот. А. Селєпінні, протопресв. А. Сагайдаківського, о. Л. Квартирука, проф. А. Котовича, маг. теології С. Веремчука.

До Розділу IV. УПЦерква на Українських землях в часі другої світової війни.

Senex (Іван Власовський). Українська Православна Церква в часі другої світової війни — 1939—1945 рр. Мюнхен. Р. Б. 1946. (Ротаторне видання). В передмові до цієї праці мною написано: „Що пережила Українська Православна Церква в Західній Україні під совітською владою (рр. 1939—41) і

що в цілій Україні під німецькою гітлеровською владою (рр. 1941- 43), -- подано в цій праці. Джерелом для неї послужили архівні документи Адміністрації УАПЦеркви, Архипастирські послання, листування Архипастирів і церковних діячів, українська преса тих часів, записи і усні спогади учасників і самовидців тодішнього українського церковного життя".

Прот. А. Дублянський. Тернистим шляхом. Життя Митрополита Ніканора Абрамовича. Лондон. 1962.

Ювілейна Книга на пошану Митрополита Іларіона. 1958. Вінніпег.

А. Світчі. Православная Церковь в Польше і ее автокефалия. Буенос-Айрес. 1959.

Холмський Православно-Народний Календар на 1944 р.

„В обороні правди“. Манускрипт Т-ва укр. богословів в Холмі. 1941.

„Церковні Відомості“. Варшава. Березень 1943 р.

Fr. Neuer. Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945. Koeln. 1953.

„Церква і Нарід“. Квітець—Травень. 1949.

„Русская Православная Церковь и Великая Отечественная война“. Сборник церковных документов. Москва. 1943.

Енциклопедія Українознавства НТШ. Зошит 8.

Роман Смаль-Стоцький. „У справі св. пам. Митрополита Подікарла“. Стаття з часопису „Свобода“ за 10, 11 і 12 лютого 1955 р. (Проти неправди, допущеної проф. М. Чубатим в ст. по історії УПЦеркви в зошиті 8 Енциклопедії Українознавства НТШ).

Літопис Волині. ч. 2. — 1955 р. ч. 3 — 1956 р. Вінніпег.

І. Власовський. „Десять літ тому“. Укр. Православний Календар на 1953 р. Вид. УПЦеркви в ЗДА.

Листи - спогади до автора праці: Митрополита Ніканора з днів 23-25 липня, 6 серпня 1956 р., єпископа Варлаама р. 1960, архієпископа Михаїла — 26. V. 1964 р., архієпископа Генадія — 27. V. 1964 р., протопр. О. Потульницького — 28. V. 1964 р., прот. Л. Долінського.

До Розділу V. УАПЦерква на еміграції в Західній Європі.

Архів Свящ. Синоду Української Автокефальної Православної Церкви на еміграції.

Листом з 21 серпня 1951 р. Владика Митрополит Подікарп дав мені доручення: „Доручаю Вам, як бувшому Директору Канцелярії Свящ. Синоду УАПЦ, розглянути і списати реєстр справ архіву Св. Синоду, що був перевезений до Канади Секретарем Свящ. Синоду Преосвященним Єпископом Платоном і залишився там після смерті св. п. Владика Платона“.

Згідно з цим дорученням Первоієрарха УАПЦеркви на еміграції, мною було розглянуто, впорядковано і списано Реєстр справ Архіву Свящ. Синоду УАПЦ, про що надіслано рапорт Владисі Митрополитові Подікарпу 27 листопада 1952 р. Справи Архіву поділено було мною на 6 розділів:

I. Протоколи засідань соборних Інституцій УАПЦеркви з залучниками до протоколів. II. Листування Секретаря Св. Синоду Єпископа Платона і Канцелярії Синоду з Головою Синоду Митрополитом Подікарпом та іншими Владиками УАПЦеркви. III. Зносини єпископату і установ УАПЦеркви з представниками інших Церков. IV. Церковно-дисциплінарні й судові спра-

ви. V. Духовна освіта. VI. Справи церковно-адміністративні з часу життя УАПЦеркви під окупацією німців і на еміграції.

Усього в Архіві 37 справ і перенумерованих аркушів 5869.

Цей Архів Свящ. Синоду УАПЦеркви на еміграції був основним джерелом для написання Розд. V в т. IV ч. „Нарису історії УПЦеркви“. Але, як писав мені Владика Полікарп, „частина Синодального Архіву знаходиться ще в Англії“ (лист з дня 29 жовтня 1952 р.). Щодо збереження його, то я, по скінченню своєї праці, маю передати його до Архіву-Бібліотеки УПЦеркви в США (лист Митрополита Полікарпа з дня 27 лютого 1953 р.).

Українські Православні Церковні Календарі на 1947—50 рр., вид. Свящ. Синоду УАПЦеркви на еміграції.

Бюлетень Богословсько-Педагогічної Академії, чч. 1—6. Мюнхен. 1946—49.

Богословський Вісник. Орган УАПЦеркви на еміграції, чч. 1 і 2. 1948.

Богослов. Орган Укр. Студентського Т-ва Богословської Академії УАПЦ.

Credo. Проблеми церковно-релігійної свідомості в УАПЦ на еміграції Бібліотека „На чужині“. 1947.

На шляху до Єдиної УАПЦ на чужині. Сідней-Мтльборн. 1957.

Прот. С. В. Савчук. Основні засади Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Вінніпег. 1960.

Пропамятна Книга Пятнадцятиліття УАПЦ в Великій Британії. Лондон. 1962 р.

Пропамятна Книга УАПЦ в Бразилії. Курітіба. 1959.

Періодичні органи церковних управлінь в Бразилії — „Церква і Життя“, „Церковний Вісник“.

Періодики церковні: Рідна Церква (УАПЦ на чужині, з 1952 р.), Церква і Нарід (1949—1951), Відомості Генер. Управління УАПЦ на Велику Британію (з 1950 р.), Наш Голос (УАПЦ в Австралії), Дзвін (Аргентина), Українська Православна Ілва (Бразилія), Український Православний Вісник, Українське Православне Слово (УПЦ в США), Вісник (УГПЦ в Канаді), Слово Істини, Український Вісник (орган Єпарх. Управління УПЦ в Америці), Голос Церкви (УАПЦ в екзилі перебуваюча) і інші.

Часописи українські в добі таборового життя — Наше Життя, Неділя, Українські Вісті, Єдність, Час.

Senex (Іван Власовський). Українська Православна Церква в часі другої світової війни.

З М І С Т

П'ЯТА ДОБА

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ДОБІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ З РЕВОЛЮЦІЄЮ 1917 РОКУ

Розд. III. Український національно-церковний рух в Православній Церкві в Польщі в 1921 - 1939 рр. (До другої світової війни). 5

1. Провідна роля Волині в українському національно-церковному русі в Православній Церкві на території відродженої Польщі. Початки цього руху на самій Волині. Українське Братство Св. Спаса в Житомирі. Володимирське Духовне Правління. Біографічні дані єпископа (потім митрополита) Діонісія Валединського. 2. Спроба росіян взяти в свої руки організацію Православної Церкви в межах відродженої Польщі; протидіяння йому єпископа Крем'янецького Діонісія. Почаївський З'їзд представників духовенства і мирян Волині 3 - 10 жовтня 1921 р.; його резолюції. 3. Митр. Варшавський Юрій Ярошевський. Організація при ньому церковного управління Правосл. Церкви в Польщі. „Тимчасові правила про відношення Уряду Речі Посп. Польської до Прав. Церкви” 30. I. 1922 р. Митр. Юрій і український церковний рух. Вбивство м. Юрія архим. Смарагдом Лятошенком і мотиви вбивства. Українська преса про трагічну смерть м. Юрія. Ухвали Св. Синоду 16 червня і 14 грудня 1922 р. і 3 вересня 1924 року про вживання рідної мови народів в Богослуженні і проповіді. 4. Як була здобута автокефалія Православною Церквою в Польщі. „Томос” Царгородського патріарха Григорія VII; його проголошення у Варшаві 17. IX. 1925 р.; значення його для нац.-церковного українського руху. Відношення українців до акту автокефалії, переведеного без соборного голосу Церкви. Зібрання представників духовенства і мирян у Варшаві 10-12 січня 1927 р. Боротьба за розмосковлення Прав. Церкви в Польщі на ґрунті акту автокефального буття. „Меморандум” до Царгородського патріарха Василія III Всеукр. Прав. Ради 13 лютого 1926 р. в справі автокефалії Православної Церкви в Польщі. 5. Повільні поступи в розмосковленні Православної Автокефальної Церкви в Польщі; причини повільності. Українська Парламентарна Репрезентація з виборів 1922 р. і церковна справа. Український Церковний З'їзд в Луцьку на Волині 5-6 червня 1927 р.; його ухвали. Зібрання повітових протоієреїв Волинської єпархії та „рновських” діячів 16-17 червня 1927 р.; його контр-ухвали Луцькому з'їздові. 6. Відношення до українського церковного руху в Польщі польських урядів. Діяльність Українського Церковного Комітету. Повітові й Окружні церковно-народні з'їзди. Плебісцит по парафіях Воли- 7 14 18 29 39 51

ні в питанні богослужбової мови. Заходи церковної влади до припинення діяльності Церковного Комітету і закриття його польською владою. 7. На- 58
 лагодження відносин укр. церковних діячів з вищою церковною владою за посередництвом архієп. Гродненського Олексія; наради з митр. Діонісієм 1 липня 1927 р. Сесія Митрополитальної Ради 22-24 серпня 1928 р. Народа українців з митрополитом 24 серпня 1928 р. та її сумний кінець — зірван-
 ня відносин. Праця Організаційної по скликанню Собору Комісії. Вихід зі складу членів Митроп. Ради д-ра Річинського і П. Артемюка. Відлучення Св. Синодом 15. IV. 1929 р. А. Річинського від Церкви. Реакція на акт ана-
 фемі А. Річинського з боку українського правосл. громадянства; відкриті листи до митроп. Діонісія посла І. Власовського, членів Митрополитальної Ради — М. Черкавського, І. Власовського, С. Хруцького і В. Соловія; вихід 67
 їх з членів Митропол. Ради. 8. Судові позови польського єпископату до Православної Церкви за парафіяльні церкви. Новоуїйна акція Риму і спро-
 би через позови за церкви повести „навернення”. Обурення православного населення і устремління до єдності в обороні проти наступу Риму. Декля-
 рація д-ра А. Річинського Св. Синодові; повернення його в лоно Православ-
 ної Церкви 22. III. 1930 р. Засадничі рішення Найвищого Суду у Варшаві 20. XI. 1933 р. в справі ревіндикації церков адміністративним розпоряджен- 76
 ням, а не по суді. 9. „Українська Парламентарна Репрезентація Волині” і велика її роль в історії нац.-церковного руху в Польщі. Воевода Волинський Г. Юзевський (1928-1938) в співпраці з українським церковним рухом. Від-
 криття Т-ва ім. митр. Петра Могилу; участь у відкритті митр. Діонісія і архієп. Олексія. Ідея соборності в основі діяльності Т-ва ім. Петра Могилу. Грамота Президента Польщі від 30. V. 1930 р. про скликання Собору Правосл. Церкви в Польщі. Предсоборне Зібрання, його склад і виступ проти українзації Церкви. Висвята в єпископи архим. Полікарпа Сікорсько-
 го; значення цього акту в історії укр. церк. руху. Розмосковлення Луцького Чеснохресного Братства. Діяльність Владики Полікарпа на становищі єпи- 88
 скопа, вікарія Луцького. 10. Українська маніфестація в Почаєві 10 вересня 1933 р. Посольські віча на Волині з домаганням окремого правлячого єпи-
 скопа-українця на Волині. Порушення цієї справи у Митрополита Мініст-
 ром Ісповідань; призначення Св. Синодом на Волинську катедру архієпи-
 скопа Гродненського Олексія (Громадського). Біографічні дані архієписко-
 па Олексія. Урочиста зустріч архієп. Олексія в єпархії. Зміни в адміністра-
 тивним апараті Волинської Духовної Консисторії. Волинське Єпархіяльне Зібрання представників духовенства і мирян 29-30 січня 1935 р., його готу- 97
 вні ухвали і значення в подальшому житті Волинської єпархії. 11. Підси-
 лення українського церковного руху молодого покоління духовенства в Православній Церкві в Польщі. Крем'янецька Духовна Семінарія; її похо-
 дження і російський характер в перших роках існування. Вплив на її учнів національного українського оточення в його відродженні; Шевченківські свята в ній. Удержавлення Крем'янецької Семінарії польською владою р. 1927; утративши у викладі предметів. Боротьба російських кіл за ректуру в Семінарії; призначення ректором о. П. Табінського. Перемога україн-
 ського курсу у вихованні семінарської молоді; його продовження в Семі-
 нарії й по звільненні з посади о. ректора П. Табінського. Заміри польської влади щодо політизації кандидатів в православні священники і студента, в зв'язку з тим, ліквідація Крем'янецької Дух. Семінарії. Боротьба українців з тими замірами. Відкриття Православного Богословського Відділу при Варшавському Університеті 8. II. 1925 р. Поява української професури на Відділі з 1926 р. Вплив її на національне усвідомлення і виховання студентів Відділу. Інтернат для православних студентів-теологів. Чи перебування в

ньому полонізувало студентів? Відкриття з 1935-6 р. у Варшаві Правосл. Митрополітального Інтернату для гімназистів з метою полонізації кандидатів в православні душпастирі змалечку. 12. Приватна ініціатива в перекладах на українську мову книг Св. Письма і чинів Богослужбових. Комісія для перекладу Св. Письма і Богослужбових книг на українську мову при Св. Синоді в р. 1925. Така ж „Комісія” при Українському Науковому Інституті у Варшаві р. 1932; Крем'янецька і Луцька її підкомісії. Видання її перекладів УНІнститутом, Св. Синодом і Т-вом ім. м. Петра Могили. Видання друком Напрестольної Євангелії в українській мові. Ліквідація Комісії при УНІ та її підкомісії. Справа українізації церковного Богослуження в парафіях Волинської єпархії, Поліської єпархії і на Холмщині та Підляшші. Українська церковна преса в Православній Церкві в Польщі; припинення її з „незалежних причин”. Православні календарі в українській мові. Окремі видання церковних казань, богословських і церковно-історичних праць в українській мові. Навчання релігії по школах в українській мові і підручники Закону Божого. 13. Смерть маршала Йосифа Пілсудського. Боротьба по його смерті двох течій в „санайному” таборі пілсудчиків. 134
Перехід влади в руки шовіністичної течії військовиків в союзі їх з польськими клерикалами. Ревіндикаційна акція навернення на католицизм українських селян на Волині. Боротьба з нею представників Церкви і українських парламентаріїв. Проводи українцями на Волині воеводи Юзевського, переміщеного до Лодзі. Пробудження духа єдності ієрархії, духовенства і вірних в Православній Церкві при наступі на неї. Польська преса про насильства „польськості” через окатоличення. Масове нищення поляками православних святих на Холмщині і Підляшші в літі 1938 р. Собор єпископів Православної Церкви 16. VII. 1938. Послання митр. А. Шептицького. Святкування ювілею 950-ліття охрещення України-Руси; значення цього свята. Відгомін в світі подій переслідування Православної Церкви в Польщі. 14. „Польське православ'я” як урядова ідея шплення „польськості” через Православну Церкву. „Комісія для перекладу богослужбових книг на польську мову” р. 1934. Богослуження в польській мові для православних жонірів-українців; протести проти цього на терені Сейму українських послів. Урядові „Товариства православних поляків” з не-поляків. Утворення урядом „польської православної ієрархії”. Висвята в листопаді 1938 р. в єпископів архимандритів — Тимофея Шреттера і Матфея Семашка. „Декрет Президента Республіки з дня 18 листопада 1938 р. про відношення Держави до Польської Автокефальної Православної Церкви” і „Розпорядження Ради Міністрів з дня 10 грудня 1938 р. про призначення Внутрішнього Статуту Польської Автокефальної Православної Церкви”. Аналіза цих актів з погляду ідеології національно-церковного руху українського в Православній Церкві в Польщі. Неповажність задумів польського уряду про полонізацію Православної Церкви. Кінець по-версальської Польщі 159

Розд. IV. Українська Православна Церква на українських землях в часі другої світової війни.

1. Український церковний рух з Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві. Організація Українських Церковних Рад. Боротьба за усунення від проводу Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві архієпископа Серафима (Ляде) і привернення прав митроп. Діонісія. Український курс в житті Церкви. Висвята в Генеральній Губернії української православної ієрархії. Внутрішній Статут Св. Автокефальної Православної Церкви р. 1942 в Генерал-Губернаторстві. Українізаційні заходи в найбільшій 178

епархії Холмсько-Підляський під проводом архієпископа Іларіона. Відношення до Православної Церкви німецьких окупантів. 2. Українська Православна Церква на Західній Волині в часах альянсу СРСР з Німеччиною. 1. IX. 1939 — 22. VI. 1941 р. Втрачення Церквою українського характеру. Розклад і нищення церковного життя на низах випробованою советською системою. Випадки в духовенстві залишення священства і зречення сану; втеча на Захід. Советський терор за низько-матеріально-промислову працю в б. Польщі. „Місія” архієп. Дмитровського Сергія (Воскресенського) по „соборіацію земель” під одну владу Московського патріарха. Покаянні декларації єпископів Московській патріархії. Призначення на Західну Україну і Білорусь архієп. Ніколая Ярушевича. Висвята в Москві галицького москвофіла архимандрита Пантелеймона Рудика на єпископа Львівського. Висвята в Луцьку архимандрита Зеніамина Новіцького (білорус) на єпископа Пінського з поставленням в стій спочинку архієпископа Поліського і Пінського Олександра. Арешт і вивезення до Торнополя архієпископа Олексія в день початку німецько-радянської війни. 3. Сподівання і настрої в українських магах на початку німецько-радянської війни в літі 1941 р. Архипастірські листи митрополита Мелітицького і єпископа Луцького Полікарпа про нову добу в житті українського народу. Швидко охолодження діянь німецької адміністрації державницьких мрій українців. Плани церковних діячів щодо будови українського церковного життя. Собор єпископів в Почаєві під головуванням архієп. Олексія ІС. VIII. 1941 р., його ухвали і початок розколу в Православній Церкві на визволених українських землях. „Канонічні” оправдання архієп. Олексієм відпадення від Кіріярха митроп. Діонісія. Роль німецької влади у виникненні церковного розколу. Діяння єпископів-автономістів; контакт їх з архієп. Холмсько-Підляським Іларіоном. Виступлення Волинських церковних Рад. Призначення Архієпископа Луцького і Ковельського Полікарпа Адміністратором Православної Церкви на визволених українських землях. Висвята в Пінську 8-10 лютого 1942 року українських єпископів. 4. Прибуття до Києва єпископів Нікитора й Ігоря; радісна зустріч їх українським громадянством. Висвячення українських священників. Початок боротьби між Автономною і Автокефальною Церквами в східних областях України. Німецька адміністрація в Києві по боці автономістів. Конференція в справах Православної Церкви в Україні 4 травня 1942 р. в центральному уряді Райхскомісаріату в м. Рівному на Волині. Висвячення українських єпископів в Києві Собором єпископів 10-17 травня 1942 р. Постанови цього Собору. Загострення боротьби поміж Автокефальною і Автономною Церквами в Україні. 5. Внутрішнє церковне життя Української Автокефальної Церкви; духовна опіка над нею митроп. Діонісія. Устрій і керівництво Церкви на підставі „Тимчасового Статуту Св. Прав. Автокефальної Української Церкви”. Церковні Ради. Організація церковного управління в Києві і по др. епархіях. Спроба прихильників „канонів 1921 р.” повернути ті канони в житті Церкви. Висвята нових єпископів. Приєднання до Автокефальної Церкви митроп. Феофіла Булдовського в Харкові. Склад єпископату Автокефальної Церкви та території їх управління. Відбудова людністю храмів на Сході; ентузіазм церковно-релігійного відродження. Св. Антимінси для церков. Про кількість парафій Автокефальної Церкви в Східній Україні. Матеріальне положення духовенства. Пастірські і дияківські курси; церковно-релігійне видавництво. Перешкоди і курсам і видавництву з боку німців. Тяжке втручання у внутрішнє життя Церкви німецької адміністрації після видання розпорядження Райхскомісара України Коха з дня 1. VI. 1942 р. про свободу релігії і Церкви

в Україні. 6. Труднощі християнської місії на Сході; намір Адміністра- 240
тури Автокефальної Церкви відбути в днях 2-9 жовтня 1942 р. Собор Епископів Церкви в Луцьку. Заборона Собору Епископів німецькою владою. З'їзд єпископів до Луцька; церковна урочистість в Луцькому соборі 4. X. 1942 р. „Приватні розмови“ єпископів на головну тему про поєднання Автокефальної і Автономної Церкви в Україні. Делегація від єпископату до митроп. Олексія. „Акт поєднання“ 8 жовтня 1942 р. в Почаївській Лаврі. Радісна зустріч „Акту поєднання“ в народі. Незизнання цього „Акту“ німецькою владою і протест, в зв'язку в цим, проти поєднання єпископів-членів Синоду Автономної Церкви. Тлумачення митроп. Олексієм „Акту поєднання“, як тільки „проект поєднання“. Подорож митроп. Полікарпа до митроп. Олексія в листопаді 1942 р. Конференція митр. Олексія в Райхс-комісаріаті 27. XI. 1942 р.; відложення справи церковного поєднання до рішення її на Соборі єпископів Автономної Церкви по скінченні війни і замиренні на Україні. Переслідування німецькою владою єпископа Мстислава. 7. Втручання німецької адміністрації у внутрішній устрій Православної Церкви в Україні. Справа єп. Фотія Тимошука; декрет до нього Житомирського генералкомісара. Лист митроп. Полікарпа до Райхскомісара України з дня 7 грудня 1942 р. Порухення німецькою владою основних канонів Православної Церкви щодо управління Церквою. Прірва між німецькою владою і українським народом. Недостойні виступи московської церковної ієрархії проти митроп. Полікарпа. Відповіді на ці виступи православних ієрархів в Україні. Чи Владика Полікарп підпорядкувався Патріяршому Місцезблостителєві митроп. Сергію? 8. Дальша церковна боротьба 249
в Україні. Автономісти і німецька влада. Втягування німецькою владою в політику ієрархів і духовенства Автокефальної Церкви. Меморіяли до влади. Вбивство 7 травня 1943 р. митрополита Олексія; послання митроп. Полікарпа про тяжкий гріх вбивства ієрарха; хто забив митроп. Олексія. Терор німців на Західній Волині. Перерва відносин поміж владою і митроп. Полікарпом; переговори німецького уряду з єпископом Платоном. Відносини до Автокефальної Церкви поза Волинню. Палення церков на Волині; жертви терору посеред духовенства; мученицька смерть о. Миколи Малушинського. Німці у відношенні до Церкви в Україні в час висвяти єпископів і виборів патріярха в Москві. Евакуація ієрархів Церкви з України при відступі з України німецьких армій. Висновок.

Розд. V. Українська Православна Церква в Західній Європі на еміграції 271

1. Єпископат УАПЦеркви у Варшаві. Взаємовідносини поміж ним і 272
митроп. Діонісієм. Перший на еміграції Собор Епископів УАПЦеркви у Варшаві 11. III. — 8. IV. 1944 р. „Тимчасове Положення про управління Св. УАПЦеркви“. Великodne Послання Собору Епископів. Недопущення німецькою владою єпископів і духовенства до обслуги вірних тієї Церкви. Українська православна парафія в Берліні. Евакуаційні переїзди єпископів і духовенства. „Богословський Семинар“ в Бреслау. Різдвяне Послання 1944 р. митроп. Полікарпа. Капітуляція Німеччини 8 травня 1945 р.; ієрархія УАПЦеркви розкинена в цей час по Німеччині групами. 2. Настрої побожності посеред української еміграції по другій світовій війні. Впорядкування церковок і початки організації церковного життя з низу. Нарада 16 липня 1945 р. в Бад-Кісінгені митроп. Полікарпа, архієп. Михайла і єпископів Мстислава, Платона і Вячеслава. Наради 10 листопада 1945 р. в Мюнхені архієп. Михайла і єп. Мстислава і Платона з участю церковних діячів, 11 листопада — самих єпископів; постанови цих нарад; розподіл для церков-

ного управління УАПЦ на території в американській окупаційній зоні. Собор Єпископів УАПЦ на еміграції в Еслінгені 14-17 березня 1946 рр.; його постанови. Соборне Архипастирське Послання 17 березня 1946 року. 3. Собор Єпископів і Свящ. Синод, як постійний виконавчий орган Собору Єпископів, — вищі органи управління УАПЦ на еміграції. Сесії Собору Єпископів і Свящ. Синоду. Склад членів Синоду; представництво духовенства і мирян в Синоді. Устроєві форми внутрішнього життя УАПЦ на еміграції в згоді з канонічним кодексом Вселенської Православної Церкви; відповідність цих форм переходовому часові церковного життя українців на чужині. 4. „Ашафенбурзький розкол” в УАПЦ на еміграції. Табір в Мангаймі — першим осередком акції „соборно-правницької течії”. Засоби в провадженні цієї акції прихильників „канонів 1921 р.”. Викривлення ними історії Української Православної Церкви. Чи устрій УАПЦ на засадах 1921 р. був відновленням минулого в історії Київської митрополії до 1686 року? Сумний досвід „всенародної соборноправності” в церковному житті УАПЦ на Україні. Ухвала Собору Єпископів УАПЦ на еміграції про скликання Передсоборного З’їзду. Соборне Послання від 15 травня 1947 року. Справа поєднання архієпископа Іоана Теодоровича з ієрархією вислати 1942 р. і хто мав її рішати. Втручання до цієї справи „соборноправників”. З’їзд їх в серпні 1947 р. в Ашафенбурзі; ухвали з’їзду. Протести з місць проти ухвал Ашафенбурзького з’їзду; протест православних українців табору Майнц-Кастель. Спроби єпископату прикликати до порядку церковного 6 священників-учасників з’їзду. Приєднання до розкольників єпископа Григорія Огійчука. Надзвичайний Собор Єпископів УАПЦ 23-24 жовтня 1947 р.: Соборне його Послання про відлучення апостатів-розкольників. Відмова архієпископа Іоана Теодоровича очолити „соборноправницький рух” прихильників канонів 1921 р. Чи відлучення розкольників було переслідуванням за „ідеологію”? Про назву розкольників УАПЦ „Синодальники”. Український Церковний З’їзд представників єпископату, духовенства і мирян 25-27 грудня 1947 р. в Регенсбурзі засуджує „Ашафенбурзький з’їзд”. Заклик Собору Єпископів в Соборному Посланні 5 листопада 1949 року до розкольників повернутися в лоно УАПЦ. 5. Церковний З’їзд УАПЦ в Регенсбурзі 25-27. XII. 1948 р. Справа поєднання УАПЦ на еміграції з Америк. Укр. Православною і УПЦ Православною в Канаді Церквами; труднощі цієї справи. Обрання Надзвичайним Собором УАПЦ в Канаді єпископа Мстислава на архієпископську катедру в ній. „Окружне Інформаційне Послання” Собору Єпископів УАПЦ на еміграції, в справі молитовного єднання з Автокефальними Православними Церквами; листування в цій справі з митрополитом Рос. Зарубежної Церкви Анастасієм. Похорон митрополита Поліського Олександра ієрархії і духовенством УАПЦ в Мюнхені 12. II. 1948 року. Справа взаємодія ієрархії УАПЦ з ієрархіями Православної Автокефальної Церкви в 6. Генерал-Губернаторстві (Польща). 6. Тяжкі умови для провадження духовно-освітньої праці в житті УАПЦ на еміграції. Перепошки для розвитку церковного видавництва. Заснування Синодом „Богословсько-Наукового Інституту” і його завдання. Справа уніфікації богослужбових текстів в УАПЦ. Видання богослужбових чинів. Церковна преса. Календарі. Законодавчість по таборових школах; підручники. Справа підготовки кандидатів священства. Затвердження Синодом „Статуту Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ”, представленого ініціативною групою професорів. Великі рудощі провадження Академії. Невідповідність навчальної програми Бог.Пед. Академії; зміни програми. Конфлікт між Си-

нодом і Професорською Радою та Сенатом Академії. Затвердження нового „Статуту Богословської Академії” Собором Єпископів 3. XI. 49 р. Марні надії на переїзд Богословської Академії ін корпоре до Америки. Ліквідація Богословської Академії УАПЦеркви на чужині. 7. Участь проводу УАПЦеркви в переселенчій акції; меморандум до ОН. Парафії УАПЦ в Німеччині і Австрії. Новий розподіл теренів архиєпископської праці поміж єпископами; благословення на виїзд до Бельгії архієп. Михайлові. Турботи проводу УАПЦ в справах переселення в контакт з Головною Переселенчою Радою та її Управою. Склад духовенства УАПЦ на еміграції. Організація церковних осередків УАПЦ в Франції, Бельгії, Англії, Австралії, Південній Америці. Соборне послання останнього Собору Єпископів УАПЦ 3-5. XI. 49 р. Переселення укр. православних владик до Північної Америки. Активізація, в зв'язку з їх прибуттям, проблеми поєднання УПЦерков в США. Ієрархічне питання УПЦеркви з Європи. Упокоєння 22. X. 1953 року в Парижі Первоієрарха УАПЦеркви Митрополита Полікарпа.

Післяслово Автора „Нарису історії Української Православної Церкви”	37
Ілюстрації	37
Іменний покажчик історичних осіб	39
Бібліографічний покажчик	40

Іван Власовський

Нарис історії Української Православної Церкви

Репринтне видання. Нью Йорк. 1966р.

Том IV

(частина 1 і 2)

Формат 70х100/16, наклад 3000 прим.

Зам. 8-317

Віддруковано на АТ «Книга»
254655, МСП, Київ-53. вул. Артема. 25

Відродження українського православ'я на Волинських землях під Польщею дало поштовх до церковно-визвольного руху в Україні. Постанова Української Автокефальної Православної Церкви в роки Другої світової війни стало можливим завдяки українізації церковного життя на Волині в 20-х – 30-х роках.

Тяжка доля українського православ'я в роки Другої світової була певною мірою зумовлена внутрішнім розділенням та втручанням ззовні ворожих до української церковної автокефалії сил.

Праця великих подвижників церковного відродження продовжилася на еміграції і не вмерла до останніх днів утвердження Київського Патріархату.

Через історичні злети і падіння, навчившись на наших помилках і перемогах, будемо йти шляхом створення єдиної Помісної Української Православної Церкви. Пройти цю тернисту дорогу нам допоможе правдивий церковний історик професор Іван Власовський, завершальну книгу праці якого ви тримаєте у своїх руках.

*Філарет,
Патріарх Київський
і всієї Руси-України.*